РИДЕР ЗА ПРИПРЕМУ ПРИЈЕМНОГ ИСПИТА

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ - ДРУГИ ЦИКЛУС

СМЈЕР: МЕЂУНАРОДНЕ СТУДИЈЕ

СПИСАК ТЕМА ЗА ПРИЈЕМНИ ИСПИТ

1. **Појам међународних односа**; Извор: Симић Д.: *Светска политика*, ФПН Београд, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 9-11.
2. **Настанак и историјски развој науке о међународним односима**; Извор: Симић Д.: Светска *политика*, ФПН Београд, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 12 - 24.
3. **Предмет науке о међународним односима**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 7 - 22. и Симић Д.: Светска политика, ФПН Београд, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 25 - 38.
4. **Међународно право и светски поредак**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 25 - 27. и Кегли Ч. и Јуђин В.: Светска политика, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 810-824.
5. **Међународни политички поредак**; Извор: Симић Д.: Светска политика, ФПН Београд, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 42 - 84.
6. **Светски поредак**; Извор: Симић Д.: Светска политика, ФПН Београд, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 126 -146.
7. **Појам и врста субјеката међународних односа**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ7 Београд, 1996, стр. 83 - 85.
8. **Држава као национални субјект међународних односа**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 90 -115.
9. **Националне организације као субјект међународних односа**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 115 -117.
10. **Међународне организације као субјект међународних односа**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 117 -125.
11. **Транснационални субјекти међународних односа**; Извор: Димитријевић В. и Стојановић Р.: Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 125 - 141.
12. **Појам фактора међународних односа**; Извор: Вукадиновић Р.: Међународни политички односи, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 65 - 67.
13. **Фактори међународних односа**; Извор: Вукадиновић Р.: Међународни политички односи, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 67 - 104.
14. **Појам теоријског оквира међународних односа**; Извор: ВукадиновиЋ Р.: Међународни политички односи, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 55 - 57.
15. **Либерализам и неолиберализам**; Извор: Кегли Ч. и Јуђин В.: Светска политика, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 77 - 84. и стр. 96 -105.
16. **Реализам и неореализам**; Извор: Кегли Ч. и Јуђин В.: Светска политика, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 84-95.
17. **Неомарксистичка теорија Међународних односа**; Извор: Вукадиновић Р.: Теорије међународних односа, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 125 -129.
18. **Дипломатија**; Извор: Вукадиновић Р.: Међународни политички односи, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 178 - 183.

19. **Моћ и равнотежа снага**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 91 -104.
20. **Концепт колективне безбедности**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 123 - 133.
21. **Хладни рат**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 153 - 180.
22. **Етнички сукоби, интервенција и суверенитет**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 203 - 219.
23. **Глобални тероризам**; Извор: Кегли Ч. и Јуџин В.: Светска политика, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 621 - 638.
24. **Глобализација**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 252-258.
25. **Екополитика енергије и атмосфере**; Извор: Кегли Ч. и Јуџин В.: Светска политика, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 544 - 560.
26. **Концепт међузависности**; Извор: Нај Џ.: Каио разумети међународне суиобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 259 - 272.
27. **Утицај информатичке револуције на међународне односе**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 283 - 294.
28. **Нови светски поредак**; Извор: Нај Џ.: Како разумети међународне сукобе, Стубови културе, Београд, 2006. стр. 315 - 342.
29. **Светска влада и светска држава**; Извор: Симић Д.: Светска политика, ФПН Београд, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 133 -146.
30. **Националне безбедоносне стратегије великих сила**; Извор: Кегли Ч. и Јуџин В.: Светска политика, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 678 - 699.

CASE STADY:

1. **Енергетска будућност Русије**; Извор: Политика (дневне новине) од 22.02.2013.г. чланак *Нафта ће одређивати будућност Русије*, аутор М. Мишић http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Nafta-ce-odredjivati-buducnost-Rusije.lt.html
2. **Европска сутрашњица**; Извор: Политика (дневне новине) од 20.12.2011.г. чланак *Контролисана демократија за европску сутрашњицу*, аутор С. Самарџић http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Kontrolisana-demokratija-za-evropsku-sutrasnjicu.lt.html

godine. Treće poglavlje se bavi pojmom strategije i strateškog mišljenja; strateške studije su neosnovano skrajnute iz nastavnih programa međunarodnih odnosa. Smatram da se bez ovog „ključa", teško mogu razumeti i globalni odnosi u budućnosti.

Knjiga „Svetska politika" se pojavljuje u vreme kada slavimo 90 leta od osnivanja prve Katedre za izučavanje međunarodne politike na Univerzitetu Aberistvit u Velsu 1919. godine. Na našim prostorima značajan doprinos utemeljivanju i razvoju ove discipline dali su profesori Radoslav Stojanović i Vojin Dimitrijević na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, profesor Radovan Vukadinović na Zagrebačkom sveučilištu, a na Fakultetu političkih nauka u Beogradu nauku o međunarodnim odnosima su uspešno razvijali profesori Velibor Gavranov i Andreja Miletić.

Sve priloge u knjizi (životopise velikana u teoriji međunarodnih odnosa, biografije korifeja strateškog mišljenja i neka druga objašnjenja) priredio je mr Dragan Živojinović. Urednički posao obavio je još jedan vrstan znalac iz oblasti, Miljan Filimonović, zajedno sa nekoliko mladih kolega i prijatelja, Milanom Ravićem, Urošem Todorovićem i Brankom Nikolićem. Višegodišnji dijalog sa hiljadama koleginica i kolega studenata je trajan podsticaj za moje „mišljenje i pevanje".

Svima im zahvaljujem.

U Beogradu,

7. 03. 2009. godine.

Dragan R. Simić

Poglavlje I

MEĐUNARODNI ODNOSI

Pojam međunarodnih odnosa

U svom klasičnom i najstarijem poimanju, međunarodni odnosi su kao poseban vid društvenih odnosa gotovo isključivo shvatani kao diplomatsko-strategijski odnosi između suverenih država kao glavnih jedinica međunarodnog sistema.[1] Sam pojam međunarodnih odnosa je nedovoljno tačan: naime, bar u tom pogledu postoji skoro opšta saglasnost onih koji izučavaju ovu oblast da su glavne *dramatis personae* međunarodnih odnosa države, a ne narodi kako se može zaključiti iz ovakvog iskaza. Zabuna nastaje zbog pogrešnog prevoda kovanice *international* na srpski jezik, pri čemu se zaboravlja da u anglosaksonskom kao i u njegovom značenju u romanskoj grupi jezika, reč *national* se odnosi na države. Iz tih i nekih drugih razloga tradicionalnom razumevanju suštine međunarodnih odnosa najviše odgovara izraz *međudržavni* (*interstate*), kako je to primetio i Nikolas Spajkmen sredinom tridesetih godina prošloga stoleća, premda ni on sam nije očekivao šire prihvatanje pojma *međudržavni odnosi*.[2] Treba kazati da su do tada, sredine XX veka, međunarodni odnosi već postali opšteprihvaćen pojam s jedne, a odnosi između potpunih, teritorijalno situiranih i politički

[1] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2005, Third Edition, p. 1.

[2] Nicholas J. Spykman, *Methods of Approach to the Study of International Relations*, Proceedings of the Fifth Conference of Teachers of International Law and Related Subjects, Carnegie Endowment for International Peace, Washinghton, DC., 1933, p. 60. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, Longman, New York, 2001, Fifth Edition, p. 19.

razgraničenih društava su se odavno razgranali izvan područja diplomatsko-strateških odnosa država u užem smislu, s druge strane. I u novije vreme, međutim, u određenjima sadržaja pojma međunarodni odnosi, naročito kod teoretičara koji pripadaju realističkoj školi i/ili neorealizmu, oblast međunarodnih odnosa zahvata „odnose između svetskih vlada"[3] ili se pod međunarodnim odnosima podrazumevaju „sva međudejstva između (*state based*) aktera koji presecaju državne granice".[4]

S druge strane, uzimajući u obzir činjenicu da su međunarodni odnosi jedno složeno i problemski osetljivo polje u kome je naročito krajem XX i početkom XXI stoleća „međuzavisnost država i društava jednako važna kao i njihova nezavisnost"[5] najveći broj teoretičara i praktičara međunarodne politike uz neznatne razlike u naglašavanju, bitak međunarodnih odnosa zapravo nalazi u „transakcijama" svih vrsta koje presecaju državne granice: političkim, bezbednosnim, ekonomskim, društvenim, kulturnim, ekološkim[6],... Ovo „osporavano" predmetno polje se, tako, proteže istovremeno i na aktivnosti transnacionalnih organizacija, trgovinske pregovore, delatnost međunarodnih organizacija poput Ujedinjenih nacija, kao i na izučavanje procesa globalizacije, značaja i uloge informatičke revolucije, svetskih komunikacija i interneta, finansijskih sistema, globalnih poslovnih korporacija, nastajanja globalnog društva,...

Uzimajući u obzir i međudejstvo i dvosmeran uticaj između „zbiljske istine međunarodne stvari" (Makijaveli) i nauke o međunarodnim odnosima, u predmetnom polju ove discipline je usled pomenutih promena došlo do pomeranja od državocentričnog prema novom istraživačkom pristupu u čijem srcu nisu više samo pitanja rata i mira, nego ukupnost svih aktivnosti koje presecaju državne granice: npr., počev od problema zagađivanja i svakovrsne ekološke degradacije, sve do trgovine oružjem i drogama, organizovanog kriminala, međunarodnog i globalnog terorizma... Razvijeni odnosi složene međuzavisnosti (*Complex Interdependence*)

[3] Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevenhouse, *International Relations*, Pearson Longman, New York, 2007, p. 4.

[4] Graham Evans, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1999, p. 274.

[5] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, op. cit. p. 6.

[6] Isto, p. 1.

podrazumevaju i učešće nedržavnih aktera od kojih neki često poseduju veću moć uticaja i, primera radi, finansijsku snagu, nego čitav niz suverenih država. Otuda, da zaključimo, mnogi danas smatraju kako fokus discipline treba da bude na „svim prekograničnim transakcijama uopšte, kao i načinima pomoću kojih se države i nedržavni akteri odnose između sebe".[7]

[7] Isto, op. cit. p. 5.

Nastanak i istorija discipline

U odnosu na milenijumski stare odnose između civilizacija, imperija, carstava, naroda i država, nauka o međunarodnim odnosima je po vremenu nastanka kao zasebne akademske discipline i dalje mlada društvena nauka. Pitanja rata i mira, saradnje i sukoba, pravnog uređivanja odnosa između subjekata međunarodnog sistema, izučavana su, naime, samo sporadično, nesistematski, necelovito, iz uglova filozofije i pojedinih drugih nauka: istorije, diplomatske istorije, međunarodnog prava, ekonomije, ratovodstva, vojnih nauka, geografije, geopolitike, strategije, antropologije, demografije, psihologije, teologije,... Termin „međunarodni" (*international*) prvi put je upotrebljen 1789. godine u delu Džeremi Bentama „Introduction to the Principles of Morals and Legislation".[8] Najveći broj istraživača međunarodnih odnosa, počev od prvih koraka u institucionalizaciji discipline dvadesetih godina prošloga stoleća pa sve do danas, slaže se u oceni da su saznanja i iskustva prošlosti nezaobilazni u izgradnji stavova, zakonitosti i zakona u savremenoj nauci o međunarodnim odnosima. Brodelovskim jezikom kazano, „bez uranjanja u hladne i zelene dubine istorije, ne može se valjano razumeti sadašnjost, a još manje predviđati budućnost". Drugim rečima to isto: današnje partije bile su igrane, dobijane ili gubljene u vremenima prošlim... Međuigra (*interplay*) istorije i teorije,[9] subjektivnog i objektivnog, kao i istorije i sociologije[10] nema samo praktično-političku upotrebnu vrednost, nego daje i dragocenu početnu građu za sintetičko promišljanje međunarodnih odnosa. Ipak, uprkos bogatoj i raznovrsnoj zaostav-

[8] Jeremy Bentham, *Principles of Morals and Legislation*, Basil, Blackwell, London, 1789, 1960. Navedeno prema: Isto, p. 19.

[9] Džozef S. Naj, Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe - uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.

[10] Rejmon Aron, *Mir i rat među nacijama*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001.

štini iskustava, ideja i zamisli o odnosima država i naroda, sama nauka o međunarodnim odnosima je čedo XX veka: mnogobrojni i raznovrsni stavovi i razmišljanja koji dotiču njeno istraživačko polje ne pružaju dovoljno osnova da se govori o sistematskom proučavanju ove oblasti u prošlosti. Premda su njihovi duhovni dometi nadživeli vekove i milenijume, Sun Cu, Platon, Tukidid, Aristotel, Polibije, Kautilja, Cezar, Tacit, Avgustin, Konstantin VII Porfirogenit, Toma Akvinski, Tomas Hobs, Žan Boden, Nikolo Makijaveli, Hugo Grocijus, Francisko de Vitorija, Monteskje, Ruso, Kant, Hamilton, Džej, Medison, Hegel i drugi mislioci sve do kraja XIX stoleća, ne mogu se smatrati i teoretičarima ili istraživačima međunarodnih odnosa.

Otuda je osnovanije nazvati celokupno vremensko razdoblje pre osnivanja prvih katedri i instituta za izučavanje međunarodnih odnosa *predistorijom discipline*. Ta predistorija u trajanju od najmanje dva milenijuma, u delima istaknutih stvaralaca predstavlja temelj bez koga bi pojedini izuzetni dometi nauke o međunarodnim odnosima teško bili mogući. Svejedno da li savremeni autori priznaju veze između njihovih današnjih stavova i zamisli i ove kolosalne duhovne zaostavštine. Kao i kod nekih drugih društvenih nauka i za nauku o međunarodnim odnosima su, suštinski važni uvidi u pojedina „krucijalna razdoblja"[11] u tokovima istorije kada su se događaji zgušnjavali poput energije neba na šiljku gromovoda, kao i kada su u svega nekoliko meseci ili godina određivana glavna kretanja u narednim decenijama, ponekad i vekovima unapred... Nije, stoga, čudno što se u većini savremenih udžbenika međunarodnih odnosa i svetske politike u tzv. dobu zaraćenih država u Kini (480–221 g.p.n.e.), Peloponeskom ratu između Atine i Sparte (431–404 g.p.n.e.), Makijavelijevoj šesnaestovekovnoj renesansnoj Italiji, Tridesetogodišnjem ratu i Vestfalskom miru iz narednog sedamnaestog stoleća ili Bečkom kongresu iz 1815. godine, traže i nalaze primeri *stalnosti i promena* u tokovima istorije međunarodnih odnosa. Jer, nema zapravo ničeg suštinski novog što već nije bilo...i skoro da je bio u pravu Marko Aurelije, rimski car i filozof stoik, ustvrdivši da onaj ko je video samo jedan dan, video je svu istoriju sveta...

Uzroci nastanka nauke o međunarodnim odnosima mogu se grubo podeliti na društvene i naučne (prof. Andreja Miletić). Teško je i necelishodno procenjivati pretežnost uticaja jedne ili druge grupe

[11] Henri Kisindžer, *Obnovljeni svijet - Meternih, Kastlerau i problemi mira 1812–1822*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.

uzroka. Rasprava o tome koliko su presudno pojedini veliki međunarodni događaji ili praktično-političke potrebe nekih od velikih sila doprineli nastanku i razvoju nauke o međunarodnim odnosima u određenom smeru, vodi se i danas. Pristalice tzv. kontekstualističkog pristupa, kao što je poznato, uglavnom smatraju da je ova naučna disciplina nastala kao odgovor na „zahteve" stvarnosti, te da istraživanja međunarodnih odnosa imaju smisla samo ako su okrenuta praktičnim potrebama (*policy oriented*). Najčešće navođeni društveni uzroci nastanka nauke o međunarodnim odnosima, uz naglo povećanje međuzavisnosti i raznovrsnih dodira država, naroda i pojedinaca tokom XIX veka usled tehničko-tehnološke revolucije, bili su sve razorniji i smrtonosniji ratni i unutrašnji sukobi koji su vrhunili u kataklizmičnom Velikom ratu (1914–1918). Američki, ali i autori iz drugih zemalja, kao važan uzrok i povod rađanja naučne discipline međunarodnih odnosa vide u potrebi SAD da u novonastalim znatno složenijim i promenljivijim okolnostima, na prelomu dva stoleća, osmisli svoj spoljnopolitički nastup u predstojećem veku. Naciji koja je u većini tadašnjih ključnih parametara moći sustigla i prestigla posustalog hegemona u svetskim poslovima, Veliku Britaniju, bila su neodložno potrebna produbljena istraživanja međunarodne zbilje, *objašnjenja* uzroka i *predviđanja* kretanja, trendova i procesa, a ne samo opisi onoga što je bilo ili onoga što se događa. Upravo je takvo jedno istraživanje uzroka britanske viševekovne prevlasti koje je izveo admiral Alfred Mahan, uticalo na predsednika Teodora Ruzvelta da započne izgradnju ratne i trgovačke mornarice (*Sea Power*), što je nedugo zatim omogućilo da SAD odluče ishod Prvog svetskog rata i na taj način trijumfalno uplove u nemirne vode XX stoleća kao „američkog veka".[12]

Svest o opasnostima kojima ratni sukobi prete međunarodnom miru i opstanku ukupnog ljudskog društva, dovela je još početkom XIX veka, 1815. godine, do stvaranja Njujorškog mirovnog društva, da bi se već 1816, odnosno 1821. slična društva osnovala u Londonu i Parizu. Tako je u tom duhu, 1843. godine u Londonu održan i prvi Međunarodni kongres za mir. Zagovornici mirne saradnje država i naroda nisu imali mnogo poverenja u sistem ravnoteže snaga koji je obeležio istoriju međunarodnih odnosa u „veku romantizma"; to što tokom tih stotinu godina nije došlo do izbijanja svetskog rata, nije

[12] Tvorac kovanice „američki vek" je novinar i izdavač Henri Lus. Izraz je prvi put upotrebljen u magazinu *Lajf* 1941. godine.

moglo da uspokoji sve one koji su u njemu bili svedoci stotina krvavih međudržavnih i regionalnih sukoba, stranih intervencija u untrašnje stvari nezavisnih i suverenih država, pobuna, građanskih ratova,... Počev od dve Haške konferencije na prelasku iz veka u vek, Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir (*Carnegie Endowment for International Peace*) iz 1910. godine, desetine ustanova, fondacija i zadužbina je osnovano s ciljem predupređivanja nasilnih sukoba, pravnog uređivanja odnosa država u miru i ratu, kao i s namerom podizanja svesti o potrebi i značaju saradnje u međunarodnim odnosima. Nikada do tada, kao u godinama neposredno pred Prvi svetski rat, nisu odnosi društvenosti, pa čak i zajedništva, proželi odnose u međunarodnom sistemu država. Činilo se nekima da je dotadašnja institucionalizacija međunarodnog organizovanja uz „naučno" dokazanu neisplativost rata,[13] učinila „najoštriji društveni sukob" (Miletić) prevaziđenim.

Možda najvažniji društveni razlog da se na jedan nov način, organizovano i sistematski, pristupi izučavanju uzroka rata i uslova za mir, leži u strahu koji je izazvao Veliki rat sa svim njegovim posledicama. Ne treba zaboraviti da su na ruševinama ondašnje Evrope, u istoriju otišle i četiri carevine, Ruska, Otomanska, Habsburška i Nemačka...još se taj šok nije stišao, a na Istoku je izvršen „boljševički juriš na nebo", stvorena prva tzv. proleterska država uz najavu „novih" međunarodnih odnosa, spoljne politike i diplomatije. Svet je naglo postao odviše složen, a događaji i procesi skoro neuhvatljivi za predviđanje: podjednako gledano sa nivoa celine ili ukupnih međunarodnih odnosa kojima su se do tada bavile *usput* i *delimično* filozofija i druge naučne discipline; s druge strane, iz ugla pojedinih država se javila praktično-politička potreba snalaženja u kovitlacima „događajne prašine" novih odnosa. Nezaobilazna činjenična građa koju su obezbeđivale ostale discipline poput međunarodnog prava, istorije diplomatije, spoljne politike ili ratovodstva pokazale su se kao nedovoljne da se upotpuni mozaik nastajućih izmenjenih međunarodnih odnosa.

[13] Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910 ili odrednicu koja se odnosi na doprinos Normana Endžela Nauci o međunarodnim odnosima u: Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005, pp. 53–57.

Na osnovu svega rečenog, osnovano se može zaključiti da je Prvi svetski rat najviše uticao na osnivanje međunarodnih odnosa kao samostalne akademske discipline. Nauka o međunarodnim odnosima započinje svoj život u začuđenosti kako je nešto kao Veliki rat, uopšte moglo da se dogodi, smatra Kris Braun.[14]

U institucionalnom razvoju, prvi korak učinjen je osnivanjem Katedre međunarodne politike pri Univerzitetu Aberistvit, u Velsu, 1919. godine. Katedra je nosila ime 28. američkog predsednika Vudro Vilsona, a prvi profesor predmeta pod nazivom Međunarodna svetska politika (*International World Politics*) bio je Alfred Zimern (*sir Alfred Zimmern*). Već u načinu nastanka ove najstarije Katedre međunarodne politike vidi se zajedničko učešće, sinergija, političkog interesa i potrebe stvaranja nove nauke, političara, istraživača i finansijskih moćnika... Treba reći da je ovaj institucionalni zametak, takođe, svojom potporom omogućio Dejvid Dejvis, filantrop i član britanskog parlamenta.[15] Ubrzo zatim, 1920. godine, u Londonu je osnovan i Kraljevski institut za međunarodne poslove (*The Royal Institute of International Affairs*), poznatiji kao Čatam Haus (*Chatam House*);[16] uticajni Savet za spoljne odnose (*Council on Foreign Relations*) ustanovljen je u Njujorku godinu dana kasnije.[17] Međunarodni odnosi se u Sjedinjenim Državama, kao akademska disciplina razvijaju sve do naših dana uglavnom kao deo, podpolje, političke nauke; na drugoj strani Atlanskog okeana, pre svega u

[13] Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910 ili odrednicu koja se odnosi na doprinos Normana Enžela Nauci o međunarodnim odnosima u: Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005, pp. 53–57.

[14] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, p. 9.

[15] Šire o istorijatu nastanka ove discipline Internet (05/12/08) „Full History of The Department of International Politics" http://www.aber.ac.uk/interpol/history-1.html

[16] Čatam Haus je drugi naziv za ovaj institut. Ime je dobio prema nazivu zdanja u kojem se institut nalazi od 1923. godine. Naime, u toj kući nekada su živela tri britanska premijera, uključujući Vilijama Pita starijeg koji je nosio titulu Grofa od Čatama (druga dva su bili Edvard Stenli i Vilijem Gledston). Od 2004. godine ovaj institut nosi ime Čatam Haus, premda se u poslovima koji su vezani za pravni subjektivitet i finansije još uvek zove Kraljevski institut za međunarodne poslove (*The Royal Institute of International Affairs*). Institut izdaje brojne publikacije, između ostalog i časopise kao što su *The World Today* i *International Affairs*. www. http://www.chathamhouse.org.uk/about/

Britaniji, počev od pomenutog velškog univerziteta, pripadnici tzv. Engleske škole izučavaju međunarodne odnose kao samostalnu, posebnu nauku. Tokom dvadesetih i tridesetih godina XX veka osnovan je veliki broj instituta i katedri koji su za predmet izučavanja imali stvarnost međunarodnih odnosa.[18]

* * *

[17] Sam Savet za spoljne odnose izdaje od 1922. godine časospis Spoljni poslovi (*Foreign Affairs*). Šire o istorijatu ove ustanove: http://www.cfr.org/about/history/

[18] Tako je 1927. godine u Ženevi, tada sedištu Lige naroda osnovana prva univerziteska institucija koja je u potpunosti bila posvećena izučavanju međunarodnih odnosa. Reč je o poznatom Univerzitetskom Institutu za visoke međunarodne studije (*Institut universitaire de hautes etudes Internationales*). Naredne godine u SAD je osnovan je Komitet za međunarodne odnose (*Committee on International Relations*) što je bila prva visokoobrazovna ustanova na kojoj su se proučavali međunarodni odnosi u Sjedinjenim Američkim Državama. Dva svakako najpoznatija imena ovog komiteta bili su profesori Kvinsi Rajt i Hans J. Morgentau.

"The Peacemonger"

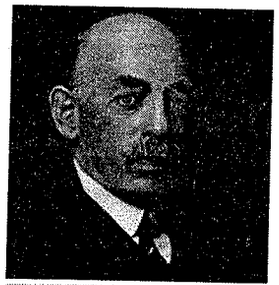

David Davies

Dejvid Dejvis (1880–1944), prvi baron Dejvis od Landinema, bio je britanski političar, poslovni čovek i filantrop. Zahvaljujući njegovoj finansijskoj podršci, na Univerzitetu Aberistvit u Velsu, aprila 1919. godine osnovana je prva katedra na kojoj su se Međunarodni odnosi proučavali kao samostalna akademska disciplina. Kao unuk Dejvida Dejvisa, čuvenog velškog bogataša, filantropa i političara (jednog od glavnih finasijera Univerziteta Aberistvit, koji se obavezao da na svakih zarađenih 100 funti Univerzitetu pokloni jednu petinu), i sin Edvarda Dejvisa, ništa manje uspešnog poslovnog čoveka i zadužbinara, pitanje njegovog životnog poziva gotovo da se podrazumevalo. Nasledivši posle smrti svoga oca već u 18. godini ogromno bogatstvo, vrlo rano je naučio šta znači odgovornost i učešće u javnom životu. Pošto je diplomirao istoriju na Univerzitetu Kembridž uputio se na veliko putovanje po Aljasci, Vankuveru i državi Vašington. Tokom 1904. godine boravio je i u Japanu, gde je kao „jedan od retkih zapadnjaka... bio očevidac rusko-japanskog rata."

Po povratku u Vels posvetio se poslu i poboljšanju uslova javnog i kulturnog života u lokalnoj sredini. U periodu od 1906. do 1929. godine bio je kao član Liberalne partije poslanik u Donjem domu britanskog parlamenta. Sa velikim brojem svojih zemljaka učestvovao je u Prvom svetskom ratu, provevši nekoliko meseci u rovovima Zapadnog fronta gde je imao priliku da vidi i iz prve ruke oseti sav besmisao rata. U junu 1916. godine biva povučen sa fronta i odlazi na dužnost privatnog parlamentarnog sekretara tadašnjeg britanskog ministra rata, Lojda Džordža. Kao član parlamenta i poslanik Liberalne partije odigrao je važnu ulogu u postavljanju Lojda Džordža za premijera. Ipak, njihova saradnja nije dugo trajala i Dejvid Dejvis se ponovo aktivnije okreće ka parlamentarnom životu gde se u mnogobrojnim obraćanjima zalaže za zabranu rata u međunarodnim odnosima. Borio se, takođe, i za osnivanje Lige slobodnih naroda. Sve svoje ciljeve uspeo je da ostvari kada je aprila 1919. godine na Univerzitetu Aberistvit u Velsu pomogao osnivanje Vudro Vilson katedre za međunarodne politike. Iako je u početku razmatrao i ideje da katedra treba da bude osnovana na nekom čuvenijem Univerzitetu i „kosmopolitskijem gradu" (Oksford, Strazbur, Ženeva), na nagovor svojih sestara, Margaret i Gvendolajn

Dejvis, odabrao je rodni Vels. Ovo nije urađeno samo iz lokalpatriotskih razloga, nego i zbog toga što su verovali da u novom svetu koji je nastajao na ruševinama starog, mora biti mesta i za male narode, jednako kao i za velike. Katedru je posvetio „sećanju na sve one studente koji su poginuli u ratu, te jačanju saradnje, i rešavanju povezanih problema prava i politike, morala i ekonomije nastalih osnivanjem Lige naroda."

Svojevrsni upravni odbor katedre odredio je međunarodnu politiku kao „političku nauku primenjenu na međunarodne odnose sa posebnim osvrtom na pronalaženje najboljih sredstava kojima bi se unapredio mir među državama." Iste godine, pomogao je i osnivanje Međunarodne asocijacije društava Lige naroda, koja je trebala da doprinese popularizaciji ideja i principa na kojima je ova međunarodna organizacija bila zasnovana. Kada je sedam godina kasnije napustio britanski parlament, u potpunosti se posvetio međunarodnim poslovima, to jest traganju za pronalaženjem najboljih načina da se međunarodni mir dostigne, održi i ojača. U tom smislu, a uveren da Liga naroda ne daje dovoljno garancija za svetski mir, smatrao je da njen rad treba ojačati osnivanjem nepristrasnog suda koji bi rešavao sporove među državama i međunarodne policijske snage koje bi odluke suda sprovodile u praksi. Ideje su odbačene kao nepraktične i maštovite. Stvarnost mu, takođe, nije išla na ruku; približavao se rat, okrutniji i razorniji nego ikada pre u ljudskoj istoriji. Ipak, disciplina čijem je nastanku tako mnogo doprineo preživeće rat i u decenijama koje su usledile pronosiće slavu njegovih ideja i na generacije koje će doći.

Ser Alfred Ekhart Zimern – Prvi profesor

Ser Alfred Ekhard Zimern (1879–1957) je bio britanski profesor međunarodnih odnosa, diplomata i istaknuti borac za svetski mir. Nakon diplomiranja na Univerzitetu Oksford 1902. godine, narednih sedam godina je predavao antičku istoriju. Posle dvogodišnjeg studijskog boravka u Grčkoj, vratio se u Britaniju gde je radio u Ministarstvu prosvete, pomagao rad laburističkog pokreta objavljujući tokom Prvog svetskog rata veliki broj članaka u časopisu „The New Europe" koji je uređivao čuveni istoričar Robert Vilijem Siton - Votson. U svojim napisima se zalagao za „osnivanje nove međunarodne

organizacije, Lige naroda, zabranu rata i poštovanje principa samoopredeljenja naroda." Krajem rata se zaposlio u britanskom ministarstvu spoljnih poslova gde je imao priliku da bude jedan od ključnih kreatora politike prema Ligi naroda. Prisustvovao je takođe i Versajskoj mirovnoj konferenciji. Sve ovo zajedno, uz njegovo široko, klasično obrazovanje (koje je bilo i ostalo *conditio sine qua non* za proučavanje međunarodnih odnosa), dovelo je do toga da 25. aprila 1919. godine na Univerzitetu Aberistvit u Velsu, bude izabran za prvog profesora međunarodnih odnosa u istoriji ove nauke. Nekih dva meseca kasnije je imenovan i prvi predavač ove discipline, Sidni Herbert, koji mu je pomagao u izvođenju nastave.

Profesor Martin Grifits, pored navedenih razloga koji su Dejvida Dejvisa ubedili da ga imenuje za prvog profesora novoustanovljene naučne discipline, ističe i činjenicu da je Zimern bio kosmopolita po ubeđenju koji je imao odlične kontakte sa vladajućim krugovima. U svakom slučaju, predmet iz koga je izvodio nastavu uglavnom se odnosio na rad Lige naroda, proučavanje Pakta ove međunarodne organizacije, kao i na aktuelna dešavanja u svetskim poslovima. „U svojoj pristupnoj besedi Zimern je jasno istakao uverenje da dalji napredak međunarodnih odnosa i razumevanja među nacijama neće biti ostvaren delovanjem ustanova iza kojih stoje vlade ili čak Liga naroda, nego bezbrojnim neposrednim kontaktima među ljudima do kojih se može doći samo putovanjima svetom." U tom smislu, upravni odbor katedre je odredio zadatke profesora međunarodne politike na sledeći način:

- držanje predavanja o međunarodnoj politici
- putovanja u druge zemlje sa ciljem izučavanja njihovih političkih sistema
- čitanje knjiga
- pisanje knjiga, tekstova ili naučnih članaka

Sama katedra, pak, trebala je da se usredsredi na:

- rad Lige naroda i njenih Komisija
- rad različitih konferencija koje su se održavale s vremena na vreme;
- unutrašnje prilike u zemljama britanskog Komonvelta u toj meri u kojoj to pomaže da se opišu međunarodni odnosi
- unutrašnju politiku drugih zemalja u toj meri u kojoj to pomaže da se opišu međunarodni odnosi; ekonomske pojave od međunarodnog značaja; valute, kursevi, itd...

Pošto je u naredne dve godine zaveo suprugu jednog od svojih kolega na Univerzitetu, (što je tada bio neoprostiv greh), bio je prinuđen da pod pritiskom sredine napusti Aberistvit i podnese ostavku na mesto profesora međunarodne politike. Zimern napušta i Evropu i odlazi na Kornel Univerzitet u Sjedinjene Američke Države, gde je predavao narednih nekoliko godina. Posle povratka u Britaniju, postao je član Laburističke partije, kandidovao se na izborima, prisustvovao sednicama Lige naroda u Ženevi gde je od 1926. do 1930. godine bio zamenik direktora Instituta za međunarodnu intelektualnu saradnju Lige naroda. Njegov povratak profesuri bio je u velikom stilu: 1930. godine postaje prvi profesor Međunarodnih odnosa na Oksfordskom Univerzitetu gde se pored predavanja, intenzivno bavio i pisanjem. Sa Oksforda odlazi 1944. godine, a 1945. godine biva izabran za prvog Generalnog sekretara UNESKO-a. Naučnu karijeru završava na Triniti koledžu, u Konektikatu.

Napisao je više knjiga, od kojih su svakako najpoznatije: The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth - Century Athens, (1911); The American Road to World Peace (1953) i svakako najpoznatije njegovo delo, The League of Nations and the Rule of Law, 1918–1935; Ova poslednja prema rečima Hedlija Bula predstavlja „najizbrušeniji rad pisca čije će delovanje kasnije biti označeno kao „idealističko". Svi oni su, naime, verovali da se međunarodni odnosi mogu posle završetka Prvog svetskog rata promeniti u samoj svojoj suštini, to jest, da umesto ravnoteže snaga i politike sile ključnu ulogu mogu da dobiju međunarodne organizacije i međunarodno pravo. Taj svojevrsni „zaborav moći" kao jednog od najvažnijih činilaca u međunarodnim odnosima, predstavljao je idealnu metu za kritičare međuratnog liberalizma kakav je bio Edvard Halit Kar. Kao jedan od najvažnijih predstavnika teorijskog pravca koji pojedini teoretičari označavaju za liberalni internacionalizam, Zimern je čvrsto verovao kako je do mira moguće doći tako „što će okvir međunarodnog prava progresivno prožeti međudržavne odnose i podvrći delovanje država strukturama pravne odgovornosti". Ipak, kako će vreme pokazati a Ser Alfred Zimern to i doživeti, potpuna vladavina prava, barem u međunarodnim odnosima, moraće još da popričeka.

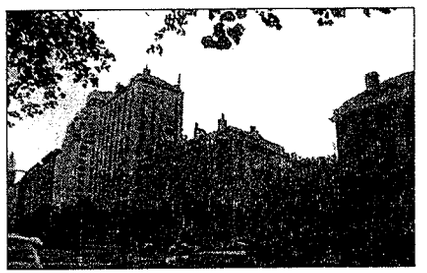

Savet za spoljne odnose – „Sinergija koja gradi svet"

Savet za spoljne odnose (*The Council on Foreign Relations*) – je američka nevladina organizacija, istraživački institut (think tank) i izdavačka kuća čiji je

glavni cilj da okupljajući uticajne ljude iz sveta nauke, privrede i politike na najbolji način doprinese američkoj spoljnoj politici, podjednako u teorijskom i praktičnom pogledu. Osnovan 1921. godine kao američka verzija njegove sestrinske organizacije iz Londona (reč je o britanskom Kraljevskom institutu za međunarodne poslove - poznatijem kao *„Čatam Haus"*, osnovanom godinu dana ranije); Savet je vremenom postao najuticajnija ustanova na svetu kad su pitanju spoljna politika i međunarodni odnosi. Inače, kadrovski i idejno, Savet se sa pravom smatra naslednikom organizacije „Inquiry" koju je krajem Prvog svetskog rata osnovao 28. predsednik Sjedinjenih Američkih Država, Vudro Vilson. Cilj ove organizacije bio je da se na jednom mestu okupe svi učeni ljudi koji bi pomogli u osmišljavanju posleratne spoljne politike Amerike, to jest stvaranju sveta „bezbednog za demokratiju". Kao nekadašnji profesor Prinstonskog univerziteta, Vilson je odlično znao koliko je važno imati strateške planove, to jest koliko je neophodno spoljnopolitičke ciljeve i vizije zasnovati na činjeničnoj stvarnosti.

Operativno, posao je vodio njegov glavni spoljnopolitički savetnik, slavni pukovnik Edvard M. Haus. U samom timu bilo je oko 150 uglednih stručnjaka iz različitih oblasti, u širokom rasponu od geografa do matematičara. Oni su u razdoblju od 1917. do vremena Versajske mirovne konferencije na kojoj su učestvovali u timu predsednika Vilsona, napisali oko 2000 dokumenata koji su se bavili različitim aspektima uređenja posleratnog sveta, od pitanja granica, prava naroda na samoopredeljenje, sve do funkcionisanja Lige naroda. Nasuprot jake izolacionističke tradicije koja će vrhuniti odbijanjem Senata SAD da ratifikuje pakt Lige naroda, pripadnici ove grupe su verovali da je ključ napretka i bezbednosti zapravo u tome da Amerika bude aktivan učesnik u svetskim poslovima. Ukratko rečeno, za ovu grupu ljudi, izolacionizam nije bio put kojim treba ići...

A počelo je, kako to često biva kad se nešto utemeljuje, sa mnogo idealizma. Kako tvrdi Piter Gros, autor istorije ove organizacije, „jedna mala grupa diplomata i naučnika iz Britanije i Sjedinjenih Američkih Država okupila se 30. maja 1919. godine u pariskom hotelu Mažestik, gde je bilo sedište britanske delegacije na Versajskoj mirovnoj konferenciji. Tamo su predložili osnivanje stalnog Angloameričkog instituta za međunarodne poslove, čiji bi jedan deo bio u Londonu, a drugi u Njujorku". Ipak, po povratku u Sjedinjene Države, američka grana „pariskog dogovora" je shvatila da ideje nisu dovoljne, osobito u atmosferi u kojoj veći deo stanovništva i političke elite nije bio za internacionalizam. Novac i političke veze bili su podjednako značajni činioci od kojih je zavisio uspeh, koliko i od ideja i dobre volje. U tom smislu, neki od preduzimljivijih članova ove grupe videli su priliku za uspeh u činjenici da je u Americi od 1918. godine postojala organizacija, koja je posedovala sve ono što oni nisu imali i obrnuto. Reč je bila o Savetu za spoljne odnose, organizaciji koju je osnovao bivši državni sekretar u administraciji Predsednika Teodora Ruzvelta, Elihu Rut (*Elihu Root*). Naime, on i još stotinak uglednih privrednika i političara su se obično uveče okupljali i raspravljali o spoljnoj politici, aktuelnim i budućim dešavanjima u svetu i, razume se, o tome kako sve to može da utiče na američke ekonomske interese.

I kako to često biva kad se rađa nešto istinski značajno i sudbina se pomalo umešala: posle petomesečnih ne baš lakih pregovora između njih i „zaverenika iz pariskog hotela Mažestik", iz dve organizacije proizašla je jedna - 29. jula 1921. godine pod imenom starijeg partnera u ovom poslu, novi i ojačani Savet za spoljne odnose, započeo je svoj život. Piter Gros sjajno zapaža „da je to bila ona sinergija koja je stvorila moderni Savet za spoljne odnose i unapredila njegovu izuzetnu plodotvornost u decenijama koje će doći." Drugim rečima, svet akademskog znanja, iskustva državnih službenika i svet praktičnih poslovnih interesa, pružili su međusobno ruke. Odluka da članovi Saveta mogu biti samo američki građani značila je da od zajedničkog Angloameričkog instituta neće biti ništa, bar u dogledno vreme.

Kada sledeće godine Savet bude pokrenuo svoj časopis pod imenom „Spoljni poslovi" (*Foreign Affairs*), a ne „Međunarodni poslovi," iz samog imena će biti jasno da je naglasak bio na američkoj ulozi u svetu, kako se to i doslovno kaže u osnivačkom dokumentu. Savet je osmišljen kao „stalna konferencija o međunarodnim problemima koji se tiču Sjedinjenih Američkih Država" i američke spoljne politike, a ne međunarodnih odnosa uopšte. Bio je to dug duhu vremena u kome su stvari nastajale. Ipak, internacionalizam Saveta nikada nije dolazio u pitanje. Od gostiju koji su dolazili i držali predavanja (šefovi država i vlada , poznati domaći i strani naučnici, poslovni ljudi i javne ličnosti), pa do časopisa na čijim su stranama objavljivali najugledniji domaći i strani autori, Savet za spoljne odnose vremenom je samo dobijao na svom međunarodnom i svetskom značaju. Štaviše, nakon Drugog svetskog rata, kada je i skepticima postalo jasno da bezbedne Amerike nema bez Amerike koja je delatno uključena u svetske poslove, Savet je prihvatio takvo usmerenje i postao učesnik u stvaranju i sprovođenju američke spoljne politike.

Od strategije zaprečavanja (containment) koju je Džordž Frost Kenan ispisao na stranicama „Foreign Affairs-a" jula 1947. godine, pa do mnogih drugih analiza i rasprava, različitih preporuka i memoranduma, Savet je bio i ostao glavni forum na kome se raspravljalo o svim važnim pitanjima koja se tiču uloge Amerike u svetu. Posle nestanka bipolarnog sveta, Savet je nastavio sa svojom misijom traganja za pravom ulogom Amerike u svetu bez Hladnog rata, a sa

izazovima i pretnjama koji su po svojoj izmenjenoj prirodi, obimu i složenosti znatno teži za razumevanje i rešavanje.

Savet za spoljne poslove ima dva sedišta, jedno u Njujorku a drugo u Vašingtonu; zahvaljujući veb sajtu (www.cfr.org) mogu se pratiti njegove aktivnosti svuda gde postoji internet. Iako je vremenom Savet gubio na svojoj tajanstvenosti, njegov elitizam je opstao. Postoje tri kategorije članstva u Savetu: doživotno (takvih članova ima oko 4300), članstvo na određeno vreme i kompanije-članovi.

U prve dve kategorije, novi članovi se biraju na osnovu preporuke onih koji su već članovi, posle čega upravni odbor daje svoj pristanak. Smisao članstva na određeno vreme (ljudi između 30 i 36 godina, nakon čega se mogu predložiti za doživotne članove), jeste u stvaranju novih generacija „lidera"... Primera radi, dr Kondoliza Rajs je na osnovu preporuke „prekaljenog člana" Saveta i bivšeg savetnika za nacionalnu bezbednost, Brenta Skoukrofta, postala „član na određeno vreme" 1984. godine u svojoj tridesetoj godini. Kod kompanijskog članstva radi se o najvišim strukturama upravljanja vodećih multinacionalnih kompanija koje pomažu i finasiraju rad Saveta.

Izvori:

J. Graham Jones, „The Peacemonger", Journal of Liberal Democrat – History, Issue 29, Winter 200/2001, pp. 16–23. (citat je sa strane 16.)

J. Graham Jones, „The Peacemonger", Journal of Liberal Democrat – History, p. 18.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history?1.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history_2.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history_2.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Edward Hallet Carr, The Twenty Years' Crisis 1919–1939, Harper & Row Publishers, New York, 1964, Second Edition

Paul Rich, „Reinventing Peace: David Davies, Alfred Zimmern, and Liberal Internationalism in Interwar Britain", International Relations, Vol. 16, No. 1, 2002, pp. 117–133 (citat je sa strane 118.)

Videti: Peter Grosse, *Continuing the Inquiry*, izvor: internet: 02/05/08 http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html

Predmet nauke o međunarodnim odnosima

Uprkos izuzetnom, brzom i razgranatom institucionalnom razvoju, kao i velikom broju onih koji su se „nezavisno" zanimali izučavanjem ove oblasti, u stalnoj međuigri stvarnosti i sveta znanja[19] do danas su ostala nedorečena i u međuvremenu otvorena mnoga važna pitanja... Ni posle skoro čitavog veka, rasprave i sporenja povodom predmeta i metoda nauke o međunarodnim odnosima, nisu dovela do potrebnog nivoa saglasnosti da bi se osnovano govorilo o posebnoj nauci koja ima samobitnost. Najduže se, decenijama, osporavanje naučnosti ove oblasti usmeravalo na sadržaj predmetnog polja istraživanja; najčešće su kritičari isticali njen eklektički karakter,[20] tj., da međunarodni odnosi nemaju sebi svojstven, poseban predmet istraživanja, nego zapravo „mehanički" preuzimaju i nasilno sintetišu gotovu građu mnogih drugih društvenih i prirodnih disciplina. Nauka o međunarodnim odnosima je na svojim počecima upoređivana sa „kengurovom torbom" (*Beard*, 1931.) u koju svako prizvoljno utrpava sadržaj.

Takav, „pozajmljeni" sadržaj predmeta istraživanja nauke o međunarodnim odnosima očituje se po Kvinsi Rajtu u osam disciplina koje za nju imaju konstitutivni značaj: međunarodna politika, međunarodno pravo, međunarodne organizacije, diplomatska istorija, međunarodni ekonomski odnosi, vojna istorija, kolonijalna vladavina i vođenje spoljnih poslova,... pri tome dodajući i ratnu i diplomatsku veštinu, političku geografiju i demografiju[21] U jednoj od prvih

[19] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, p. 1.

[20] Frederik Šuman na primer tvrdi da „Nauka o međunarodnim odnosima očigledno nije posebna grana saznanja već pre jedna eklektička disciplina". Frederick L. Schuman, *International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1953, p. 577. Navedeno prema: Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, Četvrto izdanje, str. 21.

[21] Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York, Appleton Century Croffts, 1955, navedeno prema: Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Treće izdanje, str. 16–17.

ПРВА ГЛАВА

НАУКА О МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

I

ПРЕДМЕТ И ПРИРОДА НАУКЕ О МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

1. Увод

После пола века, а нарочито ових деценија после Другог светског рата, у науци је нагло порасло интересовање за проучавање међународних односа. Из овог интересовања убрзо се родила жеља и потреба за стварањем једне самосталне научне дисциплине, која би својим предметом и методом била усредсређена само на проучавање појава међународног живота.

Проучавање међународних односа одувек чини саставни део проучавања друштва. То је разумљиво, пошто је међународни живот саставни део живота сваког друштва. Тако се и у најстаријим изворима политичке мисли могу наћи многи ставови који се односе на појаве из међународног живота, а нарочито на питања рата и мира, процесе сукоба и борбе и процесе сарадње у међународним односима. Међутим, и поред великог значаја који ови односи имају у животу и развоју сваког друштва, дуго се није развила посебна научна дисциплина која би искључиво проучавала ову врсту друштвених појава. С друге стране, то не значи да су међународни односи остали ван интересовања науке. Они су проучавани у низу посебних друштвених наука, историји и социологији, економији и праву, као један вид проблема који су улазили у предмет тих наука. Поред тога, врло се рано развила посебна историјска дисциплина, која је историјски проучавала

ове односе – дипломатска историја. Исто тако, међународно право је проучавало у целини правне проблеме међународних односа.

Овакво стање научног интересовања за међународне односе вероватно је последица уверења да је ову сферу друштвеног живота тешко подврћи неким правилностима, због великог значаја који се придавао људској вољи и другим субјективним чиниоцима у њима. С друге стране, међународни односи су веома сложени због тога што се у њима преламају сви видови друштвеног живота. Тешко је издвојити неку друштвену појаву која не прелази границе друштва и у међународном простору не трпи промене, чије последице нису без значаја. Та поливалентност међународних односа допринела је да они буду предмет проучавања низа дисциплина. Економија проучава деловање и промене економских закона у међународним односима, право проучавања посебности правних норми у међународном животу, политичку трансформацију субјективних хтења у овим просторима итд.

С развојем социологије у XIX веку, као опште науке о друштву која проучава друштво у целини и појаве друштвеног живота, настају предуслови за стварање научне дисциплине, која би обухватила целину међународних појава и била у стању да сагледа целину међународног жиовта друштва. Само неколико деценија после Огиста Конта (Auguste Comte, 1798–1857) и његовог дела *Течај позитивне филозофије* (*Le cours de philosophie positive*), којим се означава рођење социологије, појављују се дела о социологији рата и мира.[1] Као што је и социологији било потребно много деценија да се потврди као друштвена наука, тако и теорија међународних односа, до данашњег дана, води битку за потврду свог статуса у породици наука.

До наглог пораста интересовања за научно проучавање међународних односа долази тек после Првог светског рата, који је оставио снажне трагове у животу читавих генерација. Велика разарања, тешки злочини и до тада назапамћено уништавање људи у непосредним војним операцијама, створили су стање забринутости као ни један рат до тада. Рат је очигледно дефинитивно био прерастао одмеравање снага војних јединица на ограниченим бојиштима. Међутим, између два рата створена је само научна основа[2] за оно што ће на овом пољу доћи после Другог светског рата. У овом рату човек се по први пут у својој историји суочио с могућношћу самоуништења. Свест о томе и реалност такве извесности у односима који се развијају у том времену доводе на пољу друштвених наука до наглог успона проучавања ове области друштвеног живота. Оснивају се универзитетске катедре, институти, тако да је данас тешко наћи универзитетски центар унутар којег се међународни односи не негују као посебна научна дисциплина.

[1] Le General Jung, *La guerre et la societe*, Paris, 1889. Luis Bara, *La science de la paix*; Ch. Letourneau, *La guerre*, Paris, 1895.

[2] J. Bryse, *International Relations*, London, 1922. A. E. Zimmern, *The Study of International Relations*, Oxford, 1931.

Овај развој забележио је највећи успон на Западу, и то у САД. У Европи је нешто више урађено у Великој Британији, док се у другим земљама ово проучавање још увек одвија у оквиру традиционалних дескриптивних дисциплина дипломатске историје и спољне политике. У једном броју земаља Западне Европе (у Француској, Холандији, Шведској, Данској и Немачкој), постоје озбиљно организоване научне установе које се баве проучавањем међународних односа уз примену савремених метода, тако да већ има значајних теоријских радова систематског карактера.

У нашој земљи се на овом пољу доста ради, чему у највећој мери доприноси Институт за међународну политику и привреду у Београду својим бројним монографским делима. Поред овога, појавили су се и први покушаји систематских теоријских радова, мада још нема целовитог теоријског система.[3]

Протекло време после Другог светског рата сувише је кратко да би се у целини конституисао аналитички оквир једне нове научне дисциплине. Несагласност аутора о основним методолошким и епистемолошким питањима везаним за ову дисциплину то најбоље показује. О предмету, методу и природи науке о међународним односима тешко је наћи сагласност, изузев што се сви слажу у томе да постоји потреба и могућност стварања једне опште науке која би проучавала међународне односе као посебну врсту друштвених односа.

Несагласност о основним методолошким начелима ове науке доводи до великих разлика у схватањима самог предмета ове науке. Међутим, у друштвеним наукама уопште тешко је наћи општу сагласност о овим елементима, те, у том смислу, наука о међународним односима не показује неки изузетак. Међутим, у овом случају нема сагласности ни о самом имену ове науке.

Када је реч о називу, онда се најчешће јавља назив: „Међународни односи", што ствара многе неспоразуме. Када се каже: „Међународни односи" онда се под тим не подразумева само наука о међународним односима, већ и ти односи у стварном животу. Да бисмо ове неспоразуме избегли, било би можда најбоље да за науку уведемо термин: „Теорија међународних односа"; „Наука о међународним односима". На овај начин бисмо поступили исто као што је то учињено у већ традиционалним наукама: „Теорија државе"; „Наука о човеку" итд.

2. Предмет науке о међународним односима

Једна од првих дефиниција предмета науке о међународним односима настала је 1936. у оквиру Међународног института за инте-

[3] В. Димитријевић, М. Марковић, Р. Стојановић, *Увод у проучавање међународних односа*, Београд: Правни факултет, 1970. В. Бенко, *Mednarodni odnosi*, Maribor, „Obzorja", 1977, В. Гавранов, М. Стојковић, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Београд, „Савремена администрација", 1972; R. Vukadinović, *Mednarodni politički odnosi*, Zagreb, „Narodno sveučilište grada"; 1974; R. Vukadinović, *Teorija o mednarodnim odnosima*, Zagreb, „CDD", 1978.

лектуалну сарадњу Друштва народа. Она гласи: „Наука о међународним односима је пре свега дескриптивног карактера. Она донекле припада врсти савремене историје народа и као таква, она обухвата све области као што су економија, трговина, размена производње, добара, новца, као и области политике и културе".[4] Ова дефиниција је извршила велики утицај у касније развоју, те је створена читава школа која је науку о међународним односима ограничила на дескриптивни метод, на коментаре савремене међународне политике и различитих видова међународног живота.

Ова дефиниција изражава став који је на почецима развоја науке о међународним односима био веома раширен. Сматрало се да ова наука има енциклопедијски карактер због сложености и разноврсности међународних односа. Пошто су ови односи део друштвених односа у целини, они садрже све елементе као и сами друштвени односи у ширем смислу. Зато би за правилно разумевање ових односа било неопходно проучити низ области друштвеног живота, те због тога ова наука захтева широку интердисциплинарну сарадњу. К. Рајт (Q. Wright) наводи осам дисциплина које имају конститутивни значај за науку о међународним односима. То су: међународно право, међународни економски односи, дипломатска историја, војна историја, међународна политика, међународне организације, колонијална владавина и вођење спољних послова. Томе још додаје ратну вештину, дипломатију, политичку географију, демографију и др.[5] Служећи се резултатима ових дисциплина, наука о међународним односима би по њему: „Анализовала и синтетизовала бројне дисциплине... или развијала опште теорије које би се могле применити на ту област а на основу посебних врста података или посебних ставова".[6] Недостатак оваквих схватања је на првом месту у томе што се на овај начин не може конституисати једна нова наука, пошто наука не може бити само скуп различитих знања до којих су дошле друге науке применом својих метода. С друге стране, поливалентни карактер међународних односа би захтевао, уз примену „енциклопедијског" метода, сарадњу и многих других наука, готово свих постојећих друштвених и низа природних. Интердисциплинарна сарадња наука све више се намеће, јер је подела наука настала као резултат поделе рада а не стварности. Међународни односи ту не показују никакву оригиналност. Међутим, да би једна наука настала, она мора да има, како свој простор у стварности који ниједна друга наука не проучава у целини, тако и свој донекле својствен метод, којим ће долазити до сазнања свога предмета.

---

[4] L. Ledermann, *Considerations epistemoloques sur l'ettude des relations internationales*, Melange Seferiades, Athenes, 1961. стр. 391

[5] Q. Wright, *The Study of International Relations*, New York, Appleton Century Croffts, 1955.

[6] *Нав. дело*, стр. 481.

Супротно изложеним схватањима, постоје мишљења по којима наука о међународним односима треба да проучава само политичке односе, па се као назив ове науке употребљава термин: „међународни политички односи". Таква мишљења се срећу и у нашој литератури и пракси проучавања међународних односа. Тако В. Иблер сматра да међународни односи као научна дисциплина „треба и могу да обухвате само политичке односе у ужем смислу и рад на откривању правила понашања између држава кад се ради о тим односима".[7]

Овакво решење у одређивању предмета науке о међународним односима је могуће, али тако ипак добијамо једну науку која ће се бавити само политичким односима у међународним односима. Ови односи јесу политички и формално и суштински. Формално су политички, јер се у њима сучељавају политике држава као основних актера ових односа. Међутим, они се одвијају и на плану културе, економије, социјалне политике итд. Ако бисмо из њих издвојили стриктно само односе политичког карактера по форми, једна област друштвених односа би и даље остала ван научног проучавања. Међународни односи у себи садрже све облике друштвеног живота, који у овим односима добијају измењен лик и суштину. Тако измењени, и оно што их мења, треба да буде научно проучено и у целини. При томе, неопходно је истаћи да су међународни односи политички односи, без обзира на то да ли су садржани у економским, културним, или другим конкретним испољавањима. Као што социологија проучава живот и кретање људског друштва у целини, иако се тај живот и кретање испољавају у најразличитијим садржајима, тако и сви ти различити садржаји указују на потребу проучавања целине. Држава има најразличитије функције у друштву али нико не сматра да наука о држави треба да проучава само политички или неки други вид државе, већ државу као што постоји, као друштвену појаву. Држава је, као таква, политичка организација, те ће и наука о држави бити политичка наука.

Међународни односи састоје се од низа врста односа и они су сви међународни због нечег што их одваја од истоврсних али унутрашњих односа. Управо то што их одваја од свих других односа јесте оно што их чини јединственим и због тога су они предмет проучавања у оквиру једне научне дисциплине, коју можемо различито називати све дотле док под називом не сакривамо и различиту садржину. Ако дајемо и различиту садржину – политичке, културне или економске односе, онда је неопходно то и у називу истаћи, пошто се тиме одређује домашај истраживања и резултата до којих се жели доћи тим проучавањима.

---

[7] V. Ibler, *Međunarodni odnosi*, Zagreb, „Naprijed", 1971, стр. 10, такође: В. Гавранов, М. Стојковић, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, стр. 10, Р. Вукадиновић, *Међународни политички односи*.

У одређивању предмета истраживања, свакако је неопходно претходно утврдити шта је то што неки друштвени однос чини међународним.

У савременој теорији међународних односа у САД и Великој Британији, предмет проучавања науке о међународним односима најчешће обухвата природу и елементе моћи држава и других актера у међународним односима, равнотежу снага, колективну безбедност, вођење и систем одлучивања у спољној политици, чиниоце који делују на основна кретања у међународним односима. У новије време, с развојем бихевиоризма и функционализма, предмет проучавања је понашање држава у међународним односима или постојање и функционисање система у овим односима. У овим савременијим правцима изложене су критици раније теорије монистичког или плуралистичког карактера које су једном или већем броју чинилаца придавале улогу детерминанте у међународним односима у којима, иначе, доминира политика силе и однос снага. Један од представника ових новијих трендова Ј. Бартон (J. Burton), излажући критици старија схватања, сматра да је овакво издвајање проблема спречавало развој теоријске анализе међународних односа. „Међународни односи су уз то били ограничени конфузијом која настаје између анализе и проблема: разоружање, контрола наоружања и колективна безбедност су неки од њих. „Теорије" или „решења" у односу на те проблеме су потпуно одвојени од опште теорије међународних односа која се бави осветљавањем и објашњавањем односа између држава у било ком скупу околности".[8] Други савремени писац, Е. Haas, више се интересује за феномен међународног организовања и интеграцију у међународним односима. Полазна тачка његовог размишљања о предмету међународних односа је структура међународне заједнице и функционисање те целине као једног својеврсног облика система.[9]

У европској теорији међународних односа могла би да се истакну два становишта: једно, које је блиско систематском одређивању, како то чине неки савремени англосаксонски аутори, друго, које науци о међународним односима одређује мање амбициозне циљеве, остајући у оквирима историјске социологије. Прво схватање заступа у већој мери Л. Ледерман. Он полази од тога да међународни односи „... проучавају у свој својој сложености у целини појаве међународног живота као што су: интелектуалне, научне, духовне, религиозне, социјалне, економске, политичке и њима сродне појаве. Та дисциплина има за циљ да испита суштинске чиниоце, основне снаге, интелектуалну, доктринарну и идеолошку основу, као и праксу између државе, између народа, група и појединаца... као и правила, механизме и институције које регулишу те односе".[10]

[8] J. B. Burton, *International Relations, A General Theory*, Cambridge Univ. Press, 1967, стр. 5.
[9] E. Haas, *Beyond the Nation State*, Stanford Univ. Press, 1964.
[10] L. Ledermann, *нав. дело*, стр. 393.

Сличне ставове можемо наћи и у совјетској литератури. Међународни односи су по самој својој природи изванредно сложени. Према опште прихваћеном, они обухватају у себи „свеукупност економских, политичких, идеолошких, правних, дипломатских, војних веза и односа међу народима, државама и системима држава, међу основним социјалним, економским и политичким силама и организацијама које делују на међународном плану".[11]

Ове дефиниције и поред исцрпности нису успеле да покажу када су сви наведени елементи целине, који међународни односи чине међународним, као и када и како постају међународни.

Друго схватање је мање амбициозно али је зато потпуно одређено. По Ј. Б. Дирозелу (J. B. Duroselle), међународни односи као наука представљају „научно проучавање међународних појава с циљем да се утврде основни и други чиниоци који их условљавају. Које су то међународне појаве које чине предмет проучавања? О овоме се може дати једна општа дефиниција, по којој би једна појава била међународна од тренутка када она у себи обухвата било који однос који се просторно креће с обе стране државних граница..."[12] Слично овоме, међународни однос одређује и Ј. Бартон, који каже да „Међународни односи проучавају, поред осталог, догађаје и ситуације које се тичу више од једне државе".[13]

Претходне дефиниције не дефинишу садржински предмет међународних односа већ одређују оно што је међународно у било којој појави друштвеног живота. Код Дирозела, пробија основна идеја да је предмет проучавања ове науке скуп чинилаца који одређују односе. Полази се, без сумње, од тога да ова наука није довољно развијена, те се у овом тренутку своди у целини на скромне размере проучавања чинилаца који усмеравају те односе, без претензије да се уобличи теоријски систем ове науке.[14]

У нашој земљи проблеми међународних односа одувек су заокупљали пажњу науке. С развојем социологије и политичких наука, до којег је дошло шездесетих година, буди се интерес за проучавање међународних односа на начин који би превазилазио дескриптивно-историјски метод, који је до тада био владајући. Овоме треба додати и чињеницу да у тим годинама наша земља стиче све већи углед у свету својом доследном несврстаном политиком. Прва конференција несвр-

---

[11] *Международные отношения после второй мировой войны*, 1945–1949, Москва 1962, стр. XXVI. Види такође: М. Мерле, *Појам међународних односа*, „Југословенска ревија за међународно право", 1–3/67, стр. 1–14.

[12] J. B. Duroselle, *L'Etude des relations internationales*, „Revue française de science politique", 4/52, стр. 385.

[13] J. W. Burton *нав. дело*, стр. 10.

[14] Доследна примена овог становишта дошла је нарочито до изражаја у књизи: P. Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Paris, A. Colin, 1964.

станих земаља одржана је у Београду 1961, и од тада та политика се све више афирмише и учвршћује као покрет у коме наша земља игра значајну улогу својом преданошћу и активношћу у њему. Склоп ових околности довео је до живљег интересовања за научно проучавање међународних односа, што је довело до увођења ове дисциплине у наставне планове правних и политичких факултета у земљи.

Будући да је традиција историјског проучавања међународних односа у нас прилично јака, природни ток развоја, који показује свака наука од дескриптивног ка теоријском, може се запазити и у нашем искуству. Први радови теоријског карактера у области међународних односа задржавали су се углавном на расправљању основних методолошких питања, уз преглед резултата до којих се дошло у свету на овом пољу.[15]

Сви ови радови указивали су на проблеме у одређивању предмета науке о међународним односима. Ово питање заокупља пажњу свих ових аутора и међу њима нема неке суштинске несагласности. Постоји сагласност о томе да је у средишту пажње науке о међународним односима питање рата и мира.[16] По схватању В. Гавранова, предмет науке о међународним односима јесте проучавање законитости развитка међународне заједнице као облика политичке организације, и међународних односа као друштвених процеса у развитку међународне заједнице.[17] На овај начин се, без сумње, прецизно одређује предмет, с обзиром на то да се међународни односи одвијају унутар међународне заједнице, мада га мало сужава у том смислу што сматра да су политички односи „од прворазредног интереса за међународне односе у целини па самим тим и за науку о међународним односима, јер они најближе и најадекватније одражавају друштвене процесе и њихове законитости".

Покушаји да се одреди предмет науке о међународним односима наилазе на бројне тешкоће. Оне настају, углавном, због тога што је тешко одредити оно што неке појаве чини међународним, пошто полазимо од тога да све друштвене појаве добијају неке посебности изласком из друштва у међународну заједницу. Због тога се приликом одређивања предмета истраживања најчешће издваја нека област међународног живота, при чему је нужно долазило до преnaглашавања значаја неких појава и занемаривања других. Зато би

---

[15] Ђ. Нинчић, *Методологија проучавања међународних односа*, „Архив за правне и друштвене науке", 3–4/60; Б. Јовановић, *Наука о међународним односима као посебна научна дисциплина*, ЈРМП, 3/63; В. Гавранов, *Нека општа питања науке о међународним односима и ставови југословенске теорије*, Београд, Висока школа политичких наука, 1965; Р. Стојановић, *Расправа о предмету, природи и методу науке о међународним односима*, „Политичка мисао", 3/70.

[16] В. Димитријевић, М. Марковић, Р. Стојановић, *Увод у проучавање међународних односа*, Београд, Правни факултет, 1970, стр. 3–24; В. Иблер, *нав. дело*, стр. 23.

[17] В. Гавранов, М. Стојковић, *нав. дело*, стр. 10. Сличан овом схватању је и став В. Иблера, *нав. дело*, стр. 23; А. Магарашевић, *Основи међународног права*, Нови Сад, 1965, стр. 17.

можда било најкорисније и методолошки најоправданије ако би се пошло путем утврђивања онога што друштвене појаве чини међународним, што их на тај начин релативно издваја из целине друштвених појава. Ако би се ово могло успешно обавити, онда би и многе друге тешкоће око одређивања предмета науке о међународним односима могле бити лакше отклоњене, или сведене на чисто академске размере.

Методолошки напор да се одреде аналитички оквири неке посебне научне дисциплине мора да буде усмерен ка истраживању мерила којима би се утврдио задатак те дисциплине. Зато би се претходно морало расправити питање природе односа који се називају међународним. Да ли су ти односи само нешто што је изведено из унутрашњег живота друштва, продужетак ван државних граница друштвених односа који настају унутар друштва, или се ствара и нешто посебно, што доводи до нових појава карактеристичних и везаних за међународни живот? Уколико су међународни односи само изведени односи, онда никаква посебна наука не би могла да одговори задацима који се пред науку уопште постављају, пошто би једино постојеће науке могле да проуче целину, како односа који настају унутар, тако и продужетак тих односа ван граница држава. С друге стране, није могуће повући потпуну и строгу границу између ових односа, јер друштвени живот чини целину. Значи, није реч о одређивању нечег изолованог, нечег што нема никаквих додирних тачака с друштвеном целином, већ само о одређивању посебности једних односа у односу на друге, уколико таквих посебности има.

Које су посебности међународних односа према другим друштвеним односима? Да би се одговорило на ово питање, неопходно је поћи од испитивања суштине субјеката ових односа. Држава као субјект ових односа је политички организовано потпуно друштво. Потпуно (глобално или само друштво) друштво у социолошком смислу је скуп или група људи настала на заједничким везама и интересима на одређеној територији коју та група насељава. Оваква скупина људи, да би чинила потпуно друштво, мора бити самодовољна (аутархична), што значи да се унутар ње „врше сви процеси који су људима на датом ступњу развоја потребни и могући,"[18] што никако не значи да таква скупина мора бити апсолутно самодовољна и да ступање у везу с другим друштвима ради остварења неких друштвених интереса значи да та друштвена група није потпуно друштво.

За међународне односе је битан однос који настаје између потпуних друштава, територијално ситуираних и политички разграничених. Према томе, прва посебност предмета науке о међународним односима јесте у томе што она проучава односе политички раз-

[18] Р. Лукић, *Основи социологије*, Београд, 1965, стр. 284.

граничених друштава, што ниједна друга наука нема за свој предмет. Политички ограничено потпуно друштво настаје у пуним размерама значења тог појма тек са настанком државе, и у том смислу, међународни односи су односи између држава све док државе буду облик политичког организовања територијалних потпуних друштава. Међународни односи су резултат постојања множине политичких разграничења друштава која ступају у међусобне везе ради задовољења својих потреба.

Потребно је, такође, расправити разлику између односа политички разграничених потпуних друштава и односа других територијалних група унутар једне државе, односно једног потпуног друштва. Да ли постоји разлика између односа аутономних јединица унутар унитарне државе или федералних јединица унутар савезне државе и међународних односа? Разлике постоје и оне се могу свести на следеће: територијалне политичке групе унутар државе не могу бити потпуна друштва док се у међународним односима налазе управо она у односу, јер је њихова самодовољност изражена у таквом обиму политичког суверенитета какав једино поседују државе.

Суштински, међународни односи се разликују од свих других друштвених односа по томе што настају из противуречности која се јавља због политичке деобе јединственог простора који омогућује основне услове за опстанак и развој људског друштва: материјалну производњу. С обзиром на то да су они резултат политичке деобе простора на земљи између политички разграничених друштава – држава, они су као такви – политички односи. Они су политички не само по форми, већ су у суштини политички.

Самодовољност сваког појединог друштва ограничава се међузависношћу која настаје између њих због неједнаких услова, који су настали политичком деобом простора. У тој спрези међузависности и самодовољности настају различити облици једначења тежњи и могућности. Један субјект у међународним односима увек стоји на нижем или вишем ступњу међузависности у односу на друге субјекте. Сама ова чињеница указује на нужност међународних односа. Међузависност је основа на којој настају међународни односи.

На крају се може закључити да наука о међународним односима проучава основне чињенице односа између политичких теориторијалних потпуних друштава – која су данас државе – степен и облик међузависности између њих, чиниоце који на њих утичу и објективне и субјективне процесе у кретању међународних односа и организовања облика ових односа, с циљем откривања законитости које их одређују.

3. Природа науке о међународним односима

Епистемолошка разматрања науке о међународним односима намећу неколико основних питања: да ли је ова наука теоријска или дескриптивна, тј. да ли она може бити теоријска? Друго, да ли је она

емпиријска или синтетичка наука? И најзад, треће, да ли истраживања која она врши имају само теоријски или практични значај?

На свом развојном путу од историјске ка теоријској науци, наука о међународним односима веома дуго остаје на нивоу дескриптивне науке. То је разумљиво, ако се има у виду да су међународни односи скоро искључиво проучавани само историјски. Са развојем међународних односа и порастом њиховог значаја у животу друштва, историја је све мање могла задовољавати потребе за сазнањем ових појава које су настајале у међународним односима и све више утицале на живот друштва уопште. То укључивање међународних односа у целину друштвеног живота нужно је захтевало ефикасније проучавање од историјског, јер је друштвени развој захтевао непосредније сазнање појава које су присутне у савременом тренутку, како би његова примена била ефикаснија у служби задатака које је међународни живот стављао пред његове учеснике.

У садашњем тренутку развоја науке о међународним односима постоје два основна методска приступа: теоријски и дескриптивни. Дескриптиван познаје такође два приступа: први, историјски, који се примењује у проучавању дипломатске историје и историје међународних односа, и други, који је усмерен на проучавање „савремених" збивања у међународном животу путем описа појава за које историјски метод није погодан.

Овај други вид дескриптивног метода најчешће се примењује у проучавању међународне политике, али налази доста примене и у проучавању међународних односа.[19] Његове добре стране су свакако у томе што нам даје опис појава и на тај начин припрема терен за њихово научно истраживање, које би могло дати закључке теоријске вредности. Његове слабе стране су у томе што за опис појава нема тако поуздане изворе као што их има историја, јер се бави описом савремених збивања, која се у овој области најчешће налазе под велом тајне, коју државе врло предано чувају. Зато сâм дескриптивни метод, без примене теоријског метода, има ограничен домашај. Научно посматрање захтева стално повезивање са већ откривеним правилностима, или са општим друштвеним законитостима, како би се отклониле опасности погрешног закључивања из описа чињеница онако како их види њихов савремени истраживач. Претходна излагања на неки начин предодређују основни став у опредељењу за теоријски или дескриптивни метод у науци међународних односа. Дескриптивни метод не би могао да одговори задацима које намеће предмет, како је дефинисан. Зато се ово питање своди на разматрање могућности конституисања једне уопштавајуће, теоријске науке о међународним односима – једне теорије међународних односа.

---

[19] M. Merle, *La vie internationale*, Paris, A. Colin, 1970.

Схватање предмета науке о међународним односима, како је изложено, указује на постојање нечег посебног што ове односе одваја од других друштвених односа. Сама та чињеница указује на потребу научног проучавања тих односа, без везивања за прошлост, садашњост или будућност. Према томе, питање се своди на следеће: Да ли у садашњем тренутку постоји методолошка могућност уобличавања једне теорије међународних односа? Да би покушао да се нађе одговор на ово питање, потребно је да се претходно расправи значење појма „теорија", како би се могло ценити да ли се у њега може уклопити садашњи ступањ знања о предмету међународних односа, као и могућност даљег сазнања тог предмета.

„По дефиницији, теоријска наука је организовано и методично настојање да се рационално-искуственим путем дође до објективног, поузданог и прецизног, општег и систематског сазнања о стварности, односно оном њеном делу који проучава нека наука".[20] Ако се овој дефиницији дода и став да: „Теорију неке науке сачињавају на одређени начин општи ставови... и да према томе у научну теорију спадају и научни закони као изразито општи искуствени ставови",[21] тада јој се у целини, ако би се хтела конституисати теорија међународних односа, мора признати способност да у својој области открива законитости. То значи да је могуће од ње очекивати да предвиђа развој међународних односа, јер у супротном, ова теорија то не би била у правом смислу речи.

Поред овог схватања појма теорије, постоје и схватања која се заснивају на скромнијим захтевима према сазнању које се може сматрати теоријским. Тако, по Моргентауу, теорија би била „један рационално сређен скуп разноликих елемената које је истраживач нашао у области сазнања које проучава".[22] По М. Мерлу (M. Merle) „теорија треба да обезбеди основне принципе објашњења које води рачуна... о најкарактеристичнијим чињеницама".[23] По овим схватањима, као и по схватању В. Милића о теоријској науци, мало је писаца који могу оспорити у основним цртама могућност теоријског проучавања појава међународног живота и конституисање теорије међународних односа. До сада је успешно систематизован низ знања из ове области, што је омогућило постављање низа општих ставова о многим појавама, као што су међународна равнотежа, национални интерес, улога силе у међународним односима, основи коегзистенције држава и процеса сарадње и интеграције у савременој међународној заједници.

[20] В. Милић, *Социолошки метод*, Београд, „Нолит", 1965, стр. 180.

[21] В. Милић, *нав. дело*, стр. 224.

[22] H. Morgenthau, *The Nature and Limits of a Theory of Inernational Relations*, u ed. R. Fox, *The Theoretical Aspects of International Relations*, Notre Dame Univ. Press, 1959, стр. 21. Слично: R. Bosc, *La societe internationale et l'eglise*, Paris: SPES, 1968, стр. 241. Реч теорија овде се употребљава онако како се она схвата у друштвеним наукама: „један операционални модел који омогућава да се разуме стварност и да се на њу делује".

[23] M. Merle, *Sociologie des relations internationales*, Paris, Dalloz, 1974, стр. 34.

Међутим, и даље се поставља питање могућности предвиђања у области међународних односа. Може ли теорија међународних односа да дође до законитости које би омогућиле предвиђања? Ако се овом разматрању придода општи закључак који се може односити на све друштвене науке, онда је одговор позитиван. Наиме, савремени развој друштвених наука, и наука уопште, довео је до сазнања да се у друштвеним појавама може у много већем обиму доћи до законитости статистичког карактера него до тзв. строгих закона. Разлика између друштвених и природних наука у овом погледу би се свела на то што природне науке, захваљујући експерименту, могу понављати безброј пута једну појаву да би дошле до статистичке правилности, док друштвене науке у том погледу имају ограничене могућности. То је нарочито случај с макропојавама у међународним односима, као што су рат, однос снага итд. Међутим, досадашња проучавања су дошла до већег броја ставова и правилности које су уочене у међународним односима, с тим што се не може сматрати да је ту реч о неким строгим законитостима, сем када је реч о непосредној примени општих друштвених законитости на ову област друштвеног живота. Ниво откривених правилности у досадашњем проучавању међународних односа омогућује конституисање једне научне теоријске дисциплине, која би ова сазнања продубила даљим развојем сопствене методологије. С друге стране, не може се оспорити општост овим правилностима, тј. њихово простирање на све појаве исте врсте у међународним односима.

У савременом тренутку се као задатак поставља чвршће повезивање емпиријског истраживања с научним проучавањем међународних односа. За остварење тога задатка у овом тренутку потребно је систематизовати постојећа знања, опште ставове и откривене правилности до којих се до сада дошло, без претеривања у захтеву да те правилности и ставови буду у целини емпиријски доказани. Другим речима, не би било корисно да се наука сведе само на теоријски израз емпиријe. Наука се не може лишити спекулације па ма како методи емпиријског истраживања били савршени. Увек се мора претпоставити могућност тренутне немоћи метода да емпиријски потврде неке ставове до којих се дошло спекулативним путем. Често се дешава да теоријски систем претходи емпиријском истраживању.[24]

Наука о међународним односима, као релативно млада научна дисциплина, не може претендовати на заокружен и целовит теоријски систем заснован на великом броју откривених законитости и правилности. Међутим, свакако се може сматрати да се могу издвојити општи ставови, многи међу њима су истраживањима потврђени, тако да се могу сматрати законима. Велики број ратова је проучен, а њихови

[24] Ј. Ђорђевић, *Политички систем*, Београд, стр. 51. М. Ђурић, *Проблеми социолошког метода*, Београд, „Савремена школа", 1962, стр. 50–61.

узроци и последице су историјски утврђени. Такође су у многим монографским студијама и систематским радовима проучени периоди мирних односа (савези, директоријуми, концепти великих сила, равнотежа снага). У савременом тренутку, може се сматрати да је већи број појединачних закона откривен у међународним односима проучавањем њихове историје.

О питањима каузалности друштвених појава веома су изражени супротни ставови у науци.[25] Ове супротности су најчешће резултат филозофског опредељења аутора. Индетерминисти сматрају да такви закони уопште не постоје. С друге стране, велики број научника на Западу стоји на становишту да у друштвеним наукама и није могуће доћи до општих закона, већ само до појединачних, који се не могу односити на све појаве исте врсте, већ само на ону код које је откривено деловање датог закона.

Природно, свако проучавање неког стања или кретања у међународним односима, мора водити рачуна о месту и времену настајања датих појава, еволуцији средине која је довела до ње, револуционарној тенденцији. У таквим условима може да настане извесна узрочна веза, и сасвим разумљиво, не може се очекивати да ће та веза доводити до настајања те појаве и у другим условима. Уосталом, и најстрожи природни закони претпостављају одређене околности у којима они могу да делују. Ако хоћемо то исто да оспоримо друштвеним наукама, онда се не може бранити став да постоје само појединачне законитости које су довеле до неке појаве под одређеним околностима, а да је немогуће доћи до општих закона који би деловали увек под истим околностима. Наиме, ако је могуће проучити и утврдити узрочне везе које су настале између датих околности и једног рата, тешко је негирати могућност истраживања законитости које би биле применљиве на све ратове и у прошлости и у садашњости и у будућности. У колико мери ће једна наука у томе успети, у зависности је од њене развијености у методолошком смислу речи. Битно је утврдити да у међународним односима владају неке законитости, што доказује историја, јер иначе ње не би ни било, док је сасвим друго питање да ли их је наука открила или не.

К. Рајт је приметио да све „дисциплине теже данас да постану науке, мада њихова грађа показује отпор научном методу. Оне обично почињу као вештина или историја. Затим постају уопштавајуће кроз филозофију и најзад, воде борбу да постану науке".[26] У почетној фази, они који воде ову „борбу", најчешће подлегну слабости, те умањују могућност науке за коју се боре. Кроз ту фазу су прошле и социологија, политичке науке, којима је порицано (и још се понекад пориче) научност и могућност да постану науке. С друге стране, социолози и

[25] Р. Лукић, *нав. дело*, стр. 5–20.
[26] E. B. Mc Neil, *The Nature of Human Conflict*, Prentice Hall, 1965, стр. 3.

политиколози су скромно признавали зависност ових наука од других дисциплина, те су се често задовољавали тиме што би ове своје науке сводили на механичку синтезу резултата до којих су дошле друге науке, сводећи тако ове науке на енциклопедије знања из области коју би требало да проучавају.

Иста судбина чекала је и младу дисциплину о међународним односима. Тако је 1953. Ф. Шуман (F. Schuman) дошао до закључка да „Наука о међународним односима очигледно није посебна грана сазнања већ пре једна еклектичка дисциплина."[27] У овом смислу, најчешће се наилази на мишљење да ова наука има за задатак да путем синтезе знања до којих су дошле друге науке омогући научно објашњење појава међународног живота. Другим речима, ова наука и нема свој одређени предмет, који би својим методима могла да истражује путем проучавања сопствене праксе.

Да ли је наука о међународним односима синтетичка или аналитичка? Одговор на ово питање могуће је дати једино ако се испита да ли ова наука има сопствену праксу, коју само она истражује, или не. Било како се схватао предмет ове науке, сасвим јасно се издвајају два низа питања која из њеног предмета произилазе. Један низ обухвата темељне чињенице на којима настају међународни односи, као што су, међузависност, чиниоци који на ове односе делују и субјекти, на њих се примењује метод синтезе да би се ове појаве свестрано сазнале. Свакако да то не може да буде механичка синтеза. У другом низу питања, који обухвата политичко понашање учесника међународних односа, политичке облике и процесе сарадње, сукоба и борбе, наука о међународним односима их мора сопственим методима проучавати, јер их ниједна друга наука не проучава.

Ових неколико издвојених питања указују на то да је наука о међународним односима и аналитичка и синтетичка, те се, према томе, разликује од других друштвених наука само по ступњу развијености сопствених метода и теорије. Тешко је наћи неку другу научну дисциплину, која у већој или мањој мери може игнорисати резултате других наука у свом сопственом раду.

На крају ових разматрања, поставља се питање да ли проучавање које предузима наука о међународним односима има за циљ само сазнање предмета или му је и циљ да помогне у предузимању непосредних политичких акција. Х. Моргентау сматра да ниједно проучавање међународних односа у XX веку не може оделити сазнање од акције и тежити сазнању као једином циљу.[28] По једном другом мишљењу, ово истраживање може бити теоријско или практично на три начина: 1. у погледу предмета; 2. у погледу начина; 3. у погледу циља.[29] У погледу

[27] F. L. Schuman, *International Politics*, New York, 1953, стр. 577.

[28] H. Morgenthau, *Politics among Nations*, New York, Knopf, 1960, стр. 21.

[29] Ph. Braillard, *Philosophie et Relations Internationales*, Geneve, Inst. Univ. de Hautes Etudes Internationales, 1974, стр. 63–64.

циља, писац не прихвата становиште по којем би ова истраживања имала за циљ непосредно утицање на политичку акцију носилаца политичке власти. Циљ ових истраживања је да објасни и опише путем сопствених метода предмет који је један вид људског понашања, и да омогући предвиђања у мери у којој је то могуће. Ова истраживања треба да на првом месту покажу оно што јесте, и да се што је више могуће приближе том сазнању. С друге стране, овај писац усваја становиште Диркема (E. Dirkheim) који је сматрао да, ако социологија има само теоријске циљеве, не би вредело да јој се посвети ни један сат времена. „Оно што емпиријско истраживање може учинити као примењена наука... то је да покаже, сазнавши могућности и последице једне акције, оно што може да се учини и оно што не може".[30]

С обзиром на савремени значај науке и тенденцију што бржих применљивости научних резултата у пракси, ставови који би науку издвојили из непосредне друштвене акције данас не би могли опстати. Наука мора давати резултате својих истраживања и имати у виду потребе живота датог друштва.

II

РАЗВОЈ НАУКЕ О МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

1. Филозофија и међународни односи

Интересовање филозофије за међународне односе углавном је било ограничено на размишљање о проблемима рата и мира. То се може разумети с обзиром на то да ти односи веома дуго нису познавали друге облике до ратове, тј. сукобе и одсуство сваке сарадње у периоду мира, који није био ништа друго до пауза између два рата. У најстаријим делима кинеске и индијске филозофије рат представља стални предмет размишљања о њему самом, или о његовом превазилажењу и искључењу из живота људског друштва. У делима великих грчких филозофа Платона и Аристотела, савремени истраживач међународних односа може наћи зачетке идеја и мисли које се могу следити све до новога века и препознати у савременој филозофији. Код Аристотела се налазе зачеци расистичких и географских теорија о друштву и он се због тога сматра најстаријим идеологом колонијализма. Он је делио народе на цивилизоване и на варваре и из те поделе извлачио закључак да цивилизовани народи могу слободно покоравати варваре. Истовремено, сматрао је да ратови између грчких држава, који се воде ради задовољења материјалних интереса, не могу бити морално дозвољени. Платон и Аристотел су дошли до изванредног запажања о односу политичког реализма и спољне поли-

[30] Ph. Braillard, *нав. дело*, стр. 66.

izazovima i pretnjama koji su po svojoj izmenjenoj prirodi, obimu i složenosti znatno teži za razumevanje i rešavanje.

Savet za spoljne poslove ima dva sedišta, jedno u Njujorku a drugo u Vašingtonu; zahvaljujući veb sajtu (www.cfr.org) mogu se pratiti njegove aktivnosti svuda gde postoji internet. Iako je vremenom Savet gubio na svojoj tajanstvenosti, njegov elitizam je opstao. Postoje tri kategorije članstva u Savetu: doživotno (takvih članova ima oko 4300), članstvo na određeno vreme i kompanije-članovi.

U prve dve kategorije, novi članovi se biraju na osnovu preporuke onih koji su već članovi, posle čega upravni odbor daje svoj pristanak. Smisao članstva na određeno vreme (ljudi između 30 i 36 godina, nakon čega se mogu predložiti za doživotne članove), jeste u stvaranju novih generacija „lidera"... Primera radi, dr Kondoliza Rajs je na osnovu preporuke „prekaljenog člana" Saveta i bivšeg savetnika za nacionalnu bezbednost, Brenta Skoukrofta, postala „član na određeno vreme" 1984. godine u svojoj tridesetoj godini. Kod kompanijskog članstva radi se o najvišim strukturama upravljanja vodećih multinacionalnih kompanija koje pomažu i finasiraju rad Saveta.

Izvori:

J. Graham Jones, „The Peacemonger", Journal of Liberal Democrat – History, Issue 29, Winter 200/2001, pp. 16–23. (citat je sa strane 16.)

J. Graham Jones, „The Peacemonger", Journal of Liberal Democrat – History, p. 18.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history?1.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history_2.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history_2.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Edward Hallet Carr, The Twenty Years' Crisis 1919–1939, Harper & Row Publishers, New York, 1964, Second Edition

Paul Rich, „Reinventing Peace: David Davies, Alfred Zimmern, and Liberal Internationalism in Interwar Britain", International Relations, Vol. 16, No. 1, 2002, pp. 117–133 (citat je sa strane 118.)

Videti: Peter Grosse, *Continuing the Inquiry*, izvor: internet: 02/05/08 http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html

Predmet nauke o međunarodnim odnosima

Uprkos izuzetnom, brzom i razgranatom institucionalnom razvoju, kao i velikom broju onih koji su se „nezavisno" zanimali izučavanjem ove oblasti, u stalnoj međuigri stvarnosti i sveta znanja[19] do danas su ostala nedorečena i u međuvremenu otvorena mnoga važna pitanja... Ni posle skoro čitavog veka, rasprave i sporenja povodom predmeta i metoda nauke o međunarodnim odnosima, nisu dovela do potrebnog nivoa saglasnosti da bi se osnovano govorilo o posebnoj nauci koja ima samobitnost. Najduže se, decenijama, osporavanje naučnosti ove oblasti usmeravalo na sadržaj predmetnog polja istraživanja; najčešće su kritičari isticali njen eklektički karakter,[20] tj., da međunarodni odnosi nemaju sebi svojstven, poseban predmet istraživanja, nego zapravo „mehanički" preuzimaju i nasilno sintetišu gotovu građu mnogih drugih društvenih i prirodnih disciplina. Nauka o međunarodnim odnosima je na svojim počecima upoređivana sa „kengurovom torbom" (*Beard*, 1931.) u koju svako prizvoljno utrpava sadržaj.

Takav, „pozajmljeni" sadržaj predmeta istraživanja nauke o međunarodnim odnosima očituje se po Kvinsi Rajtu u osam disciplina koje za nju imaju konstitutivni značaj: međunarodna politika, međunarodno pravo, međunarodne organizacije, diplomatska istorija, međunarodni ekonomski odnosi, vojna istorija, kolonijalna vladavina i vođenje spoljnih poslova,... pri tome dodajući i ratnu i diplomatsku veštinu, političku geografiju i demografiju[21] U jednoj od prvih

[19] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, p. 1.

[20] Frederik Šuman na primer tvrdi da „Nauka o međunarodnim odnosima očigledno nije posebna grana saznanja već pre jedna eklektička disciplina". Frederick L. Schuman, *International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1953, p. 577. Navedeno prema: Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, Četvrto izdanje, str. 21.

[21] Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York, Appleton Century Croffts, 1955, navedeno prema: Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Treće izdanje, str. 16–17.

poznatih definicija, po kojoj je „nauka o međunarodnim odnosima pre svega deskriptivnog karaktera...donekle pripada vrsti savremene istorije naroda i kao takva, ona obuhvata sve oblasti kao što su ekonomija, trgovina, razmena proizvodnje, dobara, novca, kao i oblasti politike i kulture"[22], predmet istraživanja je nedovoljno određen i, što je još važnije, nije svojstven samo jednoj posebnoj disciplini. Uzgred, i prvi profesor međunarodnih odnosa je posle više od decenije predavanja zaključio da se „proučavanje međunarodnih odnosa proteže od društvenih nauka na jednom kraju do moralne filozofije... na drugom", tvrdeći još da oblast međunarodnih odnosa ne obuhvata jedan predmet ili disciplinu, „nego snop predmeta... koji su viđeni iz zajedničkog ugla".[23] Kao što se iz prethodnog može videti, ne samo da je definisanje pojma međunarodnih odnosa „iluzoran posao" (*Chris Brown*) nego nas pokušaj određivanja sadržaja predmeta istraživanja dovodi do još većih teškoća. Stenli Hofman čak tvrdi da su „rasprave koje treba da postave granice jednoj društvenoj nauci uzaludne, jer ne postoji nepromenljivi sadržaj u društvenim odnosima."[24] To posebno važi, po njegovom mišljenju, za oblast međunarodnih odnosa koje odlikuju stalne promene. Zbog svega toga, Hofman predlaže jednu operacionalnu definiciju predmetnog polja međunarodnih odnosa koje bi, po njemu, obuhvatilo „određene faktore i aktivnosti koje utiču na spoljne politike i moć osnovnih jedinica na koje je svet izdeljen".[25] Hofman, inače, na međunarodne odnose gleda kao na američku društvenu nauku[26], što ukazuje na dokazano veliki uticaj američke akademske zajednice na razvoj ukupne discipline - toliko, da se

[22] Definicija je data u okviru Međunarodnog instituta za intelektualnu saradnju Društva naroda, Ženeva, 1936. Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Četvrto izdanje, str. 9-10.

[23] Alfred Zimmern, "Introductory Report to the Discussions in 1935", in: Alfred Zimmern, Ed., *University Teaching of International Relations*, Report of the Eleventh Session of the International Studies Conference, International Institute of Intellectual Cooperation, League of Nations, Paris, 1939, pp. 7-9. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations - A Comprehensive Survey*, p. 19.

[24] Stanley Hoffmann, Ed., *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1960, pp. 4-6. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations - A Comprehensive Survey*, p. 21.

[25] Isto, p. 21.

[26] Stanley Hoffmann, „An American Social Science: International Relations", *Daedalus* CVI, Summer 1977, pp. 41-60.

povremeno neosnovano umanjuju nemali doprinosi naučnika iz Evrope i drugih delova sveta.

Na tom tragu, pokušajima definisanja predmeta nauke o međunarodnim odnosima treba dodati i određenje Velibora Gavranova koji kaže da „predmet nauke o međunarodnim odnosima (jeste) proučavanje zakonitosti razvitka međunarodne zajednice kao oblika političke organizacije, i međunarodnih odnosa kao društvenih procesa u razvitku međunarodne zajednice"[27] Vojin Dimitrijević i Rade Stojanović smatraju da „nauka o međunarodnim odnosima proučava osnovne činjenice odnosa između političkih teritorijalnih potpunih društava - koja su danas države - stepen i oblik međuzavisnosti između njih, činioce koji na njih utiču i objektivne i subjektivne procese u kretanju međunarodnih odnosa i organizovanja oblika ovih odnosa, s ciljem otkrivanja zakonitosti koje ih određuju".[28]

Nabrajanju pitanja kojima se bavi nauka o međunarodnim odnosima treba, po našem mišljenju, neizostavno priključiti i ona koja čine njeno predmetno jezgro; ili još određenije, probleme koje od svih društvenih nauka prevashodno i jedino izučava upravo ova disciplina. Kao što je poznato, radi se o prirodi i činiocima moći država i drugih aktera u međunarodnim odnosima, zamisli i sistemu ravnoteže snaga, kolektivnoj bezbednosti, teoriji i sitemu odlučivanja u spoljnoj politici, kao i u novije vreme, vidovima ispoljavanja složene međuzavisnosti i uticaju koji ona ima na međunarodni sistem. Ukoliko izuzmemo probleme funkcionisanja međunarodnog sistema, procese integracija i globalizacije, na preostala pitanja iz predmetnog obuhvata nauke o međunarodnim odnosima prvi su ukazali predstavnici tzv. Engleske škole u međunarodnim odnosima.[29]

Navedena određenja međunarodnih odnosa, kao i definicija predmetnog polja nauke o međunarodnim odnosima ukazuju, između ostalog, i na trajne probleme sa kojima se ova disciplina suočava još od vremena svojih institucionalnih početaka. Ukoliko prihvatimo jedno široko rasprostranjeno mišljenje po kome međunarodni odnosi kao nauka pružaju uvid u celinu stvari, onda je

[27] Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 10.

[28] Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Četvrto izdanje, str. 16.

[29] John Burton, *International Relations: A General Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1967, p. 5.

razumljivo da ni najsjajniji kamičci u pokušaju njenog definisanja ne mogu da zamene čitav mozaik stvarnosti koju ona nastoji da pokrije. Drugim rečima, pomenuta i mnoga druga određenja tek uzeta zajedno, mogu relativno pouzdano da pokažu *širinu, raznolikost i složenost* ove nauke koja pokušava da objasni „način na koji svet radi" (*Mearsheimer*).

U nekoliko osvrta na stanje u „oblasti" (*Field*), kako inače pojedini istraživači nazivaju nauku o međunarodnim odnosima u želji da izbegnu nepotrebna sporenja sa mnogobrojnim kritičarima koji su dovodili u pitanje naučnost ove discipline, mogu se videti i dalje otvorena pitanja njenog profilisanja i konstituisanja. Tako, primera radi, Kirk 1947. godine tvrdi da je „i posle četvrt veka aktivnosti, izučavanje međunarodnih odnosa (je) u priličnoj konfuziji. Obim oblasti, metode analize i sinteze koje treba slediti,..., predmeti su stalnih protivrečnosti".[30] U tom smislu, i posle dvadesetak godina Plating se vajka kako „kao oblast istraživanja, međunarodni odnosi danas podsećaju na jednu slabo ograđenu arenu u kojoj se mnoštvo istraživačkih programa i strategija međusobno nadmeću, uporedo postoje, preklapaju se ili zadržavaju svoju izolaciju".[31] Najposle, Herman ni posle skoro čitavog stoleća ne vidi u ovom pogledu značajniji napredak. Ona, naime, veli da je „oblast međunarodnih studija postala malo nalik na vavilonsku kulu ispunjenu kakofonijom različitih glasova - postala je pre jedna holding kompanija, nego intelektualno neprotivrečno područje izučavanja ili zajednica istraživača".[32]

Iako većina istraživača smatra da postoji visok stepen saglasnosti kad je reč o istoriji discipline i njenim razvojnim fazama, paradoksalno upravo u toj činjenici leži problem. Sve je vidljiviji, naime, jaz između onoga što je višedecenijskim

[30] Grayson Kirk, *The Study of International Relations in American Colleges and Universities*, Council on Foreign Relations, New York, 1947, p. 7. navedeno prema: Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, SAGE Publications, London, 2006, pp. 3-22. (citat je sa strane 3.)

[31] Raymond E. Platting, "International Relations as a Field of Inquiry", in: James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York, p. 11. Navedeno prema: Isto, op. cit. p. 3.

[32] Margaret G. Hermann, "One Field, Many Perspectives: Building The Foundation for Dialogue - 1998 ISA Presidential Address", *International Studies Quarterly*, No 42, 1998, pp. 605-624. (citat je sa strane 606.)

ponavljanjem postalo gotovo mit i stvarne istorije sa svim njenim otvorenim pitanjima. Uprkos verovanju da je proces nastanka i razvoja „oblasti međunarodnih odnosa" opštepoznat, broj onih koji iznova pišu istoriju discipline neprestano raste; podjednako sa nivoa ukupnih međunarodnih odnosa i iz uglova pojedinih država. Nije u svakom od ovih slučajeva samo traganje za istinom pokretač istraživačkih napora: neretko se u takvim pokušajima lako raspoznaje i interes da određenim tumačenjima procesa i stavova istaknutih teoretičara i praktičara međunarodne politike budu potvrđena ili opovrgnuta stanovišta u aktuelnim raspravama. Važno je ovde reći i to da je prečesto i nekritičko dovođenje u vezu stavova korifeja političke teorije i filozofije često išlo na štetu doprinosa koji su pružali upravo teoretičari samih međunarodnih odnosa. Teško je, razume se, poricati bilo kakvu vezu i utemeljenost savremene teorije međunarodnih odnosa u stavovima jednog Tukidida, Platona, Aristotela ili novovekovnih veličina u oblasti političke teorije kao što su Hobs, Makijaveli, Boden,...ipak, bez uzimanja u obzir okolnosti u kojima su delovali brojni istoričari, filozofi ili teolozi, nesumnjiva vrednost njihovih misaonih dometa neće danas imati veliku saznajnu težinu. Da i ne govorimo o olakom posezanju u daleku istoriju, čak i iskrivljavanju pojedinih stavova kako bi što bolje poslužili svrsi tekućih nadgornjavanja.

Uz opisivanje i tumačenje istorije za potrebe današnjih sporenja koje se, inače, naziva *prezentizam*, grubo deleći, drugu grupu istoričara discipline koji razvoj nauke o međunarodnim odnosima povezuju sa nekim važnim, prekretnim događajima u realnosti međunarodne politike, nazivamo *kontekstualistima*. Za neke od pripadnika ove druge skupine, na disciplinu direktno i njen razvoj su presudno uticali čak i veliki zaokreti u spoljnoj politici SAD. U ovakvom načinu razmišljanja je primetno svođenje jedne društvene nauke na puki objekt uticaja faktora spoljne sredine. Ne zanemarujući delovanje egzogenih činilaca, za nauku o međunarodnim odnosima je po našem mišljenju važnije razmatrati kako je sama disciplina odgovarala na izazove koji su dolazili izvana.

U najvećem broju primera pisanja istorije discipline, navode se sledeće faze kroz koje je nauka o međunarodnim odnosima navodno prošla, počev od dvadesetih godina XX stoleća: idealizam (utopijski pacifizam i legalizam), realizam, bihejviorizam, postbihejviorizam,

neorealizam, racionalizam, postpozitivizam i konstruktivizam. Naročito je slika prve tri faze toliko rasprostranjena i prihvaćena, da je danas malo ko dovodi u pitanje. Hedli Bul, tako, govori o tri talasa uspešne teorijske aktivnosti: idealističkom ili progresivističkom koji je preovlađivao u dvadesetim i ranim tridesetim godinama; realističke ili konzervativne teorije su se razvijale počev od kasnih tridesetih do ranih pedesetih kada su doživele svoj vrhunac zastupljenosti u tumačenju međunarodne politike; u kasnim pedesetim i tokom šezdesetih godina odvijala se žustra rasprava između tradicionalnog pristupa izučavanju međunarodnih odnosa i novina koje su, pre svega, u metodološkom pogledu donosili bihejviorizam i sistemska teorija.[33]

Pristupajući na ovakav način istoriji discipline, idealistički i uz preterana pojednostavljivanja, previđaju se neka krupnija pitanja: počev od toga da li su se čuvene „Velike debate" uopšte odigrale i ako jesu, u kom obliku; potom, u ulepšanim tumačenjima pomenutih rasprava ispušta se iz vida čitav niz suštinskih sporova i njihovih učesnika...tako se danas i srećemo sa pojavom da pojedini teoretičari međunarodnih odnosa raspravljaju već raspravljano sve tvrdeći kako originalno misle, a u stvari, „pronalaze" točak...

Kritičkim i produbljenim istraživanjem istorije discipline, između ostalog, odaje se priznanje i mnogim neopravdano zaboravljenim teoretičarima; najposle, jedan takav napor je neizbežan ukoliko želimo da utvrdimo i pravo poreklo, institucionalni okvir, disciplinarne i geografske granice nauke o međunarodnim odnosima. Za početak, neophodno je razbiti predrasudu o njenom *pravolinijskom, uzlaznom* razvoju; u tom cilju nam koristi, doduše posredno, i Kunova filozofija nauke koja ubedljivo pobija verovanje u progresistička tumačenja razvoja prirodnih nauka, uvodeći u analizu zamisli *paradigme i diskontinuiteta.*[34]

Klasična objašnjenja istorije nauke o međunarodnim odnosima, podležući izazovu navodno stalnog, neprekinutog napretka u faznom razvoju discipline, usredsredila su se na četiri tzv. Velike debate.

[33] Hedley Bull, "The Theory of International Politics, 1919–1969", in: Brian Porter, Ed., *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919–1969*, Oxford University Press, London, 1972, p. 33. navedeno prema: Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 3–4.

[34] Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago University Press, Chicago, 1970.

Prva takva Velika debata koju mnogi nazivaju i temeljnim mitom ove discipline, odigrala se između međuratnih idealista i posleratnih realista; vremenski zahvata razdoblje od ranih dvadesetih, sve do kraja pedesetih godina XX veka. Prevagu u tom višedecenijskom sučeljavanju argumenata i stavova odneli su zagovornici realističkog pristupa usmeravajući mladu nauku u pravcu istraživanja „stvarne" stvarnosti, tj., usmerili je na bavljenje praksom međunarodne politike i odgovaranje na njene potrebe. „Superiornost" ovog pristupa međunarodnim odnosima potvrđena je izbijanjem Drugog svetskog rata i neuspehom međuratnih napora i glavne ustanove međunarodne bezbednosti, Društva naroda, da sačuva mir. Ovim je pažljivije istraživanje mišljenja i dilema utopijskih pacifista i legalista učininjeno skoro izlišnim. Njima je zamerano to što su se, navodno, bavili pokušajima promene međunarodne politike putem izgradnje stabilnog međunarodnog pravnog poretka, međunarodnih organizacija i učvršćivanja sistema kolektivne bezbednosti otelovljenog u Društvu naroda, neosnovano pri tome zanemarujući realnost odnosa između država i naroda. Pobeda realista tumači se i danas, u ovakvom pojednostavljenom pristupu, kao korak napred u razvoju discipline kada su, po takvim tumačenjima, teške posledice i gorke pouke II svetskog rata doprinele da ona napusti svoju prvu idealističku, „mladalačku" fazu, i usmeri se na tvrde odnose moći, probleme bezbednosti i nacionalnog interesa, tj., jezikom Makijavelija kazano, nauka o međunarodnim odnosima je napredovala od bavljenja onim kako bi trebalo da bude, ka istraživanju međunarodne stvari kakva zaista jeste.[35]

[35] Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 10–11.

Hans Joakim Morgentau o idealizmu i realizmu

„Istorija moderne političke misli je borba između dve škole koje se u osnovi razlikuju u svojim razumevanjima čovekove prirode, društva i politike. Jedna veruje da se može postići racionalni i moralni politički poredak koji proizilazi iz univerzalno važećih apstraktnih principa. Ona u suštini pretpostavlja dobrotu i beskrajnu savitljivost ljudske prirode i svaljuje krivicu za neuspehe društvenog poretka na nedovoljno uvažavanje racionalnih standarda, na odsutnost znanja i razumevanja, zastarelost društvenih ustanova ili korumpiranost izolovanih pojedinaca ili grupa. Ona veruje u obrazovanje, reforme i povremenu upotrebu sile da bi se ispravili ovi nedostaci.

„Druga škola smatra da je svet nesavršen, što on sa racionalnog gledišta i jeste, i da je kao takav proizvod kretanja svojstvenih ljudskoj prirodi. Da bi se poboljšao svet, politički subjekti bi trebalo da se ponašaju u saglasnosti s tim kretanjima, a ne delovati u suprotnosti sa njima." Budući da je ovo svet kojem su imanentni suprotni interesi i sukobi među njima, moralni principi se ne mogu nikada u potpunosti ostvariti, ali im se treba što je više moguće približiti pomoću povremenog (uvek privremenog) uravnotežavanja interesa i stalno kratkotrajnog rešavanja sukoba. Ova škola vidi u sistemu proveravanja i uravnotežavanja univerzalni princip za sva pluralistička društva. Ona se radije poziva na istorijske događaje koji su prethodili, nego na apstraktne principe i pre teži manjem zlu nego apsolutnom dobru."

Izvor:
Hans J. Morgenthau, „Realistička teorija međunarodne politike", u: Vladimir Ibler, prir. Međunarodni odnosi - uvodna studija, izabrani tekstovi, Naprijed, Zagreb, 1971, str. (citat je sa strana 152-153)

U tzv. drugoj Velikoj debati sukobili su svoje stavove zapravo zagovornici dva metodološka pristupa: tradicionalnog i „naučnog".[36] Ovu debatu je obeležila oštra polemika između dvojice poznatih teoretičara - Hedli Bula i Mortona Kaplana.[37] Kao i u slučaju političkih nauka, u težnji da se dostigne status „prave" nauke,

[36] Isto, p. 11.

[37] Hedley Bull, "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, Vol. 18, No. 3, pp. 361-377; Morton Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, Vol. 19, No. 1, pp. 1-20.

uz uzimanje za uzor upravo prirodnih nauka, zagovornici tzv. naučnog pristupa su smatrali da je moguće i poželjno u izučavanju međunarodne politike koristiti dostignuća logičkog pozitivizma, hipotetičko-deduktivne metode i bihejviorizma, s ciljem da rezultati do kojih se dolazi istraživanjem pojava međunarodnog života budu egzaktno merljivi, imaju najvišu moguću opštost važenja i budu intersubjektivno proverljivi... U borbi za priznanje statusa posebne nauke, teoretičari međunarodnih odnosa su navodili i poznati Vajthedov stav iz 1925. godine u kome on tvrdi da „savremena nauka počinje...pomeranjem (njenog) težišta sa Aristotelovske metode klasifikacije na Platonističko-Pitagorejski metod merenja, premda je klasifikacija neophodna za uređeno, logičko mišljenje".[38]

Rasprava o svrsishodnosti primene pozitivističkih i empiričkih metoda prirodnih nauka u istraživanju međunarodnih odnosa je, u najmanju ruku, doprinela izoštravanju naučnog identiteta discipline. Teško je sporiti veliki značaj koji su tom pogledu imali primena sistemske teorije u izučavanju međunarodne politike (Kaplan, 1957),[39] teorija komunikacija i kibernetike (Dojč (*Deutsch*), 1953, 1964),[40] rana teorija igara (Šeling (*Schelling*), 1960),[41] kao i doprinos teorije odlučivanja (Snajder (*Snyder*); Bruk (*Bruck*); Sapin, 1954, 1962),[42]...

Neophodno je istaći da su, razume se, i zagovornicima tzv. naučnog pristupa bile sasvim jasne prednosti, ali i ograničenja jednog ovakvog metodološkog pristupa. Oni se nisu libili da u tom smislu istaknu paradigmatske odlike klasičnog realizma kao i potrebu da se njihova saznajna i praktična vrednost očuva. Godinama posle tzv. Herojske decenije metodoloških rasprava u procesu konstituisanja nauke o međunarodnim odnosima, Džozef Naj je jezgrovito iskazao

[38] Alfred North Whitehead, *Science and the Modern World*, Macmillan, New York, 1925, pp. 41-44. navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations - A Comprehensive Survey*, p. 19.

[39] Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, John Wiley, New York, 1957.

[40] Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Comunication*, MIT Press, Vambridge, MA, 1953; Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government*, The Free Press, New York, 1964

[41] Thomas C. Scheling, *The Strategy of Conflict*, Oxford Univesrity Press, New York, 1960.

[42] Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, Decision -Making as am Approach to the Study of International Politics, Princeton University Press, Princeton, 1954; Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, Eds., *Foreign Policy Decision-Making*, The Free Press, New York, 1962.

pomenute protivrečnosti rekavši kako „međunarodna politika nije nauka koja podrazumeva rad u laboratorijama. Mogućnost izvođenja kontrolisanih eksperimenata ne postoji jer je nemoguće da neke stvari održavate u nepromenjenom stanju - posmatrajući pri tome druge koje se menjaju. Aristotel je rekao kako se može biti precizan (tačan — *prim. pisca*) u bilo kojoj nauci onoliko koliko to predmet dopušta. Ne pokušavajte da budete previše precizni ukoliko će ta preciznost biti lažna. U međunarodnoj politici postoji toliko mnogo varijabli, tako se mnogo promena dešava u isto vreme, da su događaji predeterminisani - tj., imaju previše uzroka".[43]

Istoričari discipline su najmanje saglasni u pogledu tzv. treće Velike debate koja se odigravala početkom osamdesetih godina prošloga stoleća.[44] Ova rasprava se najčešće opisuje kao sučeljavanje predstavnika tri paradigme: realističke, pluralističke i strukturalističke. Ipak, istraživači uslova i uzroka nastanka i razvojnog puta nauke o međunarodnim odnosima složili su se povodom jednog važnog stava: posle treće Velike debate koja je okončana bez pobednika, postalo je skoro belodano svim učesnicima sporenja da je uporedo postojanje sve tri paradigme, kao i nekih drugih i drukčijih obrazaca tumačenja teorije i prakse međunarodnih odnosa i globalizovane svetske politike legitimno i, što je najznačajnije, neophodno za njihovo celovito i produbljeno razumevanje. Rasprostranjeno je uverenje da je realizam naročito tokom sedamdesetih godina prošloga veka pokazao i neke temeljne, „sistemske", nedostatke: podjednako u pogledu predviđanja najkrupnijih događaja, kao i u objašnjavanju korenitih i brzih promena koje su se odigravale tih godina u međunarodnoj stvarnosti. Ovo se posebno odnosi na svojevrsni strukturalni manjak realističke paradigme da uopšte raspoloživim analitičkim sredstvima registruje, a kamoli uverljivo protumači kretanja i promene u međunarodnim ekonomskim odnosima kao i posledicama koje su one ostavljale na raspored moći i oblik međunarodnog sistema i njegovo prerastanje u svetski sistem. Zahuktavanje globalizacije kroz razgranavanje i ubrzavanje tzv. složene međuzavisnosti, širenje zamisli bezbednosti na nove nivoe i dimenzije jednostavno je „iskliznulo" iz realističke konceptualne i kategorijalno-pojmovne mreže. Novim obrascima

[43] Džozef S. Naj, Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe - uvod u teoriju istoriju*, op. cit. str. 82.

[44] Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 11-12.

razumevanja i tumačenja međunarodne zbilje u doprinosima teorija kompleksne međuzavisnosti (*Nye, Keohane*, 1979), svetskog sistema (*Wallerstein*, 1974, 1980), teorije zavisnosti (*Cardoso* i *Faletto*, 1979, *Evans*, 1979), kao i drugim pristupima, dovedene su u pitanje osnovne postavke realističke teorije kakvu smo poznavali decenijama pre toga. Počev od usredsređenosti realista na državu, naglašavanja nezavisnosti suverene države u odnosu na rastuću međuzavisnost; kritičari realističke teorije su se naročito usmerili na podelu na tzv. visoku i nisku politiku (vojna i bezbednosna pitanja s jedne, i ekonomska, ekološka i problemi ljudskih prava, s druge strane). Kao još jedna od posledica treće Velike debate, međunarodna politika je, uz međunarodnu bezbednost, pre svih učinkom Rouzkrensa, Štajna i Kacenštajna, postala u najmanju ruku jednako značajno podpolje nauke o međunarodnim odnosima.

Negde u ovo vreme, krajem sedamdesetih godina XX stoleća, pojavila se i bravurozna teorijska konstrukcija Keneta Volca pod naslovom „Teorija međunarodne politike".[45] Teorija strukturalnog realizma ili neorealizma je unela „svežu krv" u već tada anemičnu realističku paradigmu koja je sve manje bila u stanju da daje uverljive odgovore na izmenjenu međunarodnu stvarnost. Volcova teorija je u velikoj meri pomogla realističkoj teoriji međunarodnih odnosa da zadrži potrebne veze sa realnošću, na koju se, inače, pozivala gorljivije od drugih teorija.

Tokom osamdesetih godina prošloga veka, javili su se i drugi poslepozitivistički pristupi (postmodernizam, feminizam, poslemarksizam, studije mira, kritička teorija, poststrukturalizam,...), koji su se razvijali u oštrom protivstavu u odnosu na do tada glavne škole u teoriji međunarodnih odnosa: realizam, liberalizam i marksizam. Poststrukturalisti, pripadnici kritičke teorije i zagovornice feminizma zapravo su zatvorili treću Veliku debatu i otvorili nove rasprave koje traju i danas. Naspram ovog šarolikog skupa pristupa, grupišu se u tzv. neo-neo sintezi, zagovornici neorealizma i neoliberalizma.[46]

[45] Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979, Srpsko izadnje ove knjige: Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, Alexandria Press, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2008.

[46] Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, p. 12.

Pisanje istorije discipline u interesu i za potrebe današnjih rasprava, uz neosnovano pojednostavljivanje naglašavanjem često nepostojećih „oštrih" diskontinuiteta i dubioznih dihotomija, znatno je otežalo konstituisanje nauke o međunarodnim odnosima. Ulepšane, ponekad i samo pretpostavljene rasprave zarad dokazivanja „napretka" u „uzlaznom", faznom, razvoju discipline učinile su štetu upravo mladoj nauci o međunarodnim odnosima. Pored već pominjanih nedoumica povodom pitanja da li su se (posebno prva Velika debata) uopšte odigrale, ovakvim pristupom su previđene mnoge nijanse, dileme i protivrečnosti kod teoretičara koji su olako i jednostrano označavani kao npr., legalisti, idealisti, utopijski pacifisti,... Kada danas istražujemo ukupan doprinos pojedinih teoretičara koji su svrstavani u unapred pripremljene grupe, susrećemo se u većini slučajeva, u stvari, sa naučnicima koji su najčešće samo obazrivo davali prednost nekim uzrocima ili činiocima, ne ispuštajući pri tome iz vida i uvažavajući svu složenost međunarodne zbilje, pravog silestva varijabli (promenljivih) koje opredeljuju procese...I kada su neki od njih, primera radi, videli u međunarodnim organizacijama i međunarodnom javnom pravu ustanove i sredstva za očuvanje mira i stabilnosti i jačanje saradnje između naroda i država, malo ko je pri tome zaboravljao na značaj država, njihove nezavisnosti, teritorijalnosti i suverenosti... skoro da nema razlike, dalje, između predratnih „idealista" i posleratnih „realista" u uvažavanju dve ključne zamisli oko kojih se kao oko stožera kreće svaka produbljena analiza međunarodne politike: koncepata anarhije i suverenosti... Tako je upravo zbog nijansiranog, i u ponečemu protivrečnog pristupa gotovo zaboravljen Pitman Bendžamin Poter[47] koji je dao dragocen doprinos u istraživanju međunarodnih organizacija,..., jednako kao što ni tako „tvrdi" realisti poput Kara, Morgentaua, Kenana i Švarcebergera u svojim zamislima međunarodne politike i međunarodne bezbednosti ne odbacuju međunarodne organizacije i međunarodno pravo kao važne subjekte i činioce u odnosima država i naroda.[48]

[47] Pitman B. Potter, „Political Science in the International Field", *American Political Science Review*, Vol. 27, No. 3, pp. 381–391.

[48] E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row, New York, 1939, 1964; Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948; George F. Kennan, *American Diplomacy 1900–1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1951; Georg Schwarzenberger, *Power Politics: An Intoduction to the Study of International Relations and Post-War Planning*, McGraw-Hill, New York, 1941.

Pobeda zagovornika tzv. naučnog pristupa nad „tradicionalistima" u drugoj Velikoj debati, primera radi, obogatila je izučavanje međunarodnih odnosa gotovo isključivo u metodološkom pogledu. Dalje, Iston (*Easton David*)[49] u političkim naukama i Kaplan[50] i Rouzkrens[51] u nauci o međunarodnim odnosima nisu uvođenjem i primenom sistemske teorije nimalo poricali značaj izučavanja države ili pravnu, filozofsku, istorijsko-sociološku stranu i induktivnu metodu u analizi i objašnjavanju pojava međunarodnog života.

Kad je reč o jezičkim izrazima i/ili kovanicama kojima se nastoji da se „zahvati" i izrazi međunarodna stvarnost, njeni subjekti, činioci i procesi, do najvećeg sadržinskog preklapanja dolazi između pojmova međunarodnih odnosa i međunarodne politike. Pojedini autori ih upotrebljavaju i kao sinonime. Međunarodna politika, po našem mišljenju, samo jezički izoštrava suštinu i formu, ali ne izlazi iz okvira sadržaja discipline međunarodnih odnosa. Ovde je važno istaći i da se međunarodna politika bavi izučavanjem odnosa nedržavnih aktera i delovanjem činilaca i odvijanjem procesa koji nisu prevashodno politički (npr., ekološki izazovi i pretnje, demografska kretanja, globalizacijski talasi,...). Džozef Naj, primera radi, u jednom takvom duhu određuje međunarodnu politiku kao „politiku u odsustvu zajedničkog suverena, politiku među entitetima bez vladara nad njima"[52] Pored ukazivanja na odnose suverenih i nezavisnih država u uslovima anarhije, ne i haosa, što je inače „neuralgično jezgro" predmeta međunarodne politike u njenom klasičnom određenju, Naj i mnogi drugi ostavljaju dovoljno prostora i za istraživanje drugih i novih subjekata, činioca, odnosa i procesa koji su, inače, već decenijama unazad doprineli da pojam međunarodni/a postane pretesan da obuhvati sve promene na pozornici međunarodnog života.

[49] David Easton, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York, 1953.

[50] Morton Kaplan, System and Process in International Politics, John Wiley, New York, 1957.

[51] Richard N. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*, Little Brown, Boston, 1963.

[52] Džozef S. Naj, Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe – uvod teoriju i istoriju*, op. cit. str. 18.

Otuda, danas u naslovima najvećeg broja udžbenika iz ove oblasti preovlađuje kovanica *svetska politika* koja najtačnije odražava navedene promene. U „globalizovanoj svetskoj politici" (*Smith/-Baylis*, 2001, str. 2), pored država svoje uloge ispunjavaju i pojedinci, nedržavni subjekti, podnacionalni, nadnacionalni, multinacionalni, transnacionalni, pojavljuju se, takođe, kao akteri i terorističke mreže,[53]...Globalna struktura se račva u najmanje dva preklapajuća „sveta u svetu": naime, uporedo postoje sistem suverenih država od blizu dvesta jedinica na jednoj, i mnogosredišni svet sačinjen od nekoliko desetina hiljada nedržavnih subjekata, na drugoj strani.[54] Ovakvu sliku još usložnjavaju posledice globalizacije i informatičke revolucije što povremeno čini da pridev globalni više odgovara od prideva svetski.

* * *

[53] Steve Smith, John Baylis, Patricia Owens, „Introduction", in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization od World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, p. 3.

[54] James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics – A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990, p. 22.; James N. Rosenau, "Illusions of Power and Empire", *History and Theory*, Theme 44, December 2005, pp. 73–87; Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka*, Beograd, 2002, str. 15–19.

Poglavlje II

OD MEĐUDRŽAVNOG PORETKA I MEĐUNARODNOG SISTEMA DO GLOBALNOG DRUŠTVA

Međunarodni poredak je već stolećima dugo u upotrebi u društvenim naukama i svakodnevnom govoru. Ovaj složeni pojam se najpre odnosi na sistem država koji je utemeljen u Evropi, a zatim i u čitavom svetu, Vestfalskim mirom iz 1648. godine. Gotovo neizmenjen u prva tri veka postojanja, međunarodni poredak se temeljio na ravnoteži snaga, diplomatiji, savezima, međunarodnom pravu i, nešto kasnije, međunarodnim organizacijama kao svojim ključnim činiocima i subjektima. U jednom takvom poretku, suverene i nezavisne države u uslovima nepostojanja središnje vlasti – anarhije ali ne i haosa – ipak prihvataju i priznaju *zajedničke standarde ponašanja i međudejstva*. Može se govoriti o političkoj, diplomatskoj, pravnoj, ekonomskoj i vojnoj strani određenog međunarodnog poretka – budući da se kao sinonim poretku najčešće upotrebljava pojam međunarodni sistem, neophodno je kazati da poredak za razliku od sistema podrazumeva kao svoju posebnost, pored postojanja međudejstva država, još i usvojena pravila ponašanja i zajedničke ciljeve i vrednosti. Svaki poredak je istovremeno i sistem; s druge strane, osnovano je pitanje da li, i koliko, u određenom sistemu ima odnosa koji odlikuju društveni i međunarodni poredak.

Međunarodni poredak je moguće definisati kao „obrazac aktivnosti ili uređenje koji odlikuju ponašanje država,"[1] ili kao

[1] Evans, Graham, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1999, p. 269.

ним односима видели у стварању једне светске федерације или светске владе, која би располагала влашћу над државама и која би могла правним путем да регулише односе између држава. Један од највећих представника ових идеја је социјал-утопист Сен-Симон (Saint Simon, 1760–1825). Поред њега, ту су и О. Конт (A. Comte, 1798–1857), Прудон (Proudhon, 1809–1865), а у немачкој класичној филозофији Лајбниц (Leibnitz, 1646–1716), Е. Кант (1724–1804) и Фихте (Fichte, 1762–1814).[39]

Мада међу њима постоје разлике које се уочавају у развоју ове мисли од Лајбницове „духовне међународне републике" и универзалне монархије Фихтеа до Кантовог „непрекидног мира" путем организације „друштва нација",[40] могуће је пратити ову идеју све до савремених институционалистичких теорија које у организацији и постојању институција виде решење проблема мира и рата међу народима.

Са развојем позитивизма у филозофији нарастају захтеви за емпиризмом у науци, што је у савременој фази развитка науке нашло свој израз у савременим социолошким теоријама бихевиоризма и функционализма и теорије система као посебне кибернетске границе функционализма.

2. Међународно право и међународни односи

Једна од првих области међународног живота која је постала предмет научног проучавања, била је правна област. Холандски правних Х. Гроциус (H. Grotius, 1583–1645) сматра се оснивачем међународног права и његове прве теорије – школе природног права. Није неразумљиво зашто баш у Холандији у овом времену долази до преображаја античких схватања о природном праву као скупу норми које „извиру из разума, који једини открива оно што је у суштини људске природе": слобода, једнакост, неограничена приватна својина, народна суверености у држави. Ове идеје, које носи са собом млада грађанска класа у борби против феудализма, нашле су најпогоднији тло у Холандији, земљи која заједно са Енглеском корача у првим редовима новог нарастајућег капиталистичког друштва. „Модерно међународно право је производ капиталистичког начина производње, ширења светског тржишта и интернационализације односа производње и размене. У том процесу друштвеног кретања, развитак и ширење међународних економских, политичких и других односа, постепено су довели до тога да се они уређују посебним друштвеним нормама – правилима међународног права".[41]

---

[39] Видети изванредан преглед пацифистичке филозофије у: M. Merle, *Pacifisme et internationalisme*, Paris, A. Colin, 1966.

[40] B. Basch, *Les doctrines politiques des philosophes classiques de l'"Alemagne*, Paris, 1927, стр. 67.

[41] А. М. Магарашевић, *Основи међународног права*, Нови Сад, Универзитет у Новом Саду, 1965, стр. 17. Видети такође: М. Бартош, *Међународно јавно право*, Београд, „Култура", 1954, т. I, стр. 46–63; С. Аврамов, *Међународно јавно право*, Београд, „Савремена администрација", више издања.

Појава међународног права се везује за време постепеног развоја међународне поделе рада, која је стварала услове за међународну сарадњу. У ранијим епохама, сем неких минималних норми обичајног карактера и малог броја уговора, међународно право није постојало као целовит правни систем, јер је рат био једини редован облик односа између држава. Разумљиво је стога што су Гроциус и други представници школе природног права обратили пажњу на изучавање рата и могућности његовог уклапања у регуле међународног правног система. Правним регулисањем рата добио би се простор за правно регулисање мирних односа унутар којих је био једино могућ развој међународне трговине. Први кораци ка регулисању ових односа учињени су увођењем правила о слободи мора и слободи међународне трговине.

Проучавање правила која треба да регулишу неке односе није могуће без проучавања суштине тих односа као друштвених појава. Тако се од самог почетка развоја међународног права, чему нарочито доприноси школа природног права, посвећује пажња битним појавама међународног живота, као што су рат и мир. Х. Гроциус је у својим радовима тежио изналажењу правила која би регулисала вођење рата, те је тако дошао до интересантних идеја за међународне односе, који се и у много каснијим радовима из ове области могу наћи у више или мање измењеном виду. „Ако се узму у разматрања први утисци о природи, у њој се не налази ништа што у целини осуђује рат, напротив, он се поспешује. То је зато што се рат води да би се очувао свој живот или својих чланова и за одржавање или стицање ствари потребних за живот, што је у сагласности с кретањима природе".[42] Код настављача и следбеника теорије природног права можемо такође наћи низ корисних запажања о битним појавама међународних односа. Ова схватања можемо следити и наћи код савремених теоретичара међународних односа, мада су она првобитно настала и развила се у међународном праву.

Са развојем позитивизма у међународном праву, основни правци у проучавању међународних односа развијају се упоредо с теоријом „природног стања" у коме суверене државе прибављају „саме себи правду" средствима која им стоје на располагању. Међутим, настајање потребе утврђивања односа сарадње у међународним односима наводи државе да узајамним споразумима и уговорима регулишу те односе, пошто не постоји никаква наддржавна власт која би те односе регулисала правилима које би морали сви поштовати. Из тог сазнања међународне стварности позитивисти су дошли до идеје о међународном праву као скупу норми које државе својом вољом утврђују. Те норме нису резултат ничег што би се налазило изнад те воље, па то не може бити ни природа ни разум који ту природу открива.

---

[42] H. Grotius, *Le droit de la guerre, et de la paix*, нав. по: M. Merle, *нав. дело*, стр. 49, Гавранов, М. Стојковић, *нав. дело*, стр. 15.

Позитивизам у међународном праву је умногоме допринео развоју како реалистичких, тако и институционалистичких теорија у науци међународних односа. Мада су ове теорије противуречне, оне су, у ствари, само две стране једног истог става: у међународним односима влада „природно стање" (реализам) али ако се државе споразумеју о правилима понашања која ће регулисати права и обавезе држава, то „природно стање" ће бити превазиђено, јер ће на тај начин из њега израсти правно организована међународна заједница (институционализам).

Развој науке међународног права несумњиво је допринео сазнању о међународним односима, те је у једном дугом историјском периоду био једина научна дисциплина која је, поред историје, проучавала ову област друштвеног живота. Међутим, с обзиром на то да се међународно право бави на првом месту проучавањем ових односа с циљем њиховог правног регулисања, ова наука се бави тим односима углавном применом нормативног метода, више је окренута ономе што би требало да буде него ономе што јесте. Ово је нарочито случај с развојем и владавином позитивизма у међународном праву, с којим је настао и идеалистички прилаз међународним односима уопште. Наиме, пошто се наука међународног права своди на проучавање правних норми, а не односа које те норме регулишу, дошло је до поистовећивања стварних односа с нормативним моделом односа. Међутим, и у овом случају не може се никако занемарити значај науке међународног права, јер су и ове теорије допринеле сазнању неких видова међународних односа, и мада због тога једностране, оне су допринеле развоју теоријске науке о међународним односима.

3. Историја и међународни односи

Историја, уопште гледано, највише је допринела сазнању о појавама међународних односа и, према томе, развоју науке о међународним односима. Она и данас доприноси сазнању и научном објашњењу ових појава, с обзиром на то да се без историјског метода не може замислити проучавање низа макропојава из ове области. Још у делима грчког историчара Тукидида и његовој анализи процеса који су се развијали у Пелопонеском рату, показује се огроман значај који има историја у распознавању и рашчлањавању компликованог сплета међународних односа. Ово се подједнако може рећи како за специјализоване историје, које се баве искључиво проучавањем појава међународних односа као што су дипломатска историја и историја међународних односа, тако исто и за општу историју и велике системе филозофије историје Хегела (G. Hegel) и истраживања историје Тојнбија (A. Toynbee), у којима и савремени истраживач међународних односа може наћи значајне синтезе и запажања из историјског материјала, које могу имати велики значај у теоријском проучавању

Moj prvi aksiom: potraga za međunarodnom bezbednosti nalaže da se svaka nacija u određenoj meri odrekne svoje slobode akcije, odnosno, svoje suverenosti i nesumnjivo je da ni jedan drugi put ne može dovesti do takve bezbednosti.

Albert Ajnštajn, naučnik, 1932.

U ovom globalizovanom svetu, sve manje i manje problema pogađa samo pojedinačne zemlje i njih, sigurno, ne mogu rešiti pojedinačne zemlje delujući same.

Volfgang Tirze, predsednik nemačkog Bundestaga, 2002.

Još od antičkog vremena, svet je poznavao dva puta koji su vodili ka miru. Na realističkom putu su naglašavana vojna rešenja; na liberalnom putu su naglašavana politička rešenja. U ovoj glavi se istražuju četiri glavna pristupa kontroli oružanog sukoba iz liberalne teorijske tradicije: međunarodno pravo, organizacija, integracija i demokratizacija. Pošto se u sva četiri pristupa naglašavaju institucije, o novim zagovornicima tih liberalnih puteva ponekad se govori kao o **neoliberalnim institucionalistima**. Iako se razlikuju po svom pristupu bezbednosti, njima je zajednički strah od istorijske sklonosti država da vode ratove.

neoliberalni institucionalizam

Novije teorijsko nastojanje da se objasni kako mir i prosperitet, umesto rata, mogu biti izgrađeni putem prava, globalnog upravljanja i saradnje liberalnih demokratija u pravcu međunarodnih promena.

MEĐUNARODNO PRAVO I SVETSKI POREDAK

1984. godine, Sjedinjene Države su najavile da će se jednostrano povući iz Međunarodnog suda. Tom potezu je prethodila optužba Nikaragve da je CIA nelegalno pokušala da „obori i destabilizuje" izabranu sandinističku vladu. Nikaragva je optužila Sjedinjene Države da su nelegalno minirale njene luke, snabdevale oružjem i vojnom pomoći pobunjeničke

kontraške snage i obučavale ih. Sjedinjene Države su odbile da priznaju sud. Čineći to, one nisu delovale bez presedana; prethodno su to i drugi činili. Ipak, narugavši se sudu i vladavini prava koju on predstavlja, nisu li Sjedinjene Države, kako su neki tvrdili, postale „međunarodni odmetnik?" Ili, kako su drugi tvrdili, nisu li one delovale u okviru svojih prava?

Tabela 15.1
Liberalni putevi ka Međunarodnoj bezbednosti

Politička preporuka	*Pretpostavka*
Dati državama pravila međunarodnog prava koja regulišu nadmetanje	Međudržavna saradnja se može podstaći stvaranjem pravila za miroljubivu interakciju
Učestvovati u stvaranju međunarodnih organizacija	Ako želite mir, pripremajte međunarodne institucije koje će ga očuvati
Praktikujte saradnju da bi povezali nezavisne države zajedno u integrisanoj bezbednosnoj zajednici	Međuzavisnost imperativno nalaže ujedinjavanje država a ne njihove podele
Podstičite širenje demokratske vlasti	Države koje štite građanske slobode svojih građana ne vode ratove protiv drugih vlada koje takođe štite ljudska prava svojih građana
Pripremite pravila koja olakšavaju slobodnu trgovinu	Trgovinski protekcionizam je kontraproduktivan po prosperitet i mir
Stvarajte sporazume koji smanjuju naoružanje do nivoa koji obeshrabruju rat	Države dobijaju ono što planiraju - pretopite mačeve u plugove
Ponudite humanitarnu pomoć osiromašenim	Bogate države mogu sebi pomoći samo pomažući siromašnim ljudima
Načela su važnija od moći	Principijelno moralno ponašanje na kraju donosi veće nagrade svima zato što ohrabruje reciprocitet

Međunarodni sud je podržao prvo gledište. 1984. godine, sud je presudio protiv Sjedinjenih Država:

Pravo na suverenitet i političku nezavisnost koje, kao i bilo koja država u regionu ili svetu, poseduje i Nikaragva, mora se u potpunosti poštovati i ono ne sme biti ugroženo bilo kakvim vojnim ili paravojnim aktivnostima koje su zabranjene principima međunarodnog prava, naročito principom da se države u međunarodnim odnosima moraju uzdržati od pretnje ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države i principom nemešanja u stvari pod domaćom jurisdikcijom države. (*New York Times*, May 11, 1984, str. 8)

Pa ipak, ta presuda je imala malo efekta, jer ni sud ni Nikaragva nisu imali sredstva da je sprovedu.

Ovakvi događaji su naveli mnoge kritičare na zaključak da je međunarodno pravo „slabo i neodbranjivo" (Fried, 1971). Odista, mnogi eksperti – bilo realisti ili liberali – skeptično se pitaju da li je međunarodno pravo zaista pravo. Postoje mnogi razlozi da bi se na to pitanje odgovorilo potvrdno. Mada je međunarodno pravo nesavršeno, akteri se redovno oslanjaju na njega da bi odgovorili na pritužbe (vidi: Joyner, 2001b). Veći deo te aktivnosti potpada pod **međunarodno privatno pravo** – regulisanje transnacionalnih aktivnosti u oblastima kao što su trgovina, komunikacije i putovanja. Mada uglavnom nevidljivo za javnost, međunarodno privatno pravo je fokus skoro svih međunarodnih pravnih aktivnosti. Tu se, po pravilu, rešava većina transnacionalnih sporova i bilans poštovanja može se porediti s bilansom onoga što se postiže u unutrašnjim pravnim sistemima.

međunarodno privatno pravo

Pravo koje se bavi rutinskim transnacionalnim odnosima bilo među državama bilo među nedržavnim akterima.

Nasuprot tome, **međunarodno javno pravo** bavi se pitanjima odnosa između vlada i interakcijom vlada i međuvladinih organizacija (MVO) i nevladinih organizacija (NVO) kao što su multinacionalne korporacije. Neki veruju da u opisu mešavine javnih i privatnih, domaćih i međunarodnih transakcija koje međunarodno pravo teži da reguliše u sve globalizovanijem svetu moramo koristiti frazu *svetsko pravo*. Ipak, u raspravi o međunarodnom javnom pravu dominira regulisanje odnosa između vlada. Ta oblast aktivnosti, takođe, zaslužuje najviše kritike, jer su tu neuspesi – kada do njih dođe – vrlo upadljivi (videti Sporno pitanje: Pravna ograničenja seksu na prodaju?). To naročito važi za gubitak

mira i bezbednosti. Kada države uđu u oružani sukob, kritika njegovih mana eskalira. Izraelski ambasador Aba Eban se žalio da je „međunarodno pravo ono čega se zli ne pridržavaju a pravedni ne primenjuju".

međunarodno javno pravo

Pravo koje se bavi odnosima između vlada.

Pošto se u ovom poglavlju istražuje sposobnost međunarodnog javnog prava da kontroliše rat, naša rasprava će se odnositi samo na zakone i institucionalnu mašineriju stvorenu da upravlja oružanim sukobom između država. U stvari, ispitaćemo onaj segment međunarodnog javnog prava koji se obično smatra najmanjkavijim.

Pravo na međunarodnom nivou: osnovna načela

Međunarodno javno pravo se obično određuje kao skup pravila koja upravljaju ponašanjem država u njihovim međusobnim odnosima. *Corpus iuris gentium* (celina prava naroda) se znatno razvio tokom prošla četiri veka, menjajući se u skladu s promenama u međunarodnoj politici. Prikaz osnovnih pravnih načela od značaja za kontrolu rata otkriva karakter međunarodnog sistema.

Pravila međunarodnog prava. Ni jedno načelo međunarodnog prava nije spornije od državnog suvereniteta. **Suverenitet** znači da ni jedna vlast nije pravno iznad države, osim one koju država dobrovoljno prenese na međunarodne organizacije kojima pripada. U stvari, iz perspektive tradicije **realizma** od XVII veka, pravila međunarodnog prava su pisana da bi zaštitila države i dopustila im „potpunu slobodu akcije" (Parry, 1968) u cilju zaštite njihove suverene nezavisnosti.

suverenitet

Doktrina da države imaju vrhovnu vlast da upravljaju svojim unutrašnjim poslovima kao i svojim odnosima sa drugim državama i međuvladinim organizacijama.

realizam

Teorijska tradicija u kojoj se tvrdi da su suverene države najvažniji globalni činioci i da ne smeju biti ograničene pravom, principima pravde ili nadnacionalnim organizacijama u donošenju odluka koje se tiču rata i mira.

Sporno pitanje

Pravna ograničenja seksu na prodaju

Međunarodno pravo naspram prava države na prostituciju

Revolucija u ljudskim pitanjima je u toku. Međunarodna zajednica pokušava da odgovori na gigantski izazov revizije međunarodnog prava. Čak i u svetu u kome u kome sve više i više stanovnika živi u zdravlju i blagostanju i bezbedno od spoljašnje agresije ima mnogo i onih koji žive siromašno i u beznađu.

Šta svetska zajednica mora učiniti da bi rešila probleme koji još uvek ugrožavaju čovečanstvo? Pitanje je da li međunarodno pravo može kontrolisati mnoga pitanja u humanitarnoj oblasti. Mogu li se savremene opasnosti staviti pod kontrolu globalno prihvaćenom pravnom doktrinom? Jedno mišljenje glasi da države moraju zadržati svoje suvereno pravo da upravljaju ljudskim problemima unutar svojih granica na način za koji one smatraju da im odgovara. Prema ovoj školi mišljenja, međunarodno pravo nema nadležnost u untrašnjim poslovima i politikom država u pogledu ljudskih prava. Nasuprot toj školi, druga škola mišljenja stoji na stanovištu da međunarodno pravo mora nastojati da zaštiti ljudska prava širom sveta čak i ako države odbacuju takvu regulaciju kao nepravedno mešanje u njihove unutrašnje poslove.

Šta vi mislite? Koje su granice međunarodnog prava u pogledu kontrole ponašanja država nad građanima? Koji kriterijumi moraju odrediti granice između globalnog mešanja i intervencije koje mogu ugroziti suverenitet i erodirati tradicije lokalnih kultura? Razmišljajući o tom pitanju, uzmite u obzir ugovor UN iz 2000. godine, Konvenciju o zabrani trgovine ženama decom radi prostitucije. Seks trafiking je ozbiljno humanitarno pitanje koje ima i međunarodne i unutrašnje posledice. Grupe za zaštitu ljudskih prava procenjuju da su na stotine hiljada, možda i milioni žena i dece prisiljeni da žive u seksualnoj eksploataciji. Kriminalne organizacije mnoge od njih krijumčare preko nacionalnih granica. Nova konvencija je sačinjena da bi zaštitila žrtve seksualnog trafikinga.

Na površini, malo je onih koji bi doveli u pitanje primenu ove konvencije zbog toga što je ona usvojena da bi zaštitila ljudska prava žena. Međutim, mnoge zemlje stavljaju primedbe na ovu konvenciju zbog toga što je smatraju mešanjem u svoj nacionalni suverenitet. Ovakvi protesti nisu usamljeni. Njima su se pridružile i mnogobrojne nevladine organizacije (NVO), uključujući Nacionalnu organizaciju žena i planskog roditeljstva Amerike, koja stavlja primedbu da je tekst konvencije suvi-

še mlak i da nastoji da umiri nacionalne vlade. Ukoliko njeni autori ne bi promenili njen rečnik, konvencija ne bi ostavila mnogo prostora grupama za zaštitu ljudskih prava da progone kriminalne grupe koje se bave prostitucijom zbog toga što zahtevi konvencije ostavljaju mesta za bavljenje samo malim brojem oblika seksualnog trafikinga. Zapravo, time bi se pravno ostavio prostor državama da zadrže primarnu kontrolu nad problemima prostitucije.

Krupna pitanja ljudskih prava naglašavaju napetost između mnogih moralnih načela i globalnih odgovornosti u pogledu zaštite ljudskih prava. Pitanje je da li će se države saglasiti s pravilima kontrole zajedničkih problema putem međunarodnog prava ili će nastaviti da pružaju otpor pokušajima da ona budu stavljena u nadležnost međunarodnog prava.

Gotovo sve pravne doktrine zastupaju i šire važno načelo da su države primarni subjekti međunarodnog prava. Mada se u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine izražava zabrinutost u vezi toga kako države postupaju sa pojedincima, države ostaju glavne. „Zakoni su stvoreni da zaštite državu od pojedinca a ne pojedinca od države" (Gottlieb, 1982). Prema tome, ogromna većina pravila odnosi se na prava i dužnosti država a ne ljudi. Na primer, princip suverene jednakosti znači da svaka država ima pravo da bude poštovana od strane drugih država i podjednako zaštićena sistemom pravnih propisa. Pravo na nezavisnost takođe garantuje državama autonomiju u njihovim domaćim poslovima i spoljašnjim odnosima, iza čega stoji logika da nezavisnost svake pretpostavlja nezavisnost svih. Slično tome, u doktrini o neutralnosti se dopušta državama da izbegnu mešanje u sukobe i koalicije drugih država.

suverena jednakost

Načelo da države imaju pravo na podjednaku zaštitu pod međunarodnim pravom.

neutralnost

Pravna doktrina u kojoj se određuju prava i dužnosti država koje ostaju nesvrstane tokom rata.

Štaviše, princip nemešanja je u osnovi načela **neintervencije** – tj. obaveze država da se uzdrže od nedobrodošlog mešanja u unutrašnje

stvari drugih. To, ponekad zloupotrebljavano klasično pravilo, daje vladama pravo da sprovode jurisdikciju nad praktično svim što se događa unutar njihovih teritorija. (Ipak, postoje izuzeci, kao što je **diplomatski imunitet** za ambasadore za koje ne važe domaći zakoni zemlje u kojoj se nalaze njihove ambasade i **ekstrateritorijalnost**, koja dopušta kontrolu ambasada od strane matičnih zemalja na teritoriji drugih država.)

neintervencija

Načelo koje zabranjuje jednoj državi da se meša u unutrašnje poslove druge države.

diplomatski imunitet

Pravna doktrina koja ambasadorima daje imunitet u odnosu na zakone zemlje u kojoj se nalaze ambasade.

ekstrateritorijalnost

Pravna doktrina koja dopušta državama da zadrže jurisdikciju nad svojim ambasadama u drugim zemljama.

U praksi, domaće zakonodavstvo dopušta državi da donese bilo kakve zakone za svoje građane. U stvari, međunarodno pravo je bilo toliko popustljivo u odnosu na državnu kontrolu njenih domaćih poslova da, pre 1952. godine, „u međunarodnom pravu nije bilo presedana da ... država preuzme odgovornost za zločine koje je počinila nad manjinom pod njenom jurisdikcijom" (Wise, 1993). Građanin nije bio zaštićen od državne zloupotrebe ljudskih prava ili **zločina protiv čovečnosti**. Primetimo, takođe, da je međunarodno pravo dopuštalo državama da uspostave svoja sopstvena pravila za svoje građane. Nacionalnost i državljanstvo su sticani na osnovu dva osnovna načela: *ius soli*, prema kome država dodeljuje državljanstvo ako je do rođenja došlo na njenoj teritoriji, i *ius sanguinis*, prema kome se nacionalnost se sticala po poreklu, od roditelja.

zločini protiv čovečnosti

Kategorija aktivnosti koja je proglašena nelegalnom na suđenju u Nirnbergu osuđujući države koje zloupotrebljavaju ljudska prava.

Pored toga, u ranijim fazama razvoja modernog međunarodnog prava, državama je bilo dozvoljeno da stvore bilo koji oblik vladavine bez obzira na njegovu prihvatljivost za druge države. Taj princip je izražen u realpolitičkom jeziku Ugovora iz Augzburga (1555) i Vestfalskih ugovora (1648), koji su države, priznajući **božansko pravo kraljeva**, učinili svemoćnim. Ta doktrina je reafirmisana 1943. godine u Atlantskoj povelji koja proglašava „pravo svih ljudi da biraju oblik vladavine pod kojim će živeti". Ipak, kao osnovno ljudsko pravo sve više se određuje pravo ljudi da žive u demokratskim slobodama. 1999. godine u Ženevi države su proklamovale da svi pojedinci imaju pravo na demokratiju, revidirajući tako međunarodno pravo putem rezolucije UN i zadajući time „žestok udarac onim zemljama koje nastavljaju da svojim građanima osporavaju ne samo demokratiju, nego i druga osnovna ljudska prava" (Rubin, 1999; vidi takođe: Sellers, 1998). Međunarodno pravo još uvek daje državama potpunu slobodu da unutar svojih granica regulišu ekonomske transakcije i u svoje oružane snage regrutuju one koji žive na njihovoj teritoriji da se bore - i, ako je nužno, umru - da bi odbranili državu.

božansko pravo kraljeva

Realistička doktrina prema kojoj suverenost daje kraljevima pravo da autoritativno vladaju svojim podređenim i ukida odgovornost prema javnosti jer im je njihova vladavina dodeljena od boga.

U Konvenciji o pravima i dužnostima država, koja je usvojena u Montevideu 1933. godine, sažeto su iznete glavne komponente **državnosti**. Država mora posedovati stalno stanovništvo, jasno određenu teritoriju i vladu koja je u stanju da vlada svojim građanima i upravlja diplomatskim odnosima sa drugim državama. Suštinski, sticanje prerogativa države zavisi od priznanja političkog entiteta kao takvog od strane drugih država. Dakle, postojanje države je u rukama drugih država; tj. ranije postojeće države imaju pravo da prošire **diplomatsko priznanje** na drugi entitet. **Priznanje de facto** je privremeno i može biti povučeno u slučaju da priznatu vladu zameni druga. Ono sa sobom ne nosi razmenu diplomatskih predstavnika ili druge pravne koristi i odgovornosti. S druge strane, **priznanje de iure** izražava pune pravne i diplomatske privilegije od strane država garantora. Ova razlika naglašava da je priznanje političko

oruđe međunarodnog prava kojim se izražava prihvatanje ili neprihvatanje određene vlade.

državnost
Pravni kriterijumi pomoću kojih zemlja ili njena vlada postaje država u međunarodnoj zajednici.

diplomatsko priznanje
Formalno pravno prihvatanje zvaničnog statusa države kao nezavisne zemlje.

priznanje de facto
Priznanje faktičkog postojanja druge države ili vlade koje ne znači puno priznanje.

priznanje de iure
Formalno pravno priznanje druge suverene vlade ili države.

Druga pravila određuju kako ugovori moraju biti aktivirani, protumačeni i ukinuti. U međunarodnom pravu se smatra da su ugovori u koje se dobrovoljno ušlo obavezujući (*pacta sunt servanda*). Za države je, takođe, rezervisano pravo da unilateralno raskinu ugovore s kojima su se prethodno saglasili, pozivanjem na klauzulu poznatu kao *rebus sic stantibus*. To je načelo da je ugovor obavezujući sve dok ne dođe do bitne promene u okolnostima koje su postojale u vreme kada je bio zaključen.

- **Procedure za rešavanje sporova**. Pored tih opštih principa, međunarodno pravo pruža državama razne metode za rešavanje njihovih sukoba. Zakoni pregovaranja ne obavezuju države da postignu sporazum ili da svoje sporove reše miroljubivo. Ipak, oni pružaju pravila za procedure u rešavanju sukoba, uključujući:
- **Posredovanje**: kada treća strana predloži neobavezujuće rešenje za spor između druge dve strane.
- **Dobre usluge**: kada treća strana ponudi mesto za razgovore među stranama u sporu ali ne učestvuje u njima.

- **Pomirenje**: kada treća strana pomaže obema stranama ali ne nudi rešenje.
- **Arbitriranje**: kada treća strana donese obavezujuću odluku putem ad hoc foruma.
- **Presuda**: kada treća strana ponudi obavezujuću odluku putem institucionalizovanog tribunala kao što je sud.

posredovanje
Procedura rešavanja sukoba kojom treća strana nudi neobavezujuće rešenje stranama u sporu.

dobre usluge
Kada treća strana ponudi mesto za razgovore među stranama u sporu ali ne učestvuje u pregovorima.

pomirenje
Procedura rešavanja sukoba u kojoj treća strana pomaže obema stranama u sporu ali ne nudi rešenje.

arbitriranje
Postupak rešavanja sukoba u kome treća strana, kroz privremeno stvoreno telo, donosi obavezujuću odluku za strane u sporu.

sudska presuda
Procedura rešavanja sukoba u kome treća strana pred međunarodnim sudom donosi obavezujuću odluku o sporu.

Ograničenja međunarodnog pravnog sistema

Suverenitet i pravna načela koji se iz njega izvode oblikuju i snaže međunarodnu anarhiju. Svetska politika zavisi od toga šta vlade izaberu da rade jedna s drugom i od pravila koja dobrovoljno prihvataju. Tokom većeg dela savremene istorije, cilj međunarodnog prava, onako kako su ga izgradili realisti, bio je da zaštiti državu i suverenitet uči-

ni suštinskim načelom osiguranja njene slobode da deluje u pravcu svojih nacionalnih interesa.

Za liberalne teoretičare, stavljanje države ispred globalne zajednice bila je ozbiljna greška koja je podrila potencijalnu efikasnost međunarodnog prava. Mnogi teoretičari smatraju međunarodni pravni sistem institucionalno nedostatnim zbog toga što zavisni od spremnosti država da učestvuju u njemu. Zbog toga što su formalne pravne institucije (poput onih u državama) slabe na globalnom nivou, kritičari ističu četiri pitanja. Prvo, u svetskoj politici ne postoji zakonodavno telo koje je u stanju da donese obavezujuće zakone. Pravila se donose samo onda kada ih se države spremno pridržavaju ili ih prihvate u ugovorima koje dobrovoljno potpišu. Ne postoji sistematski metod izmene ili opozivanja ugovora. Član 38 Statuta Međunarodnog suda pravde (Svetski sud) to potvrđuje. Uopšteno prihvaćen kao autoritativna definicija „izvora međunarodnog prava", u njemu se tvrdi da međunarodno pravo vodi poreklo iz (1) običaja; (2) međunarodnih ugovora i sporazuma; (3) odluka nacionalnih i međunarodnih sudova; (4) tekstova pravnih autoriteta i stručnjaka; i (5) „opštih pravnih načela" priznatih još od Rimskog carstva kao dela „prirodnog prava" i „pravilnog rasuđivanja".

Drugo, u svetskoj politici ne postoji sudsko telo koje bi autoritativno identifikovalo pravila koja su države prihvatile, zabeležilo suštinski ostvarena pravila, interpretiralo gde i kada primeniti pravila i identifikovalo njihova kršenja. Umesto toga, države su same odgovorne za izvršavanje tih zadataka. Svetski sud nema vlast da vrši te funkcije bez pristanka država, a UN ne mogu govoriti o sudskim stvarima u ime čitave globalne zajednice (uprkos tome što su nedavno proširile Glavu VII Povelje UN zahtevajući pravo na kvazisudska autoritativna tumačenja međunarodnih zakona).

Najzad, u svetskoj politici ne postoji izvršno telo koje je u stanju da sprovede pravila. Pravila se sprovode obično putem aktivnosti samopomoći žrtava međunarodne agresije ili uz pomoć njihovih saveznika ili drugih zainteresovanih strana. Ne postoje centralizovane procedure sprovođenja i povinovanje je dobrovoljno. Prema tome, čitav sistem počiva na spremnosti država da se povinuju pravilima na koja pristaju i sposobnosti svake da se kroz mere odmazde sprovedu norme ponašanja koja cene.

Stoga, same države – a ne viša vlast – određuju šta su pravila, kada se primenjuju i kako moraju biti sprovedena. To postavlja pitanje od

najvećeg interesa za liberalne pobornike svetskog prava: kada je svako iznad prava, da li ono bilo kime vlada? To je bio problem koji je podstakao generalnog sekretara UN Kofija Anana da se 1999. godine založi za napuštanje tradicionalne „državne suverenosti" i prihvatanje novog koncepta suverenosti:

Jasno je da tradicionalni pojmovi suverenosti nisu jedina prepreka efikasnoj akciji u humanitarnim krizama. Ništa manje značajni nisu načini na koje države određuju svoje nacionalne interese. Svet se od završetka hladnog rata duboko promenio, ali se bojim da se naši koncepti nacionalnog interesa nisu tome prilagodili. U novom veku je potrebna nova, šira definicija nacionalnog interesa koja će podstaći države da tragaju za većim jedinstvom u težnji za zajedničkim ciljevima i vrednostima. U kontekstu mnogih izazova s kojima se čovečanstvo danas suočava, kolektivni interes je nacionalni interes.

Pored barijera koje pravnim institucijama postavlja suverenost, još uvek postoje i druge slabosti koje smanjuju poverenje u međunarodno pravo. Kritičari i reformatori obično pominju sledeće dodatne navodne nedostatke:

- *Međunarodnom pravu nedostaje univerzalnost.* Efikasan pravni sistem moraju sačinjavati norme koje prihvataju oni kojima taj sistem upravlja. U skladu s pravilom rimskog prava, *ubi societas, ibi jus* (gde je društvo tu je i zakon), zajedničke vrednosti su minimalan preduslov za formiranje pravnog sistema. Savremeni međunarodni poredak je kulturno i ideološki pluralistički i nedostaje mu konsenzus o zajedničkim vrednostima, što pokazuje „sukob civilizacija" (Berger and Huntington, 2002) i odbacivanje zapadnjačkog međunarodnog pravnog poretka od strane terorista i drugih. Istovremeno delovanje često nespojivih pravnih tradicija u svetu podriva stvaranje univerzalne, kosmopolitske kulture i pravnog sistema (Bozeman, 1994).

- *Međunarodno pravo opravdava težnje ka nacionalnoj prednosti bez obzira na moral i pravdu.* Kao u svakom pravnom sistemu, ono što je u međunarodnoj politici legalno nije nužno i moralno. U stvari, međunarodno pravo legitimiše poriv za hegemonijom i doprinosi sukobu (Lissitzyn, 1963). Načelo **samopomoći** nije uspeo da kontroliše težnju država za vlašću na račun drugih; to je ustupak vlasti. Prihvatajući nekontrolisanu autonomiju suverene nezavisnosti, međunarodno pravo

sledi realistički „gvozdeni zakon politike" - da pravne obaveze moraju ustupiti pred nacionalnim interesom (Morgenthau, 1985).

- *Međunarodno pravo je instrument moćnih za ugnjetavanje slabih.* U sistemu dobrovoljne saglasnosti, pravila na koja moćni spremno pristaju su pravila koja služe njihovom interesu. Prema tome, ona čuvaju postojeći poredak (Friedheim, 1965). Iz tog razloga, neki liberalni teoretičari tvrde da je međunarodno pravo doprinelo tzv. **strukturalnom nasilju** koje je rezultat hijerarhijske organizacije svetske politike u kojoj jaki profitiraju na račun slabih (Galtung, 1969). Sprovođenje je prepušteno „promenama u raspodeli vlasti između onih koji krše pravo i onih koji su žrtve tog kršenja". Hans Dž. Morgentau (1985) priznaje: „lako je jakima i da krše pravo i da ga sprovode ugrožavajući prava slabih".

- *Međunarodno pravo je nešto malo više od opravdavanja postojeće prakse.* Kada poseban obrazac ponašanja postaje rašireN, on postaje pravno obavezan; pravila ponašanja postaju pravila *za* ponašanje (Hofmann, 1971). Tvrdnja istaknutog pravnog stručnjaka Hansa Kelsena da bi države trebalo da se ponašaju onako kako se uobičajeno ponašaju (vidi: Onuf, 1982) i izreka E. Adamsona Hebelsa (1961) da „svi moraju da rade ono što čini većina", odražava **pozitivističku pravnu teoriju** da jedan oblik ponašanja postaje legalan kada se često ponavlja. U stvari, pozitivistički pravni teoretičari naglašavaju uobičajenu praksu država kao najvažniji izvor zakona. U odsustvu formalne mašinerije za stvaranje međunarodnih pravila, za dokaz šta je pravo, pozitivisti slede izjave vođa o spoljnoj politici, koje se ponavljaju u sporazumima koje države dobrovoljno prihvataju, opštoj praksi (ogromnog broja država), sudskim odlukama nacionalnih i međunarodnih tribunala i pravnim principima određenim u rezolucijama multinacionalnih skupština kao što je Generalna skupština UN. Kada se izvori međunarodnog prava tumače na taj način, pravo oblikuju aktivnosti država a ne obrnuto.

- *Dvosmislenost međunarodnog prava redukuje pravo na oruđe politike za propagandne svrhe.* Neodređeno i rastegljivo formulisanje međunarodnog prava omogućava državama da skoro svaku akciju odrede i protumače kao legitimnu. „Problem je", primećuje Semjuel S. Kim (1991), „nedostatak jasno-

će i koherencije (koje omogućavaju) da se međunarodno pravo lako rastegne, ... da bude fleksibilan smokvin list ili instrument propagande". Ta ambivalentnost omogućava državama da koriste međunarodno pravo i dobiju ono što mogu i opravdaju ono što su dobile (Wright, 1953).

samopomoć
Načelo da se u anarhiji akteri moraju osloniti na sebe.

strukturalno nasilje
Uslov u kome štetu i povredu nanosi neregulisana struktura globalnog sistema u kome jake države mogu da maltretiraju slabe države koje ne mogu da se zaštite. Definicija pripada norveškom istraživaču mira Johanu Galtungu.

pozitivistička pravna teorija
Teorija u kojoj se naglašavaju običaji kao najvažniji izvor prava.

Relevantnost međunarodnog prava

Mada međunarodno pravo ima nedostatke, ne smemo zaključiti da je ono nevažno ili beskorisno. Same države ga smatraju korisnim i troše puno napora pokušavajući da utiču na njegov razvoj. „Stvarnost pokazana kroz njihovo ponašanje", primećuje pravni stručnjak Kristofer Džojner (2001), „jeste da države prihvataju međunarodno pravo kao pravo i, što je značajnije, u većini slučajeva one ga se ... pridržavaju".

Glavni razlog što se čak i najmoćnije države pridržavaju međunarodnih pravnih pravila jeste u tome što one priznaju da to donosi koristi koje pretežu nad troškovima kršenja celishodnog pravila. Međunarodna reputacija je važna. Oni koji igru međunarodne politike igraju po priznatim pravilima dobijaju nagrade, dok države koje ignorišu međunarodno pravo ili oportunistički krše uobičajene norme plaćaju cenu za to. Druge zemlje će nerado sarađivati s njima. One takođe moraju strahovati od odmazde kao i gubitka prestiža. Iz tog razloga, samo najambicioznija ili najnesmotrenija zemlja je sklona da se flagrantno ne obazire na usvojene standarde ponašanja.

Primarni razlog zašto države poštuju međunarodno pravo i potvrđuju mu svoju odanost jeste taj što im je potrebno opšte razumevanje „pravila igre". Međunarodno pravo je „institucionalni izum kojim se političarima različitih država saopštava konsenzus o prirodi međunarodnog sistema" (Coplin, 1965). Pravo pomaže oblikovanju očekivanja, a pravila smanjuju neizvesnost i uvećavaju predvidljivost u međunarodnim poslovima. Te funkcije informisanja služe svakom članu međunarodnog sistema.

Formalne institucije za sprovođenje pravila ne garantuju povinovanje. Ni jedan pravni sistem ne može odvratiti sve svoje članove od kršenja postojećih zakona. Stoga je pogrešno očekivati da pravni sistem spreči ukupno kriminalno ponašanje ili potvrdi da bilo koje kršenje zakona dokazuje neadekvatnost pravne strukture. Funkcija zakona je da odvrati od zločina, ali je nerazumno od njega očekivati da ga spreči.

Slično tome, ne moramo svako kršenje međunarodnog prava doživljavati kao potvrđivanje opšteg bezakonja. Krize iskušavaku sve pravne sisteme i samo neki od njih, kada su strogo provereni, mogu zaustaviti nasilje. Od 1500. godine više ljudi je stradalo u građanskim ratovima nego u ratovima između suverenih država (Sivard, 1991). Danas, uz ulični kriminal u gradovima širom sveta koji dobija epidemijske razmere i etnopolitičke ratove u zemljama koji nanose gubitke stotinama manjinskih grupa, domaći pravni sistemi država očigledno ne uspevaju da spreče ubijanje. Dakle, navodno „nedostatni" međunarodni pravni sistem svoju primarnu funkciju - obuzdavanje nasilja među državama - vrši efikasnije nego navodno sofistikovaniji domaći sistemi. Možda su, otuda, uobičajeni kriterijumi pomoću kojih kritičari procenjuju pravne sisteme sumnjivi. Zar oni ne bi trebalo da budu manje zainteresovani za strukture i institucije a više za učinak?

Pravna kontrola rata

Liberalni reformatori se često žale da pravo podbacuje u području koje je najotpornije na pravnu kontrolu - upravljanje sukobom. Ako su po međunarodnom pravu, kako su ga oblikovale realističke vođe, države „pravno obavezne da poštuju međusobnu nezavisnost i druga prava, a ipak slobodne da po volji napadnu jedna drugu" (Brierly, 1944), međunarodno pravo može čak podstaći rat. Etička i pravno-filozofska **doktrina o pravednom ratu** iz koje potiču zakoni rata definiše okvire rasprave o savremenom javnom međunarodnom pravu. Pošto su kroz čitavu istoriju promene u međunarodnom pravu prati-

Etimologija i istorija pojma poredak

Međunarodni politički poredak u vremenu posle hladnog rata i na početku dvadesetprvog stoleća je u središtu pažnje ovog istraživanja. Ovako postavljen predmet izučavanja ne može se valjano analizirati i sagledati iz sebe samog, tj., iz „događajne prašine"[6] poslednjih dvadeset godina; drugim rečima, postavlja se Brodelovsko pitanje, kako u potpunoj zbrci „novosti koje se ore" saznajno obuhvatiti, „naslikati voz u kretanju".[7] Iznenađujuća obuhvatnost predmeta istraživanja očituje se u tri njegova vida ispoljavanja:

1. vremenskom;
2. prostornom i
3. tematskom.

Metodologija i istraživački postupci savremene empirijske sociologije u istraživanju složenih pojava „dugog trajanja" (*la longue duree*), koje se pri tome još protežu po čitavoj Zemljinoj kugli, više zbunjuju nego što objašnjavaju i rasvetljavaju; činjenična sadašnjost ostaje i dalje nečitljiva, sakrivena od nas kao što je vetar kod boga Eola zatvoren u kozju mešinu. Neophodno je, zato, iskoračiti iz sadašnjeg vremena u različita, druga, vremena; treba naći širi okvir u koji se može uklopiti „kratko trajanje"; od zaglušujuće buke zgusnutih događaja često previđamo da su „velike partije sadašnjeg vremena bile igrane, dobivene ili izgubljene u vremenu prošlom".[8] Iako je veoma teško sporiti potrebu istraživanja činjenica tzv. kratkog vremena, vrednosti i značaja „socijalne matematike",[9] upravo uranjanje

[6] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*, SKZ, Beograd, 1952, str. 88.

[7] Schweller, Randall L., „Tripolarity and the Second World War", *IRQ*, March 1993, p. 99.

[8] Brodel, Fernan, *Mediteran*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1992, str. 98.

[9] O tri jezika, „jeziku naučnih činjenica" (koji proučava tradicionalna matematika), „jeziku slučajnih činjenica" (kojima se bavi račun verovatnože, tzv. Paskalove činjenice) i „jeziku uslovljenih činjenica" (korišćenim u teorijama igara Nojmana i Morgenšterna), Claude Levi Strauss, *Bulletin International des Sciences Sociales*, UNESCO, VI, No. 4.

u tihe dubine istorije „nije ništa drugo do stalno ispitivanje minulih vremena u ime problema i radoznalosti - pa čak zabrinutosti i strepnji - sadašnjeg vremena u kome živimo i koje nas opseda...", jer „ono što je jednom bilo ispunjava uslov da opet bude".[10] Jednom rečju, u ovakav istraživački napor treba upregnuti čitavu istoriju da bi se razumela sadašnjost, kao celina i njeni posebni delovi. Iskaz kako „nisu važne rasprave koje su u toku"[11] je istoricistički pristrasan i neodmeren: te rasprave jesu značajne ali nemaju odlučujući uticaj na spoznavanje vremena u kome živimo. Sve napred rečeno navodi na zaključak da metodološki „zahvat" treba da odgovara prirodi predmeta istraživanja. Da bi se valjano izložilo dosadašnje društveno kretanje s namerom da se međunarodni odnosi posle „Hladnog rata" i na početku XXI veka uklope u šire vremenske okvire, neophodno je razmotriti i nekoliko filozofema istorije koje teže sveobuhvatnom tumačenju ukupnog društvenog kretanja. Pre toga treba uspostaviti jedan neprotivrečan kategorijalni okvir, opšteprihvatljivu „pojmovnu mrežu" koja bi bila dovoljno široka i gusta da pokrije i uhvati sve raznolikosti u pojavnim oblicima i tumačenjima poretka. Drugim rečima, treba podrobno istražiti u pojmovno logičkom i sadržinskom ključu odnos središnje kategorije društveni poredak i srodnih pojmova: kultura, civilizacija, carstvo, imperija, sistem,...

Primera radi, kod vodećih filozofa istorije i teologa o poretku se retko neposredno govori. Glavna pojmovna jedinica ovakvih promišljanja društvenog kretanja je civilizacija; tek ponekad, unutar tako zamišljenih celina - civilizacija, nagoveštava se postojanje različitih poredaka u mreži odnosa ovih pojava dugog trajanja. Poredak je vremenski obuhvaćen trajnijim civilizacijama, sadržinski je samo jedan od delova njihovih razbarušenih struktura. U pogledu trajanja civilizacija, stavovi filozofa istorije se kreću od tvrdnje da su „civilizacije besmrtne, i kada su uništene, one niču iz pepela kao trava zubača, nadživljavajući metamorfoze, katastrofe",[12] sve do shvatanja da su dosadašnju socijalnu dinamiku obeležile mnoge i konačne civilizacije smenjujući se, a ponekad preklapajući i sukobljavajući se u vremenu i prostoru.[13] Društveno kretanje se u najopštijim crtama

[10] Brodel, Fernan, *Mediteran*,...op.cit, str. 9.

[11] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*, op. cit. str. 92.

[12] Brodel, Fernan, *Mediteran*,...op.cit, str. 94.

[13] O tome govore stanovišta iz filozofija istorije Danilevskog, Špenglera, Tojnbija, Berđajeva, Sorokina...

može podeliti na ono koje ima aksiološko usmerenje i kretanje koje podražava kretanje u prirodi. Prema onima koji zagovaraju konačnost civilizacija ovo kretanje može da ima izgled prave linije (da bude „napredno" ili „nazadno"),[14] ili da opisuje krug, večno vraćajući isto (paligeneza).[15] Nezavisno od toga kako im se određuje kretanje i trajanje, kontinuitet i diskontinuitet, nezaobilazni, opšti činioci svake rasprave o civilizacijama su: a) subjekt promene; b) vreme; v) prostor i g) pravac promena.[16] Iako, npr., Sorokin (Pitirim Sorokin) upotrebljava isključivo pojam proces, u njegovom delu Društvena i kulturna dinamika[17] se mogu jasno raspoznati pomenuti činioci.

Šta je, najposle, civilizacija i u kakvoj je vezi sa kulturom? Saznajno i naučno skoro neupotrebljivo, preterano uopšteno, određenje daje Marsel Mos tvrdeci da je civilizacija sve što je čovek postigao. Slično njemu, Ferdinand Tenis i Alfred Veber pod civilizacijom podrazumevaju skup praktičnih znanja, ili čak intelektualnih, jednom rečju, sva neopredmećena sredstva pomoću kojih čovek deluje na prirodu; u kulturu, naprotiv, ubrajaju samo vrednosti, ideale i normativna načela. Granicu između kulture i civilizacije duhovito je iscrtao Tomas Man: „Kultura je prava duhovnost - civilizacija znači mehanizacija."[18] Na tragu dihotomije duha i prirode (*Geist und Natur*), Osvald Špengler u kulturi vidi početke, stvaralačku živost, plodno proleće svake civilizacije; civilizacija je, na drugoj strani, jesen, ponavljanje, prazna mehaničnost, prividna veličina, skleroza. Zapad po njemu propada jer je stigao do stupnja civilizacije.[19] Da je civilizacija smrt za kulturu proizilazi i iz lamentiranja dvadesetorice najvećih umova međuratne Evrope koji oplakuju njenu agoniju.[20] Svi napred navedeni stavovi sadržinski protivreče „apriorno" pozitivnim shvatanjima glagola civilizovati. Suštinsko preplitanje kulture i civilizacije ističe Brodel određujući ovu potonju kao: „skup kulturnih

[14] Reč je o jevrejsko - zoroastrovskim učenjima, hrišćanskom učenju...

[15] O obnovi ciklizma u filozofiji istorije, Smilja Tartalja, *Skriveni krug*, Velika edicija ideja, Beograd, 1976.

[16] Ibidem, str. 135-138.

[17] Sorokin, Pitirim, *Social and Cultural Dynamics*, Bedminster Press, New York, 1962.

[18] Reč je o određenjima Mosa, Vebera i Tomasa Mana (iz: Fernan Brodel, *Spisi o istoriji*, str. 312-313.)

[19] Špengler, Osvald, *Propast Zapada*, Geca Kon, Beograd, 1936.

[20] Radica, Bogdan, *Agonija Evrope*, SKC, Beograd, 1995, Treće izdanje.

crta i pojava."[21] Zagovornik izučavanja „totalne istorije" razlikuje tri gradivna činioca civilizacije:

1. kulturni prostor (areal) sa svojim granicama;
2. pozajmice prihvatljivih običaja ili tehničkih dostignuća i
3. odbijanje tuđeg načina mišljenja, oblika života, verovanja.

Po svom oštrom razlikovanju kulture od civilizacije Nikolaj Berđajev je bliži Tenisu, Veberu i, posebno, Špengleru; pisac „Smisla stvaralaštva" tvrdi da je „civilizacija omasovljena kultura, te je zbog toga realistička, demokratska i mehanička - hijerarhijsko kao organsko i simboličko je prisutno samo u kulturi."[22] Iako to u velikoj meri izlazi iz predmeta ovog istraživanja treba pomenuti još neke mislioce koji u civilizacijskom okoštavanju kulture vide pouzdan znak početka propadanja i razlaganja velikih država, imperija i civilizacija. Poduke koje u tom smislu daju kineski politički filozofi, zatim, Demosten, Tukidid, Ciceron, Ibn Kaldum, Đan Batista Viko i u novije vreme, Guljelmo Ferero, imaju trajnu vrednost. Načela kojih svako ljudsko društvo koje hoće da opstane i napreduje treba da se pridržava jezgrovito je iskazao pisac *Veličine i opadanja Rima* ističući potrebu pridržavanja kvaliteta, granica, zakonitosti i slobode; primera radi, granica koje, po mišljenju ovog genijalnog Italijana, jedno društvo i svi njegovi članovi ne treba da pređu jeste dosledno poštovanje tri vrste stalnosti:

1. intelektualnih;
2. estetskih i
3. moralnih.[23]

Opšte je mesto kod ogromne većine filozofa istorije, ali i zagovornika verskih učenja, teologa i crkvenih velikodostojnika, da prelaskom iz kvalitativne u kvantitativnu fazu svaka civilizacija započinje svoje raspadanje. Kad se radi o Fererovoj filozofemi, on u *Veličini i opadanju Rima* taj prelaz označava pojmom korupcija (kvarenje). Stari Rimljani su, zapravo, ovim pojmom obeležavali ono što mi danas nazivamo napredak. Na početku XXI veka, u vrtlogu pomahnitale potrošačke civilizacije, uprkos stavovima Berđajeva i

[21] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*,...op.cit, str. 306.

[22] Ibidem, str. 346.

[23] Ferero, Guljelmo u: Radica, Bogdan, Agonija Evrope, SKC, Beograd, 1994, atr. 62.

Bertranda Rasla, nije još napisano posmrtno slovo ideji napretka, toj samoubilačkoj kvazireligiji. Progres je i dalje, kako bi to rekao Ruso, nastavio da pogoršava čovekovu prirodu... Na opaku prirodu korupcije, prst su upirali još Salustije, Virgil, Ciceron; ona se ogledala u umnožavanju potreba, težnjama za lakim bogaćenjem, uživanjima, većim zaradama uz što manje rada – opštedruštvena nestabilnost se javila u starom Rimu kao posledica preteranih zahteva svih društvenih klasa.[24]

Zagovaranje ograničavanja sredstava i ciljeva u ime stabilnosti međunarodnog sistema uz poštovanje legitimnosti i minimuma zajedničkih vrednosti u čuvenom delu Henrija Kisindžera, „Obnovljeni svet,"[25] ima očiglednih sličnosti sa ranije iznetim stavovima poznatih filozofa istorije. Kisindžer je, naime, raspravljao o posledicama Napoleonovih ratova i značaju uspostavljanja novog evropskog poretka na Bečkom kongresu 1815. godine. Ferero i Kisindžer se slažu da „rat bez granica, politika bez granica i diplomatija bez granica donose samo trenutne uspehe avanturistima".[26] O pogubnosti Napoleonovih pohoda po stabilnost evropskih odnosa u prvoj polovini XIX veka, ali i slavohleplju malog-velikog Korzikanca, ubedljivo govori Ivo Andrić pomoću lika „nakresanog druga" konzula Davila u romanu „Travnička hronika".

Dok stari Rimljani i Ferero neograničavanje i neumerenost nazivaju iskvarenošću, dotle Ibn Kaldum[27] i Đan Batista Viko, potpuno istu pojavu koja nagoveštava početak truljenja svakog društvenog organizma i civilizacije, vide u razuzdanosti. Ljudi, smatra Viko, „najpre osećaju ono što im je nužno, zatim obraćaju pažnju na ono što im je korisno, posle toga uočavaju ono što je udobno; kasnije se predaju zadovoljstvu, onda postaju razuzdani u raskoši, da bi, naposletku straćili svoja dobra"; i nastavlja: „Priroda naroda je najpre surova, zatim stroga, onda blaga, posle toga istančana i, najzad, razuzdana."[28] Premda kod Vika i Ibn Kalduma ne nalazimo podelu

[24] Ibidem, str. 50–51.

[25] Kissinger, Henry A., *The World Restored – Europe after Napoleon: The Politics of Conservativism in a Revolutonary Age*, Grosser and Dunlap, New York, 1964.

[26] Radica, Bogdan, *Agonija Evrope*,...op. cit, str. 95.

[27] Khaldun, Ibn, *The Muquaddimah, An Introduction to History*, Pantheon Books, New York, 1958.

[28] Vico, Giambattista, *La Science Novelle*, Nagel, Paris, 1953, p. 83, navedeno prema: Smilja Tartalja, *Skriveni krug*,...op. cit, str. 30–31.

civilizacija na kvalitativne i kvantitativne, ovakvo razlikovanje proizilazi iz navedenih stavova. Svejedno da li se pojava imenuje kao iskvarenost (starorimski pisci i Guljelmo Ferero), razuzdanost (Ibn Kaldum i Viko) ili napredak (Danilevski, Niče, Berđajev, Špengler), u pitanju je istovetni značenjski sadržaj: premoć količine nad kakvoćom.

Po načinu nastanka, Alfred Veber pravi razliku između izvedenih i tzv. drugostepenih ili presađenih;[29] Veber je.naime, poistovetio način nastanka religija i civilizacija, tj., izjednačio u potpunosti hrišćanstvo, budizam i islam sa civilizacijama čiji su stožer bile pomenute religije. Sledeći takvo merilo, primera radi, jedino je kineska civilizacija izvorna. Stav da su civilizacije nastale u krilima velikih religija, a ne obratno, zastupa i Sveti Nikolaj Srpski. Uprkos tome što je veoma teško sporiti presudnu ulogu religije u nastanku bilo koje civilizacije, jednako kao i u njenom životu i raspadanju, civilizacije su, sociološki posmatrano, nešto složenije i šire pojave od religija. Po Jakobu Burkhartu, npr., pored verskog činioca, građevinu jedne civilizacije tvore država (države) i, najšire, kultura u svim njenim vidovoma ispoljavanja.[30] Premda to u njegovoj *Kulturgeschichte* nije detaljnije razradio, verovatno je mislio na kulturu kao zbir svih čovekovih duhovnih i materijalnih tvorevina. U pogledu dodatnog razjašnjavanja ovog pitanja koristan je Brodelov stav: „Civilizacija nije samo religija, premda je ova u srži svakog kulturnog sistema, ona je takođe umetnost življenja, i na hiljade stavova koji se ponavljaju".[31] Pojedini od današnjih samoimenovanih arhitekata svetske države i svetskog poretka, u potpunosti svesni činjenice da je „religija suština (*mainspring*) čovekovog života",[32] nastoje da dostignuto funkcionalno sistemsko, tehnološko i ekonomsko jedinstvo prožmu nezaobilaznim vezivnim tkivom - novom, svetskom sinkretičkom religijom.

Svetski poredak ili, pravilnije, svetski sistem, obuhvata kao svoje sastavne subjekte nekolike civilizacije i blizu dvesta država; kada se još uzme u obzir da civilizacije mnogostruko puta duže „žive" od država, onda ne treba da bude čudno kada Brodel slikovito kaže

[29] Brodel, Fernan, *Mediteran*,...op. cit, str. 96–97.

[30] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*,...op. cit, str. 319.

[31] Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*, Globus, Zagreb, 1990, str. 55–65.

[32] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*, Oxford University Press, London, 1976, p. 11.

kako su države „arlekinova odeća civilizacija". Ovde, međutim, istine radi, treba primetiti da istorija poznaje i slučajeve u kojima su državne granice obuhvatale unutar svojih okvira civilizacijske, stvarajući tako svojevrsne „svetske" poretke (npr., Kina, Rim, Vizantija, a pre njih Asirija, Persija, carstvo Aleksandra Velikog; Turska imperija je npr., pod sultanskom vlašću imala ne samo muslimane nego i veliki broj hrišćana, jevreja i naslednike pojedinih prastarih civilizacija iz oblasti Male Azije, Bliskog i Srednjeg Istoka i Severne Afrike; ne sme se zaobići ni primer Britanske imperije koja je na vrhuncu svoje moći vladala nad hrišćanima, jevrejima, arapima, hindusima, kao i nad mnogobrojnim afričkim plemenima čije je civilizacijsko pripadanje veoma teško pouzdano utvrditi; u naše vreme takav primer je bivša Sovjetska imperija, država kolosalnih razmera u čijem sastavu su živeli pripadnici skoro svih „živih" civilizacija i religija...).

Predviđanja da će sukobi budućnosti unutar tehnološki ujedinjenog čovečanstva biti sukobi civilizacija, pored Brodela,[33] zastupao je sredinom devedesetih godina prošloga stoleća i harvardski profesor Semjuel Hantington.[34] Uzgred, nije teško uočiti ko je kome bio uzor. Treba se nadati da budućnost, ipak, ne pripada „komplementarnim neprijateljima koji znaju da mrze" (*Braudel*), i da je istini bliži Mencije koji poneseno kaže da će „mir nastupiti kad se svet ujedini. Svet će ujediniti oni koji ne uživaju u ubijanju ljudi".[35]

Posle razmatranja odnosa poredak – civilizacija – kultura – religija – naredni srodan pojam društvenom poretku je država (imperija, carstvo). Ako postoji načelna saglasnost da su činioci svake civilizacije prostori (zemlje, reljefi, klime, rastinje, životinjske vrste, date i stečene prednosti); „kulturni krug" unutar koga preovladava skup određenih kulturnih obeležja; društva kao svojevrsni *alter ego* civilizacija; privreda (uticaj ekonomskih kretanja, materijalna civilizacija kao delo čovekovih ruku, jednom rečju, proizvodnja života); kolektivni mentaliteti (svest, religija, ideologija)[36] i, najposle, kao što je već istaknuto, neprekidnost u trajanju, postavlja se pitanje: u čemu se ogledaju

[33] Upravo najveći istoričar XX veka, „pesnik prošlosti" iz Lorene, Fernan Brodel, govori o civilizacijama kao "moćnim zverima koje prizvode mržnje, hrane se njima, od njih žive..."

[34] Huntington, Samuel, The Clash of Civilization, Foreign Affairs, Summer, 1993.

[35] Fung – Ju Lan, *Istorija kineske filozofije*, Nolit, Beograd, 1992.

[36] Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*,...op. cit, str. 42–55.

razlike između civilizacija i imperija, ako ih uopšte ima? Već na prvi pogled je jasno da se imperije, takođe, prostiru na velikom prostoru, da imaju posebno privredno ustrojstvo i kulturnu osobenost, i, što je najvažnije, odnose politički organizovane celine; upravo u toj tački, u postojanju državne i političke infrastrukture sa svim pratecim institucijama leži *differentia specifica* carstva (imperije) u odnosu na civilizaciju, koja sve napred pobrojane odlike može, ali ne mora, da ima. U pogledu trajanja, kao što je već rečeno, za imperije se ne može kazati da su „starci, patrijarsi istorije sveta" (*Braudel*), ali svakako spadaju u grupu trajnijih pojava društvenog kretanja. U pogledu obuhvata dosadašnja istorija ne poznaje nijedan svetski poredak, niti bilo koju civilizaciju koji su prostorno zahvatali čitavu Zemlju. Stvar se, doduše, može posmatrati drukčije ukoliko poredak ili sistem razložimo na njihove vidove ispoljavanja. Tako, kad je reč o privrednim odnosima, kapitalistički robnonovčani lanci i tržište su se već odavno približili krajnjim planetarnim granicama u svom prostiranju, fizičkom dometu i posrednom uticaju. Tezu da je današnji kapitalizam dobio razmere svetskog sistema, carstva koje počiva na jedinstvenoj svetskoj privredi („privreda-svet", *weltwirtschaft*) iznosi i brani Imanuel Valerštajn. On razlikuje tri takva, istorijska, svetska sistema:

1. recipročni (uzajamni) minisistemi (jedna privreda, jedna zajednica, jedna kultura; vremenski omeđen do 10000. godine pre Hrista);
2. redistributivna (preraspodeljujuća) svetska carstva (jedna privreda, jedna zajednica, mnoštvo kultura; vremenski do 1500. godine posle Hrista) i
3. svetski kapitalistički sistem (jedna privreda, mnoštvo zajednica, mnoštvo kultura).[37]

Budući da imperija pretpostavlja, da bi uopšte mogla da se misli kao takva, postojanje državnog i političkog jedinstva središnje vlasti na čitavom njenom prostoru, a da su priroda i jednoobraznost privrede od drugorazrednog značaja jednako kao i kulturne osobenosti, to pomenuti poslednji sistem-model „dugog trajanja" Valerštajnove trijade jeste upravo ono što mu i ime kaže – samo „privreda-svet"; sasvim je drugo pitanje da li će već postojeci tržišno-

[37] Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System as a Civilization*, Bielefeld, June 1984, p. 3.

tehnološki okvir zapadnog porekla, milom ili silom, prerasti u nekakvu planetarnu državnu građevinu koja bi pod svoj imperijalni krov stavila mnoštvo političkih, etničkih i religijskih posebnosti koje svojom raznolikošću obogaćuju čovekovo postojanje. Ono što je od važnosti za ovo istraživanje tiče se sagledavanja imperija kao jednog od oblika predmetnog ospoljavanja društvenog poretka (sistema); svejedno da li je u pitanju konkretno carstvo (imperija) i njegov unutrašnji poredak moći i sistem vrednosti, ili u vremenskoj dimenziji, po zapovesti boga Hronosa, smena čitavih ovakvih „velikih kompleksnih zajednica, obično veoma obimnih, a koje obuhvataju više naroda".[38]

Najposle, svaka imperijalna moć je, po nezaustavljivoj logici svoje unutrašnje prirode, nastojala da dostigne svemoć (omnipotenciju), da se obogotvori na što većem prostoru, po mogućnosti da se protegne zauvek i konačno na čitav zemaljski šar. Imperije se, tu postoji velika saglasnost njihovih istraživača, odlikuju: „izuzetnom obimnošću teritorije, složenim nacionalnim sastavom, jako razvijenom ekspanzivnošću i agresivnošću, premoći centralne vlasti..."[39] Istorija, kao što je već navedeno, poznaje mnogobrojne imperije, od Asirske i Persijske, do Britanske i nedavno samourušene sovjetske socijalističke imperije. One su svojim postojanjem obeležavale različita razdoblja društvenog kretanja; granice imperija i civilizacija su se, bez ikakvog pravila sekle, ukrštale i podudarale u vremenu i prostoru. Ovaj zaključak treba istaći da bi se naglasila sva težina pokušaja da se na jedan opšteprihvatljiv način razmrsi pojmovno i sadržinsko preplitanje imperija i civilizacija. Svaki pojedinačni slučaj valja posebno istražiti da bi se odredio posmatrani odnos; prvi i nezaobilazni korak je, svakako, utvrđivanje značenjskog sadržaja ključnih pojmova i njihovog međusobnog odnosa. O tome će se kasnije podrobno raspravljati na konkretnim primerima.

Analizirani pojmovi u ovom delu istraživanja još ukazuju, između ostalog, i na potrebu opsežnijeg metodološkog pristupa kategoriji poretka i društvenog poretka, nego što je to samo naučni pristup. Misaono nasleđe o poretku koje će biti izloženo je naglašeno religijsko i filozofsko po karakteru. Ono je značenjski neodređeno, pre nagoviješteno i neujednačeno nego sistematično i standardi-

[38] *Imperije*, Sedma sila, Beograd, 1940, str. 3.

[39] Ibidem, str. 3.

zovano; subjektivno i metaforično, pre nego objektivno i precizno. Takva promišljanja poretka su u najvećoj meri nektar čovekovog duhovnog napora da putem verovanja, filozofski, umetnički, metafizički, a najređe naučno, rastumači poredak ovostranog i onostranog sveta u pokušaju da utiče na stvarne odnose. Konačno, ne postoji opšte, apsolutno, mišljenje izvan stvarnog sveta i odnosa koji vladaju u njemu.

Zato „mreža" reči i pojmova mora da bude istovremeno široka ali i precizna da bi se u nju „uhvatilo" obilje najraznovrsnijih ideja i učenja. U ovom slučaju, „veselu nauku" (Niče) treba pretpostaviti metodološkoj strogosti. Ovakav pristup je neophodan ne samo zbog stvaranja različitih naučno-teorijskih zamisli u kojima je *in ultima analisi* moguće uopštavanjem „dopunjavati i prepravljati" poželjnu stvarnost, nego, pre svega, zbog razumevanja izazova „stvarne stvarnosti". Prethodni deo izlaganja je pokazao, između ostalog, da kod većine navođenih mislilaca u njihovom misaonom zanimanju za poredak postoji skoro nerazmrsiv preplet teološkog, metafizičkog, filozofskog, ideološkog, ponekad i poetskog. To, uostalom, još jedanput potvrđuje neophodnost sveobuhvatnog, svestranog izučavanja poretka. U meri u kojoj je to celishodno, iscrpljena su filozofsko-religijska promišljanja poretka; naslanjujući se na poznatu Kontovu podelu,[40] preostalo je još izlaganje „pozitivističkih" gledanja na naš glavni predmet istraživanja. Naučno-teorijska ili, kako ih Kont naziva, „pozitivistička" određenja poretka mogu se osnovano, skoro u obliku oštre logičke dihotomije (binarne opozicije), protivstaviti prethodno analiziranim tradicionalnim promišljanjima poretka. Doduše, pomenuto poređenje nije baš „oštro kao sečivo brijača"[41] ali je dovoljno vidljivo da bi bilo lako primećeno.

[40] Auguste Comte, Course de Philosophie Positive, Paris, pp. 137–155. Navedeno prema: Tadić, Ljubomir, Nauka o politici, ...op.cit, str. 209–210.

[41] Andrić, Ivo, *Znakovi pored puta*, Beograd, 1983, str. 326.

Podele međunarodnih/svetskih sistema

Premda je veoma teško odvojiti oštrom granicom korišćenje sistemske teorije kao analitičkog sredstva u stvaranju modela i konkretnih sistema koji su postojali ili sada stvarno jesu, treba, ipak, napraviti jednu ovakvu podelu. Pomenuta težina se ogleda u tome što nijedan teorijski model ne nastaje samo „iz glave," s jedne, i što promišljanje konkretnog sistema zahteva teorijsko uopštavanje makar u nagoveštaju, s druge strane.

Kod Ričarda Rouzkrensa (*Richard Rosecrance*) nalazimo primer izučavanja konkretnih sistema i na osnovu toga izvođenja zakonitosti i pravila jednog „zaokruženog sistema". Njegova sistemska analiza se zasniva na izučavanju devet konkretnih, istorijskih sistema.[42] Naredna odlika Rouzkrensovog sistemskog pristupa na kibernetskoj osnovi (ulaz, izlaz, okolina, uređivači) je stavljanje naglaska na presudan uticaj unutrašnjih činilaca na ponašanje jedne države u spoljnopolitičkim odnosima. On za svoje teorijske stavove traži uporišta u devet istorijskih razdoblja od 1740. do 1960. godine:

1. 1740 - 1789. („XVIII vek")
2. 1789 - 1814. („Revolucionarno carstvo")
3. 1814 - 1822. („Evropski koncert")
4. 1822 - 1848. („Skresani, skraćeni koncert")
5. 1848 - 1871. („Razrušeni koncert")
6. 1871 - 1890. („Bizmarkovski koncert")
7. 1890 - 1918. („Imperijalistički nacionalizam")
8. 1918 - 1945. („Totalitarni militarizam")
9. 1945 - 1960. („Posleratno razdoblje").

[42] Rosecrance, Richard N., *Action and Reaction in World Politics*, Litle Brown, Boston, 1963, p. 287.

Po Rouzkrensu, prelomne tačke prelaska iz jednog razdoblja u drugo obeležene su promenama u diplomatskim postupcima i ciljevima. Naglasak u njegovoj analizi različitih međunarodnih sistema je, međutim, na potrebnim uslovima za međunarodnu stabilnost u posmatranim razdobljima. On izdvaja tri činioca koji presudno utiču na stabilnost sistema u pitanju: prvi je „poremećaj" (*disturbance input*) koji se ispoljava kroz sukob ideologija, unutrašnju nestabilnost, nejednakost u izvorima i bogatstvu, suprotnim nacionalnim interesima; drugi činilac su tzv. uređivači, pod kojima podrazumeva sposobnost delotvornog odgovora na poremećaje, i, treći činilac se sastoji u „ograničenjima okoline" (*environmental restraints*). Pod „uređujućim mehanizmima" Rouzkrens misli na ustanove kakvi su nekada bili koncerti velikih evropskih sila, a danas su UN (one predstavljaju oblik „međunarodnog konsenzusa")"[43]. Iz navedenih činilaca Rouzkrens dalje razvija četiri odrednice koje oblikuju međunarodno ponašanje: a) stavovi elite (u državama članicama sistema); b) stepen kontrole elite; v) sredstva koja stoje na raspolaganju eliti i g) sposobnost da se podnesu poremećaji.

Na osnovu navedenih činilaca međunarodnog sistema, kao i odrednica međunarodnog ponašanja koje iz njih proističu, Rouzkrens smatra da između devet istorijskih sistema koje je analizirao, „osamnaesti vek" (1740–1789), „evropski koncert" (1814–1822), „skresani koncert" (1822–1848), „bizmarkovski koncert" (1871–1890) i „posleratni period" (1945–1960), pripadaju grupi sistema čiji su poremećaji bili takve prirode da su uređivački mehanizmi mogli da ih savladaju u interesu celine; elite su pri tome bile zadovoljne svojim unutrašnjim i međunarodnim položajem, pa su se zalagale, naravno, za očuvanje *statusa quo-a*. Nasuprot odlikama koje Rouzkrens pripisuje stabilnim sistemima, naredni istorijski primeri idu u grupu „nestabilnih sistema": „revolucionarno carstvo" (1789–1814), „razrušeni koncert" (1848–1871), „imperijalistički nacionalizam" (1890–1918) i „totalitarni militarizam" (1918–1945) sa, jasno, sasvim drukčijim crtama: u pomenutim slučajevima uređujući mehanizmi nisu mogli da savladaju poremećaje, elite su bile, kao što je poznato, nezadovoljne i želele su promenu svog položaja po cenu rušenja ukupnog međunarodnog sistema...

[43] Ibidem, str. 304.

Kad je reč o rasporedu moći u sistemima i njihovoj stabilnosti, Rouzkrens daje prednost trosredišnjim i višesredišnjim, nasuprot dvosredišnjim sistemima. Razvijajući dalje ovaj svoj stav, došao je do „mešavine" bipolarnog i multipolarnog-bimultipolarnog (*bimultipolarity*) sistema kao, navodno, najboljeg rešenja za problem stabilnosti. Analizom ponuđenog modela (*bimultipolarity*), nije teško videti da se, zapravo, radi o sistemu ravnoteže snaga. Sistem sačinjavaju dva središta moći okružena većim brojem od njih slabijih, a među sobom približno jednakih država, koje se javljaju kao protivteža strogoj podeli sistema na samo dva centra.

Konačno, glavni zaključak do koga je došao Rouzkrens, analizirajući pomenute konkretne međunarodne sisteme, jeste da postoji tesna međusobna veza između „međunarodne nestabilnosti i unutrašnje nesigurnosti elita".[44] Konkretni međunarodni sistemi, o kojima govori Rouzkrens, pripadaju, po Hasu (*Haas*), grupi tzv. determinističkih „građevina" (*deterministic constructs*) čiji su sastavni delovi relativno nepromenljivi, uređeni u unapred zadatom, trajnom nizu-poretku.[45] Has, naime, određuje konkretne sisteme determinističkim zato što njihovi „dizajneri" veruju da su realni. Za razliku od determinističkih, „heurističke sinteze" (*heuristic constructs*) slede zamisao Dirkem-Veberovih sociooloških modela koji su pre analitički nego konkretni; kao što je poznato, pomenutim heurističkim modelima se ne teži potpuno vernom preslikavanju stvarnosti nego se, za potrebe istraživanja, namerno izdvajaju i naglašavaju pojedine odlike koje bi mogle da budu ključne za objašnjavanje „raznovrsnosti događaja i trendova".[46]

Holsti, kao i Rouzkrens, temelji svoje razlikovanje međunarodnih sistema na analizi konkretnih istorijskih primera. On izgrađuje pet teorijskih modela međunarodnih sistema za koje smatra da imaju opšte važenje:

1. Hijerarhijski;
2. Difuzni;
3. Difuzno-blokovski;

[44] Haas Ernst B., „On Systems and International Regimes", *World Politics*, XXVIII, 1975, pp. 151, 152.

[45] Ibidem, p. 152.

[46] Holsti K. J., *International Politics: A Framework for Analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967, pp. 31-96.

4. Polarni i
5. Multipolarni.[47]

Britanski istraživač Luard, npr., daje različite tipove sistema na osnovu kriterijuma osnovnih ciljeva društva. Kao Rouzkrens i Holsti i on vodi računa o odlikama sistema koji su stvarno postojali, tj., zasniva teorijske modele na vlastitom viđenju istorije međunarodnih odnosa. Otuda i njegova pomalo neobična podela na:

1. Religiozni evangelizam (XVII vek);
2. Dinastička moć (XVIII vek);
3. Nacionalizam (XIX vek) i
4. Ideološki evangelizam (XX vek).[48]

U nameri da stvori najopštiji mogući teorijsko-sistemski okvir, Georg Modelski je ponudio dva „heuristička modela" koji bi služili za uporednu analizu međunarodnih odnosa. Njegove „analitičke konstrukcije", „agrarija" i „industrija", treba da pokriju raspon između krajnosti današnjih poljoprivrednih i industrijskih društava i, istovremeno, budu zasnovani na odlikama stvarnih međunarodnih sistema koji su postojali u istoriji. Da bi postigao ovako nešto, uopštavanje ga je dovelo, u krajnjem ishodu, do dva pomenuta modela koji se, po našem mišljenju, veoma teško mogu dovesti u smislenu vezu sa konkretnim sistemima, prošlim i današnjim; „agrarija" i industrija" su mnogo bliži modeli, po svojim odlikama, Hasovom drugom tipu - „heurističkoj sintezi". Primera radi, da je preterano uopštavanje dovelo do krajnje neodređenosti svedoči činjenica da jedan konkretan međunarodni sistem može da ima odlike oba ponuđena modela. Sam Modelski ističe da model „agrararija" odgovara odlikama dvadeset jedne civilizacije koje je izučavao Arnold Tojnbi, dok za „industriju ne postoji, po njemu, uporedni istorijski primer.[49] Uzgred, model „industrija" se odlikuje brojnijim stanovništvom, većom homogenošću i političkom svešću građana, širokom razuđenošću elite po specijalnostima, lakšim korišćenjem izvora, miroljubivošću, vladavinom sigurnosti, savršenim komunikacijama,

[47] Luard, Evan, *Conflict and Peace in the Modern International System*, State University of New York, Albany, 1968.,

[48] Modelski, George, *Agraria and Industria, Two Models of International System*, Princeton University Press, Princeton, 1961, pp. 121-122.

[49] Ibidem.

svetskom organizacijom i razvojem svetske kulture... „Agrarna" društva su, naprotiv, sklonija da svoje sukobe rešavaju ratovima, za razliku od industrijskih koja, zbog visokog tehnološkog nivoa oružja kojim raspolažu, rizikuju potpuno međusobno uništenje. Otuda su, navodno, njihova sredstva u skladu sa svešću o takvim mogućim krajnjim posledicama: pregovaranje, nijansirana prinuda i diplomatski manevri.[50] Da li je Modelski mogao da predvidi, svojim najširim „heurističkim sintezama," ponašanje zapadnih post-industrijskih društava posle hladnog rata, povodom Iraka i u jugoslovenskom građanskom ratu? Njegova teorija je, po našem mišljenju, zbog preteranog pojednostavljivanja uopštavanjem, kao i, posledično, shematičnosti u koju je zapala, skoro neupotrebljiva u izučavanju međunarodnih odnosa.

Morton Kaplan je otišao najdalje u primeni sistemske teorije na izučavanje međunarodnih odnosa. Po njemu je osnovni obrazac sistemske teorije najvidljivije sadržan u istraživanjima mozga Rosa Ešbija.[51] Za obojicu sistem predstavlja skup međusobno povezanih promenljivih, različit od svoje okoline na način da takav skup zadržava posebnost i pod uticajem poremećaja koji dolaze iz okruženja. U nameri da zaokruži vlastiti iscrpan i dovoljno obuhvatan teorijski model za istraživanje međunarodnih odnosa, Kaplan je ponudio šest modela unutar kojih je, navodno, moguće proveravati najrazličitije hipoteze. Samouvereno je smatrao da njegovi modeli u potpunosti zadovoljavaju analitičke potrebe teorije međunarodnih odnosa. Dalje, unutar svakog od šest modela razvio je pet skupova promenljivih: suštinska pravila, preobražajna pravila, klasifikatorske promenljive aktera, promenljive sposobnosti i informativne promenljive. Suštinska pravila imaju, na primer, središnji značaj jer opisuju ponašanje koje je neophodno za održavanje ravnoteže u sistemu; preobražajna pravila se odnose na promene koje izazivaju uticaji izvan sistema (inputs), nasuprot onima koja su potrebna radi održavanja ravnoteže unutar sistema.[52] Varijable sposobnosti pokazuju stepen naoružanja, tehnološki nivo i druge činioce moći koji su na raspolaganju akterima; informativne promenljive se, najposle, odnose na komunikaciju u sistemu.

[50] Ashby, Ross W., Design for A Brain, Wiley, New York, 1952.

[51] Kaplan, Morton A., *New Approaches to International Relations*, St. Martins, New York, 1968, p. 388.

[52] Kaplan, Morton A., *System and Process in International Politics*, Wiley, New York, 1957, p. 21.

Šest modela, koji se, neki više neki manje, približavaju stvarnim sistemima u međunarodnim odnosima nekad i sad, a pri tome su svi i podesna analitička oruđa, jesu:

1. Sistem ravnoteže snaga;
2. Labavi bipolarni sistem (*loose bipolar system*);
3. Kruti bipolarni sistem (*tight bipolar system*);
4. Univerzalni međunarodni sistem (*universal international system*);
5. Hijerarhijski međunarodni sistem (*hierarchical interaational system*);
6. Pojedinačni veto sistem (*unit veto system*).[53]

Kaplan je kasnije proširio ovaj broj sistema sa još četiri nova: a) vrlo labavi bipolarni sistem; b) detente sistem; v) nestabilni blokovski sistem i g) nepotpuni nuklearno-difuzni sistem.[54] Uzgred, Masters Rodžer (*Masters Roger*) je predložio još jedan model međunarodnog sistema - multiblokovski sistem, tj., sistem ravnoteže snaga čiji su osnovni subjekti blokovi, a ne države.[55]

Sistem i proces u međunarodnoj politici (*System and Process in International Politics*), klasično delo nauke o međunarodnim odnosima, bavi se još i teorijom procesa (donošenje odluka), teorijom vrednosti (o nacionalnom interesu, npr.,) i teorijom igara. U nauci o međunarodnim odnosima do sada niko nije uspešnije primenio teoriju sistema od Mortona Kaplana. Ovaj teoretičar, inače, pojam poredak upotrebljava veoma retko, sporadično.

Prvi model (sistem ravnoteže snaga) približno odgovara odlikama međunarodnih odnosa na našem kontinentu u XVIII, XIX i početkom XX veka. Za razliku od ostalih ponuđenih modela to je jedini sistem koji ne sadrži kasnije neizbežne političke podsisteme u svom okviru. Kao što mu i ime nagoveštava, radi se prvenstveno o odnosu moći - ne samo iz razloga uopštavanja, nego pre svega zbog prirode ondašnjih

[53] Kaplan, Morton A., *Some Problems of International System Research*, „International Political Communities", Doubleday, 1966, pp. 486-496. navedeno prema: Andreja Miletić, Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa, Savremena administracija, Beograd, 1978, str. 55.

[54] Isto, str. 55.

[55] Kaplan, Morton A., *System and Process in International Politics*, pp. 22-36.

sistema država, Kaplan nije preduzimao dalje rasčlanjavanje tako jednostavnih stvarnih sistema i teorijskog modela koji ga „prati", na nekakve podsisteme. Glavni činioci sistema ravnoteže snaga su tzv. nacionalni akteri.[56] Da bi, po njemu, jedan ovakav sistem funkcionisao i bio stabilan treba da ga sačinjava najmanje pet ili više aktera koji deluju relativno samostalno. Slično „nevidljivoj ruci" u učenju Adama Smita, sistem ravnoteže snaga je vođen i održava se slobodnim ispoljavanjem sebičnih interesa u međusobnoj utakmici bez potrebe za međusobnim usklađivanjem od strane političkog podsistema. Kaplanov analitički model ravnoteže snaga ne treba, naravno, poistovećivati sa zamislima ravnoteže snaga uopšte i svim konkretnim istorijskim oblicima njenog ospoljavanja. Njegov model je, naime, tesno iskustveno vezan za pomenuto istorijsko razdoblje međunarodnih odnosa u Evropi. Da sadržaj pojma ravnoteže snaga skoro nema „obala" pokazao je ubedljivo Hans Morgentau odredivši ga na sledeci način kao: a) politiku koja cilja na određeno stanje stvari; b) stvarno stanje stvari; v) približno jednaku raspodelu moći i g) bilo koju raspodelu moci.[57] Ako se pojam ravnoteže snaga shvata u navedenoj značenjskoj širini, onda svi teorijski modeli koje je dao Kaplan predstavljaju samo njegove različite, preobražene izraze. Uostalom, i sam Morgentau je tvrdio tako nešto izučavajući međunarodni bipolarni sistem svoga vremena.

Analizirajući, dakle, sistem koji je stvarno postojao, Kaplan uopštava pravila kojih treba da se pridržavaju njegovi glavni činioci: 1) radi na povećanju svojih mogućnosti (capabilities), ali pregovaraj radije nego da ratuješ; 2) tuci se radije nego da propustiš priliku da uvećaš svoje sposobnosti; 3) prestani sa ratom pre nego što ukloniš jednog bitnog nacionalnog aktera; 4) deluj tako da se suprotstaviš svakom savezu ili pojedinačnom akteru koji teži da zadobije položaj nadmoći u odnosu na ostatak sistema; 5) deluj da obuzdaš aktere koji su privrženi načelima nadnacionalne organizacije; 6) dozvoli pobeđenim ili obuzdanim važnim nacionalnim akterima da ponovo uđu u sistem kao prihvatljivi partneri ili deluj da dovedeš nekog ranije nebitnog aktera u red bitnih aktera. Smatraj sve bitne aktere za prihvatljive partnere.[58]

[56] Kaplan, Morton A., *Some Problems of International System Research*, „International Political Communities", p. 478.

[57] Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations*, Knopf, New York, 1978, Fifth Edition, pp. 226-227.

[58] Kaplan, Morton A., *System and Process*,...,op. cit, p. 48.

Sistem ravnoteže snaga može da se preobrazi u bilo koji od ostalih pet ponuđenih modela. Ipak, najizgledniji je njegov „prelaz" u bipolarni sistem što se događa ukoliko dva nacionalna aktera i njihovi saveznici stvore nadmoćne blokove. Kaplan razlikuje „labavi" i „kruti" bipolarni sistem. Tzv. labavi bipolarni sistem odlikuje, u odnosu na sistem ravnoteže snaga, veća složenost jer osim nacionalnih sadrži i nadnacionalne aktere - „blokove" i organizacije opšteg karaktera.[59] Kao oko magneta, oko dva izrazita pola moći se okupljaju manji nacionalni akteri. Takvi blokovi oličavaju nadnacionalne subjekte, dok je jedini opšti akter OUN. Ne postoje jednobrazna pravila kao u slučaju sa teorijskim modelom ravnoteže snaga; nije, naravno, teško zaključiti koji je stvarni međunarodni sistem Kaplan imao u vidu. Glavni subjekti tog modela, „blokovi", imaju hijerarhijsku organizaciju, ali je moguć slučaj da jedan ili drugi blok bude „labavije" povezan. Ako se dogodi slučaj da oba bloka postanu „nehijerarhijski" organizovani, bipolarni model prelazi u sistem ravnoteže snaga, što će reći da se vraća u jednostavnije, prethodno stanje. Postoji, takođe, mogućnost da univerzalni akter bude „potpuno uspešan u izvršavanju svoje uloge",[60] što vodi u stvaranje univerzalnog međunarodnog sistema. Zavisno od toga ko igra odlučujuću ulogu u univerzalnoj međunarodnoj organizaciji koja ga stvara, takav međunarodni sistem može da preraste u hijerarhijski međunarodni sistem iza koga se zaklanja hegemonija jedne ili više država. Na taj način opšta međunarodna organizacija skriva suštinu odnosa u međunarodnom sistemu („Power politics in disguise" - Schwarzenberger). Sličnost između razvojnih pravaca svetskog sistema posle tzv. hladnog rata i Kaplanovih razigravanja mogućih preobražaja labavog bipolarnog sistema je previše uočljiva da bi bila zaobiđena. Kaplan je dalekovido predvideo oba moguća pravca preobražaja labavog bipolarnog sistema u stvarnosti međunarodnih odnosa, a ne samo u „igri" teorijskih modela za potrebe naučne analize. Prva dva modela, sistem ravnoteže snaga i labavi bipolarni sistem, su, inače, najbliži stvarnim, konkretnim istorijskim međunarodnim sistemima, odnosno, najmanje su teorijske konstrukcije (tzv. heurističke sinteze) u poređenju sa preostala četiri modela.

[59] Ibidem, p.42.

[60] Pfaltzgraph, Robert L., James L. Dougherty, Contending Theories of International Relations,...op. cit, p. 158.

Vec je model tzv. krutog bipolarnog sistema mnogo manje oslonjen na nekadašnje i postojeće međunarodne sisteme. Premda je u osnovi veoma sličan modelu „labavog bipolarnog sistema", postoje i neke krupne razlike. Ako oba bloka imaju strogu hijerarhijsku organizaciju, ispunjen je glavni uslov za stabilnost ovakvog sistema. Najvažnija razlika, koju treba istaći povodom ovog sistema u odnosu na druge modele, tiče se njegovih činilaca. On ne sadrži, naime, nacionalne aktere koji nisu članovi jednog od dva bloka: „u njemu nema prostora za neutralne", kako su to primetili neki od tumača Kaplanove teoreme.[61] Opšti akter iščezava ili u velikoj meri gubi ulogu koju je imao u pređašnjem modelu. Zbog tako oštre podele na dva bloka u „krutom bipolarnom međunarodnom sistemu", pri čemu nije ostavljena mogućnost za bilo kakve „međupoložaje" u rasponu pomenutih krajnosti, strogo teorijski govoreći ovaj odnos je teško uopšte nazivati sistemskim. Opštenje je, naime, na tako niskom stepenu da je pravilnije govoriti o dva posebna sistema nego o blokovima koji su, navodno, podsistemi jedne celine. Ako, primera radi, izuzmemo postojanje nekih neutralnih država kao i pokreta nesvrstavanja u jednoj meri, oštrina podele sveta posle II svetskog rata približno odgovara modelu „krutog bipolarizma". Opšti akter, OUN, bio je samo institucionalni odraz pomenute podele. Nedostatak bilo kakve solidarnosti odlikuje ovaj sistem; reč je o skoro ničim, osim strahom od međusobnog uništenja, sputanoj borbi za svetsku hegemoniju između dva bloka. I u ovom slučaju Kaplan utemeljuje svoju teoriju u stvarnost ondašnjih međunarodnih odnosa tvrdeci kako je sukob većih razmera malo verovatan zbog opasnosti od upotrebe nuklearnog oružja. Ovaj pouzdani analitičar suštine međunarodne politike, dobro poznajući večitu borbu za premoć u odnosima naroda i država, ispravno tvrdi da će bilo koja strana (blok) nastojati da preokrene odnos u svoju korist ako se ukaže ma i najmanja prilika."[62]

Kao što je već kazano, svetski međunarodni sistem nastaje širenjem i jačanjem univerzalnog aktera u tzv. labavom bipolarnom modelu. Pri tome, blokovski akteri iščezavaju, a nacionalni politički subjekti predstavljaju glavne subjekte sistema. U okvirima ukupnog sistema deluje i međunarodni politički podsistem. Opšti međunarodni sistem je visoko integrisan i solidaran; ujedinjene su

[61] Kaplan, Morton, *System and Process*,...op. cit, p. 45.

[62] Ibidem, 48.

političke, privredne i upravne funkcije, a celina sistema je gusto premrežena normama međunarodnog prava. Takav skup država ima sve važne odlike društvenosti. Između ostalog, opšti interes i vrednosti se stavljaju visoko iznad nacionalnog interesa i posebnih vrednosti, što se nikako ne može kazati za odnose u prethodna tri analizirana sistema. Ovaj model odgovara i zalaganjima idealista i legalista za stvaranje neke vrste svetske konfederacije u kojoj bi države članice sačuvale svoju izvornu suverenost i nezavisnost.

Kaplan, međutim, opravdano upozorava i na neke opasnosti koje krije jedan ovakav model kao svoje razvojne mogućnosti. Po logici stvari, naime, ovaj sistem dostiže najviši stepen vlastite integracije ne kao svetska konfederalna država, nego upravo u obliku svetske države čiji su glavni subjekti pojedinci... To onda, naravno, nije više model konfederacije nezavisnih i suverenih država, nego hijerarhijski međunarodni sistem koji sačinjavaju države ili, u krajnjem ishodu, svetska imperija koja ima jednu državu i jednu vladu.[63] Univerzalna međunarodna organizacija može, u ovakvom jednom poduhvatu, da posluži kao sredstvo najmoćnijem da putem slabljenja, ili čak ukidanja suverenosti nacionalnih aktera nametne svoju hegemoniju.

Da je Kaplan zaista iscrpno razigrao skoro sve mogućnosti pretvaranja svojih modela jednih u druge, govore sledeći primeri: prvo, opšti međunarodni sistem, veli on, može jačanjem dva ili više središta moći da se preobrazi u bipolarni sistem, odnosno u sistem ravnoteže snaga. Drugo, čak i kad se ostvari pomenuti poželjni model univerzalnog međunarodnog sistema, nema jemstva da on neće poslužiti nekoj, u međuvremenu ojačaloj državi da ga nasilno pretvori u jedan od oblika hijerarhijskog međunarodnog/svetskog sistema po meri svojih posebnih interesa.[64] U njegovo vreme, krajem pedesetih godina prošloga veka, radilo se o domišljatom razigravanju mogućnosti unutar analitičkih konstrukcija („heurističkih sinteza") primene sistemske teorije u izučavanju međunarodnih odnosa; danas je izvesnost ospoljavanja pojedinih zamisli veća nego ikada.

Tzv. hijerarhijski međunarodni sistem je peti model koji nudi i obrazlaže Morton Kaplan. Moć je u ovom modelu, kao što mu i ime kaže, oštro podeljena između onih sa dna „piramide" i vrha koji

[63] Ibidem, 48.

[64] Ibidem, p. 48.

pripada jednoj ili grupi država. Podsetimo se, kada unutar univerzalnog međunarodnog sistema jedan od nacionalnih aktera nesrazmerno ojača u odnosu na ostale, on ga silom preobražava u hijerarhijski model. Kaplan razmatra dve vrste ovakvih sistema: „direktivni hijerarhijski međunarodni sistem[65] koji ima odlike izraženog autoritarnog upravljanja; s druge strane, u slučaju da se opšti međunarodni sistem preobrazi u hijerarhijski kao u nekakvu „višu formu", onda se, po Kaplanu, radi o „nedirektivnom sistemu" koji je demokratski po prirodi svoje organizacije. U jednom takvom sistemu nacionalni akteri gube svoje uloge podsistema i predstavljaju pre teritorijalno-upravne delove celine, nego nezavisne političke jedinice.[66] Međunarodni interes, međunarodne norme i vrednosti imaju prvenstvo u odnosu na nacionalni interes, posebne vrednosti i unutrašnje pravo. Idealno poželjno stanje međunarodnog hijerarhijskog sistema jeste oblik svetskog političkog sistema koji se neposredno zasniva na pojedincima kao svojim glavnim činiocima. Pri tom se ne poriče mogućnost postojanja nekih „međupoložaja" između pojedinaca i svetskog vrha u celini sistema, ali im se daje drugorazredna uloga.

I u slučaju modela pod nazivom „pojedinačni veto sistem" (*The Unit Veto System*), Kaplan nije otišao predaleko od konkretne stvarnosti međunarodnih odnosa, naime, postojanja nuklearnog oružja i opasnosti da dođe do nekontrolisanog širenja njegovih posednika. Premda je u vreme kada se pojavila čuvena Kaplanova studija, krajem pedesetih godina XX veka, ovaj model bio veoma udaljen od stvarnosti tadašnjih međunarodnih odnosa, danas su stvari u tom pogledu značajno drukčije. Broj posednika najsavršenijeg nuklearnog oružja se zaista uvećao, s pretnjom da se taj proces nastavi... tako da već sada nismo daleko od hobzijanskog „prirodnog stanja" u kome svako sebi može da pribavlja pravdu...

Kaplanov teorijski model podrazumeva, naime, postojanje nacionalnih i blokovskih aktera u sistemu koji se ponašaju po pravilima „prirodnog stanja" - „ne činiti drugome ono što ne želiš da bude učinjeno tebi". Osnovni uslov, koji treba da bude ispunjen da bi ovakav sistem mogao da deluje, jeste sposobnost svakog subjekta sistema da uništi bilo kog drugog aktera ukoliko je napadnut, pa čak i u situaciji kada sukob podrazumeva međusobno nestajanje obe

[65] Ibidem, p. 49.

[66] Ibidem, p. 50.

strane.[67] Da bi ovako nešto bilo moguće, svaki subjekt sistema treba da poseduje nuklerano oružje. Pojedinačni veto sistem najlakše može da nastane preobražajem modela ravnoteže snaga, labavog i krutog bipolarnog, a teže evolucijom univerzalnog sistema. Ukoliko se ova poslednja pomenuta mogucnost i ostvari, onda je pojedinčni veto sistem sastavljen samo od nacionalnih, ali ne i blokovskih aktera. Teorijski, ovakav sistem je stabilan samo kada je svaki njegov član u stanju da uzvrati delotvorno na napad; ako nije u mogucnosti da to učini iz bilo kojih razloga, biva poništen kao akter sistema. To znači da je ovaj model ipak najnestabilniji od svih predloženih jer je, osim u „ledenim pustinjama apstrakcije", teško zamisliti potpuno jednaku raspodelu moći između svih subjekata sistema.

Kaplan razrađuje još jednu zanimljivu mogućnost preobražaja pojedinačnog veto međunarodnog sistema: neko od primarnih aktera, naime, može da ucenjuje uspešno sve ostale koristeći iznenađenje ili druge načine, i tako ukloni svoje protivnike. Ovakav, najmanje verovatan, preobražaj vodio bi ka uspostavljanju hijerarhijskog sistema; u slučaju da se dva aktera nametnu ostalima u sistemu, razume se, novonastali model bio bi po svojoj strukturi bipolaran...

Predloženi Kaplanovi sistemi su isprobani računarski, pomoću pojedinih matemačkih operacija u pogledu njihove formalno-logičke doslednosti.[68] Od pominjanih šest modela, samo su prva dva imala svoje nesumnjive, konkretne istorijske uzore: sistem ravnoteže snaga i bipolarni međunarodni sistem. Dalje, izuzev opšteg i hijerarhijskog sistema, za ostala četiri važe sledeće pravilnosti:

- stepen unutrašnje organizacione integracije je mnogo veći kod nacionalnih aktera, nego u samom međunarodnom sistemu - primera radi, međunarodno pravo je u potpunosti potčinjeno nacionalnom pravnom poretku;
- takve međunarodne sisteme odlikuju mala solidarnost i visoka nesigurnost u odnosima njihovih glavnih aktera...[69]

[67] Reinken, Donald L., „Explorations of the Balance of Power: A Progress Report", in: Morton Kaplan, ed. *New Approaches in to International Relations*,...op.cit. pp. 459-481.

[68] Kaplan, Morton, *System and Process*, op. cit. p. 52.

[69] Miletić, Andreja, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*, SA, Beograd, 1978, str. 78.

Ovaj najistaknutiji predstavnik „sistemskog pristupa" u izučavanju međunarodnih odnosa ističe, inače, veliku povezanost i međusobni uticaj unutrašnje i spoljne politike. Za njega je nacionalni interes objektivna kategorija koja se može racionalno, tj., naučno odrediti i spoznati. U tom pogledu je od značaja razlikovanje koje pravi između potreba, ciljeva i vrednosti: svaki sistem, navodno, ima svoje potrebe koje proističu iz njegove strukture; te potrebe, dalje, određuju ciljeve sistema - na kraju, ciljevi predstavljaju, zapravo, vrednosti po sebi i za sistem (*system values*).[70] Ciljevi koji stvarno zadovoljavaju potrebe sistema nezavisno da li su odlučioci svesni toga ili ne, smatraju se vrednim za taj sistem (*valuable*); s druge strane, ciljevi koji, gledano iz subjektivnog ugla, izgleda da zadovoljavaju potrebe sistema jesu vrednovani (*valued*). Da nije pravio ovu razliku između „stvari po sebi" i „stvari za nas" Kaplan bi, po našem mišljenju, ozbiljno doveo u pitanje objektivnost svoga „sistemskog pristupa" izučavanju međunarodnih odnosa. Strukturalno-funkcionalistički, kibernetski, odnosno, sistemski okvir je, inače, *conditio sine qua non* pozitivističkog izučavanja međunarodnih odnosa od pojave ove čuvene Kaplanove studije.

Kaplan je doslednije i razuđenije od bilo koga pre i posle njega koristio takav obrazac mišljenja. Tome u prilog ide, između ostalog, i njegovo kasnije naknadno „razgranavanje" predloženih šest modela sa još četiri nova.

Sedmi po redu, tzv. vrlo labavi bipolarni sistem, nastaje daljim labavljenjem „labavog bipolarnog sistema" koje se očituje kroz: porast atomske ravnoteže pri čemu, zbog straha od opšteg rata, preovlađuju „mikro" oružani sukobi u područjima manje opasnosti; blokovi slabe, ali su i dalje prisutni u sistemu; nesvrstani dobijaju veću ulogu i značaj u OUN; dolazi do delimičnog širenja atomskog oružja, a svetska organizacija je suočena sa veoma teškim zadacima da vrši posredničku i kontrolnu ulogu u stalnim sukobima...

Preduslovi za naredni osmi model (detente system) su: popuštanje napetosti u odnosima blokova; u slučaju približavanja dva suprotstavljena sistema dolazi do unutrašnjih promena u SAD i SSSR; jedni postaju manje konzervativni, a drugi manje liberalni čime popušta zategnutost, razigrava buduće odnose Kaplan; ograničava se naoružavanje, a posebno, „nuklearni arsenali"; ratuju samo male

[70] Deutsch, Karl W., J. David Singer, „Multipolar Power Systems and International Stability", *World Politics*, XVI, April 1964, p. 390.

države pod nadzorom OUN i uz saglašavanje najmoćnijih (treba primetiti da su ovako idiličnu sliku međunarodnih odnosa zagovarali i predskazivali neki američki teoretičari i, posebno, političari u danima zanosa posle pobede u „hladnom ratu").

Devetim sistemom (tzv. nestabilni blokovski) Kaplan pokušava da „predvidi" slučaj kada se međunarodni odnosi zaoštravaju protivrečnim interesima supersila i blokova kao i velikim brojem ratova u zemljama tzv. trećeg sveta; OUN, pri svemu tome, ima samo ograničenu, posredničku ulogu, dok mešanje u unutrašnje stvari suverenih država odlikuje politiku otvorene primene sile.

Najposle, deseti, „nepotpuni nuklearno-difuzni sistem" predstavlja svojevrsnu teorijsku razradu pojedinačnog veto sistema usaglašenu sa stvarnošću međunarodnih odnosa s kraja šezdesetih godina našeg veka. Pošto je malo verovatno da će baš svi akteri međunarodnog sistema doći u posed nuklearnog oružja, kako je inače sam predviđao pojedinačnim veto modelom, Kaplan sada primerenije stvarnosti postojanja petnaestak država posednica nuklearnog naoružanja, najjačima ostavlja samo preimućstvo „prvog udara" (first strike); u takvim uslovima, dalje, vodi se veliki broj ratova u vanevropskim prostorima, uloga OUN vidno slabi, a odnosi SAD i SSSR se zaoštravaju...

Kaplanovih deset sistema su, uprkos navedenim nedostacima, poslužili kao intelektualni podsticaj mnogobrojnim istraživačima međunarodnih odnosa, a posebno onima koji produbljeno proučavaju teoriju i praksu međunarodnog sistema i svetskog poretka. Budući da se, kako i sam veli, bavio „suštinskim pravilima u međunarodnoj politici" (*essential rules*), razrađena teorijska shema, koju je dao, ipak ne „pokriva" sva ili bar većinu pitanja od značaja za nauku o međunarodnim odnosima.

Veliki značaj ima, takođe, i istraživanje odnosa rasporeda moći u međunarodnom sistemu i učestalosti rata, tj., drugim rečima, kakav je uticaj bipolarne, tripolarne ili multipolarne strukture na stabilnost međunarodnog sistema. Dojč i Singer, u odgovoru na jedno takvo pitanje, tvrde da „kako se sistem kreće od bipolarnog ka multipolarnom, treba očekivati opadanje učestalosti rata".[71] Narednim stavom dodatno pojašnjavaju ovo gledište: oni, naime, smatraju da blokovski sistem organizacije međudržavnih odnosa značajno

[71] Ibidem, p. 390.

ograničava slobodu nacionalnim akterima u pogledu samostalnog stupanja u saveze sa ostalim činiocima sistema. Međunarodni sistem je, po njima, stabilniji kada „nema nestašice alternativnih partnera".[72] Razvijajući ovakvo svoje stanovište, Dojč i Singer tvrde da je trka u naoružanju u multipolarnom sistemu značajno manja nego u bipolarnom međunarodnom sistemu; primera, radi, države u multipolarnim sistemima odgovaraju samo na izazove koji su im neposredno upućeni. Što je još važnije, pred članicama multipolarnih sistema je daleko veći izbor raznovrsnih vidova saradnje, osim tradicionalnih vojnih i političkih oblika povezivanja. Konačno, razvijanjem takvih unakrsnih veza, koje presecaju blokovske podele, ukupan međunarodni sistem postaje čvršće udružen i stabilan.[73]

Nasuprot navedenom gledištu Dojča i Singera, Stenli Hofman smatra, npr., da je multipolaran sistem nestabilniji od bipolarnog; u vojnim i političkim odnosima velike izvesnosti, koji odlikuju sistem sa što manje središta moći, manji su i izgledi za nesporazume i sukobe. Postojanje više „neočekivanih" središta moći, po Hofmanu, ne samo što je nepoželjno nego je i opasno, jer se time povećava „ravnoteža neizvesnosti"[74] koja neizbežno vodi u trku u naoružanju i stalnu napetost. U istom „tonu" je, analizirajući strukturu moći međunarodnog sistema početkom sedamdesetih godina našeg veka, Ronald Jalem (*Ronald Yalem*) ocenio tada faktički tripolaran odnos SAD, SSSR i Kine, za manje stabilan sistem od bipolarnog. „Zbog veće izvesnosti da će se dve sile udružiti protiv treće u situaciji kada nema države uravnotežavača ili dovoljno snažnog nacionalnog aktera da uređuje tripolarnost, ovaj sistem je osuđen na stalnu nestabilnost",[75] smatra Jalem.

Da je izvođenje zakonitosti u društvenim naukama, pa tako i u nauci o međunarodnim odnosima, u većini slučajeva jalov posao, pokazalo se i kada je Singer pokušao da proveri njegove i Dojčove tvrdnje upoređujući ih sa istorijskim činjenicama. Bez učešća Dojča, a u saradnji sa Melvinom Smolom (*Melvin Small*), on je istraživao

[72] Pfaltzgraph, Robert L., James L. Dougherty, *Contending Theories of International Relations*,...op.cit, p. 162.

[73] Hoffman, Stanley, „Weighting the Balance of Power", *Foreign Affairs*, 59, July 1972, pp. 618–643.

[74] Yalem, Ronald, „Tripolarity and International Systems", *Orbis*, Winter, 1972, p. 1055

[75] Ibidem, p. 1055.

razdoblje između 1815. i 1945. godine. Činjenice iz posmatranog razdoblja međunarodnog života nisu potvrdile hipotezu o „ većoj stabilnosti multipolarnog rasporeda moći, odnosno češćem izbijanju ratova i drukčijih oblika sukobljavanja u blokovskim i bipolarnim sistemima."[76] Štaviše, istorija međunarodnih odnosa u tom (i bilo kom drugom) razdoblju ne daje osnova za izvođenje zaključaka koji imaju opšte ili bar opštije važenje.

Kao što se može videti, između istraživača međunarodnih odnosa ne postoji saglasnost ni u pogledu prirode veze multipolarnosti-tripolarnosti-bipolarnosti i međunarodne stabilnosti. Navedeni autori, Dojč i Singer na jednoj, i Stenli Hofman i Kenet Volc (Kenneth Waltz),[77] na drugoj strani, samo zauzimaju krajnja stanovišta. Rouzkrensov model bimultipolarnosti nalazi se između krajnosti multipolarnosti ili bipolarnosti – jer, navodno, spaja pozitivne odlike oba sistema čiju sintezu predstavlja. U bimultipolarnosti, veli Rouzkrens, „dve ogromne države bi delovale kao regulatori za sukobe izvan njihovih teritorija; multipolarne države bi delovale kao posrednici i ublaživači za sukobe između bipolarnih sila."[78]

Oran Jang (*Oran R. Young*) osnovano kritikuje ova stanovišta zbog toga što, podjednako, Dojč, Singer, Hofman, Volc i njihovi istomišljenici prenaglašavaju strukturalnu stranu, zanemarujući pri tome „dinamiku međunarodnih sistema", prekide u razvoju, složenost odnosa podsistema, nesaglasnosti aktera sa opšte-sistemskim interesima.

[76] Singer and Small, *Alliance Aggregation and the Onset of War*, Free Press, New York, pp. 247–286.

[77] Waltz, Kenneth N., „International Structure, National Force and the Balance of World Power", *Journal of International Affairs*, XXI, No. 2, 1967, p. 229.

[78] Rosecrance, Richard N., "Bipolarity, Mulipolarity and the Future", *Journal of Confilict Resolution*, X, 1966, p. 322.

Vestfalski mir (1648. godine)

„Kako je pisao istoričar Beler, mir u Minsteru i Osnabriku postignut je na istinski evropskom kongresu. Takav kongres — koji je predstavljao široki multilateralni forum učesnika — bio je uzrokovan širinom sukoba i opsegom konsitucionalnog konsenzusa koji je bio potreban da bi se okončao rat. Vestfalija je postala model za potonje međunarodne konstitucionalne konvencije. U jednom važnom smislu, Vestfalija je državama Evrope 1648. godine bila ono što je Filadelfija postala državama američkih kolonija 1789. godine — rodno mesto nove konsitucije malog društva država.

Kongres je okupljen u dva odvojena grada 4. decembra 1644. godine, posle 6 meseci diplomatskog prepiranja. Katolički entiteti, Španija, Francuska i njeni holandski saveznici, predstavnici Cara (Svetog Rimskog Carstva — *prim. aut.*) i papski posrednik sastali su se u Minsteru. Pedesetak kilometara odatle, u Osnabriku, protestantski entiteti pod vođstvom Švedske sastali su se sa predstavnicima Cara ali bez posrednika. Pregovori su okončani 24. oktobra 1648. godine potpisivanjem mirovnog ugovora između Carstva i Šveske i ugovora između Carstva i Francuske. Poseban mirovni ugovor između Španije i holandskih provincija (*Dutch States-General*) potpisan je 30. januara 1648. godine"

„Delegati u Minsteru i Osnabriku morali su da donesu dve vrste odluka — pragmatične i filozofske. Pragmatične su se odnosile na

pitanja preraspodele teritorije, bogatstava i titula kako bi rešili materijalne probleme koji su ležali u osnovi ovog brutalnog sukoba (Tridesetogodišnjeg rata 1618-1648. godine — *prim. aut.*). Filozofske odluke su regulisale pravila državništva koja će upravljati posleratnom evropskom diplomatijom. Filozofske odluke su bile teže ali su njihove posledice bile trajnije..."

„Četiri važna propusta, pristrasne odredbe i nedefinisane tačke obeležile su mir u Augsburgu (1555. godine). Svakom od ovih propusta je posvećena pažnja u Vestfaliji. Prvo, u Vestfaliji je zvanično priznat kalvinizam. Drugo, 1624. godina je bila određena za datum prema kojem je vršen povraćaj crkvene imovine i prava. Treće, primenjena je „eklesijastička rezervacija" i na protestantizam i na katoličanstvo: ako bi katolički ili protestantski biskup promenio veru, bio bi prinuđen da napusti biskupiju. Četvrto, osnovni augsburški konstitucionalni princip — *cuius regio eius religio* uključen je u vestfalsku odredbu „nadređenost teritorijalnog principa u svim pitanjima, verskim i političkim": ako vladar promeni veru, ne sme da se upliće u izbor vere svojih podanika; prava javnog ispovedanja vere koja su postojala 1624. godine nisu mogla da budu menjana promenom vere vladara; vladar je zadržao pravo isključivanja podanika ali sa odredbom o petogodišnjem periodu mirovanja tokom koga isključeni subjekt može da proda imovinu ili je prenese."

Mir u Utrehtu (1713. godine)

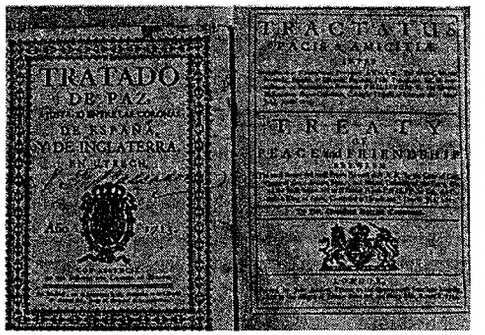

Sporazum o miru u Utrehtu sastoji se od 11 odvojenih bilateralnih ugovora. (11. aprila 1713. godine potpisani su ugovori između Francuske i Britanije, Portugala, Prusije i Savoje; 4. novembra, između Francuske i Ujedinjenih provincija; 13. jula između Španije i Britanije i Savoje; 26. juna između Španije i Ujedinjenih provincija; Car Karlo je zaključio mirovni ugovor 6. marta 1714. godine u Raštatu koji je potvrđen posebnim mirom u Badenu 7. novembra 1714. godine; Portugal je konačno dogovorio mir sa Španijom u Utrehtu 6. februara 1716. godine) (...)

Državnici su na kongresu napravili načelnu razliku između privatnih interesa država uključenih u pregovore i javnih interesa

društva država Evrope kao celine. Engleski pregovarač Bolingbrok (*Henry St John, 1st Viscount Bolingbroke*), napisao je Torsiju, svom francuskom kolegi: „(...) Daleko od toga da kraljičini ministri preporučuju kralju da postupa protivno svojim rečima i svojoj časti; ali gospodine (...) nešto se mora uraditi u interesu mira i interes pojedinca mora se podvrći opštem interesu Evrope."

Razmotrite ovaj citat iz jednog od dokumenata donetih od strane kongresa koje je potpisao unuk Luja XIV Vojvoda od Berija: „Sve sile Evrope — skoro uništene sadašnjim ratovima, koji su doneli uništenje graničnim i drugim delovima najbogatijih država — dogovorile su se na konferencijama i pregovorima sa Velikom Britanijom da se uspostavi ravnoteža i da se postave politička organičenja kraljevstvima čiji su interesi bili i još uvek su žalosni predmet krvavog sukoba; i da je osnovni princip očuvanja ovog mira taj da snaga kraljevstava ne daje razloga ni za strah niti za bilo kakvu ljubomoru. Pretpostavljeno je da je najsigurniji način ostvarivanja ovog predloga sprečavanje širenja kraljevstava i održavanje određenog odnosa (*proportion*) u kome najslabiji zajedno mogu da se odbrane od najmoćnije države i da se uzajamno podržavaju protiv sebi jednakih."

Bečki kongres (1814–1815. godina)

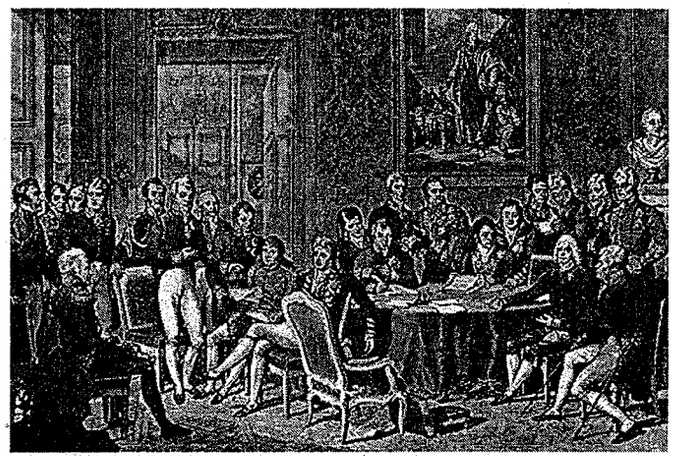

„Septembra 1814. godine, još dok se Napoleon nalazio u svom prvom progonstvu na Elbi, ratni pobednici su se sastali u Beču radi dogovora o uređenju posleratnog sveta. Bečki kongres je nastavio da zaseda i kada je Napoleon pobegao s Elbe, sve do njegovog konačnog poraza kod Vaterloa. U međuvremenu, potreba za uspostavljanjem novog poretka postala je još

aktuelnija. (...) Posle Bečkog kongresa, Evropa je zakoračila u najduži period mira u svojoj istoriji. Punih 40 godina nije izbio ni jedan rat između velikih sila, a posle Krimskog rata iz 1854. godine, još 60 godina nije izbio opšti sukob. (...) Najvažniji razlog predstavljala je čvrsta ideološka spona koja je zahvaljujući zajedničkim vrednostima povezivala evropske zemlje."

U ime Presvetog i nedeljivog Trojstva,

Sile, koje su potpisale ugovor zaključen u Parizu 30. maja 1814. godine, sastavši se u Beču, shodno članu XXXII toga akta, s vladarima i staležima njihovih saveznika, da bi utanačile spomenuti ugovor i da bi mu dodale sporazume koji su postali potrebni s obzirom na stanje u kome je Evropa ostala posle poslednjeg rata; (...) ovlastile su svoje opunomoćenike, da u jednom opštem instrumentu urede odredbe od višeg i trajnog interesa i da u tom aktu kao sastavni deo dodaju sporazume kongresa, ugovore, konvencije, deklaracije, pravilnike i druge posebne akte, onako kako se nalaze navedeni u ovom ugovoru...

- I Pitanja koja se odnose na Poljsku
- II Pitanja koja se odnose na Nemačku
- III (Pitanja koja se odnose na Kraljevinu Holandiju i Veliko vojvodstvo Luksemburg)
- IV Pitanja koja se odnose na Švajcarsku
- V Pitanja koja se odnose na Italiju
- VI Pitanja koja se odnose na Portugal
- VII Opšte odredbe (slobodna plovidba rekama)
- VIII Opšte odredbe (ugovori, konvencije, deklaracije, pravilnici i drugi pojedinačni akti koji su dodati ovom aktu)

Četiri priloga završnom aktu Bečkog kongresa

A) Deklaracija protiv trgovine crncima (od 8. februara 1815.)

B) Neutralnost Švajcarske

C) Pravilnik o plovidbi brodovima (24. mart 1815.)

D) Pravilnik o rangu diplomatskih predstavnika (19. mart. 1815.)

Da bi se otklonile nezgode, koje su se često pojavljivale, te koje bi mogle da ponovo nastanu, zbog pretenzija o prvenstvu između raznih diplomatskih agenata, opunomoćenici sila potpisnica Pariskog ugovora saglasni su s članovima koji slede i smatraju da moraju pozvati i one opunomoćenike drugih okrunjenih glava da prihvate isti pravilnik.

Član 1.

Diplomatski činovnici podeljeni su u tri klase:

- klasa ambasadora, legata i nuncija;
- klasa poslanika ministara ili drugih opunomoćenika pri suverenima;
- klasa otpravnika poslova opunomoćenih pri ministrima spoljnih poslova;

Član 2.

Predstavnički karakter imaju jedino ambasadori, legati ili nunciji.

Član 3.

Diplomatski činovnici u misiji (ovde se misli na posebnu misiju npr. radi prisustvovanja svadbi, sahrani...) nemaju zbog tog naslova nikakvo prvenstvo u rangu

Član 4.

Diplomatski činovnici imaće u svakoj klasi međusobni rang prema datumu službenog saopštenja svog dolaska

Ovaj pravilnik neće doneti nikakve novosti koje bi se odnosile na Papine predstavnike.

Član 5.

U svakoj će državi biti određen jednoobrazan način za prijem diplomtskih činovnika svakog razreda.

Član 6.

Porodične ili ženidbene veze između dvorova ne daju nikakav rang njihovim diplomatskim činovnicima.

Isto je i sa političkim savezima.

Član 7.

U aktima ili ugovorima između više sila, koji dopuštaju alternaciju žreb će odlučiti red između ministara kojim će oni stavljti svoje potpise.

Napomena: Na Kongresu u Ahenu od 15. novembra 1818. stvorena je četvrta klasa diplomatskih činovnika, tzv. ministri rezidenti. O tome zapisnik kongresa kaže sledeće: „Da bi se izbegle neugodne diskusije do kojih bi u budućnosti moglo doći povodom jedne tačke diplomatske

etikecije koja je bila nepredviđena u dodatku Bečkog akta koji se odnosio na uređivanje pitanja o rangu, ugovoreno je između dvorova da će ministri rezidenti opunomoćeni kod njih sačinjavati u odnosu na svoj rang srednju klasu između ministara drugog reda i otpravnika poslova."

Sveta Alijansa (septembar 1815. godine)

„Sveta Alijansa je predstavljala nešto sasvim različito; Evropa nije videla takav dokument još otkako je, gotovo dva veka ranije, Ferdinand Drugi sišao sa prestola Svetog Rimskog Carstva. Predložio ga je ruski car Aleksandar, koji se smatrao pozvanim da promeni i popravi međunarodni poredak i njegove aktere, i ni po koju cenu nije pristajao da se odrekne zadatka što ga je sebi namenio. (...) Austrijski car je u šali izjavio da se našao u dilemi da li da ove ideje razmotri sa ministarskim savetom ili na ispovesti. On je, međutim, bio svestan da ne može da se uključi u carev krstaški rat, ali ni da odbije predlog i time Aleksandru pruži povod da u njega krene sam, ostavljajući Austriju da se bez saveznika suoči sa liberalnim i nacionalnim strujanjima toga vremena. Zbog toga je Meternih taj predlog pretočio u koncept nazvan ‚Sveta Alijansa' u okviru kojeg je verski imperativ protumačen kao obaveza potpisnika da očuvaju postojeće stanje u evropskim zemljama. Time su prvi put u savremenoj istoriji evropske sile sebi postavile jedan zajednički zadatak. (...) Sveta Alijansa je predstavljala najoriginalniji aspekt bečkog mirovnog sporazuma. Kako je očuvanje domaćih institucija postalo pitanje opstanka, evropske kontinentalne zemlje su bile primorane da izbegavaju sukobe koji bi u prethodnom veku bili neizbežni."

Njihova Veličanstva Car Austrije, Kralj Pruske i Car Rusije,

Nakon velikih događaja, koji su u Evropi obeležili tok poslednje tri godine, a naročito nakon dobročinstava kojima se Božije proviđenje udostojilo da obdari države čije su vlade uložile svoju veru i svoje nade u njega, nakon što su stekle intimno uverenje da put koji će sile izabrati u svojim međusobnim odnosima treba da počiva na uzvišenim istinama koje propoveda večna vera Boga Spasitelja:

Svečano izjavljuju da je jedina svrha ovog akta da pred svemirom izražava njihovu nepokolebljivu odluku, da će se u svom delovanju bilo u upravljanju svojim državama, bilo u političkim odnosima sa nekom drugom vladom, rukovoditi samo propisima Svete vere, propisima pravde, milosrđa i mira, koji nisu primenljivi samo u privatnom životu, nego treba, naprotiv, direktno da utiču na odluke vladara i da rukovode njihovim postupcima, jer su oni jedino sredstvo učvršćivanja ljudskih ustanova i ispravljanja njihovih nedostataka.

Zbog toga su se Njihova Veličanstva složila oko sledećih članova:

Član 1.

U skladu sa rečima Svetog Pisma, koje svim ljudima nalaže da se odnose kao braća, tri monarha će ostati sjedinjeni vezama istinskog i neraskidivog bratstva i smatrajući se zemljacima, oni će se svakom prilikom i na svakom mestu pomagati i podupirati; odnosiće se prema svojim podanicima i vojskama kao očevi porodice, oni će njima upravljati u istom duhu bratstva kojim su nadahnuti u zaštiti vere, mira i pravde.

Član 2.

Stoga će jedino važeće načelo, kako među spomenutim vladama tako i među njihovim podanicima biti: pomagati se uzajamno, nepromenljivom naklonošću treba dokazati uzajamnu ljubav, kojom treba da su nadahnuti, smatraće se članovima jednog hrišćanskog naroda, dok tri vladara saveznika sebe smatraju od proviđenja poslatima da upravljaju sa tri grane jedne iste porodice i to: Austrijom, Pruskom i Rusijom, propovedajući tako hrišćanski narod, kome i oni i njihovi narodi pripadaju, zapravo nema drugog vladara do onoga, kome jedinome s pravom pripada vlast, jer samo se u njemu nalazi svo blago ljubavi, nauke i beskrajne mudrosti, tj. Boga, našeg božanskog Spasitelja Isusa Hrista, reči Svevišnjega, glasa života. Stoga Njihova Veličanstva, svojim narodima iskreno preporučuju, kao jedini način da uživaju u tom miru, koji se rađa iz čiste savesti i koji je jedini trajan, da se svakog dana sve jače učvršćuju u načelima i izvršavanju dužnosti kojim je Božanski Spasitelj učio ljude.

Član 3.

Sve sile koje su voljne da svečano prihvate Sveta načela koja su diktirala ovaj akt i da uvide koliko je za sreću već predugo uznemirenih naroda potrebno da te istine od sada vrše sav uticaj na ljudske sudbine koji im pripada, biće s istom tolikom pažnjom i srdačnošću primljene u taj Sveti savez.

Sačinjeno u tri primerka i potpisano u Parizu, leta Gospodnjeg 1815., 14-26 septembra.

Franc
Fridrih Vilhelm
Aleksandar

Četvorni savezнички ugovor Velikih sila

(sklopljen 20. novembra 1815. godine u Parizu; proširen Ahenskim protokolom od 15. novembra 1818. godine, pristupanjem Francuske,)

„U ime Presvetog i nedeljivog Trojstva!

Budući da je cilj saveza sklopljenog u Beču 25. marta 1815. srećom postignut uspostavljanjem onoga poretka u Francuskoj, koji je zadnji napad Napoleona Bonaparte bio privremeno oborio, Njihova veličanstva kralj Pruske, car Austrije, kralj Ujedinjenog Kraljevstva Vel. Britanije i Irske i car sviju Rusija, smatrajući da je mir u Evropi pre svega vezan uz učvršćivanje toga poretka osnovanog na održanju kraljevskog autoriteta i ustavne povelje; i htevši upotrebiti sva svoja sredstva da bi sprečili ponovno narušavanje sveopšteg mira, predmeta želja čovečanstva i stalnog cilja njihovih napora; i želeći osim toga da učvrste veze koje ih sjedinjuju u zajedničkom interesu njihovih naroda, odlučili su da načelima kojima su posvećeni ugovori u Šomonu od 1. marta 1814. i Beču od 21. matra 1815. omoguće primenu što prikladniju sadašnjem stanju stvari, i da svečanim ugovorom unapred odrede načela koja su spremni slediti, kako bi Evropu zaštitili od opasnosti, koje bi joj mogle pretiti.

....

Član 5.

Da bi osigurale i olakšale izvršavanje toga ugovora i učvstile intimne odnose, koji danas, na sreću čitavog sveta sjedinjuju četiri vladara, visoke strane ugovornice su se sporazumele, da će u određenim razdobljima, pod neposrednim pokroviteljstvom vladara ili njihovih odnosnih ministara, ponavljati sastanke posvećene velikim

zajedničkim interesima i ispitivanju mera, koje će se u svakom od tih razdoblja, smatrati najkorisnijima za mir i blagostanje naroda i održavanje mira u Evropi."

Pariski mirovni ugovor (1856. godina)

„U predvečerje Krimskog rata, Meternihov sistem je doživeo krah, a naredne dve decenije bile su gotovo u potpunosti obeležene sukobima."

Pariski mirovni ugovor sklopljen 30. marta 1856. između Austrije, Francuske, Velike Britanije, Pruske, Rusije, Sardinije i Turske.

Član 1.

(Mirovna klauzula)

Član 2.

(Obostrano povlačenje iz zaposednutih ili osvojenih područja)

Član 3.

Njegovo Veličanstvo car sviju Rusija se obavezuje, da će vratiti Njegovom Veličanstvu sultanu grad i tvrđavu Kars, kao i sve druge delove otomanskog područja koji se nalaze u posedu ruske vojske.

Član 4.

Njihova Veličanstva car Francuza, kraljica Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske, kralj Sardinije i sultan, obavezuju se da će Njegovom Veličanstvu caru svih Rusija vratiti gradove i luke Sevastopolj, Balaklavu, Kamiješ, Eupatoriju, Kerč, Jenikale, Kinburg, a isto tako i sva područja zaposednuta od savezničkih trupa.

Član 5.

(Amnestija)

Član 6.

(Uzajamno izručenje ratnih zarobljenika)

Član 7.

Njegovo Veličanstvo car Francuza, Njegovo Veličanstvo car Austrije, Njezino Veličanstvo kraljica Velike Britanije i Irske, Njegovo

Veličanstvo kralj Pruske, Njegovo Veličanstvo car sviju Rusija i Njegovo Veličanstvo kralj Sardinije, proglašavaju, da je Visoka Porta uključena u blagodati javnog prava i evropskog koncerta. Njihova se Veličanstva obavezuju, svako za sebe, da će poštovati nezavisnost i teritorijalnu celovitost Otomanskog Carstva; zajednički jemče, da će se ovog sporazuma strogo pridržavati, i da će, prema tome, smatrati svaki čin usmeren protiv njega kao pitanje od opšteg interesa.

Član 8.

Ako bi između Visoke Porte i jedne ili više drugih sila potpisnica izbio spor, koji bi ugrožavao održanje njihovih odnosa Visoka Porta i svaka od ovih sila bi, pre nego što pribegnu upotrebi sile, omogućila drugim stranama ugovornicama da svojim posredovanjem spreče ovu krajnost.

Član 9.

Njegovo carsko Veličanstvo sultan, u svojoj stalnoj brizi o blagostnju svojih podanika, oktroirajući ferman koji je poboljšao njihovu sudbinu bez razlike na veru i rasu, potvrdio je time svoje velikodušne namere prema hrišćanskom stanovništvu svog carstva, te je, želeći da dâ novi dokaz svojih osećanja prema njima, rešio da silama ugovornicama saopšti pomenuti ferman, koji je dobrovoljni izraz njegove volje.

Sile ugovornice potvrđuju visoku vrednost ovog obaveštenja. Razume se, da ono ni u kom slučaju ne bi moglo da dâ pravo spomenutim silama da se mešaju, zajedno ili posebno, u odnose Njegovog Veličanstva sultana s njegovim podanicima niti u unutrašnju administraciju njegovog carstva.

„Novi evropski poredak bio je zajedničko delo dva prilično različita čoveka koji će vremenom postati zakleti neprijatelji – cara Napoleona Trećeg i Ota fon Bizmarka. ‚Gvozdenog kancelara' i ‚Sfingu iz Tiljerija' ujedinila je odvratnost prema nasleđenom poretku. Obojica su smatrala da poredak koji je 1815. godine Metenrih stvorio u Beču predstavlja smetnju koju treba ukloniti. Napoleon Treći ga je mrzeo zato što je bio na brzinu stvoren radi obuzdavanja Francuske. (...) Bizmark je prezirao Meternihovo delo stoga što je Prusku ograničio na mlađeg partnera Austrije u Nemačkom savezu, a bio je ubeđen i da njegovu zemlju sputava to što je u nemačkim zemljama na vlasti ostalo previše vladara."

Pakt Društva naroda

(Pariz, 28. april 1919. godine)

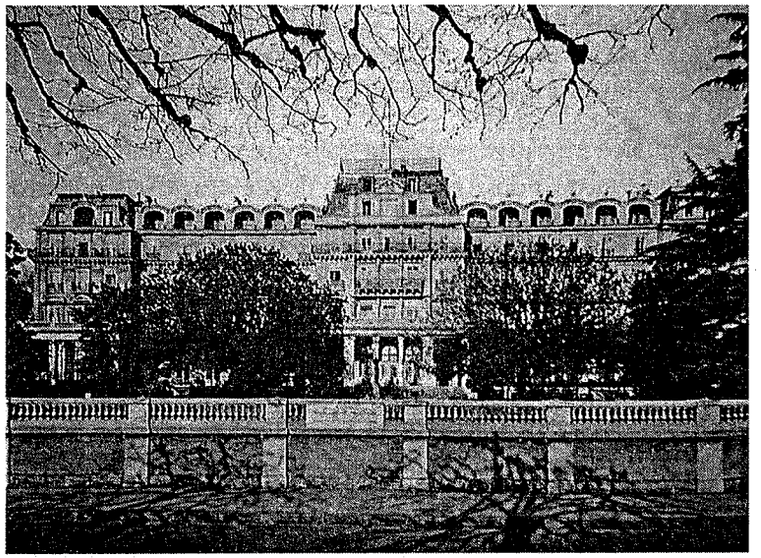

Visoke strane Ugovornice,

U cilju razvijanja saradnje među narodima i da bi im se garantovao mir i bezbednost, smatrajući da je potrebno:

Primiti izvesne obaveze da neće pribeći ratu, održavati u punoj otvorenosti međunarodne odnose zasnovane na pravu i časti; strogo poštovati naređenja međunarodnog prava, koje će se priznati ubuduće kao stvarno pravilo po kome se Vlade imaju upravljati; stvoriti vladavinu pravde i savesno poštovati sve ugovorne obaveze u uzajamnim odnosima organizovanih naroda,

Usvajaju ovaj Pakt kojim se obrazuje Društvo naroda.

Član 8.

Članovi društva priznaju, da održanje mira zahteva smanjenje naoružanja u svetu na onu najmanju meru, bez koje nema bezbednosti ljudi, ni izvršenja međunarodnih obaveza zajedničkom akcijom...

Član 10.

Članovi Društva se obaveuzuju da poštuju i održe teritorijalnu celinu i političku nezavisnost svih članova Društva protiv svakog

spoljašnjeg napada. U slučaju napada, pretnje ili opasnosti od napada, Savet se izjašnjava o sredstvima pomoću kojih će izvršiti ovu obavezu.

Član 11.

Izričito se izjavljuje, da svaki rat ili pretnja ratom, bilo da pogađa neposredno ili ne ma kog od članova Društva, interesuje celokupno društvo i da je ono dužno da preduzme takve mere koje bi uspešno sačuvale mir naroda. U ovakvom slučaju, Generalni Sekretar, na zahtev bilo kog člana Društva, odmah saziva savet.

Izjavljuje se, pored ostalog, da svaki član Društva ima pravo da, prijateljski skrene pažnju Skupu ili Savetu na svaku okolnost koja je takve prirode da može poremetiti međunarodne veze i koja, dalje, preti da pomuti mir ili sporazum između naroda od koga mir zavisi.

Član 16.

Ako jedan član Društva pribegne ratu, protivno obavezama koje je uzeo na sebe po članovima 12, 13 ili 15, smatraće se da je on *ipso facto*, izvršio jedan oružani akt protiv svih drugih članova društva. Ovi se obavezuju da s njim odmah prekinu sve trgovinske i finansijske veze, da zabrane sve odnose između stanovnika svoje zemlje i stanovnika države koja je raskinula Pakt, i da obustave sve finansijske, trgovinske i lične kontakte između stanovnika ove države i stanovnika bilo koje druge države, bila ona član Društva ili ne.

Savet je pozvan da kaže svoje mišljenje da li je bilo raskida Pakta ili ne. U toku većanja Saveta po ovom pitanju neće se uzimati u obzir glasovi članova optuženih da su pribegli oružanom sukobu, niti članova protiv kojih je ovaj rat preduzet.

Savet je dužan da sve članove Društva obavesti o datumu kojim se preporučuje da otpočnu prinudne ekonomske mere, predviđene ovim članom. (...)

Savet je dužan da preporuči svim zainteresovanim Vladama broj vojnih, pomorskih ili vazdušnih snaga sa kojima će članovi Društva učestvovati u vojnim snagama, koje imaju da poštuju obaveze Društva.

Članovi Društva slažu se, osim toga, da jedan drugome pruže uzajamnu pomoć radi primene ekonomskih i finansijskih mera, koje će se preduzeti na osnovu ovog člana, da bi se na najmanju meru sveli gubici i nezgode koje iz toga mogu proizići. (...)

Povelja Ujedinjenih nacija

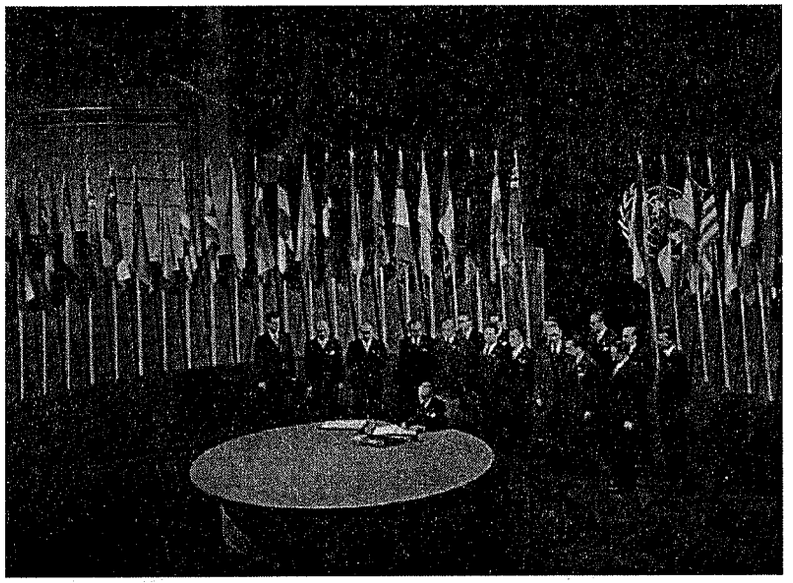

Mi, narodi Ujedinjenih nacija,

Rešeni da spasemo buduća pokoljenja užasa rata, koji je dvaput u toku našeg života naneo čovečanstvu neopisive patnje; i da ponovo potvrdimo veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i žena i nacija velikih i malih; i da obezbedimo uslove pod kojima će moći da se očuvaju pravda i poštovanje obaveza koje proističu iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava, kao i da radimo na socijalnom napretku i poboljšanju životnih uslova u većoj slobodi i u tom cilju da budemo trpeljivi i da zajedno živimo u miru jedni s drugima kao dobri susedi; i da ujedinimo svoje snage radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti; i da obezbedimo, prihvatanjem načela i ustanovljenjem metoda, da se oružana sila ne upotrebljava izuzev u opštem interesu; i da koristimo međunarodni mehanizam u svrhu unapređenja ekonomskog i socijalnog napretka svih naroda; odlučili smo da udružimo svoje napore radi ostvarenja ovih ciljeva.

Saglasno tome, naše odnosne vlade, posredstvom svojih predstavnika okupljenih u gradu San Francisku, koji su podneli svoja punomoćja u ispravnom i propisnom obliku, usvajaju ovu Povelju Ujedinjenih nacija i osnivaju međunarodnu organizaciju koja će se zvati Ujedinjene nacije.

GLAVA I Povelje UN

Ciljevi i načela

Član 2.

Organizacija i njeni članovi postupaju u sprovođenju ciljeva navedenih u članu 1 u saglasnosti sa sledećim načelima:

1. Organizacija počiva na načelu suverene jednakosti svih svojih članova;
2. da bi svakom od njih osigurala prava i povlastice koje proističu iz članstva, svi članovi savesno ispunjavaju obaveze koje su preuzeli u saglasnosti s ovom Poveljom;
3. svi članovi rešavaju svoje međunarodne sporove mirnim načinima, tako da međunarodni mir i bezbednost kao ni pravda ne budu povređeni;
4. svi članovi se u svojim međunarodnim odnosima uzdržavaju od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti svake države, ili na svaki drugi način nesaglasan s ciljevima Ujedinjenih nacija;
5. svi članovi daju Ujedinjenim nacijama svaku pomoć u svakoj akciji koju one preduzimaju u skladu s ovom Poveljom i uzdržavaju se od davanja pomoći svakoj državi protiv koje Ujedinjene nacije preduzimaju preventivnu ili prinudnu akciju;
6. Organizacija obezbeduje da države koje nisu članice Ujedinjenih nacija postupaju u skladu s ovim načelima u meri u kojoj je to potrebno radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti;
7. ništa u ovoj Povelji ne ovlašćuje Ujedinjene nacije da se mešaju u pitanja koja se po suštini nalaze u unutrašnjoj nadležnosti svake države niti zahteva od članova da takva pitanja iznose na rešavanje na osnovu ove Povelje; ali ovo načelo neće uticati na primenu prinudnih mera predviđenih u glavi VII.

GLAVA VII

Akcije u slučaju pretnje miru, povrede mira i akata agresije

Član 39.

Savet bezbednosti utvrđuje da li postoji pretnja miru, povreda miru, ili agresija i daje preporuke ili odlučuje koje će se mere preduzeti u skladu sa članovima 41 i 42, da bi se održali ili vaspostavili međunarodni mir i bezbednost.

Član 40.

Da bi sprečio pogoršanje situacije, Savet bezbednosti može, pre no što da preporuke ili odluči o merama predviđenim u članu 39, pozvati zainteresovane strane da se povinuju onim privremenim merama za koje on smatra da su potrebne ili poželjne. Takve privremene mere ne smeju uticati na prava, zahteve ili položaj zainteresovanih strana. Savet bezbednosti dužan je da vodi računa o neispunjavanju takvih privremenih mera.

Član 41.

Savet bezbednosti može odlučiti kakve mere koje ne povlače upotrebu oružane sile treba da se primene u cilju izvršenja njegovih odluka, i može pozvati članove Ujedinjenih nacija da primene takve mere. Ove mogu da sadrže potpun ili delimičan prekid ekonomskih odnosa i železničkih, pomorskih, vazdušnih, poštanskih, telegrafskih, radiografskih i drugih veza, a, isto tako, i prekid diplomatskih odnosa.

Član 42.

Ako Savet bezbednosti smatra da mere predviđene u članu 41 ne odgovaraju ili se pokaže da su nedovoljne on može preduzeti takvu akciju vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama koja je potrebna radi održanja ili vaspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti. Takva akcija može uključiti demonstracije, blokadu i druge operacije vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama članova Ujedinjenih nacija.

Član 43.

1. Da bi doprineli održanju međunarodnog mira i bezbednosti, svi članovi Ujedinjenih nacija se obavezuju da stave na raspolaganje Savetu bezbednosti, na njegov poziv i u skladu sa posebnim sporazumom ili sporazumima oružane snage, pomoć i olakšice, uključujući tu i pravo prolaza, neophodne radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti.
2. Takav sporazum ili sporazumi određuju brojno stanje i svrhu snaga, njihov stupanj pripravnosti i opšti raspored kao i prirodu olakšica i pomoći koje se imaju pružiti.
3. Sporazum ili sporazumi biće predmet pregovora koji će se na inicijativu Saveta bezbednosti povesti što je moguće pre. Oni se zaključuju između Saveta bezbednosti i članova ili između Saveta bezbednosti i grupa članova i podležu ratifikaciji država potpisnica u skladu s njihovim odgovarajućim ustavnim postupcima.

Član 44.

Kad Savet bezbednosti donese odluku o upotrebi sile, on će, pre no što od člana koji nije u njemu zastupljen zatražiti da stavi na raspolaganje oružane snage u svrhu ispunjenja obaveza preduzetih na osnovu člana 43, pozvati toga člana da, ako to želi, učestvuje u donošenju odluka Saveta bezbednosti koje se odnose na upotrebu kontingenata oružanih snaga toga člana.

Član 45.

Da bi se Ujedinjene nacije osposobile da preduzimaju hitne vojne mere članovi održavaju nacionalne kontingente vazduhoplovnih snaga spremne za neodložnu zajedničku međunarodnu prinudnu akciju. Jačinu i stepen pripravnosti ovih kontingenata i planova za njihovu zajedničku akciju određuje Savet bezbednosti uz pomoć Komiteta vojnog štaba, u granicama utvrđenim u posebnom sporazumu ili sporazumima navedenim u članu 43.

Član 46.

Planove za primenu oružane sile izrađuje Savet bezbednosti uz pomoć Komiteta vojnog štaba.

Član 47.

1. Osniva se Komitet vojnog štaba radi davanja saveta i ukazivanja pomoći Savetu bezbednosti u svim pitanjima koja se tiču vojnih potreba Saveta bezbednosti u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti, upotrebe i komandovanja snagama stavljenim mu na raspolaganje, regulisanja naoružanja, kao i mogućeg razoružanja.
2. Komitet vojnog štaba sačinjavaju načelnici štabova stalnih članova Saveta bezbednosti ili njihovi predstavnici. Komitet poziva svakog člana Ujedinjenih nacija koji nisu stalno predstavljeni u Komitetu da mu se pridruži kad uspešno obavljanje zadataka Komiteta zahteva učešće toga člana u njegovom radu.
3. Komitet vojnog štaba je odgovoran pred Savetom bezbednosti za strategijsko rukovođenje svim oružanim snagama stavljenim na raspolaganje Savetu bezbednosti. Pitanja koja se tiču komandovanja tim snagama biće naknadno razrađena.
4. Komitet vojnog štaba, po ovlašćenju Saveta bezbednosti i posle savetovanja s odgovarajućim regionalnim ustanovama, može da osniva regionalne potkomitete.

Član 48.

1. Akciju potrebnu za izvršenje odluka Saveta bezbednosti u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti preduzimaju svi članovi Ujedinjenih nacija ili neki od njih, prema odluci Saveta bezbednosti.
2. Takve odluke izvršavaju članovi Ujedinjenih nacija neposredno i vođenjem svojih akcija u odgovarajućim međunarodnim ustanovama čiji su članovi.

Član 49.

Članovi Ujedinjenih nacija se udružuju radi međusobnog pružanja pomoći pri sprovođenju mera koje je doneo Savet bezbednosti.

Član 50.

Ako Savet bezbednosti preduzme preventivne mere ili prinudne mere protiv bilo koje države, svaka druga država, bila članica Ujedinjenih nacija ili ne, koja se suoči s posebnim ekonomskim problemima nastalim kao posledica tih mera, ima pravo da se savetuje sa Savetom bezbednosti u vezi s rešavanjem tih teškoća.

Član 51.

Ništa u ovoj Povelji ne umanjuje urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv člana Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebne za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti. O merama koje preduzmu članovi pri vršenju ovoga prava na samoodbranu biće odmah izvešten Savet bezbednosti i one neće ni na koji način da dovedu u pitanje ovlašćenja i odgovornost Saveta bezbednosti da po ovoj Povelji preduzme u svako doba takvu akciju ako je smatra nužnom radi održanja ili vaspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti.

Izvor:

Bobbitt Phillip, *The Shielld of Achilles – War, Peace and the Course of History*, Penguin books, London 2002, pp. 502–503., 506., 522., 525., 526., 867., 868.

Ibler Vladimir, *Diplomatska historija 1814–1871*, Školska knjiga, Zagreb 1960., str 137–168., 169–170., 173– 175., 195–196.

Kegley Charles W., Gregory A. Raymond, *Exorcising the Ghost of Westphalia – Buliding World Order in the New Millenium*, Prentice Hall, New Jersey, 2002, pp. 111.

Kisindžer Henri, *Diplomatija*, Verzal pres, Beograd 1999, str. 59., 60., 63., 64., 81., 82

Drugačija razvrstavanja međunarodnih sistema i poredaka

Doprinos izučavanju svetskog sistema i međunarodnog poretka na matrici odnosa centar – periferija dao je i Johan Galtung. Premda Galtung nije bio privrženik bilo kog naučnog ili nekog drugog pristupa u istraživanju posebno,[79] njegov poznati model tzv. feudalne strukture, kojim je nastojao da objasni sadržinu i oblike ispoljavanja hijerarhijskih društvenih odnosa uopšte, „kreće se" u okvirima postavki i načina razmišljanja sistemske teorije. Modelom „feudalne strukture" Galtung, između ostalog, tumači i međudržavne i međunarodne odnose kao odnose vertikalne, jednosmerne komunikacije onih sa vrha (Top-Dog) piramide svetskog sistema (poretka) i dna takve hijerarhije (*Under-Dog*). Na drugi način rečeno, radi se o svojevrsnoj „društvenoj amebi" koju Galtung predstavlja slikovito i u obliku trougla. Poredak ili, pomodno, sistem, kakav se predstavlja pomoću „feudalnog modela," podrazumeva četiri moguća vida odnosa:

1. eksploatacije;
2. jednosmerne zavisnosti;
3. fragmentacije i
4. marginalizacije.[80]

Ovde ne treba ni podsećati kako ovakvi odnosi u potpunosti odgovaraju Galtungovom određenju „strukturalnog nasilja". Da uspostavljanje horizontalnih, asocijativnih protiv-modela: a) jednakosti; b) autonomije; v) solidarnosti i g) učešća.[81] „Patrijarh istraživanja mira" je iskoristio prednosti sistemske teorije da preva-

[79] Simić, Dragan, *Pozitivan mir*, Akademia Nova, Beograd, 1993.

[80] Galtung, Johan, *Structural Analysis, Graphs and Structures as Indicators*, PRIO, Oslo, 1978, p. 12.

[81] Ibidem.

Svetski poredak; ravnoteža snaga; međunarodno pravo

Kada govorimo o stvarnim odnosima u međunarodnom ili svetskom sistemu država, a ne svetskom poretku, središnji pojam je ravnoteža snaga. Od značaja za ovaj osvrt je i istraživanje prirode odnosa između ravnoteže snaga, međunarodnog prava i, posledično, međunarodnog i svetskog sistema. Više puta je povodom raspravljanja o nekim drugim pitanjima istaknuto da nije glavni zadatak ravnoteže snaga da očuva *mir*, nego da zaštiti sam međunarodni sistem i poredak da osvajanjem ne bude pretvoren u „univerzalnu imperiju." Premda je teško poreći Openhajmov stav da „međunarodno pravo može da postoji samo ako postoji ekvilibrijum, ravnoteža snaga između članica porodice naroda",[165] pomenuti odnos između sistema ravnoteže snaga i međunarodnog prava je, u svojoj suštini, protivrečan. Nesporno je, naime, da se ne može govoriti o međunarodnom pravu bez postojanja ravnoteže snaga; održavanje konkretne ravnoteže snaga pretpostavlja, međutim, delanje koje je najčešće u suprotnosti sa pravilima međunarodnog prava; primera radi, očuvanje samog sistema i poretka ima uvek prednost ispred poštovanja pravnih pravila ili suvereniteta i nezavisnosti srednjih i malih država.

Poznato je da su najčešće korišćena sredstva za održavanje ravnoteže snaga upravo pretnja i upotreba sile, vođenje ratova za održavanje ravnoteže, mešanje u unutrašnje stvari posebno srednjih i malih država ili nasilno „disciplinovanje" vlastitih neposlušnih saveznika... Šta tek ostaje od međunarodnog prava kad nema nikakve ravnoteže snaga?

Naredno pitanje koje zaslužuje pažnju jeste: da li se može govoriti o poretku ako ne postoje istovremeno i pozitivna pravila međunarodnog prava? Drugim rečima, da li je međunarodno pravo

[165] Oppenheim L., *International Law*, Longmans, London, 1905, navedeno prema: Hedley Bull, The Anarchical Society, p. 73.

samo jedan od važnih činilaca međunarodnog poretka, ali ne i neizostavni? Strožije naučno govoreći, međunarodno pravo se ne može smatrati za pravo - u najboljem slučaju ono je, kako Hart kaže, samo jedna vrsta „primitivnog prava".[166] Glavni razlog poricanja pravne prirode međunarodnom pravu je u nepostojanju delotvorne kazne, prinude ili sile pomoću kojih bi bilo obezbeđeno poštovanje pravnih pravila u odnosima suverenih država. Ovakva stanovišta zauzimaju, počev od Hobsa, svi koji smatraju pravo za „prinudni poredak" (*coercive order*) primera radi, Kelzen pravi razliku između religijskog (božijeg) poretka, koji se temelji na natprirodnim sankcijama, moralnog poretka čijim se normama ljudi dobrovoljno potčinjavaju i, konačno, pravnog poretka kao posebnog vida društvenog poretka kod kojega se podrazumeva da se povreda norme obavezno kažnjava od strane vlasti koja počiva na monopolu organizovane fizičke sile.[167] Budući da u odnosima suverenih država takve opštepriznate vlasti nema, one su uglavnom upućene na samopomoć. Džon Ostin u tom pogledu ide korak dalje: on tvrdi da se ne može govoriti o međunarodnom pravu čak ni kao o „primitivnom pravu" ili običnom „skupu pravila" (*body of rules*), nego da je reč samo o „pozitivnom međunarodnom moralu".[168]

Stavovima o sumnjivoj pravnoj prirodi međunarodnog prava u učenjima Hobsa, Harta, Openhajma, Ostina i Kelzena u osnovi su bliska stanovišta koja za izvor međunarodnog prava uzimaju „pristanak države" (*consent of state*). Nasuprot ovakvim tradicionalističkim shvatanjima, u koja još spadaju i ona koja u prirodnom pravu vide glavni izvor međunarodnog prava, u novije vreme su se javile i tzv. solidarističke teorije; njihovi zagovornici smatraju da su izvori međunarodnog prava ne samo u onim pravilima o kojima postoji saglasnost država, nego su, po njima, izvori međunarodnog prava i ona pravila do kojih se došlo saglasnošću ili solidarnošću pretežnog broja članova međunarodnog društva kao celine. „Postoji primetno kretanje od pristanka do konsenzusa kao osnove međunarodnih pravnih obaveza",[169] ističe Ričard Folk. Treba još

[166] Hart, Concept of Law, navedeno prema: Isto, pp. 128-129.

[167] Kelsen, Hans, *The General Theory of the Law and State*, Harvard University Press, Boston, 1946.

[168] Austin, John, *The Province of Jurisprudence Determined*, Winfelfd & Nicolson, London, 1954.

[169] Falk, Richard, *The Status of Law in International Society*, Princeton University Press, Princeton, 1970, p. 177.

jedanput naglasiti da, u ovom slučaju, konsenzus ne znači „jednoglasnost", nego „ogromnu većinu" (*an overwhelming majority*). Iz svega prethodno rečenog nije teško zaključiti da „solidaristi" smatraju da norme međunarodnog prava obavezuju sve njegove subjekte čak i kada o njima ne postoji puna saglasnost. Autoritet koji bi obezbeđivao sprovođenje na takav način donesenih normi, solidaristi vide u univerzalnim međunarodnim organizacijama i institucijama, čime posredno odriču državama ulogu glavnih subjekata međunarodnih odnosa i, posledično, međunarodnog prava.

Po Hedliju Bulu, glavni zadatak međunarodnog prava u održavanju međunarodnog poretka je da se „poistoveti sa vrhovnim normativnim načelom političke organizacije čovečanstva".[170] Takvo vrhovno načelo političke organizacije koje bi trebalo da vodi, u krajnjem ishodu, ustanovljavanju poželjnog „velikog društva čovečanstva,"[171] jeste, kaže Bul, ideja društva suverenih država. Treba kazati da ta „poželjna zajednica svih ljudi" može da bude ostvarena praktičnom primenom i drukčijih ideja i zamisli: društvo suverenih država nije istorijski neizbežno ili sveto vodeće načelo političke organizacije može da bude, primera radi, kosmopolitska država ili svetska imperija. Bul je, međutim, u pravu kada veli da međunarodno pravo kao sastavni deo međunarodnog poretka, treba da, u bilo kojoj od navedenih mogućnosti, obezbedi prvenstvo jednog nad ostalim načelima. Kao što je poznato, međunarodno pravo treba još da ustanovi okvir uporednog postojanja država i drugih subjekata međunarodnog društva, kao i da obezbedi potčinjavanje svih činilaca usvojenim normama. Uprkos ovako značajnoj ulozi koja je namenjena međunarodnom pravu, međunarodni poredak, kao što je već nekoliko puta kazano, može da postoji i bez pravnih pravila koja ga uređuju. Sve pomenute funkcije koje danas treba da ispunjava međunarodno pravo, ispunjavala su „božija" i moralna pravila. Primera radi, sistem gradova-država u staroj Grčkoj je postojao bez ustanove kakva je međunarodno pravo; za vreme pretežnog dela istorije međunarodnih odnosa države su se pridržavale, u većoj ili manjoj meri, pravila međunarodnog običajnog prava. Konačno, pravo i međunarodno pravo uglavnom normiraju već uspostavljeni odnos snaga i, na osnovu njega, faktički ustanovljene ili poželjne društvene odnose. Otuda su, po našem

[170] Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, p. 134.

[171] Ibidem, p. 134.

mišljenju, tvrdnje da međunarodno pravo samim svojim postojanjem ustanovljava odnose društvenosti i zajednice, u sistemu sačinjenom pretežno od suverenih država (*ubi ius, ibi societas*), plod „juridicističke" ponesenosti.

Radi se, zapravo, i o nerazumevanju šta čemu prethodi: stvarni odnos pravnoj normi ili obrnuto? Danas je veoma rašireno verovanje u to da sistem suverenih država prerasta u svetsku zajednicu ljudi i naroda ponajviše učinkom međunarodnog prava i međunarodnih organizacija koje ga pridržavaju. Pravo, samo, niti širi i jača poredak svetske zajednice, niti presudno utiče na uspostavljanje trajnog, „pozitivnog mira" u postojećim odnosima u međunarodnom društvu (*peace through law; world peace through world law*).[172]

Doduše, promene koje su zadesile svet posle II svetskog rata i, posledično, međunarodne odnose, uticale su i na međunarodno pravo: u pogledu njegovih subjekata, npr., stvarni odnosi više ne daju osnova Openhajmu za njegovu isključivost da je „međunarodno pravo pravo između država samo i isključivo".[173] Po drugim autorima, međutim, zbog novih legitimnih subjekata međunarodnih odnosa (pojedinaca, medunarodnih organizacija,...) međunarodno pravo se preobražava iz međudržavnog u pravo svetske zajednice (*the law of world community*); transnacionalno pravo (*transnational law*); zajedničko pravo čovečanstva (*the common law of mankind*) ili, najšire, u svetsko pravo (*world law*).[174] Navedeni nazivi, između ostalog, pokazuju kako je međunarodno pravo pratilo širenje i razuđivanje odnosa u međunarodnom sistemu u godinama posle II svetskog rata. Kao što ushićeno primećuje Bert Reling (Burt Reling), ono je prelazilo iz međunarodnog prava slobode (*international law of liberty*) u međunarodno pravo blagostanja (*international law of welfare*).[175] Neki su poverovali, u oduševljenju, da realni odnosi i norme koje ih „prate" prerastaju iz koegzistencije u saradnju, tj., iz međunarodnog prava uporednog postojanja (*international law of*

[172] Ibidem, p. 137.

[173] Oppenheim L., *International Law*,...op. cit, p. 1.

[174] Reč je o sledećim delima: Philip C. Jessup, *Transnational Law*, Yale University Press, 1956, Wilfred C. Jenks, *The Common Law of Mankind*, Stevens and Son, London, 1958; Persy E. Corbett, *The Growth of World Law*, Princeton University Press, 1971.

[175] Rolling, B. V. A., *International Law in an Expanded World*, Djambatan, Amsterdam, 1960, p. 83.

coexistence) u međunarodno pravo saradnje (*international law of cooperation*).[176]

U naglašavanju značaja novih subjekata međunarodnih odnosa i međunarodnog prava najdalje su otišli zagovornici tzv. solidarističke teorije; kod njih je u središtu pažnje svetska međunarodna organizacija - UN - kao otelovljenje „zajednice ljudi i naroda". Međunarodna saglasnost ogromne većine članica UN, koja najčešće stoji iza rezolucija ove organizacije, predstavlja osnov za njihovu međunarodnopravnu obaveznost; po ovakvim shvatanjima, rezolucije UN su, istovremeno, izraz volje tzv. međunarodne zajednice (*the will of international community*).[177] U sveopštem „labavljenju" tradicionalnog međunarodnog prava poslednjih godina zagovara se i „oslobađanje prava od mnoštva logičkih i doktrinarnih ograničenja",[178] uz davanje prednosti „nepravnim razmatranjima", moralnim, političkim i društvenim razlozima, čak i kad su u suprotnosti sa formalnom pravnom logikom.

Pored postojećeg međunarodnog sistema država, koji je nesumnjivo globalan po obuhvatu (imao je, po našem mišljenju, izraženije odlike društvenosti početkom našeg stoleća nego što je to slučaj danas) neophodno je razmotriti druge modele političke organizacije čovečanstva koji su suprotstavljeni i dalje važećem sistemu suverenih država. Treba kazati, doduše, da je danas vladajući model univerzalne političke organizacije čovečanstva u velikoj meri pomešan s ostalim, ovde već pominjanim, načelima i zamislima.[179]

Tri suštinske odlike, koje odlikuju sistem država, po Bulu su:

1. postojanje većeg broja suverenih država;
2. dovoljan stepen međudejstva koji ih čini sastavnim delovima jednog sistema i
3. određen stepen prihvatanja zajedničkih pravila i ustanova srazmerno kojem (ne)tvore društvo država.

[176] Friedman, Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*, Stevens and Son, London, 1964.

[177] Jenks, Wilfred C., *Freedom and Welfare, Stevens and Son, London, 1963, p. 5.*

[178] Falk, Richard, „McDougal and Feliciano's Law and Minimum World Public Order", *Natural Law Forum*, Vol. 8, 1963, p. 172.

[179] Falk, Richard, *The End of World Order*, Holmes and Meier, New York, 1983.

Zamisao i konkretni modeli sistema država podrazumevaju, u svom „čistom" obliku, samo neophodan stupanj međudejstva njegovih činilaca. Pod međudejstvom se ne podrazumeva deljenje zajedničkih interesa i vrednosti, kao i stvaranje zajedničkih pravila ponašanja i ustanova koje ih podržavaju. U takvom sistemu odnosi se u potpunosti sameravaju postojećim odnosima moći; nema svesne težnje za uspostavljanjem ravnoteže snaga, a oni koji su jači, u ovakvoj Bulovoj zamisli sistema država, ne organizuju se sa namerom da stvore nekakav koncert velikih sila ili direktorijum sa posebnim pravima i dužnostima u očuvanju okvira sistema. Odmah pada u oči kako je navedeni Bulov teorijski model sistema država gotovo neverovatan u stvarnosti međunarodnih odnosa; čak i najtvrdokorniji „realisti" u tumačenju i izučavanju međunarodnih odnosa, kao i pisac ovih redova sa njima, smatraju da je svaki konkretni sistem država do sada imao i ima, u većoj ili manjoj meri, izvesne zajedničke interese, vrednosti, pravila i institucije koje ih pridržavaju. Po našem mišljenju, ovako „sterilan" sistem država sa odlikama „prvobitnog stanja" ne postoji ni u filozofsko-teorijskoj zamisli Tomasa Hobsa. Može biti da je Bul[180] razvijao pomenuti teorijski model sistema država računajuci sa mogućnošcu da se svetski sistem menja u pravcu izrazitog jačanja regionalne saradnje, uz prekidanje svih onih veza društvenosti koje odlikuju međudejstvo u svetskim razmerama. Ukoliko se, primera radi, ostvare predviđanja Semjuela Hantingtona[181] o produbljivanju rasednih linija (*fault lines*) koje dele civilizacije, nestaće u potpunosti zajednički interesi, vrednosti i institucije na svetskom nivou. Zajednički interesi, vrednosti i institucije se u tom slučaju „spuštaju" na nivo grupe država povezanih privrednim, ekonomskim, političkim ili kulturno-civilizacijskim „međudejstvima". Ukoliko između „grozdova moći"[182] ne bi bilo dovoljno međudejstva, ovo predviđanje Bžežinskog o najverovatnijem pravcu razvoja svetskog sistema bi, takođe, potvrdilo navedeni Bulov teorijski model.

Drugi teorijski model svetske političke organizacije čovečanstva je još manje verovatan u stvarnosti međunarodnih odnosa. U okviru ovog modela Bul teorijski razrađuje slučaj kada postoje samo suverene države koje stoje jedne naspram drugih bez međudejstva

[180] Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, pp. 240-241.

[181] Huntington, Samuel, The Clash of Civilizations, Foreign Affairs, Summer, 1993.

[182] Brzezinski, Zbigniew, „Power and Morality", *World Monitor*, January 1993.

sa odlikama „sistemskih" ili društvenih odnosa. Ovakav „poredak univerzalnog izolacionizma" potpuno isključuje međudejstvo njegovih samodovoljnih činilaca koje bi davalo osnova za tvrdnju da je reč o sistemu u svetskim razmerama. Bul dopušta mogućnost veza samo sistemskog, ne i društvenog, karaktera u okviru pojedinih grupa država. Kao što svaki teorijski model, zbog težnje za opštim važenjem, pojednostavljuje nepojamnu složenost „zbiljske istine stvari" (Makijaveli), i u ovom slučaju možemo samo da nagađamo na kakve „veze" misli Bul; privredne, političke, kulturno-civilizacijske,...[183]

Uzgred, stvari se povodom ovog modela mogu posmatrati i na drugi način: nepostojanje ili minimalno međudejstvo u odnosima država smanjuje mogućnost izbijanja sukoba na najmanju meru podvlašćivanja slabijih od strane jačih; ako nema dodira, uglavnom nema ni ekonomskog iskorišćavanja... Ideju sveta sastavljenog od malih samodovoljnih država koje između sebe skoro da nemaju dodira, zagovara Žan-Žak Ruso, takođe smatrajući da će se na taj način smanjiti mogućnost izbijanja sukoba i ratova, odnosno sačuvati mir.[184] U istoriji ideja postoje nekoliki primeri zalaganja za što manje dodira i veza između naroda i država. Doduše, više je onih koji poriču značaj nekih, a istovremeno ističu važnost i vrednost drugih, vidova i oblika međudejstva u međunarodnim odnosima. Takav primer se nalazi u čuvenom Kobdenovom (*Cobden*) „diktumu": „što je manje moguće odnosa između vlada, što je više veza moguće između naroda sveta".[185]

„Funkcionalno", ekonomsko i društveno povezivanje u najširem značenju te reči se pretpostavlja neposrednim vezama državnih institucija i vlada. S obzirom na vreme kada je Kobden rekao nešto ovako, nije teško kod njega prepoznati uticaj liberalne političke filozofije. Slično je govorio prvi američki predsednik u njegovom oproštajnom obraćanju naciji (*Farewell Address*): „Veliko pravilo ponašanja za nas, kad je reč o spoljnim odnosima, je širenje naših trgovačkih odnosa koje bi pratile što je moguće manje političke veze."[186]

[183] Bull Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit. p. 242.

[184] Hoffmann, Stanley, *Rousseau on War and Peace*, Pall Mall Press, London, 1965.

[185] Cobden, Richard, *The Political Writings of Richard Cobden*, Cassel, 1886, p. 3. navedeno prema: Ibidem, pp. 242-243.

[186] Ibidem.

Svetska vlada i svetska država

Najčešći argument koji navode zagovornici svetske vlade i svetske države odnosi se na izbegavanje rata koji je, navodno, neminovna posledica postojanja sistema suverenih država. Najslavniji među takvima, Imanuel Kant, poneseno je „dokazivao" da će svetska vlada zauvek ukloniti rat kao „najoštriji društveni sukob" iz ljudskih odnosa. Do svetske države i svetske vlade, kao posebnog oblika univerzalne političke organizacije čovečanstva, može da se dođe na nekoliko načina, od kojih su dva osnovna: prvo, u istoriji međunarodnih odnosa najviše pokušaja je bilo da se osvajanjem, silom, stvori nekakva univerzalna, svetska država - imperija. Primere za ovakve, „imperijalističke" pokušaje stvaranja svetske države nalazimo u nastojanjima Aleksandra Velikog, rimskih imperatora, kineskih careva, mongolskih vladara, velikih kalifa,...; u naše doba, Hitler je učinio takav napor..., boreći se za stvaranje tzv., Hiljadugodišnjeg Rajha.[187]

Drugi način dolaska do, navodno, neminovnog „eshatona" ukupnog društvenog kretanja, stvaranja svetske vlade i svetske države, podrazumeva dobrovoljno ujedinjenje naroda i država. Zagovornici ovakvog puta do svetske države ne nalaze se samo u redovima pacifista i idealista „svih vrsta", nego i u pojedinim nevladinim organizacijama među kojima se ističe veoma razvijena i uticajna organizacija „svetskih federalista". Po njima, svetska država sa federalnim uređenjem bi imala demokratski izabrane ustanove na koje bi države članice dobrovoljno prenele najveći deo svoje suverenosti, što bi, u krajnjem ishodu, doprinelo nestanku rata iz međunarodnih odnosa.[188] U ovom drugom navedenom slučaju

[187] Nacistička Nemačka u nameri da stvori Novi poredak (*Neue Ordnung*) težila je stvaranju svetske države.

[188] Falk, Richard, Saul Mendlowitz, *The Stategy of World Order*, I, New York, 1966; Platformu svetskih federalista iznose: V. Nash, *World Must be Governed*, New York, 1949, i A. A. D. Clark, *The Imperative to Human Survival*, Boston, 1971.

važan je način nastanka; od manjeg je značaja da li bi država koja je ustanovljena „demokratski", saglasnošću svih ili većine, imala oblik federacije ili konfederacije.

Zagovornici svetske vlade i svetske države ističu da, pored očuvanja mira, ovakvo ostvareno načelo univerzalne političke organizacije čovečanstva takođe obezbeđuje uslove materijalnog blagostanja i društvene pravde za svakog pojedinog čoveka i za sve narode. Najposle, u pogledu objektivno ugroženog života na Zemlji u svim njegovim vidovima ispoljavanja, svetska država bi, navodno, ispunila zahtev za „zdravim upravljanjem ljudskom okolinom".[189] Argument da, uz sve napred pobrojano, svetska vlada doprinosi stvaranju jednog miroljubivog i stabilnog svetskog poretka nije teško pobiti. Prava i slobode čoveka, pojedinca mogu biti, naime, u većoj opasnosti u svetskoj državi ukoliko je ona po načinu vladanja, npr., tiranska.

Tvrdnje da će do uspostavljanja svetske vlade i svetske države doći posle neke prirodne ili društvene katastrofe polaze od pretpostavke da nesreća tera ljude na racionalno ponašanje; po našem mišljenju, nema osnove da se tako nešto može očekivati od čovekove pretežno iracionalne prirode. Kad je reč o zalaganjima, npr., „svetskih federalista," koja polaze od pretpostavke da će se države dobrovoljno odreći suverenosti i preneti je, uglavnom, na svetsku vladu ili neki drugi nadnacionalni autoritet, dosadašnja istorija međunarodnih odnosa pokazuje drukčiju sliku. Primera radi, države članice Evropske unije se ne odriču ni jednoga suštinskog ovlašćenja koje ih čini suverenima.

Već smo pokazali da se i privredno i najšire društveno povezivanje država temelji na prethodnoj političkoj volji država u pitanju; tu najmoćniju polugu, kako sada stoje stvari u EU, njene članice ne prenose na nekakvu evropsku superdržavu, nego je zadržavaju isključivo u vlastitim rukama.

Povodom ovih pitanja Hedli Bul razrađuje još jedan model univerzalne političke organizacije čovečanstva koji, kao konkretan uzor, ima u vidu stanje tzv. preklapajuće vlasti i višestruke potčinjenosti Evropi srednjeg veka.[190] Reč je, naime, o „podeli" lojalnosti i preklapanju vlasti u složenim odnosima između rimo-

[189] Bull, Hedley, op. cit. p. 245.

[190] Ibidem.

katoličke crkve kao univerzalističke institucije i slabašnih srednjovekovnih država sa neustanovljenom centralnom vlašću i osionih feudalaca. Bul je ovim modelom, zapravo, želeo da predvidi mogući pravac razvoja međunarodnog sistema u uslovima kada se za „kolač suverenosti," osim do skoro neprikosnovenih država, bore i neki drugi, novodošli subjekti u međunarodnim odnosima. Suverenost država je u međuvremenu napadnuta *odozgo* i *odozdo*. S jedne strane to su raznovrsni i mnogobrojni nadnacionalni, regionalni i svetski subjekti međunarodnih odnosa; nepojamno šarenilo nadnacionalnih organizacija napada suverenitet nacionalnih država iznutra, s druge strane. Sve napred rečeno uslovljava da, primera radi, pojedinac koji danas živi u nekoj državi Zapadne Evrope ima iznad sebe, po vertikalnom rasporedu, mesne vlasti i organizacije, potom države na čijoj teritoriji je nastanjen, tj., čiji je građanin ili podanik, a od njega se, takođe, očekuje da ispolji određenu potčinjenost i prema organima EU u Briselu kao i prema drugim međunarodnim organizacijama sa UN na vrhu. Jedina suštinska razlika sa srednjovekovnim sistemom „preklapajućih vlasti i umnožene lojalnosti"[191] je samo u tome što je osnovno organizujuće načelo ukupnih tadašnjih odnosa versko po svojoj prirodi, dok je danas svetovno i prožima sve oblasti društvenog...

Pojedini gorljivi protivnici sistema suverenih država i zagovornici oblika opštesvetskog političkog organizovanja smatraju da jedino model „preklapajućih autoriteta i umnožene lojalnosti" stvara uslove za nastanak istinske svetske ljudske zajednice na taj način što isuviše usredištenu moć u suverenim državama izmešta u širinu i dubinu na čitavu mrežu novih, drugih subjekata."[192] Mnogo je više onih koji najbolju zamenu „zastarelom" sistemu država vide u svetskoj vladi i svetskoj državi kao oblicima „centralnog svetskog upravljanja";[193] neki govore da je budućnost međunarodnih odnosa u „povećanoj ulozi subjekata koji nisu teritorijalni".[194]

[191] Ibidem.

[192] Ibidem, p. 246.

[193] Falk, Richard A., A New Paradigm for International Legal Studies", *Yale Law Journal*, Vol. 84, 1975.

[194] Falk, Richard A., *Evasions of Sovereignty, Contending Sovereignties - Redefining Political Community*, in: edited by Walker and Mendlowitz, Linne Rinner Publishers, Boulder and London, 1990, pp. 61-78.

U stvaranju ovog modela tzv. novog srednjevekovlja može se, između ostalog, prepoznati podsvesan strah njegovog autora od gubljenja državne suverenosti i kulturne samobitnosti nekad moćne Britanske imperije kroz njeno „utapanje" u različite oblike evropskih udruživanja. Bul, naime, oštroumno prepoznaje i ističe prave ciljeve država koje su se priključile evropskim integracijama; ma šta da govori o tome, svako ko sledi svoj dobro shvaćen nacionalni interes ulazi u proces integracije s namerom da uveća vlastitu moć. Bul ispravno odbacuje objašnjenja kako, npr., stvaranje EU znači samo stvaranje „zajednice bezbednosti", „zone mira u Evropi", „prevazilaženje nacionalizma u međunarodnim odnosima", „trajno napuštanje vođenja politike s pozicije sile",...;[195] stvaranje EU može, u jednoj manjoj meri, da ima sve navedene odlike i značaj, ali je osnovni cilj za svaku državu, ipak, uvećanje vlastite moći udruživanjem u jednu novu evropsku „superdržavu" koja bi mogla da se uspešnije nadmeće sa drugim posednicima moći u globalnim odnosima. Ostala suštinska pitanja tiču se oblika organizacije jedne takve integracije, rasporeda moći u njoj, konkretnih uloga pojedinih država - podsetimo se, reč je o tzv. prethodnim pitanjima na koja treba imati odgovore pre ulaska u udruživanje, po mišljenju Amitaja Ecionija. Iako najizrazitiji primer, regionalna integracija je samo jedan od slučajeva kojima se dovodi u pitanje neprikosnovenost sistema država kroz „preklapanja autoriteta i umnožavanje lojalnosti".

Države se često i razdružuju, a ne samo udružuju; ono što pri tome treba posebno istaći jeste da se u oba slučaja želi isti ishod - ujedinjavanjem se, u osnovi, teži stvaranju nove države, a razjedinjavanjem se žele i, opet, stvaraju u krajnjem ishodu suverene države. Bilo da se smanjuje ili uvećava broj država, sistem država se navedenim procesima, kao načelo svetske političke organizacije, samo ojačava. Po našem mišljenju, to je dokaz da država, kao oblik društvenog organizovanja, kao i sistem država, kao vladajući oblik uređivanja odnosa u međunarodnom životu, iako ozbiljno napadnuti, nisu u odstupanju, a još manje zastareli, kako već nekoliko decenija tvrde zagovornici svetske vlade i svetske države.[196]

Model „preklapajućih autoriteta i umnoženih lojalnosti", pored već pominjanih regionalnih udruživanja i razdruživanja država,

[195] Bull, Hedley,...op. cit. p. 255.

[196] O tome detaljnije u: Walker and Mendlowitz, *Evasions of Sovereignty, Contending Sovereignties - Redefining Political Community*,...op. cit.

podrazumeva i neke druge moguće oblike ispoljavanja. Premda je, normativno gledano, jedna od suštinskih odlika državne suverenosti posedovanje monopola na legalnu upotrebu sile u unutrašnjim i međunarodnim odnosima, u stvarnosti najrazličitije nedržavne grupe uzurpiraju to pravo delujući kroz oblike tzv. međunarodnog i globalnog terorizma. Često je takvo činjenje moralno i materijalno podržano od strane već postojećih suverenih država; Činjenica značajna za ovo istraživanje je da, u većini slučajeva, krajnji ciljevi međunarodnog i globalnog terorizma jesu uzdrmavanje određene države, stvaranje neke nove suverene države ili očuvanje već postojeće (teroristički napadi na Njujork i Vašington, dalje, palestinsko pitanje unazad nekoliko decenija i kurdski problem danas, pobune u Avganistanu i Iraku,...) - to će reći da se sistem suvernih država kao osnovno, organizujuće političko načelo, ne dovodi u pitanje.

Po našem mišljenju, udar na suverenost država može da dođe i od međunarodnih organizacija kada one posegnu za silom u rešavanju nekog problema, a to čine, navodno, u interesu celine međunarodnog sistema. Vrlo brzo se pokaže kako konkretna međunarodna organizacija služi kao sredstvo za ostvarenje interesa njenih najuticajnijih članova.[197] Ocenom da se suverenost država više ugrožava ovakvim ponašanjem međunarodnih organizacija nego delovanjem međunarodnog terorizma u punoj meri protivrečimo navedenom Bulovom stavu.[198] Kao što je poznato, međunarodni odnosi, pored sistema država uključuju i druge subjekte; reč je, uz druge, i o međunarodnim organizacijama. Uz njih veliki značaj u savremenim svetskim odnosima imaju i transnacionalne nevladine organizacije koje deluju preko i iznad državnih granica. Upravo transnacionalne organizacije svojom delatnošću stvaraju najgušću mrežu odnosa funkcionalnog povezivanja u svetskim razmerama. Baš ovakvi odnosi, koji zaobilaze državne granice kad god je to izvodljivo, stvaraju na prvi pogled sliku o izvesnosti ustanovljavanja svetskog društva. Doduše, treba kazati da učestalost veza ne određuje njihovu društvenost, nego kakvoća. Inače, multinacionalne korporacije su uprkos njihovom međunarodnom karakteru, kad je reč o nacionalnoj pripadnosti zaposlenih i teritorija na kojima se

[197] Najbolji primer za to predstavlja uloga koju je OUN igrala u jugoslovenskom građanskom ratu.

[198] Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, pp. 258-260.

odvijaju njihove delatnosti, uglavnom pod nacionalnom kontrolom - sedišta su im skoro bez izuzetka u najraz-vijenijim zemljama Zapada i Japanu.[199]

Zagovornici svetske vlade i svetske države najčešće ističu činjenicu tehnološki ujedinjenog čovečanstva kao glavni razlog za napuštanje sistema država. Po njima, sistem država je, kao načelo političke organizacije čovečanstva, nesposoban da odgovori izazovima „skupljanja sveta" koje se najvidljivije ospoljava, između ostalog, kroz „komunikacijsko globalno selo"... O tome da je neophodno politički ujediniti tehnološki već ujedinjeno čovečanstvo govorio je, pre savremenih analitičara međunarodne politike, još slavni britanski istoričar Arnold Tojnbi.[200]

Zagovornici svetske vlade i svetske države, a istovremeno protivnici sistema suverenih država, svesno ili nesvesno previđaju nedostatak odlika društvenih odnosa u savremenom međunarodnom sistemu. Oni samo na osnovu objektivno velike međuzavisnosti i obima međudejstva u sistemu, govore o postojanju „globalnog sela", „svetskog društva", neki o „međunarodnoj zajednici".

Povećano međudejstvo u tehnološki ujedinjenom svetu ne znači, po našem mišljenju, istovremeno i povećanu privrženost zajedničkim interesima i, naročito, odanost zajedničkim vrednostima...; ukratko, fizičko međudejstvo nije isto što i osećanje bliskosti.[201]

„Paradoks našeg vremena je u tome što čovečanstvo postaje istovremeno ujedinjenije i raskomadanije...,[202] primećuje i Zbignjev Bžežinski. Prema tome, razlozi visokog tehnološkog stepena razvoja nisu dovoljno ubedljivi da bi se odbacilo načelo opšte političke organizacije čovečanstva, oličeno u sistemu država, kao „neodgovarajuće i zastarelo." Zalaganja za preoblikovanje međunarodnog sistema, koji preovlađuje još od vremena Vestfalskog mira, u pravcu „povećanog centralnog upravljanja" (*increased central guidance*) sa „povećanom ulogom neteritorijalnih aktera" (*increased role of non-territorial actors*)[203] imaju druge važnije uzroke od samo onih

[199] Huntington, Samuel, „Transnational Organizations in World Politcs," *World Politics*, vol. XXV, No. 3, p. 336.

[200] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*,...op. cit.

[201] Brzezinski, Zbigniew, *Between two ages*, Viking Press, New York, 1970, p. 19.

[202] Ibidem, p. 3.

[203] Falk, Richard, *A New Paradigm for International Legal Studies*, Yale Law Journal, vol. 84, 1975.

„funkcionalno-tehnološke" prirode. U nekolikim svojim delima, samostalno ili zajedno sa drugim istraživačima svetskog poretka, najobuhvatniju kritiku sistema država učinio je ugledni profesor sa univerziteta Prinston, Ričard Folk (*Richard Falk*).[204]

Folk ističe, takođe, da je zastareli ili nezastareli sistem država, postao nedelotvoran u pogledu očuvanja mira i bezbednosti, kao i minimuma svetskog poretka u današnjim međunarodnim odnosima. Ne treba smetnuti sa uma da je Folk ovakve ocene iznosio u vreme „hladnog rata" kada je izvesnost izbijanja nuklearnog sukoba sa nesagledivim posledicama bila veća nego ikad pre i posle toga. Ako se strah koji je pri tome ispoljio može razumeti, teško je opravdati njegovu ocenu da će zamenom sistema država svetskom vladom pomenute pretnje biti trajno otklonjene. Jasno je da se, sve dok postoje suverene države koje su dobro naoružane i međusobno politički podeljene, često i sukobljene, ne treba zanositi mišlju da je opšti i trajni mir moguć. S druge strane, treba kazati da suštinske uzroke rata ne treba tražiti u postojanju sistema suverenih država. Upotreba sile i nasilja u rešavanju sporova, kao mogućnosti, stoje na raspolaganju pojedincima, grupama i narodima nezavisno od toga po kojem je „univerzalnom političkom načelu" organizovano čovečanstvo. Uostalom, u slučaju ugroženosti životno važnih interesa i vrednosti pojedinca, grupe ili naroda, po pravilu se, u cilju odbrane, pribegava upotrebi fizičke sile. Na opredeljivanje u takvim izvanrednim okolnostima veoma malo utiču osobenosti vladajućeg načela univerzalne politike čovečanstva. Štaviše, suprotno Folkovim tvrdnjama, sistem država ima više mogućnosti da očuva „minimum poretka" kada dođe do sukoba između članica sistema, nego svetska vlada u slučaju izbijanja građanskog rata u svetskoj državi. Kao što je poznato, može se voditi rat između pojedinih članica sistema država, ili opšti rat po obuhvatu, a da osnovni okviri sistema ostanu nepromenjeni (poštovanjem, npr., normi međunarodnog ratnog prava, nekih zajedničkih interesa i vrednosti koji važe za celinu sistema...).

S druge strane, građanski ratovi su najočigledniji primeri društvenog haosa. Najdublje uzroke fizičkog i drugih oblika nasilja u

[204] Reč je o sledećim studijama: Cyril E. Black, Richard A. Folk, *The Future of International Legal Order;* Richard A. Falk, *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival*, Random House, New York, 1971; Richard A. Falk, *The End of World Order*, Holmes/Meier, New York, London, 1983.

odnosima pojedinaca, grupa i naroda treba tražiti i u odlikama čovekove prirode, a ne samo u društvenim okolnostima.

Uzgred, primeri nekih „pluralističkih bezbednosnih zajednica"[205] pokazuju da države mogu da prevaziđu, skoro u potpunosti, upotrebu sile u rešavanju međusobnih sporova.

Naredni prigovor koji se upućuje sistemu država tiče se pitanja društvene i ekonomske pravde u međunarodnim odnosima. Sistem država je, navodno, postao velika smetnja prevazilaženju ogromnih razlika u ekonomskom razvoju pojedinih naroda, kao što, s druge strane, država „okamenjuje" unutrašnju društvenu nepravdu. Po mišljenju zagovornika svetske vlade i svetske države, sistem država nije podesan okvir za ostvarenje pravedne preraspodele svetskog bogatstva u interesu svih stanovnika naše planete jer, između ostalog, „okvir" sistema država omogućava samo uzak delokrug aktivnosti; razmere ekonomskog siromaštva i društvenih nepravdi su tolike da je za njihovo prevazilaženje neophodan jedinstven napor čitavog čovečanstva. Jaz između bogatih i siromašnih se ne smanjuje, nego produbljuje; ne dolazi do životno neophodnog približavanja stupnja privrednog i društvenog razvoja. Bogati „pomažu" siromašnima izvozom zastarelih i prljavih tehnologija tzv. nerazvijenim i zemljama u razvoju kao i davanjem novčanih pozajmica uz nepodnošljive uslove vraćanja i najgrublje ucene.

Za prevazilaženje ovakvog, na duži rok nepodnošljivog, stanja zagovornici svetske države zahtevaju da se ekonomska i socijalna politika oblikuju u skladu sa interesima čovečanstva kao celine, a ne prema interesima pojedinih naroda i zemalja. U tom cilju, vele zagovornici ideje svetske države, narodi i njihove države treba da se odreknu ekonomske suverenosti. Nije teško osporiti osnovanost tvrdnje da je za prevazilaženje postojećeg stanja u međunarodnim ekonomskim odnosima neophodno uspostaviti svetsku vladu umesto sistema država. Pre će biti da bi jedna svetska vlada, u najboljem slučaju, mogla samo da „zamrzne" postojeće odnose ili ih, čak, promeni na štetu siromašnih. Nema jemstva, naime, da bi upravljači sveta, sakupljeni u svetskoj vladi, bili pravedniji i čovekoljubiviji od onih koji vladaju suverenim državama. Jednaka je

[205] Ovu kovanicu je upotrebljavao Karl Dojč da bi označio dugotrajnije, miroljubive odnose država u pojedinim delovima sveta kao npr. odnose SAD i Kanade; SAD i Velike Britanije, potom, naravno, odnose između država EU i na Skandinavskom poluostrvu.

zabluda da bi delovali u interesu celine zato što je vlada koja je u pitanju „svetska", a ne „nacionalna". Zagovornici ideje svetske vlade ne žele da vide, dalje, značajan učinak suverenih nacionalnih država upravo u sprečavanju velike društvene i ekonomske nejednakosti koja ugrožava same temelje društvenih odnosa.

Zanimljivo je da predlozi za jedinstveno društveno i ekonomsko upravljanje čovečanstvom dolaze baš od pojedinaca iz najbogatijih zemalja sveta. Materijalno siromašniji, naprotiv, pod uslovom da pravilno shvataju nacionalni interes, dobro znaju da je najbolja brana ekonomskom podvlašćivanju upravo vlastita suverena država. Velika je nepoznanica šta bi u materijalnom pogledu pojedinci zaista dobili ostvarenjem zamisli o svetskoj državi.

Konačno, zagovornici svetske vlade i svetske države ističu još probleme zaštite životne sredine sa kojima, „zastareli i nedelotvorni" sistem država ne može da izađe na kraj. Izazovima nekontrolisanog i neravnomernog uvećanja stanovništva, preteranog iscrpljivanja neobnovljivih izvora sirovina i ruda, zagađivanju vazduha, zemlje i voda, nestašicama hrane i energije, koji se pojavljuju istovremeno, može se, po mišljenju Ričarda Folka i njegovih istomišljenika, delotvorno odgovoriti samo naporom ujedinjenog čovečanstva.[206]

Uzgred, i ove razloge u prilog stvaranja svetske vlade su pre Folka isticali Tojnbi i Ikeda.[207] I u ovom slučaju se postavlja pitanje: koliko i da li uopšte sistem država utiče na rešavanje ili sprečavanje pomenutih pitanja (*mortal questions*)? Čovečanstvo je, kao celina, suočeno sa ovakvom vrstom izazova; u tom pogledu smo svi, zaista, „posada istog čamca". To, međutim, ne upućuje na zaključak da bi svetska vlada bila uspešnija u njihovom rešavanju. Upravo suprotno. I sam Folk, naglašavajući neodložnost rešavanja navedenih problema, u suštini brani sistem suverenih država. Treba pojasniti ovu protivrečnost kod Folka: države su već postigle uspehe u rešavanju pomenutih problema - jedino one imaju dragocena iskustva u tom pogledu i raspolažu potrebnim znanjima i materijalnim sredstvima da za kratko vreme, ukoliko za to postoji neophodna politička volja, učine odlučujuće korake. Sistem država nije uzrok, a još manje prepreka, rešavanju ovog skupa problema. Štaviše, dok god stvara uslove u kojima jača svest o zajedničkim interesima i vrednostima, potrebi

[206] Falk, Richard A., *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival, Random House, New York, 1971*, p. 98.

[207] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*,...op. cit.

poštovanja zajedničkih pravila i ustanova međunarodnog poretka, za sistem država nema valjane zamene.[208]

Budući da su Folk i njegovi sledbenici, više od bilo koga u poslednje dve decenije, raspravljali o neminovnosti ustanovljavanja „novog svetskog poretka", doprinos ovih zagovornika „radikalnog mesijanskog modela,"[209] koji podrazumeva globalni centralizam kao osnovno načelo svetske političke organizacije čovečanstva je, između ostalog, i iz tog razloga nezaobilazan u izučavanju savremenih međunarodnih odnosa. Za razliku od tzv. realističkog pristupa, koji, u pogledu rasporeda moći, pretpostavlja postojanje sistema država čiji je stožer direktorijum ili koncert velikih sila, model tzv. centralizovanog upravljanja svetskim poslovima" se zasniva na postojanju osećanja zajedništva i jedinstva Čovečanstva uzetog u celini. Pojmu „zajedničkog interesa velikih sila" o kome govori Kisindžer,[210] Folk suprotstavlja „zajednički interes čovečanstva". U takvom svetskom poretku ostvariće se, po njemu, idealni odnosi opšteljudske zajednice: jedinstvo čovečanstva i jedinstvo života na Zemlji; održavanje kvaliteta okoline, uključujući kontrolisani rast stanovništva, racionalno korišćenje izvora i odlaganje otpada; donja granica blagostanja biće priznata kao pravo svim društvima i pojedincima; prvenstvo ljudskog dostojanstva, uključujući ljudska prava, prava na samostalnost grupa..., očuvanje različitosti jezika, verovanja i političkih ideologija; opšte učešće svih vlada i nevladinih činilaca, tako da međunarodni sistem bude „osetljiv" na sve svoje delove što bi, sve zajedno, uklonilo otuđenje.[211]

Da bi se sve ovo ostvarilo Folk je predlagao jačanje postojećih međunarodnih ustanova, a pre svega univerzalne međunarodne organizacije - UN i njenih specijalizovanih agencija, na račun sistema suverenih država. To što, uopšte, dopušta mogućnost postojanja država u svom globalističkom modelu govori, po našem mišljenju, o tome da je Folk imao i izvestan osećaj za „tvrdu" stvarnost međunarodnih odnosa. On, naime, zadržava „u igri" u ulogama „glavnih svetskih subjekata" pet najnaseljenijih država, koje zajedno sa predstavnicima regionalnih, kulturnih i etničkih udruženja, trans-

[208] Sličan stav zauzima i Hedli Bul u njegovoj već navođenoj knjizi *The Anarchical Society,...*

[209] Ibidem, p. 290.

[210] Graubard, Stephen, *Kissinger: Portrait of a Mind*, New York, 1973.

[211] Richard A. Falk, *This Endangered Planet*,...op. cit.

nacionalnim i multinacionalnim činiocima, obrazuju takav novi model univerzalne političke organizacije. Svi pobrojani subjekti, koji tvore ovakvu njegovu organizacionu zbrku, su, po Folku, istovremeno, i „lobističke grupe za pritisak u novom sistemu svetskog poretka."[212] Kada se, *in ultima analisi*, ostave po strani opšta mesta u modelu „globalnog centralizma" Ričarda Folka, u prvi plan dolazi priroda i način uspostavljanja jednog ovakvog svetskog poretka. Načelno, naravno, niko ne može da prigovori njegovom zalaganju za postizanje što veće saglasnosti svih subjekata „poretka" - pojedinaca, naroda, različitih nevladinih organizacija i udruženja...; u tom pogledu Folk obraća više pažnje na interese celine od npr., Kisindžera.[213] S druge strane, oba pomenuta predloga o „najboljem načinu uređenja međunarodnih odnosa" dolaze od pripadnika sveta bogatih i moćnih; dok Kisindžer skoro i ne pominje dve trećine siromašnog čovečanstva, dotle se Folk govori u njihovo ime.

Ovakva nastojanja globalista razmatrao je i indijski pisac Rajni Kotari (*Rajni Kothari*).[214] U svom delu „Koraci u budućnost" on analizira moguće, drukčije, obrasce opšteg političkog organizovanja u odnosu na sistem država, na jednoj, i svetsku vladu ili druge, najrazličitije globalističke modele centralističkog upravljanja, na drugoj strani. Kotari predlaže svetski sistem čiji bi osnovni delovi bili od dvadeset do dvadeset pet regionalnih federacija. „Njegov" model regionalnog organizovanja naroda i država preuzima ključne prednosti univerzalnih institucija u pogledu očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti, prevazilaženja društvenih i privrednih nepravdi, kao i uspešno upravljanje čovekovom okolinom - kako se one, inače, samoodređuju. Istovremeno, tvrdi ovaj vispreni Hindus, regionalizam sprečava nametanje prevlasti direktorijuma ili „koncerta" velikih sila nad ogromnom većinom „srednjih i malih" država. Potrebu regionalnog povezivanja malih i srednjih država Kotari je obrazlagao njihovom nemogućnošću da samostalno odbrane vlastitu nezavisnost i suverenost.

Štaviše, ističe Kotari, regionalne integracije predstavljaju doprinos miru, bezbednosti i saradnji i u globalnim razmerama. Iako je pitanje sistemsko-funkcionalističkog pristupa integracijama u

[212] Ibidem.

[213] Falk, Richard A., „What's wrong with Henry Kissinger' s Foreign Policy": in: *The End of World Order*,...op. cit, pp. 143-166.

[214] Kothary, Rajni, *Footsteps into the Future*, The Free Press, New York, 1974 .

međunarodnim odnosima već raspravljano, nije neumesno ponoviti: ne može se sporiti veliki doprinos miru, bezbednosti i raznovrsnim oblicima saradnje ukoliko se unutar pojedinih područja razvijaju odnosi društvenosti - osećanja zajedničkih interesa i vrednosti, poštovanja zajedničkih pravila i institucija koje ih pridržavaju; u suprotnom, svi nedostaci se sa globalnog samo „spuštaju" na regionalni nivo. Na isti način kao na svetskom nivou, tako i u regionalnim oblicima povezivanja može da dođe do ugrožavanja mira, bezbednosti i suvereniteta slabijih, čak i uspostavlianja prevlasti jedne države nad ostalim članicama regionalnog sistema... Treba kazati da regionalno udruživanje, uz razloge koje navode njegovi zagovornici, najčešće ima i neke druge ciljeve: stvaranje novog središta moći da bi se odgovorilo delotvorno izazovima drugih takvih centara. U pogledu načela sistema država, „regionalizam" samo smanjuje njegov broj članica, ali ga ne dovodi u pitanje. Kotari smatra da se regionalnim, „horizontalnim" udruživanjem uspešno izbegava „strukturalno nasilje" u globalnim odnosima; valja primetiti da i njegovo zalaganje za izgradnju jakog pojedinca proishodi iz baštine indijske filozofije nenasilja, ali i iz učenja slavnog istraživača mira Johana Galtunga.[215]

Pomalo idealistički ponesen, ovaj indijski istraživač je ispustio da uoči i istakne i neke negativne pravce razvoja svog modela „regionalnih federacija". Pre svega, nije predvideo skoro neizbežno prerastanje ovako zamišljenih regionalnih federacija u nova središta moći - svejedno, htele to njihove države članice ili ne, nadmetanje za planetarnu hegemoniju bi obuhvatilo sve „grupe moći" (*clusters of power*).[216] Nije ništa manja opasnost od uspostavljanja regionalnih imperija prevlašću najmoćnije države u takvoj „federaciji"; opravdan je, stoga, instiktivan oprez manjih i slabijih da se tešnje povezuju sa moćnijim susedima. Susedi su, naime, kako je to lucidno primetio još Kautilja, međusobno prirodni neprijatelji.

Kad je, primera radi, u pitanju zagovaranje direktorijuma ili koncerta velikih sila u učenju Henri Kisindžera, nema sumnje da iza načelnih teorijskih i moralnih razloga stoje i američki nacionalni interesi. Određene članice sistema, samo po merilu moći, na osnovu međusobne saglasnosti održavaju osnovne okvire poretka. Da bi

[215] Simić, Dragan R., *Pozitivan Mir*, Akademia Nova, Beograd, str. 69-89.

[216] Brzezinski, Zbigniew, „Power and Morality",...op. cit.

koliko-toliko moralno racionalizovao jedan ovakav model univerzalne političke organizacije, Kisindžer je uveo u svoje učenje „posebna prava i odgovornosti velikih sila za održavanje osnovnih okvira sistema". Nije teško videti da su, po takvoj zamisli, odnosi društvenosti, tj., poretka, mogli da se ustanove samo između najjačih - uzet u celini međunarodni sistem, čiji je stožer koncert ili direktorijum velikih sila, grubo zanemaruje interese i vrednosti većine naroda i država.[217]

[217] Kissinger, Henry A., *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994.

Od međunarodnog sistema do globalnog poretka

Imajući u vidu odlike međunarodnog poretka koje ističu zagovornici različitih teorijskih pristupa - od „klasičnih" realističkih, preko liberalističkih, sve do alternativno-kritičkih - s jedne strane, i pod uticajem globalizacije izmenjene odnose na pozornici međunarodnog života posle Hladnog rata s druge strane, otvara se nekoliko nedoumica. Prvo, neophodno je razjasniti da li su globalizacijski talasi u svim njihovim vidovima ispoljavanja, bilo da su pretežno „zapadnjački" ili su zaista globalni po izvoru i obuhvatu, već proizveli takve posledice na osnovu kojih je opravdana tvrdnja kako je u naše vreme globalizacija tzv. definišuća odlika međunarodnog poretka?[218] Drugim rečima, suštinski je važno da se odgovori na pitanje da li je poredak hladnoratovskih bipolarnih odnosa zamenjen svojevrsnim poretkom globalizacije, ili danas imamo na delu međunarodni poredak globalizovanih država? Prethodno, treba izdvojiti i izučiti stalnosti i novine u međunarodnom poretku i svetskim procesima, kako bi se dobio odgovor na pitanje može li se kraj Hladnog rata smatrati i za početak izgradnje nekakvog poslevestfalskog sistema i poretka čije odlike nam još nisu sasvim poznate.

Promene su se dogodile unutar država, kao i u odnosima između država: štaviše, međunarodni sistem je pretrajao bez većih potresa promenu odnosa snaga krajem osamdestih i početkom devedesetih godina XX stoleća, dok je upravo napetost između države i društva u mnogim slučajevima uzrokovala i nasilne sukobe. Premda se može govoriti kako se društveni i, posebno, međunarodni poredak posle Hladnog rata iskazuju u mnogobrojnim vidovima koji ga odvajaju

[218] Clark, Ian, „Globalization and post-cold war order", in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization of World Politics - An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, pp. 560-575. (strana 562)

od odnosa prethodnog razdoblja (npr., kroz povećanu ulogu i značaj etniciteta, identiteta, religije, delatnosti nametanja i čuvanja mira, izvođenje tzv. humanitarnih intervencija, putem procesa složene međuzavisnosti i globalizacije, regionalizma, ekonomske tranzicije, demokratizacije, integracije, karakterišu ga još i terorizam, širenje oružja za masovno uništavanje, radikalne izmene postojećih režima, preteća klimatska i demografska kretanja,...), ipak nedostaje jedna suštinska odlika koja bi sintetički odrazila upravo njegov identitet.

Priroda poretka, društvenog, međunarodnog, svetskog ili globalnog sadržana je u odgovoru na pitanje: čiji poredak? Drugim rečima, do bića poretka dolazimo odgonetanjem ko su ili šta su njegove glavne jedinice, odnosno pravi stožeri. Premda se na prvi pogled čini kako je pitanje „čiji poredak?" skoro izlišno, odgovor na njega nije uvek jednostavan napor. Zabunu, između ostalog, stvara i veliki broj potencijalno protivrečnih ideja i razvijenih koncepata o poretku u kome živimo čiji su subjekti istovremeno države, ali i sve više pojedinci i drugi mnogobrojni nedržavni akteri. Zbog svega ovoga, i ne samo metaforički, međunarodni poredak država, posebno u nekoliko poslednjih decenija, sve dublje uranja u široku mrežu globalnog društva u nastajanju dobijajući pri tome amorfan oblik: uporedo postoje i bore se za pretežnost najmanje dva poretka - poredak čiji su glavni subjekti države i koji je oslonjen na ravnotežu snaga, polaran raspored moći (ne isključujući pri tome i hegemonsku i imperijalnu strukturu moći) i različite oblike kolektivne bezbednosti na jednoj strani, kao i svetski poredak sa pojedincima kao glavnim subjektima utemeljen u idejama, normama, vrednostima i institucijama koje ih pridržavaju, poredak ljudske bezbednosti i ljudskih prava, guste mreže globalnog upravljanja koji počiva na novom odnosu do tada preovlađujućeg političkog nad ekonomskim i okolinskim, na drugoj strani...

Premda zagovornici svetskog poretka i globalnog društva *in statu nascendi* daju prednost vrednostima pravde, blagostanja i ljudske emancipacije u odnosu na stabilnost i trajnost kojima pre svega teži međunarodni poredak država, postojanje makar kontura dva uporedna poretka bogatog Severa i siromašnog Juga, uz objektivno krnjenje suvereniteta ali i subjektivno dovodjenje u pitanje nezavisnosti i integriteta država i naroda voluntarističkim interventionizmom, često protivreče baš vrednostima kojima se teoretičari liberalnog poretka s pravom diče.

ДРУГА ГЛАВА

СУБЈЕКТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

I

ПОЈАМ И ВРСТЕ

Простор или поље у којима постоје међународни односи многи писци пореде с позорницом или ареном по којој се крећу носиоци радње. Штавише, често се не иде даље од те метафоре, па се ти носиоци радње једноставно и одређују као „они за које се прикладно може рећи да играју на међународној сцени".[1] Отуда и не зачуђује што се у иностраној литератури, нарочито оној на енглеском језику, веома често основна јединица у међународним односима, онај субјект који улази у њих, назива актером (енг. actor, франц. acteur, рус. актер). И у нашој публицистици може се наићи на овај назив („Главни актери блискоисточне кризе" и сл.), али га ниједан писац доследно не користи, вероватно зато што би се могао превести речју „глумац", која, опет, наговештава представљање, привидно учествовање у збивањима, а не стварно делање у своје име. Очигледно је, наиме, да ако останемо при театарским поређењима, није реч о представљачима него о самим dramatis personae.

Уместо тога, у нашој литератури се говори најчешће о субјектима, субјективним чиниоцима, учесницима у међународним односима, па чак и о „партнерима" и „ћелијама". Из разлога које ћемо навести сматрамо да је тренутно „најбољи термин" субјект – иако ни он није без мана – па ћемо га зато у следећем тексту користити.

---

[1] A. Wolfers, *The Actors in International Politics*, у: W. T. R. Fox, *Theoretical Aspects of International Relations* South Bend, University of Notre Dame Press, 1959, стр. 83.

Овај преглед различитих ознака за појам о коме је реч, није био изазван само потребом да се укаже на шароликост терминологије, већ је требало и да наговести суштину питања о коме се расправља. Оно се може поставити и овако: шта је то субјект међународних односа и ко су све субјекти међународних односа? Пре но што се покуша одговорити на ова питања треба дати две напомене.

Пре свега, ваља имати на уму да субјекти међународних односа нису исто што и субјекти међународног права, мада су ова два појма повезана јер право мора да следи друштвену стварност. Субјект међународног права тражи се одговором на питање ко може бити носилац међународних права и обавеза, док је за субјекте међународних односа одлучујућа способност изворног и стварног деловања у светским размерама.

Осим тога, за многе писце, нарочито старије, питање субјективитета у међународним односима уопште се и не поставља, јер они међународне односе искључиво дефинишу као односе између држава. Пошто други учесници у тим односима уопште и не долазе у обзир, појам субјекта је за њих непотребан, те није мали број дела у којима се ова ознака уопште и не употребљава. Но, као што се дуго сматрало да је држава једини субјект међународног права, али је тај појам, појам субјекта, стајао поред појма државе, да би се касније увидело да постоје и други субјекти међународног права (међународне организације, појединац), тако је и у међународним односима изостављање појма субјекта било последица уверења да су државе једини субјекти међународних односа.

Ово је уверење било разумљиво у време када се проучавање међународних односа тек почело развијати, нарочито у XIX веку, али се постепено почело увиђати да су и пре и после тога периода у међународним односима сразмерно самостално учествовали и актери који нису били државе. Тако је нпр. у средњем веку држава имала у европским међународним односима друкчију природу и улогу од оне коју је добила после реформације и тридесетогодишњег рата и Вестфалских уговора (1648) – поред световне и територијално опредељене феудалне државе с монархом (врховним сизереном) на челу, у тим односима учествују и царства, световна али и територијално мање уобличена, и католичка црква, сакрална власт са значајним световним прерогативима. Оданост и обавезе средњовековног Европљанина били су много мање јасни но касније и били су расподељени међу овим учесницима европских збивања, која су се тада сматрала светским. С друге стране, после Првог светског рата све је јасније да постоје формације и покрети који делују ван оквира и ван потпуне контроле држава и не могу се свести само на њих (у првом реду међународне организације). Стога је појам субјекта међународних односа потребан, иако се не одриче значај и првенство државе у том погледу. У ствари,

улога државе у међународним односима од велике је важности за изградњу тога појма – пошто нема спора да је она такав субјект, треба утврдити оне особине које је чине таквом, па признати субјективитет и другим творевинама које такве особине испољавају, имајући при том у виду да оне не морају да поседују сва обележја држава, па и она која нису значајна за међународне односе.

Субјекти међународних односа спадају, у ствари, у шири круг чинилаца који утиче на међународне односе, условљавају их и учествују у њима. Када се говори о субјектима, из великог броја чинилаца, на које ћемо указати у трећој глави, издвајају се они који свесно, вољно и самостално делују у међународним односима а не толико они који одлучујуће утичу на њих. Па и када се тако ближе одреди појам субјеката, прелаз између њих и чинилаца није лако поуздано утврдити, поред осталог и зато што се појављује потреба да се као субјекти издвоје оне творевине које редовно, стално и у свим условима тако делују и да се њихов број сведе на онај који омогућава теоријску анализу. Отуда услови за постојање субјективитета у међународним односима нису ни апсолутни ни непроменљиви, већ представљају одређену меру сагласности која о томе постоји у литератури. Приликом њиховог разматрања треба имати у виду да неукључивање неких веома важних, основних чинилаца – као што су нација и класа – у субјекте међународних односа, не значи одрицање или умањивање њиховог значаја, већ констатацију да они у међународним односима не делују на непосредан начин као други – чак и мање важни чиниоци, који се убрајају у субјекте.

То ће бити јасније када набројимо особине које према досадашњим искуствима треба да имају субјекти међународних односа. То су они чиниоци, који се састоје од људи, дакле групе или заједнице, и уз то испољавају следеће услове:

1. Организованост

Група људи мора бити организована и то тако да је способна да доноси одлуке које се приписују целој заједници и које њени припадници, по правилу, усвајају и спроводе у дело. Другим речима, она мора да има средиште одлучивања. Овде није реч о постојању правно обавезних одлука (норми) нити се пак може тражити апсолутно прихватање и извршавање колективне воље. Као и у друштву уопште, реч је о статистичким очекивањима, о главнини, општем смеру кретања, а не о понашању у сваком конкретном случају. Иако се зову државе, иако формално имају позитивно законодавство, неке државе не могу испуњавати овај услов. С друге стране, он се може наћи код неких међународних организованих религија и политичких покрета.

ни субјекти настају удруживањем држава (односно људи путем својих држава) и државе су њихове чланице. Транснационални субјекти настају удруживањем људи из различитих земаља, без посредства њихових држава. Латински префикс *trans-* (изнад, преко) показује да ови последњи субјекти повезују људе преко, изнад државних граница.

II

НАЦИОНАЛНИ СУБЈЕКТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

1. Држава

Као што смо напоменули, по мишљењу многих аутора држава је једини субјект међународних односа. Чак и већина писаца која признаје постојање других субјеката уверена је да је држава главни, најважнији субјект међународних односа. И заиста, као што смо видели, без државе се међународни односи, па ни остали субјекти, не могу одредити. Осим тога, држава је далеко најбоље испитани субјект међународних односа и наука међународних односа у највећој мери се бави управо односима између држава.

Науку међународних односа држава занима само као субјект тих односа, што значи да она не улази у особине и функције које држава иначе има. Стога се приликом одређивања појма државе и описивања држава овом приликом настоји на оним обележјима која су свим државама заједничка и неопходна да би улазиле у међународне односе, а занемарују се особине специфичне само за поједине државе или групе држава.

Оно што је карактеристично за државу и што је разликује од осталих субјеката међународних односа јесте територија, чињеница да она заузима одређени део Земље. Људи који је сачињавају називају се њеним становницима (становништво) а средиште одлучивања код државе јесте влада. Сматра се да су истовременим постојањем (стицањем) ових трију околности испуњени минимални услови за постојање државе. Сама, пуста територија (нпр. Антарктик) не може бити држава. То, исто тако, није само становништво, нпр. у колонији или територији под старатељством. Исто тако, држава не може бити ни сама влада, што показује пример влада у избеглиштву, које се признају само у изузетним ситуацијама, као што је рат. Поред ових обележја, без којих нема државе, већина модерних држава има и неке друге заједничке карактеристике значајне за међународне односе. Оне су углавном привредне целине и представљају у мањој или већој мери затворене економске системе. Осим тога државе, а нарочито националне државе, имају специфична културна обележја (национална култура).

А. Државна територија

Државна територија је део простора (копна, воде, ваздуха) који насељава и користи заједница људи (становништво) и који се налази под влашћу владе те државе. Територијално груписање је вајкадашња особина људских друштава, за које територија испуњава низ важних функција.

На основу тих функција створена су и мерила за описивање и упоређивање државних територија. Осврнимо се на нека од њих.

а. *Величина.* – Најчешће се помиње величина територије, која се квантитативно изражава величином њене површине а не запремином укупног простора који заузимају. Разлике између постојећих држава су у том погледу упадљиве. Међу државама с највећом површином су Канада (9,976.139 km^2), Кина (9,561.000 km^2), САД (9,363.353 km^2) и Бразил (8,511.965 km^2). Важност територије види се из тога што државе с незнатном површином под својом влашћу (патуљасте државе) имају споран статус и не сматрају се увек субјектима међународног односа и међународног права. Најмање такве државе, Сан Марино и Монако, имају површину од свега 61 km^2, односно 1,5 km^2! Међутим, и у чланству Уједињених нација има држава с веома малом територијом, као што су нпр.: Малдивска Острва (298 km^2), Малта (316 km^2), Барбадос (430 km^2), Сингапур (581 km^2) и Бахреин (598 km^2).

б. *Квалитет.* – Нужно је и квалитативно одредити површину једне државе. Ту се у првом реду мисли на економску вредност земљишта, подземља, воде и подморја. Некада се под тим у првом реду подразумевао однос обрадиве земље према необрадивој, као и квалитет обрадиве земље у погледу приноса који је могла дати. Касније су се при том све више морали узимати у обзир услови који постоје за сточарство, које се може развијати и на мање плодној земљи и у тежим климатским условима или му прибегавају земље с малобројном пољопривредном радном снагом. С развојем индустрије јача пак улога територије као извора сировина, које на светском тржишту добијају већу важност од пољопривредних производа, па неке до скора веома сиромашне земље претварају у најбогатије. У том погледу су откривање и експлоатација нафте начинили прави преокрет у међународном значају пустињских земаља као што су нпр. Саудијска Арабија, Либија и Кувајт, при чему је овај последњи земља с веома малом територијом (16.000 km^2). И у овом погледу, ступањ развоја поједине земље и технолошки развој у свету су од огромног утицаја. Интензивна пољопривреда и агротехничке мере доводе до већих приноса на слабијој земљи а потребе за одређеним сировинама подижу значај неких рудних богатстава (нафта, уран), на рачун других (угаљ). Што се тиче морских пространстава, дуго је било одлучујуће богат-

ство рибом, но у последње време све већи значај добија подморје, чија се минерална богатства сада могу искоришћавати.

Стратегијски значај квалитета територије своди се делимично на један вид економског: наиме, у кризи и оружаном сукобу добија нарочиту важност пољопривредна и сировинска самодовољност територије. У бољем ће положају бити држава с основом за довољну производњу хране и разноврсном сировинском базом, која омогућава несметано снабдевање стратегијским материјалом.

в. *Геоīрафски īоложај.* – Оно обележје територије, које је јединствено за сваку државу, тиче се њеног положаја на планети. Држава се у првом реду описује местом које заузима. У међународним односима, као што историја показује, положај државе има различите последице. Он одређује њене суседе, па према томе и врсту утицаја које ће држава трпети. Од места државе може зависити њено учешће у светској трговини и њена изложеност оружаним нападима. Сматра се да су државе смештене на главним комуникационим (транзитним) правцима, који су условљени конфигурацијом Земљине површине, у повољнијем положају да играју поседничку трговинску улогу али да су зато и угрожене великим миграцијама и ратним походима.

Иако облик и положај територије једне државе трпе измене, они се ипак у бити не мењају и државе, док постоје, остају са средиштем или главнином територије у, шире узев, истом подручју. Треба при том имати у виду да, поред тежње да се прошири територија, у мењању територијалне слике игра улогу и жеља да се постигне бољи положај, тј. да у рукама државе буду неке тачке и ужа подручја, који су од стратешког и привредног значаја. Неке такве тачке су у историји играле велику улогу, нпр. Босфор и Дарданели, око чијег поседовања се креће сложена дипломатска игра читавог деветнаестог столећа. Велика Британија запоседа Гибралтар, Малту, Египат и Аден као важна упоришта и луке на путу за Индију и Далеки исток. САД изазивају отцепљење Панаме од Колумбије да би од нове државе добиле у посед зону Панамског канала, у којој се налази најважнија прометница западне хемисфере.

Положај државне територије условљава и конфигурацију њеног тла и климу која на њој преовладава. Распоред маса на територији (планински венци, равнице, реке, језера) игра велику стратегијску улогу и војна доктрина сваке земље прилагођена је њему.

Б. Сīановништīво државе

Становништвом државе сматрају се људи који на њеној територији трајно пребивају а не сви они који се у датом тренутку затекну на њој. За међународне односе су значајне квантитативна и квалитативна обележја становништва у појединим државама, зато што људи

чине субјективни елеменат државе и носиоци су свих друштвених, па у суштини, и међународних односа.

а. *Број становника* квантитативно је мерило, које се традиционално узима као један од основних показатеља моћи државе. Као и код територије, у овом погледу постоје велике разлике. Најмногољудније државе света су Кина (1030,1 милиона), Индија (733,2), САД (234,5) и Индонезија (155,5). На другом крају скале су патуљасте државе, као нпр. Сан Марино (20.000), Андора (21.000) и Лихтенштајн (22.000). Ове државе нису чланице Уједињених нација, али се у тој организацији налазе и земље као Сејшели (64.000), Доминика (74.000) и Гренада (91.000).

Број становника у свакој држави тежи по правилу да се увећа, у складу с општим порастом човечанства. Ова тенденција није у свакој земљи иста те се предвиђања о будућем броју становника морају заснивати на стопи наталитета, која представља број живорођене деце на 100 становника у току једне године, и стопи морталитета, која показује број умрлих у истом периоду. Разлика између ових двеју стопа представља стопу природног прираста становништва, тј. промене у броју становника изазване природним узроцима, а не пресељењем. Ова је стопа у неким земљама врло висока (Обала Слоноваче 4,6%, Гвинеја Бисао 4,3%, Либија 4,3%, Никарагва 3,9%, Венецуела 3,5%) и њихово становништво ће се – ако стопа остане константна – удвостручити већ за двадесетак година. С друге стране, у неким земљама број становника стагнира (Швајцарска 0%, Аустрија 0%, Белгија 0,1%, Данска 0,2%, Бугарска 0,3%, Мађарска 0,3%), или чак и опада (Немачка –0,1%). Укупан пораст светског становништва неједнако је распоређен, јер се људи највише множе у економски заосталим подручјима, што, поред осталог, доприноси њиховом даљем осиромашењу.

Као што ни величина територије, ни сам број становника не казује много о утицају који држава има у међународним односима, нарочито онда када разлике нису толике као ове које постоје између набројаних група држава. Пуки број становника био је много важнији за економски и војни потенцијал држава у време када је главни извор енергије био у напору људских мишића и када је оружје било такво да је само незнатно увећавало физичку снагу ратника. После индустријске револуције значај самог броја становника све више опада и расте утицај других чинилаца, међу којима су и квалитативне особине становништва.

б. *Квалитативне особине становништва* могу бити такве да нису специфичне за једно становништво, већ заједничке свим људима у различитом степену. Стога су веома погодне за нумеричко изражавање и поређење. Ту се, пре свега, мисли на однос полова, старост становништва (просечну старост и распоређеност група), степен урбанизације (карактер насеља), писменост и степен образовања.

Није тешко показати да су ови подаци занимљиви за међународне односе, већ према томе које се питање има на уму. Тек познавање односа полова и старосних група омогућава предвиђања о броју лица у активној војном служби. Већи ступањ писмености и образовања обећава већу продуктивност рада и боље искоришћавање људских потенцијала.

Друга врста података указује на особине које су, саме или у одговарајућим сразмерама, својствене само становништву неких држава, или група држава. При том се у првом реду мисли на урођене особине или на особине које се у друштву изједначавају с урођенима, зато што се стичу без одлучујућег утицаја сопствене воље.

У теорији међународних односа знатна се пажња посвећује националном саставу становништва. У том погледу, државе се могу сврстати у три групе.

У прву групу спадају национално хомогене државе, или националне државе у правом смислу речи. То су државе чије становништво у потпуност или у огромној већини припада једној нацији нпр. Данска (Данци) или Јапан (Јапанци). Могуће је, међутим, да становништво буде национално хомогено, али да ипак није реч о правим националним државама, што се дешава онда када су делови једне нације организовани у више држава, као што је то случај, рецимо, са арапским земљама.

Деветнаести и двадесети век обележени су настојањем нација да формирају своје државе, које је било и остало толико јако да постоји претпоставка да је свака држава национална, претпоставка која је продрла чак и у терминологију, изједначавајући придев „национални" с речју „државни". Па ипак, велики број држава спада у групу национално нехомогених држава, чије се становништво састоји од више нација или њихових делова. То може бити јасно из самог назива државе или из уставних докумената. Вишенационалност се, с друге стране, неретко заташкава или отворено пориче покушајима да се држава прогласи наднационалном, да се створи нова, виша нација или стварањем нечисте, привидне националне државе. Југославија је била вишенационална држава која је у неким периодима покушавала званично да се представи као национално неутрална, односно као стваралац нове, југословенске нације. Привидне националне државе познају носећу, „државну" нацију, својство које друге нације на истој територији немају. У франкистичкој Шпанији се ишло дотле да се испољавање националних својстава Каталонаца и Баскијаца забрањивало и гонило. Важно је пак додати да се у пракси вишенационалним државама не сматрају и оне које на својој територији имају делове других нација, које имају своју државу. Они се називају националним мањинама. Многе државе имају националне мањине али се у погледу поступања с њима веома разликују. Неке настоје да их на сваки начин асимилирају

и одричу им чак националну различитост, док им друге омогућавају несметан национални живот.

У трећу групу спадају државе чији је национални карактер у садашњем тренутку тешко одредити. Она има две главне подгрупе. У првој су многе новонастале државе, чије становништво још није развило националну свест и још увек се махом племенски идентификује. Примери таквих држава могу се најчешће наћи у Африци, делимично и зато што су многе државе на том континенту наследиле границе које су колонијалне силе некада самовољно повукле између својих поседа и сфера утицаја, не водећи нимало рачуна о локалним условима и жељама становништва. Још увек се, дакле, не може говорити о нигеријској, ганској или кенијској[6] нацији, али то не значи да до стварања нација у Африци неће доћи ако то захтева друштвени развој. У другу подгрупу спадају имиграционе државе, чије становништво претежно представљају досељеници из других држава и њихови потомци. Обележје ових држава је у томе што се досељеници нису дуго држали у националним групама према свом пореклу, већ се мешали и „претапали" под утицајем заједничке културе. Овакве државе су у суштини сличне национално хомогеним државама, јер не познају различите националне групе на својој територији, али се не могу национално одредити (нпр. САД, Аргентина, Нови Зеланд).[7]

Националним разликама се у неким државама могу придружити и расне или их заменити.[8] Раса је споран појам у антропологији, али се у свакодневном животу расним разликама могу означити упадљиве разлике у спољном изгледу група људи различитог порекла (боја коже, телесна грађа итд.).[9] Када се придруже националним разликама, расне их само појачавају. Чисти расни проблеми настају обично у национално неидентификованим државама. Припадници беле расе показали су до сада склоност да себе сматрају супериорним у односу на друге. Утицај расизма у расно помешаним државама доводи до категорисања становништва, при чему небелци заузимају ниже место и држава одбија да се идентификује с њима. По дискриминацији према црнцима дуго су биле познате САД, где они представљају 11% становништва. Док се у тој земљи законодавство чисти од расне дискриминације, иако она фактички на многим местима још постоји, синоним расистичке државе била је доскора Јужноафричка Република, чији су пуноправни грађани били само белци, којих има

---

[6] Афричко становништво Кеније сачињава пет група племена, са укупно преко 40 племена. *UN Demographic Yearbook 1971*, New York, 1972, стр. 501.

[7] О сложености у САД види N. Lovrich, *Асимилација и очување етницитета у САД*: етничке организације и етничка привржености међу Американцима југословенског и италијанског порекла, „Социолошки преглед", 1974, стр. 289.

[8] У Гватемали пописи разликују само урођенике (Индијанце) и неурођенике, *UN Demographic Yearbook*, 1971, стр. 503.

[9] О појму расе види прилоге З. Долинар-Осоле, Љ. Берберовића и А. Погачника у збирци *Расизам, расе и расне предрасуде*, Београд, Антрополошко друштво Југославије, 1974.

19%, док је остало становништво (црнци – 68%, мелези – 10% и азијати – 34%) живели у расним ступњевима потчињености.

В. Државна власт (влада)

Као субјект међународних односа, држава има средиште одлучивања које се најчешће назива владом. У нашој дисциплини израз „влада" има значење које није истоветно са значењем који он има у уставном праву. То значи, пре свега, да се неће сматрати владом само онај орган који се тако назива. Затим, под владом нећемо подразумевати само уже извршно, или политичко-извршно тело, већ укупност свих органа, који су овлашћени да доносе, и стварно доносе, одлуке у име целе државе, које се као такве примају у иностранству и прихватају од стране становништва државе. Из тога произлази да проучавалац међународних односа често неће да се задовољи познавањем уставних прописа неке земље и неће под владом подразумевати само оне органе који формално доносе обавезне одлуке у односу на земљу и иностранство, већ ће трагати за установама које то стварно јесу. То важи утолико пре ако држава нема важећег устава.

Међународни односи не могу се бавити свим видовима државе, односно политичког система у једној држави. То је предмет других наука. Међутим, међународни односи не остају равнодушни према политичком систему државе у целини. Када се он посматра, могу се на трајнији начин дати описи и предвиђања о томе како се влада одражава и како одговара на импулсе који потичу од становништва, односно појединих његових група. За скуп људи који чине стварну владу, употребљава се ознака „доносиоци одлука" или „одлучиоци". Када се имају у виду само одлуке о односима с иностранством, говори се о доносиоцима спољнополитичких одлука, односно спољнополитичким одлучиоцима у ужем и ширем смислу.

Раније, а не ретко и данас, било је одомаћено да се овај елеменат државе у међународним односима описује углавном на основу уставноправних мерила. Тако се по облику владавине државе деле на монархије и републике. По уставном уређењу оне се могу поделити на апсолутну и уставну монархију, или на парламентарну и председничку републику (с инокосним или колективним председником). У погледу организације власти, у држави може бити спроведено начело поделе или јединства власти. Држава, затим, може бити унитарна или федеративна, што се, исто тако, одређује њеним уставом. С обзиром на то да су спољни послови у оба случаја усредсређени у једном центру, за међународне односе нема у суштини великих разлика између њих, мада је код стварних федерација процес доношења спољнополитичких одлука сложенији. Међународним уговорима стварају се реална унија и конфедерација. У првом случају, државе-чланице обједињују неке

послове који се нарочито тичу иностранства (спољни послови, одбрана, финансије) а у другом чланице задржавају посебан субјективитет мада преносе (у сваком случају посебно одређене) заједничке послове на орган конфедерације. Реална унија је само од историјског интереса (нпр. Аустроугарска), док је конфедерација увек била привремена и представљала прелаз у федерацију или унитарну државу (нпр. Немачки Рајх или САД). У монархији постоји могућност персоналне уније двеју или више држава под заједничким владаром (нпр. Белгија и Луксембург од 1815. до 1890).

Ова обележја владе и поделе које су тако настале нису без значаја, иако је он ограничен. Пре свега, ту су за класификацију одлучујуће норме, али се не узима у обзир податак да ли се те норме поштују и у којој мери. Поред тога, искуство говори о томе да на вршење власти и доношење спољнополитичких одлука много више утичу неке друге особине политичког система, које на овај начин нису обухваћене. Може се само претпоставити, нпр., да ће у парламентарној републици круг одлучилаца бити шири, контрола јавности јача а еластичност одлучивања мања но у председничком систему или у апсолутној монархији, али се у ваљаност те претпоставке не може поуздати без даљих испитивања. Фашистичка Италија и нацистичка Немачка биле су међусобно веома сличне, иако су се формално разликовале. Исто то важи када се упореде Велика Британија и САД, док су између краљевине Италије и Велике Британије и република САД и Немачке постојале огромне разлике. Слично је и с претпоставком да је спољнополитичко одлучивање у федеративним државама децентрализовано. Има федерација на пример, Аргентина и Бразил, за које је спољни свет одавно заборавио да то јесу.

Отуда су и за међународне односе занимљива настојања да се влада и политички систем оквалификују према стварним и битним особинама. Ти покушаји, на којима се заснива упоредно проучавање политичких система, најчешће полазе од најпростије, познате Аристотелове трихотомне поделе политичких режима. За њу су важни носилац власти и начин вршења власти. Ако се власт врши по утврђеним правилима и општем интересу, власт појединца је монархија, власт мањинске групе аристократија, а власт народа или већине демократија. Вршење власти без поштовања правила и у себичне сврхе доводи до искварених облика система у виду аутократије, олигархије и демагогије. И заиста, тако се формална мерила битно могу кориговати. Тешкоће на које се при том наилази остају, међутим, велике. Употребљени појмови не значе исто за све људе и под јаким су утицајем идеологије и погледа на свет. То нарочито важи за неке касније, дихотомне поделе на тзв. слободне или демократске и неслободне, тоталитарне политичке системе. Уз то су увек потребна прилагођавања, компромиси са стварношћу (демократија у доба Аристотела

подразумевала је под „народом" само слободне људе, дакле, мањину). Конкретизација, тј. сврставање постојећих држава у групе према оваквим мерилима не може лако да се врши према објективно проверљивим, статистичким подацима, те се спроводи према просуђивању истраживача, што доводи до јаког утицаја његове личности, његових идеолошких и емоционално условљених ставова.

У новије време, покушава се да се овакве ознаке замене новим, и то таквим, које се лакше могу операционализовати, тј. изразити уз помоћ објективно утврђених појава и по могућству квантитативно. Неки истраживачи су уверени да се политички системи онда могу поредити без обзира на вредности којима теже, без обзира на идеологију. Отуда је њихов приступ претежно структурално-функционалистички. Један од употребљених појмова је нпр. стабилност, која се најопштије дефинише одсуством промена у датом временском распону, али за сврхе оваквих истраживања добија различита значења. То може бити уставна стабилност, па ће истраживач узети известан временски период и пребројати уставне промене у појединим државама, коригујући резултат додатним поенима, за случај да се устав не поштује. Затим се проучава стабилност влада, на сличан начин. Поред тога се траже подаци о обиму политичког насиља, тиме што се, рецимо, броје револуције, покушаји револуција, обим герилских операција, политичка убиства, побуне, или, једноставно људске жртве политичке борбе. Неки истраживачи пак, у свој појам стабилности уносе и претпоставке о друштвеним и економским околностима које је изазивају.[10]

На сличан начин се могу користити мерила као што су политичка партиципација (на основу сталности личности у врховним органима, података о бирачном праву, учешћу у изборима итд.), политичка хомогеност (присуство или одсуство екстремних покрета и странака, број гласова које су добили, итд.), централизација (на основу државног уређења, броја установа у центру, распореду службеника итд.). На жалост, под овим и многим другим појмовима, групе истраживача и њихове школе подразумевају различите ствари тиме што их утврђују путем различитих показатеља. Тиме је већ и општење између самих научника отежано. Многи хвале вредни напори да се на основу емпиријских истраживања дође до узрочних веза између особина владе и њеног спољнополитичког понашања остају тако без великог одјека.

Суштинске тешкоће се ни код оваквог приступа нису, међутим, изгубиле. Када, нпр. такав истраживач проучава везу између „природе режима", и његове агресивности, он може режиме да подели на уставне, ауторитарне, тоталитарне, персоналистичке и елитистичке, али то не може да учини само помоћу проучавања прописа и ста-

[10] Види К. Deutsch, *Toward an Inventory of Basic Trends and Patterns in Comparative and International Politics*, у: H. K. Jacobson – W. Zimmerman, *The Shaping of Foreign Policy*

тистичких података. Ако неће да наседне правним фикцијама и непоузданим подацима, он мора сам да расуђује и то је тренутак када се у оваква „објективна" научна истраживања увлаче лична убеђења.

Важно је схватити да се у истраживању друштвених појава не може постићи потпуна објективност и да је трагање за њом путем објективизиране методологије најчешће свестан или несвестан покушај да се необјективност прикрије. Таква једноставност онда доводи и до непотребног осиромашавања, јер се неке важне особине, зато што се не могу квантификовати, не узимају у обзир.

Г. Национална привреда

Типична савремена држава представља економску целину. Економски појам друштва још увек није универзалан, те се привредним или економским системом сматра такав систем у једној држави. Иако су могући изузеци, било тако што је једна држава подељена на неколико мање или више зависних економских целина, што се више држава удружују да би створиле заједнички економски систем („наддржавне" организације), они се у општем приказу могу занемарити, јер су малобројни и до сада нигде нису до краја спроведени.

Национална економија је, најједноставније речено, спрега околности и правила или образаца. Околности се тичу расположивих људских и материјалних добара, као што су нпр. радна снага, природни извори и технологија. Правила регулишу односе у производњи, расподели и потрошњи и она су колико плод објективних околности, толико и политичке одлуке. Обрасци су устаљени облици понашања. Према томе, постоји јака веза између националне економије и других обележја државе, која овом приликом проучавамо. Количина и квалитет радне снаге зависе од броја становника и њихове квалификационе структуре. Природни услови функција су територије и њених особина. С друге стране, као што државно уређење (влада) зависи од односа у производњи, носиоци власти могу одлучујуће да утичу на њих. Поред тога, производња, расподела и потрошња зависе од назора и потреба условљених националном културом.

а. *Друштвено-економски систем.* – Најчешће помињање и најпопуларније класификације националних економија ослањају се првенствено на односе у производњи и расподели. Под различитим именима, у том смислу, државе се у садашњем тренутку деле на оне које карактерише приватна својина над средствима за производњу, одсуство средишног планирања уз сразмерно малу улогу државне власти, која се ограничава на заштиту важећих односа и правила и на усмеравање потрошње у правцу неопходних јавних издатака, и на оне где је приватна својина над средствима за производњу укинута, где постоји известан степен планирања и где држава односно органи друштва усмеравају расподелу.

Иако Кина и, у последње време, Вијетнам покушавају да успоставе одређени степен тржишне привреде у социјализму, тржишна привреда углавном постоји у земљама са доминацијом приватне својине. Друга група држава назива се социјалистичким, а прва капиталистичким или буржоаским.

Значај ове основне поделе, засноване на суштини друштвено-економског система, необично је велики. Ово мерило је основно, јер узима у обзир бит националне економије и омогућава извођење важних закључака о друштву и држави, о тенденцијама развитка, о вредностима којима друштво тежи, правцима унутрашње и спољне политике итд.

С друге стране, за међународне односе ово мерило исувише је широко а и недовољно. Сувише је широко зато што занемарују велике разлике које постоје у економским системима самих социјалистичких, односно капиталистичких држава. У „социјалистичким" државама различит је обим у коме се толерише приватно власништво.

„Капиталистичке" државе се могу разликовати у погледу обима приватног власништва на средствима за производњу. Неке од њих (нпр. Велика Британија) спровеле су национализацију најважнијих индустријских и саобраћајних грана, а да би већина предузећа била поново приватизована након повратка конзервативаца у некима (Италија, Француска), државна предузећа играју видну улогу у привредном животу, док у трећима (нпр. САД) национализација такорећи није ни покушана. И степен планирања варира међу њима. Нарочито је, међутим, упадљива разлика у улози државе у регулисању расподеле и потрошње. Тзв. „државе благостања" (нпр. скандинавске земље) почивају на високом и прогресивном опорезивању и великим средствима која државни апарат усмерава на задовољавање социјалних потреба (здравство, социјална сигурност, образовање итд.).

Превелика уопштеност ове основне поделе најбоље се, међутим, види ако се посматрају економије нових земаља у развоју, насталих у процесу деколонизације. Иако у начелу задржавају приватну својину, она је у њиховим економијама, по правилу, без значаја, јер једино држава може да обезбеди довољно средстава за индустријску производњу и систематско коришћење сировина. Уз свест да за кратко време треба превазићи огромну заосталост, држава предузима одлучујући утицај на економију, што се одражава и у појачаном планирању и утицају на расподелу и потрошњу. Све те напоре понекад прати и отворено изјашњавање за социјализам. Свако ко покуша да поделу на социјалистичке и капиталистичке националне економије у данашњем свету спроведе без остатка, наићи ће код оваквих држава на озбиљне тешкоће.

Подела на основу поменутог мерила недовољна је зато што се, као што је већ речено, заснива само на производним односима, дакле

правилима која се тичу производње и расподеле, а не и на материјалним условима који владају у појединој земљи. Ако треба потпуно описати државу као субјект у међународним односима и одговорити на нека важна питања која се тичу њених потенцијала, утицаја, моћи, независности итд., одговор који се добија указивањем на суштину производних односа није потпун. И лаику је јасно колику улогу данас игра подела држава на развијене и земље у развоју. Њему је, исто тако, јасно да и у једној и у другој групи има и земаља с „капиталистичким" и земаља са „социјалистичким" економским системом. Стога треба утврдити и друга мерила.

б. *Економски потенцијал.* – За међународне односе су веома значајне оне особине националних економија које могу да олакшају закључивање о потенцијалу, моћи државе, тј. о њеној способности да економским средствима подржи своје интересе.

У ту сврху се, пре свега, прикупљају подаци о предусловима за привредну моћ, који постоје у виду становништва и особина територије (сировине, енергије итд.). Будући да ови подаци више говоре о могућности но о стварном стању, важно мерило за оријентацију представљају обим и структура производње. Најчешће коришћен квантитативни показатељ обима производње јесте друштвени (или национални) бруто-производ (ДБП), који се одређује као укупна вредност свих производа и услуга произведених у току једне године у једној држави. Сам по себи, овај податак не казује довољно о „богатству" и развијености једне државе, те се мора делити са бројем становника да би се добио ДБП по глави становника, који углавном служи као основно мерило економске снаге државе. Наравно, многољудне државе имају висок бруто национални производ без обзира на низак део који отпада на појединог становника те, укупно узевши, могу да представљају апсолутно веће економске силе, иако су им економије мање развијене.

Поред ове околности, треба стално имати на уму велике тешкоће које се јављају приликом поређења ових показатеља. Наиме, ДБП се изражава у националним статистикама домаћом валутом. Тако добијен износ треба у сваком случају представити неким заједничким именитељем, при чему се обично прибегава долару САД. Превођење на доларе врши се по курсевима, који често нису реални, било зато што званични курс одступа од стварног, било зато што и стварни, слободно образовани курс не значи да долар има исту куповну моћ у САД и одговарајућој земљи. Поред тога, производи и услуге обрачунавају се по ценама које не морају увек бити одраз њихове праве вредности, нарочито ако држава свесно ограничава или прописује цене неких производа. У економијама које не познају тржиште цене се не формирају слободно на основу закона понуде и потражње, већ их одређују владе као средство за постизање других циљева. Сви напори да се подаци коригују и уједначе прорачунавањем стварне тржишне вред-

ности остају непотпуни. И, на крају, у патријахалним, земљорадничким друштвима, многи производи и услуге, извршени у оквиру породичних и родовских заједница, остају неплаћени, те се и не узимају у обзир приликом израчунавања бруто ДБП.

Постоје и други важни подаци о производњи, у које се овде не можемо подробно упуштати. За међународни положај државе важни су они који указују на то у колико мери је њена економија диверзификована, тј. да ли је производња равномерно подељена на све гране или је искључиво усредсређена на рударство, пољопривреду или индустрију. Земље – произвођачи сировина, које саме не прерађују, у претераној мери зависе од флуктуација цена на светском тржишту. Претежно пољопривредне земље зависе од увоза индустријских производа. Високо индустријализоване земље, које немају сировина и чија је пољопривредна производња недовољна, у нормалним ситуацијама су у економски повољнијем положају, али нису издржљиве у доба криза и сукоба, без помоћи са стране. Стање националне економије, која нимало не зависи од размене с иностранством и може да подмири све потребе друштва, назива се аутаркијом. Аутаркија је добра само у изузетним случајевима, али је нерационална јер се држава одриче упоредних предности које има у светској подели рада.

в. *Потрошња.* – Потпуна слика о националној економији добија се тек онда кад се испита потрошња. У том погледу постоје различите класификације. Изгледа нам да је за поређење различитих економских система најбоље потрошњу разврстати у следеће три групе: производна потрошња (амортизација и инвестиција), лична потрошња, општа потрошња.

аа. *Производна потрошња* је део друштвеног производа који одлази на накнађивање утрошених средстава за рад и предмете рада или на проширивање привредне делатности (домаће инвестиције). У свом првом делу производна потрошња је нужан, саставни део производње и њом је условљена, али инвестиције значе свесно одвајање дела произведених вредности ради стварања услова за будућу повећану производњу. Обим и величина домаћих инвестиција одређују отуда будућу стопу раста. На тај начин ствара се нови капитал, који претежно одлази на нова средства за производњу. Домаће инвестиције потичу из разних извора. Најчешће се остварују штедњом, дакле на рачун осталих облика потрошње. Штедња може бити добровољна (као у либералистичком капитализму) али је углавном у извесној мери изнуђена економским мерама, које примењује влада која ускраћује потрошна добра путем високог опорезивања, ниских надница, па чак и рационисања. Домаће инвестиције могу бити остварене на рачун опште потрошње тиме што се смањују нпр. државни расходи за одбрану, здравство, школство итд. Трећи извор домаћих инвестиција су средства која долазе из иностранства у виду зајмова, кредита и помоћи.

бб. *Лична потрошња* обухвата добра и услуге који одлазе на задовољење личних потреба становништва. Поред добара и услуга који су неопходни за живот и репродукцију људи, ту спадају и они који су део трагања за задовољством и који треба да улепшају живот. Границу између неопходног и „луксузног" није лако одредити и она варира у сваком друштву, зависно од културних чинилаца. Она је, међутим, важна јер показује докле се у ограничавању личне потрошње може ићи ради постизања других циљева (нпр. домаћих инвестиција). Економски неразвијене земље не могу даље да ограничавају личну потрошњу ради убрзаног развоја, јер је она на доњој граници подношљивости. Па ипак, због ниске укупне производње, оне одвајају сразмерно већи део друштвеног производа на личну потрошњу. Стога је правило да у земљама са ниским ДБП по глави становника на личну потрошњу одлази више него у развијеним земљама, у којима је стандард живота много виши. Отуда оне не могу привредно да се развијају без помоћи из иностранства. Када се, пак, разлике у личној потрошњи појављују у земљама с приближно једнаким ДБП, онда је то сведочанство о тежњи да се тренутном животном стандарду жртвује будући привредни развитак па и положај у међународним односима. Ако се, рецимо, упореде Белгија, Уједињено Краљевство и СР Немачка, чија је производња по глави становника приближно једнака, испоставља се да прве две земље издају на личну потрошњу више (69, односно 65%) од треће (58%), што објашњава не само привредни успон СР Немачке, него и сведочи о расположењу које погодује јачању улоге ове последње у Европи и свету, на рачун држава као што су Белгија и Велика Британија.

На уштрб личне потрошње иду и други видови потрошње, а не само домаће инвестиције. Способност становништва да ограничи личну потрошњу је стога од огромног значаја за државу суочену с тешким искушењима. Та способност не може се установити само на основу текуће личне потрошње нити ју је уопште могуће квантитативно приказати, јер зависи не само од навика и начина живота, него и од чинилаца као што су јединство опредељења, патриотизам, осећање угрожености, политички систем, идеологија, свест о циљу итд.

вв. *Општа потрошња* обухвата добра која иду на задовољавање потреба друштва у целини. То су издаци на културу, образовање, здравство, социјално осигурање, јавне и стамбене грађевине, државну управу итд. Обично се под њима подразумева део потрошње који иде преко државног буџета, те се, не ретко, овај вид потрошње назива државном или јавном потрошњом. Иако држава располаже највећим делом ових средстава, а у неким земљама и у потпуности, ово не мора да буде тачно јер се фондови за општу потрошњу могу образовати независно од државе, па могу имати и облик приватних установа или удружења.

Да би се општа потрошња анализирала с гледишта међународних односа, упутно ју је поделити на унутрашњу и спољну. У спољну потрошњу ушли би издаци на народну одбрану и издаци на одржавање међународних веза (одржавање дипломатских мисија, учешће у раду међународних организација, итд.). Јасно је да спољна потрошња указује на степен учешћа државе у међународним односима и на важност коју она њима придаје. Издаци на народну одбрану, тј. на издржавање војних снага, набавку и усавршавање одружја итд. нарочито су занимљиви јер омогућавају различите важне закључке о војној моћи државе, њеним намерама, њеној процени спољнополитичке ситуације итд. Ови издаци иду преко државног буџета, али је до података о њима углавном тешко доћи, јер се из разумљивих разлога ретко објављују у потпуности.[11] Па и онда када су представљени у буџету, тешко је установити колики део друштвеног бруто производа одлази на војне издатке, што је тек прави показатељ војног напора земље. Но, и читање података из буџета појединих земаља, може да буде поучно. Када се међусобно пореде буџетски издаци на војне потребе, образовање и социјално осигурање, установљава се да први редовно иду на рачун других и трећих. То је очигледно код држава које се налазе пред сталном могућношћу сукоба, нпр. код Израела, који је 1971. године за војску издао 2.755, а за образовање и социјално осигурање по 491,7 и 135,5 милиона израелских фунти, и Египта, који је исте године за народну одбрану издао 299,6 а за образовање 141 милион египатских фунти. У такав положај долазе и државе решене да истрају у колонијалистичкој политици, нпр. Португал за време диктатуре, чији су расходи на војску у 1969. години били 10.711, на образовање 2.532,3 а на социјално осигурање свега 12.898 милиона ескудоса. Међутим, на војне издатке утиче и стање у земљи, ако влада јача оружане снаге ради сопствене заштите, занемарујући стварне потребе становништва. Најречитији пример даје Хаити, где је 1970. године на војску потрошено 38,8 милиона гурда, на образовање 17,4 а на здравство свега 19,8 милиона гурда.

гг. *Зависност од светског тржишта.* – Економски положај једне земље зависи и од односа њене привреде према иностранству. Они се огледају у томе што добра, услуге и капитал напуштају територију државе или у њу долазе. С тим у вези, помиње се спољнотрговински биланс, који представља разлику између увоза и извоза и може бити позитиван (ако извоз премашује увоз) или негативан (ако је обрнуто). Платни биланс показује прилив и одлив средстава плаћања и, исто тако, може имати позитивни или негативни предзнак.

[11] У настојању да се допринесе поверењу и смањењу наоружања предлаже се да се државе обавежу да објављују своје издатке на војску и наоружање. Такав предлог изнела је Шведска на Конференцији о европској безбедности и сарадњи, али је наишао на јак отпор и није био прихваћен. Види: Љ. Аћимовић, *Проблеми безбедности и сарадње у Европи,* Београд, ИМПП – „Просвета", 1978, стр. 274.

Позитиван спољнотрговински биланс у дужем периоду тежи да ојача економски положај државе тиме што повећава задуженост иностранства према њој, па дакле, и њене финансијске резерве. Она је онда у стању да слободно користи економска средства и поступке у својој спољној политици а њени привредници или она сама могу да кредитирају стране државе или да инвестирају у страним земљама. Таква се политика одражава на платни биланс, који бележи и отицање средстава која нису последица увоза и извоза, већ могу бити, с једне стране, инвестиције и зајмови, а с друге отплата дивиденди или ануитета на раније добијена средства.

Ови подаци могу да покажу ступањ учешћа националне економије у светској привреди. Уколико је он у односу на укупан национални производ висок, држава је веома повезана са светским кретањима и догађајима у иностранству, те је од њих у тој мери више зависна. Чак и ако има позитивне билансе, она може бити погођена царинском политиком, променама у курсевима и ценама, забранама извоза и увоза итд.

Познавање националне привреде државе необично је значајно за истраживача међународних односа. Уз податке о политичком систему, он ће тако моћи да употпуни слику о вероватним токовима спољне политике, тј. како о циљевима које ће држава као субјект међународних односа постављати, тако и о средствима која јој у том погледу стоје на располагању. При том, нашу почетну напомену треба проширити тиме што од националне привреде не зависи само могућност коришћења економских поступака већ и низа других поступака у међународним односима, који у крајњој линији почивају на економском потенцијалу државе.

Д. Национална култура

а. *Појам.* – У међународним односима се субјекти, а у првом реду државе, не могу одредити само политички и економски. Међу припадницима заједнице постоје сличности и везе засноване на духовној надградњи, на њиховој култури. Човек припада разним заједницама, које се преплићу и поклапају. Сматра се да су данас нације заједнице које су у том погледу најјасније одељене и да код националне припадности има сразмерно најмање подељености и двосмислености, мада оне – као што је добро познато – нису сасвим искључене. Штавише, неки верују да су нације у овом историјском тренутку једине потпуне друштвене заједнице и да оне стварају „најважнију" и „најсамосталнију" културу.[12] Пошто постоји јака тежња да се нација изједначи с државом, то се под националном културом у међународним односима обично подразумева она особена култура која се може описати у једној

[12] Р. Лукић: *Основи социологије,* Београд, Савез удружења правника Југославије, 1964, стр. 215.

држави и која је значајна да би се та држава не само разликовала од других, које имају друкчију (сличну или мање сличну) културу, већ и да би се помоћу ње схватило и објаснило њено међународно понашање.

Поистовећење националне с „државном" културом омогућено је и значењем речи „националан" у међународном речнику, где она вишеструко и често нагиње значењу „државни" (нпр. национални доходак, Уједињене нације итд.). У то је, међутим, умешана и претпоставка да је свака држава национална, у смислу државе једне нације, што за већину данас постојећих држава, као што смо показали, није тачно. Свака вишенационална држава – без обзира на уставни положај нација у њој – има, строго говорећи, више националних култура. Водећи стално о томе рачуна, морамо се мирити с извесним упрошћавањима, те поћи од тога да у свакој држави постоји специфична култура, која се у недостатку бољег израза назива националном. Грешка која се тиме чини није нарочито велика јер заједничка државност неоспорно доводи до приближавања и стварања бар минимума подударне културе, тим пре што се у већини вишенационалних држава ради о заједницама ионако културно блиских нација.

Познато је да не постоји потпуна сагласност око дефиниције културе, чак ни међу антрополозима, који се тим питањем највише баве.[13] Како наука о међународним односима не може улазити и у таква истраживања, принуђени смо да покушамо да појам културе одредимо тако да обухвати оно што је за нашу тему најбитније, а и да корисно послужи за закључке који се тичу међународних односа. У најширем смислу култура је оно што издваја човека од животиња, којима је биолошки сличан.[14] Могућност човека да има културу почива на томе што своје понашање не заснива само на инстинктима и сопственим искуствима, већ и на способности да се искуства појединаца, групе и генерације преносе, сазнају и уче од других. Отуда се не ретко тврди да је култура научени део људског понашања.[15] У току таквог процеса, култура почиње да изгледа објективизирана, оличена у знаковима којима се такве узајамне поруке преносе или чувају и који представљају најважније духовне творевине људских друштава. Набрајање таквих творевина или институција такође представља могућу дефиницију културе, као што је она коју је дао британски антрополог Тајлор (Tylor), и према којој култура представља „читав комплекс који укључује знање, веровање, уметност, морал, право, обичај и све друге способности које су стечене од човека као члана друштва".[16]

Иза наведеног крију се две могућности за свакога ко, имајући у виду међународне односе, хоће да докучи својства културе једне

[13] S. Južnič, *Politična kultura*, Maribor, „Obzorja", 1973, стр. 19.

[14] M. Herskovits, *Културна антропологија*, „Култура", 1971/72, стр. 73.

[15] M. Mid (Mead), *Национални карактер*, у: *Антропологија данас*, Београд, „Вук Караџић", 1972, стр. 560.

[16] Herskovits, *нав. дело*, стр 54.

државе (нације). С једне стране, он може да настоји да опише и разуме поменуте творевине и установе, а с друге, може да проучава понашање самих људи који сачињавају заједницу, јер се култура у суштини испољава само у мисли и дејству људи, а не у знацима којима се они посредују. Проучавалац међународних односа може да се утеши да у тој дилеми није усамљен, јер она у ствари рефлектује спор око тога да ли треба сматрати да је култура неки независан, надтелесан („супероргански") део стварности, или је свести на понашање конкретних људи, које показује извесну правилност и предвидљивост, али је у суштини само „испољавање људске психе".[17] Имајући у виду да култура превазилази сваког човека узетог понаособ, с једне стране, а да, с друге стране, творевине и установе нису ништа друго до ознака за стварно понашање, изгледа нам да се можемо спасти идеалистичке крајности и уситњавајућег психологизирања. Међутим, када је пред нама задатак да изложимо елементе помоћу којих дату националну културу можемо представити да бисмо је разликовали од друге, морамо се послужити двоструким приступом. Дужни смо, пре свега, описати тзв. објективизирану културу, у виду творевина и институција, а затим потражити и људски (психолошки) садржај културе у одговарајућем друштву. То ћемо учинити свесни насиља које вршимо над феноменом културе, насиља које је увек неопходно да би се једна друштвена појава зауставила и анализирала.

б. *Културне творевине.* – Као објективизиране културне творевине у различитим државама (нацијама) могу се, у првом реду, посматрати језик, религија, филозофија, идеологија, уметност, право, морал и обичаји.

Језик у овом погледу заузима прво и истакнуто место јер је он у сржи саме културе, као средство које је омогућава, јер служи за преношење садржаја, порука и искустава без непосредног додира субјекта, с генерације на генерацију. Он карактерише нацију, па често и државу, а тиме што постоји претпоставка да је у свакој држави друкчији. Уз то, нова лингвистика је убедљиво показала да језик, стварајући појмове, битно утиче на поимање света и на само мишљење. Другим речима, речи у језику не постоје само зато да би означиле нешто што објективно постоји, него имају и активну улогу одређивања опсега и односа у ономе што се означује, уношење реда у човекову околину. При томе се тзв. семантичка поља речи у различитим језицима, за које се иначе сматра да значе исто, да се могу превести једна другом, често не поклапају. То важи и за сродне језике, а поготову за оне који се јако разликују између себе. Познавање особина језика отуда доприноси потпуном разумевању одлука и порука које потичу из једне државе, што је нарочито важно у међународним односима.[18]

[17] *Исто*, стр. 64.

[18] О питањима савремене теорије језика види чланке у часопису „Трећи програм" (Радио-Београд), јесен 1972. и лето 1973.

С обзиром на то да постоје државе са заједничким језицима, претпоставка је да је споразумевање између њих олакшано. У неким државама је језичка нехомогеност толика да становништво говори велики број различитих језика, од којих многи нису развијени у тој мери да би били књижевни. Тада се за званични језик често узима, самостално или уз један домаћи, неки страни језик, који олакшава споразумевање и у оквиру саме државе. Колико је то значајна појава показује пример да је од 43 независне земље у Африци, у 35, сам или уз неки домаћи језик, званични језик и страни језик (у 18 случајева француски а у 17 енглески).

Ово је махом последица ранијег колонијалног статуса, који је довео дотле да је култура наметана са стране. Иако се стање у таквим државама постепено мења, језичка хомогенизација се тешко спроводи јер усвајање неког од домаћих језика може да изазове веће отпоре од задржавања страног, због бојазни да ће нација или етничка скупина чији се језик усваја, постати доминантна у држави. У Индији је, нпр. хинди означен као званичан језик, али се и поред тога енглески језик упорно задржава као средство комуницирања између људи из различитих делова ове земље, која познаје развијену културу и на другим језицима (бенгалски, тамил итд.). Лако је закључити да су државе чији је званични језик страни језик у већој мери изложене културним утицајима из иностранства.

Религија, за разлику од језика по правилу није национална културна творевина већ систем уверења која деле припадници више нација или само делови једне нације. Ове идеје, којима је заједничко то што теже да објасне свет помоћу надискуствених и непроверивих бића, начела и утицаја, у знатној мери утичу на понашање људи, чак и када су они далеко од побожних верника. Религија је, наиме, била важан чинилац у формирању слике света, моралних правила, обичаја итд. Стога се приликом проучавања друштва у једној држави никада не смеју пренебрећи подаци о утицајним религијама и о садржини њихових учења.

Сматра се да је нека религија у држави доминантна ако је њено становништво верски хомогено или ако је она проглашена за званичну, државну веру, те према томе има непосредан и легитиман утицај на политику. Ако постоји неки од ова два предуслова, а нарочито ако се оба стекну, држава и сама почиње да се религијски означава и у међународним односима. У Еквадору је католичка вера државна, али се и Италија и Француска, које су лаичке државе, сматрају „католичким" земљама због тога што велика већина становништва припада тој вери. Састанку на врху исламских земаља, одржаном фебруара 1974. у Лахору, присуствовали су представници 37 земаља Азије и Африке, без обзира на то јесу ли то строго световне државе, као нпр. Турска и Тунис, или се и званично називају ислам-

ским – као нпр. „исламске републике" Пакистан и Мауританија – или су им устав, закони и политика изричито подвргнути Курану, као у Либији и Саудијској Арабији. Религија, дакле, и у данашње време може бити важна спона између држава. Као што се види на примеру Пакистана и Бангладеша, она не може бити довољна да национално различито и територијално одвојено становништво држи на окупу, али је била погодна да олакша помирење између ове две државе на поменутом скупу.

У оквиру наших разматрања се, као елементи националне културе, филозофија и идеологија могу посматрати заједно. Наука о међународним односима не бави се овде садржином и критиком појединих филозофских система или погледа и ваљаношћу и убедљивошћу њихових настојања да проникну у најосновнија питања света и човекове егзистенције, већ првенствено вредносним судовима који из њих произлазе, исказима о томе какав свет треба, може или мора да буде. За међународне односе су, даље, од првенственог значаја такви системи када се не налазе само у делима мислилаца, ма колико они цењени били, већ када имају знатан утицај, што се најчешће испољава великим бројем људи који такве ставове деле, или тиме што се функције саме државе подвргавају тако назначеним циљевима. У том значењу, филозофија се приближава идеологији. Боље рећи, једно од многих могућих значења речи „идеологија", јесте управо то. Идеологија прожима политичке односе тиме што се све политичке акције, унутрашње и спољне, предузимају ради постизања некога циља, који се описује помоћу вредности. Ове вредности нису подложне научној провери, те је према томе идеологија неопходна и неизбежна, а све тежње ка „дезидеологизацији" узалудне. Владајућа идеологија у једној држави условљава њену спољну политику, било да она тежи постизању партикуларних, било универзалних вредности.

У свом другом значењу, идеологија представља искривљену друштвену свест о свету, по дефиницији непотпуну и погрешну, јер је условљена немогућношћу човека да се уздигне изнад друштвених околности и положаја у којима се налази. Отуда је тешко наћи „непристрасне" људе за функције у међународним судовима и другим сличним телима, јер лично поштење не може да отклони несвесну потчињеност сопственом искуству.

Национална припадност условљава у међународним односима мање или веће идеолошке искривљености. Пре свега, ако се међународни односи посматрају, као што се најчешће чини, с тачке гледишта једне нације или државе, испољава се етноцентризам, који већ, сам по себи, онемогућава објективну перспективу. Ако се пође даље и сматра да су вредности везане за сопствену нацију највише и да од националне државе нема више заједнице, улази се у пределе националистичке идеологије.

У склопу националне културе често се говори о националној уметности. Мада овде не можемо да се упуштамо у разне дефиниције уметности (о којима не постоји потпуна сагласност), неоспорно је да је она важан елеменат културе и да нема друштва без уметничког стваралаштва. Исто тако је јасно да досадашње уметничко стваралаштво људи у доброј мери има национални карактер, без обзира да ли се ради о „народној" уметности (где је стваралац колективан и анониман) или о уметничким делима чији су творци поједини посебно обдарени људи. Овакав карактер великог броја уметничких дела условљен је како изражајним средствима, тако и публиком којој се уметник првенствено обраћа. „Националност" изражајних средстава најочигледнија је код књижевног стварања, које се одвија на националном језику, што значи да прихвата и целу културну подлогу на којој је тај језик настао и да је ограничено значењима које је језик добио у националној заједници, те је, као што смо видели, све његове поруке немогуће у потпуности пренети (превести) у друге језике. У другим уметностима овај је утицај мање упадљив, али ипак постоји. Чак и у музици, која се сматра најкосмополитскијом уметношћу, композитори се не ретко ослањају на ритмику и мелодику карактеристичне за своју нацију, и онда када то не чине па се верује да говоре „универзалним" музичким изразом, та се универзалност ограничава на ужи цивилизацијски круг.

С друге стране, срж уметности је комуникација с неким другим субјектом, па се уметник мора, да би био схваћен, прилагођавати људима којима намењује своје дело. У највећем броју случајева то је његова непосредна околина, чије бар неке ставове, вредности и симболе он тако прихвата. С обзиром, пак, на то да уметност утиче на друштво, као што и друштво утиче на њу, постоје велике разлике између уметника који хоће да изразе само лично искуство, па остају несхваћени и неприхваћени, и оних који се у највећој мери прилагођавају општим расположењима, али зато ризикују да буду заборављени, ако то расположење не траје. Без обзира на уметничке вредности појединих дела, за описивање националне културе у једном раздобљу, па према томе и за међународне односе, од првенственог су значаја она дела која су остварила везу с члановима друштва, па било да су створена од савремених или ранијих (чак и некада неприхваћених) уметника. Анализом оваквих уметничких дела могу се уочити њихове заједничке особине, које су специфичне за државу у којој су дела настала и прихваћена. Те се особине, запажене у разним срединама, онда могу упоређивати, с циљем да се боље опишу националне културе различитих земаља и да се изведу закључци о понашању тих земаља у међународним односима.

Право, морал и обичај спадају у друштвена правила једног друштва. Иако су право и морал под јаким социјалним утицајем, не може се оспоравати да ова друштвена правила ничу и из традиција

датога националног друштва и воде рачуна о њима. Садржај правила не може у потпуности да нам дâ одговор на питање о стварном понашању (за то треба знати и обим одступања од правила, девијантног понашања) али је значајан за истраживача међународних односа, јер при аналогним питањима која се постављају у међународним односима може да укаже на понашање које ће бити вероватно зато што се сматра пожељним и добрим (легитимним).

в. *Психолошка испитивања.* – Други, ранији наговештени, начин испитивања националне културе не може се сасвим одвојити од првога јер, као што смо видели, културне творевине не постоје у виду записаних знакова, него се налазе у односима између људи. Овај други приступ се одликује тиме што је претежно психолошки, што хоће да испитивањем садржаја свести припадника националног друштва установи сличности у спознајним структурама појединаца. Док такво испитивање код друштва треба да утврди његов „синталитет",[19] при чему се не испитује само прихватање или неприхватање одређених друштвених вредности, већ и низ психолошких и социјално-психолошких особина, међу које спадају темперамент и оно што се доста нејасно подразумева под другим значењем речи „морал", значењем које се нпр. употребљава када се говори о спортској момчади. Испитивањем се, у ствари, тежи утврђивању нечега што се назива „националним карактером", „друштвеним карактером", „основном структуром личности" итд.

Овакво виђење националне културе одликује се предрасудама. Већина тврдњи, која се о националном карактеру износи, није заснована на поузданим чињеницама, па чак ни на парцијалном личном искуству. То, пре свега, важи за тзв. *националне или етничке стереотипије.* Како каже Н. Рот „оцене особина припадника неке нације које сматрамо објективним и називамо националним карактеристикама, врло често садрже, макар и делимично, предрасуде... Иако често изричемо судове о особинама припадника појединих народа, по правилу немамо довољно оправданог основа за генерализације које вршимо".[20] Испитивања показују да припадници сваке нације имају углавном утврђена мишљења о главним особинама других народа, па и свога (аутостереотипије), мада се не може видети зашто су такве стереотипије настале.

Једно од најобимнијих таквих истраживања спроведено је пре четрдесетак година у осам западних земаља, у којима су испитаници били позвани да се изјасне о атрибутима које могу приписати разним народима. Тако се испоставило да о Французима Британци мисле да су

[19] R. B. Cattell, *Concepts and methods in the measurement of group syntality,* „Psychological Review", 1955, стр. 48 и даље.

[20] Н. Рот, *Национална везаност и националне предрасуде,* „Трећи програм", лето 1971, стр. 155.

(по реду заступљености особина) интелигентни, уображени, вредни, мирољубиви, практични, великодушни, храбри и прогресивни, а Немци да су интелигентни, уображени, обесни, мирољубиви, сурови и заостали, да о Русима Британци мисле да су вредни, обесни, сурови, заостали, храбри практични и напредни, док Немци сматрају да су Руси сурови, заостали, вредни, обесни, храбри и практични. Док се овде још може говорити о постојању извесних додира између народа у питању, занимљиво је да европски испитаници имају учвршћена мишљења и о Кинезима, за које Британци сматрају да су вредни, заостали, мирољубиви, храбри, сурови и интелигентни, а Немци да су вредни, заостали, интелигентни, сурови, храбри, уздржани и мирољубиви. Аутостереотипи су, међутим, увек били повољнији од хетеростереотипа. Сви испитаници били су, наиме, склони да својој нацији приписују интелигенцију, мирољубивост и напредност.[21]

И летимичан поглед на резултате оваквих испитивања показује да се уверења не остварују на основу познавања свих странаца, већ као и све предрасуде, потичу из других узрока. Постоје разна објашњења настанка предрасуда, од којих су најважнија она која наглашавају утицај друштвено-економских и културних чинилаца, као и она која указују на психолошке узроке, тврдећи да има људи који су склонији предрасудама од других. У њих се овде не можемо упуштати, иако напомињемо да смо најближе мишљењу како лична склоност ка предрасудама, посебно етничким, потиче из друштвеног положаја групе или слоја из кога личност долази и подстиче се намером владајуће групе да замагли праве односе у друштву, те да настало незадовољство усмери према иностранству или другој нацији.[22] Дужни смо, међутим, да нагласимо да спољнополитичка искуства и циљеви и поступци везани за одржавање међународних односа имају утицаја на настајање и мењање националних стереотипија. Тако смо видели да у доба хладног рата, када је вршено поменуто испитивање, влада лоше мишљење о Русима, које на Западу није постојало у току Другог светског рата, а да је оно ипак најлошије код Немаца, који су се до пре кратког времена налазили у рату са СССР, чије су становнике, у складу с нацистичком доктрином, сматрали инфериорним бићима. У колонијалистичким земљама владала је представа о „обојенима" као нижим и заосталим људима која је оправдавала експлоатацију као културну мисију, коју је британски писац Киплинг чак и назвао „теретом белога човека". Стереотипије се мењају и под утицајем пропаганде у вези с међународним кризама и сукобима. Тако су, по мишљењу анкетираних Индијаца, Кинези почетком 1959. године имали (наравно,

---

[21] W. Buchanan – H. Cantril, *How Nations See Other*, Urbana, University of Illinois Press, 1953, стр. 51 и даље; Н. Рот, *Расне и етничке предрасуде*, у: *Расизам, расе и расне предрасуде, нав. дело*, стр. 100–111.

[22] Р. Супек, *Друштвене предрасуде*, Београд, „Радничка штампа", 1973, стр. 92, 176, 240.

после самих Индијаца) најпохвалније особине од свих нација, да би се, после избијања индијско-кинеског сукоба, за непуну годину срозали на последње место, чак иза традиционалних непријатеља, Пакистанаца.[23]

Оваква промена расположења може, додуше, да буде само привремена, али је неоспорно да се националне стереотипије, иако веома жилаве, временом мењају.

Осцилације у погледима на „национални карактер" могле су се запазити и у радовима антрополога, који су се у новије време трудили да их опишу и објасне, примењујући најчешће психоаналитички прилаз. Такве су студије нарочито биле честе у САД за време Другог светског рата и требало је да послуже за психолошке акције против непријатељских држава. Са истим побудама настављене су и у хладном рату. И ови ставови били су, иако потичу од посебно обучених стручњака, лични и условљени општим расположењем.[24]

Представама о националном карактеру служе се и особе које иначе сматрају рационалним. Они своје спољнополитичке погледе и препоруке заснивају на њима и на таквим представама засноване препоруке имале су и имају утицаја на спољнополитичке одлуке највећих светских сила.[25] Лако се онда може претпоставити у којој се мери овакве предрасуде могу злоупотребљавати када су у питању мање образовани и мање искусни људи. То је још један разлог да постојање националних стереотипа не потценимо, и поред све њихове ирационалности. Тиме се објашњава потреба да се наука о међународним односима овим заблудама бави у већој мери но што се њима баве озбиљни истраживачи националне културе.

*

* *

И поред све разноврсности националних култура и поштовања које изазива њихово богатство, оно што смо до сада покушали да покажемо сведочи о могућности да се оне и вредносно квалификују са гледишта општечовечанских интереса. Ако изучавање националне културе покаже да она излучује вредности и правила који су у нескладу с основним добрима читавог човечанства, уочен је правовремено озбиљан узрок међународних поремећаја, указано је на опасност која не прети само становништву једне државе, него и свету у целини. На томе се заснивају напори да се националне културе, и поред свих неопходних специфичности, доведу у склад с универзалним вредности-

---

[23] A. K. P. Sinha – O. P. Upadhyaya, *Change and persistence in the stereotypes of university students toward different ethnic groups during the Sino-Indian border dispute*, „Journal of Social Psychology", 1960, стр. 31 и даље.

[24] R. Benedict, *The Chrysantemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture*, Boston, Houghton Mufflin; 1946. G. Gorer – J. Rickman, *The People of Great Russia*, A Psychological Study, London, 1949.

[25] G. F. Kennan, *Memoirs 1950–1963*, London, Hutchinson, 1972, стр. 55–56; H. Morgenthau, *Politics Among Nations*, New York, Knopf, 1973, стр. 129 и даље.

ма. У изузетним ситуацијама такав је напор веома јак, као што су то били покушаји преваспитавања („денацификација") Немачке после Другог светског рата. У савременим условима, овај процес може да се одвија путем деловања међународних организација.

г. *Приближавање националних култура – „културни империјализам".* – У даљем истраживању националних култура важно је управити се и на приближавање националних култура изазвано другим утицајима. Разлике између националних култура смањују се деловањем средстава за масовно комуницирање, која у све већој мери прожимају живот савременог човека.

На жалост, ток таквих информација и утицаја је у данашњем свету једносмеран и иде од развијених, богатијих земаља према неразвијенијима и сиромашнијима, док супротног утицаја такорећи и нема.

Истраживања о телевизијским програмима, која су за UNESCO извршили фински социолози Норденстренг и Варис, показује да је у земљама Латинске Америке, Азије и Африке више од пола телевизијског програма увезено. Изнад 70% програма увозе земље као што су нпр. Малезија, Нови Зеланд, Замбија и Нигерија, а у Гватемали се тај постотак пење чак на 84%. Европске земље увозе између четвртине и трећине програма. Једине земље које саме производе скоро све своје телевизијске емисије су САД, Кина и Јапан. С друге стране, главни извозник телевизијског програма су САД (од 300.000 до 1.000.000 часова годишње), које у том погледу далеко воде испред Британије, Француске, Јапана и СР Немачке.[26]

С обзиром на то да средства масовних комуникација, а нарочито телевизија, садрже низ порука, обавештења, ставова о вредностима и других културних садржаја, треба претпоставити да се ово приближавање националних култура врши под постепеним али снажним утицајем најразвијенијих земаља.

У том духу, постоје свесна настојања да се овај процес заустави или чак преокрене. У њиховој основи лежи страховање од „културног империјализма", који је довео дотле да су културне творевине великих народа на „светским" језицима прецењене, док су дела веће вредности, која потичу из других средина, непозната и непримећена. Продор страних културних утицаја доводи до тешкоћа у многим мањим државама, јер делови становништва губе оријентацију и почињу девијантно да се понашају. Уз све то, земље које су се ослободиле колонијалне потчињености ужурбано и енергично траже свој културни идентитет да би и тако изашле из подређене улоге у односу на бивше метрополе. Штавише, чак и у имиграционим земљама, које су се прославиле способношћу за асимилацију и акултурацију, досељеници се, чак и после неколико генерација, труде да упадљиво покажу своју етничку припадност.

---

[26] K. Nordenstreng – T. Varis, *Television Trafic – A One Way Street?*, Paris, UNESCO, 1974.

Хоће ли доћи до космополитизације културе или ће јачати културне разлике међу нацијама? Првој тенденцији иду на руку све чешћи додири између људи, који се извесним приближавањима олакшавају. Приближавање, међутим, не би требало да значи доминацију једне културе. Супротан процес делимично је оптерећен насилним традиционализмом. Оно што је у њему значајније и што ће још дуго бити присутно јесте исправно настојање да се покаже да, ако су националне културе различите, ниједна од њих није „боља" или „гора" јер за то, ван саме културе, једноставно нема мерила, чак ни онда када једна култура услед сплета историјских околности сасвим потисне другу.

Међутим, тражење „вечитих" национално условљених разлика у националним културама неће уродити значајним плодовима, јер сви подаци говоре о томе да су посебности националних култура производ друштвених околности и историје. Ово објашњење, које одбацује непроменљивост и потпуну самосталност елемената националне културе, не значи и то да „национална култура" није погодна ознака за културну димензију државе у међународним односима, нити одриче, у датом тренутку и датом односу, утицај националне културе, каква она тада, као производ различитих околности, јесте.

2. Националне организације[27]

Разлоге због којих нацију не сматрамо субјектом међународних односа изнели смо раније. Главни међу њима је тај што нација није организована, већ је организациони облик којим се она испољава, по правилу, држава. Међутим, онда када државности нема, а ка њој се тежи, стварају се организације националног карактера које у извесним временима могу ступити у међународне односе. Главни такви облици, који се међусобно преплићу, могу бити странке, привремене владе и народноослободилачки покрети. Странке организоване на националној бази нису непозната појава у вишенационалним државама, али све оне не ступају у међународне односе. У доба поремећаја, криза или ратова, руководства таквих странака могу ступити у односе са страним државама и другим субјектима међународних односа, да би преговарала или усклађивала дејства у име нације коју тврде да представљају. Када има више националних странака, оне се у ту сврху организују у националне одборе, као заметке будуће националне државе. Такви су одбори, на пример, били веома делатни у току Првог светског рата у име нација које су тежиле ослобођењу од власти централних сила (чехословачки и пољски одбори). У њих спадају и групе политичара које су иступале у име Словенаца, Хрвата и Срба у Аустро-угарској и преговарале с представницима тадашње Србије о стварању и уређењу будуће југословенске државе (Југословенски одбор и Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба).

[27] J. S. Bertelsen (ur.), *Nonstate Actors in International Politics*, New York, Praeger, 1977.

Хоће ли доћи до космополитизације културе или ће јачати културне разлике међу нацијама? Првој тенденцији иду на руку све чешћи додири између људи, који се извесним приближавањима олакшавају. Приближавање, међутим, не би требало да значи доминацију једне културе. Супротан процес делимично је оптерећен насилним традиционализмом. Оно што је у њему значајније и што ће још дуго бити присутно јесте исправно настојање да се покаже да, ако су националне културе различите, ниједна од њих није „боља" или „гора" јер за то, ван саме културе, једноставно нема мерила, чак ни онда када једна култура услед сплета историјских околности сасвим потисне другу.

Међутим, тражење „вечитих" национално условљених разлика у националним културама неће уродити значајним плодовима, јер сви подаци говоре о томе да су посебности националних култура производ друштвених околности и историје. Ово објашњење, које одбацује непроменљивост и потпуну самосталност елемената националне културе, не значи и то да „национална култура" није погодна ознака за културну димензију државе у међународним односима, нити одриче, у датом тренутку и датом односу, утицај националне културе, каква она тада, као производ различитих околности, јесте.

2. Националне организације[27]

Разлоге због којих нацију не сматрамо субјектом међународних односа изнели смо раније. Главни међу њима је тај што нација није организована, већ је организациони облик којим се она испољава, по правилу, држава. Међутим, онда када државности нема, а ка њој се тежи, стварају се организације националног карактера које у извесним временима могу ступити у међународне односе. Главни такви облици, који се међусобно преплићу, могу бити странке, привремене владе и народноослободилачки покрети. Странке организоване на националној бази нису непозната појава у вишенационалним државама, али све оне не ступају у међународне односе. У доба поремећаја, криза или ратова, руководства таквих странака могу ступити у односе са страним државама и другим субјектима међународних односа, да би преговарала или усклађивала дејства у име нације коју тврде да представљају. Када има више националних странака, оне се у ту сврху организују у националне одборе, као заметке будуће националне државе. Такви су одбори, на пример, били веома делатни у току Првог светског рата у име нација које су тежиле ослобођењу од власти централних сила (чехословачки и пољски одбори). У њих спадају и групе политичара које су иступале у име Словенаца, Хрвата и Срба у Аустро-угарској и преговарале с представницима тадашње Србије о стварању и уређењу будуће југословенске државе (Југословенски одбор и Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба).

[27] J. S. Bertelsen (ur.), *Nonstate Actors in International Politics*, New York, Praeger, 1977.

Народноослободилачки покрети су обично под руководством једне националне странке, или коалиције више њих, али имају под собом и организоване оружане снаге које дејствују на националној територији. Такви покрети били су почетна фаза у настајању многих новијих држава (нпр. Алжир, Индонезија) а и данас се сматрају представницима оних нација које су још под колонијалном влашћу. Упоредо с успесима таквих покрета, расте број држава које су спремне да уђу с њима у званичне односе и да их позивају на међународне скупове на којима се расправља о питањима која се тичу њихових нација. Тако се поступало, на пример, с Палестинском ослободилачком организацијом (ПЛО), која представља савез палестинских странака и групација, или организацијом Фрелимо, која је заступала народ Мозамбика, у коме је пре стицања независности држала знатну ослобођену територију. Даљи ступањ ка државности је стварање привремених влада. Оне могу бити и признање страних држава, које их онда третирају као пуноправне субјекте међународног права,чак и ако се налазе у избеглиштву и немају под својим надзором целокупну националну територију. Привремена алжирска влада призната је од многих држава пре 1962. године, када је Француска напустила Алжир, а њени представници учествовали су 1961. године на београдској конференцији шефова држава и влада несврстаних земаља. Тако је била – пре промена у Португалији – створена и привремена ослободилачка влада португалске колоније Гвинеја-Бисао. Њу су признале неке владе па је била примљена и у неке међународне организације.

Без обзира на танана правна просуђивања о томе када у оваквим случајевима стварно настаје нова држава, мора се признати да сви ови облици, док трају, имају улогу у међународним односима која их приближава субјектима међународних односа, па их чак и изједначава с њима. То признају и владе погођених држава, на чијој се територији овакви облици стварају, тиме што коначно с вођама странака, одбора или покрета, које су дотле прогањале склапају споразуме о условима под којима ће настати нове, независне државе.

На крају излагања о овим, привременим, субјектима међународних односа, треба истаћи два упозорења. Прво, у овакве субјекте не спадају организације које настају као део борбе за власт у једној држави, иако могу да делују из иностранства, па чак да имају и вид привремених влада. Ту се не ради о стварању новог субјекта међународних односа, већ о промени владе у постојећој држави. У међународном праву ова појава позната је као паралелизам влада. Друго, није довољно да се група људи прогласи за представнике националне организације и да успе да успостави неке међународне додире да би се сматрала привременим субјектом међународних односа. Да не би био фикција, овакав покрет, странка или одбор треба да стварно располаже снагом и подршком међу својим сународницима и на територији

насељеној њима, снагом које су свесни и други субјекти међународних односа. Неке политичке снаге, па чак и владе, подржавају из посебних разлога привид постојања фиктивних субјеката, сачињених од политичких емиграната, као што је то нпр. случај с покретом за независност Јужних Молука (дела Индонезије) у Холандији, чији се чланови издају за представнике целих својих нација али не могу да се позову на чињенице које би томе говориле у прилог.

III

МЕЂУНАРОДНИ СУБЈЕКТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Међународне (међудржавне) организације

А. Појам

Под међународном организацијом обично се подразумева тзв. међудржавна, међувладина или јавна међународна организација. Такав субјект је организовани систем односа између држава-чланица, који се изражава у постојању органа организације, које представљају средишта одлучивања и преко којих организација делује као посебан субјект међународних односа и међународног права. Правна претпоставка за постојање међународне организације јесте њен статут, који ступа на снагу ратификацијом потребног броја држава, а фактична је да су образовани њени главни органи и да су почели да раде.[28]

Међународне организације проистекле су из облика тзв. вишестране дипломатије, из скупова више држава, одржаваних на једном месту, који су некада били изванредно ретки, али су у XIX веку постајали све редовнији. Постепено се запажало да ови међународни конгреси и конференције не могу да задовоље при решавању питања заједничких за више држава, па и цео свет, ако се састају нередовно, у променљивим саставима, без јасне представе о дугорочном циљу. Тако су се почели стварати, за неке важне неполитичке области међународне сарадње, првенствено на пољу комуникација, међународни савези (уније), који су предвиђали редовно периодично састајање дипломатских конференција и, поред тога, успостављање служби које би радиле између скупова, старајући се о спровођењу донетих одлука и припреми нових. Периодичне дипломатске конференције у каснијој фази постају пленарни органи међународних организација, а бирои њихови административни органи, секретаријати, у којима испочетка раде само држављани државе у којој је седиште организације, а касније запошљавају међународне службенике у правом смислу речи.

[28] В. Димитријевић – О. Рачић, *Међународне организације*, Београд, „Савремена администрација", 1988.

насељеној њима, снагом које су свесни и други субјекти међународних односа. Неке политичке снаге, па чак и владе, подржавају из посебних разлога привид постојања фиктивних субјеката, сачињених од политичких емиграната, као што је то нпр. случај с покретом за независност Јужних Молука (дела Индонезије) у Холандији, чији се чланови издају за представнике целих својих нација али не могу да се позову на чињенице које би томе говориле у прилог.

III

МЕЂУНАРОДНИ СУБЈЕКТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Међународне (међудржавне) организације

А. Појам

Под међународном организацијом обично се подразумева тзв. међудржавна, међувладина или јавна међународна организација. Такав субјект је организовани систем односа између држава-чланица, који се изражава у постојању органа организације, које представљају средишта одлучивања и преко којих организација делује као посебан субјект међународних односа и међународног права. Правна претпоставка за постојање међународне организације јесте њен статут, који ступа на снагу ратификацијом потребног броја држава, а фактична је да су образовани њени главни органи и да су почели да раде.[28]

Међународне организације проистекле су из облика тзв. вишестране дипломатије, из скупова више држава, одржаваних на једном месту, који су некада били изванредно ретки, али су у XIX веку постајали све редовнији. Постепено се запажало да ови међународни конгреси и конференције не могу да задовоље при решавању питања заједничких за више држава, па и цео свет, ако се састају нередовно, у променљивим саставима, без јасне представе о дугорочном циљу. Тако су се почели стварати, за неке важне неполитичке области међународне сарадње, првенствено на пољу комуникација, међународни савези (уније), који су предвиђали редовно периодично састајање дипломатских конференција и, поред тога, успостављање служби које би радиле између скупова, старајући се о спровођењу донетих одлука и припреми нових. Периодичне дипломатске конференције у каснијој фази постају пленарни органи међународних организација, а бирои њихови административни органи, секретаријати, у којима испочетка раде само држављани државе у којој је седиште организације, а касније запошљавају међународне службенике у правом смислу речи.

[28] В. Димитријевић – О. Рачић, *Међународне организације*, Београд, „Савремена администрација", 1988.

Модерна међународна организација добија коначне облике после Првог светског рата, оснивањем двеју великих универзалних организација: Друштва народа и Међународне организације рада. Друштво народа се успоставља ради утицаја на најважније и најосетљивије односе између држава, политичке односе, и настоји да у том циљу ограничи употребу насиља између држава, односно да потребно насиље потчини своме надзору. Међународна организација рада пробија другу традиционалну препреку, оличену у постојању апсолутне унутрашње надлежности: њена је сврха да утиче на односе друштвених група унутар држава, зато што постоји уверење да се они у крајњој линији одражавају и на међународне односе. На основу искустава, добрих и лоших, које су међународне организације прикупиле између два светска рата, после 1945. године долази до процвата међународног организовања. Мало је области живота које нису предмет интересовања неке међународне организације. Организације све више разграњавају и обогаћују своју делатност, што доводи и до пораста броја међународних службеника, људи који искључиво раде за њих. Само Уједињене нације имају више од 20.000 службеника.

Б. Државе и међународне оргаанизације

Однос држава и међународних организација је многострук и сложен. Пре свега, државе оснивају међународне организације. То се обично дешава тако што известан број држава, осећајући потребу да заједничке интересе унапређује путем нове међународне организације у одговарајућој области, шаље своје представнике на дипломатску конференцију, на којој се расправља о обележјима будуће организације и обликује њен статут. Овај статут има природу међународног уговора, који ступа на снагу под условима који су у њему предвиђени. Најчешће се тражи да уговор ратификује бар минималан број држава, који се сматра довољним за целисходно функционисање организације.

Државе су чланице међународних организација. Поред оних држава које су у предвиђеном року ратификовале новопотписани статут, и називају се чланицама-оснивачима, у организацију се, по правилу, могу учлањавати и остале државе. У погледу могућности учлањења разликује се степен отворености организације. Сасвим отворене су оне организације у које се државе могу учлањавати простим приступањем њиховом статуту. Мање су отворене оне где учлањење не зависи само од воље државе, већ претпоставља пријем, о коме одлучује неки орган организације. При том, држава мора да испуни услове који су постављени за пријем у чланство. Најзатвореније су организације које, у начелу, не примају нове чланице, сем ако надлежни орган не одлучи да одређену државу позове да ступи у чланство.

Државе су, преко својих представника, главни носиоци акције у међународним организацијама. Већина органа међународне органи-

зације састављена је од представника држава-чланица, чијим се изјашњавањем коначно стварају њихове одлуке.

Код већине међународних организација одлуке извршавају државе-чланице. Такве организације углавном разматрају могућности садржане у различитим предлозима и доносе одлуке за саображену акцију. Отуда се називају делибераtивним међународним организацијама. У новије време расте број организација које су оперативне, што значи да имају органе и службе за непосредно извршавање својих одлука.

По правилу, државе чланице издржавају међународне организације тиме што чланским доприносима дају материјална средства, потребна за њихов рад. Многе организације накнађују део својих трошкова из прихода које саме остварују, али су сасвим ретке оне које се у потпуности издржавају на тај начин. То су махом организације које послују као банке, али се и онда почетни капитал састоји од улога држава-чланица.

В. Структура међународне организације

Као што је напоменуто, организација испољава своју вољу путем органа, чији су број и надлежност одређени статутом. Типична међународна организација има бар три главна органа. Најглавнији је најчешће пленарни орган (скупштина), у коме су заступљене све чланице, и који је, као што смо видели, проистекао из некадашњих конгреса и конференција. Тај се орган најређе састаје и доноси основне, дугорочне одлуке, које установљавају општи смер деловања организације и садрже упутства за остале органе, који су потчињени пленарном органу, поред осталог и зато што пленарни орган бира њихове чланове. Такви су органи, на пример, Генерална конференција UNESCO или Скупштина шефова држава и влада Организације афричког јединства.

Извршни орган међународне организације је ужи орган, у који улази само део држава-чланица и који се чешће састаје зато што му је основна дужност да се стара о раду организације између заседања пленарног органа. По правилу, он је подређен овом последњем, али ту одступања нису ретка. Најпознатије је оно у Уједињеним нацијама, где Савет безбедности, иако ужи орган, има првенствену надлежност за предузимање мера за заштиту међународног мира и безбедности и у тој области може да доноси обавезне одлуке, док пленарни орган Генералне скупштине, не може то да чини. Чланове извршног органа најчешће бира пленарни орган, иако и ту има изузетака, било зато што сам статут изричито одређује које ће државе стално бити чланови ужег органа (као што то Повеља Уједињених нација ради у погледу сталних чланица Савета безбедности), било зато што тражи да у ужи орган обавезно уђу чланице које су најзаинтересованије за делатност

организације (већину чланова Савета међународне поморске консултативне организације морају сачињавати државе које су највећи поморски превозници или које највише учествују у међународној поморској трговини). Међународна организација може имати само један главни ужи орган, или их имати више, као што Уједињене нације, поред Савета безбедности, имају Економско-социјални и Старатељски савет.

Администратшивни орган међународне организације проистекао је из бироа који је раније обављао техничке послове између заседања дипломатских конференција. Овај орган не сачињавају државе, већ људи који првенствено служе организацији. Савремене међународне организације настоје на међународном карактеру своје администрације. Административни орган, који се најчешће назива секретаријатом, сачињавају његов шеф и особље које му помаже у обављању послова. Органи организације, тј. по правилу највиши органи, бирају само шефа административног органа, који се најчешће назива генералним секретаром или генералним директором, а овај поставља своје особље, у складу с општим прописима, садржаним у статуту и одлукама организације. За разлику од ранијих бироа, особље административног органа, тзв. међународни службеници, у сталном је радном односу с организацијом и долази из различитих држава. Његова је дужност, међутим, да своју лојалност пренесе на организацију и да служи њој, а не својој држави. Административни орган обавља све техничке послове око рада организације и учествује у припремању и извршавању одлука организације. Он је најсталнији од органа, зато што никада не прекида рад а његов главни део је у једном месту, које се сматра седиштем организације. И остали органи, по правилу, заседају у седишту, али то не мора увек да буде случај. Припадници секретаријата у великој мери оличавају саму организацију – шеф администрације је лице које у многим пословима и приликама иступа у њено име, а лица којима су организације представљене у државама или код других организација чланови су секретаријата.

Поред ових органа, међународне организације имају и друге, помоћне органе, који могу бити успостављени самим статутом или одлукама главних органа. Они могу бити стални или привремени (*ad hoc*). Чланови ових органа могу бити представници држава, али су не ретко и личности изабране у личном својству и због посебних својих особина.

Новије организације с наддржавним обележјима имају у погледу организационе структуре неке специфичности. За њих су карактеристична два органа која, међутим, нису потпуно искључена ни код типичних међународних организација. Један је представничка скупштина, у које не улазе представници влада држава-чланица, него лица непосредно изабрана од становништва држава-чланица, било да су

посебно бирана за тај положај, било да се регрутују међу члановима парламената, водећи рачуна о сразмерној страначкој заступљености. Такав је орган Скупштина Европске уније. Ужи орган код оваквих организација се исто тако не састављa од представника држава, већ од нарочито квалификованих појединаца, који – попут међународних службеника – треба првенствено да се равнају према интересима и циљевима целине саме организације, а не да заступају гледишта својих влада.

Г. Деловање међународне организације

Међународна организација треба у својој области да омогући постизање циљева које свака држава понаособ не би могла да постигне. То је нарочито јасно у неполитичким областима: свако друштво жели, на пример, да користи радио, телевизију и телекомуникационе уређаје, у свом оквиру и ради општења с иностранством. Без координације, која се постиже у Међународној унији за телекомуникације, било би то немогуће, чак и када би држава хтела потпуно да се изолује од иностранства. Уз ову координациону улогу, организације усклађују и мире опречне интересе, што се може видети на следећем простом примеру. Све државе, произвођачи и извозници шећера, заинтересоване су за повољне и стабилне цене овог свог производа и за извесност у погледу потражње. С друге стране, државе увознице шећера желе да осигурају снабдевање без трзавица, уцена и уз умерене цене. И једна и друга група држава окупљају се због својих специфичних интереса, али су оне упућене једна на другу да би у Међународном савету за шећер извозници, односно увозници координисали своје програме и акције и узајамно мирили оне интересе који су (као нпр. висина цене) на изглед супротни али су у јединству. На тај начин, међународне организације решавају противуречност између постојања низа суверених држава и захтева оних делатности које имају светске или регионалне размере, те траже основу ширу од територије било које државе. У извесним нарочито важним питањима, неке светске међународне организације, као нпр. Уједињене нације, представљају човечанство, светске интересе, које оне покушавају да намећу државама које их не увиђају, па чак и онда када оне нису чланице организације. У такве светске интересе спадају, пре свега, међународни мир и безбедност.

Да би испуњавале ове циљеве, међународне организације предузимају различите делатности и тако вишеструку улогу у међународним односима. Прва и најстарија улога, коју су оне играле још у неразвијеном облику, састоји се у томе што оне представљају састајалишта представника држава и других субјеката међународних односа и заступника различитих групних интереса и трибину на којој они износе своје ставове. Тако се олакшава непосредно споразумевање ових субјеката, чији резултат може али и не мора да има облик одлуке

организације, при чему је јасно да је присуство организације у сваком случају важно, па чак и одлучујуће. Самосталнију улогу организација има онда када настоји да утврди чињенице у међународним односима, да установи пожељно стање у тим односима, да упореди то стање с постојећим и да на основу тога донесе одлуке о мерама које треба предузети да би се то жељено стање постигло. У таквом послу не учествују само државе чланице – мада оне у већини организација задржавају важну улогу – већ и органи и службе организације, који делују само у име организације па и нису увек састављени од представника држава. У погледу установљавања чињеничног стања значајан је, на пример, рад статистичких служби организација, чији се извештаји данас сматрају најобјективнијим приказом стварног стања, зато што су их израдили квалификовани стручњаци, који су у служби организација због својих вредности а не због националне припадности и зато што они не зависе од држава и других посебних интереса, већ служе организацији. Приликом утврђивања пожељног стања и путева за његово постизање, поред стручњака који дају обавештења о техничким могућностима и расположивим средствима, најважнију улогу играју органи организација, али је решење до кога они долазе скупно и не може се свести на жељу појединих држава, нити на прости компромис, већ на резултанту хтења заступљених чланица.

Као што је већ напоменуто, саме организације, нарочито оне оперативне, мањим или већим делом спроводе своје одлуке. Пошто одлуке никада не могу бити сасвим конкретне, тј. дају општа упутства која се морају примењивати у појединачним случајевима, постоји и извесна слобода акције или избора код онога ко их спроводи. Ако је то орган или службеник организације, тиме долази до изражаја његова, односно организацијска, посебна воља, која се опет не може свести на вољу појединих држава-чланица. Конкретни поступци ове врсте могу имати ограничен значај, као нпр. избор између више кандидата за положај саветника у Међународној здравственој организацији, али и далекосежне политичке последице, као што су била наређења некадашњег генералног секретара УН Дага Хамаршелда (Hammarskojöld) снагама УН у Конгу, за која су бар неке чланице УН сматрале да су битно утицале на исход грађанског рата у тој земљи.

И, на крају, не треба занемарити социјални и психолошки значај чињенице да међународне организације трајно везују за себе, у својству службеника или на други начин, групе људи који у њима виде своју каријеру, животну сигурност и могућност за афирмацију и благостање. Тако се, дакле, поред посебних интереса држава-чланица, које оличавају њихови представници, и светских интереса, које изражава сама организација, у животу организације јавља и трећа врста посебних, групних интереса, који нису у суштини политички, али могу да добију и такав значај. Тако се нпр. већ говори о међународној

бирократији, тј. о бирократима у међународним организацијама, који настоје да свој интерес или своја схватања представе као опште. Једно од таквих настојања, које се јавља у свакој администрацији, јесте тзв. Паркинсонов закон, који описује зачарани круг проистекао из тежње да се број службеника повећава, праћене потребом за стварањем послова за нове службенике, која опет завршава захтевом за новим особљем.

Различите делатности међународних организација и различити интереси које оне задовољавају, дају садржај чињеници да су међународне организације посебни субјекти међународних односа, чија се воља, циљеви и поступци не могу у потпуности приписати ниједном другом субјекту.

Д. Доношење одлука у међународној организацији

Већ је речено да међународне организације, као и сви субјекти међународних односа, имају средишта за доношење одлука. За разлику од државе, већина одлука донесених у организацији тиче се односа организације с другим субјектима међународних односа, у првом реду с државама-чланицама. Отуда функције свих међународних организација претежно узимају облик доношења одлука, те је то формално њихова најважнија, и код свих заступљена, делатност. У статуту организације назначени су главни циљеви организације и начини на који ће се они остваривати. Одлучивање представља примену тако утврђених циљева и означавање нових, као и бирање средстава а њихово остварење у конкретном случају.

Процес одлучивања уређен је, дакле, одредбама организацијског (међународног) права, али не потпуно. Као што се политички процес у држави не своди само на облике и поступке предвиђене уставима и законима, тако и свака организација кроз своју праксу долази до неких образаца, који се не могу свести само на примену статута, већ се морају утврђивати посматрањем и проучавањем стварног понашања. Овде се можемо задовољити само тиме што ћемо означити основне црте процеса одлучивања у типичној, просечној међународној организацији, остављајући по страни посебности, с којима се треба упознати приликом проучавања сваке поједине организације.

Учесницима у одлучивању, а то су представници држава, представници других субјеката међународних односа, индивидуалне личности и представници привремених или трајних интересних група, стало је да поводом питања с којим је организација суочена дође до одређене одлуке, при чему је и одбијање да се одлука донесе исто тако једна врста одлуке, иако не у формалноправном смислу. Субјект који жели позитивну одлуку појављује се на самом почетку процеса одлучивања као иницијатор.

Постојањем иницијативе отвара се прва, припремна фаза одлучивања, која је најчешће неформална, што значи да није регулисана прописима статута. Она се своди на настојање иницијатора да предлог буде формално поднесен надлежном органу организације с изгледом на успех. У ту сврху он испитује став осталих учесника у одлучивању, тражи онога који је овлашћен да поднесе предлог (ако то сам не може) и, што је најважније, осигурава подршку. На тај начин се може образовати и група предлагача, који се често називају спонзорима.

Ако је прва фаза задовољавајуће протекла, подношењем формалног предлога одлуке започиње друга фаза, дебата, која се састоји у расправљању о поднетом предлогу у надлежном органу (или органима) међународне организације. Ова фаза одлучивања подробно је регулисана статутом и пословницима организације. Пошто су органи међународних организација, у највећем броју случајева, састављени од представника држава-чланица, ови у дебати воде главну реч или чак искључиво учествују. Они то чине износећи аргументе, па и претње и обећања, у настојању да се предлог усвоји или одбаци. Њихове тврдње су формално упућене само другим учесницима у дебати, али могу имати и друге циљеве. Где је дебата јавна (а таква је у највећем броју случајева) изјаве могу бити упућене другим субјектима, или јавном мњењу, у тежњи да се унапреде неки други интереси говорника или да се посредно утиче на окупљене представнике држава. Штавише, с обзиром на то да је став држава често утврђен још пре тога и да су представници држава строго везани упутствима својих влада, ови споредни циљеви дебатирања код неких организација почињу да бивају важнији. Дебата се завршава у тренутку када се сматра да је дошло време за коначно изјашњавање.

Само изјашњавање, одлучивање, у ужем смислу речи, обавља се у виду гласања. Статут прописује који се услови морају испунити да би одлука била донета. У складу с поштовањем суверенитета држава-чланица, раније се у органима међународних организација за пуноважност одлуке тражила једногласност, која је значила да су нужни позитивни гласови свих чланова органа да би одлуке било. У новије време се једногласност напушта или ублажује. Већина савремених међународних организација доноси одлуке већином гласова чланова органа, која може бити проста или квалификована (за важније, значајније одлуке).

Свака одлука међународне организације обавезна је за њене органе или службе, али то не мора да буде за државе-чланице, док је за државе нечланице *res inter alios acta* (уз изузетке када је реч о очувању мира и безбедности од стране Уједињених нација). Већина одлука није правно обавезна ни за чланице, већ представља препоруке које оне, међутим, не могу систематски игнорисати и одбацивати, ако желе да

остану чланице организације. Мањи број одлука обавезан је за државе-чланице. Обележје организација с наддржавним својствима је у томе што неке њихове одлуке нису само обавезне за државе-чланице но и за све субјекте на њиховим територијама. Обавезне одлуке међународних организација, због своје важности, изискују сложенији поступак и строже прописе о гласању, али је данас могуће да држави-чланици тако буде наметнута обавеза на основу одлуке против које се изјаснила.

У оним организацијама које имају судске органе и предвиђају такву надлежност, неке одлуке неких органа могу се побијати пред судом одговарајуће организације, чиме се описани процес може наставити за још једну фазу, фазу провере ваљаности одлуке. Одлука се може нападати због материјалноправних мана, као што је нпр. несагласност са статутом или због недостатка у поступку, као што је нпр. прекорачење надлежности од органа који ју је донео. У оним организацијама које не познају ову фазу и код одлука које се не могу оспоравати пред судским органом, одлука важи без обзира на приговоре који јој се могу упутити и једино је орган који ју је донео овлашћен да је повуче или измени. Држава-чланица и други субјекти, чији су интереси њима погођени, користе тада политичка средства да омету њено извршење. Због тога што је извршење одлука међународних организација претежно поверено самим државама-чланицама, могућности за ометање извршења нису мале и с њима у раду међународних организација увек треба рачунати, нарочито када је реч о одлукама с великим политичким значењем.

IV

ТРАНСНАЦИОНАЛНИ СУБЈЕКТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

1. Појам

Као што је већ истакнуто, транснационални субјекти међународних односа испуњавају све услове који су постављени за субјекте међународних односа, али се од других разликују по томе што су у њима окупљени људи из различитих држава, без посредовања својих држава. Удруживање људи с обзиром на неки заједнички циљ или афинитет познато је и веома проширено унутар држава (нпр. политичке странке друштвене организације, добротворна друштва, научна и стручна удружења, спортски клубови итд.), али оваква удружења, чак и када одржавају међусобне међународне везе, остају махом национална. Тек када се њихови чланови, непосредно или преко својих националних удружења, међународно организују, творевина која тако

остану чланице организације. Мањи број одлука обавезан је за државе-чланице. Обележје организација с наддржавним својствима је у томе што неке њихове одлуке нису само обавезне за државе-чланице но и за све субјекте на њиховим територијама. Обавезне одлуке међународних организација, због своје важности, изискују сложенији поступак и строже прописе о гласању, али је данас могуће да држави-чланици тако буде наметнута обавеза на основу одлуке против које се изјаснила.

У оним организацијама које имају судске органе и предвиђају такву надлежност, неке одлуке неких органа могу се побијати пред судом одговарајуће организације, чиме се описани процес може наставити за још једну фазу, фазу провере ваљаности одлуке. Одлука се може нападати због материјалноправних мана, као што је нпр. несагласност са статутом или због недостатка у поступку, као што је нпр. прекорачење надлежности од органа који ју је донео. У оним организацијама које не познају ову фазу и код одлука које се не могу оспоравати пред судским органом, одлука важи без обзира на приговоре који јој се могу упутити и једино је орган који ју је донео овлашћен да је повуче или измени. Држава-чланица и други субјекти, чији су интереси њима погођени, користе тада политичка средства да омету њено извршење. Због тога што је извршење одлука међународних организација претежно поверено самим државама-чланицама, могућности за ометање извршења нису мале и с њима у раду међународних организација увек треба рачунати, нарочито када је реч о одлукама с великим политичким значењем.

IV

ТРАНСНАЦИОНАЛНИ СУБЈЕКТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

1. Појам

Као што је већ истакнуто, транснационални субјекти међународних односа испуњавају све услове који су постављени за субјекте међународних односа, али се од других разликују по томе што су у њима окупљени људи из различитих држава, без посредовања својих држава. Удруживање људи с обзиром на неки заједнички циљ или афинитет познато је и веома проширено унутар држава (нпр. политичке странке друштвене организације, добротворна друштва, научна и стручна удружења, спортски клубови итд.), али оваква удружења, чак и када одржавају међусобне међународне везе, остају махом национална. Тек када се њихови чланови, непосредно или преко својих националних удружења, међународно организују, творевина која тако

настаје може добити довољан политички значај да би се убројала у субјекте међународних односа.

Иако неки транснационални субјекти делују одавно (нпр. цркве), већа је пажња на њих обраћена тек у најновије време. Отуда не постоји потпуна сагласност ни о творевинама које у њих треба убројати нити о томе како их треба разврстати. Следећи одељци треба да укажу на неке од најважнијих група таквих субјеката.[29]

2. Међународне невладине („приватне") организације[30]

Међународне невладине организације су удружења група и појединаца из различитих држава, чији циљеви нису лукративни, тј. не састоје се у стицању добити. Такве се организације, дакле, не могу бавити трговином или банкарством, али се могу залагати за интересе својих чланова или за опште интересе, онако како их њихови чланови опажају. Отуда је велики број таквих организација и зато су оне врло разноврсне.

У свету има скоро пет хиљада међународних „приватних" организација. Овај је број упечатљив, иако треба имати у виду да су неке од ових организација фиктивне или сасвим нејаке, док су друге, у ствари, престале да делују или окупљају сасвим мали број људи, који се из личних разлога издају за представнике транснационалних група. С обзиром на то да се овакве организације могу слободно оснивати и да не постоје међународна мерила за њихово признавање, међународном приватном организацијом сматра се свака она творевина која успе да се као таква региструје у некој од постојећих држава, задовољавајући захтеве њеног законодавства. Нешто су поузданији постојање и значај оних организација које признају међународне јавне организације. Оне то, обично, чине дајући им саветодавни статус, што значи да им допуштају да учествују у њиховом раду подношењем предлога и докумената, или чак иступањем у дебати. Најугледније су свакако оне приватне организације које имају такав статус при Економско-социјалном савету Уједињених нација или при UNESCO.

Највећи број невладиних организација окупља људе исте професије. Њихов циљ може да буде само сталешки, али је скоро увек повезан са тежњом да се унапреди и струка којом се чланови баве, да се размене искуства и да се у целом свету користе достигнућа до којих су неки чланови дошли. Такав двојни циљ имају Међународни савез преводилаца, Европска федерација јавних службеника, или Нордијско удружење музичара. Врло су сличне организације које се претежно не

---

[29] R. O. Keohane – J. S. Nye, *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1972.

[30] B. Stošić, *Les organisations non-gouvernmentales et les Nations Unies*, Geneve. Droz 1964; J. Meynaud, *Les groupes de pression internationaux*, Lausanne, Etudes de science politique, 1961.

старају о заједничким сталешким интересима својих чланова већ о усавршавању делатности којом се ови баве. То може бити нека грана науке (Међународни савез за чисту и примењену хемију), једна ужа дисциплина (кардиохирургија), род уметности (Савез ПЕН клубова), или грана спорта (Међународна федерација фудбалских удружења – FIFA). Овакве организације имају утицаја на делатност својих чланова, па и на рад свих оних који се баве истим послом, не само зато што се на њиховим скуповима потврђују или одбацују предлози за нове поступке и методе, већ и зато што оне често прописују правила таквих делатности, која постају обавезна за свакога ко хоће да се њима бави у међународној конкуренцији. Обавезности и утицај таквих правила нису свуда исти, али је њихово присуство несумњиво и она су често веома ефикасна, иако их не прати никаква принуда. У том погледу као добра илустрација могу послужити разни међународни спортски савези, без којих се међународна такмичења у многим спортским областима не би могла ни замислити, зато што они прописују општеважећа правила игре, организују или контролишу важне међународне сусрете и признају постигнуте резултате, нарочито ако ови претендују на својство „рекорда". Међутим, ни озбиљнија такмичења унутар држава не одвијају се мимо међународних правила.

Даље, овакве организације могу заступати интересе веома широког круга људи, који није обележен само њиховом делатношћу, већ својством. Пол је обележје које удружује Међународни савез жена. Узраст одлучује о чланству у међународним омладинским организацијама. Међународни синдикални савези издају се за представнике радничке класе, односно свих послопримаца. Разне католичке међународне невладине организације имају посебне циљеве, али окупљају људе једне вероисповести. Светски јеврејски конгрес иступа у име припадника једне етничке групе која се налази у специфичном положају.

Међународне приватне организације не морају се, међутим, везивати за особености свога чланства, већ тежити неком општем циљу. Такав циљ може бити спречавање суровости према животињама (Међународно друштво за заштиту животиња), унапређивање једног међународног језика (Свеопште удружење за есперанто), подршка Уједињеним нацијама и идеји међународне сарадње (Светска федерација удружења за Уједињене нације), борби против прогањања политичких противника Amnesty International (Међународна амнестија), па све до стварања светске државе (Међународни федералисти). Но, не би било тачно када би се у организације с општим циљевима сврстале само оне које су тако очигледно означене, јер се за њих залажу, и то веома живо и успешно, и неке организације које смо раније помињали. Организације бораца, омладине, студената, жена-правника, политиколога, физичара итд. не баве се само статусом сво-

јих чланова или унапређењем своје професије, него настоје да допринесу да се остваре важне међународне вредности, као што су мир, међународна сарадња итд., или се упуштају у идеолошку борбу, залажући се за ову или ону организацију света и друштва. Из овог последњег разлога многе су се такве организације, нарочито у доба хладног рата, поцепале у више нових, тако да има више ривалских међународних омладинских, студентских, синдикалних и правничких организација, које имају опште али различите циљеве и изражавају опречне погледе на свет.

Свака невладина организација има правила на основу којих ради. Правила се доносе на оснивачком скупу, коме присуствују заинтересовани појединци или национална удружења и она одређују даљи рад организације. Као што је већ речено, правила не потврђује никаква друга инстанца, мада се она обично подносе на увид органима државе у којој је седиште организације, јер једино на тај начин организација може добити својство правног лица по законима те државе. Надлежни органи се не упуштају у начин на који организација делује, већ углавном цене само то да ли су њени циљеви у складу с јавним поретком те државе.

Правила ових организација су разноврсна али важније међународне приватне организације углавном имају следеће црте.

Мање организације ове врсте учлањују непосредно појединце, док веће образују националне огранке који су у ствари национална удружења с истим циљем.

Врховни органи међународних приватних организација су скупштине, конгреси, или конференције, на којима се окупљају сви чланови или делегати националних удружења-чланова. Они се повремено састају и доносе најважније и дугорочне одлуке. Између ових скупова пословима организације обично руководи неко уже тело (извршни одбор, савет итд.), чији се чланови бирају на општем скупу. Главни часници организације су председник и генерални секретар. Председник је обично истакнута личност, чији углед користи организацији и даје му ауторитет у њој, мада се он њој потпуно не посвећује и нема великих самосталних овлашћења. Генерални секретар води свакодневну делатност организације и стара се о извршењу њених одлука те је у неким организацијама најутицајнији појединац. Њему је то, не ретко, и једино занимање а у већим и богатијим организацијама он има на располагању и службенике у радном односу с организацијом. Организације са скромним средствима немају професионалног генералног секретара, па чак ни пословне просторије у правом смислу речи.

Правило је да се међународне приватне организације издржавају од чланарина, било да оне долазе непосредно од чланова или од националних удружења. С обзиром на велике издатке које овакве организације имају, нарочито ако делују у целом свету, ови приходи

могу бити недовољни. Отуда се саме организације, или национални огранци, обраћају за помоћ државама, међународним јавним организацијама, задужбинама и другим институцијама. Средства која се на овај начин добијају најчешће се могу трошити само на одређене, заједнички одобрене пројекте и акције, чиме се, наравно, утиче на рад организације.

Као што је већ наговештено, не може се сматрати да су све међународне приватне организације субјекти међународних односа, већ се сваки случај мора посебно испитивати. Разуме се да пре свега треба установити да организација стварно постоји, што се обично чини тако што се утврди да ли су њени органи дејствовали у последњих пет до десет година. Затим се испитује да ли чланови организације осећају икакву лојалност према њој или је само сматрају приређивачем скупова на којима се они срећу. Организацијама које задовоље ове предуслове најчешће се приговара да нису независне, већ да се налазе под одлучујућим утицајем неког другог субјекта међународних односа. Такав утицај углавном потиче од држава или других транснационалних организација. У доба хладног рата биле су нарочито честе оптужбе да су поједине међународне приватне организације осниване и одржаване зато да би служиле циљевима појединих држава, нарочито великих сила, поглавито у области пропаганде, где утичу на јавно мњење и привлаче политички неискусне људе тиме што маскирају праве субјекте и праве интересе. Такве су се оптужбе потврђивале када би у јавност избијали скандали око финансирања ових организација (нпр. средства која је Међународна унија социјалистичке омладине добијала од обавештајне службе САД) или путем самих поступака организација (као када су југословенски национални огранци, као по команди, после резолуције Информбироа били искључени из једног броја међународних невладиних организација, као што су нпр. Међународни савез студената, Светска синдикална федерација итд.). Што се тиче утицаја транснационалних субјеката, он је јасан код оних невладиних организација које и не крију да су део ширег покрета, као нпр. Међународни савез католичке штампе. У неким случајевима, такве су организације једини и јасно видљиви делови покрета. Међутим, политички, религиозни и други покрети могу да доминирају организацијама а да се при томе очува привид њихове самосталности. При свему томе, с одрицањем субјективитета због страних утицаја не треба пренаглити, јер субјекти међународних односа непрекидно настоје да утичу једни на друге и повремено успевају да такав утицај буде у односу на невладине организације потпун. Треба се уверити да је он и трајан, да се не остварује само због привременог сплета околности, да не значи само владање неким утицајним часницима и члановима органа. Тек ако се утврди да је организација само привид, да се њен рад састоји у прихватању унапред одлученог а да су обични чланови или

тога свесни или не могу да утичу на одлучивање, може се закључити да међународна невладина организација није самостални субјект међународних односа.

Већина посматрача се, међутим, слаже да највећи број међународних невладиних организација не задовољава мерило политичке релевантности, тј. да оне или не улазе у политичке односе или да у том погледу не испољавају никакву моћ. Као што је већ напоменуто, није лако наћи практично применљиве критерије у овој области. Постоје организације чији је политички утицај неоспоран и постоје оне које у том погледу немају никаквих амбиција. Испоставља се пак да се између те две крајности налазе организације које повремено могу заиграти важну улогу на светској позорници.

Тако је, нпр. Међународна федерација удружења ваздушних линијских пилота (IFALPA) изгледала као професионална асоцијација, која се стара о добробити својих чланова, све док у току 1969. и 1970. године претњом штрајка и светским штрајком није извршила притисак на међународне јавне организације и поједине државе да предузму мере против међународног тероризма у ваздуху или да у конкретном случају поступе на тражен начин. Лојалност чланова те организације показала се тиме што већина влада није била задовољна акцијама IFALPA (управо зато што не желе да се у овако важним питањима прекрши монопол држава), али је ипак већина пилота света, чак и упркос изричитим забранама, у њима учествовала. После обарања једног јужнокорејског авиона над СССР, IFALPA је 6. септембра 1983. прогласила двомесечни бојкот летова за СССР.

3. Транснационални политички покрети

Међународни политички покрети окупљају људе различитих националности и држављанстава који не теже само једном делимичном или привременом политичком циљу већ усвајају ширу политичку идеологију, учење или програм и залажу се за њихово усвајање и остварење у целом свету. Као субјекти међународних односа не долазе у обзир сви такви покрети, или, боље рећи, не и они случајеви када се покретом означава неорганизована маса истомишљеника, који индивидуално али неусклађено делују. Такви покрети могу бити политички чиниоци али не и субјекти. Проучавање ове врсте транснационалних субјеката отежано је због тога што се наука није њима бавила у довољној мери. Број дилетантских дела, која говоре о међународним „заверама", „тајним друштвима" и другим полумрачним творевинама још увек далеко надмаша број озбиљних студија, које су, опет, посвећене само неким од оваквих покрета.

Карактеристично за ове покрете је то што теже променама у међународној политици, али не само њима. Они верују у предност одређених друштвених и политичких система, било да већ постоје у

неким државама или их тек треба остваривати. Сарадња у оквиру покрета има за циљ да се ти системи одрже, прошире и ојачају. Догод у погледу таквих општих циљева постоји јединственост (ако не и у појединостима), покрети непрестано проналазе погодне начине за њихово остваривање. Тражење тих начина и њихово примењивање представљају највећи део делатности ових покрета.

Организација међународних политичких покрета није онако једноставна и јасна као што је то случај код међународних невладиних организација. Они могу бити без писаних статута: када статут постоји, његов значај није велики јер се покрет надахњује идејама које нису само у статуту изражене и понаша се у складу с околностима и односима снага, који се не могу сапети процедуралним одредбама. Штавише, покрет може да постоји без икаквих ближе утврђених организационих облика. Уз све то, природа интереса и делатности захтева да велики део делатности не буде јаван и познат нечлановима.

С друге стране, припадници покрета су, по правилу, много оданији покрету него што су чланови међународних невладиних организација у односу на њих. Из ове чињенице извире и већа моћ међународних политичких покрета.

За сада се као најважнији међународни политички покрети, који су и субјекти међународних односа, најчешће помињу међународне политичке интернационале, које су у ствари асоцијације националних странака које полазе од исте идеологије и имају сличне политичке програме.

До 1930. историја интернационализма у великој мери се подударала са историјом међународног радничког покрета. Довољно је сетити се Прве (1864) и Друге (1889) интернационале. Међутим, трауматична искуства Велике депресије, када се захватањем националних привреда и економским национализмом реаговало на енормне проблеме, оштетила су и међународно радничко организовање. Постајући активан чинилац у преговорима са послодавцима и владом, синдикати су постали усмерени на специфичну ситуацију у својој земљи, што је довело до њиховог међународног организовања.

Појава совјетске мисије допринела је међународном организовању комунистичке партије. Први међународни комунистички конгрес означио је почетак рада Треће комунистичке интернационале, која је требало да преузме револуционарно вођство над светским пролетаријатом. Лењинова смрт и промене у самој бољшевичкој партији довеле су до постепеног претварања коминтерне у оруђе Стаљина и бирократског круга око њега, доприносећи њеном коначном распуштању 1943. После завршетка Другог светског рата основан је Информативни биро комунистичких партија (Коминформ). Он је требало да буде саветодавно тело равноправних партија, али се убрзо испоставило да је требало да служи као средство за надзор СССР над

радом тих партија, што је најбоље показао случај Југославије из 1948. После распуштања Коминформа 1956. није више било покушаја стварања међународне организације комунистичких партија.

Неке социјалдемократске странке и групе, незадовољне Другом интернационалом, али неспремне да се придруже Трећој, сматрајући да се у њој апсолутизирају типично руска искуства, покушавају 1920. године да створе Међународну радну заједницу социјалистичких странака, која је остала позната под подсмешљивим именом „друге и по интернационале". Ова се епизода завршила тиме што је дошло до уједињења ових снага с групама које су обновиле Другу интернационалу у виду Социјалистичке радничке интернационале (1923), којој се придружује, али на равноправној основи, Међународни савез синдиката. Неспособност социјалдемократије да схвати фашизам и да се одупре рату доводи до поновног гашења међународног покрета, који се тек 1951. године обнавља у виду Социјалистичке интернационале. Манифести и одлуке, усвојени на скуповима Социјалистичке интернационале, нису обавезни за странке-чланице. Иако усвајају неке заједничке вредности, социјалдемократске странке саме одређују своју политику и неретко се, нарочито када учествују у власти, једна другој супротстављају.[31]

Због националистичких ограничења страначки интернационализам је све мање заступљен те се више иде удесно у политичком спектру. Користећи везу коју међу њима ствара верска блискост, демохришћанске странке створиле су 1961. године Светску демохришћанску унију, којој су претходили међународни конгреси у Европи и Латинској Америци, регионима у којима су овакве странке најзаступљеније. Ни ова интернационала не одликује се дисциплином чланица. Петнаестак европских либералних странака удружило се 1947. године у Светску либералну унију, која има мали утицај. Следбеници де Голове (de Gaulle) идеје о „Европи домовина" ујединили су се, као личности, а не као представници странака, у Комитет за јединствени фронт прогреса (1969). То је, међутим, само клуб са незнатним бројем чланова, о чијем се раду мало зна. Странке крајње деснице су по дефиницији националистичке и противне међународном ауторитету те стога не показују никакву тежњу за образовањем својих интернационала. С обзиром на узајамно помагање фашистичких покрета у прошлости и на савез фашистичких сила у Другом светском рату, ову могућност ипак не треба отписати.[32]

---

[31] Најновији статут Социјалистичке интернационале усвојен је на њеном XII конгресу, у Женеви, 28. новембра 1976. Текст у *Sl. News*, Лондон, 1/1977.

[32] Једна фашистичка „интернационала" била је основана 1935. године у Montreuxu (Швајцарска), Шпански фалангистички вођ Јосе Антонио Примо де Ривера одбио је да учествује јер је фашизам „облик националног израза". S. G. Payne, *Falange*, Stanford University Press, 1961, стр. 78.

Нове прилике за деловање политичких транснационалних организација треба тражити у оним телима међународних јавних организација, које су састављене од чланова представничких тела у државама-чланицама, као што је то случај са Саветодавном скупштином Савета Европе и Парламентарном скупштином Европске уније. Припадници сродних националних странака се у таквим органима у ствари удружују, без обзира на то да ли су чланови политичких интернационала или не.

4. Транснационалне верске организације

Верска припадност људи била је и остала значајна за међународне односе. Раније смо већ установили њен утицај на националну идеологију и национално јединство. На овом месту треба, пре свега, напоменути да, поред многих локалних и националних, постоје и међународне религије, верска учења која имају следбенике у више земаља, па и у целом свету. Такве религије су покрети у ширем смислу речи, али нису саме по себи субјекти међународних односа. Најважније њихово обележје, на које се овде мора указати, јесте сразмерно велики број следбеника, који теже да се групишу у извесним деловима света.

Иако су статистике о броју верника непоуздане, јер потичу од самих цркава и укључују и људе који су сазревањем престали бити верници или постали скоро равнодушни према религији, сматра се да у свету има око 1,5 милијарде крштених хришћана, од којих су половина католици, с највећом концентрацијом у Латинској Америци, јужној, средњој и западној Европи и у Филипинима. Другу половину хришћана чине припадници православних цркава и протестантских цркава и секти, од којих се први претежно налазе у источној и југоисточној Европи, Блиском истоку и Етиопији, а други у северној Европи и Северној Америци. Рачуна се да у свету има око 780 милиона муслимана, најгушће груписаних у Северној Африци, југозападној и јужној Азији, око 580 милиона хиндуиста (махом у Индији), близу 280 милиона будиста (у јужној и југоисточној Азији), око 400 милиона конфучијеваца (скоро искључиво Кинеза, у Кини и у емиграцији) и око 17 милиона јудаиста.

Док неке религије не познају хијерархијски организовану цркву, или имају само националне организације и вође, могуће је да се створи светска црква, на челу с органима којима верници дугују поштовање и послушност. Тек у таквом случају може бити речи о правим субјектима међународних односа.

Најчвршће организована међународна црква је католичка. Она почива на развијеном систему правила и има строгу хијерархију, на чијем се челу налазе папа у својству „Врховног првосвештеника

светске цркве"[33] и скуп кардинала, која обезбеђује велики степен сличности у понашању клера. Дуге традиције ставиле су под њену контролу низ посебних организација и институција, међу које треба убројати и један број међународних невладиних организација. Поглавар цркве, папа, био је, штавише, до 1870. године и световни владар једног дела Италије, па је то формално и сада јер му је Италија 1929. признала сувереност над Ватиканским градом. Користећи ову околност, традиционално међународно право је водило рачуна о моћи католичке цркве, признајући је, у виду Свете столице, за субјект међународног права, који се у много чему уподобљује државама (право на размену дипломатских представника, право на склапање међународних уговора итд.). С обзиром на сићушну територију Ватикана и на безначајан број његових сталних становника, Света столица се не може сматрати државом, али је католичка црква несумњиво транснационални субјект међународних односа, јер има светски центар одлучивања, није потчињена ниједном другом субјекту међународних односа и ужива оданост великог броја људи у разним земљама и непосредно ступа у односе с другим субјектима међународних односа. Карактеристичан облик у коме католичка црква правно потврђује своју самосталност јесте конкордат, уговор између Свете столице и државе, којим се регулишу положај и права католика и католичке цркве у тој држави, што значи да државе пристају да се споразумевају с католичком црквом о стварима које су иначе у њиховој унутрашњој надлежности.[34]

С обзиром да органи католичке цркве, по правилу, не расправљају јавно, њена делатност у међународним размерама није сасвим испитана, мада јој нико не одриче утицај, а многи су склони да јој припишу тајно присуство у политичком животу великог броја држава (тзв. „црна интернационала"). Врхови католичке цркве заузимају, међутим, ставове о најважнијим међународним и друштвеним питањима. Папа Иван XXIII (1958–1963), који је први пут у овом веку сазвао и најширн скуп католика, екуменски концил, остао је познат по настојању да католичку цркву прилагоди новим условима и да избрише лош утисак који је изазвао његов претходник, Пије XII, коме се највише замерала равнодушност према нацистичким и фашистичким зверствима за време Другог светског рата и подршка коју је у његово време црква активно пружала ратним злочинцима у покореним земљама, међу којима и у Југославији. Павле VI (1963–1978) наставио је – иако опрезније – правац назначен Иваном XXIII и остао је познат као први поглавар католичке цркве који се није устручавао да путује у било који део света и да се сусретне с државницима и верским вођама свих оријентација.

---

[33] Остале Папине титуле су следеће: Римски бискуп, Намесник Исуса Христа, Наследник Св. Петра, Апостолски принц, Патријарх Запада, Примат Италије, Надбискуп и митрополит Римске провинције и Суверене Државе Ватиканског града.

[34] R. Bosc, *La Societe internationale et l'Eglise*, I–II, Paris, „Spec", 1960–1961.

Друге цркве далеко заостају за католичком по обиму међународне организованости и чврстини структуре. Православне цркве су национално организоване: скупови поглавара националних цркава не обавезују учеснике а цариградски патријарх се признаје само за првог међу једнакима, иако носи атрибут „васељенског". Протестанти постоје у облику великог броја цркава и секти, које ретко прелазе националне оквире и веома се разликују по структури и организацији, тако да неке не признају никакву хијерархију међу свештеницима, а неке уопште и не знају за свештена лица.

С обзиром на то да је хришћанство некада било јединствено, постоји тежња да се хришћанске цркве поново приближе, нарочито у најновије време, када сматрају да разједињене не могу да одоле ударцима који религији наноси развитак друштвених односа. У ту сврху је 1948. године основан Светски савет цркава, који окупља 263 протестантске, православне и старокатоличке цркве из 90 земаља. Римокатоличка црква остала је по страни, јер уједињавање хришћана – иако му и сама у последње време гипкије прилази проглашавајући доктрину екуменизма – углавном замишља под својим вођством. Светски савез цркава има облик међународне невладине организације, али његови органи, од којих је главни Скупштина, немају никаква овлашћења према својим чланицама, већ представљају скупове на којима се расправљају заједничка питања и добровољно координише рад. У неким акцијама Светског савета учествује и римокатоличка црква.

Ни исламска религија нема међународне организације. Дуго су улогу врховних поглавара свих муслимана играли, или покушавали да играју, халифе, који су се сматрали наследницима Мухамеда, као верског вође и световног владара. У позно доба халифата, отомански султани били су и халифе, па су чак постојале тежње да се султану у међународном општењу дају исти прерогативи као папи. После турске револуције, са султанатом је отишао и халифат. Покушајима неких арапских владара да преузму улогу халифе учинио је кроз тзв. Халифатски конгрес у Каиру 1926. године, видећи у њима покушај доминације појединих муслиманских нација над другима. Моћ муслиманске вере и националних верских поглавара почива на томе што је ислам у многим земљама државна религија. Па ипак, заједничке акције муслиманских држава не одвијају се под утицајем духовних већ световних лидера, који се и окупљају на међународним скуповима муслиманских држава.[35] Транснационалну организацију покушавало је да представља Муслиманско братство, основано 1928. године, с циљем да се успостави јединствена исламска арапска држава, с Кураном као уставом. То друштво је било крајње конзервативно, деловало је тајно и служило се терористичким средствима те је у већини арапских

[35] P. Rondot, *L'Islam et les Musulmans d'aujourd'hui*, I–II, Paris, „L'Orante", 1958–1960.

земаља забрањено. О броју чланова и о утицају Друштва не може се поуздано говорити.

Остале велике религије, иако имају замашан број следбеника, или су усредсређене у појединим државама (хиндуизам, конфучијанизам), или су везане за национална својства (јудаизам), или су сасвим несклоне црквеном организовању и хијерархији (будизам). Од њих највећи утицај у међународним размерама остварују јеврејске верско-националне организације, које имају облик међународних невладиних организација. Неке од њих, опредељене за ционизам (тј. стварање независне јеврејске државе), играле су значајну улогу у оснивању државе Израел. Оне су чак и образовале своје наоружане одреде, који су водили борбе и предузимали терористичке акте против арапског становништва и британских мандатора у Палестини.

5. Транснационалне привредне организације

Још је пре Првог светског рата запажено да извесна велика привредна предузећа, иако национална по саставу и номинално подвргнута праву државе у којој су регистрована, имају разгранате међународне операције и делују независно од влада, руководећи се посебним интересима својих власника и управљача. Таква предузећа су играла улогу у колонијалним освајањима европских сила. Енглеска Источноиндијска компанија је у XVIII веку почела економски да продире у Индију, изградила затим тамо своја упоришта да би на крају дошло до замене приватног поседовања ове огромне територије њеним укључењем у Британску Империју, које је било у складу с настојањем грађанске класе да „политички неутралну" државу искористи као средство за осигурање својих интереса. Сличну улогу имале су Hundson Bay Company у Америци и Royal African Company у Африци. Каснијим белгијским Конгом испочетка је владала једна приватна компанија, чији је главни акционар био сам белгијски краљ! Велике америчке компаније су крајем XIX века и у XX веку више волеле да саме контролишу територије у којима су се налазили њихови интереси, или да то чине преко локалних влада, на које су имале више утицаја него на владу САД. Тако је предузеће United Fruit практично држало власт у малим централноамеричким државама чинећи то отворено, као у Костарики 1898, или путем својих експонената, који су фигурирали као органи „аутохтоне" власти. Последњи „подвиг" ове компаније био је свргавање легално изабраног председника Гватемале, Арбенза, 1954. године. Либерија, држава ослобођених робова-повратника из САД, дуго је била под стварном влашћу америч-ког гигантског произвођача гуме Firestone.[36]

---

[36] R. Strauz-Hupe – S. Posscny, *International Relations*, New York, Mc Graw-Hill, 1950, стр. 554 и даље.

Расплитањем неких сложених правних спорова после Првог и Другог светског рата избиле су на видело везе између приватних интереса, које су противречиле интересима самих држава и њиховим ратним циљевима, те показивале да велика предузећа лако изигравају националне и међународне прописе о ратном стању и неутралности. По том је, нарочито, остао познат случај Interhandel, који се расправљао после Другог светског рата и пред Међународним судом. Испоставило се да је велики немачки концерн IG Farbenindustrie, познат од раније и по томе што је у непосредним контактима с британском владом покушавао да за немачку „купи" неке колоније, имао делимичан или потпун утицај у око 500 иностраних акционарских друштава, па и над извесним предузећима у државама у рату с Немачком, и да ни у доба најогорченијих борби између држава није престајала веза између њих, која је, поред осталог, озбиљно угрожавала напоре и безбедност зараћених страна.[37]

Још један облик утицаја великих предузећа на међународне односе су међународни картели, који представљају споразум између неколико крупних предузећа о расподели светског тржишта, утврђивању цена и укупне производње, чиме се постиже њихов монополистички, тј. олигополистички положај. Овакви споразуми, који се често тичу веома важних сировина, дају огроман утицај картелима, утицај коме не измичу многе националне економије.

Док је код свих ових облика било речи о великим предузећима која су у суштини национална и о њиховим спрегама, међу собом и с државама, у најновије време се запажају субјекти ове врсте чије су транснационалне црте несумњиве, иако не сасвим развијене. То су вишенационална предузећа, која се у свакодневном говору најчешће називају вишенационалним или мултинационалним компанијама или корпорацијама. Постоје различите дефиниције вишенационалних предузећа[38] али је свима њима заједничко то што имају у виду систем привредних јединица, које су распоређене у више држава и подређене једном центру. Седиште предузећа је у једној држави, а јединице ван те државе могу бити или делови (бранше) самог тог предузећа, над којима оно има потпуну власт, или његове филијале (друштва-кћери), где се надзор врши поседовањем одговарајућег, за контролу довољног дела акција (који у неким случајевима не мора да буде нарочито велик). Према најширем гледишту, да би се радило о вишенационалном предузећу, довољно је да постоји огранак предузећа у једној страној држави, али се ипак сматра да треба да их буде у више држава.

---

[37] Ж. Ј. Ладор-Ледерер, *Случај Интерхандел – ратни епилог*, „Југословенска ревија за међународно право", 1962, стр. 360 и даље.

[38] Р. Ђуровић, *Мултинационалне компаније*, Београд, „Савремена администрација", 1977. и В. Круљ, *Правни режим и облици концентрације у привреди*, Београд, „Савремена администрација", 1978. Различите дефиниције оваквих субјеката наведене су у документу UN ST/ECA/190, стр. 118 и даље.

Осим тога, вишенационалност предузећа долази до изражаја у саставу његове активе, карактеру тржишта и држављанству руководећег кадра и запослених. Тиме се ствара један нов сплет интереса, делатност и лојалности, који се не може свести на деловање класичних субјеката међународних односа.

При том не треба мислити да је тзв. вишенационално предузеће мање везано за велике државе од некадашњег националног предузећа с међународним пословањем (за које се сада предлаже назив „међународно предузеће"). Испоставља се, наиме, да су код већине акције у рукама држављана државе у којој предузеће има седиште и да они редовно чине највећи део управљачког кадра. Од 193 вишенационалних предузећа, која су била спремна да дају све тражене податке, више од половине активе било је у рукама странаца само код 1,5% у 9% случајева више од половине запослених били су странци, код 7% више од пола прихода потицало је из иностранства, а у 14% случајева више од половине производње пласирало се у иностранству.[39]

Уз то су вишенационална предузећа усредсређена у неколико најразвијенијих земаља света. Вишенационална предузећа са седиштем у САД поседују једну трећину свих постојећих иностраних огранака и филијала. Три четвртине тих филијала припада предузећима из САД, Уједињене Краљевине, СР Немачке и Француске.[40] Отуда се ова предузећа у другим земљама опажају не само као транснационални него и као национални субјекти.

Данас постоји око 300 крупних вишенационалних предузећа, од којих свако има огранке у више од 20 земаља. Њихова економска моћ је велика. Свако од десет поменутих вишенационалних предузећа ствара годишње нову вредност од по више од три милијарде долара, што је износ који надмаша годишњи друштвени бруто производ 80 држава. Захваљујући одличним системима комуникација и чврстој структури, вишенационално предузеће брзо и рационално доноси одлуке, које почивају на поузданим сопственим обавештењима. Та, скоро безлична ефикасност, усмерена на максимизацију профита путем савршеног усклађивања и најбољег коришћења научних и технолошких достигнућа чини и главну разлику између модерне вишенационалне корпорације и крупног међународног предузећа из прошлог и претпрошлог века, које један писац пореди с „диносаурусом, који се, велик растом али малог мозга, хранио на бујној вегетацији нових континената".[41] За такво предузеће државне границе представљају препреке које се лако савладавају. Ограничења у промету

[39] ST/ECA/190, стр. 128.

[40] ST/ECA/190, стр. 7.

[41] S. Hymer, *Multinationale Konzerne und das Gesetz der ungleichen Entwicklung*, u: D. Senghaas (ur.): *Imperialismus und strukturelle Gewalt*, Frankfurt a/M.: Suhrkamp, 1972, стр. 206. Т. Драгомановић, *Америчке мултинационалне компаније данас*, Београд, Експорт прес, 1981.

робе избегавају се производњом на лицу места. Тешкоће у преношењу средстава отклањају се тиме што се плаћања обављају унутар предузећа, па могу да добију произвољан основ. На исти начин се налазе и најповољнија решења у погледу пореских обавеза.[42] Руководици – менаџери вишенационалних предузећа не долазе на та места демократским путем, нити су подвргнути јавној контроли која би обезбедила да они поштују опште интересе. Ниједна држава нема увида у све операције вишенационалних предузећа, а међународне организације нису оспособљене да им наметну покоравање светским интересима. Отуда неки верују да ће значај вишенационалних предузећа све више расти и да ће крајем овога века неких три стотине гигантских корпорација имати у рукама највећи део светске индустријске производње.

С друге стране, истиче се да вишенационална предузећа нису нерањива и да не могу увек да се супротстављају државама. Зато што немају војне моћи и јавну легитимацију, она се морају ослањати на државе, које им дају дозволе за рад, пружају полицијску заштиту и одређују порески третман.[43] И заиста, седиште таквог предузећа је у једној држави, која одлучује о његовом статусу и поступа према њему као правном лицу свога права, те према томе може да ограничава његову делатност. Огранци филијале друштва налазе се у другим земљама и оне их, чак и када су најнеразвијеније, могу национализовати, као што су то, уосталом, и чиниле.

Однос вишенационалног предузећа и државе је, према томе, веома сложен и ове две врсте субјеката међународних односа утичу једна на другу специфичним средствима која им стоје на располагању. Да би вишенационално предузеће успешно деловало, оно често улази у симбиозу с политичким снагама или деловима државног апарата. Због тога се дешава да држава служи интересима вишенационалног предузећа, али и да предузеће служи интересима државе. Ова спрега је утолико разумљивија, јер су вишенационална предузећа покушај да се превазиђе национална подељеност и да се избегну компромиси који у модерној капиталистичкој држави морају да се праве с другим политичким снагама. Предности које се на овај начин постижу најбоље илуструје чињеница да је високо централизовано и савршено организовано вишенационално предузеће у својим односима с послопримцима суочено, не са једним, него с низом националних синдиката, који не

[42] Кад предузеће хоће да прелије средства из једне државе у другу, оно ће то постићи тиме што ће нпр. делове, које ради дораде испоручује својој филијали, обрачунати по нереално високој цени. Највиши приходи ће се декларисати тамо где су порези најнижи. Велике петролејске компаније пријављују из тих разлога највеће профите у земљама где добијају сирову нафту, а не у развијеним земљама, где је рафинишу и продају, али где су пореска оптерећења већа. Види ST/ECA/190 стр. 36.

[43] J. S. Nye, *Multinationale Unternehmen in der Weltpolitik*, „Europa Archiv", 1974, стр. 186.

делују ни усклађено, а камоли јединствено, те према томе не могу да му буду равноправни.

Из жеље вишенационалних предузећа да себи обезбеде најповољније услове за испуњавање свога основног циља, који се не исказује никаквом другом вредношћу до профитом, потиче и њихова политичка делатност, која се највише састоји у коришћењу економске моћи ради подржавања оних политичких снага у државама, које им могу обезбедити најповољније услове за пословање. Када су у питању велики добици или постоје велики ризици, политика акција вишенационалног предузећа постаје безобзирна.

С обзиром на поверљивост њиховог рада, који не подлеже контроли јавности или изборних тела, мало се зна о свим појединостима, али је несумњива улога таквих субјеката у неколико драматичних сукоба. Познато је да је 1960. године предузеће Union Miniere било иза покушаја да се бакром богата провинција Катанга отцепи од Конга и да су се из његових средстава издржавали најамници који су се борили против јединица конгоанске владе и одреда Уједињених нација. Мање је познато да су петролејске компаније Shell и British Petrol 1967. године помагале побуну у Бијафри, у нади да ће тако од нове, слабије владе добити петролејске концесије под бољим условима од оних које би дала Нигерија. Најбоље су, међутим, познате и највеће су узбуђење изазвале акције Међународне телеграфске и телефонске корпорације (ITT), уперене на то да се у Чилеу спречи долазак на власт председника Аљендеа (Allende) и, касније, да се он с ње обори, зато што је желео да спроведе, и спровео је, национализацију знатне имовине те корпорације у Чилеу. Из обелодањених докумената јасна је, пре свега, спрега између ITT и неких установа владе САД, оличена тиме што је бивши директор Централне обавештајне агенције (CIA) био један од чланова Извршног одбора ITT. Поред настојања да утиче на владу САД, сама корпорација је деловала у чилеанској политичкој игри тако што је, прво, финансирала изборну кампању противкандидата, а када је, затим, због неодређеног изборног исхода, одлука о председнику дошла пред чилеански Конгрес, утрошила бар милион долара да би покушала да Аљендеов избор спречи. Кад ни у томе није успела, ITT је преузела финансирање опозиционих листова и разрадила планове и за изазивање економских и политичких поремећаја у Чилеу, који би Аљендеа онеспособили да влада. С друге стране, вршен је притисак на САД да се обустави свака помоћ Чилеу. У тренутку када је сав овај компромитујући материјал откривен, чилеански председник је још жив и на власти. Није, међутим, нимало тешко претпоставити да оваква делатност није овим скандалима престала, тим пре што на удару Аљендеовог политичког програма нису били само интереси ITT.[44]

---

[44] A. Sampson, *Sovereign State. The Secret History of ITT*, London, Hodder and Stoughton, 1973.

Поред ових бруталних интервенција, постоји трајан утицај вишенационалних предузећа у свим економијама, од земаља у развоју па до развијених земаља.[45] Он забрињава не само локалне привредне субјекте, већ и шире политичке снаге у тим срединама, зато што се значајни делови економске сфере тако отимају утицају националне државе и прелазе под туђ надзор. У једном британском полузваничном извештају говори се о опасности да на тај начин „британска привреда постане систем филијала у коме индустрије животно важне за раст, технологију или обраду не постоје или им се у потпуности руководи из других делова света".[46] Овај навод је утолико значајнији што је Велика Британија, после САД, домаћин највећег броја вишенационалних компанија. Земље у развоју, иако често морају да прихвате вишенационалне компаније јер доносе потребне инвестиције, којих нема на другој страни, убрзо увиђају да су оне средства за експлоатацију у корист богатијих слојева у развијеним земљама. Таква предузећа не воде рачуна о уравнотеженом развоју земаља у развоју, већ улажу тамо где им налаже интерес. Износи који напуштају земљу у развоју у виду интереса, дивиденди, накнада за патенте, лиценце итд. после извесног времена надмашују уложена средства и на њихово надокнађивање отпада део извоза земље у развоју. Тако су у току 1971. године вишенационална предузећа, са седиштем у САД, послала из земље 4,8 милијарди долара средстава за инвестиције а из иностранства примила износ од око 9 милијарди долара.[47]

У међународној равни, поред несклада између њихове моћи и уских интереса којима служе, организованост и покретљивост вишенационалних предузећа баца у сенку међудржавне организације и друге облике сарадње између субјеката који би требало да дефинишу опште интересе и да обезбеде њихово поштовање. Поред тога што доводе у питање нове мере за побољшање односа између држава и друштвених ситуација у неразвијенијем делу човечанства, вишенационална предузећа својим деловањем могу да угрозе и неке постојеће основе међународне сарадње. Она су својом способношћу да брзо премештају огромна финансијска средства и да тако изазову или искористе монетарне кризе, довела у питање ваљаност целог међународног монетарног система. Из свих ових разлога, међународне организације и међународна јавност предузимају шире и темељитије напоре да упознају вишенационална предузећа, да проуче њихову делатност, оцене њихов утицај и предузму мере које би биле потребне да се осигурају интереси међународне заједнице и појединих друштава.[48]

---

[45] Ј. Војновић (ур.), *Мултинационалне компаније,* Београд, 1974. Исти. *Транснационалне компаније,* ИМПП – Привредни преглед, Београд 1977.

[46] *Report and Accounts of the Industrial Reorganization Corporation,* London, 1970, стр. 17.

[47] ST/ECA/190, стр. 15.

[48] Извештај Генералног секретара УН. *The Impact of Multinational Corporations on the Development Process and on International Relations,* Dok. UN E/5500/Add 1. (1974).

Literatura

Dougherty, J., Phaltzgraff, R. L.: *Contending Theories in International Relations,* New York, 1990.

Holsti, K. J.: *The Dividing Discipline,* London, 1985.

Keohane, R. O., Nye J.: *Power and Interdependence,* London, 1977.

Liber, R. J.: *No Common Power, Understanding International Relations,* London, 1995.

Stern, G.: *The Structure of International Society: An Introduction to the Study of International Relations,* New York, 1995.

Wallerstein, I.: *The Politics of World Economy, The States and Movements of Civilizations,* Cambridge, 1991.

Waltz, K. N.: *The State and War,* New York,1970.

Waltz, K. N.: *The International Politics,* New York, 1978.

Wendt, A.: *Social Theory of International Politics,* Cambridge,1999.

GLAVA 5.

FAKTORI MEĐUNARODNIH POLITIČKIH ODNOSA

U traženju materijala za svoje proučavanje, znanost o međunarodnim odnosima posebnu pažnju obraća razmatranju uvjeta i događaja, što omogućuje identifikaciju većeg broja pojava i stvaranje sustavnoga proučavanja međunarodnih odnosa. Uvjeti i događaji, raznoliki po svojem sadržaju, trajanju i refleksima koje proizvode na međunarodna kretanja, tvore interno i vanjsko okruženje država, odnosno daju osnovne značajke ambijentu u kojem djeluju središnji subjekti međunarodnih političkih odnosa. Razumljivo da razni uvjeti i događaji utječu na smjerove međunarodnih odnosa i da se u njima ili uz njihovu pomoć zbiva glavni sadržaj koji nastaje u sredini u kojoj djeluju ti subjekti – a koju najčešće nazivamo međunarodnom zajednicom.

U naporima za deskripcijom i interpretacijom političkih akcija i politika pojedinih država, njihovih interakcija i političkih odnosa kao skupa nacionalnih zajednica, razni uvjeti i događaji čine u stanovitome smislu sirovinski materijal iz kojega znanost o međunarodnim odnosima crpi osnovne podatke na kojima će u kasnijoj višoj fazi biti objašnjena pojedina kretanja. Naime, cilj i zadaća međunarodnih odnosa kao znanstvene discipline nije samo puka deskripcija pojava već objašnjavanje pojedinih zbivanja i, dakako, na kraju generalizacija iz koje se mogu izvlačiti, u ovisnosti vrijednosti generalizacije i samih potreba, političko-praktične i teorijske vrijednosne kategorije.

Katkad se tvrdi da je s obzirom na kratkotrajnost razvoja znanosti o međunarodnim odnosima ta disciplina još uvijek nužno usmjerena na prikupljanje materijala i podataka, odnosno da je riječ o dužoj pripremnoj fazi koja će poslije poslužiti generalizaciji i stvaranju čvrstih teorijskih okvira. Sigurno je da su neki od takvih argumenata na mjestu i da treba, posebno u sredinama koje su tek nedavno počele njegovati tu znanstvenu disciplinu, učiniti mnoge predradnje kako bi se moglo težiti uspješnu ostvarivanju složenijih zadataka.

Uvjeti i događaji koji znatno utječu na donošenje odluka i mjera vlada, zatim posljedice koje otuda proizlaze i rezultante utjecaja i razlike koje postoje među državama – čine one osnovne varijable koje stvaraju temelje međunarodnoga političkog sustava. Zemlja, more, sirovine, ljudi, strojevi, ideje, institucije i bezbroj

drugih crta ljudskog habitusa dobivaju svoje međunarodno značenje iz distribucije tih fenomena u vremenu i prostoru.

Svi ti elementi zajedno mogu se nazvati činjenicama, koje trebaju potpomoći stvaranje hipoteza i teorija. Činjenice bi bile sve ono što se zbilo i što je relevantno za međunarodne odnose u cjelini, ili pak njihove pojedine aspekte, uz uvjet da o tim zbivanjima postoji opservacija ili izvještaj. *Kad se činjenice identificiraju kao niz okolnosti, utjecaja, elemenata ili posljedica koje proizvode neki konkretan učinak, tada se može govoriti o faktoru međunarodnih odnosa.*

Mnogi faktori, npr. geografski, demografski, ekonomski i drugi, mogu utjecati na osnovne značajke i na sposobnost pojedine države, odnosno na njezino mjesto u međunarodnome političkom sustavu. Posebno će ti faktori doći do izražaja ako se čine komparativne analize mogućega djelovanja pojedine države u okviru podsustava ili pojedine političke regionalne zajednice kojoj ta država pripada.

Faktor može biti i snaga vođena politikom, koja postaje dinamičan element i kao takav može utjecati na međudržavne odnose. Primjerice, ekonomika kao faktor međunarodnih odnosa istodobno je snaga koja utječe na sposobnost pojedine države. No, u isto doba ekonomika, napose u suvremenim uvjetima međunarodnog razvoja, može služiti kao veoma važan instrument vanjske politike.

Ovdje teba napomenuti da se ponekad miješaju subjekti i faktori međunarodnih političkih odnosa, ili se pak ta dva pojma poistovjećuju. To nije samo teorijski neprecizno nego je sasvim suprotno konkretnoj manifestaciji djelovanja jednih i drugih čimbenika. Naime, *subjekti međunarodnih političkih odnosa djeluju voljno i svjesno, i svojim radnjama mogu u pozitivnom ili negativnom smislu mijenjati međunarodne odnose*. Subjekti su međunarodnih odnosa države, međunarodne organizacije, različiti politički pokreti, međunarodne tvrtke, grupe ljudi i u stanovitim situacijama čovjek pojedinac. Za razliku od te grupe aktera, odnosno subjekata međunarodnih političkih odnosa koji imaju svoju više ili manje profiliranu osobnost, *faktori međunarodnih odnosa javljaju se kao pojave koje utječu na dinamiku međunarodnih odnosa, kao i na položaj pojedine države u međunarodnoj zajednici, na procese koji nastaju, na interakcije međudržavnog karaktera.*

Glede podjele faktora redovito se provodi podjela *na subjektivne i objektivne* faktore, ovisno o oblicima njihova očitovanja. Tako se u subjektivne faktore ubrajaju npr. socijalni elementi i nacionalizam, a u skupini objektivnih faktora pojavljuju se tehnologija, stanovništvo, ekonomika i dr. Druga se podjela faktora odnosi na *njihov dinamizam*, odnosno na stabilnost, pa se kao primjer ističe da je geografski faktor uglavnom stabilan i teže izmjenljiv, dok se, recimo, nacionalizam ili tehnologija pojavljuju kao veoma dinamični faktori, koji se brzo i raznoliko razvijaju i stoga mogu i drukčije utjecati na međunarodne odnose.[1]

U suvremenoj fazi proučavanja međunarodnih odnosa faktori zauzimaju važno mjesto, a gotovo svi autori uzimaju ih kao glavne varijable međunarodnoga političkog života na osnovi kojih se može promatrati, teoretizirati i analizirati sistem međunarodnih političkih odnosa. No u tome promatranju nastali su i pokušaji

1
Tu distinkciju ispravno ističe Ibler koji, nabrajajući različite faktore međunarodnih odnosa, piše: "Mogli bismo se zapitati nije li zapravo sve faktor što bilo kako može utjecati na stvarnost međunarodnih odnosa. U tome smislu faktori nam se čine kao nesvjesne snage pokretanja ili sprečavanja razvitka."
V. Ibler, *Međunarodni odnosi* ..., op. cit., str. 52.

izdvajanja pojedinog faktora i na osnovi njega izoliranog spoznavanja procesa koji teku u međunarodnim odnosima. Bilo da je riječ o širemu promatranju međunarodnih odnosa, ili pak o regionalnom ili pojedinačnom djelovanju pojedine zemlje, takvo monističko opredjeljivanje samo za jedan faktor, bez obzira na njegovu konkretnu manifestaciju i važnost, svakako da ne može dati pravu sliku međunarodnih odnosa, niti može pomoći ispravnu i cjelovitu spoznavanju međunarodne dinamike.

Osim takva monističkog pristupa postoje i velika neslaganja o tome koji se sve faktori imaju naći u proučavanju međunarodnih odnosa, što je sasvim razumljivo s obzirom na razlike u njihovu pojavljivanju, sadržaju, oblicima i konkretnim vrijednostima. Za razliku od prijašnjih teorijskih radova, u kojima se nabrajalo i po dvadesetak različitih faktora koji bi trebali biti relevantni, danas se opaža tendencija znatna smanjivanja broja faktora i pokušaja da se isticanjem i detaljnom analizom manjega broja obrazlože pojedini procesi i provede stanovito teorijsko uopćavanje.

S obzirom na ograničenost prostora osvrnut ćemo se samo na neke osnovne značajke nekih faktora čije je proučavanje relevantno za međunarodne odnose i oko njih se zapravo i može spoznati velik broj međunarodno-političkih zbivanja.

Geografski faktor po nekim se mišljenjima smatrao jednim od središnjih faktora međunarodnih odnosa s obzirom na stalnost. Polazeći od toga da je "geografija majka povijesti", pokušavali su se u prošlosti međunarodni odnosi objasniti s pomoću takvih geografskih čimbenika kao što su prirodni izvori, karakteristične crte teritorija, geografski položaj, posjedovanje mora ili mogućnost dostupa moru. Pokušavalo se čak da se konstruiraju posebne znanstvene discipline, kao geopolitika ili geohistorija, što je bilo osobito prisutno u Njemačkoj. Isticanjem da je klima jedan od bitnih elemenata napretka pojedine zemlje, zatim da je država živ organizam koji raste i da su male države bez budućnosti jer se nalaze na putu velikih država, te špekulacijama o posebnoj vrijednosti položaja pojedinih zemalja, npr. Velike Britanije, nordijskih država ili SAD, otvarao se prostor širokim interpretacijama koje su upravo u geografskim elementima nalazile argumente za obrazlaganje, a poslije i za stvaranje različitih političkih doktrina ekspanzionističkog i imperijalističkog karaktera.

Geografski elementi trebali su potpomoći razumijevanju povijesti ili međunarodnih odnosa, jer, kako je npr. pisao francuski autor Victor Cousin u *Uvodu u povijest filozofije* godine 1828. "Dajte mi geografsku kartu bilo koje zemlje, recite mi njezin geografski položaj, njezinu klimu, vodu, vjetrove i fizičku geografiju, dajte mi podatke o prirodnim proizvodima, flori, geologiji i sl., i ja se obvezujem da ću vam *a priori* reći kakav je stanovnik te zemlje i kakvu će ulogu ta zemlja imati u povijesti".[2]

No, takvo geopolitiziranje trebalo je omogućiti izgradnju stanovitih političkih koncepcija također na tim elementima, koje ne samo da su služile kao poticaj prodiranju već su trebale biti i opravdanje određenih političkih akcija. Ako je, naime, država živ organizam, ako se ona mora širiti, razumljivo je da veće države moraju

2
V. Cousin, *Introduction a l'histoire de la philosophie*, Pariz, 1828.

drugih crta ljudskog habitusa dobivaju svoje međunarodno značenje iz distribucije tih fenomena u vremenu i prostoru.

Svi ti elementi zajedno mogu se nazvati činjenicama, koje trebaju potpomoći stvaranje hipoteza i teorija. Činjenice bi bile sve ono što se zbilo i što je relevantno za međunarodne odnose u cjelini, ili pak njihove pojedine aspekte, uz uvjet da o tim zbivanjima postoji opservacija ili izvještaj. *Kad se činjenice identificiraju kao niz okolnosti, utjecaja, elemenata ili posljedica koje proizvode neki konkretan učinak, tada se može govoriti o faktoru međunarodnih odnosa.*

Mnogi faktori, npr. geografski, demografski, ekonomski i drugi, mogu utjecati na osnovne značajke i na sposobnost pojedine države, odnosno na njezino mjesto u međunarodnome političkom sustavu. Posebno će ti faktori doći do izražaja ako se čine komparativne analize mogućega djelovanja pojedine države u okviru podsustava ili pojedine političke regionalne zajednice kojoj ta država pripada.

Faktor može biti i snaga vođena politikom, koja postaje dinamičan element i kao takav može utjecati na međudržavne odnose. Primjerice, ekonomika kao faktor međunarodnih odnosa istodobno je snaga koja utječe na sposobnost pojedine države. No, u isto doba ekonomika, napose u suvremenim uvjetima međunarodnog razvoja, može služiti kao veoma važan instrument vanjske politike.

Ovdje teba napomenuti da se ponekad miješaju subjekti i faktori međunarodnih političkih odnosa, ili se pak ta dva pojma poistovjećuju. To nije samo teorijski neprecizno nego je sasvim suprotno konkretnoj manifestaciji djelovanja jednih i drugih čimbenika. Naime, *subjekti međunarodnih političkih odnosa djeluju voljno i svjesno, i svojim radnjama mogu u pozitivnom ili negativnom smislu mijenjati međunarodne odnose*. Subjekti su međunarodnih odnosa države, međunarodne organizacije, različiti politički pokreti, međunarodne tvrtke, grupe ljudi i u stanovitim situacijama čovjek pojedinac. Za razliku od te grupe aktera, odnosno subjekata međunarodnih političkih odnosa koji imaju svoju više ili manje profiliranu osobnost, *faktori međunarodnih odnosa javljaju se kao pojave koje utječu na dinamiku međunarodnih odnosa, kao i na položaj pojedine države u međunarodnoj zajednici, na procese koji nastaju, na interakcije međudržavnog karaktera.*

Glede podjele faktora redovito se provodi podjela *na subjektivne i objektivne* faktore, ovisno o oblicima njihova očitovanja. Tako se u subjektivne faktore ubrajaju npr. socijalni elementi i nacionalizam, a u skupini objektivnih faktora pojavljuju se tehnologija, stanovništvo, ekonomika i dr. Druga se podjela faktora odnosi na *njihov dinamizam*, odnosno na stabilnost, pa se kao primjer ističe da je geografski faktor uglavnom stabilan i teže izmjenljiv, dok se, recimo, nacionalizam ili tehnologija pojavljuju kao veoma dinamični faktori, koji se brzo i raznoliko razvijaju i stoga mogu i drukčije utjecati na međunarodne odnose.[1]

U suvremenoj fazi proučavanja međunarodnih odnosa faktori zauzimaju važno mjesto, a gotovo svi autori uzimaju ih kao glavne varijable međunarodnoga političkog života na osnovi kojih se može promatrati, teoretizirati i analizirati sistem međunarodnih političkih odnosa. No u tome promatranju nastali su i pokušaji

1
Tu distinkciju ispravno ističe Ibler koji, nabrajajući različite faktore međunarodnih odnosa, piše: "Mogli bismo se zapitati nije li zapravo sve faktor što bilo kako može utjecati na stvarnost međunarodnih odnosa. U tome smislu faktori nam se čine kao nesvjesne snage pokretanja ili sprečavanja razvitka."
V. Ibler, *Međunarodni odnosi* ..., op. cit., str. 52.

izdvajanja pojedinog faktora i na osnovi njega izoliranog spoznavanja procesa koji teku u međunarodnim odnosima. Bilo da je riječ o širemu promatranju međunarodnih odnosa, ili pak o regionalnom ili pojedinačnom djelovanju pojedine zemlje, takvo monističko opredjeljivanje samo za jedan faktor, bez obzira na njegovu konkretnu manifestaciju i važnost, svakako da ne može dati pravu sliku međunarodnih odnosa, niti može pomoći ispravnu i cjelovitu spoznavanju međunarodne dinamike.

Osim takva monističkog pristupa postoje i velika neslaganja o tome koji se sve faktori imaju naći u proučavanju međunarodnih odnosa, što je sasvim razumljivo s obzirom na razlike u njihovu pojavljivanju, sadržaju, oblicima i konkretnim vrijednostima. Za razliku od prijašnjih teorijskih radova, u kojima se nabrajalo i po dvadesetak različitih faktora koji bi trebali biti relevantni, danas se opaža tendencija znatna smanjivanja broja faktora i pokušaja da se isticanjem i detaljnom analizom manjega broja obrazlože pojedini procesi i provede stanovito teorijsko uopćavanje.

S obzirom na ograničenost prostora osvrnut ćemo se samo na neke osnovne značajke nekih faktora čije je proučavanje relevantno za međunarodne odnose i oko njih se zapravo i može spoznati velik broj međunarodno-političkih zbivanja.

Geografski faktor po nekim se mišljenjima smatrao jednim od središnjih faktora međunarodnih odnosa s obzirom na stalnost. Polazeći od toga da je "geografija majka povijesti", pokušavali su se u prošlosti međunarodni odnosi objasniti s pomoću takvih geografskih čimbenika kao što su prirodni izvori, karakteristične crte teritorija, geografski položaj, posjedovanje mora ili mogućnost dostupa moru. Pokušavalo se čak da se konstruiraju posebne znanstvene discipline, kao geopolitika ili geohistorija, što je bilo osobito prisutno u Njemačkoj. Isticanjem da je klima jedan od bitnih elemenata napretka pojedine zemlje, zatim da je država živ organizam koji raste i da su male države bez budućnosti jer se nalaze na putu velikih država, te špekulacijama o posebnoj vrijednosti položaja pojedinih zemalja, npr. Velike Britanije, nordijskih država ili SAD, otvarao se prostor širokim interpretacijama koje su upravo u geografskim elementima nalazile argumente za obrazlaganje, a poslije i za stvaranje različitih političkih doktrina ekspanzionističkog i imperijalističkog karaktera.

Geografski elementi trebali su potpomoći razumijevanju povijesti ili međunarodnih odnosa, jer, kako je npr. pisao francuski autor Victor Cousin u *Uvodu u povijest filozofije* godine 1828. "Dajte mi geografsku kartu bilo koje zemlje, recite mi njezin geografski položaj, njezinu klimu, vodu, vjetrove i fizičku geografiju, dajte mi podatke o prirodnim proizvodima, flori, geologiji i sl., i ja se obvezujem da ću vam *a priori* reći kakav je stanovnik te zemlje i kakvu će ulogu ta zemlja imati u povijesti".[2]

No, takvo geopolitiziranje trebalo je omogućiti izgradnju stanovitih političkih koncepcija također na tim elementima, koje ne samo da su služile kao poticaj prodiranju već su trebale biti i opravdanje određenih političkih akcija. Ako je, naime, država živ organizam, ako se ona mora širiti, razumljivo je da veće države moraju

2
V. Cousin, *Introduction a l'histoire de la philosophie*, Pariz, 1828.

svoj životni prostor uzeti od nekog drugog, a budući da su to velike države i da im je također potreban teritorij, tada je to moguće učiniti samo na račun malih država, koje se u to doba nisu niti smatrale ravnopravnim subjektima međunarodnih odnosa, već su bile isticane kao skup objekata nad kojima se samostalno mogu činiti stanoviti zahvati silom jačega.

Pridavanje posebne važnosti nekim geografskim značajkama bilo je u stanovitim etapama međunarodnih odnosa posebno razvijeno i našlo je neposredna odjeka i u formuliranju politike pojedinih država.

U 19. stoljeću njemački profesor Ratzel objavio je svoje poznato djelo *Politische Geografie* (1897.) u kojemu je iznio svoje misli o odnosu između geografije i politike. On je nastojao, prije svega, pokazati da klima djeluje na način života i na temperament ponašanja ljudi, na osnovi čega je dalje postavljao zaključke koji su trebali pokazati kako se ljudi s pojedinih geografskih područja ponašaju u političkome djelovanju. U skladu s takvim razmišljanjima bile su i tvrdnje da su se moderne države razvile u umjerenom klimatskom pojasu, da su plemena sa sjevera uglavnom uvijek pobjeđivala plemena na jugu i da stanovnici sjevera, koji su navikli na oštriju klimu, pokazuju veće fizičke i moralne vrijednosti, što se također ogleda u njihovu političkom ponašanju.

Prema Ratzelu površina teritorija neposredno utječe i na političke horizonte, pa je tako npr. ta svijest o prostoru u stanovnika velikih država mnogo razvijenija nego u stanovnika malih država, koji navodno raspolažu suženim horizontima i malim intelektom. Svaka je država dužna da se sa svojom vanjskom okolinom bori da održi prostor koji posjeduje, i svaka dobro organizirana država nastoji povećati svoj teritorij jer to povećanje znači "dostup sirovinama i bogatstvima ili pak osigurava veću sigurnost".

Ratzelova politička geografija, nastala u doba jačanja i razvoja njemačkog carstva, pokušala je obrazložiti i opravdati teritorijalnu ekspanziju Njemačke. Stavovi o vezi između geografije i politike, svijest o geografskome prostoru i o navodno posebnim vrijednostima stanovnika velikih država, ubrzo su našli plodno tlo u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova. Državni kancelar Bethmann-Hollweg i državni tajnik u ministarstvu vanjskih poslova Jagov isticali su uoči Prvog svjetskog rata da je država "živ organizam koji raste", a male zemlje zbog svoje male sposobnosti i činjenice da su nekome uvijek na putu "nemaju budućnosti". Takva navodno znanstvena obrazloženja utirala su putove agresivnijemu političkomu djelovanju, ali su i aktivno podupirala sve konkretne manifestacije učinjene u tome smjeru.

U Velikoj Britaniji posebno je na razvoj geopolitičkih interpretacija povijesti utjecao Mackinder, profesor Oxfordskog sveučilišta. U promatranju ovisnosti koja stoji između geografije i međunarodnih zbivanja Mackinder je u početku posebnu važnost pridavao moru. Obrazlažući britansku politiku i cjelkupan razvoj britanskog imperija, Mackinder je isticao da su upravo pomorska sila Velike Britanije i prirodna bogatstva Otoka (ugljen) omogućili Velikoj Britaniji da postane velesila. Svakako da su u takvome vrlo jednostavnom interpretiranju britanskog razvoja bili ispušteni mnogi čimbenici i da je ta eksplikacija bila tipična za predstavnika tadašnjega britanskog imperija u naponu njegove snage.

Analizirajući kasnije situiranje mora i kopna i komunikacijske mogućnosti, Mackinder je posebnu važnost pridavao Rusiji. Ona je nastala u graničnoj zoni Europe i Azije, zahvatila je stepe koje su tvorile nekadašnji put velikim invazijama i organizirala je "euroazijski prostor". Taj je prostor u svjetskim relacijama "ključna regija" jer, kako je pisao Mackinder, kontinentalna je država uvijek jača, posebno kada zauzima središnje strategijske položaje koji joj omogućuju djelovanje u raznim smjerovima. U Mackinderovoj viziji ruskog djelovanja – ako bi se proširili ruski utjecaji na marginalna područja Azije, tj. na Kinu i Indiju, i izgradila pomorska flota – moglo bi doći do situacije u kojoj bi Rusija zavladala svijetom.

No u to je doba carska Rusija bila, svakako, vrlo daleko od takvih mogućnosti. Poraz Rusije u rusko-japanskom ratu, revolucija godine 1905. i poslije izbijanje Oktobarske revolucije otklonili su za neko vrijeme takvu mogućnost ruskog djelovanja. Uoči Prvog svjetskog rata Mackinder je osobitu važnost obraćao Njemačkoj, smatrajući da, uz dobru iskorištenost sposobne i disciplinirane radne snage i uz eventualnu ekspanziju novih prirodnih izvora iz "središta zemlje", ta država može postati značajna sila u međunarodnim odnosima. U to doba nastala je i poznata Mackinderova formula:

– tko vlada istokom Europe, upravlja srcem svijeta,
– tko vlada srcem svijeta, upravlja svjetskim otokom,
– tko vlada svjetskim otokom, upravlja svijetom.[3]

Daljnja kretanja međunarodnih odnosa u kojima je nastao niz promjena osobito nakon izbijanja Oktobarske revolucije i ubrzanog razvoja Sovjetskog Saveza, utjecala su na nastanak novih Mackinderovih analiza u kojima se promatra Sovjetski Savez. Godine 1930. Mackinder je već uvjeren da će Sovjetski Savez kontrolirati Euroaziju, i tom velikom geografskom području suprotstavlja Europu zapadno od Volge i Sjevernu Ameriku istočno od Mississipija. Sredinom godine 1943. na početku njemačkog poraza u SSSR-u, on ističe da će **SSSR** izaći kao pobjednik u ratu i da će to biti po teritoriju najveća država koja će, istodobno, imati i nove izvanredne obrambene mogućnosti jer je središte svijeta "najveća prirodna tvrđava na svijetu", a prvi put u povijesti ima "kvalitetno i kvantitetno spreman garnizon".[4]

Upravo pod utjecajem takvih gledanja, u kojima se nije skrivala zabrinutost za budućnost i za daljnji smjer razvoja svijeta, a osobito pod utjecajem stvaranja drugih socijalističkih država, Mackinder nastoji u svojim novim koncepcijama pridonijeti održanju pozicija kapitalističkog svijeta. Euroaziji, za koju je sada siguran da je čvrsto pod kontrolom Sovjetskog Saveza, suprotstavlja ponovno oživljenu i razrijeđenu ideju atlantske zajednice, ističući zajedničke interese zapadnoeuropskih država i SAD, njihove kulturne, povijesne i religijske tradicije. U tom novom konceptu atlantske zajednice bili su istaknuti glavni elementi atlantske sile, koji su se posebno trebalo očitovati u ulozi pojedinih zemalja zapadnoga svijeta. Glavni most za vezu trebala je postati Francuska, snažni aerodromi u Velikoj Britaniji trebali su biti daljnja komunikacijska točka, a goleme rezerve u ljudstvu, industrijskim i poljoprivrednim proizvodima u SAD i Kanadi bili bi čvrsta osnovica atlant-

3
Mackinderovi pogledi bili su sadržani u djelu *Democratic Ideals and Realism*, koje je prvi put objelodanjeno godine 1904. Poslije je to djelo nadopunjavano i objavljeno još dvaput, godine 1919. i 1943.

4
Cit. prema Sprout and Sprout, *Foundations* ..., op. cit., str. 331.

skog jedinstva.[5] Tako postavljena atlantska zajednica koja, kao što se vidi, nije bila lišena ideoloških i političkih komponenata, trebala je biti dovoljno snažna da se suprotstavi Euroaziji ili, rečeno političkim jezikom, udružene snage zapadnog svijeta trebale su organiziranim djelovanjem i uporabom svih svojih resursa zaustaviti globalne promjene, širenje socijalističkih ideja i stvaranje novih socijalističkih država.

U Sjedinjenim Američkim Državama postojali su također brojni znanstvenici koji su za svoje promatranje međunarodnih odnosa uzimali određene geografske čimbenike kao pomoćne elemente, a poslije su na njima gradili stanovite šire koncepte političkoga djelovanja. Za razliku od Mackindera, časnik američke mornarice, a poslije i admiral A.T. Mahan, u svojemu poznatome djelu *Utjecaj pomorske sile na povijest 1660-1783*, objavljenom godine 1890, postavio je glavno težište na pomorsku silu, a ne na geografski prostor. Po Mahanu, "vladanje na moru dominantna je forma političke vlasti i ujedno je odlučujući faktor u političkim odnosima među državama". Ako pojedini narodi, bez obzira na svoju silu i brojnost, nemaju izvanjskih rezervi i izvanjskih poticaja koji jačaju njihovu unutrašnju silu, oni ne mogu uspjeti u međunarodnim odnosima. U takvom pak dinamičnome djelovanju – za koje se zauzimao Mahan, more je najbolji komunikacijski put za uspostavljanje odnosa s vanjskim svijetom i za razvijanje i jačanje vlastite sile.

Analizirajući pozicije pojedinih tadašnjih velikih sila, Mahan je bio posebno fasciniran britanskim položajem i snagom njezine pomorske sile. Za Njemačku je tvrdio da bi zajedno s Austro-Ugarskom, s obzirom na Baltičko more i Jadran, mogla postati značajna europska sila, a za Rusiju je isticao da je vrlo slaba na moru, ali nesavladiva u središtu. Spriječiti njezin utjecaj moguće je samo blokadom na najosjetljivijim točkama graničnog područja istočne i južne Azije.[6] Zanimljivo je pri tome napomenuti da je upravo pokušaj globalnog blokiranja Sovjetskog Saveza nakon Drugog svjetskog rata vodio i o tome računa, te da su u mreži vojno-političkih paktova koji su trebali na neki način potpuno zaokružiti SSSR bile istaknute i te geografske točke.

Položaj Sjedinjenih Američkih Država Mahan je vrlo visoko cijenio i posebno se zauzimao za očuvanje američke politike izoliranosti od svjetskih zbivanja.[7] No, prije svoje smrti, u doba kada je Njemačka posebno ojačala on je sugerirao sklapanje saveza s Velikom Britanijom, što je trebalo dovesti do formiranja snažne angloameričke zajedničke flote koja bi djelovala širom svijeta. U takvu savezu Mahan je vidio nove mogućnosti američkog djelovanja kao svjetske sile. Njegova su razmišljanja bila vrlo bliska predsjedniku Rooseveltu, a i njemačkom Kaiseru Wilhelmu.

Jedan od daljnjih američkih geopolitičara profesor Spykman (1893-1943.) isticao je također geografiju kao vrlo važan faktor u formuliranju vanjske politike. No, za razliku od brojnih pobornika geopolitičkoga pristupa, on taj činilac nije uzimao kao jedini. Po Spykmanu, elementi koji određuju vanjsku politiku pojedine

5
H. J. Mackinder, "The Round World and Winning of the Peace", *Foreign Affaris*, srpanj 1943, str. 595.
6
Th. Mahan, *The Influence of Sea Power and History*, Boston, 1890.
7
Iscrpnije o tome vidjeti: Mahan, *Pomorska strategija*, Beograd, 1960.

države ogledaju se u: veličini njezina teritorija, prirodnim granicama, broju stanovnika, rasporedu sirovina, ekonomskom i tehničkom razvoju, etničkoj homogenosti, efikasnoj socijalnoj integraciji, političkoj stabilnosti i karakteru nacionalnog duha.

Dok su u to doba mnogi u SAD-u zagovarali izolacionizam kao najbolji model međunarodnih odnosa, u kojemu SAD mogu ostati po strani od svjetskih zbivanja i unapređivati svoje pozicije kod kuće, Spykman je vidio nove mogućnosti djelovanja velike industrijske države. Isticao je da kombinacijom američke industrije i britanske tradicije i iskustva može doći do stvaranja jakog saveza, čije će snage biti nesavladive. U kasnijim svojim analizama političke prirode, koje su, međutim, vodile posebno računa o geografskom čimbeniku, Spykman je pokušao formulirati glavne zadatke američke politike koja bi prije svega trebala misliti na to da na nekim, po njegovu mišljenju, vrlo važnim dijelovima svijeta, ne dođe do nepoželjna razvoja ili, točnije rečeno, da se određena područja svijeta nađu čvrsto pod nadzorom SAD-a.

Ta posebno važna svjetska područja na kojima se nije smjelo dopustiti učvršćivanje neke druge dominirajuće sile bila su: Zapadna Europa, Bliski istok, jugoistočna Azija i Daleki istok. Iz takvih gledanja, a u kasnijoj realizaciji odlučnog "containmenta" Sovjetskog Saveza, nastali su glavni okviri američke globalne strategije u doba kada je američka politika bila uvjerena da može zaustaviti i eventualno suzbiti nova poslijeratna društvena i ekonomska kretanja.

Samim tim donekle se mijenjao odnos iz prijašnjih geopolitičkih formula pa je, prema Spykmanu, stvorena nova formula: tko kontrolira rubne dijelove, kontrolira Euroaziju, a tko je kadar kontrolirati Euroaziju, kontrolirat će i svijet.[8]

No, osim te skice, za kasnije američko djelovanje i formuliranje američke globalne strategije, Spykman je pokušao izraditi i prijedlog novoga međunarodnog poretka, koji bi se trebao zasnivati na djelovanju Sjedinjenih Američkih Država kao arbitra i garanta u najširim svjetskim relacijama. Uvjeren u vrijednost američko-britanskog saveza i u američku silu, Spykman je bio odlučan pobornik takva modela međunarodnih odnosa u kojemu bi Sjedinjene Američke Države mogle djelovati u globalnim relacijama uspostavljajući ravnotežu i držeći navodno svjetski mir. Sasvim je jasno da od takvih razmišljanja pa do stanovitog Pax Americana nije bio dalek put i da je Spykman svojim stavovima pomogao zagovornike američkoga vanjskopolitičkog globalnog djelovanja.

Profesor Huntington sa Sveučilišta u Yaleu posebnu je pažnju obratio razmatranju klimatskih uvjeta, koje je promatrao kao glavni čimbenik pri određivanju mogućnosti napretka pojedinih zemalja. Polazeći od teze da prijašnji, a i suvremeni razvoj civilizacije, ovise o klimatskim uvjetima, Huntington ističe da je ekspanzija velikih naroda u znatnome stupnju određena klimatskim uvjetima, jer je "svaki narod, pobuđen klimom i ispunjen energijom, proširivao svoje vladanje na susjedne regije, bilo na kopnu ili na moru".[9]

Drugi američki znanstvenik, R. H. Wheeler, također je uzeo klimu kao važan čimbenik u određivanju stanovitih političkih kretanja i pokušao je odrediti etape u

8
N. Spykman, *The Geography of the Peace*, New York, 1944.
9
E. Huntington, *Civilization and Climate*, New Haven, 1915.

povijesti gdje su navodno klimatske prilike također utjecale na razvoj velikih država i velikih vladara. Ta tzv. zlatna doba povijesti nastajala su u razdobljima prelaska iz hladnog doba stoljetnog ciklusa u toplo, a tu tezu trebalo bi potvrditi da je upravo u takvim prijelaznim razdobljima od 55 vladara koji su u povijesti istaknuti kao veliki, vladalo čak 48.[10]

No, najneposredniji utjecaj na praktičnu politiku razmišljanja geopolitičara dobila su između dvaju ratova, i to napose u Hitlerovoj Njemačkoj. Poznata njemačka škola geopolitičara pod vodstvom Karla Haushofera[11] isticala je da je država važna samo po sebi, a sila da je najvažniji atribut države. Nadovezujući se na Ratzelovo učenje, njemačka geopolitička škola dodala je neke nove navodne zakonitosti, npr. pojam životnoga prostora (Lebensraum). Ističući potrebu njemačkog naroda za životnim prostorom, postavilo se i pitanje potrebe pomicanja granica, kao i pravo na ušće rijeke koja teče teritorijem, što je sve zajedno vodilo isticanju rata i osvajanja kao pravednoga sredstva za jačanje državne moći.

Ako se kritički pokušaju analizirati neke tvrdnje pobornika isticanja posebnog primata geografskog faktora, može se vidjeti da su se odnosi u svijetu bitno izmijenili i da nekadašnje ocjene nemaju danas svoju vrijednost.[12] Sigurno je npr. da bi povijest Velike Britanije bila sasvim drukčija da je ta država imala drukčiji geografski položaj. No, istodobno taj primjer Velike Britanije jasno dokazuje da more ne stvara granicu koja bi bila apsolutno sigurna, jer su današnji teritorij Velike Britanije u prošlosti osvajali Rimljani, germanska plemena, Danci i Normani. O tzv. izoliranosti današnje Velike Britanije, ili o eventualnim prednostima u doba postojanja razornog raketno-nukelarnog oružja, svakako nije potrebno niti govoriti, jer je sasvim jasno da se neke prednosti s vremenom mogu pretevoriti u poteškoće.

Slično se može primijetiti i za pokušaje da se vrijednost prirodnih izvora pokaže kao posebna prednost pojedinih zemalja, što također danas ne stoji, jer u doba intenzivna mijenjanja novih izvora energije tradicionalni oblici, npr. nafta, mogu i moraju u skoroj budućnosti biti zamijenjeni jeftinijom nukelarnom energijom. Sigurno je također da je velik dio međunarodnih odnosa godinama imao u središtu borbu za pomorske tjesnace koje su velike sile nastojale kontrolirati. No, danas su i tjesnaci na Baltiku i na Crnom moru mnogo izgubili na svojoj važnosti. Tako je i s pojmom tzv. prirodnih granica, koje također više nemaju prijašnje relativno čvrsto fiksirano značenje.

Na te su promjene utjecali, prije svega: razvoj znanosti i tehnike, kao i promjena odnosa snaga u međunarodnim odnosima. Teorije geografskog determinizma treba uvrstiti u one poglede koji pokušavaju veoma složene pojave obrazložiti isključivo jednim faktorom. Geografska sredina važna je u životu ljudi i naroda, ali

10
R. H. Wheeler, "Climate and Human Behavior", u: *Encyclopedia of Psychology*, New York, 1944.

11
Haushoferova geopolitička škola okupljala se oko časopisa *Zeitschrift für Geopolitik*, a glavno Haushoferovo djelo *Weltpolitik from Heute* pojavilo se godine 1934. Inače termin "geopolitika" prvi je upotrijebio Kiellen.

12
Sigurno je da se i na polju promatranja geografskog faktora primjećuju goleme promjene koje imaju svoju vezu s povijesnim, tehnološkim, političkim i općedruštvenim kretanjima. Prije dvije stotine godina Francuska se lako rastala od nekoliko brda snijega, kako je Voltaire nazivao Kanadu, kasnije je carska Rusija za 7,5 milijuna dolara prodala Aljasku. U 18. stoljeću Falklandski otoci imali su veliku strategijsku važnost, a Mauricius, kojim su se nekada zanimali isključivo filatelisti, danas je sve više tema za admirale velikih flota.
J. Stefanowicz, *Stary Novy Swiat: Ciaglasc i zmiana w stosunkach miedzynarodowych*, Varšava, 1978, str. 24-25.

ona, sigurno, nema neku primarnu odlučujuću ulogu, već bi se prije moglo reći da uvjetuje stanovite mogućnosti, a ne nikako njihov glavni tok. U prošlome stoljeću, kada je zapadni svijet prolazio fazu kapitalističkoga razvoja, funkcija geografskog faktora bila je vezana uz opravdanje privredne i političke ekspanzije na kopnu i na moru uz uporabu sile. U fazi dekolonizacije i neokolonijalizma ti pogledi gube svoje pristaše jer ne odgovaraju novim uvjetima i potrebama.

Geopolitički pristupi međunarodnim odnosima, tj. pokušaji da se s pomoću geografije objasne i eventualno predvide međunarodni odnosi, izgubili su danas stoga na svojem značenju. Ako se iz današnje perspektive pogleda na te spekulacije u odnosima između prostora, povijesti i politike, lako je uočiti da su i shvaćanja geopolitičara bila vrlo različita i da su oni u svojim geografskim objašnjenjima uzimali različite elemente u prilog svojim tezama.

Različite toerije geografskog determinizma zapostavljaju neke vrlo značajne čimbenike prisutne u kreiranju međunarodnih odnosa. U njima nema ljudskog faktora i društvenih odnosa pojedine epohe niti se posebna pažnja pridaje funkcioniranju državne organizacije, a ni karakteru pojedine države. Pojednostavljajući svijet i zbivanja u njemu na osnovi tzv. stalnih i teže izmjenljivih geografskih čimbenika, pokušava se sagledati razvoj međunarodnih odnosa, objašnjavajući ih isključivo geografskim faktorom. *No, geografska sredina, unatoč tome što utječe na život ljudi, odnosno naroda i na njihovo ponašanje, pa i ono političkog karaktera, ipak nema toliko značenje da bi se taj faktor mogao uzeti kao samostalan u određivanju tako složenih odnosa. Štoviše, moguće je tvrditi da, za razliku od ostalih faktora međunarodnih odnosa, geografski faktor ne može biti samostalan, već tek djelomičan faktor interpretacije međunarodnih odnosa.*[13]

Prirodni izvori sve više postaju faktor međunarodnih odnosa, koji se mogu upotrijebiti u različitim situacijama, u nastojanju da se utječe na smjer političkoga djelovanja država. Pod prirodnim izvorima mogu se shvatiti, za potrebe međunarodnih odnosa, **svi korisni materijali i procesi koji se nalaze u prirodi, a ljudi su kadri svojom se tehnologijom njima koristiti**.

Polazeći od danoga prirodnoga stanja i od razvoja privrednih sposobnosti pojedinih država, dugo se uopće nije postavljalo pitanje o opsegu prirodnih izvora koji su se uzimali gotovo kao neiscrpni. Tek se u posljednjemu desetljeću sve više počinje ozbiljno razmišljati o trenutku kada bi različiti prirodni izvori mogli presušiti.[14] Iako su brojni scenariji te vrste međusobno ponekad vrlo suprotni, ipak postoji slaganje o tome da se prirodni izvori svih vrsta ubrzano iscrpljuju. To se odnosi na šumska prostranstva, rude, goriva, obradivu zemlju, pitku vodu, a predviđa se čak da bi, nastavi li se s tako ubrzanim uništavanjem okoliša, relativno brzo moglo doći u pitanje i opskrba kisikom.[15]

13
F. Brandel, cit. prema R. Bierzanek, *Wspoleczne stosunki...*, str. 33.

14
Znatan utjecaj na razmišljanja o postojećemu stanju i o budućem razvoju imale su analize Rimskoga kluba i knjiga *Granice rasta*. Vjerojatno su prvi put teze o mogućem iscrpljivanju prirodnih izvora dobile širok auditorij i izazvale pažnju i interes različitih krugova.

15
H. Sprout & M. Sprout, *Toward a Politics of the Planet Earth*, London, 1971, str. 286-287.

Prirodni izvori sami po sebi nisu pokazatelji stvarnog mjesta pojedine države u međunarodnim odnosima. Postoje primjeri velikih zemalja koje raspolažu brojnim prirodnim izvorima, a ipak nisu velike sile, ili pak ima slučajeva da su različite zemlje, unatoč svojemu relativno malom teritoriju i ograničenosti, u prirodnim izvorima razvile svoje industrijske kapacitete i time osigurale važna mjesta u međunarodnim odnosima. No, bez obzira na te primjere, činjenica je da ni u prošlosti, a pogotovo ne u sadašnjemu ubrzanom tehnološkom razvoju svijeta, nema ni jedne države koja ne vodi računa o zadovoljavanju svojih sadašnjih i budućih potreba za sirovinama i gorivima. U tom se smislu iskorištavaju i domaći i strani prirodni izvori. Odnosi između uporabe npr. energije i mjesta pojedine države u međunarodnim odnosima mogu pokazati i buduće smjerove akcija.

Sredinom tridesetih godina ovoga stoljeća sedam tadašnjih velikih država iskorištavalo je gotovo 70% ukupne svjetske energije: Sjedinjene Američke Države 38%, Velika Britanija 9%, Njemačka 8%, Sovjetski Savez 8%, Francuska 4%, Japan 3% i Italija 1%. Trideset godina poslije, prema istim pokazateljima, redoslijed je bio: SAD, SSSR, Velika Britanija, Kina, SR Njemačka, Indija, Francuska, Kanada, Japan i Poljska.

Dugi niz godina ugljen je bio najvažniji oblik dobivanja energije. U mnogim analizama prošlih međunarodnih odnosa ističe se da je svoj veliki imperij Velika Britanija uspjela sagraditi velikim dijelom na svojem ugljenu, koji je omogućio izgradnju tada moderne industrije. Slično je bilo i s Njemačkom koja se također koristila ugljenom u doba svojega ubrzanog industrijskog razvoja. Dvije velike sile, svaka u specifičnim uvjetima, SAD i SSSR, također su temelje svojega industrijskog razvoja postavile na ugljenu, obilno se koristeći svojim velikim nalazištima. To se može ustvrditi i za današnju Kinu, koja u okviru velike modernizacije veliku pažnju pridaje što djelotvornijem iskorištavanju velikih nalazišta ugljena. Široka primjena ugljena, a posebno njegova važnost u dobivanju metala, učinili su ga, unatoč svim tehnološkim inovacijama, vrlo traženim i važnim čimbenikom industrijskog razvoja svake zemlje. No, kao i bezbroj ostalih prirodnih izvora, i ugljen je neravnomjerno raspoređen. Dok npr. Sjeverna Amerika raspolaže s oko 48% ukupnih svjetskih rezervi ugljena, Južna Amerika kao kontinent ima tek oko 0,05% ugljena.

Iako je suvremeni razvoj omogućio prelazak s ugljena na druge izvore energije – hidroenergiju, naftu, plin, energiju iz nuklearnih elektrana – činjenica je da zbog svoje bogate i raznolike uporabne vrijednosti ugljen i dalje ima veliku važnost i obilno je tražen na svjetskome tržištu.

U klasičnim interpretacijama vrijednosti prirodnih izvora, uz ugljen, najčešće se spominje željezna ruda kao važan preduvjet industrijalizacije.[16] Unatoč razlikama u pogledu kakvoće rude, iz koje se poslije dobiva željezo, postojalo je do Drugoga svjetskog rata pet velikih središta: Lake Superior u SAD, Lorraine u istočnoj Francuskoj, Krivoj Rog u Sovjetskom Savezu, Kiruna u Švedskoj i područje Birminghama u Engleskoj. Povećana potražnja za željeznom rudom, kao i njezina sve veća primjena, utjecali su na pronalaženje novih izvora u raznim zemljama. Prema

16
Prema jednom podatku iz godine 1969. u razdoblju od godine 1939. do 1969. potrošeno je u svijetu više metala nego u svim prethodnim razdobljima postojanja svijeta.
Committee on Resources and Man, San Francisco, 1969, str. 119.

nekim procjenama Ujedinjenih naroda, Afrika bi mogla biti najbogatiji kontinent željeznom rudom, ali su zasada vodeće zemlje Zimbabwe, SAD, Brazil, Indija, Rusija.

No, budući da je u procesu dobivanja željeza, uz željeznu rudu, potreban i ugljen, samo one zemlje koje posjeduju oba izvora mogu razviti veliku industriju. Stoga, unatoč novim nalazištima u SAD, Zapadna Europa i Rusija ostaju najveći centri metalske industrije, kojima se s manjim kapacitetima mogu pridružiti Kina, Indija i Japan.

Od svih sirovina ipak posebnu važnost ima nafta, koja je u poslijeratnom razdoblju postala temelj industrijskog razvoja gotovo svih zemalja. Već je godine 1950. potrošnja nafte udvostručena u odnosu na godinu 1945, godine 1960. također je udvostručena u usporedbi s godinom 1945, a osamdesetih godina dosegla je brojku od 3.000 milijuna tona godišnje.[17] Istodobno, nafta danas čini šestinu ukupne vrijednosti svjetske trgovine, što također jasno pokazuje njezino mjesto u međunarodnim ekonomskim, ali sve više i u političkim relacijama.

Poput mnogih ostalih sirovina i nafta je neravnomjerno raspoređena i procjene o vrijednosti rezerve nafte vrlo su različite. Dok se na jednoj strani upotrebljavaju podaci o sve bržem siromašenju rezervi nafte, na drugoj se strani iznose podaci o nešto smanjenoj potražnji za naftom i o otkrićima novih rezervi, što bi trebalo ublažiti postojeću situaciju i jamčiti sigurniji razvoj.

S obzirom na golemu važnost nafte u privrednom životu svake zemlje nafta se u mnogim prilikama iskorištavala kao važno sredstvo u postizanju političkih ciljeva. Na širemu međunarodnome planu to je posebno došlo do izražaja godine 1973. kada su arapske zelje upotrijebile naftu kao sredstvo pritiska na vlade Sjedinjenih Američkih Država i Nizozemske, koje su aktivno podupirale i pomagale izraelsku politiku u bliskoistočnoj krizi. Istodobno, članice OPEC-a sve više od tada koordiniraju svoju aktivnost radi realizacije zajedničkih stavova koji nemaju samo ekonomsko značenje.

Nafta ima sve veću važnost u održavanju savezničkih odnosa. Sovjetski Savez kao isporučilac sirovina i nafte bo je kadar koordinirati razvoj odnosa unutar SEV-a, odnosno Varšavskog ugovora, članice EU-a nastoje realizirati zajedničku politiku u opskrbi naftom, a manje razvijene zemlje također teže ostvarenju novih odnosa koji bi smanjili velik teret povećanja cijena nafte.

Unatoč pokušajima traženja supstituta ili bržem prelasku na nove izvore energije, vrlo je vjerojatno da nafta neće brzo izgubiti na svojoj važnosti. A budući da je ona prijeko potrebna u svim planovima ekonomskog, vojno-strategijskog i političkog razvoja svih zemalja, jasno je da i opskrba naftom sve više dobiva međunarodno značenje. U procesu enormnog povećanja cijena nafte, koje su samo u tijeku godine 1979. zabilježile porast od 67%, najveći dio koristi imaju goleme multinacionalne tvrtke koje su u mogućnosti neprestano špekulirati na golemome svjetskom tržištu. To osjetno umanjuje i nastojanja zemalja proizvođača nafte za postizanjem pravednijih cijena i dovođenjem potrošnje u realne tokove kako se ne bi nepotrebno smanjivale postojeće rezerve. Ako se k tomu doda i ponašanje najvećega svjetskog potrošača nafte – Sjedinjenih Američkih Država – gdje potrošnja

17
P. R. Odell, *Oil and World Power*, London, 1979, str. 9.

po stanovniku prelazi 50 litara nafte dnevno i nastojanje te zemlje da se što manje služi vlastitim izvorima, kupujući potrebnu naftu u inozemstvu, jasno je da čitava situacija zahtijeva organiziran međunarodni pristup.

U svijetu koji sve više osjeća tečevine napretka postoje na drugoj strani i stotine milijuna gladnih kojima se nikako ili vrlo sporo poboljšava položaj. Prema nekim procjenama, tek se oko 7% ukupne Zemljine površine može kultivirati. No, i ovoga puta pokazuju se razlike koje postoje među pojedinim dijelovima svijeta. Na Europu otpada čak 39% površina pogodnih za poljoprivrednu obradu, na Sjevernu Ameriku 10,4%, na Aziju 5,8%, na Južnu Ameriku 4,8%, a na Afriku samo 3,3%.[18] U tekućim uvjetima ubrzana tehnološkog razvoja moguće je, naravno, povećati i obradive površine i poljoprivredne prinose, ali to je svakako mnogo lakše učiniti u razvijenim zemljama, nego npr. u Africi.

Dodajmo tome i klimatske probleme, koji u mnogim situacijama još više otežavaju mogućnosti poljoprivredne obrade i bogatije žetve. Iako su uloženi znatni napori da se primjenom modernije tehnologije prevlada takvo stanje, činjenica je da se odnosi između gladnih i siromašnih vrlo sporo mijenjaju.[19] Prema podacima Međunarodne banke, uz uvjet da se zemlje u razvoju razvijaju tempom od 6,8% godišnje, još je uvijek više od 600 milijuna stanovnika planeta gladno.

U svim fazama razvoja međunarodnih odnosa prirodni su izvori imali veliko značenje za razvoj državnih organizacija, a zemlje koje su bile kadre uspješno koordinirati neke osnovne faktore imale su mogućnosti izboriti se za poseban položaj u pojedinim regijama ili čak u svjetskim relacijama. Unatoč svim promjenama koje su nastupile u sadašnjoj fazi ubrzana razvoja svijeta, sigurno je da su prirodni izvori i dalje neobično važni. Industrijski razvijene zemlje zainteresirane su za maksimalno iskorištavanje vlastitih izvora, ali i za trajan i siguran dostup sirovinama na drugim područjima. U uvjetima kada je smanjena mogućnost iskorištavanja kolonija i posjeda, industrijski razvijene države nastoje različitim drugim oblicima nastupati prema manje razvijenim zemljama, težeći osiguranju vitalnih izvora. U stanovitim kriznim situacijama (1973.) pojavile su se čak i teorije o tome da je nedopustivo da neke manje razvijene zemlje koje raspolažu naftom ne isporučuju naftu zemljama kojima ta nafta treba, te da bi u takvim slučajevima velike zemlje imale "pravo" tu naftu osvojiti silom.[20]

Zbog razlika koje dijele današnje članice međunarodne zajednice nije moguće očekivati da bi se pitanje prirodnih izvora moglo riješiti parcijalnim aranžmanima, niti pak nastojanjima da se u okviru određenih integracijskih cjelina dugoročno zadovoljavaju unutrašnje potrebe. Stoga postaje sve jasnije da narasli problemi prirodnih izvora i sirovina pokazuju da treba tražiti drukčije metode rješavanja problema. Međuzavisnost današnjega svijeta, povezanost razvijenih i nerazvijenih i potreba bržeg prevladavanja jaza koji dijela ta dva različita svijeta trebale bi voditi traženju zajedničkih rješenja koja bi na međunarodnome planu osigurala najracionalnije iskorištavanje postojećih izvora i sirovina. U suprotnom, moguće je oče-

18
H. Sprout & M. Sprout, *Toward a Politics...*, op. cit., str. 290.

19
Prema procjenama FAO-a, između polovice i trećine stanovništva na Zemlji danas ili gladuje ili nema dovoljno hrane.

20
Detaljnije o embargu koji su provele zemlje izvoznice nafte vidjeti: P. R. Odell, *Oil and World Power...*, op. cit., str. 208-259.

kivati zaoštravanje odnosa, pokušaje poduzimanja pritisaka i ucjena, još neravnomjerniji razvoj svijeta i nastajanje suprotnosti koje mogu voditi izbijanju različitih kriza.[21]

Ako se uzmu najnoviji podaci Svjetske trgovinske organizacije (WTO), vidljivo je da od 6 milijardi stanovnika najbogatija jedna milijarda stanovnika raspolaže s oko 80% svjetskog bogatstva. Ostatak od 5 milijardi stanovnika planeta raspolaže s 20%, a polovica njih zarađuje manje od 2 dolara dnevno. Istodobno oko 2,3 milijarde stanovnika je mlađe od 25 godina. Stotine milijuna novih poslova trebali bi se otvoriti i to vrlo brzo kako bi se spriječila društvena implozija koja bi inače mogla voditi velikoj ekonomskoj i moralnoj katastrofi. Pedeset najsiromašnijih zemalja svijeta tonu sve dublje u svoju bijedu i, s druge strane, što zbog nespremnosti, sebičnosti ili birokratske inercije, oni su sve udaljeniji od jeftinih lijekova kojima bi mogli liječiti bolesti poput AIDS-a, nema mogućnosti da im se omogući emigracija u bogatije zemlje, a isto tako njihovi proizvodi u gotovo neznatnim količinama i po mizernim cijenama odlaze na vanjska tržišta.

Ovo složeno pitanje ima svoju ekonomsku, društvenu i moralnu stranu. Ono je sastavni dio svih razgovora o odnosu siromašnih i bogatih i neravnomjernoj i nepravednoj raspodjeli bogatstva. Ali, s druge strane, to stanje je golemi problem i u sigurnosnom smislu. Neke teorije o tzv. svjetskim zonama sigurnosti i zonama nesigurnosti, koje uzimaju bogati i razvijeni svijet kao sigurno područje, ne vode računa o veličini zone nesigurnosti, odnosno nerazvijenog svijeta. Odnos 1:5 nije nikako ohrabrujući za stanovnike tzv. zone sigurnosti, jer je očito da se radi o potencijalnoj opasnosti koja itekako može ugroziti razvijene zemlje. Ako to nije na dnevnom redu sada može postati relativno brzo.

Demografski faktor smatra se katkad vrlo značajnim faktorom međunarodnih odnosa. Na osnovi nekih aspekata njegova manifestiranja pokušavaju se sagledati položaji i mjesto pojedine zemlje i odrediti njezine mogućnosti daljnjeg djelovanja.

U prošlosti se često tzv. demografska elastičnost, koja se ogledala u visokom naturalnom priraštaju, uzimala kao opravdanje i obrazloženje ekspanzionističke teritorijalne politike. Ističući navodnu prenaseljenost i nedostatak dovoljnoga prostora za normalan razvoj, Japan je godine 1931. pokušao opravdati svoj napad na Kinu, a slično je tvrdila i Italija u doba napada na Etiopiju. Visok prirodni priraštaj odavno se uzimao kao jedan od bitnih pokazatelja državne moći i na osnovi njega pokušavala se odrediti politika pojedine zemlje i njezino značenje za međunarodne odnose.

No, termini prenaseljenosti i demografska presija sami po sebi, poput mnogih sličnih pojmova, traže širu eksplikaciju na osnovi koje se može spoznati pravo sta-

21
Različiti scenariji budućega razvoja svijeta sve više uzimaju u obzir činjenicu postojanja velikog jaza koji dijeli razvijene od nerazvijenih i mogućnost da u određenim situacijama zemlje koje ne vide perspektive svojega budućeg razvoja, uz uvjet da se zadrži postojeće stanje odnosa, upotrijebe različita druga sredstva kako bi se izborile za drukčiji tretman. Ako se tome dodaju i relativno jeftinija sredstva vojne sile, njihova dostupnost i golemi efekti koje one mogu proizvesti, moguće je u sklopu potencijalnih opasnosti razmišljati i o takvu smjeru razvoja međunarodnih odnosa. Dakako da ni te koncepcije ne treba shvatiti fatalistički jer nisu determinirane nikakvim povijesnim pravima, već su samo izraz tekućega stanja i nepravednih odnosa koji postoje u današnjemu svijetu, kao i sporosti razvijenog dijela svijeta da se upusti u ozbiljno traženje drukčijih, za sve pravednih rješenja.

nje stvari. Odgovoriti na pitanje kada je jedna zemlja navodno prenaseljena vrlo je složeno i zahtijeva, prije svega, da se precizira što se razumijeva pod prenaseljenošću. Svakako da je situacija drukčija ako je riječ o poljoprivrednoj zemlji s manje razvijenom poljoprivredom, a slika je sasvim drukčija radi li se o državi koja je na visokome stupnju privrednog razvoja. Razvoj poslijeratnog svijeta vrlo je indikativan upravo u tom pogledu da su neke države, koje su prije rata nastupale kao navodno prenaseljene i u kojima se tzv. demografska presija isticala kao čimbenik njihove političke akcije, u novim uvjetima uspjele uspješno riješiti svoje probleme. Ako se kao klasičan primjer zemlje koja je navodno imala problema s prenaseljenošću uzme Njemačka, u kojoj je nacionalsocijalistička vlada pokušavala taj element čvrsto ugraditi u temelje agresivnosti njemačke politike[22] nakon Drugoga svjetskog rata pojavile su se obje njemačke države kao zemlje koje ne samo da nisu imale nikakve demografske presije već su i Savezna Republika Njemačka i Njemačka Demokratska Republika osjećale akutnu potrebu za stranom radnom snagom. Razvoj moderne tehnologije i ispravno iskorištavanje proizvodnih kapaciteta učinilo je da obje njemačke države postanu značajne imigracijske zemlje.

Pitanje prirodnoga priraštaja također se ne može uzeti kao neovisan element na osnovi kojeg bi se mogla izolirano predvidjeti demografska kretanja i nakon toga izvlačiti određeni poučci za međunarodne odnose. Tvrdnje o tome da su neki narodi vrlo dinamični, a neki pak tradicionalno neaktivni u pogledu nacionalnoga priraštaja i gotovo osuđeni na postupno izumiranje, pokazale su se sasvim netočnima i neznanstvenima. Francuska se npr. do Drugoga svjetskog rata smatrala državom vrlo niskoga prirodnog priraštaja i, prema nekim procjenama, teško su se mogle očekivati bitnije promjene.[23] No, nakon rata, znatno je porastao prirodni priraštaj u Francuskoj, čime su na najbolji način bile demantirane takve prognoze. S druge strane, na primjeru Japana, koji se nekada smatrao zemljom s vrlo visokim prirodnim priraštajem, iz čega su se također izvlačile tvrdnje o budućoj ulozi Japana, osobito na azijskome tlu,[24] vidi se da je u novim, poslijeratnim prilikama pod utjecajem efikasne politike rađanja znatno smanjen prirodni priraštaj i usklađen s mogućnostima razvoja te zemlje. Neke druge države, npr. Indija i Kina, poduzimaju znatne napore kako bi također smanjile svoj prirodni priraštaj i približile ga optimalnim granicama.

U prošlosti su za međunarodnu politiku podaci o broju stanovnika jedne zemlje, u okviru procjene njezine vojne sile, imali veliku važnost. Polazeći od tvrdnje

22
Karl Haushofer, koji se inače bio sasvim stavio u službu fašističke propagandne mašine, tvrdio je da je svaka zemlja zainteresirana da se održi u neprijateljskom okruženju i da o posjedovanju adekvatnoga prostora i njegovu očuvanju ovisi državna politika. Ako je pak taj prostor premalen, treba ga proširiti. Pozivajući se na navodno čvrste primjere Njemačke i Japana, on je tvrdio da u tim zemljama postoji velika populacijska presija i da je prostor već iskorišten do maksimuma, pa ne može nahraniti mase stanovništva. Budući da se stanovništvo susjednih zemalja razvija sporije, slijedio je zaključak da s pomoću vojnih sredstava i teritorijalnom ekspanzijom treba povećati vlastiti prostor. Iscrpnije vidjeti: A. Dorpalen, *The World of General Haushofer*, New York, 1942, str. 38-39.

23
Analizirajući francusku politiku godine 1939. i materijalnu snagu te zemlje, grof Ciano je tvrdio da će uloga Francuske znatno slabiti u svjetskim relacijama jer je "godišnji deficit novorođenih ravan jednoj izgubljenoj bitki".
G. Ciano, *Les archives secretes da Wilhelmstrasse*, t. V, Pariz, 1950-1956, str. 412.

24
Populacijska presija smatrala se, prema nekim autorima, najvećom opasnošću od mijenjanja prijeratnog *statusa quo* jer se tvrdilo da će zemlje koje osjećaju "veljk pritisak staovništva zahtijevati svoje proširenje na račun drugih, što može voditi konfliktu". U takvu kontekstu posebno se isticala uloga Japana.
M. G. Simonds, B. Emeny, *The Great Powers in World Politics*, New York, 1939, str. 95.

da je "Bog uvijek na strani velikih bataljuna", vjerovalo se da je broj vojnika pod oružjem najmjerodavniji kriterij eventualne pobjede i tek su se razvojem nove vojne tehnologije počela mijenjati gledanja na važnost broja vojnika pod oružjem. U radu Konferencije za razoružanje godine 1930. prvi je put bilo javno istaknuto da industrijski razvoj pojedine zemlje odlučuje o njezinoj vojnoj snazi, što su Drugi svjetski rat i daljnji razvoj moderne vojne tehnologije u potpunosti potvrdili.

Neki od demografskih pokazatelja imaju i danas svoju vrlo značajnu vrijednost. Ako se pogleda npr. dobna struktura stanovništva pojedine države, odnosno broj radno sposobnog dijela građana, mogu se izvlačiti daljnji zaključci o mogućnostima privrednog razvoja, ali i djelovanja države na međunarodnome planu. Govori se tada, obično, o mladim ili perspektivnim zemljama, za razliku od zemalja u kojima je, u pravilu, nešto manji prirodni priraštaj, gdje je odnos radno sposobnih stanovnika manji.

No, u poslijeratnom razvoju međunarodnih odnosa osobito značajno obilježje demografskih kretanja veže se uz emigracije i migracije stanovnika. Smatra se da je Europu u razdoblju od godine 1870. do 1914. napustilo oko 35 milijuna ljudi, koji su se uglavnom nastanili u prekomorskim državama. Taj trend bio je u vezi s naglim porastom komunikacijskih sredstava i bržim razvojem moderne industrije. Nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata također je došlo do značajnih migracijskih kretanja, iako mnogo blažih razmjera. Ta velika pomicanja stanovništva mogu se promatrati s različitih aspekata, bilo nacionalnih bilo pak međunarodnih, a moguće je, dakako, tražiti i različite eksplikacije pozitivnih i negativnih strana što ih sa sobom nose migracije.

Promatra li se emigracija s gledišta zemalja iz kojih odlazi ta radna snaga, obično se tvrdi da se na taj način iz poljoprivrede izvlači višak suvišnih ljudi, da se smanjuje nezaposlenost, povećava stalan i siguran priljev deviznih sredstava i gotove robe, a uza spretno poslovanje jača razvoj izvoza domaćih proizvoda jer su emigranti tradicionalno vezani uz proizvode svojega kraja. Tome se može pridodati i upoznavanje radnika migranata s boljom organizacijom posla, pribavljanje stanovitih kvalifikacija, upoznavanje s modernom tehnologijom i sl., što se sve može iskoristiti pri njihovu povratku u domovinu. Za neke zemlje odlazak emigranata ima i druge osobitosti. Naime, smatra se da je mnogo bolje omogućiti odlazak nezadovoljnima ili onima koji bi to mogli postati nego ih zadržavati u zemlji, posebno ako se ona suočava s problemima u svojem razvoju.

U negativne aspekte emigracije mogao bi se ubrojiti odlazak uglavnom najsposobnijih ljudi, od kojih jedan dio asimilacijom gubi vezu sa svojom domovinom, a u doba nesređenih političkih prilika može biti čak upotrijebljen protiv svoje nekadašnje zemlje. U današnjoj fazi europskog razvoja već uvelike sazrijevaju uvjeti da se, osim zajedničkog rješavanja pojedinih statusnih pitanja radnika zaposlenih u inozemstvu, rješavaju i ta pitanja na mnogo širem planu između zemalja emigracije i migracije. Nova valorizacijska politika, koja bi na ravnopravnoj osnovici postavila pitanja emigracije radne snage, pomogla bi ne samo boljem tretiranju stranih radnika kao privremenih emigranata i svih problema koji se s njima u vezi javljaju, već bi isto tako omogućila da strani radnici postanu značajan faktor europskog povezivanja i zajedničkog djelovanja svih europskih naroda i država.

Imigracijski priljev novih imigranata ponekad je jedini mogući način naseljavanja stanovitih geografskih područja, kao što je to bio slučaj npr. u Sjedinjenim Američkim Državama. Za zemlju useljenja postavlja se i pitanje nacionalne asimilacije, posebno ako je riječ o nakani da se stalno ostane. Ta pitanja, uglavnom internog karaktera, mogu, međutim, postati i vrlo značajna u međudržavnim odnosima ako se pri tome ne poštuju određena prava ili pak ako zemlja migracije čini pritisak na migrante tražeći njihovu brzu i potpunu asimilaciju. I politika kojom se u stanovitim situacijama nastoji pripadnicima pojedinih nacionalnih grupa ili rasa pa čak i spola zabraniti dolazak u zemlju mora nužno naći svoj odraz u pogoršavanju međudržavnih odnosa.

Svakako da o općem karakteru međudržavnih odnosa, koji postoje između zemalja, ovisi i načini reflektiranja emigracije na bilateralne odnose pojedinih zemalja. Ako je riječ o tradicionalno dobrim međudržavnim odnosima, sigurno je da će i jedna i druga strana nastojati osigurati takve uvjete koji mogu samo pomoći daljnjem jačanju privrednih, kulturnih pa i političkih odnosa (politika nordijskih zemalja). Ako je riječ pak o nenormalnim situacijama u kojima su međudržavni odnosi na niskoj razini, i još ne postoje li uz to nikakvi sporazumi o useljavanju, emigranti mogu biti samo dodatni element koji može znatno otežati uspostavljanje normalnih međudržavnih veza i odnosa (npr. istočnoeuropski emigranti u godinama hladnog rata u SAD-u).

Brz porast svjetskoga stanovništva izaziva posljednjih nekoliko godina veliko zanimanje, ali i zabrinutost mnogih stručnjaka. Ti se problemi mogu promatrati s različitih aspekata, ali je činjenica da je svijet suočen s vrlo brzim i dinamičnim rastom broja stanovnika.[25] Tako se smatra da je godine 1850. na Zemlji živjelo oko milijardu ljudi: godine 1925. bilo je već dvije milijarde stanovnika, a 1965. svijet se povećao za još milijardu, a godine 1972. imao je oko tri i pol milijarde. Danas se operira s brojem od preko 6 milijardi. Posebno je zabrinjavajuće što je tempo povećanja broja stanovnika znatno ubrzan i, ako je u razdoblju od godine 1850. do 1925, da bi se svijet uvećao za milijardu bilo potrebno 75 godina, povećanje za novu milijardu stanovnika uslijedilo je npr. u razdoblju od godine 1925. do 1965. u samo četrdeset godina.

Godišnji priraštaj svjetske populacije iznosi oko 100 milijuna ljudi, a 90% njih rađa se u 127 zemalja u razvoju koje nisu u mogućnosti osigurati sretniju budućnost novim naraštajima. Istodobno, Međunarodni monetarni fond, koji praktički upravlja gospodarstvima 75 zemalja u razvoju, bori se s brojnim teškoćama vezanim uz nedostatak sredstava, korupciju, lošu organizaciju i sl.

Futurolozi predviđaju isto tako ubrzan tempo daljnejg razvoja svjetskoga stanovništva. Iako se njihove ocjene prilično razlikuju, predviđa se da bi već u prvoj polovici 21. stoljeća na Zemlji moglo biti sedam milijardi stanovnika. Problem porasta stanovnika posebno je osjetljiv jer se radi pretežno o zemljama koje se nalaze mahom u skupini nerazvijenih zemalja, čiji je tempo privrednoga kretanja prilično otežan zaostalošću i kolonijalnim naslijeđem, pa se ne može očekivati da će one biti kadre uspješno rješavati svoj demografski boom. Ta kretanja, istodobno, mogu

25
Prema nekim podacima 48 zemalja koje se uglavnom sve nalaze u skupini zemalja u razvoju udvostručit će u 25 godina svoje stanovništvo ne poduzmu li se radikalne mjere za kontrolu prirodnoga priraštaja.

još više produbiti podjelu između razvijenih i nerazvijenih zemalja, odnosno između "bogatog Sjevera" i "siromašnog Juga".

Neki teoretičari međunarodnih odnosa skloni su da upravo u takvoj nagloj demografskoj ekspanziji, posebno u njezinu demografskom profiliranju, uočavaju velike opasnosti za daljnji smjer razvoja međunarodnih odnosa. Tvrdi se tako da mahom nerazvijene zemlje, prenapučene stanovništvom, moraju na neki način postati izvor međunarodnih nesporazuma i opasnosti, što sve zajedno može voditi znatnom kompliciranju međunarodnih odnosa.

Razumije se, ako se pokuša uočiti taj problem, tada se odmah može naglasiti da nije jedini problem u broju stanovnika, nego prije svega u sistemu proizvodnje i raspodjele. U organiziranim sredinama, uz ispravnu uporabu dostignuća znanstveno-tehnološkog razvoja i brojnih novih žitarica s velikim prinosima, moguće je uspješno izbjeći sve dvojbe koje sa sobom nosi ubrzan prirodni priraštaj. Osim toga, međunarodna zajednica morala bi što prije postati čvrsto angažirana uz pomoć svojih instrumenata, u prvom redu Ujedinjenih naroda i njezinih specijaliziranih agencija (FAO), da se problem ravnomjerne raspodjele dobara i daljnjega usklađenog razvoja postavi kao središnji problem ekonomskog i političkog razvoja suvremenog svijeta. Zadatak svih članica današnje međunarodne zajednice morao bi biti da u skladu sa svojim mogućnostima pridonese harmoničnijem razvoju svih regija i svih naroda. Na taj način smanjila bi se opasnost od demografske eksplozije, a povećanjem broja stanovnika ne bi se povećavao i produbljivao jaz koji dijeli razvijene države i narode od nerazvijenih.

Ekonomski faktor jedan je od najvažnijih faktora međunarodnih odnosa. No, on se vrlo često netočno prikazuje. U tom netočnom prikazivanju ili namjernom iskrivljavanju pravoga značenja što ga ekonomski faktor ima za međunarodne odnose može se govoriti o dvjema različitim znanstvenim eksplikacijama.

U prvome slučaju mnogi zapadni teoretičari međunarodnih odnosa u svojim teorijskim interpretacijama namjerno odstranjuju ekonomski faktor, ili pak nastoje umanjiti njegovu pravu vrijednost zamjenjujući ga nizom ostalih faktora. To je osobito očito u situacijama kada bi npr. osvjetljavanje i isticanje ekonomskog faktora međunarodnih odnosa upozorilo na eksploataciju manje razvijenih zemalja i na ekonomske interese velikih kompanija (npr. Gvatemala, Čile), pa se u takvim slučajevima obično ističu neki drugi činioci izvanekonomskog karaktera. U drugom slučaju pak, u interpretaciji akcija protiv oslobođenja kolonija, ili u situacijama kada se zadire u suverena prava drugih država, ponovno se govori o nekim neekonomskim činiocima ili o razlozima koji bi trebali stajati izvan ekonomskih okvira. Tako se u prvome slučaju najčešće ističe navodna nesposobnost kolonija za samostalan život, ili pak u drugom slučaju, kada imperijalističke sile interveniraju u unutrašnji razvoj manjih zemalja, kao razlog navodi se interes "obrane jednog kontinenta", "obrana demokracije" ili u prijašnjim vremenima potreba suzbijanja "komunističke opasnosti". Koliko god su sve te teorijske eksplikacije bile vezane za razdoblje hladnog rata, pogrešno bi bilo misliti da su povoljnijim razvojem međunarodnih odnosa one sasvim nestale.

U drugom slučaju pogrešnog prikazivanja riječ je o predimenzioniranom shvaćanju značenja ekonomskog faktora u međunarodnim odnosima i njegovu izraža-

vanju. To tzv. ekonomicističko shvaćanje međunarodnih odnosa polazi od pretpostavke da su međunarodni odnosi u svojoj biti vjerna kopija ekonomskog zbivanja, pa da i ekonomski faktor u svim situacijama i u svim sredinama ima prvenstveno značenje. Konstruiraju se tako različite teorije koje trebaju pokazati utjecaje ekonomskog faktora kao odlučujućeg, čak i u onim situacijama gdje nije jedini, ni neposredno najglavniji.

Cjelovito shvaćanje međunarodnih odnosa smatra društveno-ekonomski faktor odlučujućim u posljednjoj instanci, ali to nikako ne znači da na međunarodne odnose ne utječu i drugi prirodni, pa čak i društveni faktori, koji su zapravo određeni ekonomskom bazom i čine nadgradnju nad tom osnovicom (npr. politički ili pravni faktor). Utjecaj tih drugih faktora osobito je važan kada se ne radi samo o određivanju toka međunarodnih odnosa, već o konkretnim formama i njihova reflektiranja.

Istodobno, može se tvrditi da se ekonomski zakoni razvoja društva neposredno ne odražavaju uvijek u međunarodnim odnosima i da ne nastupaju kao puki efekti ekonomskih kretanja. Ti se refleksi mogu u međunarodnim odnosima vidjeti u izmijenjenu obliku, što vodi stvaranju posebnih suprotnosti na međunarodnome planu, kao što su:

– odnosi između velikih i malih država
– odnosi između metropola i nekadašnjih kolonija
– nesuglasje između demokratskih načela i stvarnog sadržaja međunarodnih odnosa.

Utjecaj ekonomskog faktora na međunarodne odnose danas je sve teže negirati i upravo su na tim različitim shvaćanjima nastala i dva različita gledanja na ulogu i mjesto ekonomskog faktora u razvoju međunarodnih političkih odnosa.

Iako se utjecaj ekonomskog faktora na međunarodne odnose može vidjeti od vrlo ranih vremena, još od tzv. primitivnog djelovanja međunarodnih aktera, činjenica je da do posebne veze i utjecaja ekonomike na međunarodnu politiku dolazi u razdoblju kapitalizma. Ta tzv. ekonomizacija međunarodnih odnosa nastupila je proširenjem kruga subjekata, jačanjem instrumenata akcije pa i drukčijim kadrovskim vezama, osobito između ekonomije i diplomacije. Ekonomska sredstva postala su također vrlo često instrument šire političke akcije, ili pak, u određenim situacijama, ekonomika čini čvrsto zaleđe političkoga djelovanja.

U preciziranju mjesta i značenja ekonomskog faktora međunarodnih odnosa ipak treba istaknuti da je ponekad vrlo teško odrediti pravu vezu između ekonomskog potencijala i mogućnosti utjecaja države na druge subjekte međunarodnih odnosa. Ako se npr. analizira razdoblje od godine 1925. do 1930. u svjetskim relacijama, tada je vidljivo da je, upotrebljavajući ekonomske kriterije, tzv. hijerarhija međunarodnih odnosa ili pak ljestvica ekonomski najsnažnijih država izgledala ovako: 1. Sjedinjene Američke Države, 2. Njemačka, 3. Velika Britanija, 4. Francuska, 5. SSSR, 6. Italija, 7. Japan. No, ako bi se u tom istom razdoblju analizirale izrazito političke varijable utjecaja tih istih država na međunarodnu sredinu, situacija bi već izgledala mnogo drukčija. Prva bi bila Francuska, 2. Velika Britanija, 3. Italija, 4. Njemačka, 5. SSSR, 6. Japan i 7. Sjedinjene Američke Države.[26]

26
M. G. Simonds, B. Emeny, *The Great Powers...*, op. cit., str. 142.

No, koliko god se kriteriji međunarodnog političkog angažmana i utjecaja mogu ponekad teško definirati, moguće je navesti bezbroj primjera i iz suvremenih međunarodnih političkih odnosa, gdje mjesto pojedine države što ga ona zauzima na političkome planu veoma prelazi njezinu ekonomsku razvijenost ili pak mogućnost vršenja šireg ekonomskog utjecaja. Dovoljno je ovdje spomenuti Indiju i njezinu vrlo dinamičnu vanjsku politiku koja je svojim političkim akcijama i političkim utjecajem što ga ima na međunarodnome planu daleko pretekla i premašila svoj ekonomski stupanj razvoja.

Ističući društveno-ekonomski faktor kao čimbenik koji određuje osnovno kretanje razvoja međunarodnih odnosa, ne smije se nikako smetnuti s uma da se u tom određivanju pravaca radi samo o osnovnom toku razvoja, a ne o finalnoj naznaci svih konkretnih oblika manifestiranja. Bogatstvo međunarodnih političkih odnosa, broj aktera i mogućnosti zbivanja toliko su narasli da od osnovnoga pravca razvoja treba, svakako, razlikovati takve situacije u kojima dolazi do drukčijeg djelovanja. To znači da su stanovita odstupanja, skretanja pa čak i retrogradna kretanja u međunarodnim političkim odnosima također moguća i da jednom ustaljen osnovni smjer razvoja nikako ne znači i definitivnú eliminaciju svih onih čimbenika koji mogu sprečavati takvo kretanje.

Takav je razvoj posljedica borbe suprotnih društvenih snaga gdje se napredak i reakcija i dalje sukobljavaju prenoseći te šire društveno-političke i ekonomske sukobe na polje međunarodnih odnosa. U ovisnosti o općim karakteristikama pojedine epohe, djelovanja različitih činilaca i razvijenosti snaga napretka stoje, svakako, i takve mogućnosti djelovanja snaga reakcijē. Moderna povijest međunarodnih odnosa ispunjena je brojnim primjerima koji potvrđuju takvu mogućnost razvoja, gdje upravo u konfrontaciji staroga s novim osnovni tok razvoja, koji je definiran društveno-ekonomskim faktorom u posljednjoj instanci, ipak može zbog različitih drugih faktora biti skrenut ili vraćen unatrag. U tijeku raspada kolonijalnog sistema tekao je proces brzog i vidljivog stvaranja novih suverenih država koje su, međutim, na putu svojega stvarnog uključivanja u međunarodnu sredinu još uvijek suočene s brojnim naporima nekadašnjih kolonizatora ili novih neokolonijalističkih sila da se njihov novi put podredi interesima velikih država. Počevši od napora da se odgađa ili odugovlači davanje nacionalne neovisnosti, zatim od produžavanja ekonomskih ili vojnih pozicija i od značajnog prodora novih neokolonijalističkih sila, koje kombinacijom različitih ekonomskih, vojnih, političkih i obavještajnih instrumenata i tehnika pokušavaju učvrstiti svoje pozicije na području zemalja u razvoju, teče taj složeni proces definitivnog raspada kolonijalnog sistema i postupnoga društveno-ekonomskog jačanja novih zemalja. Afrički kontinent i promjene koje se na njemu zbivaju mogu služiti kao tipičan primjer takva složenoga kretanja.

Polazeći od jedinstva današnje međunarodne zajednice, od postojanja jedinstvena svjetskog tržišta i od međusobne povezanosti koja danas postaje sve važniji čimbenik međusobnog povezivanja raznih zemalja i naroda, nesvrstane zemlje pokušavaju koristiti međunarodne forume (Grupa 77, UN, konferencije nesvrstanih zemalja), kako bi jasno istaknule svoje ciljeve, koji su istodobno i ciljevi suvremenog čovječanstva. Brže prevladavanje jaza koji dijeli razvijene zemlje od nerazvijenih, zajedničko dogovaranje i traženje trajnih osnova suradnje nije samo i jedino u

interesu bržeg izlaska iz siromaštva goleme skupine zemalja u razvoju. To je istodobno jedini mogući put na kojem se mogu graditi trajni i sigurni temelji zajedničkog razvoja budućega svijeta u kojemu neće biti kriza i potresa što ih ta neravnomjernost razvoja može donijeti. Jer, odavno je postalo jasno, da iz ekonomske baze najčešće dolaze sve ostale krize političkog i društvenog karaktera. Ako se tome dodaju i globalnost današnjih veza i odnosa i postojanje razornoga nuklearnog oružja na raznim stranama, jasno je da je jedini način usklađivanja stavova zasnovan na strpljivu i sporazumnom dogovaranju koje će uzeti u obzir interese svih zemalja.

No, taj proces, iako je u tijeku, teče još previše sporo i tek mali broj razvijenih zemalja shvaća opasnosti koje mogu proizaći iz takva postavljanja. Stoga i na tom primjeru, kada su zahvaćeni cjeloviti ekonomski interesi međunarodne zajednice, jasno dolazi do izražaja borba različitih ekonomskih i političkih snaga, odnosno sukobljavanje onih koji teže zadržati stare privilegirane pozicije i onih koji se bore za nove, progresivne društveno-političke i ekonomske odnose.

Svestrana analiza međunarodnih odnosa, u kojoj se neće postavljati pitanje opredjeljivanja ili izjašnjavanja za jedan ili za nekoliko faktora, može otkriti i objasniti takve proturječnosti i upozoriti na njihove uzroke. Polazeći upravo s tih pozicija, znanost o međunarodnim odnosima ima zadatak da ispravnim vrednovanjem ekonomskog faktora objasni međunarodne odnose i da u svijetu koji se vrlo brzo mijenja pronađe rješenja koja će duže potrajati.

Pravni faktor može se promatrati na nekoliko načina. U prvom redu može se postaviti pitanje mogu li u tako raznolikim i bogatima oblicima odnosa između različitih subjekata djelovati neke pravne norme i ograničavaju li one bitno slobodu političkog ponašanja.

Unatoč različitim mišljenjima, koja se mogu susresti u teoriji i praksi međunarodnih odnosa, može se ustvrditi da je uloga prava u porastu i da suvremen razvoj međunarodnih odnosa nosi sa sobom kao značajnu popratnu pojavu jaču pravnu regulaciju određenih odnosa međunarodnog karaktera. Do tog jačanja uloge prava u reguliranju međunarodnih odnosa došlo je osobito od druge polovice 19. stoljeća, kada su istaknute prve norme humanitarnog i tehničkog karaktera koje su svakako pridonijele organiziranom jačanju međunarodno-pravnog reguliranja. Stvaranje Lige naroda kao prve međunarodne političke organizacije označilo je prodor mira u domenu političkih odnosa, koji su se dotada isključivo nalazili u nadležnosti države, a nakon Drugog svjetskog rata počeli su Ujedinjeni narodi sa svojim specijaliziranim agencijama pravno normirati načine ponašanja država, počevši od nekih najvažnijih pitanja vezanih uz opstanak čovječanstva (očuvanje mira i pitanje međunarodne sigurnosti) pa sve do razvijenih oblika svestrane međunarodne suradnje (specijalizirane agencije UN-a).

No, pogrešno bi bilo tvrditi da i ta pojačana tendencija razvoja međunarodnoga prava, odnosno jačanje pravnog faktora u međunarodnim odnosima, ograničava slobodu djelovanja država na međunarodnome planu. Jer, prije svega, pravni propisi koje prihvaća pojedina vlada nisu nametnuti ni od koga izvan državnih granica, i njihova je pravomoćnost prihvaćena na osnovi suglasnosti koju je izrazila sama vlada. Propisi međunarodnog prava kao izraz skupa volja različitih država

stvaraju mogućnosti za njihovo zajedničko podvrgavanje određenim propisima koji su već unaprije prihvaćeni.

U praksi međunarodnoga političkog života ipak se vrlo često postavlja pitanje: mogu li propisi međunarodnog prava zaista biti propisi? Brojne krizne situacije u kojima se te norme krše i nedostatak efikasnih sankcija još više pridonose razvijanju sumnji te vrste. Negiranje propisa međunarodnoga prava razvilo se u prošlosti osobito u brojnih njemačkih filozofa i pravnika. Hegel je smatrao npr. da ne mogu postojati nikakvi pravni propisi koji bi sputavali državu, a osnivač njemačke povijesno-pravne škole Puchta bio je uvjeren da pravo može postojati samo u državi koja je tijelo opće volje, a ona pak proizlazi iz naroda. Otuda se za međunarodno pravo mogao izvući zaključak da samo ono predstavlja stanovit element moralnosti naroda i država. Slična mišljenja postoje i u Engleskoj, gdje se smatra da se međunarodno pravo može okvalificirati kao jedan od dijelova "pozitivne moralnosti".

Primjedbe koje se stavljaju na međunarodno pravo, odnosno na mogućnost njegova postojanja i primjene u odnosima između različitih država, polaze uglavnom od starijih shvaćanja koja su pokušavala sagledati ulogu međunarodnoga prava u međunarodnim odnosima kruto se držeći analogne uloge što je pravo ima u svakoj državi i zanemarujući brojne osobitosti međunarodnih odnosa. U skladu s teorijama o podjeli unutrašnje vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast tražili su se isti takvi oblici i u međunarodnome pravu. Kritike međunarodnog prava najčešće se svode na isticanje:

– da u međunarodnim odnosima nema nekoga višeg zakonodavca, što bi trebalo značiti da ne može postojati ni pravo obvezatno za sve države članice međunarodne zajednice,

– da u međunarodnim odnosima još uvijek nema djelotvornijih sankcija,

– da je još uvijek nizak moralni i kulturni stupanj razvoja svijeta, te da se neko pravo koje bi djelovalo među narodima nije uspjelo stvoriti i da pogotovo u današnjoj praksi ono ne može biti prihvaćeno.

Ako bi se pokušalo odgovoriti na te kritike, tada bi se, naravno, kao kontraargument moglo istaknuti da je međunarodno pravo poseban dio prava i da ono obvezuje u odnosima između suvremenih država. Iako nema nekoga posebnog zakonodavca, običajnim putem u unutrašnjo-pravnom reguliranju, kao i u međunarodnim odnosima, može nastajati pravo, a, osim toga, ne treba zaboraviti da svojim aktivnostima na međunarodnom polju, posebno sklapanjem međunarodnih ugovora, države same stvaraju svoje pravo – dakle, nastupaju u stanovitome smislu u ulozi zakonodavca. Točno je da još uvijek u međunarodnim odnosima nema nekih čvrstih sankcija koje bi mogle osigurati striktnu primjenu međunarodnoga prava silom, iako se upravo u sistemu djelovanja Ujedinjenih naroda, zatim u pokušajima oko stvaranja sistema kolektivne sigurnosti, pokušavaju ostvariti takvi odnosi u kojima bi države mogle stvarno računati na djelotvornu primjenu kolektivnih sankcija. No, sasvim je sigurno da takvo normiranje ponašanja, koje je bilo postavljeno u Paktu Lige naroda i u Povelji Ujedinjenih naroda, ovisi o nizu drugih faktora, prije svega od razvoja međunarodnoga političkog sistema i njegovih glavnih snaga, te da ono u osnovi daleko prelazi mogućnosti samoga pravnog djelovanja.

Što se tiče tvrdnje da je suvremeni moralni i kulturni stupanj današnjega svijeta još uvijek vrlo nizak i da u njemu djeluju subjekti na različitoj razini svojeg razvoja,

ne može se prihvatiti takva teza jer je očito, a u prošlosti bezbroj puta potvrđeno, da i u različitim društvima mogu funkcionirati stanovite pravne norme.

Ipak, posebno značenje u određenju djelovanja pravnog faktora ima pitanje koliko se norme međunarodnog prava zaista poštuju u međunarodnim odnosima. Tu treba razlikovati dvije mogućnosti ili, točnije rečeno, dvije vrste pravnih propisa.

Prvu grupu pravila čine ona koja *reguliraju pitanja široke suradnje* država za *koju su manje-više zainteresirane sve države*. Tvore je propisi kojima se rješavaju pitanja diplomatskoga prava, zatim konzularnog, prometnog, poštanskog itd. Čak u situacijama postojanja vrlo zategnutih političkih odnosa svaka država, pridržavajući se načela uzajamnosti i vlastitih interesa, teži tomu da striktno djeluje u skladu s međunarodnim pravom, budno pazeći da, s obzirom na njezine interese, to isto čine i sve druge države.

U drugoj grupi nalaze se mnogo složenija pitanja koja se tiču pravnoga rješavanja vitalnih političkih problema i problema o kojima zavisi nastup pojedine države na međunarodnome planu. Često zbog unutrašnjeg razloga država ne pristaje da se i ta pitanja rješavaju normama međunarodnoga prava. Dosadašnji razvoj međunarodnoga prava i njegova primjena u praksi, čak i u tim vrlo osjetljivim pitanjima, kada treba ispravno zadirati u političke ciljeve i interese država, ipak su pokazali da je moguća primjena prava i da u ovisnosti o stupnju sukobljavanja, o glavnim nosiocima takve politike i o angažiranju ostalih progresivnih snaga stoje i mogućnosti primjene prava kao instrumenta za održavanje mira.

Promatrajući tu stalnu međuigru sile i pokušaja da se ta sila na neki način ograniči i disciplinira, u ovom slučaju, s pomoću pravnih normi, razvila su se i neka nova gledanja na ulogu međunarodnoga prava u razvoju međunarodnih odnosa. Sociološkom analizom međunarodnih odnosa ističe se njihova specifičnost, odbacuju se sve analogije koje bi trebale ulogu prava izjednačiti u unutrašnjem i međunarodnom djelovanju država, ali se isto tako zanemaruje da je riječ o cjelokupnoj nadgradnji društvenih odnosa. Britanski profesor međunarodnih odnosa George Schwarzenberger interpretira ulogu prava ističući da je "ključ za razumijevanje funkcija koje obavlja bilo koji pravni sistem, bilo nacionalni bilo međunarodni, u strukturi njegove društvene pozadine".[27] Na to se nadovezuje politika sile, odnosno teorija politike sile, koja polazi od pretpostavki da ukupnost dosadašnjih međunarodnih odnosa odgovara još uvijek samo pojmu "međunarodno društvo", dakle, da je riječ o nižemu stupnju povezanosti interesa i ciljeva, stoga da se ne može govoriti o nekom zajedništvu ili pak o međunarodnoj sredini kao međunarodnoj zajednici. U takvu modelu međunarodnih odnosa, gdje su oblici povezanosti vrlo blagi, prevladavaju odnosi sile, zbog toga i međunarodno pravo nužno ima takav karakter. Glavna uloga međunarodnoga prava, ili, u cjelini gledajući, prava, svodi se na održavanje sile. O tome Schwarzenberger kaže: "Osnovna je funkcija prava da pomaže u održanju prevlasti sile i hijerarhija ustanovljenih na osnovi sile i da takvom sistemu dade poštovanost i svetost prava. Međunarodno pravo na razne načine služi tim ciljevima".

27
G. Schwarzenberger, *Power Politics*..., op. cit., str. 198.

Doduše, nešto kasnije Schwarzenberger modificira svoje stavove kada kaže da postoje i mogućnosti da se međunarodno javno pravo primjenjuje uspješno u drukčijoj funkciji koju on vidi, primjerice, u želji država da na osnovi reciprociteta (diplomatsko pravo) prihvaćaju stanovite pravne norme i služe se njima, ili pak u slučajevima kada su države zainteresirane da uspostave neke standarde ekonomske suradnje (GATT), također u zajedničkom interesu.[28]

Ne upuštajući se na ovome mjestu u analizu teorije politike sile, možemo samo konstatirati da ulogu sile nije moguće negirati jednako tako kao i funkciju međunarodnog reciprociteta ili koordinacije država. Važno je, međutim, kakvo se značenje pridaje pojedinim funkcijama prava i pravnih normi u međunarodnim odnosima. Kod teoretičara koji prihvaćaju teoriju politike sile, osnovu čini funkcija održavanja sile, neizmijenjena u suvremenim odnosima, a ostale funkcije prava služe tek kao stanoviti korektivi te navodno glavne i najvažnije uloge prava. Ti korektivi na neki način ublažavaju apsolutnu podčinjenost sili, ali ni oni ne mijenjaju glavni odnos koji teorija politike sile postavlja u odnosu između sile i prava.

Teorija politike sile pojavljuje se u suvremenim međunarodnim odnosima kao stanovito ideološko gledanje na međunarodni razvoj, koje u središte uzročnosti i povezanosti međunarodnih zbivanja stavlja faktore koji su danas, svakako, u slabljenju i kao opće, neograničeni trend razvoja doživljavaju svoje poraze. Zbog toga je i čitava ta teorija više okrenuta unatrag i ne može uočiti povijesni razvoj na osnovi pokušaja da se u prvi plan istakne nešto što je već doživjelo značajne promjene.

Polazna točka u promatranju međunarodnih odnosa mora biti upravo suprotna. Nemoguće je međunarodne odnose shvaćati samo kao odnose sile i negirati bilo kakvu ulogu prava, što vodi apsolutiziranju samovolje, koju bi opet mogle posebno upotrijebiti samo najveće države. Znanstvena ocjena odnosa koji postoje u međunarodnoj sredini nije vezana uz isticanje i izražavanje prisutnih veličina uloge jednog ili drugog faktora, već je zadatak analize međunarodnih odnosa da utvrdi dinamiku jačanja ili slabljenja uloge pojedinih faktora koji djeluju na smjer međunarodnih odnosa. Međunarodni odnosi i zakonitosti njihova razvoja ne mogu se shvatiti ako se kao primarni ističu oni *faktori* koje praksa međunarodnog života neprestano prelazi, kao što je to slučaj sa silom.

Pogrešno bi bilo, primjerice, danas tražiti potvrdu kolonijalizma u Povelji Ujedinjenih naroda, koja je priznala pravo metropola na suverenost nad njihovim kolonijama. No, suprotni su faktori u najvećoj mjeri već srušili kolonijalni sistem, unatoč tome što su u vrijeme stvaranja Povelje Ujedinjenih naroda ti čimbenici bili relativno slabi i nerazvijeni, pa se nisu mogli drukčije odraziti nego u pokušajima da se donekle ublaže šire odredbe (pravo na samoopredjeljenje, kontrola UN-a nad kolonijalnom upravom).

Izmišljajući apstraktne zakonitosti i modele međunarodnih odnosa koji su izvan vremena, asocijalnih obilježja, nije moguće promatrati međunarodne odnose. U današnjoj fazi razvoja međunarodne zajednice dolazi do sve boljeg povezivanja i prožimanja različitih država, do iniciranja mnogih novih kontakata koji od međunarodne suradnje čine glavni sadržaj odnosa na međunarodnome planu. Stoga pravni faktor međunarodnih odnosa upravo u reguliranju takvih sadržaja ima pu-

28
Ibid., str. 198-212.

nu mogućnost svoje primjene. Elementi zajedništva i suradnje postaju sve značajniji, a samim tim i potrebe da se na osnovi ravnopravnog dogovaranja i dobrovoljnog prihvaćanja traže pravni propisi na usklađivanje i daljnje razvijanje široke međunarodne suradnje.

Tehnološki faktor međunarodnih odnosa ogleda se u dinamičnom razvoju znanosti i tehnike, što je, svakako, jedna od glavnih značajki suvremenog razvoja svijeta.

Za međunarodne odnose tehnologija, odnosno tehnološki faktor, *značajni su kao* kontekst ljudskog ponašanja *i razvoja međunarodne zajednice*. Za istraživača međunarodnih odnosa nije moguće, primjerice, zaobići pronalazak radara ili računala, ne kao novoga tehnološkog pronalaska, već kao važnog sredstva koje je konkretno utjecalo na budući razvoj vojne sile i na njezino demonstriranje u ratu. Slično je i s poslijeratnim razvojem najprije atomskog, zatim hidrogenskog, nuklearnog i antiraketnog oružja koje, promatrano u kontekstu šireg političkoga djelovanja, upozorava na ovisnost tehnološkog razvoja, vojnostrategijskih doktrina i vanjskopolitičkih poteza glavnih aktera međunarodnih odnosa.

Do Drugoga svjetskog rata tehnološkom se faktoru pridavala vrlo mala pažnja, a tek u ratnim godinama, kada je postalo evidentno da snažnija tehnologija pobjeđuje, naglo je porastao interes za utjecaj tehnologije na razvoj međunarodnih odnosa. Razvojem hladnoratovske utrke u naoružanju, gomilanjem zaliha oružja i stalnim usavršavanjem novih i sve snažnijih sredstava masovnog uništenja, te, na kraju, velikim svemirskim natjecanjem supersila, tehnologija, odnosno njezine političke manifestacije, postale su istodobno sastavni dio promatranja najvažnijih političkih zbivanja. Posebno je to vrijedilo za odnose između blokova i njihovih dvaju lidera.

Dosadašnji razvoj tehnološkog faktora i njegovi refleksi na međunarodne odnose mogu se vidjeti u četiri oblika koji tvore i njihove osnovne značajke.

– Tehnološki je faktor kumulativan, tj. u gotovo tristogodišnjem razvoju postoji stalan kontinuitet pronalazaka i novih otkrića u kojima prijašnji pronalasci pripremaju put novim i savršenijim pronalascima. Simultana otkrića, posebno u suvremenom razvoju znanosti i tehnike, vrlo su rijetka. U prirodnim znanostima stvorene su brojne teorije, tehnike, procesi, što sve zajedno olakšava i ubrzava istraživanja.

– U tehnologiji postoji i posebna akcelerativnost, što se očituje u činjenici da se znanje i tehnika razvijaju mnogo brže nego pojedinci i nacije.

Prof. Julijan Huxley, bivši direktor UNESCO-a, pokušao je tu brzinu transformacija izraziti matematičkom formulom, prema kojoj, ako se uzme u obzir činjenica da je epoha u ljudskoj povijesti ono razdoblje u kojemu neki važan pronalazak uzrokuje duboke promjene u ljudskom životu, tada se može ustvrditi da je od početaka paleolitskog doba do sljedeće epohe trebalo mlijun godina. Potkraj neolitika rok do iduće epohe smanjen je na desetke tisuća godina, a u tzv. povijesnoj etapi jedna je epoha trajala stoljeće. No, u dvadesetom stoljeću taj raspon od jedne tehnološke epohe do druge, odnosno od jednoga velikog pronalaska nekog izuma do drugog, smanjen je na samo deset godina. Dovoljno je podsjetiti se na nedavna dostignuća ljudske misli, npr. na promjene u elektromagnetskoj teoriji i njihovoj

primjeni, na pronalazak radija i televizije, na otkriće radioaktivnosti, na proizvode kemijske sinteze i na razbijanje atomske jezgre.[29]

Neočekivano brzo tehnološki su napredovale mnoge zemlje koje su relativno brzo u vrlo teškim uvjetima postigle visoke rezultate. Sva predviđanja o zaostalosti i nemogućnosti brzoga tehnološkog hoda pokazala su se kao netočna. Kao primjer takve vrste mogu se ovdje spomenuti npr. američka predviđanja prema kojima se sumnjalo da će Sovjetski Savez zbog svoje zaostalosti, sjevernog položaja, geografske disperzije terena i udaljenosti sirovina, uspjeti do kraja stoljeća postati industrijska sila, a to je ipak postignuto mnogo prije. Slično se može konstatirati i za nagli poslijeratni razvoj Japana i za mnogo brži tempo tehnološkog napretka NR Kine, prema nekim predviđanjima iz pedesetih godina.[30]

– Tehnološki razvoj u svojoj je dinamici neizbježan, što, svakako, ima i pozitivnih i negativnih strana. Promatrajući mirnodopsku tehnologiju, npr. primjenu atomske energije u civilne svrhe, može se samo zaključiti da takav daljnji razvoj u smjeru većeg usavršavanja i većih koristi može samo poboljšavati čovjekov položaj. No, na drugoj strani, ako se uzme u obzir i neizbježnost neprestanog usavršavanja oružja, čiji smo dosad bili stalni svjedoci, tada je sigurno da to skupo i opasno vojno natjecanje odnosi mnoge milijarde, koje bi se mogle upotrijebiti u mnogo korisnije i humanije svrhe.

– Razvoj je tehnologije difuzan, znači da se znanje, posebno u današnjemu svijetu, vrlo brzo širi iz zemlje pronalaska. Bilo kakvo sprečavanje širenja takvih spoznaja pokazalo se neuspješnim.

U različitim komparativnim analizama položaja pojedinih zemalja u međunarodnim odnosima, njihova mjesta u međunarodnoj zajednici i stanovitoga predviđanja daljnjega političkog razvoja često se čine različite usporedbe koje trebaju pokazati stupanj tehnološkog razvoja pojedine države i njezine dalje mogućnosti. Kao indikatori takva razvoja uzimaju se brojni podaci o proizvodnji, potrošnji i planovima daljnjeg porasta industrije. No u manje kompliciranim analizama obično se postavljaju, kao osnovni kriteriji, potrošnja energije po stanovniku, proizvodnja čelika, odnos radnika zaposlenih u industriji i poljoprivredi i vrijednost nacionalnog dohotka po stanovniku. Svakako da ti pokazatelji posredno odražavaju i mnoge druge indikatore koji su također važni u vrednovanju mjesta pojedine zemlje.

U posljednja tri stoljeća tehnološki razvoj bitno je utjecao na promjenu taktike međunarodnih odnosa. Ako se kao početak stvaranja europskog sistema odnosa uzme razdoblje od Westfalskog mira godine 1648-1650, tada je vidljiv i ubrzan smjer jačanja novih pronalazaka, napose na vojnom i prometnom polju. Primjenom snage baruta znatno se razvija i usavršava vojna tehnologija, utvrde i zamkovi postaju probojni, a razvojem cestovne mreže jačaju veze administrativne vlasti spram svojih podanika, do kojih se može doći mnogo lakše i brže. Istodobno, svaka država počinje biti sve zainteresiranija za to da ojača svoju vlast i znatno je proširi.

29
Cit. prema R. Bierzanek, *Wspoleczesne...*, op. cit., str. 63.
Prema nekim podacima, svakih petnaest do dvadeset godina udvostruči se fond znanja sabranih u bibliotekama, a istodobno 90% svih znanstvenika koji su ikada živjeli, živi u našem stoljeću. To, svakako, pokazuje i ekspanziju suvremene znanosti i snagu s kojom ona raspolaže.

30
Sprout and Sprout, *Foundations...*, op. cit., str. 216.

Nekadašnje granice države, koje su manje-više sezale u okolicu grada, središta vlasti, znatno se proširuju, a vladari počinju poduzimati mjere da utvrde svoje nacionalne granice. U tom su razdoblju osobitu važnost imale prirodne granice pa su zemlje, poput Velike Britanije, mogle provoditi posebnu politiku neupuštanja u izravna europska kretanja, budno pazeći da se ne poremeti europska ravnoteža snaga. Novi fortifikacijski sustavi gradnja cesta i željeznica u vojne svrhe unose značajne elemente militarizacije u političku akciju, a na vanjskopolitičkome planu, pod utjecajem nove taktike djelovanja, kako bi se spriječili izravni sudari protivnika, pokušavaju se stvarati neutralne i tamponske države.

Prvi svjetski rat sa svojim ubrzanim tehnološkim razvojem postao je u stanovitome smislu prekretnica. Veliki ratni sukob pokazao je da je sigurnost svih država, pa i velikih, bitno ugrožena i da razvojem naoružanja i vojna tehnologija nezaustavljivo ide naprijed. Novi pronalasci – torpedo, podmornice i podvodne mine – postali su nova velika opasnost za nekada udaljene i izolirane države. Velika Britanija, područje europskog Sjevera, pa i Sjedinjene Američke Države osjetili su prve opasnosti koje proizlaze iz tih novih oružja. I počeci prve uporabe ratnih zrakoplova upozorili su na iluzornost kopnenih i pomorskih granica i doveli u pitanje vrijednosti tzv. prirodnih ili utvrđenih graničnih položaja, koji su otada također bili izloženi zračnim napadima.

U godinama Drugoga svjetskog rata osnovna značajka vojnog sukoba svodila se na ubrzan razvoj i jačanje zrakoplovstva, što je imalo značajne posljedice za vojnu i političku strategiju akcije. Uništavanje neprijateljskih centara duboko u pozadini, bez potrebe da se prelaze granice i prava uporaba raketnog oružja upozorili su na nove mogućnosti daljnjega vojnotehnološkog razvoja.

U poslijeratnom razvoju svijeta, kada je hladni rat ponovno pokrenuo veliku bitku za nove vojne pronalaske na Zapadu i na Istoku, za stalno dostizanje i prestizanje suparničkih pronalazaka, ubrzo se došlo do situacije u kojoj je postalo jasno da na zemaljskoj kugli nema nedostižnog mjesta i da upravo u skladu s golemom količinom nuklearnih bojevih glava i njihovim savršenstvom treba okrenuti proces i početi tražiti isto tako kvalitetne mogućnosti da čovječanstvo u miru rješava svoje sporove i tako pokuša osigurati svoju buduću egzistenciju.

Promatrani u povijesom razvoju, tehnološki pronalasci osobito su utjecali na širenje europske moći. Razvoj pomorstva i navigacijskih instrumenata pridonio je velikome pomorskom prodoru Europljana na druga područja, a *terra incognita* je zahvaljujući tim novim otkrićima i osvajanjima postupno nestajala. Superiornost Europljana u naoružanju, mogućnost lakog osvajanja i održavanja u pokornosti udaljenih posjeda i mnogih naroda širom svijeta otvorili su vrata jačanju kapitalizma i poslije imperijalizma. Gotovo čitava Afrika, velik dio Azije, otoci na Pacifiku i u Indijskom oceanu bili su u rukama sedam europskih zemalja: Velike Britanije, Francuske, Njemačke, Italije, Nizozemske, Portugala i Španjolske. A zahvaljujući upravo kolonijalnim posjedima sve te zemlje razvijale su i jačale svoje pozicije, i na unutrašnjemu i na međunarodnomu planu.

Prve promjene takva stanja, promatrane ponovno s tehnološkog aspekta, nastaju u godinama neposredno nakon Prvog i napose nakon Drugog svjetskog rata, kada su u najvećoj mjeri Europljani okrenuli oružje protiv sebe i golemu vojnu tehnologiju iskoristili za razaranje. Osim toga, jačanje velike integrirane cjeline

Sjedinjenih Američkih Država i nastanak Sovjetskog Saveza postupno su izmijenili pozicije europskih država, a nakon Drugoga svjetskog rata u sklopu općih društveno-ekonomskih i političkih promjena velik val oslobođenja kolonija gotovo sasvim uništava nekadašnji kolonijalni imperij, građen svojedobno i s pomoću modernije tehnologije.

Ubrzan razvoj znanosti i tehnike utjecao je na proširenje područja suradnje i pod tim utjecajima nastala su mnoga nova područja međunarodnih kontakata (suradnja u željezničkom, zračnom i pomorskom prometu, telekomunikacije, TV-suradnja). Nastala su tako i mnoga nova područja međunarodnoga prava koja obuhvaćaju pitanja suradnje na tim specijalističkim poljima, a svjedoci smo neprekidna širenja specijaliziranih međunarodnih organizacija, bilo univerzalnog, bilo regionalnog karaktera. Novi pronalasci omogućavaju da se i neka područja, koja su donedavno bila izvan državnog interesa pojave kao vrlo važni problemi međunarodnoga rješavanja. Primjerice Antartik, koji je tek sredinom pedesetih godina postao dostupan u širemu smislu riječi, istodobno se pojavio kao predmet međunarodnog ugovora. Ta su pitanja vezana i uz slobodno korištenje svemirskim prostorom, istraživanje podmorskoga dna itd.

Značajne je promjene unio tehnološki razvoj na oblike međunarodnog komuniciranja, što se posebno može vidjeti na primjeru diplomatske službe. Potkraj 18. stoljeća predstavnik Sjedinjenih Američkih Država u Francuskoj Benjamin Franklin trebao je nepunih pet mjeseci da bi se javio svojoj vladi i dobio daljnje instrukcije, jer je toliko trajao put kurira i donošenje odluke u Philadelphiji. U takvim je situacijama ambasador bio, dakako prepušten sam sebi i svojoj intuiciji, pa je u okviru vrlo općenito dobivenih uputa morao samostalno djelovati. U današnjem svijetu razvijene tehnike diplomati brže prenose važne informacije neposredno dobivene iz svojeg nadleštva, mnogo su bolje kontrolirani, a mogućnost neposredna stupanja u izravni dodir ministara vanjskih poslova, ili čak šefova država, uvelike utječe i na izmjenu položaja diplomata.

Razumljivo je da je takav tempo izravnog i brzog komuniciranja morao utjecati i na smanjenje slobode i samostalnosti djelovanja diplomata. S tim u vezi moguće je postaviti i pitanje vrijednosti izmijenjene uloge koju danas diplomacija ima bar u usporedbi s nekadašnjim njezinim značenjem. Ponekad se kaže da su se današnji ambasadori pretvorili u dežurne službenike pored telefona, a neki autori ističu da bi diplomati danas bili sasvim suvišni da ih kojim slučajem prošlost nije izumila.

No takva razmišljanja svakako da zaboravljaju na širinu današnjih međunarodnih kontakata. Točno je da se u vrlo osjetljivim i važnim pitanjima, zahvaljujući mogućnostima brzog stupanja u vezu, stvari rješavaju na višoj razini nego što je ambasadorska, ali ne smije se također zaboraviti da su, unatoč smanjenoj mogućnosti političkog djelovanja, diplomatska predstavništva važna središta kroz koja prolaze, ili se bar kontroliraju, sve glavne veze između pojedinih država. Koordinirati te aktivnosti, analizirati mogućnosti daljnje suradnje i stajati neprekidno na putu učvršćenja kontakata i odnosa nije ni malen ni lak zadatak.

Djelovanje brojnih međunarodnih organizacija, posebno Ujedinjenih naroda, koji su već postali permanentni međunarodni forum komuniciranja i gdje su uspostavljeni brojni bilateralni i multilateralni kontakti, zatim sastanci na vrhu i česti državni posjeti – sve su to oblici današnjega međunarodnog općenja, koji su omo-

gućeni vrlo brzim sredstvima komuniciranja, gdje je potrebno samo nekoliko sati pa da se najviši vođe pojedinih zemalja nađu zajedno za pregovaračkim stolom.

Osim toga, treba dodati da je i razvoj pismenosti i sredstava masovnih komunikacija – tiska, radija i televizije – također značajno utjecao na tzv. javnost međunarodnih odnosa.[31] Pod utjecajem stalnog izvještavanja oni su znatno približeni najširim masama. Viješ nije riječ o nekim zatvorenim i uskim profesionalnim skupinama ljudi koje navodno jedine imaju informacije međunarodnog karaktera i mogu ih samostalno interpretirati. Na taj su način stvorene mogućnosti i za razvijanje stanovitoga javnog mišljenja koje se postavlja spram međunarodnih zbivanja, a u pojedinim situacijama čak znatno prelazi nacionalne granice pojedinih zemalja.

Tehnološki razvoj uvelike je utjecao i na usavršavanje obavještajne djelatnosti. Niz novih sredstava i instrumenata: kamere u avionima i satelitima, seizmografi i Geigerovi brojači, elektronski uređaji za otkrivanje nuklearnih eksplozija itd. gotovo su potpuno onemogućili tajnost ili prikriveno naoružavanje. A na osnovi brojnih pisanih materijala, radio-emisija i TV-emisija koje se vrlo brzo hvataju, prevode i prenose u centralu, uloga je klasičnih obavještajaca također izmijenjena, i glavne studije o društveno-političkom i ekonomskom razvoju pojedine zemlje ili regije obavljaju se vrlo daleko od njih, u kabinetima obavještajnih središta, gdje ekipe visokokvalificiranih analitičara brižljivo prate i procjenjuju pojedina kretanja i njihove moguće političke reflekse.

Razvoj znanosti i tehnike u današnjemu svijetu sve više postaje glavni pokazatelj stanovite nacionalne strategije razvoja. Želja mladih država za političkom neovisnošću mora se automatski vezati uz napor za tehnološkim osamostaljivanjem. S druge strane, snažne industrijske zemlje nastoje danas stvarati takvu vanjskopolitičku strategiju djelovanja koja će im dalje osigurati slobodan dostup izvorima sirovina ili tradicionalnim tržištima za plasman njihovih proizvoda.

Tehnološki kriteriji uzimaju se danas kao vrlo važni pokazatelji nacionalnog prestiža pojedine države i statusa koji ona ima u međunarodnim odnosima. Posebno to dolazi do izražaja u najvećih država, koje ne žale sredstva da bi upravo svojim tehnološkim dostignućima pokazale prednosti svoje politike i vlastita modela razvoja.

Vojni faktor međunarodnih odnosa, shvaćen kao mogućnost uporabe vojnog potencijala, imao je u prošlosti, a ima i danas, vrlo veliku važnost za razvoj međunarodnih odnosa. U doba dok je rat bio dopušteno sredstvo rješavanja međunarodnih sporova, koje je čak i međunarodno pravo priznavalo kao dopušteno (*ius bellum*), i kada je s političkoga gledišta rat bio normalan nastavak politike s pomoću drugih sredstva, vojna sila bila je središnja komponenta koja je utjecala na razrješavanje spornih problema u međunarodnim odnosima.

Suvremeni razvoj međunarodne zajednice, jačanje društveno-ekonomskih promjena, stanovite pravne norme, ali i razvoj rušilačke vojne tehnologije, sve više

31
Svakako da je s tim općim napretkom pismenosti i sredstava komunikacija nespojiva izjava španjolskog ministra obrazovanja iz ne tako davne prošlosti, koji je godine 1938. rekao: "Sve nesreće u Španjolskoj dolaze zbog glupe vladine želje da nauči Španjolce čitati. Naučiti čovjeka da čita znači pružiti mu mogućnost da dođe u poziciju koja će uzrokovati nesreću za njega i za majku domovinu."
Markiz de Lozoya, cit. prema H. L. Smith, *The State of Europe*, New York, 1949, str. 241.

utječu na to da se rat kao sredstvo komuniciranja nastoji eliminirati iz međunarodnog života i da se države sve više priklanjaju mirnome rješavanju svojih sporova. No, unatoč postojećim pravnim odredbama kojima se zabranjuje vođenje rata i pokušajima stvaranja različitih sistema regionalne ili pak šire kolektivne sigurnosti, činjenica je da i u današnjemu svijetu vojna sila ima veliku važnost za svaku državu i da upravo iz vojne sile proizlaze i određene šire političke koncepcije koje se nastoje ostvariti na međunarodnoj areni.

Pojam vojne sile danas je mnogo širi od klasičnoga shvaćanja različitih rodova pojedine nacionalne armije i uz redovite vojne snage čine ga svi oni elementi položaja zemlje i nacionalne privrede koji su u neposrednoj ili posrednoj vezi s pripremama armije u miru i njezinom eventualnom primjenom u ratu. To znači da geografski položaj, broj stanovnika, industrijski razvoj, društveno-politička stabilnost, mogućnost uporabe komunikacijskih putova itd. ulaze također kao značajni elementi u pojam nacionalne vojne sile.

Po svojem kvalitativnom sastavu današnja vojna sila također je bitno drukčija s obzirom na protekle faze razvoja međunarodnih odnosa. Razvoj vojne tehnologije i pojava novih vrsta oružja, osobito nuklearnog, izmijenili su i sustav rodova vojske najvećih zemalja, njihove strategije i opće mogućnosti djelovanja. Samim tim nastala je podjela:

– na armije koje raspolažu značajnim količinama nuklearnog oružja (SAD i Rusija),

– na armije koje imaju stanovite količine nukelarnog oružja (Francuska, Velika Britanija, NR Kina, Indija, Pakistan, Izrael, Sjeverna Koreja),

– na države čije armije mogu uskoro biti opremljene nukelarnim oružjem,

– na zemlje koje iz ekonomskih ili političkih razloga nemaju u planu izgradnju svojeg nuklearnog vojnog potencijala.

U poslijeratnom svijetu naoružanje je, unatoč izjavama, deklaracijama i rezolucijama unilateralnog, bilateralnog i multilateralnog karaktera, postalo osnovno obilježje razvoja međunarodnih odnosa, a stalno povećanje izdataka za naoružanje, posredno i neposredno, veoma utječe na opći razvoj ekonomskih, socijalnih i političkih procesa suvremenog svijeta.

Od 1965. do 1980. godine troškovi naoružanja povećani su za tri puta i iznosili su oko 450 milijardi dolara. U toj velikoj utakmici riječ je o horizontalnom i vertikalnom širenju nuklearnog i konvencionalnog naoružanja; o dinamičnom razvoju novih oružja i sistema i o stalnom nastojanju da se za svako novo oružje pronađe odgovarajuće protuoružje. Stoga nije nimalo čudno da su npr. godine 1976. troškovi za naoružanje bili 8% veći nego svi ukupni svjetski izdaci za obrazovanje ili da su bili dvostruko veći od ukupnih sredstava koja se ulažu u medicinsku zaštitu četiri milijarde stanovnika našeg planeta. Dodajmo tome da je i broj vojnika (22 milijuna) te godine bio jednak broju učitelja, te da se oko 400.000 najistaknutijih znanstvenika nalazilo angažirano u stalnome procesu traženja novih sredstava masovnog uništavanja.

Iako su analize vojnih troškova vrlo različite, a često i nepouzdane, s obzirom na nedostatak standardiziranih pokazatelja međunarodnog karaktera, jasno je da glavnina vojnih troškova otpada na nekoliko velikih zemalja koje svojim vojnim izdacima sudjeluju sa 60% u ukupnim troškovima svjetskog naoružanja. No, uz te

vodeće zemlje, koje se nalaze na visokome stupnju industrijskog razvoja i raspolažu golemim privrednim i ljudskim resursima, ne treba zaboraviti da u troškovima naoružanja sve više sudjeluju i manje razvijene zemlje. Brojna istraživanja na tom polju jasno pokazuju uzlazne trendove potrošnje i neprekidno povećanje indeksa vojnih izdataka, koji u nekim situacijama iznose i više od polovice državnog proračuna.[32]

Naravno, iz takve goleme materijalne snage proizlaze i svi ostali refleksi koji se ogledaju ili u jačanju posebnih središta zainteresiranih za provedbu politike, bilo na unutrašnjem bilo na vanjskopolitičkom planu; zatim nastojanja da se vojne snage stave na čelo određenih država i političkih sistema; utjecaji vojske na cjelokupan društveno-politički i ekonomski razvoj zemlje i sl. Militarizacija svijeta u poslijeratnom razdoblju, zasnovana na enormnim sredstvima koja vojnim snagama stoje na raspolaganju i brojnim neriješenim pitanjima iz domene međunarodnih odnosa, postala je također značajna karakteristika suvremenog razvoja s tendencijom daljnjeg rasta.

U tom se kontekstu može promatrati i velik broj konflikata koji su izbili nakon Drugog svjetskog rata. Po podacima koji postavljaju viši limit kategorizacije rata takvih sukoba bilo je 70 do 1980. godine, a njima se svakako može dodati velik broj vojnih pučeva i oružanih ustanaka, što bi preciznom statističaru pokazalo da je u prosjeku svake godine vođeno po nekoliko velikih oružanih sukoba, ili pak da nije bilo gotovo ni jednog dana u kojemu je svije bio bez ratovanja.[33]

Optimistički nastrojeni analitičari međunarodnih odnosa ističu, međutim, da unatoč pojačanim troškovima naoružanja, unatoč militarizaciji svijeta i velikome broju primjera konkretne uporabe sile, svijet nikada ipak nije bio toliko siguran u nemogućnost izbijanja globalnoga oružanog sukoba. Tome je, svakako, poseban doprinos dala vojna tehnologija koja je mogućnosti masovna uništenja razvila do savršenstva; zatim uspostavljanje pariteta potencijalnog uništenja između glavnih nosilaca nuklearne sile i postojanje političke volje da se unatoč stalnom razvoju vojne tehnike zadrže pod strogim političkim nadzorom granice njezine stvarne uporabe.

No svi ti elementi koji, svakako, djeluju kao znatno limitirajući faktori, ipak ne mogu zaustaviti proces naoružavanja koji opet mora voditi stanovitim poremećajima na svim područjima suvremenog života. Ako se prihvati kao stalan globalni odnos između velikih sila i njihovih nuklearnih moći, ne treba zaboraviti da 80% vojnih izdataka ne otpada na troškove nuklearnog oružja, nego na konvencionalno oružje. U stalno gomilanje te vrste oružja uključene su sve zemlje – od minijaturnih država, malih i srednjih pa sve do supersile.

Dosadašnji proces naoružanja razvijao se usporedo sa svojom antitezom: *razoružanjem*, koje također traje od završetka Drugoga svjetskog rata i početnog raz-

32
Među institutima koji se bave pitanjima strategijskih odnosa i izravno prate kretanja na planu naoružanja posebno mjesto imaju Međunarodni institut za strategijske studije u Londonu i Švedski institut za istraživanja mira. Oba instituta svake godine publiciraju svoje godišnjake, koji su solidan izvor podataka i dobra ilustracija tekućih kretanja na vojnome planu.
Vidjeti za najnovije podatke: *The Military Balance*, London, World Armaments and Disarmaments: SIPRI Yearbook, Stockholm.

33
Vidjeti o tome kod: I. Kende, "Dynamics of Wars, Arms Trade and Military Expenditures in the Third World 1945-1976", *Instant Research on Peace and Violence*, Tampere, 1977, br. 2, str. 59-68.

doblja, kada se vjerovalo da će poraz militarističkih snaga fašizma i stvaranje svjetske organizacije Ujedinjenih naroda automatski omogućiti da se relativno lako rješavaju pitanja naoružavanja, te da će se razvoj vojne sile zadržati na potrebnoj razini bez posebnoga povećanja izdataka.[34]

No, proces pregovora o razoružanju uvijek je pratio opće kretanje međunarodnih odnosa i ovisio je o svim krivuljama kojima su se oni kretali. U godinama hladnog rata imali su pregovori o razoružanju isključivo propagandno značenje, a potom se u procesu prevladavanja hladnog rata, u trenutku kada je uspostavljen paritet mogućeg uništenja, postupno krenulo u smjeru traženja konkretnih uzajamno korisnih aranžmana. Poboljšana međunarodna atmosfera omogućila je da se na multilateralnome planu postigne američko-sovjetske sporazume s područja ograničenja oružja i njegove kontrole. Osim toga, na planu regionalnog napora za razoružanjem postignut je sporazum o stvaranju denuklearizirane zone u Latinskoj Americi; o stanovitim oblicima razoružanja i unošenja mjera za jačanje međunarodnog povjerenja govori i Završni dokument iz Helsinkija.

Politika detanta, kao organiziran napor svih država da se stvaraju novi međunarodni odnosi u kojima će se konflikti i sporovi prevladavati mirnim putem, u gotovo svim državama ocijenjena je kao jedina alternativa postojanja i daljnjeg razvoja svijeta. Istodobno, pokazalo se da je nemoguće zagovarati detant na političkome planu odnosa bez realizacije odgovarajućih vojnih mjera, koje jedino popuštanje mogu učiniti stvarnim i vjerojatnim procesom. U tome bi trebala biti vidljiva težnja svih država, posebno onih koje raspolažu najvećom vojnom silom, da proces razoružanja učine univerzalnim i nezaustavljivim kretanjem prema boljim međunarodnim odnosima.

Ubrzani razvoj nove vojne tehnike i snažna vojno-politička polarizacija *u godinama hladnog rata pomogli su nastanak niza* vojno-političkih *doktrina* kojima su se pokušali oblikovati i vojni i politički zadaci u skladu s poslijeratnim razvojem svijeta. Ako se promatra npr. evolucija američke vojno-političke doktrine, tada je vidljiv dug put tih promjena u kojima su se održavali različiti utjecaji društveno-ekonomskih snaga, ali i novog razvoja vojne tehnike i stvaranja novih vrsta oružja.

Kronologija osnovnih momenata u početnoj fazi razvitka nuklearnog oružja i prijenosnih sistema od godine 1945. do 1979.

1945. SAD izvršile prvu nuklearnu eksploziju (fisijsku) u povijesti na vojnom poligonu u Alamou (16. srpnja).
Na Hirošimu je bačena atomska bomba jakosti oko 20 KT (6. kolovoza).
Tri dana poslije (9. kolovoza) na Nagasaki je bačena atomska bomba približno iste jakosti. U oba slučaja za prijenos je upotrijebljen bombarder tipa B-29.

1948. SAD proizvele teški bombarder velikog radijusa (B-36) namijenjen prijenosu atomskih bombi

1949. SSSR izvršio prvu nuklearnu eksploziju (fisijsku) (29. kolovoza).

1950. SAD razvile prvi mlazni bombarder srednjeg dometa (B-47) za prijenos atomskih bombi.

34
Iscrpnije o odnosu između naoružanja i razoružanja vidjeti radove objelodanjene u nas: *Najnovija oružja*, Zagreb, 1978. R. Vukadinović, *Zone bez nuklearnog oružja*, Zagreb, 1979. R. Vukadinović, *Nuklearne strategije supersila*, Zagreb, 1986.

1952. Velika Britanija izvršila prvu eksploziju atomske bombe (9. listopada).
SAD završile pokus prve termonuklearne bombe na Bikinima (1. studenoga).
1953. Ispaljivanjem atomske bojne glave iz artiljerijskog oruđa SAD započele uvođenje taktičkog nukelarnog naoružanja (25. svibnja).
SSSR izvršio prvu termonuklearnu eksploziju (12. kolovoza).
1955. SAD uvode u naoružanje prvi mlazni bombarder velikog radijusa B-52
SSSR uvodi u naoružanje prvi bombarder srednjeg dometa TU-16.
1956. SSSR uvodi u naoružanje prvi bombarder velikog radijusa TU-95 i prvi mlazni bombarder velikog radijusa Mya-4.
1957. SSSR objavljuje uspješno obavljen pokus prvoga interkontinentalnog balističkog projektila (26. kolovoza)
Nešto kasnije (4. listopada) lansiran je prvi Zemljin umjetni satelit "Sputnik".
Velika Britanija izvršila prvu termonuklearnu eksploziju (u svibnju). Za prenošenje nuklearnih bombi konstruirani su bombarderi tipa V.
1958. SAD izvršile prvo uspješno lansiranje interkontinentalne balističke rakete Atlas (u prosincu).
1959. SAD uvode u naoružanje prvu strategijsku nuklearnu podmornicu opremljenu raketama s nuklearnim bojevnim glavama.
1960. Na vojnom poligonu u Sahari Francuska je izvršila prvu atomsku eksploziju (13. veljače). Za prijenos atomske bombe proizveden je bombarder srednjeg dometa Mirage.
Prema zapadnim procjenama, SSSR je do godine 1960. opremio vojne snage u Europi taktičkim nuklearnim oružjem.
1961. SSSR je uveo u naoružanje konvencionalne podmornice opremljene raketama srednjeg dometa s nuklearnim bojevnim glavama.
N.S. Hruščov izjavio je da SSSR raspolaže bombama jakosti 100 MT (16. siječnja).
Nešto poslije izvršena je najjača nuklearna eksplozija u povijesti, procijenjena na 57 MT (30. listopada).
1962. SAD stacionirale u Europi rakete srednjeg dometa (Pershing I) taktičke namjene.
1963. Velika Britanija, u skladu sa Sporazumom iz Nassaua, kupila je od SAD-a rakete Polaris za opremu nuklearnih podmornica.
1964. NR Kina izvršila je prvu atomsku eksploziju na vojnom poligonu u Lop-Noru (16. listopada). Za prenošenje atomskih bombi predviđen je bombarder tipa TU-16.
SSSR uveo u naoružanje strategijske podmornice opremljene raketama s nuklearnim bojevnim glavama i mogućnošću ispaljivanja u zaronjenom stanju.
SAD uvele u naoružanje rakete s višestrukom bojevnom glavom (MRV) Polaris A-3.
SSSR započeo gradnju protubalističkog (ABM) raketnog sistema (Galoš).
1965. SAD započinju razvoj protubalističkog raketnog sistema (Kitehen).
1967. NR Kina izvršila eksploziju prve termonuklearne bombe (17. lipnja).
Velika Britanija uvela u naoružanje prvu strategijsku nuklearnu podmornicu.
1968. Francuska je izvršila termonuklearnu eksploziju (24. kolovoza)
NR Kina započela proizvodnju vlastite verzije sovjetskog bombardera TU-16 strategijske namjene.
SSSR izvršio prve testove (u kolovozu) rakete s višestrukim neovisno usmjerivim bojevnim glavama (MIRV).
1970. NR Kina lansirala satelit u putanju oko Zemlje (24. travnja).
SAD uvele u naoružanje rakete s višestrukim neovisno usmjerivim bojevnim glavama (MIRV).
1971. Francuska uvela u naoružanje rakete srednjeg dometa, vlastite proizvodnje. Istodobno je uvedena u upotrebu i prva francuska strategijska nuklearna podmornica opremljena raketama.
SAD uvele u podmorničko naoružanje rakete s višestruko usmjerivim bojevnim glavama.
1972. NR Kina započela uvoditi u naoružanje strategijske rakete srednjeg dometa.
1973. SSSR uvodi u naoružanje prve rakete s višestrukim bojevnim glavama (MRV).
1974. Indija je izvršila podzemnu nuklearnu eksploziju na poligonu u Radjastanu (u ožujku). Indijska je vlada izjavila da je pokus izvršen zbog primjene atomske energije u mirotvorne svrhe.
1975. SAD uvele u naoružanje rakete s višestrukim neovisno usmjerljivim bojevnim glavama.

1976. SSSR izvršio prvi eksperiment s podmorničkom raketom s višestrukim neovisno usmjerljivim bojevnim glavama (23. studenog).
SAD izvršile prvi uspješni eksperiment s krstarećom raketom lansiranom iz zrakoplova (5. ožujka).
1977. SAD objavile da su izvršile prvu eksploziju neutronske bombe (7. srpnja).
SSSR uveo u naoružanje mobilnu raketu srednjeg dometa (SS-20) s mogućnošću konverzije u interkontinentalnu raketu.
1978. SAD obavile ispitivanje nove strategijske podmornice (Trident) koja bi trebala ući u naoružanje godine 1980. (27. listopada).
1979. SAD donijele odluku o izgradnji mobilnih interkontinentalnih raketa (M-X).
Prema navodima američkih obavještajnih izvora, Južnoafrička Republika izvršila je nuklearnu eksploziju.
Vijeće ministara NATO-pakta donijelo je odluku o instaliranju američkih raketa srednjeg dometa (Pershing II) u Europi (12. prosinca).

U doba posjedovanja atomskog monopola neposredno nakon rata, kada je u Sjedinjenim Američkim Državama vladalo uvjerenje da će se na osnovi atomske bombe moći ostvariti ciljevi Pax Americana i na stanovit način "disciplinirati" druga velika država – Sovjetski Savez – izgrađena je bila doktrina nuklearnog zastrašivanja.[35] Jednostrano posjedovanje atomske bombe, politika okruženja Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih država, izgradnja NATO-a u Europi, a poslije i ostalih vojnih saveza, bile su glavne komponente novoga poslijeratnog djelovanja Sjedinjenih Američkih Država. U tom razdoblju od godine 1945. do 1949. američka vojna sila, zasnovana na sposobnosti prenošenja atomskih bombi, zapadnoj, a osobito američkoj floti prisutnoj u svim morima, snažnoj avijaciji i brojnim aerodromima u savezničkim zemljama, te suhozemnim snagama NATO-a, smatrala je da ima sve uvjete za dugo i iscrpljujuće hladnoratovsko nadmetanje.

No, nakon sovjetske atomske eksplozije u kolovozu 1949. situacija se počinje mijenjati i doktrina nuklearnog zastrašivanja postupno gubi na svojoj uvjerljivosti i vrijednosti. Zapadnoeuropski saveznici SAD-a stavljeni su zbog sovjetske atomske bombe u nov položaj, a na neki se način mogla predvidjeti, doduše, samo potencijalna opasnost za američki teritorij. Zastrašivanje dobiva nove dimenzije. Umjesto jednostranog i monopoliziranog posjeda atomskog oružja ono postaje prisutno sada na objema stranama i stvara se uzajamno, iako još uvijek neuravnoteženo zastrašivanje. Nova američka vojna doktrina tzv. masovne odmazde kojom se pokušalo prijetiti Sovjetskom Savezu, ako bi on djelovao suprotno američkim intencijama, bila je zapravo posljednji pokušaj ratobornih generala iz Pentagona da u novim uvjetima uzajamna zastrašivanja pronađu doktrinu kojom bi se mogli ostvariti ofenzivni politički ciljevi.

Daljnjim usavršavanjem oružja na objema stranama i promjenama na političkome planu, ne samo u odnosima između glavnih protagonista nuklearnog natjecanja nego i u njihovim odnosima sa saveznicima, ipak nisu bila zapostavljena pitanja mogućnosti uporabe nuklearnog oružja u vojne svrhe.[36] U Sjedinjenim Ame-

35
Detaljnije vidjeti: R. Vukadinović, *Sila i interesi – Vanjska politika SAD*, Zagreb, 1972, str. 227-315.

36
U godinama hladnog rata u SAD-u je bila popularna teorija koja je tvrdila da je moguće preživjeti nuklearni napad, uz uvjet da Sjedinjene Američke Države prethodno pripreme svoje stanovništvo. S tim u vezi bila je i velika akcija gradnje nuklearnih skloništa, a jedan od zagovornika tog koncepta bio je H. Kahn.
Vidjeti Kahnove scenarije nuklearnog rata: *On Thermonuclear War*, Princeton, 1960. *Thinking about the Unthinkable*, London, 1962.

ričkim Državama bila je lansirana doktrina "ravnoteže straha", koja je tvrdila da proces naoružavanja, posebno jačanja nuklearnih snaga, ne prijeti miru. Dapače, tvrdilo se da takav odnos jača svjetski mir jer će, bojeći se jedna druge, obje strane neprestano i dalje jačati svoje nuklearne arsenale, ali nikada neće pribjeći stvarnoj upotrebi nuklearnog oružja. Zapostavljajući bezbroj internih faktora, kao i mogućnost stalnog jačanja i razvijanja američkog vojnoindustrijskog kompleksa, ta se doktrina zauzimala zapravo za dalju utrku u naoružanju.

Slične je ciljeve postavila i u SAD vrlo popularna doktrina "ograničenih nuklearnih ratova" kojom se, na osnovi prihvaćanja uopće američke vojne koncepcije elastične reakcije uz stupnjevanje eventualne uporabe nuklearnog oružja, ipak ističe da je upotreba ograničenih vrsta nuklearnog oružja u stanovitim situacijama moguća. Politički gledano, u pojedinim dijelovima svijeta, gdje bi mogli biti bitno ugroženi američki interesi, a ta se područja ne uklapaju u središte svjetske politike, moglo bi se u konfrontaciji s neprijateljem upotrijebiti ograničeno nuklearno oružje. Promatrano pak s vojnog gledišta takva upotreba ne bi nikako dovela do širenja konflikta, ili pak do uporabe razornih nuklearnih sredstava, jer bi se upotrebljavale samo tzv. baby-nuklearne bojevne glave. I na kraju, ta bi kampanja trebala omogućiti svakako i onaj najvažniji ekonomski efekt koji osigurava da se nuklearno oružje i dalje proizvodi, te da vojno-industrijska sprega u SAD može i dalje normalno funkcionirati.

Jedan od glavnih pobornika takve primjene nuklearnog oružja bio je tadašnji profesor međunarodnih odnosa s Harvarda Henry Kissinger, koji je još godine 1957, u doba kada je SAD bila iznenađena i zaplašena lansiranjem prvoga sovjetskog Sputnika, pokušao smiriti duhove i znanstveno "dokazati" kako, bez obzira na nove pronalaske, postoji mogućnost uporabe nuklearnog oružja i kako, za razliku od velikih, dakle, neograničenih nuklearnih bojevnih glava, ograničena uporaba nuklearnog oružja može i dalje ostati važnim sredstvom vođenja međunarodne politike.[37]

U doba vijetnamskog sukoba "doktrina eskalacije" dobila je posebno značenje. Njome se htjela stupnjevati uporaba sredstava i povećanjem vojnoga pritiska prisiliti vijetnamski narod na predaju.

Sve te vojne doktrine nastale su kao rezultat novog razvoja vojne tehnike i stalne ocjene vrijednosti snage vlastitih i protivničkih oružanih snaga. Zbog golemog napretka vojne tehnike rat više nije kao u prošlosti sredstvo kojim se slabiji protivnik prisiljava da prihvati nametnute uvjete. Uporaba vojne sile najvećih država, odnosno njihovo konfrontiranje u svjetskom sukobu, postala je sve nezamislivija, jer bi opća cijena takvog sukoba bila previsoka. Stoga je taj proces nužne prilagodbe novim uvjetima dobro izrazio sovjetski maršal Šapošnikov. Parafrazirajući Clausewitzovu izreku da je rat nastavak politike drugim sredstvima, sovjetski je maršal istaknuo da je u novim uvjetima mir nastavak konflikta samo na drukčiji način[38] misleći pri tome da bez obzira na oblike i sadržaje mogućeg sukobljavanja u nuklearnom dobu, ono nikako ne smije dobiti oblik rata.

37
Vidjeti detaljnije: H. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, New York, 1957.
38
Šapošnikov: cit. prema R. L. Garthoff, *Soviet Strategy in the Nuclear Age*, New York, 1958, str. 6.

Nacionalni faktor vrlo je teško odrediti upravo poradi različitih elemenata, objektivnih ili subjektivnih, koji se vežu uz pripadnost pojedinaca pojedinom narodu. No, može se istaknuti da je podjela država ponajviše vezana uz postojanje naroda nastanjenih na određenu prostoru, iako se i taj momenat mora uzeti s rezervom. U Europi je do formiranja nacija došlo u doba raspadanja feudalnog sistema, ali taj proces traje i dalje. Posebno je evidentan takav razvoj u novim zemljama, tj. u onim državama koje su nedavno izašle iz kolonijalnog ropstva. Postojanje naroda i njihova težnja za samoodređenjem ima za međunarodne političke odnose prvenstveno značenje, i to je, istodobno, polazna pozicija promatranja nacionalnog faktora i njegova mjesta u međunarodnim zbivanjima. Pri tome se, dakako, ne smije zaboraviti da se ne može uvijek nacija identificirati s državom jer je moguće da nekoliko naroda tvori jednu državu ili pak da jedan narod ima dvije zasebne države (NDR Koreja i Južna Koreja).

U pogledu definiranja nacije postoje brojni sporovi među različitim autorima koji ističu različite kriterije za ocjenu postojanja nacije, a posebno je diskutabilna pripadnost pojedinoj naciji. Ako promatramo proces formiranja nacija i nacionalne svijesti u Europi, vidimo da je u 18. stoljeću u vrijeme razvoja kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa, jačala potreba za proširenjem područja bez teritorijalne razjedinjenosti, i takav proces okrupnjavanja putem tradicionalno postojećih državnih tvorevina feudalnog tipa bio je potpomognut postojanjem zajedničkih tradicija, kulture, jezika, osjećaja patriotizma i zajedničkog pripadanja istoj sudbini. Ta veza između materijalne osnovice i duhovne nadgradnje vodi nacionalnom buđenju zajedno s revolucioniranjem pokreta buržujsko-demokratskog karaktera i jača zahtjeve za rušenjem feudalne vlasti. Od ideja Francuske revolucije godine 1789, koja među svojim načelima ističe i nacionalnu neovisnost i slobodu, neprestano jačaju pokreti porobljenih europskih naroda, da bi tek završetkom Prvoga svjetskog rata, nakon dugog razdoblja borbi i sukobljavanja s raznim snagama reakcije, bio u velikoj mjeri završen proces formiranja europskih nacionalnih država.

Formiranje nacija u drugim dijelovima svijeta, posebno u poslijeratnim uvjetima kad je na put izgradnje svoje državnosti krenuo velik broj naroda Azije i Afrike, teče svakako u znatno drukčijim i mnogo složenijim prilikama društveno-ekonomskog i političkog razvoja tih sredina, a i njihova vanjskog okruženja. Za razliku od europskih kretanja, gdje je zahtjev za stvaranjem unutrašnjeg tržišta tražio jedinstven jezik međusobnoga komuniciranja, u novooslobođenim zemljama umjesto ekonomske osnovice postavilo se najprije pitanje organizirane borbe protiv eksploatatora što ga je nametnuo kolonijalni sistem odnosa. Upravo u toj borbi protiv stranih kolonizatora i izrabljivača okupljale su se i udruživale nacionalne snage i nastajalo je prvo zajedništvo. Taj osobit način povezivanja raznih grupa, najčešće plemena, postupno stvaranje nekih zajedničkih ciljeva i interesa, sada već na državnome planu u postkolonijalnim uvjetima, dokaz je da u različitim situacijama postoje snage koje mogu politički povezati narode u zajedničkoj akciji, i to ne samo u borbi protiv stranih imperijalističkih snaga već i u organiziranju novih uvjeta zajedničkog ekonomskog, političkog i kulturnog života i razvoja.

U nekim analizama nacionalnog faktora ističe se da je najstalniji i najčvršći pokazatelj jedne nacije zajednički jezik i da on može istodobno služiti kao trajan indi-

kator postojanja ili nepostojanja nacije.[39] No, ne treba zaboraviti da ipak i tu postoje izuzetci od toga pravila iako je u Europi proces formiranja nacije tekao na osnovi toga što je stanovništvo prihvaćalo uglavnom jedan zajednički jezik. Dovoljno je podsjetiti se na postojanje "švicarskog" naroda koji govori različitim jezicima, ili pak "belgijskog" naroda, gdje također postoje dva različita jezika – flamanski i valonski. Jezična pitanja, što je sasvim razumljivo zbog kolonijalnih nasilja i činjenice da se pri stvaranju zasebnih država nije vodilo mnogo računa o nekim nacionalnim elementima, posebno dolaze do izražaja u novooslobođenim zemljama. Primjerice, oko 60 milijuna stanovnika Nigera govore pedeset različitih jezika, u golemom je broju zemalja jezik kolonizatora ostao glavni, najčešće službeni jezik, a mnogi latinskoamerički narodi nemaju svoj vlastiti jezik.

Ni državne granice pojedinih zemalja ne odgovaraju uvijek potpuno razmještaju vlastitog naroda. U povijesti međunarodnih odnosa bili su vrlo brojni primjeri konfliktnih situacija u kojima je matična država ograničavala prava nacionalnoj manjini, ili pak gdje su nacionalne manjine djelovale izrazito iredentistički tražeći priključenje svojoj matici zemlje. Nakon Prvog i Drugoga svjetskog rata preseljavani su pojedini narodi kako bi se upravo smanjile takve mogućnosti djelovanja i ojačala nacionalna kompaktnost pojedinih država.

Pitanje nacionalnih manjina[40] i njihova mjesta u razvijanju međudržavnih kontakata još uvijek nije riješeno na zadovoljavajući način. Unatoč pojačanom interesu Ujedinjenih naroda i naporima pojedinih zemalja, koje imaju pripadnike svoje narodnosti izvan nacionalnih granica, nema nekih univerzalno postavljenih odredbi koje bi jamčile slobodan i nesmetan razvoj pripadnika manjina koji žive u drugim zemljama. Isto tako u okviru rada na izradbi takvih konvencija primjetne su uglavnom dvije teze. Po jednoj se nacionalna manjina promatra kao ukupnost pojedinaca kojima treba omogućiti da se služe stanovitim pravima, a po drugoj se nacionalna manjina promatra kao društvena grupa koja treba imati svoju samoupravu koja bi omogućila njezin optimalni razvoj.

Dosadašnji primjeri pokazuju da se u situacijama kada između pojedinih država postoje dobri međudržavni odnosi pitanje nacionalnih manjina rješava uglavnom relativno lako. Naprotiv, u konfliktnim situacijama ili u odnosima između država koje imaju tradicionalno loše odnose, nacionalne manjine postaju žrtve preko kojih se prelama službena politika, odnosno nije moguće razvijanje normalnih odnosa.

Nacionalna kultura daljnji je važni element okupljanja pripadnika jednog naroda bez obzira na to gdje se oni nalaze i zajedno s jezikom ona stvara čvrstu integracijsku podlogu. Svaka država nastoji pomagati i razvijati nacionalnu kulturu jer se uz njezinu pomoć može djelovati na jačanje nacionalne svijesti i na okupljanje svih nacionalnih snaga. Manifestacije kulturnog karaktera mogu često privući pažnju i sudjelovanje pripadnika pojedine nacije, bez obzira na to gdje se oni nalaze, i na taj način čak i u situacijama kada ti građani nemaju pozitivan stav prema vladajućoj ekipi ili sistemu uređenja one postaju glavna emocionalna snaga zajedničkoga djelovanja. Osjećaj nacionalne pripadnosti i veza s nacionalnom kulturom važan su činilac i nijedna ga se zemlja neće odreći, pa je u svojoj politici spremna afrimirati takve vrijednosti koje će još više utjecati na okupljanje svih pripadnika nacije. To vrijedi i za one zemlje koje imaju velik broj svojih sunarodnjaka u drugim državama privremeno zaposlenih ili pak doseljenika, koji ipak zadržavaju vezu s maticom zemljom.

39
J. Frankel, *International Relations*, London, 1964, str. 16-18.

40
Vidjeti: B. Vukas, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb, 1978.
S. Tatalović, *Manjinski narodi i manjine*, Zagreb, 1997.

Od djelovanja nacionalnog faktora treba razlikovati nacionalizam, za koji se može ustvrditi da kao stanovita ideologija sadrži različite elemente. Prije svega, nacionalizam je isključiv i šovinistički postavljen prema drugim narodima, u preuveličavanju vrijednosti vlastite nacije negira vrijednost drugima, ističe, prije svega, nacionalne vrijednosti i dovodi do isticanja traženja za nacionalnom i ekonomskom zatvorenošću.

U političkim doktrinama nacionalni je faktor dosada često služio kao važno sredstvo mobiliziranja različitih snaga i u brojnim programima političkih pokreta, stranaka ili grupa. U prošlome stoljeću nastale su doktrine koje su posebno veličale vrijednost pojedinih naroda i njihove sposobnosti, ističući mjesto koje bi oni trebali imati u današnjemu povijesnom razvoju. Najčešće su takva shvaćanja činila duhovnu i kulturnu podlogu za političke i ekonomske ekspanzije. Stoga se može s pravom tvrditi da su u doba imperijalizma nacionalističke doktrine trebale, prije svega, mobilizirati sve unutrašnje snage i okupiti ih oko programa, koji je kao svoj glavni cilj stavljao ostvarenje vrlo konkretnih interesa političke i ekonomske prirode. U takvim nacionalističkim doktrinama u ovisnosti o razvoju pojedinog naroda, međunarodne situacije i potreba vremena ističu se različiti faktori kao one središnje snage koje bi trebale služiti kao crvena nit okupljanja. Jednom je to religijski element, kao npr. u židovskom nacionalizmu, u Hitlerovoj Njemačkoj posebno se isticala tzv. pripadnost višoj rasi, a u Japanu i Italiji prije Drugoga svjetskog rata nacionalizam je isticao povijesne i ekonomske elemente.

Svaki od spomenutih faktora u stanovitim situacijama i sredinama utječe na međunarodne odnose, stvara ovisnosti i međuovisnosti i pridonosi dinamici kretanja. Bez obzira na to radi li se o objektivnim faktorima, ili pak o subjektivnima, oni su stalno okruženje međunarodnoga političkog sistema i utječu na ponašanje glavnih aktera međunarodnih odnosa. Razumljivo da upravo zbog brojnosti faktora međunarodnih odnosa, oblika njihova manifestiranja, razlike koje među njima postoje, njihove stalnosti ili promjenljivosti ili posebne vezanosti za pojedine regije nije moguće izvršiti sistematizaciju koja bi dala trajnu ljestvicu djelovanja faktora u svim prilikama i u svim sredinama.

Ovdje prezentiranim faktorima mogu se, sasvim sigurno, dodati još neki čimbenici koji su također značajni za međunarodne odnose. Ako uzmemo npr. religijski faktor, sasvim je jasno da je – s obzirom na snagu religije i crkvene organizacije koja se njime koristila u raznim fazama razvoja društva – to bio jedan od vrlo važnih faktora međunarodnih odnosa koji je imao svoju gotovo stalnu evokaciju.

Šezdesetih godina vrlo su se intenzivno počeli primjenjivati akti pojedinačnog nasilja, koji su, iako su imali brojnih uzora u prošlosti, ipak u ovomu našem vremenu dosegli posebnu razinu. U težnji da se postignu različiti ciljevi, snage koje su se opredijelile za takve aktivnosti, zatim njihove akcije, interesi i rješenja koja su

htjeli iznuditi uporabom nasilja, promatrača međunarodnih odnosa tog razdoblja mogla bi voditi analizi specijalnog faktora **terorizma u međunarodnim odnosima.**

Promatrajući sadašnje stanje, a još više perspektivu međunarodnih odnosa i problema koje izaziva stalan porast različitih ljudskih aktivnosti, moguće je govoriti o opasnostima koje stoje pred ljudskim habitusom u obliku stalnog uništavanja čovjekove sredine. Zbog toga su u pravu oni autori, iako malobrojni, koji već danas promatraju ta zbivanja kao manifestaciju **ekološkog faktora u međunarodnim odnosima**, istražujući stanje, uzroke i posljedice.

Ako bi se za religijski faktor moglo ustvrditi da je bio osobito izražen u prošlosti, činjenica je da je unatoč svim inovacijama (islam) ipak uloga religije u suvremenom svijetu nešto manja nego prije. Društveno-ekonomske promjene i promjene u svijesti ljudi utjecale su na takav razvoj, pa se ne može govoriti o religijskom faktoru međunarodnih odnosa kao svuda djelujućem. Buđenje pak religijskih osjećaja, kombiniranih s patriotizmom i težnjom za suprotstavljanjem stranom podcjenjivanju, razumljivo da u pojedinim situacijama (npr. Iran) imaju posebno značenje i da analiza međunarodnih odnosa u određenoj regiji ne može zapostaviti takav faktor.

Terorizam se pojavljuje kao noviji fenomen u međunarodnim odnosima koji se zbog svoje razgranatosti, oblika i različitih pozadina također ne može jednoznačno definirati i ocijeniti. Između različitih vrsta terorizma – nacionalnog, religioznog, socijalnog, kriminalnog ili tzv. ideološkog – svakako da postoji bezbroj stupnjeva po kojima bi se mogle provoditi daljnje gradacije. Ovisno o nacionalnome tlu na kojem se razvija i njeguje, terorizam ima i nacionalne boje i specifične dijapazone akcije. No, u najširim relacijama može se uzeti kao izraz krize i nezadovoljstva razvojem određenih kretanja. Od frustriranosti kvaziljevičara pa do borbi za slobodu, dmokraciju i neovisnost pojedinih nacionalnih snaga (npr. Latinska Amerika, Palestina) sigurno da je velik procijep i da su izrazi tog nezadovoljstva vrlo različiti. No, vanjski oblici očitovanja u svim su slučajevima vezani uz upotrebu sile i uz vršenje nasilja prema pojedincima ili grupama ljudi. Unatoč ciljevima i oblicima manifestiranja smatramo da bi bilo nemoguće terorizam promatrati kao cjelovit faktor međunarodnih odnosa. S obzirom na ostale faktore, riječ je o derivativno izvedenom djelovanju koje proizlazi iz raznih drugih elemenata (političkih, ekonomskih, socijalnih) i koje u krajnjoj liniji primjenjuje silu da bi ili skrenulo pažnju na ciljeve ili da bi postiglo neki kratkoročni rezultat. Teško je ipak pretpostaviti da bi terorizam mogao dobiti takve široke razmjere da bi kao samostalan činilac počeo ozbiljno utjecati na međunarodno ponašanje.

Ubrzanim razvojem industrije i prometa i urbanizacijom života utječe se i na stvaranje novog odnosa između organizama i njihova okruženja, što stvara poseban odnos u obliku novog djelovanja ekosistema. Uništavanje čovjekova okoliša na zemlji, u zraku, u morima i vodama postalo je, na žalost, sastavni dio razvoja suvremene civilizacije i cijena industrijskog naprekta koju počinju plaćati govoto sve zemlje. Iako među njima postoje velike razlike u stupnju ugroženosti, sigurno je da je težnja za ubrzanim razvojem kojemu teže sve zemlje, automatski suočena i s problemima uništavanja čovjekova okoliša. Na taj način ekološki problemi postaju stvarno univerzalni problemi, koji s manje ili više intenziteta nalaze svoj odraz u gotovo svim sredinama. Uostalom, ako se u sadašnjoj fazi radi o velikim razlikama vezanim, prije svega, uz razvijenost odnosno nerazvijenost, o nastojanjima zemalja u razvoju da se brže industrijski razvijaju i, s druge strane, o težnjama industrijskih zemalja da udaljavaju sa svojeg teritorija ekološke opasnosti, lako je predvidjeti na koje će prostore doći tzv. prljave industrije, čije će vode, more i zrak onečistiti. Dodajmo tome da se i relativno visoki ekološki standardi zaštite koji se zahtijevaju u industrijskim zemljama automatski spuštaju u slučaju kada se određena industrija seli u manje razvijene zemlje, čime se još više potenciraju ekološki problemi.

Iako još uvijek ne postoje slaganja o tome u kolikom je stupnju danas naš planet kao cjelina ugrožen, sigurno je da se bez velikih pretjerivanja može reći kako on svakog dana postaje sve onečišćeniji. Stoga se može zaključiti: ako ekološki faktor međunarodnih odnosa danas još ne dobiva svoju punu elaboraciju, ili nije primjetan kao međunarodna opasnost, u svim sredinama, promatrajući njihov budući razvoj, može se slobodno ustvrditi da će ekološki problemi ubrzo utjecati i na međunarodne odnose. Uostalom, već je danas jasno da mnogi ekološki problemi zahtijevaju najtješnju koordinaciju različitih država i da je nemoguće pojedina pitanja rješavati samo nacionalnim sredstvima ili na užim prostorima. Ta činjenica pozitivno utječe na zbližavanje koje je priroda nametnula, iako u fazi postojanja konfliktnih stanja može utjecati i na drukčije profiliranje odnosa, zaoštravajući ekološka pitanja i podižući ih na političku razinu.

Religija, terorizam i ekološki problemi izneseni su ovdje samo kao ilustracija određenih utjecaja na međunarodne odnose, osobito u pojedinim razdobljima. Taj triptih bi se mogao nadopuniti i nekim drugim pojavama koje će možda s vremenom, poput religije, dobiti i mjesto i značenje važnog faktora međunarodnih odnosa.

Iz ovoga prikaza nekih od faktora međunarodnih političkih odnosa, koji zbog ograničenosti prostora nisu mogli biti detaljnije prikazani, vidljivo je da u međunarodnim vezama dolazi do djelovanja niza različitih čimbenika koji, u ovisnosti o vremenu i sredini, mogu više ili manje utjecati na međunarodne odnose. Bez obzira na stupanj njihova utjecaja, različiti međunarodni faktori neprestano su prisutne pojave koje karakteriziraju međunarodnu zajednicu i sve političke tokove koji u njoj protječu. Faktori međunarodnih odnosa ispunjavaju sadržajem međunarodne odnose, daju osnovne značajke međunarodnoj zajednici u pojedinim fazama njezina razvoja i istodobno čine osnovnu građu za znanost o međunarodnim odnosima koja u obilju različitih uvjeta i događaja neprestano nalazi svoj nepresušni izvorni materijal.

Stoga je sasvim razumljivo da se ne može negirati pozivanje na vrijednost pojedinih faktora i na njihovo isticanje u kontekstu međunarodne politike ili vanjskopolitičkoga djelovanja pojedine države. To su, u svakom slučaju, veoma važni elementi koji utječu na formiranje svih oblika međudržavnih ili međunarodnih odnosa i nikako se ne mogu zaobići u bilo kakvu pristupu zbivanjima na međunarodnome planu. Bit, dakle, nije u tome da se ti faktori negiraju, već je riječ prije svega o metodi na osnovi koje neki zapadni autori izgrađuju svoj pristup međunarodnim odnosima. Polažući posebnu vrijednost u jedan faktor, ili u najboljem slučaju u nekoliko faktora koji zajedno tvore neki značajni element djelovanja, npr. sila koja se tu shvaća kao skup različitih faktora, ti autori interpretiraju međunarodne odnose

i grade različite teorije kojima je svrha u prvom planu istaknuti unaprijed definirane varijable ponašanja. Njima se pak najčešće nastoji dokazati da je sila glavna poluga međunarodnih odnosa, da se svi bitni odnosi u međunarodnoj sredini mogu podvesti pod tu kategoriju i da su isto tako svi faktori koji se pojavljuju u izravnoj uzročnosti i povezanosti sa silom, odnosno u njezinoj funkciji.

No pravi odgovor na pitanje o mjestu i važnosti pojedinih faktora međunarodnih odnosa treba tražiti u cjelovitome spoznavanju procesa koji teku u međunarodnoj zajednici. Jedino na osnovi uzimanja u obzir djelovanja svih objektivnih i subjektivnih faktora, odnosno snaga, u detaljnom raščlanjivanju njihova mjesta, vrijednosti i potencijalnog značenja leži ispravna metoda znanosti o međunarodnim odnosima.

Poznavanje zakonitosti društvenog razvoja svijeta i detaljna analiza realnih mogućnosti u danoj etapi i na danom teritoriju polazna je pretpostavka takva pristupa međunarodnim odnosima. Znanstveno zasnovano perspektivno predviđanje budućeg razvoja, odnosno procjena faktora koji mogu pozitivno ili negativno utjecati na slijed pojedinih zbivanja, treba zasnivati na realnim temeljima bez ikakva idealiziranja ili subjektivističkog promatranja stvarnosti. To znači da principijelna analiza ukupnog odnosa svjetskih snaga i tendencije daljnjeg razvoja moraju biti praćene svestranom i objektivnom procjenom o odnosu i rasporedu sila, o djelovanju najrazličitijih utjecaja na stanovitome mjestu u vezi s praćenjem ekonomskih, političkih, vojnih, ideoloških, tehnoloških i svih drugih faktora koji utječu na određenje pojedinih međunarodnih kretanja.

Literatura

Ibler, V. (ur.): *Međunarodni odnosi,* Zagreb, 1971.

Kissinger, H.: *A World Restored,* New York, 1964.

Kissinger, H.: *Nuclear Weapons and Foreign Policy,* New York, 1957.

Mahan,T.: *Pomorska strategija,* Beograd, 1960.

Mayall, J.: *Nationalism and International Society,* Cambridge, 1999.

Schwarzenberger, G.: *Power Politics,* London, 1964.

Stern, G.: *Leaders and Leadership,* London, 1993.

Watson, A.: *The Evolution of International Society,* London, 1992.

GLAVA 6.

SUBJEKTI MEĐUNARODNIH ODNOSA

U teoriji međunarodnih odnosa još uvijek nisu sasvim raščišćena pitanja pojma subjekta međunarodnih odnosa, ni samog naziva pa ni karakteristika koje bi oni trebali imati. Ipak, može se konstatirati da prevladava mišljenje prema kojemu se taj naziv može upotrijebiti za glavne nosioce zbivanja na međunarodnome planu, koji se istodobno ne moraju poklapati sa subjektima međunarodnoga javnog prava.[1] Za razliku od međunarodnoga javnog prava koje kao subjekte navodi: države, međunarodne organizacije, zatim u stanovitim situacijama ustanike i čovjeka pojedinca, kategorizacija subjekata međunarodnih političkih odnosa drukčija je i šira. Ta veća brojnost subjekata proizlazi, svakako, iz samog karaktera međunarodnih političkih odnosa, širine događaja i različitih snaga čije se sudjelovanje primjećuje u kreiranju međunarodnih političkih odnosa.

Kadšto se isto tako unosi zabuna izjednačavanjem ili miješanjem subjekata s faktorima međunarodnih odnosa, što samo još više otežava preciziranje pojmova. Faktori međunarodnih odnosa pojavljuju se kao različiti uvjeti, događaji i pojave, koji kao takvi mogu utjecati na zbivanja u međunarodnim političkim odnosima. Stoga, kao što je već istaknuto, o različitoj sredini, vremenu i nosiocima akcije ovisi i mogući stupanj utjecaja faktora na smjer međunarodnih odnosa.

Subjekti međunarodnih odnosa nosioci su određenih djelatnosti i zbivanja karakterističnih za sadržaj međunarodnih odnosa. To znači da se pod subjektom razumijeva svaki nosilac neke aktivnosti koja utječe na međunarodne odnose u pozitivnom ili negativnom stanju. Bitni kriteriji određenja uz trajnost takva djelovanja, tj. svijest i namjera da se nešto čini ili ne čini, jesu svakako i posljedice takve akcije koje moraju imati međunarodno značenje. Tek spoj takva djelovanja, dakle, veza između voljnog, svjesnog i namjeravanog angažiranja[2] i ostvarenih efekata koji su prešli

1
Andrassy subjekte međunarodnog prava definira kao svakoga tko je po odredbi međunarodnoga prava nosilac prava i dužnosti, djeluje izravno po propisima toga prava i izravno je podvrgnut međunarodnome pravnom poretku.
J. Andrassy, *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1961, str. 37.

2
V. Ibler, *Međunarodni odnosi*, Zagreb, 1971, str. 51-52.

GLAVA 4.

TEORIJSKI OKVIRI MODERNOG PROMATRANJA MEĐUNARODNIH ODNOSA

Iz kratkog povijesnog pregleda razvoja međunarodnih odnosa i prikaza pristupa proučavanju međunarodnih odnosa, te goleme materije koju svakodnevno donose sredstva informiranja a odnose se na međunarodne odnose, odmah je vidljivo da se radi o širokom području gdje se sukoboljavaju brojni akteri, gdje je teško pronaći uzroke i posljedice i, istodobno, da je još teže predviđati međunarodne odnose.

Stoga se postavlja i pitanje je li moguće teorijski promatrati međunarodne odnose i kakva je svrha teorijskog proučavanja? Prije nego odgovorimo na to pitanje, kratko ćemo razmotriti vrijednost teorije i to u tri funkcionalne skupine: spoznajnoj, normativnoj i političkoj.

1. **Spoznajno**, teorija omogućava pozitivno poznavanje realnosti međunarodnih odnosa. Ona daje odgovor na pitanje kako izgledaju postojeći odnosi i služi kao vodič u orijentaciji stvarnosti. Materija međunarodnih odnosa je golema i u tom spletu informacija, podataka, koncepata i prikaza teorija pomaže da se stavi akcent na bitno, da se odvoji važno od nevažnog i da se postigne mogućnost razumijevanja prošlosti, orijentacija u sadašnjosti i priprema za budućnost. Ako su to minimalni ciljevi, koje bi svaka teorija morala osigurati, onda se može spomenuti i ona maksimalna, svakako najviša, mogućnost da se predvidi budući razvoj.

2. **Normativno**, teorija omogućava shvaćanje realnosti međunarodnih odnosa i daje odgovor na pitanje kakvi bi oni trebali biti. Uspoređujući stvarno stanje s onim kako bi trebalo biti normativno shvaćanje realnosti odnosno željenog stanja, ovisi o teorijskom pristupu. Odvajajući dobro od lošeg normativna spoznaja otvara uvjete za pregovore koji vode normativnom stanju.

3. Teorija može djelovati kao **politički instrument** koji želi promijeniti međunarodne odnose. U praksi međunarodnih odnosa zabilježen je niz primjera da su državnici prihvaćali određene koncepte kao neku zakonitost na osnovu koje se može i mora djelovati u međunarodnim odnosima. Dostatno je spomenuti ravnotežu snaga kao politički koncept iz vremena westfalskog sustava, bipolarnost iz vremena hladnog rata, zatim uvjerenje lidera socijalističkih država da klasni odno-

si dominiraju i da je klasna pripadnost važnija od državne. Zapadne zemlje vjeruju u demokratski mir u skladu s teorijom demokratskog mira, koja tvrdi da demokratske države ne stupaju u ratove.

Iako teorija može pomoći u mijenjanju realnosti međunarodnih odnosa, ne smije se zaboraviti da stvarnost međunarodnih odnosa itekako utječe na promjene teorije međunarodnih odnosa. To je vezano uz spoznajnu ulogu teorije koja stalno postavlja cilj odražavanja realnosti. Stoga se može reći da je teorija proizvod i sredstvo promjena realnosti međunarodnih odnosa.[1]

U međunarodnim odnosima zbog brojnosti aktera, događanja i procesa koji su uzročno posljedično povezani značajna je i veza koja postoji između prošlih zbivanja i suvremenosti, odnosno budućnosti ako ju se može predvidjeti. To odmah postavlja i pitanje odnosa između **povijesti i teorije** kao dvaju pogleda na realnost međunarodnih odnosa.

Postoji nekoliko razlika koje dijele povijest od teorije. U prvom redu, razlika je u vremenu koje se promatra. Povijest uzima u obzir povijesnu uvjetovanost i pojedinačnost događaja koji se obrazlažu, dok teorija nastoji bili izvanvremenska. Kategorizirajući pomoću apstraktnih pojmova događaja ona postiže izvanvremensku razinu. Povijest može opisati prošle događaje dok će ih teorija podići na višu razinu određenih kategorijalnih razina analize, stvarajući tako uvjete za razumijevanje sadašnjosti i pripremu za budućnost.

Povijest međunarodnih odnosa skoncentrirana je na jedan događaj, npr. Prvi ili Drugi svjetski rat, gdje se nastoje opisati uzroci i posljedice i dati minuciozan slijed zbivanja. S druge strane, teorija međunarodnih odnosa bavit će se velikim brojem ratova tražeći neke opće uzroke, posljedice, faktore djelovanja i sl. Povijest se bavi pojedinačnim, a teorija apstrahira i stvara koncepte i sheme u koje uključuje te događaje. Povijest tematizira promjene u međunarodnim odnosima, a cilj teorije je težnja za tematizirajem nepromjenjivosti.

Povijest i teorija međunarodnih odnosa su čvrsto povezane i, kao što smo već utvrdili nemoguće je njihovo odvajanje. Povijest međunarodnih odnosa daje povijesne činjenice u kojima teorija traži konstante, trendove, modele i primjere koji se ponavljaju. Povijest treba pak apstraktne paradigme i predodžbe o uzajamnoj ovisnosti pojedinih događaja i njihovoj učestalosti.

Svako razumijevanje međunarodnih odnosa traži stoga čvrstu povezanost povijesti međunarodnih odnosa i teorije. Teorija npr. koja tvrdi da demokratske države međusobno ne stupaju u ratove bila bi sasvim isprazna ako se ne bi pozvala na povijesne činjenice koje dokazuju da se vrlo rijetko događa da demokratske države ne mogu riješiti svoje sporove mirnim putem. S druge strane, niti povijesna analiza npr. Prvog svjetskog rata ne bi bila moguća ako ne bi postojali teorijski pojmovi o ratu i hipoteze o mogućim uzrocima ratova. Stoga se može zaključiti da bi teorija bez povijesti bila prazna shema i skup nerazumljivih apstraktnih koncepata, dok bi povijest bez teorije bila isprazna lista činjenica i datuma.

U pokušaju definiranja teorije može se reći da je to **skup prijedloga i koncepata koji nastoje objasniti određene fenomene definirajući odnos između koncepata, a osnovni cilj teorije je predviđanje budućih fenomena**. Svaka dobra teorija

1
P. Drulak, *Teorie mezinarodnich vztahu...*, op. cit., str. 31.

razvija grupu hipoteza koje se mogu provjeriti i postavljaju odnose između dvije ili više varijabli. Ispitujući grupe hipoteza, koje su međusobno povezane, teorija stalno verificira nove odnose.

Prelazak s opisa na objašnjenje, zatim na teoriju i s teorije na hipoteze, koje se mogu provjeriti, složen je proces. Iako teorija zavisi o logičkoj dedukciji hipoteza i pretpostavki testiranja hipoteza, ipak svako daljnje prikupljanje podataka u empirijskom pogledu traži i stalno revidiranje i prilagođavanje teorija. Stoga je i teorijsko istraživanje međunarodnih odnosa izrazito zahtjevno, mora biti shvaćeno kao stalan proces podložan novim verifikacijama i, svakako, udaljen od pomisli da bi se nekom analizom moglo doći do apsolutne ili jedinstvene teorije međunarodnih odnosa.[2]

U dosadašnjem razvoju međunarodnih odnosa kao znanstvene discipline pređen je dug put na teorijskom osmišljavanju međunarodnih odnosa. Već smo u pristupu međunarodnim odnosima spomenuli neke od teorija koje su nastajale u prošlosti, dok ćemo na ovom mjestu izložiti tri generalne teorije ili točnije teorijske perspektive koje dominiraju u modernim radovima koji se bave međunarodnim odnosima. To su:

1– liberalizam i neoliberalni institucionalizam
2– realizam i neorealizam
3– radikalne teorije.

Tome se može dodati i konstruktivizam koji je upravo posljednjih godina postao jedan od značajnih teorijskih pravaca i kome se sve više poklanja pozornost u raznim američkim i europskim središtima istraživanja međunarodnih odnosa.

LIBERALIZAM I NEOLIBERALNE INSTITUCIJE

Temelji liberalnog mišljenja mogu se naći u idejama prosvjetiteljstva, zatim u liberalizmu 19. i 20. stoljeća i u već spomenutom Wilsonovom idealizmu. Montesquieu kao predstavnik liberala postavio je osnove razmišljanju o tome da je ljudska priroda dobra i da sva zla dolaze iz društva, odnosno onoga trenutka kada su stvorene države. Obrazovanje je imperativ boljeg življenja i time se građane može pripremiti za njihov život u društvu. Države bi se pak trebale u miru maksimalno pomagati, a u ratu bi trebale voditi računa da čine što manje zla. Montesquieu bi se mogla pribrojiti i imena Johna Locka, Immanuela Kanta, Jean Jacquesa Rousseaua, Johna Stuarta Milla, Adama Smitha, Davida Ricarda.

Liberalizam je kao teorija u međunarodnim odnosima dva puta bio na vrhuncu interesa istraživača, početkom 19. i krajem 20. stoljeća. Idealizam predsjednika Woodrowa Wilsona utro je put liberalnoj teoriji koja je u njegovoj političkoj viziji dovela do Lige naroda. Liga naroda je u liberala ocijenjena kao početak jednog novog viđenja svijeta i međunarodnih odnosa. Liberali su tako odmah podržali Ligu naroda kao instrument kojim će se eliminirati rat, kolektivnim rješavanjem spornih problema osigurat će mir, a pravni instrumenti pridonijet će njegovom

2
Pregled suvremenih teorija međunarodnih odnosa vidi: J. Dougherty, R. L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations: The Comprehensive Survey*, New York, 1997.

žan **geopolitički** pristup svetskoj politici (vidi: Demko and Wood, 1994).

geopolitika

Odnos između geografije i politike i njihovih posledica po nacionalne interese i relativnu moć država.

Masovne smrti i razaranja koja je izazvao Prvi svetski rat između 1914. i 1918. godine uništili su osećaj sigurnosti koji je doveo do popularnosti **savremenog istorijskog pristupa**. Ovaj katastrofalni rat bio je bolna lekcija koja je podstakla traganje za saznanjima kojima bi se odgovorilo na savremene političke probleme u teoretskom kontekstu. Bez obzira kako zanimljivi bili opisi nedavnih ili ranijih ratova, njihov doprinos potrazi za načinima da se spreče ratovi sa masovnim razaranjem bio je diskutabilan. Za te svrhe političarima i naučnicima je bila potrebna **teorija** - izjava kojom se nastoji da se opišu opšte pojave ili modeli umesto da se objašnjavaju jedinstvene ili pojedinačne okolnosti - koja bi pouzdano mogla da predvidi ratove i pouči vođe o najboljim načinima da se oni izbegnu.

savremeni istorijski pristup

Naglasak na opisivanju savremenih i određenih istorijskih događaja umesto na teoretskom tumačenju da bi se objasnili širi modeli međunarodnih odnosa.

teorija

Niz hipoteza kojima se postavljaju odnosi između varijabli ili uslova, kako bi se opisale, objasnile ili predvidele pojave i dale preporuke o tome kako pozitivne promene treba osmisliti da bi se postigli određeni etički principi.

LIBERALIZAM

Prvi svetski rat je pokrenuo paradigmatičnu revoluciju u proučavanju međunarodnih odnosa, u kojoj se borba za premoć vodila između više gledišta. Mada je savremeni istorijski pristup nastavio da privlači određeni broj pristalica na izmaku Prvog svetskog rata, marksističko-

lenjinistička misao, sa svojom kritikom kapitalističkog stvaranja nejednakosti, klasnim sukobima i imperijalističkim ratom postajala je sve uticajnija posle ruske boljševičke revolucije. Tokom tridesetih godina XX veka, s usponom Adolfa Hitlera u Nemačkoj, nacionalsocijalizam (ili fašizam) je takođe doveo u sumnju konvencionalno evropsko razmišljanje o svetskoj politici. Nacizam, nemačka varijanta nacional-socijalizma, bio je naročito provokativan. Nacizam ne samo da je glorifikovao ulogu države (za razliku od uloge pojedinca) u političkom životu, nego je takođe propagirao rat kao sredstvo nacionalne politike.

Liberalni pogled na svet

U to vreme se, međutim, kao dominantan javio stav poznat kao **liberalizam**. U suštini liberalizma nalazi se naglasak na uticaju ideja na ponašanje, jednakost, dostojanstvo i slobodu pojedinca, kao i potreba zaštite ljudi od preterane državne regulative. Liberalizam posmatra pojedinca kao skup moralnih vrednosti i vrlina i tvrdi da ljudska bića treba posmatrati kao cilj umesto kao sredstvo. On naglašava moralni princip pre nego težnju za vlašću i institucije pre nego sposobnosti kao sile koje oblikuju odnose između država, a **politiku** na međunarodnom nivou ne definiše kao borbu sa moć i prestiž nego pre kao borbu za saglasnost.

liberalizam

Paradigma zasnovana na nadi da primena razuma i univerzalnog morala na međunarodne odnose može dovesti do sređenijeg, pravednijeg i kooperativnijeg sveta i da se međunarodna anarhija i rat mogu držati pod kontrolom putem institucionalnih reformi koje daju ovlašćenja međunarodnim organizacijama i zakonima.

politika

Za liberalne idealiste, traganje za saglasnošću o zajedničkim vrednostima koje bi unapredile saradnju u okviru svetske zajednice.

Pošto su zagovornici liberalizma inspirisani svojim interesima i idealima, posle Prvog svetskog rata o njima se ponekad govorilo kao o **idealistima**, mada su oni bili šarolika skupina u okviru šire liberalne tradicije. Idealizam u periodu posle Prvog svetskog rata, kakav su zastupali naučnici i političari kao na primer Alfred Cimerman, Norman Endžel,

Džems Šotvel i Vudro Vilson, baziran je na drevnoj liberalnoj filozofiji i tumačen različito u raznim periodima. Ti idealisti crpeli su svoju filozofiju od liberalnih naučnika kao što su bili Imanuel Kant, Žan-Žak Ruso i Adam Smit (vidi: Doyle, 1997, Howard, 1978. i Zacher and Matthew, 1995).

idealisti

Ljudi inspirisani liberalnom teoretskom tradicijom koji smatraju da težnja za idealima kao što je svetski mir može promeniti svet

Jednom rečju, liberalni idealisti posle Prvog svetskog rata prihvatili su pogled na svet koji je naglašavao snagu ideja u upravljanju sudbinom sveta, pri čemu su se oslanjali na sledeća ubeđenja:

1. Ljudska priroda je u osnovi „dobra" ili altruistična, a ljudi su stoga sposobni za uzajamnu pomoć i saradnju kroz razum i moralno nadahnuto obrazovanje.
2. Osnovna ljudska briga za dobrobit drugih čini napredak mogućim.
3. Grešno ili loše ljudsko ponašanje, na primer nasilje, nije rezultat greške ljudske prirode, nego loših institucija, koje podstiču ljude da postupaju sebično i da drugima nanose zlo.
4. Rat i međunarodna anarhija nisu neizbežni i učestalost ratova bi se mogla smanjiti jačanjem institucionalnih rešenja koja bi doprinela njihovom nestanku.
5. Rat je globalni problem čije suzbijanje zahteva kolektivnu i multilateralnu a ne nacionalnu akciju.
6. Reforme moraju biti inspirisane saosećajnom moralnom brigom za dobrobit i bezbednost svih ljudi, a taj humanitarni motiv zahteva uključivanje moralnosti u veštinu upravljanja državom.
7. Međunarodna zajednica mora se reorganizovati da bi se eliminisale institucije koje rat čine verovatnim, a države moraju reformisati svoj politički sistem tako da demokratska vlada i građanske slobode unutar država mogu da zaštite ljudska prava i pomognu u smirivanju odnosa između država.

Mada nije svaki liberalni idealist prihvatao svaki od ovih principa sa istim ubeđenjem, zajednički im je bio moralistički, optimistički i univerzalistički pogled na međunarodne odnose koji se odvijaju u okviru svetske zajednice.

Program liberalne reforme

Mada su se liberalni idealisti posle Prvog svetskog rata znatno razlikovali u svojim preporukama za reformu međunarodnog političkog sistema (vidi: Herz, 1951), oni su generalno spadali u jednu od tri grupe. Prva grupa zalagala se za stvaranje međunarodnih institucija koje bi zamenile anarhičan i ratu sklon sistem ravnoteže sile, koji se karakteriše koalicijama nezavisnih država obrazovanih radi vođenja rata ili zaštite slabijeg koalicionog partnera od rata. Umesto ovog neregulisanog konkurentskog sistema, idealisti su nastojali da stvore novi, baziran na **kolektivnoj bezbednosti**. Ovaj pristup je problem rata rešavao tako što je agresiju bilo koje države proglašavao za agresiju protiv svih koji bi zajednički delovali da bi sprečili agresora. Liga naroda bila je institucionalno oličenje kolektivne bezbednosti kroz međunarodnu organizaciju, odražavajući istovremeno orijentaciju liberalnih idealista na međunarodne institucije i mogućnost međunarodne saradnje u rešavanju globalnih problema.

kolektivna bezbednost

Bezbednosni režim uspostavljen dogovorom velikih sila kojim su postavljena pravila za održavanje mira vođena principom da će akt agresije naići na kolektivni odgovor ostalih.

Druga grupa naglašavala je upotrebu pravnih postupaka kao što su posredovanje i arbitraža da bi se rešili sporovi i izbegli oružani sukobi. Ovu stranu političkih recepata idealista ilustruju stvaranje Stalnog suda međunarodne pravde za suđenje međudržavnih konflikata 1921. godine, kao i ratifikacija **Brijan-Kelogovog pakta** 1928. godine kojim je rat kao instrument nacionalne politike proglašen nezakonitim.

Brijan-Kelogov pakt

Multinacionalni sporazum sklopljen 1928. godine kojim je rat kao način rešavanja međudržavnih sukoba proglašen nezakonitim.

Treća grupa sledila je biblijski nalog prema kome države svoje mačeve treba da pretvore u plugove i zalagala se za razoružanje kao sredstvo za okončanje rata. Ovu orijentaciju ilustruju napori tokom dvadesetih godina XX veka, kao što su oni dogovoreni na Vašingtonskoj i Londonskoj pomorskoj konferenciji, kako bi se obezbedila kontrola naoružanja i sporazumi o razoružanju.

Nekoliko pratećih ideja definisalo je orijentaciju liberala na podsticanje globalne saradnje kroz međunarodne institucije, pravo i razoružanje. Među njima su:

- potreba da se pristupi kod kojih je naglasak na uskogrudoj nacionalnoj odanosti nezavisnim suverenim državama zamene pristupom koji naglašava jedinstvo čovečanstva;
- potreba pojedinaca - njihovo suštinsko dostojanstvo i osnovna jednakost tokom istorije, i posledična potreba da se zaštite i unaprede ljudska prava i građanske slobode;
- upotreba snage ideja kroz obrazovanje da bi se svetsko javno mnjenje pridobilo za borbu protiv rata;
- unapređenje slobodne međunarodne trgovine umesto ekonomske konkurencije država;
- zamena tajne diplomatije sistemom „otvorenih paktova, zaključenih na otvoren način";
- okončanje međusobno uslovljenih bilateralnih saveza i ravnoteže sile koju je trebalo njima postići.

U traganju za mirnijim svetom, neki liberalni reformisti su se zalagali za ideal **samoopredeljenja**, kojim se narodnostima daje pravo da se putem izjašnjavanja opredele za samostalnu **državu** - kao način da se politička geografija sveta ponovo iscrta tako da granice **nacija** odgovaraju etničkom grupisanju. U vezi sa time je bio apel američkog predsednika Vudroa Vilsona za formiranje demokratskih domaćih institucija. „Ako svet postane siguran za demokratiju", smatrali su liberali, on će samim time postati bezbedan i oslobođen rata, jer demokratske države kroz istoriju skoro nikada nisu među sobom ratovale. U svom čuvenom govoru u Kongresu 1918. godine Vilson je u „Četrnaest tačaka" predložio stvaranje Lige naroda i istovremeno se zalagao za druge ciljeve liberalnih idealista, kao što je na primer slobodna trgovina, kako

bi se stvorilo bogatstvo i interesi država usaglasili na globalnom nivou. Ovaj govor je, možda bolje od bilo koje druge izjave, izrazio idealistička osećanja liberalnog pogleda na svet i programa.

samoopredeljenje

Princip po kome je svetska zajednica obavezna da nacionalnostima dâ sopstvenu vlast.

država

Pravno lice sa stalnim stanovništvom, jasno definisanom teritorijom i vladom sposobnom da vrši suverenu vlast nad narodima ili nacionalnim grupama koje žive u njenim zakonskim granicama.

nacija

Skup ljudi koji se, na osnovu etničke, jezičke ili kulturne pripadnosti, smatraju članovima iste grupe.

Mada je ton idealizma preovlađivao u političkim govorima i naučnim raspravama u međuratnom periodu, sa izuzetkom Lige naroda i Vašingtonskih ugovora o pomorskom razoružanju, koji su predstavljali presedan, malo šta je od liberalnog reformističkog programa ikada ozbiljno pokušano, a još manje ostvareno. Kada su se vetrovi međunarodne promene opet okrenuli i sile Osovine krenule u osvajanje sveta, oduševljenje za liberalni idealizam kao pogled na svet je splasnulo.

REALIZAM

Težnja za globalnim osvajanjem koja je dovela do Drugog svetskog rata izazvala je žestoku kritiku liberalnog idealizma. Kritičari su za izbijanje rata krivili ono što su smatrali za takozvane naivne legalističke i moralne pretpostavke idealista o mogućnostima mira i napretka kroz težnje ljudi i tvrdili su da su idealisti bili utopisti koji su zanemarivali surovu stvarnost politike sile i urođenog ljudskog nagona da sopstvenu dobrobit stavljaju iznad dobrobiti drugih (Carr, 1939). Pouka koju su kritičari izvukli iz perioda između Prvog i Drugog svetskog rata navela je mnoge da revidiraju niz shvatanja i verovanja.

NEOLIBERALIZAM

U poslednjoj deceniji dvadesetog veka, počelo je da se javlja nezadovoljstvo realizmom i neorealizmom. Tvrdeći da je vreme za novu, rigorozniju liberalnu alternativu realizmu, kritičari su ukazali na nekoliko nedostataka: (1) perspektive politike sile nisu uspele da predvide miran kraj hladnog rata i opštu međunarodnu društvenu promenu; (2) istraživanje je sugerisalo da je „teorija rata i mira na kojoj počivaju (realizam i neorealizam) bila pogrešna" (Vasquez, 1993) pošto su realisti „suviše uprostili koncept sile i pogrešno razumeli pouke istorije" (Kobler, 1990); i (3) izgledalo je da pristup realista ne bi bio „odgovarajući putokaz za budućnost međunarodne politike" (Jervis, 1992), jer je proširen globalni dnevni red obuhvatio mnoga pitanja i probleme koje teorija realista nije mogla da pokrije. Problem AIDS-a, pogoršanje ekoloških uslova, globalno zagrevanje, nedovoljna privredna razvijenost i globalizacija trgovine i tržišta bila su među onima kod kojih se smatralo da je realističan pristup manjkav.

„Neki naučnici koji se bave međunarodnom politikom", žalio se Kenet Volc (Kenneth Waltz, 2000), „smatraju da je realizam prevaziđen. Oni tvrde da su koncepti realista o anarhiji, samopomoći i ravnoteži sile možda odgovarali prohujaloj eri, ali su izmenjeni sa promenjenim uslovima i bačeni u zasenak boljim idejama. Nova vremena traže novo razmišljanje, promenjeni uslovi zahtevaju revidirane ili potpuno nove teorije". Među tim naučnicima, Fared Zakaria (1992-1993) upitao je „da li je gotovo sa realizmom?" Džefri Legro i Endru Moravsik (Jeffrey Legro, Andrew Moravsik, 1999) postavili su pitanje „da li je iko danas realista?", dok je Patrik Džejms (Patrick James, 1993) proklamovao da je neorealizam „istraživački poduhvat u krizi". Pored toga, kao što tvrdi Volc, mnogi kritičari su išli i dalje od poziva na reviziju i zamenu realističnog teoretisanja zalaganjem da se „oporavak liberalizma" (Little, 1993) tretira kao teoretski cilj u međunarodnim odnosima. Taj stav stekao je pristalice među političarima. Na primer, u skladu sa zaključcima Frensisa Fukujame (Francis Fukuyama, 1992b) da postoje „dobri razlozi za ponovno preispitivanje aspekata liberalnog međunarodnog nasleđa", američki predsednik Bil Klinton tvrdio je 1995. da „u svetu u kome smo svedoci stalnog napretka slobode, a ne tiranije, cinična računica čiste politike sile jednostavno se ne uklapa. Ona ne odgovara novom dobu".

U svetlu takvih narastajućih osećanja, početkom 1990-ih javio se **neoliberalizam**, novi pristup svetskoj politici koji se koncentriše na

načine na koje međunarodne organizacije i drugi nedržavni činioci unapređuju međunarodnu saradnju. Ovaj analitički otklon javlja se pod nekoliko etiketa, uključujući „neoliberalni institucionalizam" (Grieco, 1995), „neoidealizam" (Kegley, 1993) i „neovilsonijanski idealizam" (Fukuyama, 1992a).

neoliberalizam

Pogled koji objašnjava način na koji međunarodne institucije unapređuju globalne promene, saradnju, mir i prosperitet kroz kolektivne programe za reforme.

Neoliberalizam nastoji da izgradi teorije međunarodnih odnosa ponovnim preispitivanjem osnovnih postulata klasičnog liberalizma i idealizma iz perioda posle Prvog svetskog rata. Ohrabren međunarodnom zabranom, kroz saglasnost zajednice, ranije uvreženih pojava kao što su ropstvo, piraterija, dvoboji, kolonijalizam, ubijanje određenih životinja i neograničena eksploatacija ekologije planete, neoliberalizam naglašava perspektive napretka, mira i prosperiteta. Proučavanje regionalnih integracija - procesa u kojima se suverene države mogu politički ujediniti - počelo je da cveta tokom pedesetih i šezdesetih godina XX veka, krčeći put novim liberalnim teorijama koje su se javile tokom devedesetih godina. Širenje trgovine, komunikacija, informisanja, tehnologije i gastarbajterskog rada navelo je Evropljane da žrtvuju deo svoje suverene nezavisnosti da bi stvorili novu političku zajednicu od ranije razdvojenih jedinica. Ova kretanja bila su izvan pogleda na svet realista, stvarajući uslove koji su poziv za teorijom utemeljenom na liberalnoj tradiciji činili ubedljivim mnogima koji su ranije bili skeptični prema realizmu.

Sporno pitanje
Neoliberalizam u odnosu na neorealizam

Koja teorija ima najrazumnije pretpostavke? Pitanja oko kojih su se razmimoilazili neoliberalni i neorealni teoretičari svode se na njihove različite pretpostavke o sledećih šest tema (David Baldwin, 1993, str. 408). Posmatrajući svet, šta mislite koji niz pretpostavki je najtačniji za tumačenje svetske politike dvadeset prvog veka?

- Priroda i posledice anarhije. Dok svi uviđaju da je globalni sistem anarhičan jer nema delotvornih institucija, neoreali-

sti tvrde da anarhija nije od naročitog značaja i da je čak bolja od ograničenja svetske vlade. Neoliberali vide anarhiju kao veliki problem koji bi se mogao rešiti putem stvaranja jakih globalnih institucija.

- Međunarodna saradnja. Mada se neorealisti i neoliberali slažu da je međunarodna saradnja moguća, neorealisti misle da je saradnju teško održati, dok neoliberali veruju da se saradnja može očekivati jer saradnja dovodi do nagrade koja umanjuje iskušenje za sebičnom konkurencijom.
- Relativni nasuprot apsolutnim dobicima. I neorealisti i neoliberali se bave relativnom dobiti kao i apsolutnom dobiti. Neorealisti veruju da želja da se nadmaše konkurenti putem dobijanja relativnih dobiti jeste prvenstveni motiv, dok neoliberali veruju da su države motivisane potragom za mogućnostima saradnje koje će proizvesti apsolutnu dobit za sve učesnike u saradničkoj razmeni.
- Prioritet državnih ciljeva. I neorealisti i neoliberali smatraju i nacionalnu bezbednost i nacionalni ekonomski prosperitet značaj nim državnim ciljevima, ali neorealisti naglašavaju bezbednost kao najznačajniji, dok neoliberali veruju da države pridaju veći značaj ekonomskoj dobrobiti.
- Namere u odnosu na sposobnosti. Savremeni neorealisti smatraju da je raspored sposobnosti zemalja glavna odrednica njihovog ponašanja i međunarodnih ishoda. Neoliberali, pak, misle da namere država, informisanost i ideali imaju veći uticaj nego raspored sposobnosti.
- Institucije i režimi. I neorealisti i neoliberali uočavaju da su države stvorile niz novih međunarodnih režima i institucija kako bi regulisale svoje odnose posle Drugog svetskog rata. Neoliberali smatraju da institucije poput Svetske trgovinske organizacije stvaraju norme koje su obavezujuće za njihove članove i koje menjaju obrasce međunarodne politike. S druge strane, neorealisti naglašavaju da su organizacije kao UN arena u kojoj države ostvaruju svoju tradicionalnu konkurenciju i političku borbu za uticaj.

Neoliberalizam odstupa od neorealizma u mnogim pretpostavkama (vidi: Sporno pitanje: Neoliberalizam u odnosu na neorealizam). Neoliberalizam se posebno bavi načinom na koji uticaji kao što su demokratska vlast, javno mnjenje, masovno obrazovanje, slobodna trgovina, slobodno preduzetništvo, međunarodno pravo i organizacija, ograničenje naoružanja i razoružanje, kolektivna bezbednost i multilateralna diplomatija, kao i etički inspirisana veština upravljanja drža-

vom mogu unaprediti život na našoj planeti. Pošto oni shvataju promene u globalnim uslovima kao napredovanje putem kooperativnog zalaganja, neoliberalni teoretičari tvrde da ideje i ideali liberalnog nasleđa danas mogu da opišu, objasne, predvide i propišu međunarodno ponašanje na način na koji to nije bilo moguće u hladnoratovsko vreme prepuno konflikata.

Slično realizmu i neorealizmu, ni neoliberalizam ne predstavlja čvrsto povezan intelektualni pokret ili školu mišljenja. Neoliberali polaze od različitih pretpostavki, istražujući različite aspekte procesa kroz koji se mogu unapređivati međunarodna promena i saradnja. Neki, kao neorealisti, prihvataju strukturnu teoriju koja ispituje karakteristike globalnog sistema. Drugi se koncentrišu na karakteristike jedinica i pođedinica u njihovom sastavu, kao što su oblik državnog uređenja (demokratija ili diktatura) i vođe koje upravljaju državama. Drugi, pak, neoliberali daju prioritet uticaju međunarodnih institucija kao što su UN i nedržavnim akterima, kao što su multinacionalne korporacije. Zajedničko svim neoliberalima, međutim, jeste interesovanje za istraživanje uslova pod kojima bliski ili istovetni interesi između inače suverenih političkih aktera mogu da dovedu do saradnje.

Da bismo osvetlili te sličnosti i razlike između neoliberala, razmotrimo dva teoretska gledišta koja su utrla put prihvatanju neoliberalizma i koja predstavljaju deo njihove orijentacije: „transnacionalnu nezavisnost" i „međunarodne režime". U cilju jezgrovitosti, odabrali smo samo ova dva primera između mnogih drugih različitih struja u okviru neoliberalne teorije (vidi: Zacher and Matthew, 1995), kao što su **feministička teorija** i njena kritika prethodnih teorija uopšte, a posebno realizma (vidi Tickner, 2002, Glavu 7, a posebno Sporno pitanje: Šta nedostaje u teorijama realista o međunarodnim odnosima?).

feministička teorija
Naučni pravac koji kod izučavanja svetske politike naglašava polni aspekt.

Transnacionalna međuzavisnost kao neoliberalni pogled na svet suprotan realizmu

Tokom sedamdesetih godina XX veka, javio se nov analitički pogled poznat kao „transnacionalni odnosi" koji je doveo u pitanje ključne pretpostavke realizma da su države jedini glavni akteri na global-

noj sceni. Sa **složenom međuzavisnošću** kao centralnim konceptom, ovaj teoretski pravac zalagao se za „sintezu liberalne i realistične perspektive konstruisanjem načina posmatranja svetske politike koji nam pomaže da razumemo odnose između ekonomije i politike, kao i obrasce institucionalizovane međunarodne saradnje". On postavlja pitanje kako u uslovima složene međuzavisnosti svetska „politika može biti drugačija nego pod uslovima realista" (Keohane and Nye, 2001a) i odgovara tvrdeći da su razlike znatne jer ogromne promene u međunarodnim odnosima podstaknute tehnološkim inovacijama i informacionom revolucijom sve više dovode u pitanje suviše uprošćen pogled realista na svetsku politiku. Naglašavajući sve veći značaj **nedržavnih učesnika**, kao što su multinacionalne korporacije i međunarodne organizacije, aspekt transnacionalne međuzavisnosti predvideo je ono što se danas naziva **globalizacija**. Države postaju sve zavisnije jedna od drugih, uzajamno osetljive i ranjive na način koji narušava njihovu suverenu vlast i nezavisnost. To je modifikovalo teoriju potrebnu da bi se dopunilo objašnjenje realista o odnosima između pojedinačnih država. U tom smislu, ističući višestruke kanale kroz koje su se i državni i nedržavni učesnici vidljivo angažovali u aktivnim transnacionalnim kontaktima i komunikaciji širom sveta, transnacionalna međuzavisnost predstavljala je holistički koncept svetske politike kao sumu njenih mnogih međusobno uslovljenih delova u globalnom društvu (vidi: O. Holsti, 2001).

složena međuzavisnost

Teorija koja naglašava složenost načina na koji sve veći broj veza među transnacionalnim učesnicima dovodi do njihove ranjivosti na postupke drugih i osetljivosti na potrebe drugih.

nedržavni učesnici

Sve transnacionalno aktivne grupe osim država, kao što su organizacije čiji su članovi države (međunarodne vladine organizacije) i nevladine organizacije (NVO) čiji su članovi pojedinci i privatne grupe iz više od jedne države.

globalizacija

Integracija i sve veća zavisnost država kroz njihove sve brojnije kontakte i trgovinu. Ovim se stvara jedinstveno ujedinjeno globalno društvo u okviru jedinstvene kulture kako bi se ljudi povezali u zajedničkoj sudbini, čime se smanjuje mogućnost država da utiču na svoju nacionalnu sudbinu.

Škola transnacionalne međuzavisnosti takođe je dovela u sumnju pretpostavku realne teorije da su pitanja nacionalne bezbednosti bila zaista dominantna među pitanjima o kojima odlučuju države. Pod uslovima uzajamne ranjivosti, izgledalo je da je spisak spoljnopolitičkih pitanja kojima se bave države postao „veći i raznovrsniji" i da su pored stalno prisutne pretnje rata, trgovinska, monetarna i ekološka pitanja počela da se množe na globalnoj agendi u takvoj meri da su ta nevojna pitanja doprinela da širi spektar „državne politike, čak i ona pitanja koja su se ranije smatrala za domen domaće politike, utiču jedno na drugo" (Keohane and Nye, 1988). Pored toga, ovaj neoliberalni izazov realističnom teoretisanju doveo je u pitanje popularni koncept realista o vojnoj sposobnosti kao jedinom efikasnom sredstvu uticaja na međunarodnu politiku, naročito među privredno razvijenim demokratskim zemljama. Tvrdilo se da „intenzivni odnosi uzajamnog uticaja postoje između tih zemalja, ali da je u većini njih sila nebitna ili nije od značaja kao politički instrument" (Keohane and Nye, 1988, 2001b).

Sporno pitanje

Šta nedostaje realnim teorijama međudržavnih odnosa?

Feministička kritika

Mnogi naučnici su nezadovoljni postojećim teorijama svetske politike, jer nijedna od njih ne uspeva, prema njihovom mišljenju, da posveti dovoljno pažnje određenim značajnim činiocima i silama. Nijedna teorija ne može iscrpno pokriti svako pitanje; međutim, ako teorija ignoriše ključnu varijablu ili pitanje u nastojanju da uprosti suštinske karakteristike svetske politike, ta teorija neće biti u mogućnosti da obuhvati stvarnu složenost međunarodnih odnosa. Ipak, ljudi se ne slažu o tome šta je suštinsko. Određivanje koje karakteristike treba naglasiti je sporno, jer određena pitanja su nekim naučnicima interesantnija nego drugima (kao što pokazuje rasprava između realista i liberala).

Mislite li da autentični realizam i liberalizam ignorišu bilo kakve ključne faktore svetske politike? Da biste podstakli svoje razmišljanje o tome šta je ključno a šta je eventualno zanemareno, razmotrite pitanje pola. Do nedavno, većina teorija posvećivala je malo pažnje ovoj varijabli i stoga nisu uzimale u obzir tako bitna kretanja kao što je hronična i sve veća nejednakost u dohotku i slobodama između muškaraca i žena.

Feministička teorija, kao skup naučnih saznanja koji naglašava značaj pola kao činioca svetske politike javila se šezdesetih godina XX veka kao

odgovor na sve veću realnu depersonalizaciju objašnjenja spoljne politike sa državom u centru pažnje. Feministička teorija je naročito napala isključenje žena iz diskusije o javnim i međunarodnim odnosima kao i nepravdu i neravnopravan tretman žena koji izaziva ova predrasuda. Literatura izvornog realizma o svetskoj politici potcenjuje ili ignoriše patnju i doprinos žena, tretirajući razlike između statusa, verovanja i ponašanja muškaraca i žena kao nevažne. Uloge polova se takođe zanemaruju, zajedno sa dokazima da je seksizam stub ratnog sistema (Reardon, 1985). U muškoj predstavi realista o suverenim vladarima, „slava, bogatstvo i žene su bile nagrade koje su se osvajale u bici. Za tipičnog princa, rat je bio način za sticanje ugleda i slave" (Tickner, 1999). U feminističkoj kritici, lek za ovaj problem mogao bi biti da se ženama dâ istaknuto mesto i vlast u donošenju politike koju im tradicionalna praksa uskraćuje (vidi: Beckman and D'Amico, 1994; Peterson and Runyan, 1993).

S kristalisanjem feminističke teorije, ona je počela da se udaljava od pretežnog bavljenja istorijom diskriminacije protiv žena i počela je da veliki deo svoje kritike upućuje realizmu. Naime, mnoge studije o polovima sugerisale su da je realizam, koji su formulisali i u kome dominiraju muškarci, ignorisao ljudske korene globalnih uslova i afirmisao u osnovi muško tumačenje međunarodnih odnosa koje nije vodilo računa o ljudskim pravima i koje je obilovalo razlozima za agresiju.

Delimično proizašla iz liberalnih principa koji podstiču poštenu igru, pravdu i filozofsko prihvatanje ljubavi umesto sile, feministička teorija otišla je dalje od ove početne kritike pristrasnosti realizma da bi zacrtala nezavistan teoretski kurs (Cenloe, 2001). Ovaj ugao gledanja orijentisao se na učinak žena kao vođa vlade i članova pešadijskih borbenih jedinica (Grant and Newland, 1991), kao i na teoretska istraživanja patnje žena u poslovnom svetu i u nerazvijenim zemljama Globalnog Juga.

Možda je, međutim, od najvećeg uticaja u oblasti međunarodnih odnosa to što feministička teorija odbacuje zaokupljenost realista vojnim strategijama država u korist razvojnih strategija u cilju bezbednosti u svetu (vidi: Tickner, 2002). U tom smislu, feministička teorija, kao i neoliberalizam u celini, motivisana je težnjom za otkrivanje puteva veće međunarodne saradnje. Oslobađajući konvencionalnu teoriju od ovog uskog gledišta, može li feministička teorija otvoriti prozor ka punom spektru međunarodnih aktivnosti i ukazati na put prema punom uvažavanju načina na koji ljudi utiču na globalne uslove?

Zagovornici gledišta transnacionalne međuzavisnosti proširili su mnoga od ovih saznanja da bi obuhvatili sve veću ulogu transnacionalnih institucija u globalnim poslovima, kao što su Ujedinjene nacije i novostvorene nevladine organizacije (NVO), na primer grupe za zaštitu ljudskih prava. Tako je knjiga Roberta Keohana i Džozefa Naja *Sila i*

međuzavisnost (*Power and Interdependence*, 1977, 1989, 2001a), sveobuhvatna rasprava o novim proširenjima liberalizma, utrla put pokušajima „kombinovanja velike teoretske tradicije realizma i liberalizma" da bi se obuhvatile stalne promene međunarodnih odnosa (Keohane and Nye, 2001a). Uočite da pionirski ugao gledanja na transnacionalnu međuzavisnost nije sasvim odbacio realizam. Pre se može reći da je glavna briga njenih pristalica bila da identifikuju „uslove pod kojima su pretpostavke realizma bile dovoljne ili je bilo potrebno da im se dodaju kompleksniji modeli promene" (Nye, 1987; vidi takođe: Keohane and Nye, 2001a). Keohan i Naj bazirali su se na realizmu delimično i zato da bi objasnili spremnost država da svoje interese zadovoljavaju stvaranjem međunarodnih režima ili norme ponašanja koje nastaju kada saradnja postane institucionalizovana a učesnici očekuju da se te norme poštuju, čak i kada to zahteva žrtvovanje suvereniteta.

Transnacionalna međuzavisnost postala je centrala komponenta neoliberalnog pogleda na svet i još uvek se široko koristi da bi se protumačili sporazumi o saradnji između država pod nepromenjenim uslovima anarhije i straha od zavisnosti i eksploatacije koji su vladali u XX veku.

Međunarodni režimi

Mada se međunarodni sistem i dalje karakteriše anarhijom, njegova priroda je mnogo tačnije definisana kao uređena anarhija, a svet u celini kao „anarhično društvo" (Bull, 1977), jer se saradnja, a ne sukob, može često uočiti kao rezultat odnosa između država.

Imajući u vidu ovu realnost, postavlja se pitanje: kako se mogu uspostaviti i očuvati **međunarodni režimi** zasnovani na usaglašenoj saradnji. Interesovanje za ovo pitanje proističe iz dva cilja: prvo, „želje da se razume u kojoj meri uzajamno prihvaćena ograničenja utiču na ponašanje država" (Zacher, 1987) i, drugo, želje da se formulišu strategije za stvaranje manje neuređenog „svetskog poretka".

međunarodni režimi

Gledište koje objašnjava koristi od podrške učesnika određenim pravilima koja regulišu određenu međunarodnu aktivnost, kao što je na primer odlaganje otrovnog otpada.

Režimi su institucionalizovani ili regulisani obrazac saradnje u datoj oblasti, izražen kroz uspostavljena pravila. Pošto perspektiva međunarodnog režima nužno posmatra prvenstveno globalne institucije i način na koji norme utiču na države da se ponašaju više prema glo-

balnom nego prema nacionalnom interesu, možda se najbolje vidi kao pokušaj da se pomiri liberalno i realno gledanje na svetsku politiku (Haggard and Simmons, 1987).

Globalna trgovinska i monetarna pravila stvorena tokom i posle Drugog svetskog rata su živi primeri međunarodnih regulatornih režima. Ova pravila, kao i određeni sektori u okviru trgovinskog sistema, bila su u središtu znatnog ispitivanja od strane režimskog stanovišta. Trgovinski i monetarni režim zajedno čine Liberalni međunarodni ekonomski poredak (LIEO) koji ograničava državnu intervenciju u svetsku političku ekonomiju i na drugi način olakšava slobodan protok robe i kapitala preko nacionalnih granica. Opšti sporazum o tarifama i trgovini (GATT), preteča Svetske trgovinske organizacije (STO) i Međunarodni monetarni fond (MMF) igrali su značajnu institucionalnu ulogu u LIEO i ponovo potvrdili značaj međunarodnih institucija u podsticanju saradnje među državama (vidi razradu u Glavi 9).

Većina primera režimskog pogleda javlja se u oblasti **niske politike** ekonomskih i humanitarnih odnosa; do nedavno je bilo relativno malo „bezbednosnih režima" (Jervis, 1982) u pitanjima odbrane, koja pripadaju oblasti visoke politike. Rani izuzeci bili su režim nešireња nuklearnog naoružanja i režim koji su Sjedinjene Države i Sovjetski Savez primenjivali za regulisanje međusobnih kriza (vidi: George, 1986). Ali posle hladnog rata, može se očekivati da će pritisak globalizacije podsticati stvaranje režima u sve široj oblasti međunarodnog ponašanja. To će verovatno ubrzati napore da se teoretski uhvati u koštac sa uzrocima i posledicama multilateralnog pristupa kolektivnom rešavanju problema.

niska politika

Kategorija globalnih pitanja koja se odnosi na ekonomske, socijalne, demografske i ekološke aspekte odnosa među vladama i narodima.

Alternativne teorije

Pošto što ste proučavali liberalnu i realnu tradiciju, imajte u vidu da je ovaj pregled vrlo selektivan. Barem još šest dodatnih glavnih škola mišljenja koje se bave određenim aspektima svetske politike takođe zaslužuje pažnju i svaka će biti predstavljena - zajedno sa drugim sa njima povezanim teoretskim subspecijalnostima - u kasnijim poglavljima gde one najbolje pomažu u tumačenju teme o kojoj je reč. Prvo, kao što je objašnjeno u Glavi 3, teorija odlučivanja objašnjava načine na koji vođe i drugi

učesnici nastoje da učine racionalne izbore i ograničenja ovim težnjama. Drugo, kao uvod u Glavu 4, teorija dugih ciklusa nastoji da objasni istorijski pad i tok svetske politike, globalno rukovođenje i sistemski rat (Modelski and Thompson, 1996). Uspon i pad velikih sila i carstava je centralno pitanje. Treće, teorija zavisnosti, prvi put razmatrana u Glavi 6, ispituje obrasce dominacije i zavisnosti koji karakterišu neravnopravne odnose između bogatih i siromašnih država u svetu (Packenham, 1992). Četvrto, da bi se razumelo kako se podstiče saradnja među državama u cilju rešavanja problema prvenstveno u domenu niske politike (glave 8-10), hegemonska teorija stabilnosti - hibrid liberalne i neorealne teorije (Gill, 1993b) - razmatra šta se događa kada očigledno nadmoćna država, „hegemon", vodi i upravlja globalnim sistemom, postavljajući i jačajući pravila koja se odnose na međunarodnu trgovinu, finansije, investicije i druga pitanja, kao što je regulisanje pitanja životne sredine (vidi: Gilpin, 2000). Peto, da bi se proširio obuhvat i prešlo na druga pitanja koja se bave globalnom bezbednošću, teorija svetskog sistema razmatra dinamiku sistema iz dugoročne, strukturne perspektive, naglašavajući njene ekonomske oslonce kako bi objasnila uspon zapadnih kapitalističkih društava do dominantnog položaja i odsustvo ekonomskog razvoja u mnogim geografskim oblastima (glave 6-10) i njihove vojne reperkusije (Glava 11) (vidi: Wallerstein, 1980). Šesto, da bi se sistematizovalo ispitivanje kako se države uklapaju u međunarodne pojave sa različitih nivoa analize, pristalice uporednog proučavanja spoljne politike nastoje da istraže sličnosti i razlike u međunarodnim okolnostima država, njihovim nacionalnim karakteristikama i sposobnostima, odlučivanju u spoljnoj politici i pojedinačnim donosiocima odluka (vidi: Hermann and Sundelius, 2004). Drugi će, pak, ogranci teorije u okviru i liberalne i realne tradicije biti uvedeni u ona poglavlja koja se direktno bave ispitivanim problemom.

TEORETISANJE O TEORIJI: KONSTRUKTIVISTIČKI KONCEPT

Da bi se razumeo naš svet koji se neprestano menja i da bi se učinile smislene prognoze o budućnosti, moramo početi tako što ćemo se naoružati nizom informacija i konceptnih alatki, uzimajući u obzir različita tumačenja svetske politike i dovodeći u sumnju pretpostavke na kojima ovi suprotni pogledi na svet počivaju. Pošto postoji veliki (i rastući) broj alternativa i ponekad nespojivih načina organizovanja teoretskog istraživanja o svetskoj politici, izazovi da se obuhvate svetski politički problemi ne mogu se svesti samo na jedno jednostavno a

bi se stvorilo bogatstvo i interesi država usaglasili na globalnom nivou. Ovaj govor je, možda bolje od bilo koje druge izjave, izrazio idealistička osećanja liberalnog pogleda na svet i programa.

samoopredeljenje

Princip po kome je svetska zajednica obavezna da nacionalnostima dâ sopstvenu vlast.

država

Pravno lice sa stalnim stanovništvom, jasno definisanom teritorijom i vladom sposobnom da vrši suverenu vlast nad narodima ili nacionalnim grupama koje žive u njenim zakonskim granicama.

nacija

Skup ljudi koji se, na osnovu etničke, jezičke ili kulturne pripadnosti, smatraju članovima iste grupe.

Mada je ton idealizma preovlađivao u političkim govorima i naučnim raspravama u međuratnom periodu, sa izuzetkom Lige naroda i Vašingtonskih ugovora o pomorskom razoružanju, koji su predstavljali presedan, malo šta je od liberalnog reformističkog programa ikada ozbiljno pokušano, a još manje ostvareno. Kada su se vetrovi međunarodne promene opet okrenuli i sile Osovine krenule u osvajanje sveta, oduševljenje za liberalni idealizam kao pogled na svet je splasnulo.

REALIZAM

Težnja za globalnim osvajanjem koja je dovela do Drugog svetskog rata izazvala je žestoku kritiku liberalnog idealizma. Kritičari su za izbijanje rata krivili ono što su smatrali za takozvane naivne legalističke i moralne pretpostavke idealista o mogućnostima mira i napretka kroz težnje ljudi i tvrdili su da su idealisti bili utopisti koji su zanemarivali surovu stvarnost politike sile i urođenog ljudskog nagona da sopstvenu dobrobit stavljaju iznad dobrobiti drugih (Carr, 1939). Pouka koju su kritičari izvukli iz perioda između Prvog i Drugog svetskog rata navela je mnoge da revidiraju niz shvatanja i verovanja.

Pristalice ove nove teorije u usponu, poznate kao **realizam** ili **realpolitika** kao posebna filozofija, javile su se da formulišu intelektualni pokret čija je poruka bila prava suprotnost idealizmu. Među glavnim zagovornicima ovog novog pogleda na svet bili su E.H. Kar (Carr, 1939), Džordž F. Kenan (George F. Kennan, 1951, 1954), Hans Morgentau (Hans J. Morgenthau, 1948), Rajnhold Nibur (Reinhold Niebuhr, 1947) i Kenet Tompson (Kenneth W. Thompson, 1960). Realizam zaslužuje pažljivo razmatranje jer se većina misli o svetskoj politici i dalje rukovodi njegovim socijalno koncipiranim pogledom na svet.

realizam

Teorija bazirana na pretpostavci da je svetska politika u suštini i nepromenljivo borba među državama od kojih svaka gleda sopstveni interes za premoć i položaj u uslovima anarhije, pri čemu svaka od konkurentskih država teži za ostvarivanjem sopstvenih nacionalnih interesa.

realpolitika

Teoretski pogled koji tvrdi da države treba da se pripremaju za rat kako bi održale mir.

Realistički pogled na svet

Koreni realizma, kao političke teorije, mogu se naći kod antičkog grčkog istoričara Tukidida u njegovom opisu Peloponeskih ratova između Atine i Sparte (431-404. p.n.e), u pisanjima Kautilija, ministra indijskog cara Maurije pre više od dve hiljade godina, a naročito u političkoj misli italijanskog teoretičara iz XVI veka Nikola Makijavelija i engleskog filozofa iz XVII veka Tomasa Hobsa.

Realizam, primenjen na savremenu svetsku politiku, smatra državu za najznačajnijeg činioca na svetskoj sceni, jer ona ne odgovara nikakvoj višoj političkoj vlasti. Štaviše, pretpostavlja se da su sukobi interesa među državama neizbežni. Realizam takođe ističe na koji način anarhična priroda međunarodne politike diktira opredeljenja kreatora spoljne politike, kao racionalnih rešavalaca problema koji moraju da obračunaju svoj interes u smislu sile (vidi raspravu o „racionalnom" akteru u Glavi 3).

U okviru realne teorije, svrha veštine rukovođenja državom jeste da se obezbedi opstanak nacije u neprijateljskom okruženju. U tom cilju, nijedan način nije značajniji nego sticanje **moći**, a nijedan princip nije značajniji nego **samopomoć**. U tom konceptu, **suverenitet države**, kamen temeljac međunarodnog prava, daje šefovima država slobodu - i odgovornost - da učine šta god je potrebno da bi unapredili interese i opstanak države.

moć

Činioci koji omogućuju jednom učesniku da manipuliše ponašanjem drugih učesnika prema svojim preferencijama.

samopomoć

Načelo prema kome u uslovima anarhije učesnici moraju da se oslanjaju sami na sebe .

suverenitet države

Na osnovu međunarodnog prava, princip po kome vlade država ne podležu nikakvoj višoj spoljnoj vlasti.

Tvrdokornom realisti poštovanje moralnih principa predstavlja nepotrebno i opasno mešanje u racionalnu borbu za prednost sopstvene nacije. Za te zagovornike politike sile nedopustivo je da pitanja o relativnim vrlinama vrednosti unutar ovog ili onog ideološkog sistema utiču na političke odluke. A filozofske ili moralne preferencije države nisu ni dobre ni loše - ono što je bitno jeste da li služe njenom sopstvenom interesu. Tako se igra međunarodne politike vrti oko težnje za moći: njenog sticanja, uvećanja, projektovanja i korišćenja da bi se drugi pokorili našoj želji. U ekstremnim slučajevima, čini se da realizam prihvata rat kao normalnu pojavu i odbacuje moral kakav važi za odnose među pojedincima.

Uz opasnost preteranog uprošćavanja, realizam može da se sumira u obliku deset pretpostavki i odgovarajućih stavova:

1. Ljudi su po prirodi usko sebični i sa moralnim propustima i ne mogu se osloboditi grešne činjenice da teže da vode računa o sebi i da se bore sa drugima za sopstvenu prednost.

2. Od svih ljudskih zala, nijedno nije rasprostranjenije, neoprostivije ili opasnije nego njihova nagonska žudnja za moći i njihova želja da pokoravaju druge.
3. Mogućnost uklanjanja nagona za moći je utopijska težnja.
4. Međunarodna politika je, prema Tomasu Hobsu, borba za moć, „rat svih protiv svih".
5. Osnovna obaveza svake države – cilj kome treba podrediti sve ostale nacionalne ciljeve – jeste da se unapređuje nacionalni interes i da se u tom cilju stiče moć.
6. Anarhična priroda međunarodnog sistema diktira državama potrebu da stiču dovoljne vojne sposobnosti kako bi mogle odvratiti napad potencijalnih neprijatelja i vršiti uticaj na druge.
7. Ekonomija je od manjeg značaja za nacionalnu bezbednost nego vojna moć; privredni rast je značajan prvenstveno kao način za sticanje i širenje državne moći i prestiža.
8. Saveznici mogu uvećati sposobnost države da se brani, ali njihovu odanost i pouzdanost ne treba uzimati zdravo za gotovo.
9. Države ne smeju nikada poveriti zadatak samozaštite međunarodnoj bezbednosnoj organizaciji ili međunarodnom pravu i treba da se odupru nastojanjima da se međunarodno ponašanje reguliše putem globalnog upravljanja.
10. Ako sve države teže da maksimiraju svoju moć, doći će do stabilnosti kroz održavanje ravnoteže moći, potpomognute promenama u stvaranju i propadanju suparničkih saveza.

Realizam u nuklearnom dobu

Turobno i pesimistično shvatanje realista, koje je dominiralo politikom i akademskim raspravama tokom četrdesetih i pedesetih godina dvadesetog veka odgovaralo je potrebama pesimističnog doba. Drugi svetski rat, početak suparništva između SAD i Sovjetskog Saveza, eskalacija hladnog rata u globalnu borbu između Istoka i Zapada, nagomilavanje atomskog naoružanja, kao i povremene krize koje su

pretile da se pretvore u globalno nasilje potvrđivale su naglasak realista na neizbežnosti sukoba, slabe izglede za saradnju i raskorak u nacionalnim interesima među nepopravljivo sebičnim državama u potrazi za moći.

Slika međunarodnog života kakvu su konstruisali realisti izgledala je naročito ubedljivo nakon Drugog svetskog rata imajući u vidu preovlađujući obrazac konfliktnih međudržavnih odnosa. Države i njihovo neprestano suparništvo stoga su smatrane za definišuće elemente globalne stvarnosti; svi drugi aspekti svetske politike postali su drugorazrednog značaja. Istovremeno, gledište prema kome je preteće međunarodno okruženje zahtevalo da spoljna politika bude značajnija od domaćih problema takođe je izgledalo ubedljivo; globalni nivo analize bio je naglašen kao odrednica ponašanja i politike država i pojedinačnih donosilaca odluka (Vasquez and Elman, 2003).

Pošto su istorijski imperativi „politike sile" zahtevali neprestani oprez zbog opasnosti od rata, logika realpolitike tvrdila je da je vojna bezbednost suština svetske politike.

Ograničenja realizma

Bez obzira na ubedljivost slike realista o suštinskim svojstvima međunarodne politike, njihovi argumenti i zaključci često su bili u nesaglasnosti ili čak kontradiktorni.

Kritičari ... su uočili nedostatak preciznosti i čak protivrečnost u načinu na koji su klasični realisti koristili koncepte kao što su „sila", „nacionalni interes" i „ravnoteža sile". Oni takođe vide moguću kontradikciju između glavnih deskriptivnih i preskriptivnih elemenata klasičnog realizma. S jedne strane, prema rečima Hansa Morgentaua, nacije i njihovi lideri „razmišljaju i deluju u smislu interesa definisanih kao sila", dok se sa druge od diplomata zahteva da budu oprezni i da se obuzdavaju, kao i da uvažavaju legitimne nacionalne interese drugih nacija. Tako, očigledno, sila igra centralnu ulogu u klasičnom realizmu. Ali korelacija između ravnoteže sile i političkih ishoda je često neubedljiva, što ukazuje na potrebu da se analiza obogati i drugim varijablama. (O. Holsti 2001, str. 125)

Stoga, kada je analiza prevazišla verovanje da su narodi zli i retoriku koja je tražila da spoljna politika služi nacionalnim interesima, ostala su značajna pitanja: Koje politike na najbolji način služe nacio-

nalnim interesima? Da li savezi podstiču mir ili nestabilnost? Da li oružje unapređuje nacionalnu bezbednost ili izaziva skupu trku u naoružanju i ratove? Jesu li države sklonije da postupaju agresivno kada su jake ili kada su slabe? Da li se interesi države bolje ostvaruju putem konkurencije ili putem saradnje? Ako je čovečanstvo nepromenljivo, kako onda objašnjavamo očiglednu evoluciju i transformaciju međunarodnog sistema? Zaista, kako objašnjavamo rast saradničkih multilateralnih institucija, ekonomsku ekspanziju i primetnu spremnost država da se pridržavaju etičkih principa i sporazuma umesto da jedne druge bezobzirno eksploatišu čim im se ukaže prilika?

Pošto se mnoge pretpostavke realističkog modela nisu mogle testirati, realizam je počeo da se dovodi u pitanje (Walz 2000; Vasquez and Elman 2002). Realizam nije pružio nikakve kriterijume za određivanje koji podaci su značajni i kojih se epistemoloških pravila treba držati pri tumačenju relevantnih informacija. Čak su i političke preporuke koje su navodno proisticale iz ove logike često bile u suprotnosti. I sami realisti su, na primer, imali oprečna mišljenja o tome da li je intervencija SAD u Vijetnamu služila američkim nacionalnim interesima i da li je nuklearno oružje doprinelo međunarodnoj bezbednosti.

Sve veći broj kritičara takođe je ukazivao na to da realizam nije objasnio značajne nove pojave u svetskoj politici. Na primer, on nije mogao da objasni stvaranje novih liberalnih trgovinskih i političkih institucija u Zapadnoj Evropi pedesetih i šezdesetih godina XX veka, gde je izgledalo da, barem u ekonomskim, ako ne uvek i u vojnim pitanjima dominira težnja ka ostvarenju zajedničkih interesa kroz saradnju umesto uskih sopstvenih interesa. Ostale kritičare počela je da zabrinjava tendencija realista da zanemaruju moralne principe, kao i materijalni i socijalni troškovi koje su neki od njihovih političkih recepata izgleda nametali, kao što je zaostao privredni rast kao posledica neograničenih vojnih izdataka. Shodno tome, do kraja šezdesetih godina XX veka, realizam se našao bombardovan kritikama, naročito od strane **bihejvioriste**, koji su nastojali da realističnu misao i polemike zamene teorijama testiranim na osnovu dokaza (vidi: Sporno pitanje: Može li bihejvioristička nauka unaprediti proučavanje međunarodnih odnosa?).

bihejvioristi

Naučnici koji primenjuju naučne metode na proučavanje svetske politike.

Uprkos nedostataka realizma, u svetu se uveliko i dalje o svetskoj politici razmišlja na jeziku koji su stvorili realisti, naročito u vreme globalne zategnutosti. To se, na primer, dogodilo ranih osamdesetih godina XX veka, kada je hladnoratovsko nadmetanje između SAD i Sovjetskog Saveza ušlo u novu ogorčenu fazu, dok se njihova trka u naoružanju ubrzavala. Pošto realizam daje veliki uvid u težnju ka nacionalnoj bezbednosti vojnim sredstvima, postoji tendencija da se koristi za objašnjenje pojava kao što je izbijanje krvavih ratova devedesetih godina prošlog veka u bivšoj Jugoslaviji.

U okviru realne teoretske tradicije nedavno su se javile dve škole misli da bi prevazišle uočena ograničenja realizma i da bi ga rekonstruisale kao opštu teoriju: „neorealizam" i „neoklasični realizam". U svom objašnjenju zašto međudržavni sporovi i dalje postoje, **neorealizam** naglašava anarhičnu prirodu globalnog društva bez uprave umesto tradicionalnog naglaska realista na neutaživoj žudnji za moći svojstvenoj ljudskoj prirodi. Iz tog razloga, o neorealizmu se ponekad govori kao o **strukturnom realizmu** jer on naglašava snažan uticaj globalne strukture moći na ponašanje država unutar nje. Druga rekonstruisana verzija realizma poznata kao **neotradicionalni realizam** reagovala je protiv ograničenja strukturnog realizma vraćanjem na izvorne korene realizma, koji je značajan naglasak stavljao na način na koji vođe država donose spoljnopolitičke odluke.

neorealizam

Teoretsko razmatranje ponašanja država koje ga objašnjava određenom razlikom u njihovoj relativnoj moći umesto drugim faktorima, kao što su njihove vrednosti, oblik državnog uređenja ili domaće okolnosti.

strukturni realizam

Teorija koja naglašava uticaj svetske strukture moći na ponašanje država u okviru globalne hijerarhije, definisane prvenstveno rasporedom moći.

neotradicionalni realizam

Skup novijih realnih teoretskih razmatranja koji odstupa od neorealizma time što više naglašava motive koji leže u osnovi spoljne politike država nego globalne strukture i koji se usredsređuju na unutrašnje uticaje umesto na globalne odrednice spoljnopolitičkog ponašanja država.

Sporno pitanje

Može li bihejvioristička nauka unaprediti proučavanje međunarodnih odnosa?

Kako naučnici da konstruišu teorije kojima bi tumačili međunarodno ponašanje? Na to pitanje nikada nije dat zadovoljavajući odgovor i dugogodišnje rasprave o tome kako na najbolji način konstruisati teorije međunarodnih odnosa nastavljaju se do današnjih dana. Neki naučnici, poznati kao zagovornici „postmodernog dekonstruktivizma" dovode u sumnju sposobnost intelektualaca da daju odgovarajuće teoretsko objašnjenje zašto se države i narodi ponašaju onako kako to čine u međunarodnim odnosima. Ovi naučnici su se posvetili kritici i „dekonstruisanju" teorija svetske politike kako bi otkrili njihova svojstvena ograničenja. Većina naučnika je i dalje motivisana teoretskom potragom za tumačenjem i razumevanjem složenosti međunarodnih odnosa i uprkos preprekama i ograničenom znanju dovodi u pitanje pesimistički pogled prema kome svetska politika ne dozvoljava smisleno razumevanje. Šta vi mislite? Je li naučna analiza obrazaca međunarodnih odnosa realan poduhvat? Ili su objašnjenja međunarodnih odnosa nemoguća, kao što tvrde dekonstuktivisti? Prilikom formulisanja svog odgovora, uzmite u obzir napredak ove intelektualne rasprave tokom proteklih pet decenija.

U ovoj evoluirajućoj epistemološkoj naučnoj raspravi došlo je do značajnog pomaka šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka kada je nezadovoljstvo nedostacima realizma intenzivirano, te se javio pokret poznat pod nazivom bihejviorizam koji je doveo u pitanje realizam (koji su bihejvioristi zvali „tradicionalizam"), kao i ostale modele proučavanja međunarodnih odnosa. Bihejviorizam nije bio toliko nova teorija međunarodnih odnosa koliko nov metod njihovog proučavanja, baziran u velikoj meri na primeni naučnih metoda na proučavanje globalnih pitanja (vidi: Knorr and Rosenau, 1969; Knorr and Verba, 1961).

Bihejviorizam se zalaže za principe i postupke istraživanja međunarodnih pojava kako bi se došlo do uopštavanja ili stavova o međunarodnim pravilnostima koji važe bez obzira na mesto i vreme. Nauka je, prema tvrđenju bihejvioriste, prvenstveno aktivnost generalisanja. Iz ove perspektive - a to je shvatanje u skladu sa pogledima mnogih „tradicionalnih" realista i liberala - teorija međunarodnih odnosa treba da izrazi odnos između dve ili više varijabli koji specificira uslove pod kojima se odnos(i) održava(ju) i objašnjava zašto odnos(i) treba da važi (važe). Da bi se otkrile takve teorije, bihejvioristi se oslanjaju na korišćenje komparativnih međunarodnih analiza umesto proučavanja pojedinačnih slučajeva određenih zemalja u određenom vremenu. Bihejvioristi takođe naglašavaju potrebu za podacima o karakteristikama zemalja i kako se one ponašaju jedna prema drugoj. Znači, bihejvi-

oristički pokret podstiče uporedno i kvantitativno proučavanje međunarodnih odnosa (vidi, na primer: Rosenau, 1980; Singer, 1968).

Ono što bihejviorizam čini inovativnim jeste njegov stav prema svrsi istraživanja: zamena subjektivnih verovanja saznanjima koja se mogu proveriti, zamena utisaka i intuicije dokazima koji se mogu ispitati i zamena prostog mišljenja podacima i informacijama koje se mogu reprodukovati. U tom smislu, bihejvioristi prihvataju od liberalista „visoko uvažavanje savremene nauke" i njihovu „borbu protiv praznoverja i vlasti" (Hall, 1993). Umesto apela za „stručnim" mišljenjem poznavalaca, naučnici bihejvioristi nastoje da steknu saznanja kumulativno tako što se uzdržavaju od sudova o istinama i vrednostima dok nemaju dovoljno dokaza koji ih potvrđuju. Oni nastoje da prevaziđu tendenciju klasičnog istraživanja da bira činjenice i slučajeve koji odgovaraju prethodnim slutnjama. Umesto toga, razmatraju se svi raspoloživi podaci, kako oni koji opovrgavaju tako i oni koji potvrđuju postojeću teoretsku hipotezu. Oni tvrde da znanje najbolje unapređuju teoretičari sa opreznim, skeptičnim pristupom empirijskoj tvrdnji. Parole „Neka govore podaci, a ne kabinetski teoretičar" i „Tražite dokaze, ali im ne verujte" predstavljaju bihejvioristički stav prema sticanju znanja.

Mada se neka bihejvioristička istraživanja obraćaju direktno moralnim pitanjima po kojima se razlikuju realizam i liberalizam, nekada ga kritikuju zato što zanemaruje etičke aspekte siromaštva, glad, nasilje i druge globalne probleme. Ove optužbe dovele su do **postbihejviorističkog pokreta** koji predlaže nov program istraživanja orijentisan ka novim pitanjima (vidi: Easton, 1969). Ipak, postbihejvioristi su retko predlagali odbacivanje naučnih metoda, uprkos žestoke kritike koju su bihejviorističkoj nauci upućivali „postmoderni dekonstruktivisti".

dekonstruktivizam

Postmoderna teorija po kojoj složenost svetskog sistema onemogućuje precizan opis, a cilj naučnika je da shvati skrivene motive učesnika putem dekonstrukcije njihovih tekstualnih izjava.

bihejviorizam

Pristup proučavanju međunarodnih odnosa koji naglašava primenu naučnih metoda.

postbihejvioristički pokret

Pristup proučavanju međunarodnih odnosa koji apeluje da se više pažnje posveti političkom značaju naučnog istraživanja.

Neorealno ili „strukturno" proširenje realizma

U svojoj uticajnoj knjizi Teorija međunarodne politike (1979), pionir neorealizma Kenet Volc nastojao je da raštrkan i nepovezan skup realne misli pretvori u zvaničnu teoriju (Waltz, 1995). „Da bi sistematisao politički realizam u strogu, deduktivnu sistemsku teoriju međunarodne politike" (Keohane, 1986b), neorealizam odbacuje objašnjenja razvijena na pojedinačnom i državnom nivou analize i tvrdi da su objašnjenja na nivou globalnog sistema dovoljna da obuhvate glavna kretanja u svetskoj politici. Volc (1995) je svoju neorealnu konceptualizaciju odrednica međunarodnog ponašanja izrazio na sledeći način: „međunarodna struktura nastaje iz uzajamnog dejstva država a zatim ih ograničava u preduzimanju određenih koraka, dok ih na druge podstiče".

U neorealizmu, kao i u realizmu, anarhija ili odsustvo centralnih institucija iznad države jeste najznačajnije i najtrajnije svojstvo strukture sistema. Države ostaju primarni činioci, koji se ponašaju u skladu sa principima samopomoći i nastoje da obezbede sopstveni opstanak. Tako se, prema mišljenju neorealista, države ne razlikuju u pogledu svojih zadataka, nego samo sposobnosti. Sposobnost određuje položaj države u sistemu, a raspored sposobnosti određuje strukturu sistema i oblikuje način na koji jedinice deluju jedna na druge.

Moć takođe ostaje jedan od centralnih koncepata u neorealizmu. Međutim, težnja za moći ne smatra se za cilj sam po sebi, kao u realizmu; niti on proističe iz ljudske prirode. Umesto toga, države uvek teže moći kao sredstvu za preživljavanje. Kao što objašnjava Volc (1979), „sredstva spadaju u jednu od dve kategorije: unutrašnje napore (mere u pravcu jačanja ekonomske sposobnosti, vojnog jačanja, razvoja mudrih strategija) i spoljne napore (koraci u pravcu jačanja i proširivanja svog saveza ili slabljenja i sužavanja protivničkog)". Pored toga, pošto se države rukovode nagonom za preživljavanje, neorealizam tvrdi da se ravnoteža sile uspostavlja automatski, bez obzira da li „pojedine ili sve države svesno teže da uspostave i održavaju ravnotežu, ili da li pojedine ili sve države teže sveopštoj dominaciji" (Waltz, 1979). Kada se globalni sistem oformi, njegova struktura „postaje sila koju jedinke ne mogu da kontrolišu; ona ograničava njihovo ponašanje i postavlja se između njihovih namera i ishoda njihovih postupaka" (Ruggie, 1983).

Mada neorealisti uvažavaju da ciljevi država nekada „fluktuiraju sa promenama tokova domaće politike, postaju plen ćudi smena garnitura političkih vođa i padaju pod uticaj ishoda birokratske borbe", oni tvrde da faktori kao što su da li je državno uređenje demokratsko ili diktatura malo govore o postupku kojim države teže cilju uravnotežena moći sa moći. Umesto toga, formulisana na **globalnom nivou analize**, „strukturna ograničenja objašnjavaju zašto se (isti) metodi iznova koriste uprkos razlikama među licima i državama koje ih koriste" (Waltz, 1979).

globalni nivo analize

Analitički pristup svetskoj politici koji naglašava uticaj uslova u svetu na ponašanje država, nedržavnih i drugih međunarodnih činilaca.

U svom naglašavanju strukture međunarodnog sistema, odnosno stanja anarhije među suverenim državama, (neo)realizam pridaje mali ili nikakav značaj onome što se događa unutar država – kakvi režimi su na vlasti, koja je ideologija dominantna, kakvo je državno rukovođenje. Prema (neo)realistima, spoljnu politiku svih država u osnovi pokreću isti sistemski faktori – oni su kao mnoštvo kugli za bilijar, ponašaju se po istim zakonima političke geometrije i fizike. (Harries, 1995, str. 13)

Neorealistička teorija takođe pomaže da se objasni zašto izgledi za međunarodnu saradnju i promene često izgledaju slabi i zašto su države prirodno rezervisane prema drugima i teže nadmetanju. Anarhična struktura sistema tera države da budu osetljive na svoj relativan položaj u raspodeli moći.

Suočene sa mogućnošću saradnje na obostranu korist, države koje se osećaju slabima moraju se upitati kako će se korist podeliti. One su primorane da se zapitaju ne „Hoće li obe strane biti na dobitku?" nego „Ko će dobiti više?" Ako će se očekivani dobitak deliti, recimo, u odnosu dva prema jedan, jedna država može upotrebiti svoj nesrazmerno veliki dobitak da primeni politiku čiji je cilj da se drugoj državi naškodi ili čak da se uništi. Čak i mogućnost velikog apsolutnog dobitka za obe strane ne garantuje njihovu saradnju sve dok se svaka od njih pribojava da će druga iskoristiti svoje uvećane mogućnosti. (Waltz, 1979, str. 105; vidi takođe: Snidal, 1993)

Zato ono što otežava globalnu saradnju ne proističe iz stavova učesnika prema eventualnim pokušajima saradnje, nego pre iz nesigur-

nosti koju stvara anarhičan sistem. „Stanje nesigurnosti, ili barem neizvesnost svake strane u pogledu budućih namera druge, deluje protiv njihove saradnje" (Waltz, 1979), isto kao i strah država da će zavisiti od drugih.

Neoklasično proširenje realizma

Uporedo sa neorealizmom, javila se još jedna grupa realista kojima je zajednički nejasan pogled na saradnju u svetskoj politici i koji zagovaraju takozvani „neotradicionalni realizam". Ovaj teoretski pokret nastoji da prevaziđe isključivu orijentisanost volcijanskih neorealista na globalni nivo analize koji, kako oni pogrešno tvrde, zanemaruje pažnju koju klasični realizam posvećuje odrednicama svetske politike na pojedinačnom i državnom nivou analize (vidi: Vasquez, 1998). Prema neoklasičnim teoretičarima, izvori mogućih alternativa za spoljnu politiku države najbolje se objašnjavaju ne promenama u globalnoj strukturi, nego time kako vođe shvataju nacionalne interese i sposobnosti: „Državnici a ne države su glavni učesnici u međunarodnim poslovima, a njihovo poimanje promena moći a ne objektivna merila su od ključnog značaja" (Zakaria, 1998b). Stoga je, „nova vrsta naučnika realista prihvatila bogatiju formulaciju tradicionalnih, pre-volcijanskih realista, koji su više orijentisani na spoljnu politiku nego na sistemske pojave. Mada ne napuštaju Volcove uvide u međunarodnu strukturu i njene posledice, neoklasični realisti su dodali (faktore na državnom i pojedinačnom nivou analize) kao što su domaća politika ..., moć i namere države i shvatanje državnika o relativnoj distribuciji sposobnosti ... da bi bolje objasnili istorijske zagonetke i odlučivanje u oblasti spoljne politike" (Schweller, 1999).

Mnogi naučnici i političari ne slažu se sa stavovima neorealista i neoklasičnih realista o perspektivi međunarodne saradnje. Oni ukazuju da dosadašnji rezultati pokazuju da se obrasci mogu promeniti i da povećana nezavisnost može dovesti do još većeg stepena saradnje. Ovo očekivanje leži u osnovi takozvanog neoliberalnog izazova realizmu i neorealizmu (Doyle and Ikenberry, 1997; Kegley, 1995).

Ako je riječ npr. o djelovanju velikih sila ili o većim promjenama u međunarodnim odnosima, sasvim je jasno da se to automatski reflektira u ukupnosti veza, bez obzira na to o kojemu je mjestu riječ.

Svjetsko društvo također je termin koji se upotrebljava prilično ograničeno. Smatra se da se pod međunarodnim društvom misli na skup subjekata koji su priznati međunarodnim javnim pravom ili su prihvaćeni kao sastavni dijelovi te sredine, a kada se kaže svjetska zajednica ili svjetsko društvo, misli se na mnogo šire procese povezivanja u svjetskim okvirima. To je istodobno i *credo* svjetskih federalista, koji smatraju da je u međunarodnim odnosima već danas moguće stvoriti takvu svjetsku federaciju koja bi se sastojala od svih država ovoga svijeta i koja bi trebala omogućiti eliminaciju svih onih negativnosti današnjeg razvoja, posebno nestabilnosti i rata. Zauzimanje za univerzalno shvaćanje pojave i pojma međunarodne zajednice progresivan je stav koji ima važnu ulogu u borbi protiv zaostalosti i protiv starih kolonijalističkih shvaćanja kojima su međunarodni odnosi godinama bili opterećeni.

Termin međunarodni sistem iako je u uporabi od novijega vremena, dobiva sve više pristaša. Pod utjecajem opće teorije sistema, koja se odrazila u gotovo svim društvenim znanostima, termin međunarodni sistem označuje skup određenih varijabli koje imaju svoja pravila u ponašanju država i specifične karakteristike. Isto tako kao i u ostalim društvenim znanostima i međunarodni odnosi bi, po mišljenju zagovornika takva određenja, morali imati svoj *input*, odnosno *output, feedback* i *interakcije*. Funkcionalne i disfunkcionalne interakcije razlikuju se po tome jesu li usmjerene na održavanje sistema ili su pak postavljene u smjeru promjena.[8]

Morton Kaplan definira međunarodni sistem kao integriranu cjelinu s različitim stupnjevima kohezije.[9] Iz toga vrlo širokog određenja polaze neka druga shvaćanja koja međunarodni sistem određuju kao skup neovisnih političkih jedinica koje djeluju jedne na druge sa znatnom učestalošću i u skladu s ustaljenim procesima. Britanski profesor međunarodnih odnosa F. S. Northedge postavlja težište na svjesnu koordinaciju odnosa između stanovitih jedinica.[10] Po njemu, postoje četiri značajne karakteristike, odnosno preduvjeta postojanja međunarodnog sistema:

- ustaljenost odnosa unutar sistema
- pretpostavka postojanja pravila koja reguliraju odnose
- stanovit poredak
- postojanje stanovite koherencije i jedinstva u cjelini.[11]

Stoga Northedge međunarodni sistem definira kao sistem sastavljen od brojnih suverenih država bez zajedničke najviše vlasti nad njima, koji postoji tri ili četiri stoljeća koji je – iako je bio podložan promjenama u raznim uvjetima – ipak opstao u tom dugom razdoblju, pokazujući time svoju relativnu čvrstoću. Međunarodni sistem, zaključuje Northedge, ima vitalnu ulogu u upravljanju vanjskim ponašanjem država od kojih je sastavljen.[12]

8
P. A. Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, New York, 1928, str. 207-218.
9
M. A. Kaplan, *System and Proces in International Politics*, New York, 1964, str. 7, B9-145.
10
F. S. Northedge, *The International Politics System*, London, 1976, str. 23.
11
Ibid., str. 24.

George Modelski određuje međunarodni sistem kao društveni sistem koji ima strukturalne i funkcionalne karakteristike. Međunarodni sistem sastoji se od ukupnosti objekata, zajedno s odnosima koji među njima postoje, i od odnosa koji postoje među njihovim atributima. Sistem raspolaže različitim modelima djelovanja i međudjelovanja između kolektivne organizacije i između individua koje djeluju u njihovo ime.[13]

Po McClellandu, takav pristup međunarodnoj sredini podrazumijeva uključivanje ne samo veza i odnosa među elementima karakterističnima za sistem međunarodnih odnosa, već i odnosa između elemenata koji već ulaze u unutrašnji državni sistem.[14]

Iz brojnih pristupa međunarodnim odnosima, zasnovanih na sistemskoj analizi, koncept međunarodnog sistema dobio je najtrajnije okvire, a Rosenau je u pravu kada ističe da od svih dosadašnjih dostignuća u proučavanju međunarodnih odnosa ni jedno nije toliko značajno kao sve veće tendencije promatranja svijeta kao međunarodnog sistema.[15]

Taj velik interes zapadnih teoretičara za kategoriju međunarodnog sistema nije nikako slučajan i vezan je prije svega uz nastojanja da se prevladaju empirizam[16] i metodološke poteškoće u postavljanju istraživanja, te da se u prihvaćanju sistemskog pristupa potraži snažnija teorijska baza. S druge strane, svakako je pozitivno da je na temelju termina međunarodni sistem u znanosti o međunarodnim odnosima prodrla spoznaja o jedinstvenosti i povezanosti današnjega svijeta i o nitima koje trajno povezuju njegove članice.

Osim različitih termina,[17] postoje i razmimoilaženja u promatranju međunarodne zajednice. Polazeći od različitih pretpostavki, dio autora promatra međunarodnu zajednicu kao pravnu pojavu, tj. kao kategoriju međunarodnoga javnog prava, a drugi dio pisaca stoji na stajalištu da je riječ o društvenom fenomenu. Širi sociološki pristup međunarodnoj zajednici koji danas preteže traži elemente za određivanje tog pojma u postojanju grupa koje koegzistiraju. Te brojne grupe međusobno su ovisne i njihovi uzajamni odnosi nisu slučajni događaji, već imaju konstantan karakter.

Drugi pristup međunarodnoj zajednici jest **pravni pristup**, mnogo stariji i tradicionalniji, a polazi od činjenice da se u međunarodnome javnome pravu govori o

12
Ibid., str. 32.
13
G. Modelski, *Agraria and Industria: Two models of the International Systems – The International System, Theoretical Essays*, Princeton, 1961, str. 121-122.
14
Ch. McClelland, *Theory and International System*, London, 1966, str. 20.
15
International Politics and Foreign Policy. A Reader in Research and Theory, New York, 1969, str. 71.
16
E. A. Pozdnjakov, *Sistemyj podhod...*, op. cit., str. 23.
17
Ponekad se umjesto termina međunarodna zajednica ili međunarodno društvo primjenjuje mnogo šire i manje određen termin: međunarodna scena.
J. Stefanowicz, *Stary Nowy Swiat...*, op. cit., str. 113-120.

međunarodnoj zajednici i da se ističu određeni elementi te međunarodne zajednice kao sredine unutar koje djeluju norme međunarodnoga prava.

Ibler je o tome napisao: "Nama se čini odlučnom činjenicom da postoji općenje subjekata međunarodnoga javnog prava i da se govori o nekoj zajednici u kojoj oni dolaze u kontakte. Čim među njima postoje dodiri i općenje, oni se moraju pridržavati nekih pravila, koja vrijede u njihovoj zajednici."[18] Vidimo, dakle, da se u prvi plan postavljaju pravila koja postoje u međunarodnom općenju u okviru te sredine. Druga je karakteristika postojanje subjekata međunarodnoga javnoga prava, a treća se karakteristika svodi na istorodnost subjekata, država koje imaju teritorij, stanovništvo i najvišu organiziranu upravnu vlast.

Andrassy je išao i dalje te zahtijeva još i određenu sličnost kulture koja mora postojati između svih subjekata, kao i mogućnost odnosa između država određenoga kruga.[19]

U pokušaju da odgovorimo na to što je međunarodna zajednica, je li to pravni institut, pravna norma ili socijalna pojava, možemo se svakako opredijeliti za to da je međunarodna zajednica socijalni fenomen koji je pravno relevantan, **koji čini nužnu sredinu svih onih procesa što ih nazivamo međunarodnim odnosima, a u toj sredini istodobno vrijede i pravila međunarodnoga javnoga prava. U toj sredini ono se primjenjuje i u njoj ono *de facto* nastaje.** Međunarodno javno pravo pojavljuje se u međunarodnoj zajednici kao oblik nadgradnje i reguliranja odnosa koji nastaju u njoj; a međunarodna je zajednica društveni fenomen na međunarodnome planu.

Dio ovdje iznesenih kritičkih mišljenja o međunarodnoj zajednici i o stupnju integriranosti njezinih dijelova imaju stanovitu vrijednost. Inzistirajući na potrebi čvršćih veza i na višim oblicima kohezije, neki autori nastoje realno spoznati današnji stupanj razvoja odnosa i suprotstavljaju se nekim idealizacijama međunarodne sredine koje ne bi vodile računa o stupnju integriranosti i o realnim odnosima unutar brojne skupine različitih država. No, s druge strane, u takvom negiranju postojanja specifičnih veza koje povezuju različite subjekte i koje omogućavaju da se taj zbroj nazove zajednicom negativno je to što se podcjenjuje onaj stvarno već postignuti oblik udruživanja i uzajamnih veza koji objektivno tekući razvoj odnosa nužno nosi sa sobom.

Moguće je svakako tvrditi da međunarodna zajednica još uvijek nije intergrirano tijelo u višem obliku, da je napose u nekim situacijama taj zbroj različitih država pokazao kako je daleko od zajedništva, a posebno od neke idealne zajednice, no činjenica je da postoje određene niti koje vezuju te različite i veoma brojne subjekte i koji u stanovitome smislu integrirajuće djeluju u širemu procesu okupljanja u okvirima međunarodne zajednice.

Teorija međunarodnoga prava upotrebljava termin međunarodna zajednica smatrajući da se njime može objasniti postojanje i zajedničko življenje skupine država, a da istodobno u toj sredini nastaju norme međunarodnoga prava u praksi, odnosno da dobivaju svoju pravu vrijednost. No uz to pravno shvaćanje svakako da je mnogo važnije određenje međunarodne zajednice ne kao neke kategorije me-

18
V. Ibler, *Međunarodna zajednica kao faktor međunarodnih odnosa*, Beograd, SANU, 1964.

19
J. Andrassy, *Međunarodno pravo...*, op. cit., str. 3.

đunarodnog prava, već prije svega kao društvenog fenomena koji je podložan transformacijama u skladu s razvojem dinamike međunarodnih odnosa i karaktera veza koje države ostvaruju unutar te cjeline.

Taj širi sociološki pristup međunarodnoj zajednici koji danas preteže zahtijeva stanovite elemente u obliku kriterija da bi se odredilo postojanje zajednice država koja bi se mogla nazvati međunarodnom. Tu se u prvom redu zahtijeva da postoje stanovite grupe koje koegzistiraju, one moraju biti u stupnju stanovite međusovisnosti, a njihovi odnosi trebaju imati karakter učestalosti, tj. ne smiju biti nekog sporadičnog i vremenski izoliranog značenja. Ako se uzme da u današnjem svijetu postoje i djeluju samostalne državne zajednice na međunarodnom planu, da su one sve više uzajamno povezane i međuovisne i da zbog toga u njihovim vezama sve više dolazi do izražaja moment ne slučajnih kontakata, već trajnih i sve više čvrsto organiziranih veza, tada se svakako može prihvatiti i tvrdnja da se današnji ambijent,[20] u kojemu djeluju različiti subjekti međunarodnih odnosa, unatoč nedovršenom obliku integracije može s punim pravom nazvati međunarodnom zajednicom.

U tom opredjeljenju za termin međunarodna zajednica potrebno je naglasiti da je riječ o socijalnom fenomenu koji čini prijeko potrebnu sredinu svih onih procesa što ih nazivamo međunarodnim odnosima. Taj društveni fenomen na međunarodnome planu ima svoju krajnju uvjetovanost u ekonomskim procesima svjetskih razmjera, u stupnju ekonomskog razvoja svijeta koji u suvremenim uvjetima nužno vodi sve boljem povezivanju svih dijelova međunarodne zajednice.

Ako se pak traže elementi koji čine one osnovne spone veza unutar međunarodne zajednice i koji zapravo omogućavaju njezino održavanje i dalji razvoj u smjeru sve većeg povezivanja, može se nabrojiti nekoliko različitih, ali kauzalno povezanih spojnica.

To je, prije svega, prostrano *svjetsko tržište s dinamikom* svojega rasta i stanovitim zakonima univerzalne vrijednosti koje nije moguće ograničiti ili partikularno zatvoriti. To su zatim sve prisutniji oblici *međunarodne podjele* rada: *kooperacija i specijalizacija proizvodnje* koje *nužno utječu* na prelaženje nacionalnih granica u proizvodnome procesu i pridonose stvaranju jačih oblika povezanosti pa čak i integracije u širokim međunarodnim razmjerima. Zatim je tu *moderna tehnologija* koja svojom *akcelerativnosti* rasta *postaje* također sve više međunarodnog, i to univerzalnog karaktera.[21]

No, uz te elemente, vezane uz ekonomski i industrijski razvoj suvremenoga svijeta u pravcu povezivanja, treba svakako spomenuti i jedan drugi element, koji, doduše, ne može dobiti pozitivan vrijednosni predznak poput prije spomenutih elemenata, ali je on, upravo zbog modernog razvoja tehnologije, uspio postati također značajna spona u povezivanju današnjega svijeta. Riječ je o *razvoju nuklear-*

20
Katkad se susreće i termin "milie", kao što to čini npr. Andrassy "Država i međunarodna zajednica", u: V. Ibler, *Međunarodni odnosi...*, op. cit., str. 263.

21
Polazeći upravo od modernih komunikacija i modernih sredstava za uništenje, R. Aron je inzistirao na nedjeljivosti današnjega svijeta i izražava je pojmovima "planetarna diplomacija" i "totalna diplomacija". Time želi izraziti međunarodno političko jedinstvo nastalo širom našega planeta, kao i to da se glavna moć koncentrirala u dva najsnažnija vojna središta.
R. Aron, *La soviets industrielle et la guerre*, Pariz, str. 92.

noga raketnog oružja, koje je unijelo bezbroj potpuno novih elemenata u vojnu i političku strategiju djelovanja, posebice u doba hladnog rata, ali koje je isto tako utjecalo i na realnu potrebu stanovitog ujedinjavanja čitavoga svijeta u jedinstvenu cjelinu kojoj prijeti ista opasnost i koju, ako ne može ujediniti konstruktivan stvaralački napor u smjeru izgradnje, može bar održavati ujedinjenu u strahu od opasnosti od totalnog uništenja. Koliko god se može činiti paradoksalnim, strah je u danima hladnog rata bio značajna veza različitih država. Od trenutka kada je postignut ukupni relativno uravnoteženi balans mogućeg uništenja i međunarodni odnosi poprimili su potpuno nova obilježja, koja su također sve više bila postavljena u pravcu potrebe razvijanja uzajamnih veza i kontakata. Iako to nije pravi put čvršćoj integraciji, jer su motivi takva udruživanja, svakako, drukčiji od onih koji bi trebali biti osnovica u takvu naporu, činjenica je da od pronalaska moćnih raketa međunarodna zajednica više nije ista.[22] Ono što nije bilo prihvatljivo u uvjetima moguće upotrebe tzv. klasičnog oružja, tj. potreba razvijanja mirne suradnje među narodima i državama, znatno je dobilo na svojoj vrijednosti u vrijeme kada je postalo jasno da se tehnološki razvijeniji vojni pronalasci ne mogu upotrijebiti i da su oni jedino vrijedni kao stalno postojeći potencijalni zastrašivač.

Na takvoj osnovici stvarala se i nadgradnja u međunarodnoj zajednici, koja poprima oblik međunarodnog zbližavanja država, naroda i pojedinaca. Veze najrazličitijeg karaktera koje protječu između različitih država, zatim suvremene migracije stanovništva kojima se također prelaze državne granice, kulturne i sportske veze i golem val turističkih posjeta samo su dijelovi šireg procesa okupljanja unutar cjeline, koju nazivamo međunarodnom zajednicom. Tome, svakako, treba dodati i komponentu nedjeljivosti mira, tj. činjenicu da se u današnjemu svijetu, koji je iz dana u dan sve povezaniji i sve više međuovisan, svaki ozbiljniji pomak u međunarodnim odnosima na jednom području nužno osjeća i u ostalim dijelovima svijeta, te da je zapravo *nedjeljivost mira u današnjim uvjetima međunarodnog razvoja jedna od bitnih odlika povezanosti država i naroda.* Sve to zajedno pomaže udruživanje, zbijanje država i ostalih grupa koje sudjeluju u međunarodnim odnosima.

Unatoč tome što je ta ideja povezivanja država u svojim neposrednim oblicima konkretizacije vezana uz stanovite parcijalne, pretežno teritorijalno usmjerene zahvate, sasvim je jasno da danas postoje konkretni rezultati i da je stalan onaj proces koji vodi okupljanju unutar cjelovite međunarodne sredine.[23] Stupanj učestalosti, raznovrsnost i intenzitet odnosa koji nastaju danas u međunarodnoj sredini daju za pravo da se ta društvena sredina nazove zajednicom u kojoj se postupno profiliraju stanoviti zajednički interesi koji vode čvršćem povezivanju i integriranju njezinih dijelova u najširemu smislu.

22
Vidjeti: R. Vukadinović, *Nuklearne strategije...*, op. cit.

23
Ibler smatra da još uvijek u međunarodnoj zajednici postoji više neslaganja nego slaganja skupa najvećih jedinica, ali unatoč tome ističe da je "današnja organiziranost međunarodne zajednice dovoljna da se smije nazvati zajednicom", iako bitno drukčijom od "one koju čini svaka država za sebe".
V. Ibler, *Međunarodni odnosi...*, op. cit., str. 48.

STRUKTURA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Struktura međunarodne zajednice daljnji je element koji također potvrđuje da je u tijeku suvremenog razvoja međunarodnih odnosa nastupilo mnogo promjena koje se ocrtavaju na međunarodnome planu i dio su djelovanja onih različitih snaga koje pozitivno utječu na okupljanje unutar te sredine. Struktura međunarodne zajednice može se promatrati s različitih aspekata i pri tome se može istraživati položaj različitih grupa i skupina subjekata. No, u svakomu takvom pokušaju označavanja glavnih nosilaca dinamike međunarodnog kretanja države se ipak pojavljuju kao najvažniji subjekti koji svojim akcijama bitno utječu i na strukturu međunarodne zajednice i na međunarodne odnose kao procese koji nastaju u toj zajedničkoj sredini.

Na položaj država u međunarodnoj zajednici utječe nekoliko različitih elemenata, koji bi se mogli svrstati u dvije veće skupine. U prvoj se nalaze prirodni i poluprirodni faktori, npr. veličina teritorija, klima, stanovništvo i svi oni zajedno uzeti mogu pokazati na kojem je mjestu u strukturi međunarodne zajednice pojedina država i kakve su njezine mogućnosti djelovanja. Svakako da je, uz te prirodne ili poluprirodne činioce, mnogo značajnija skupina onih faktora koji se odnose na stupanj društveno-ekonomskog i tehničkog razvoja, jer upravo faktori kao što su ekonomski razvoj, društveno-političko uređenje, privredna stabilnost, unutrašnje jedinstvo mogu pokazati pravo mjesto države u međunarodnim odnosima. Uz njihovu pomoć mogu se objasniti i neka pitanja koja inače ne bi bila adekvatno objašnjena samim prirodnim čimbenicima. Naime, sigurno je da svaka po teritoriju ili po broju stanovnika velika država nije istodobno i značajna međunarodna sila, ili pak da postoji više relativno malih zemalja koje ipak uživaju velik ugled u međunarodnim odnosima. Na isti se način mogu spoznati prave dimenzije i takve situacije u kojima mala zemlja, čak i relativno nerazvijena, može pružati uspješan otpor u očuvanju svoje neovisnosti mnogo većem protivniku koji nastoji skršiti njezino društveno-političko uređenje ili skrenuti smjer njezine izgradnje.

Uz te prirodne i društvene činioce svakako da se i međunarodni odnosi, kao procesi koji stalno protječu, odražavaju na položaj pojedinih zemalja u međunarodnoj zajednici. Dinamika međunarodnih kretanja neprekidno stvara nove solucije, ona omogućuje kreatorima vanjske politike da se, prateći kretanja na međunarodnome planu, opredjeljuju i traže nove putove za realizaciju svojih nacionalnih interesa. Ako se kao primjer uzme proces stvaranja politike nesvrstavanja, tada je odmah uočljivo da je on nastao razvojem novih zemalja, ali i u skladu s promjenama do kojih je dolazilo u međunarodnim odnosima. Poslijestaljinski kurs sovjetske vanjske politike i smanjenje napetosti u odnosima između antagonističkih blokova otvarali su nov prostor za razvoj politike koja neće biti vezana uz blokove. Skupina blokovskih nevezanih zemalja – koristeći se tim povoljnim međunarodnim kretanjima – sve se češće opredjeljivala za politiku koja je, istodobno, s povećanjem broja novih država dobivala i nove akcijske značajke. Kvalitetno drukčija pomicanja u međunarodnim odnosima pružila su konkretne mogućnosti za stvaranje nove platforme vanjske politike dijela država.

S druge strane, opredijeljenost pojedine države za vojno-političku alijansu u doba hladnog rata nužno je utjecala na njezinu povezanost s ukupnom strukturom

GLAVA 9.

NAČINI I SREDSTVA OPĆENJA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Međunarodni su odnosi društveni odnosi, a komuniciranje do kojeg dolazi u međunarodnoj zajednici izraz je napora aktera međunarodnih odnosa, prije svega država, da ostvare svoje ciljeve i interese. Pod *načinima* i sredstvima općenja *razumijevamo sve one instrumente koji se primjenjuju u odnosima između subjekata koji postoje i djeluju na međunarodnome planu*. Već iz takvog postavljanja problema vidi se da se polazi od nekoliko pretpostavki:

– pretpostavlja se postojanje zajedničke sredine u kojoj djeluje niz subjekata međunarodnih odnosa (države, međunarodne organizacije, grupe, pokreti, nacije)

– postoji želja i potreba njihova međunarodnog komuniciranja

– karakter je država različit, prema tome su i njihovi interesi na međunarodnome planu različiti

– te zajedničke i različite interese subjekti pokušavaju rješavati na međunarodnome planu s pomoću različitih sredstava.

Razumljivo da u sadržaju i formama bogatim međunarodnim odnosima, koje tvore različite globalne grupe, njima stoje na raspolaganju različita sredstva i da svaka država nastoji birati najefikasnija sredstva da bi ostvarila svoje ciljeve. Treba također istaknuti da je ponekad vrlo teško odvojiti jedan način ili sredstvo komuniciranja, jer se obično oni pojavljuju ili izravno kombinirani ili pak iza jednoga sredstva stoji u pozadini druga mogućnost djelovanja. Nemoguće je npr. u današnjemu svijetu zamisliti samo izolirano diplomatsko djelovanje bez izravne ili posredne uporabe drugih načina i sredstava komuniciranja koja mogu potpomoći i poduprijeti diplomatsku akciju.

U načine i sredstva općenja na međunarodnome planu možemo svrstati:

1. diplomaciju
2. – javno mišljenje i međunarodnu propagandu
3. – ekonomska sredstva i instrumente
4. – vojna sredstva.

DIPLOMACIJA

U svim fazama ljudske povijesti diplomacije je imala specifične karakteristike, no neke stalne crte uvijek su prisutne u obavljanju diplomatskih zadaća. Bez obzira na to kako se definira diplomacija, ona je uvijek izraz ukupnoga djelovanja svih sudionika međunarodnoga političkog života, koji u skladu sa svojim mogućnostima, potrebama i vremenom akcije nastoje realizirati optimalne ciljeve na međunarodnome planu. Nemoguće je zamisliti bilo koju fazu razvoja međunarodnih odnosa u kojoj nije bilo diplomatske aktivnosti, iako se ona možda nije manifestirala na uobičajeno vidljiv način.

S obzirom na to da interesi država nisu istovjetni i da je u svakom od njih ugrađeno mnogo nacionalnih stavova i zahtjeva spram ostalih aktera međunarodnih odnosa, jasno je da u međunarodnoj zajednici ne može biti izgleda za normalno, paralelno zadovoljavanje tih nacionalnih interesa, već da oni ponekad dolaze u jače ili slabije izražene konflikte. Ta vrlo složena pitanja, koja ponekad mogu ugroziti normalno odvijanje odnosa u međunarodnoj sredini ili čak zaprijetiti izbijanjem rata, rješava diplomacija. Promatraju li se dosadašnji sporovi među državama, makar u novijoj fazi razvoja međunarodnih odnosa, evidentno je da je njihov najveći broj riješen bez uporabe sile, odnosno na osnovi mirnih kontakata i strpljivih pregovora, što je zasluga diplomacije.

I, na kraju, kao posljednja značajka diplomacije može se spomenuti činjenica da države, unatoč svim različitostima koje ih dijele i koje iniciraju izbijanje konflikata, ipak osjećaju potrebu zajedničkoga djelovanja i sporazumnoga rješavanja mnogih problema. To osobito dolazi do izražaja u najnovijem razvoju međunarodnih odnosa, gdje država nije samo zainteresirana da brani svoje nacionalne interese, već zbog razgranatosti današnjih kontakata traži kanale koordiniranja svojih akcija zajedno s drugim državama.

U svim tim situacijama diplomacija se primjenjuje kao značajan instrument organiziranoga djelovanja radi zadovoljavanja nacionalnih interesa. Tradicija diplomacije, njezina današnja uloga i sve veći zadaci jasno potvrđuju njezinu neprolaznu vrijednost.

Pojam diplomacije. Diplomacija se smatra najstarijim oblikom općenja među državama. Kada se o njoj govori, odmah se pri tome misli i na vanjsku politiku. Vanjska politika ili politika u cjelini program je akcije koji određena država ostvaruje na planu međunarodnih odnosa, a diplomacija bi bila ona metoda uz čiju se pomoć ta politika u praksi ostvaruje. Dakle, diplomacija ne može stvarati vanjsku politiku, ona jednostavno prenosi, objašnjava, pregovara i zastupa osnovnu političku liniju jedne države.

Pod diplomacijom se često razumijevaju različite stvari. Prije svega, pod diplomacijom se smatra vanjska politika neke zemlje. Kada se npr. kaže diplomacija Svete alijanse ili diplomacija SAD-a u Europi, onda se pri tome *de facto* misli na vanjsku politiku tih država. Diplomacija, međutim, ima i drugo značenje, tj. kada se uzima u smislu vođenja međunarodnih pregovora i mirnoga rješavanja međunarodnih sukoba. Istodobno, pod diplomacijom se ponekad smatraju posebno umijeće i vještina vođenja vanjskih poslova od pojedinih državnika.[1] Sva ta određenja diplomacije u stanovitom su smislu jednostrana, jer, ipak, vođenje međunarodnih pregovora i mirno rješavanje sporova znače njezine bitne komponente. Diplomacija obično prestaje onoga trenutka kada se upotrebljavaju druga sredstva, prije svega nasilna, i kada se pojedini problemi počinju rješavati uporabom sile. Političko geslo klasične diplomacije također je polazilo od pretpostavke da je potrebno stalno i neprekidno pregovaranje i da upravo pregovorima zainteresirane strane mogu riješiti svoja sporna pitanja. Još se u Demostenovim "Filipikama" nalažu zahtjevi da države stupaju u određene kontakte i da pregovorima pokušavaju riješiti svoja dvojbena pitanja. Slično je mišljenje imao i Machiavelli. Kardinal Richellieu također je smatrao da je pregovaranje osnovni zadatak diplomacije i da predstavnik kralja treba u svakoj prilici pregovarati kako bi postigao odgovarajuća rješenja.[2]

Danas je pregovaranje postalo osnovnom maksimom međunarodnih odnosa. Nije više riječ samo o određenom načelu i zahtjevu međunarodnog života već je to postalo i pozitivna odredba međunarodnoga prava. Naime, članak 33. Povelje UN-a kaže da rješavanje sporova mirnim putem uz slobodni odabir sredstava (pregovora, anketa, izmirenja itd.) znači mogućnost da se sporna pitanja u međunarodnim odnosima uspješno rješavaju. Neke međunarodne organizacije regionalnog tipa predviđaju isto, npr. Organizacija američkih država, u čijoj je povelji odredba da sporna pitanja treba rješavati mirnim putem. Povelja Organizacije afričkog jedinstva također zahtjeva pregovaranje i mirno rješavanje sporova s pomoću izravnoga kontaktiranja zainteresiranih strana itd. Načela politike koegzistencije i nesvrstanosti, gledano u širem smislu, također postavljaju zahtjev za pregovaranjem kao osnovnim načinom djelovanja u međunarodnim odnosima.

Osim kao pregovaranje i mirno rješavanje sporova, diplomaciju treba definirati u cjelini kao širi pojam, pri čemu treba imati na umu njezino mjesto i značenje za međunarodne političke odnose.[3] U prvom redu treba istaknuti da uz mnoge druge instrumente komuniciranja subjekata međunarodnih odnosa postoji i diplomacija, te da ona nije više nikako jedino sredstvo takva odnosa. Bez obzira na to je li riječ isključivo o međudržavnim odnosima, ili pak o odnosima između različitih drugih subjekata međunarodnih odnosa, danas postoje i drugi oblici međunarodnog komuniciranja, npr. međunarodna suradnja političkih, društvenih i profesionalnih stranaka, pokreta i organizacija, koja ima vrlo važno mjesto u međunarodnome političkom životu.

Kao način i sredstvo ostvarenja vanjskopolitičkih ciljeva diplomacija je specifična djelatnost na polju vanjske politike. Vanjska politika određuje strategiju i dugoročne ciljeve koje treba ostvariti, a diplomacija je u tom kontekstu taktičko sredstvo da bi se ostvarili ti dugoročni vanjskopolitički ciljevi. U našem su Ustavu

1 Detaljnije vidjeti: V. Ibler, *Diplomatska historija, 1814-1871*, Zagreb, 1960, str. 1-7.

2 Vidjeti: *Istorija diplomatii*, Moskva, 1959, t. I.;, S. E. Nahlik, *Narodziny nowozytnej dyplomaciji*, Wroclaw, 1971, str. 1-44; R. Vukadinović, *Politika i diplomacija*, Zagreb, 1994, str. 179-201.

3 Za osnovu diplomacije poznati diplomatski priručnik A. G. Flethama uzima "komuniciranje misli i ideja između vlada država (i u znatnoj mjeri međunarodnih organizacija), a to može biti ostvareno posredno ili neposredno; neposredno između šefova vlada i posredno posredovanjem ili pisanom korespondencijom ili ambasadora". A. G. Fletham, *Diplomatic Handbook*, London, 1973, str. 2.

dani principi naše vanjske politike i naznačene su osnove politike koju u dugoročnoj realizaciji treba provoditi u život.

Državu prema van zastupaju posebna tijela. U nas su to, primjerice: predsjednik Republike, Vlada, Sabor, Ministarstvo vanjskih poslova i aparat koji djeluje u našim predstavništvima u inozemstvu. Prema tome, pod diplomacijom se razumijeva ne samo djelatnost tijela, nego i cjelokupno osoblje koje taj posao praktički obavlja.

Nakon svega izloženog mogli bismo diplomaciju definirati kao *društvenu djelatnost s odgovarajućom organizacijom kojoj je glavna namjera predstavljanje države u međunarodnim odnosima i rad na ostvarivanju vanjskopolitičkih ciljeva države mirnim sredstvima*.

Razlike između klasične i moderne diplomacije. Budući da je diplomacija vrlo staro sredstvo međunarodnih odnosa, ona je dosad prošla kroz različite promjene koje su uvijek bile u skladu s općim društvenim promjenama i novim zadacima koji su se postavljali pred tu djelatnost. Promijenile su se metode djelovanja diplomatskih predstavnika, od kojih se npr. u dobna feudalnih monarhija zahtijevalo da budu spremni dvorjani koji će uspješno ostvarivati povjerene im zadatke ne birajući sredstva. U sadašnje se doba od dobrog diplomata zahtijevaju široko i svestrano obrazovanje, znanje jezika i poznavanje društveno-političkih, ekonomskih i kulturnih prilika, što mu može osigurati da se brzo i lako uključi u svestrano praćenje života zemlje u kojoj obavlja svoju funkciju.

Postoji bogata literatura koja se bavi diplomacijom, u kojoj je prilično prostora posvećeno moralnim aspektima tog poziva. Vrlo je poznata definicija engleskog diplomata iz 17. stoljeće, Sira Henryja Wattona, prema kojoj je diplomat "poštena osoba poslana u inozemstvo da tamo laže za dobro svoje zemlje". Friedrich Veliki nazivao je svoje ambasadore špijunima "najmanje vrijednih poštovanja". No, postojala su i suprotna mišljenja, u kojima su se upravo od diplomata zahtijevali razboritost i poštenje, jer samo tako on može uspješno realizirati povjerene mu zadatke. Iskusni je Talleyrand tvrdio da i najbolji diplomat "neće uspjeti ako mu se ne daje povjerenje, a ono mu je uvijek potrebno".[4] U Satowljevu poznatome diplomatskome priručniku diplomacija se pak definira kao: "primjena razuma i takta u vođenju oficijelnih odnosa između vlada suvremenih država".[5] Poslijeratni razvoj međunarodnih odnosa u doba napetih međunarodnih odnosa pružio je i na tom polju priliku da se primjene različite diplomatske vještine, a američki autori Haas i Whiting, pokušavajući definirati hladnoratovsko djelovanje diplomata, kažu da je diplomacija "kumulativno obavljanje političkih, ekonomskih i vojnih pritisaka na svaku od strana, formalizirano u razmjeni traženja i ustupaka među pregovaračima".[6]

No, posebne su promjene zabilježene u funkcijama i metodama diplomatskoga djelovanja pa se uobičajilo još od Prvoga svjetskog rata govoriti o tzv. novoj i

4
R. Bierzanek, *Wspolczesne stosunki...*, op. cit., str. 161-162.
5
Satow's Guide to Diplomatic Practice, London, 1968, str. 1.
6
E. S. Haas, A. S. Whiting, *Dynamics of International Relations*, New York, 1956, str. 135.

staroj klasičnoj diplomaciji. Ta je podjela postala još vidljivija nakon Drugoga svjetskog rata.

Društveno-političke promjene u svijetu, povećanje kruga država i promjene na planu tehnologije i komuniciranja među državama znatno su utjecali na profiliranje drukčijeg tipa međunarodnih odnosa, što se, svakako, moralo odraziti i u načinima i sredstvima diplomatskog općenja.[7] Istodobno, stanovitom difuzijom međunarodne politike ti su kontakti, osobito nakon Drugoga svjetskog rata, preneseni u ostale dijelove svijeta, pa je diplomacija postala globalna aktivnost s univerzalnim tendencijama.

Promjene koje su nastale na tome planu veoma su izmijenile diplomaciju i učinile da se može govoriti o dvama različitim stilovima diplomatskog komuniciranja i diplomatskih funkcija.

Diplomacija je izgubila na svojoj "romantičnosti" ili pak shvaćanju da je to vještina "intriga i spletki". Ona je postala, kako kaže npr. George Kennan, "biznis komuniciranja između vlada".[8] U toj sada već vrlo poslovnoj atmosferi diplomati su također izgubili na svojem nekadašnjem prestižu i značenju u skladu s naporima da diplomacija ne stvara politiku, već da je objašnjava, pokušava sklapati aranžmane i brine se za njihovo izvršenje.[9]

I kod klasične i kod moderne diplomacije postoji stalan diplomatski aparat,[10] koji je danas, međutim, znatno povećan i istodobno sve više vezan uz profesionalizaciju kadrova. Povećan krug međunarodnih aktivnosti nužno zahtijeva od diplomata nove kvalitete, koje mogu dati samo specijalno obrazovanje i iskustvo na poslovima takve vrste. Profesionalizacija diplomatskog djelovanja prisutna je danas u većini država i istodobno je u stalnom porastu brojnih institucija koje posebno pripremaju kadrove za diplomaciju.

Osim toga što je proširen broj osoba angažiranih u diplomatskim predstavništvima, uspostavljeno je i mnogo novih međunarodnih organizacija, a Svjetska je organizacija postala stjecište međunarodne diplomatske aktivnosti i najveći diplomatski forum. Ne samo da se svim zemljama članicama UN-a omogućuje da iznesu svoje probleme pred Ujedinjene narode, već postoji stalna mogućnost diplomatskog komuniciranja između država, čak i onih koje nemaju međusobne diplomatske odnose, što se pokazalo vrlo dobrom praksom.

Pod utjecajem zahtjeva za javnošću diplomacija je danas većim svojim dijelom otvorena aktivnost podložna izvještavanju i komentiranju sredstava javnoga priopćavanja. To je moralo znatno utjecati i na ponašanje diplomatskih predstavnika. Svakako da takva javnost diplomacije ipak ima svoje granice i da i dalje mnogi kontakti, osobito važni ili pak značajni u kriznim situacijama, teku drugim kanali-

7
Iskusan Henry Kissinger, koji je imao prilike s raznih aspekata promatrati diplomatsku djelatnost, u pravu je kada tvrdi da unatoč svim inovacijama koje su drukčije profilirale diplomaciju, ta aktivnost ipak ostaje kao vrlo važna spona međunarodnog komuniciranja. H. Kissinger, *The White House Years*, New York, 1979, str. 139.; H. Kissinger, *Diplomacy*, New York, 1994, str. 20-21.
8
N. J. Padelford, G. Lincoln, *The Dynamics of International Politics*, str. 315.
9
Cit. prema *ibid.*, str. 314.
10
Unatoč tome što je prilično sporno kada je uspostavljena prva diplomatska misija stalnog karaktera, najčešće se to vezuje uz sredinu 15. stoljeća i djelatnost talijanskih gradova. No, do većeg razmaha razmjene diplomatskih predstavnika i stvaranja stalnih ambasada došlo je u 17. stoljeću. Važnu je ulogu u tome imala i dubrovačka diplomacija.

ma i vrlo tajno. Zahvaljujući javnosti i brzim vezama diplomatske predstavnike danas vrlo dobro i lako kontroliraju njihova nadleštva pa nema mogućnosti da bi pojedini diplomat, na primjer, mogao graditi neku svoju specifičnu politiku neovisno o instrukcijama koje dobiva od svojih nadređenih.

U isticanju karakteristika suvremene diplomacije treba svakako spomenuti i znatno proširenje profila kadrova koji rade u pojedinim diplomatskim predstavništvima. Diplomacija je od političko-ceremonijalne djelatnosti pretvorena u vrlo angažiranu radnu aktivnost, koja zahtijeva različite vrste kadrova i od njih vrlo detaljno poznavanje pojedine problematike. Uz političke, vojne i ekonomske tajnike i atašee, pojavili su se nakon rata savjetnici i atašei za mnoga nova područja, ovisno o razvijenosti međunarodnih odnosa ili pak o širini interesa koji postoje za pojedinu zemlju. Savjetnici za znanost, tehniku, društvene organizacije, poljoprivredu pa sve do specijalnih sportskih savjetnika proširili su krug osoba angažiranih u diplomatskom kontaktiranju i u mnogome su obogatili međudržavne kontakte.

Treba istaknuti i vrlo značajnu "političku diplomaciju", za koju Lester Pearson, bivši kanadski ministar vanjskih poslova, kaže da je vode ministri vanjskih poslova, šefovi država ili njihovi osobni izaslanici.[11] Ta aktivnost postaje danas sve intenzivnija i sigurno je da i ta vrhunska "politička diplomacija" utječe na novo postavljanje diplomata i njihovih djelatnosti.

Razlike između klasične i suvremene diplomacije na planu promjene društvene funkcije diplomacije. Klasična je diplomacija služila kao sredstvo za ostvarivanje određenih političkih i međunarodnopravnih okvira, za nesmetano funkcioniranje liberalne svjetske privrede, a u imperijalizmu je pridonosila izvozu kapitala, podjeli svijeta i izvozu robe i sirovina.

U toj klasičnoj diplomaciji postojala je odvojenost između ekonomskih i političkih ciljeva i ekonomskih i političkih funkcija.[12] Naime, diplomacija je kao instrument vanjske politike bila u prvome redu usmjerena na zastupanje države u vanjskim odnosima s drugim zemljama, a ekonomski su odnosi bili u drugom planu. Tu su djelovale pretežno privatne kompanije. No, suvremene međunarodne odnose karakteriziraju opća etatizacija i centralizacija na međunarodnome planu, pa diplomacija time dobiva posve nove funkcije.

Ona počinje izravno služiti i ostvarenju određenih ekonomskih zadaća, a stoga i diplomatska predstavništva dobivaju nove odjele – ekonomska predstavništva. Diplomacija danas služi ostvarenju ekonomskih ciljeva i vanjske politike i nema više podvojenosti između ekonomike i politike. Diplomacija se institucionalizira i u oblicima međunarodnih ekonomskih odnosa. Trgovinska razmjena pojavljuje se tu kao određeno taktičko sredstvo jer se s pomoću trgovine mogu ostvariti i određeni vanjskopolitički ciljevi. Usporedo s porastom utjecaja i značenja ekonomskih funkcija diplomatskih predstavništva pojačan je sastav osoblja zaposlenog u ekonomskim odjelima.

11
L. B. Pearson, *Diplomacy in the Nuclear Age*, Cambridge, 1958, str. 2.
12
Diplomatičeskij slovar', Moskva, 1960, str. 459-464.

Osim ekonomske diplomacije, koja je novost u suvremenoj diplomaciji, postoji i vojna diplomacija, koja se znatno razlikuje od vojnog zastupanja u prijašnjem vremenu. Naime, i klasična je diplomacija poznavala vojnu diplomaciju, ali je ona tada imala zadatke ceremonijalnog karaktera i vojnoobavještajne prirode. Danas, u vrijeme stvaranja mreže vojno-političkih saveza, mogućnosti su diplomatskoga djelovanja mnogostruke. Ugovori o uzajamnoj sigurnosti i suradnji na vojnome planu zahtijevaju veće angažiranje vojne diplomacije i neprekidno praćenje razvoja zemalja s kojima te veze postoje. Vojni savezi također omogućuju da se vojna diplomacija više razvija. Osim toga, postojanje stranih vojnih baza u inozemstvu otvara i nove probleme za vojnu diplomaciju. Pitanje vojne pomoći, odnosno naoružavanja pojedinih vojski, nužno zahtijeva veće angažiranje vojne diplomacije, koja tu nalazi mogućnost da prati naoružavanje pojedine vojske, a time obavlja i šire funkcije političke prirode.

Promjene u funkciji diplomacije sa stajališta metode pokazuju da je osnovno funkcioniranje diplomacije u obliku mirnoga rješavanja sporova bilo već prilično dobro razrađeno u Haaškim konvencijama iz godine 1907. i da su upravo one ostavile proceduralna pitanja za rješavanje sporova. Može se tvrditi da je ta klasična diplomacija negdje pri svojemu kraju uspjela postaviti okvire za mirno rješavanje sporova kao jednu od bitnih komponenata suvremenoga razvoja diplomacije.[13]

Druga funkcija diplomacije bila je u održavanju vojnih saveza. I danas su ti savezi važni, ali su znatno prošireni temelji na kojima počivaju i nikada do sada nisu ostvareni samo diplomatskim metodama. Vojni atašei npr. često su poslani da rješavanju pitanja koja nisu samo vojnog karaktera već u određenom smislu imaju i diplomatski karakter. Takvu politiku napose prakticira SAD, koji u okviru NATO-a nastoji rješavati pitanja prilično jednostavno i bez nekih većih potresa, uz napomenu da – bude li potrebno – izravno pošalje vojne izaslanike koji će imati mnogo šire punomoći vojnog i političkog karaktera.

I ostale međunarodne organizacije širega karaktera imaju aparat koji stupa u najrazličitije kontakte sa svojim državama članicama i diplomatskim sredstvima rješava određena pitanja iz rada tih organizacija.

Osnovni zadaci diplomacije. Osnovni su zadaci suvremene diplomacije, prije svega: zaštita, reprezentacija, promatranje i obavještavanje i pregovaranje.[14]

a) Pod zaštitom se razumijeva zaštita interesa, bilo da je riječ o organiziranim državnim interesima bilo o interesima privatnih osoba, kompanija i slična. Da bi mogla pružiti tu zaštitu, diplomatska predstavništva moraju biti u tijeku s pravnim, ekonomski, političkim i kulturnim razvojem pojedine zemlje i moraju budno pratiti razvoj veza s vlastitom državom. Njihov je poseban zadatak da prate da li se brojni aranžmani političkog, kulturnog, ekonomskog ili vojnog karaktera striktno realiziraju. Nastupe li neki problemi u okviru bilateralne suradnje, dužni su o tome obavještavati svoje nadleštvo za vanjske poslove i na osnovi obavijesti i instrukcija

13
F. H. Hartmann, *The Relations of Nations*..., op. cit., str. 97-102.
14
Bečka konvencija o diplomatskim odnosima iz godine 1961. dodaje još tome zahtjev za unapređivanje prijateljskih odnosa između države primateljice i države pošiljateljica i aktivnosti u razvijanju ekonomskih, kulturnih i znanstvenih odnosa.
R. G. Fletham, *Diplomatic Handbook*..., op. cit., str. 3.

koje dobiju utjecati na nadleštvo zemlje u kojoj se nalaze da bi se prišlo rješavanju tih pitanja.

b) Diplomatski predstavnik pojavljuje se kao politički zastupnik svoje zemlje i ovlašten je za vođenje preliminarnih pregovora, ako se ne radi o nekim složenim političkim pitanjima za koja je potrebno da ima posebne punomoći ili za koje se šalju opet posebni izaslanici. To političko zastupanje podrazumijeva u najširem smislu vođenje bilateralnih kontakata, istodobno praćenje političkih kretanja u toj zemlji i referiranje svojem nadleštvu vanjskih poslova o stupnju političkog razvoja pojedine zemlje, perspektivama daljnjih kretanja i međusobne suradnje. Osim te funkcije, diplomatski predstavnik ima i druge obveze ceremonijalnog karaktera.

c) Promatranje i obavještavanje iduća je funkcija rada diplomatskoga predstavnika. Diplomati su "oči i uši" svoje vlade u određenoj zemlji, oni bi trebali biti prvi koji opažaju određene procese i o njima obavještavaju nadleštvo vanjskih poslova. Bile te informacije političke, vojne, ekonomske ili socijalne, važno je da se vlastita zemlja redovito i dovoljno brzo o svemu obavještava i da je nikakvi preokreti, ako do njih dođe, ne iznenade.

Proučavanje podataka koji se primaju ulazi u kompetenciju specijalnih odjela ministarstva vanjskih poslova, koji su najčešće regionalnog karaktera, u ovisnosti o interesu što ih dotična država ima za pojedina područja i zemlje. Zadatak je tih regionalnih odjela da prikupljaju i analiziraju maksimum podataka, da stvaranju određene ocjene o budućem razvoju i tako pružaju podatke koji će omogućiti stvaranje trajnije vanjskopolitičke orijentacije pojedine zemlje.

Do posebnoga razvoja i detaljnog proučavanja vanjske politike dolazi napose nakon Drugoga svjetskog rata, i to polarizacijom snaga kada se i na Zapadu i na Istoku stvaraju razgranati odjeli političkog planiranja, koji intenzivno prate sve glavne trendove razvoja. Političko planiranje postaje preduvjet uspješnosti određene vanjske politike i ni jedna zemlja ne želi zaostati na tome planu.

d) Daljnja funkcija diplomatskih predstavnika jest neprekidno pregovaranje kao najveće njihovo umijeće i sposobnost. Objekti pregovaranja država mogu biti vrlo različiti – od političkih pa sve do kulturnih i sportskih pitanja. To su sve područja gdje se kao diplomatski predstavnici pojavljuju oni koji utiru putove za eventualne kasnije sporazume i ugovore. Metode pregovaranja također mogu biti različite; metode uvjeravanja, prijateljske suradnje i pregovaranja, pregovaranje radi pružanja određene pomoći, pregovaranje da se zavara protivnik ili pak pregovaranje s pomoću metoda blic-diplomacije, pri čemu se ostavljaju određeni vrlo kratkoročni zadaci pa se zahtijevaju kratkoročna rješenja tih zadataka uz naznaku moguće primjene politike sile, koji stoji u pozadini, ili pak mogu biti pregovori uz određeni politički ili vojni pritisak, pregovori u vrijeme okupacije pojedinih zemalja i sl.[15]

15
O načinu pregovaranja iscrpnije vidjeti u: K. J. Holsti, *International Politics...*, op. cit., str. 228-244.; A. Lall, *Modern International Negotiation*, New York, 1966.; V. A. Zorin, *Osnovy diplomatičeskoj služby*, Moskva, 1977; S. Nick, *Diplomacija*, Zagreb, 1997, str. 109-144.

MEĐUNARODNO JAVNO MIŠLJENJE I PROPAGANDA KAO SREDSTVA MEĐUNARODNOG KOMUNICIRANJA

Javno se mišljenje javlja kao odnos ili kao jedan od odnosa građana prema društvenim kretanjima i procesima, koji mogu biti ili na internom planu razvoja ili u vanjskoj politici pojedine zemlje. Ovdje se prije svega misli na odnos građana prema političkim zbivanjima, odnosno prema vanjskoj politici pojedine zemlje i njezinoj usmjerenosti. Taj odnos građana i društvenih grupa uspostavlja se pod djelovanjem različitih faktora i u različitim etapama društvenog razvoja. Na stvaranje javnog mišljenja utječe čitav niz elemenata.

O vrijednosti javnog mišljenja i o mogućnostima njegova utjecaja na međunarodne odnose i na formuliranje stanovite politike postoje vrlo različiti stavovi. Neki autori smatraju da bi se javno mišljenje trebalo promatrati kao važan faktor međunarodnih političkih odnosa jer ono djeluje poput "nevidljive i nesavladive sile". U nekim idealističkim koncepcijama javno se mišljenje čak postavlja kao međunarodni standard kojim bi se neprestano trebalo promicati političko djelovanje drugih država.

No, ima i mišljenja koja tvrde da vanjsku politiku treba stvarati samostalno, bez ikakvih utjecaja širih masa, jer državnici navodno najbolje znaju što im je činiti dok velika većina ljudi "nema vlastitih pogleda" i "treba im ih uliti u glavu kao što se ulje ulijeva stroju".[16]

Javno se mišljenje već godinama istražuje sociološkim metodama, koje se katkad primjenjuju i u međunarodnim političkim odnosima. George Galup, koji je izvršio prvo istraživanje takve vrste godine 1936, otvorio je put brojnim daljnjim istraživanjima i stvaranju istraživačkih instituta koji u svojem radu polaze od pretpostavke da reprezentativan uzorak, ako je ispravno izabran, daje adekvatan odgovor na postavljena pitanja. Korisnost istraživanja takve vrste široko je prihvaćena, no, mnogo se raspravlja o metodama, posebno o onima koje se primjenjuju prilikom političkih istraživanja. Upravo na području istraživanja aktualnih političkih pitanja, dakle i vanjskopolitičkih, teško je izbjeći karakter sugestivnosti u pitanjima, a to može kasnije utjecati na dobivene rezultate.

Promatra li se uloga javnoga mišljenja u međunarodnim odnosima, može se vidjeti da je taj pojam u novijem razdoblju ušao u međunarodne odnose, što je u vezi s mnogim društveno-političkim i tehnološkim promjenama suvremenoga svijeta. Prijašnja se vanjska politika stvarala u vrlo uskome krugu, po karakteru i odlukama bila je striktno tajna i sasvim nedostupna širokim masama. Tek razvojem modernog parlamentarizma dolazi do prvih promjena koje omogućuju da parlamenti bar na posredan način odražavaju zbivanja u kabinetima ministarstva vanjskih poslova i vrhovnih kreatora politike.

U pokušaju da parira Lenjinovim zahtjevima za otvorenom diplomacijom, američki predsjednik Woodrow Wilson u svojih je četrnaest točaka za rješavanje rata kao jedan od zahtjeva postavio prekidanje prakse tajne diplomacije. Pariška mirovna konferencija, kao prvi veliki međunarodni skup, imala je u stanovitome

16
R. Bierzanek, *Wspolczesne stosunki...*, op. cit., str. 72-73.

Ravnoteža snaga i Prvi svetski rat

Ravnoteža snaga

Za izbijanje Prvog svetskog rata često se okrivljuje *politika ravnoteže snaga* koja predstavlja jedan od najčešće korišćenih koncepata u međunarodnoj politici. U isto vreme ovaj koncept je jedan od onih koji unose najviše zabune. Ovaj termin se naširoko koristi da opiše i opravda različite stvari. Britanski filozof iz XVIII veka, Dejvid Hjum, opisao je ravnotežu snaga kao konstantno pravilo mudre politike; ali ju je zato britanski liberal iz XIX veka, Ričard Kobden, nazvao „himerom – jednim neopisanim, neopisivim, neshvatljivim ništavilom".[31] Vudro Vilson, američki predsednik tokom Prvog svetskog rata, smatrao je da je ravnoteža snaga princip zla, zato što praktikovanje ovakve politike ohrabruje državnike da države sveta tretiraju kao komade sira koji se može seći u zavisnosti od političke situacije, a bez obzira na volju njihovih stanovnika.

Vilson, takođe, nije bio za ravnotežu snaga jer je verovao da ona uzrokuje ratove. Branioci politike ravnoteže snaga tvrde da ona proizvodi stabilnost. Ipak, mir i stabilnost nisu jedno isto. Tokom pet vekova postojanja evropskog međudržavnog sistema velike sile su bile uključene u sto devetnaest ratova. Razdoblja mira bila su retka; tokom tri četvrtine ovog perioda vođeni su ratovi u koje je bila uključena najmanje jedna velika sila. Od tih sto devetnaest ratova, deset je bilo opšteg karaktera, uz učešće mnogih velikih sila – to su ratovi koje zovemo ratovima za hegemoniju ili svetskim ratovima. Stoga, ako se pitamo da li je ravnoteža snaga uspešno očuvala mir kroz pet vekova modernog sistema država, odgovor je ne.

Ovo nije iznenađujuće, zato što države ne vode politiku ravnoteže snaga da bi očuvale mir, nego da bi sačuvale svoju nezavisnost. Ravnoteža snaga pomaže da se očuva anarhični sistem nezavisnih država. Tako-

[31] Richard Cobden, *The Political Writings of Richard Cobden*, London, T. Fisher Unwin, 1903, reprint, New York, Kraus Reprint, 1969.

đe, nisu ni sve države sačuvane od propadanja. Na primer, krajem XVIII veka Poljska je zaista bila isečena kao sir, a njeni susedi – Austrija, Pruska i Rusija – služili su se velikim komadima. U skorašnje doba, 1939. godine, Staljin i Hitler su napravili dogovor po kojem su ponovo rasparčali Poljsku i dali baltičke države Sovjetskom Savezu. Iz tih razloga su Litvanija, Letonija i Estonija pola proteklog veka provele kao sovjetske republike, sve do 1991. Ravnoteža snaga nije sačuvala mir i nije uvek uspevala da sačuva nezavisnost svake države, ali je održala anarhični sistem država.

Moć

Da bismo razumeli ravnotežu, moramo najpre da počnemo od moći. Moć je, kao i ljubav, mnogo lakše iskusiti nego definisati ili izmeriti. *Moć* je sposobnost da se postignu nečije svrhe ili ciljevi. Još preciznije rečeno, to je sposobnost da se utiče na druge i da se ostvare željeni rezultati. Robert Dal, politikolog sa Jejl Univerziteta, definiše moć kao sposobnost da se drugi primoraju da urade nešto što inače ne bi uradili. Ali, kada merimo moć u smislu promenjenog ponašanja drugih, potrebno je da poznajemo njihove želje. U suprotnom, bili bismo u pogrešnom uverenju o stanju moći, kao što je to slučaj sa lisicom koja misli da će povrediti zeca koji živi u trnju ako ga u trnje baci. Često je teško unapred znati kako će se drugi ljudi ili države ponašati u odsustvu uticaja sa strane.

Bihejvioristička definicija moći može biti od koristi analitičarima i istoričarima koji znatno vreme posvećuju rekonstruisanju prošlosti, ali za političare u svakodnevnim poslovima i za vođe ona se može činiti kao isuviše efemernog karaktera. Zbog toga što se sposobnost uticaja na druge često povezuje sa posedovanjem određenih resursa, političke vođe uopšteno definišu moć na ovaj način. Ti resursi, između ostalog, uključuju stanovništvo, veličinu teritrorije, prirodna bogatstva, ekonomsku snagu, vojnu moć i političku stabilnost. Prednost ove definicije jeste u tome da tu moć izgleda mnogo konkretnija, merljivija i predvidljivija nego što je to slučaj sa bihejvorističkom definicijom. Moć u ovom smislu znači posedovanje jakih karata u partiji pokera međunarodne politike. Osnovno pravilo pokera je da, ako vaš protivnik pokaže karte koje su jače od svake od vaših karata, spustite ruke. Ako znate da ćete izgubiti rat, ne započinjite ga.

Međutim, neke ratove započeli su kasniji gubitnici, što pokazuje da političke vođe ponekad preduzimaju rizične poduhvate ili prave greške. Primer za to je slučaj Japana iz 1941. i Iraka iz 1990. godine. Protivnici vrlo često ne pokazuju sve karte u igri koja se zove međunarodna politika. Kao u pokeru, veštine kao što su blefiranje i varanje mogu da nekim igračima daju značajnu prednost. Čak i kad nema obmanjivanja, može se pogrešiti povodom toga koji od izvora moći su relevantni u nekoj određenoj situaciji. Na primer, Francuska i Britanija su 1940. godine imale više tenkova nego Hitler, ali je on imao bolju sposobnost manevrisanja i bolju vojnu strategiju.

Konverzija moći je osnovni problem koji se pojavljuje kada govorimo o moći u smislu izvora. Neke zemlje su bolje od drugih u pretvaranju svojih resursa u neki praktičan uticaj, slično kao što neki vešti igrači pobeđuju uprkos tome što su im u rukama slabe karte. Konverzija moći je sposobnost da se potencijalna moć, koja se meri resursima, pretvori u stvarnu moć, koja se meri promenom ponašanja drugih. Da bismo ispravno predvideli ishode, potrebno je da poznajemo i veštine zemlje po pitanju konverzije moći i izvore moći koje poseduje.

Drugi problem tiče se određivanja koji resursi pružaju najbolju osnovu za moć u nekom određenom kontekstu. Resursi moći uvek zavise od konteksta. Tenkovi nisu tako dobri u močvarama; u XIX veku uranijum nije bio resurs moći. U ranijim razdobljima ljudske istorije bilo je lakše suditi o vrednosti izvora moći. Na primer, u vreme agrarnih ekonomija Evrope XVIII veka, stanovništvo je predstavljalo izvor moći od presudne važnosti, jer je ono obezbeđivalo osnov za prikupljanje poreza i regrutovanje pešadije. Po broju stanovnika, među zemljama Zapadne Evrope prednjačila je Francuska. Stoga je na kraju Napoleonovih ratova Pruska svojim saveznicama u pobedi predstavila na Bečkom kongresu precizan plan sopstvene obnove u cilju održavanja ravnoteže snaga. U tom planu bile su nabrojane teritorije i stanovništvo koje je izgubila od 1805. godine, i teritorije i stanovništvo koje bi joj bile potrebne da povrati odgovarajuću brojnost. U razdoblju pre bujanja nacionalizma nije bilo od velike važnosti što većina ljudi u tim provincijama nije govorila nemački niti se osećala Nemcima. Međutim, nakon pola veka, osećanje nacionalne pripadnosti postalo je veoma važno. Druga promena konteksta koja se desila tokom XIX veka ticala se porasta važnosti industrije i sistema železnica, koji su omogućili brzu mobilizaciju. Šezdesetih godina XIX veka Bizmarkova Nemačka bila je

pionir upotrebe železnice za transportovanje armija u Evropi, a sve u svrhu postizanja brzih pobeda. Uprkos tome što je Rusija uvek imala više stanovnika nego ostatak Evrope, imala je poteškoće sa mobilisanjem ovog resursa. Razvoj sistema železnica u zapadnoj Rusiji na početku XX veka bio je jedan od razloga što su se Nemci plašili porasta ruske moći 1914. godine. Štaviše, širenje sistema železnica na kontinentu pomoglo je da se Britaniji oduzme luksuz koncentrisanja na pomorsku moć. Više nije bilo vremena da se, ako se pokaže neophodnim, ubaci vojska kako bi se druga velika sila sprečila da zagospodari kontinentom.

Primena industrijske tehnologije na ratovanje dugo je vremena imala veoma jak uticaj. Visoko razvijena nauka i tehnologija postale su posebno važan izvor moći od početka nuklearnog doba 1945. godine. Ali, moć izvedena iz nuklearnog oružja pokazala se tako impresivnom i destruktivnom da je njena stvarna primenljivost rigidna. Nuklearni rat je jednostavno preskup. I postoji mnoštvo situacija u kojima svaka upotreba sile može biti neodgovarajuća ili preskupa.

Čak i kada bi direktna upotreba sile unutar grupe država bila zabranjena, vojna sila bi i dalje igrala važnu ulogu u pozadini. Na primer, američka vojna uloga u odvraćanju pretnji saveznicima, ili u osiguravanju pristupa suštinski važnim resursima kakav je nafta u Persijskom zalivu, sila kao sredstvo za pružanje zaštite, može biti korišćena u pregovorima. Ponekad ta veza može biti direktna; mnogo češće, kao što ćemo videti u Sedmom poglavlju, to je činilac o kojem se ne govori otvoreno, već se nalazi u pozadini stavova državnika.

Uz to, postoji i faktor koji se ponekad zove „drugo lice moći". Primoravanje drugih država na promene može se nazvati direktnim ili zapovednim metodom sprovođenja moći. Takva *tvrda moć* može počivati na obećanju nagrade (šargarepa) ili pretnji (štap). Postoje, međutim, i meki ili indirektni način za ostvarenje moći. Neka zemlja može da u svetskoj politici postigne željene rezultate zato što druge zemlje žele da je imitiraju ili su saglasne sa sistemom koji takve rezultate proizvodi. U tom smislu, podjednako je važno postaviti dnevni red i privući druge aktere u svetskoj politici, kao i primoravati druge na promene u konkretnim situacijama. Ovaj aspekt moći – navesti druge da hoće ono što vi hoćete – može se nazvati moć privlačnosti ili ponašanje zasnovano na *mekoj moći*. Meka moć može počivati na takvim izvorima kao što su privlačnost nečijih ideja ili sposobnost da se politički prioriteti postave na način koji oblikuje

želje drugih. Roditelji tinejdžera znaju da će, ako su oblikovali uverenja i očekivanja svoje dece, njihova moć biti veća i trajaće duže nego da su se oslanjali samo na aktivnu kontrolu. Na sličan način, političke vođe i pristalice konstruktivističke teorije već dugo razumeju moć koja dolazi iz postavljanja dnevnog reda i određivanja okvira rasprave. Sposobnost da se ustanove želje teži da se poveže sa neopipljivim izvorima moći kao što su kultura, ideologija i ustanove.

Tvrda i meka moć su povezane, ali nisu iste. Materijalni uspeh čini kulturu i ideologiju privlačnom, a izostanak rezultata u ekonomskoj i vojnoj sferi dovodi do sumnji u same sebe i do krize identiteta. Meka moć se ne zasniva isključivo na tvrdoj moći. Meka moć Vatikana nije iščezla sa smanjenjem veličine papske države u XIX veku. Kanada, Švedska i Holandija danas teže da imaju više uticaja nego neke druge države podjednakih ekonomskih ili vojnih kapaciteta. Sovjetski Savez je posedovao značajnu meku moć u Evropi posle Drugog svetskog rata, ali ju je protraćio nakon invazije na Mađarsku 1956. i Čehoslovačku 1968. godine.

Koji resursi danas predstavljaju najvažnije izvore moći? Pogled na pet vekova istorije sistema modernih država pokazuje da su različiti izvori moći imali ključnu ulogu u različitim periodima. Izvori moći nikada nisu statični i oni nastavljaju da se menjaju i u današnjem svetu. Štaviše, oni su različiti u različitim delovima sveta. Meka moć postaje sve važnija u odnosima između postindustrijskih društava u informatičkom dobu u kojem preovlađuje demokratski mir, a tvrda moć je često od veće važnosti u industrijalizujućim i predindustrijskim delovima sveta.

U doba ekonomija zasnovanih na informacijama i transnacionalnoj međuzavisnosti moć postaje manje prenosiva, manje opipljiva i manje prinudna. Međutim, transformacija moći nije potpuna. U XXI veku sigurno ćemo biti svedoci veće uloge moći zasnovane na informacijama i na institucijama, ali, kako to pokazuju dva Zalivska rata, vojna moć ostaje važan instrument. Ekonomski obrt, i u smislu tržišta i u smislu prirodnih bogatstava, takođe će ostati važan. Sa porastom uloge sektora usluga u modernim ekonomijama razlike između usluga i proizvodnje nastaviće da blede. Informacije će postati mnogo obimnije, a ključni resurs biće organizaciona sposobnost za brz i prilagodljiv odgovor. Politička kohezija ostaće važna, kao i univerzalistička popularna kultura koja se može izvoziti.

Teškoća da se izmere izvori moći koji se menjaju predstavlja veliki problem za državnike koji pokušavaju da procene ravnotežu snaga. Za

Vodeće države sveta u poslednjih pet vekova i njihovi glavni izvori moći

Razdoblje	vodeća država	glavni izvori moći
XVI vek	Španija	Zlatne poluge, trgovina sa kolonijama, najamničke vojske, dinastičke veze
XVII vek	Holandija	Trgovina, tržište kapitala, mornarica
XVIII vek	Francuska	Veličina stanovništva, proizvodnja poljoprivrednih proizvoda, efikasna javna uprava, vojska, kultura (meka moć)
XIX vek	Velika Britanija	Industrija, politička kohezija koja vlada u državi, stabilne finansije i efikasan kreditni sistem, mornarica, norme koje odišu duhom liberalizma (meka moć), ostrvski položaj zemlje (što je čini lakom za odbranu od eventualnog napada)
XX vek	Sjedinjene Američke Države	Ekonomska snaga, vođstvo u oblasti naučnih i tehnoloških dostignuća, geografski položaj, vojna moć i snaga saveznika, univerzalistička kultura i formiranje međunarodnih režima koji su odraz duha liberalizma (meka moć)
XXI vek	Sjedinjene Američke Države	Liderstvo u oblasti tehnologija, vojna i ekonomska moć, centar transnacionalnih komunikacija (meka moć)

analitičare međunarodne politike dodatnu zabunu izaziva činjenica da se ista reč koristi za različite stvari. Moramo pokušati da izdvojimo i razjasnimo koncepte čije značenje pokriva preširoka upotreba istih reči. Termin *ravnoteža snaga* obično označava najmanje tri različite stvari.

Ravnoteža kao raspodela moći

Ravnoteža snaga može, u prvom smislu, značiti bilo kakvu raspodelu moći. Ko poseduje izvore moći? Ponekad ljudi koriste termin *ravnoteža snaga* da označe status quo, odnosno postojeću raspodelu moći. Tako su osamdesetih godina neki Amerikanci smatrali da će se, ako Nikaragva postane komunistička država, ravnoteža snaga promeniti. Takva upotreba ovog termina nije baš prosvetljujuća. Kada bi neka mala država promenila stranu, to bi moglo malo da promeni postojeću raspodelu moći,

ali bi to bila prilično trivijalna promena i ona nam ne bi mnogo govorila o dubljim promenama koje se dešavaju u svetskoj politici.

Ovaj termin se takođe može odnositi na posebne (i ređe) situacije u kojima je moć ravnomerno raspodeljena. Ovakva upotreba može oživeti sliku vage u ravnoteži. Neki teoretičari realizma smatraju da do stabilnosti dolazi onda kada postoji ravnoteža, dok drugi tvrde da se stabilnost pojavljuje onda kada je jedna strana nadmoćna, tako da se drugi ne usuđuju da je napadnu. *Teorija hegemonske stabilnosti* kaže da neuravnotežena moć proizvodi mir. Dok postoji jaka dominantna sila, postojaće i stabilnost, ali kada ta jaka sila počne da slabi, a novi izazivač da se uspinje, rat je verovatniji. Pogledajmo Tukididovo objašnjenje Peloponeskog rata: uspon moći Atine i strah koji je to izazvalo u Sparti odgovaraju postavkama teorije hegomonske tranzicije moći. Kako ćemo videti kasnije, isto je i sa Prvim svetskim ratom.

Ipak, moramo biti pažljivi kada su takve teorije u pitanju zato što one imaju tendenciju da dovedu do predviđanja prevelikog broja sukoba. Osamdesetih godina XIX veka Sjedinjene Države pretekle su Veliku Britaniju kao najveća ekonomska sila sveta. Godine 1895. došlo je do sukoba između Sjedinjenih Država i Velike Britanije zbog granica u Južnoj Americi i izgledalo je kao da može doći do rata. Tu je postojao izazivač koji se uspinje u moći, stari hegemon i uzrok sukoba, ali nećete imati prilike da čitate o velikom britansko-američkom ratu iz 1895. godine zato što do njega nije ni došlo. Kao što to Šerlok Holms kaže, možemo dobiti važne dokaze od pasa koji ne laju. U ovom slučaju, odsustvo rata vodi nas da potražimo druge uzroke. Realisti ističu da je uspon Nemačke bio mnogo opipljivija pretnja Britaniji. Liberali ukazuju na sve više demokratsku prirodu dve zemlje engleskog govornog područja i transnacionalne kulturne veze između strarog lidera i novog izazivača. Najbolje što možemo zaključiti o ravnoteži snaga u njenom prvom značenju jeste da promene u nejednakoj raspodeli moći među vodećim državama mogu biti jedan, ali ne i jedini činilac u objašnjenju rata i nestabilnosti.

Ravnoteža snaga kao politika

Druga upotreba ovog termina odnosi se na ravnotežu snaga kao na politiku uravnotežavanja. Teorija ravnoteže snaga pretpostavlja da će dr-

žave delovati u cilju sprečavanja da se bilo koja zemlja razvije u dominantnu silu. Ovakva prognoza ima dugačak istorijat. Lord Palmerston, britanski sekretar za spoljne poslove 1848. godine, rekao je da Britanija nema večne saveznike ili stalne neprijatelje; Britanija samo misli na svoje interese. Ser Edvard Grej, britanski sekretar za spoljne poslove 1914. godine, nije hteo da ide u rat, ali je to ipak učinio zato što se plašio da će Nemačka steći premoć u Evropi tako što će kontrolisati kontinent. A 1941. godine, kada je Hitler izvršio napad na Sovjetski Savez, premijer Vinston Čerčil je rekao da Britanija treba da sklopi savez sa Staljinom, prema kome je bio veoma kritički nastrojen samo nekoliko godina ranije. Čerčil je rekao: „Kada bi Hitler napao pakao, najmanje što bih uradio bilo bi da pohvalim Đavola u Donjem domu."[32] Ovo su dobri primeri ravnoteže snaga kao konkretne politike.

Predviđanje ovakvog ponašanja počiva na dvema temeljnim pretpostavkama: (1) struktura međunarodne politike je anarhični sistem država, i (2) države iznad svega cene svoju nezavisnost. Politika ravnoteže snaga ne pretpostavlja nužno da države deluju u cilju maksimiziranja moći. U stvari, država može da izabere sasvim različit tok delovanja ako želi da maksimizira moć. One mogu da odaberu „svrstavanje uz jačeg" to jest da se pridruže onome ko izgleda jači i da učestvuju u podeli plena koji pobednik odnosi. Ovo je pojava karakteristična za unutrašnju politiku, gde se političari priklanjaju izglednom pobedniku. Ravnoteža snaga, međutim, predviđa da će se država pridružiti onome ko se čini *slabijim*, zbog toga što će države raditi na tome da bilo koju državu spreče da razvije premoć. „Svrstavanje uz jačeg" u međunarodnoj politici nosi sa sobom rizik gubljenja nezavisnosti. Godine 1939. i 1940. Musolini se pridružio Hitlerovom napadu na Francusku da bi dobio nešto od plena, ali je Italija postajala sve zavisnija od Nemačke. Ovo je glavni razlog zbog kojeg politika ravnoteže snaga preporučuje pridruživanje slabijoj strani. Ravnoteža snaga je politika u kojoj se pomaže autsajderima, jer ako pomognete favoritima, oni se mogu, u nekom slučaju, okrenuti protiv vas i pojesti vas.

Države pokušavaju da uravnoteže moć delujući unilateralno, naoružavajući se ili formirajući saveze sa drugim zemljama, čiji izvori moći mogu da pomažu uravnotežavanje najjačeg. Ovo je jedna od najinteresantnijih i najsnažnijih prognoza u međunarodnoj politici. Savremeni

[32] Joll, James, *The Origins of the First World War*, New York, Longman, 1984, str. 9-147.

Srednji Istok je dobar primer. Kao što ćemo videti u Šestom poglavlju, kada su Iran i Irak ušli u rat ranih osamdesetih, neki posmatrači smatrali su da će sve arapske države podržati Irak Sadama Huseina, koji je predstavljao BAAS partiju i arapske snage, protiv Irana ajatolaha Homeinija, koji je predstavljao persijsku kulturu i manjinsku šiitsku verziju islama. Ali Sirija je, uprkos tome što je imala sekularnog vođu iz BAAS partije, postala saveznik Irana. Zašto? Zato što je Sirija bila zabrinuta zbog porasta moći svog suseda Iraka u arapskom svetu. Sirija je izabrala da uravnotežuje iračku moć, bez obzira na ideološke sklonosti. Napori da se ideologija koristi u cilju predviđanja ponašanja država često su pogrešni, dok su protivintuitivna predviđanja zasnovana na ravnoteži snaga često tačna.

Naravno, postoje izuzeci. Ljudsko ponašanje nije potpuno determinisano. Ljudska bića imaju izbor i ne ponašaju se uvek kako je predviđeno. Određene situacije navode ljude na određeni tip ponašanja, ali ne možemo uvek da predvidimo detalje. Ako neko poviče „požar" u prepunoj sali za predavanja, možemo predvideti da će studenti potrčati na izlaz, ali ne i na *koji* izlaz. Ako svi izaberu jedan izlaz, zbog stampeda mnogi neće moći da izađu. Teorije u međunarodnoj politici često imaju veliki broj izuzetaka. Čak iako je ravnoteža snaga u političkom smislu jedan od najjačih prognozera u međunarodnoj politici, njen učinak je daleko od savršenstva.

Zašto zemlje ponekad planski izbegnu ravnotežu snaga i umesto toga se pridruže jačoj, a ne slabijoj strani, ili ostanu po strani, ignorišući rizike koji prete njihovoj nezavisnosti? Neke zemlje možda ne vide alternativu ili veruju da ne mogu da utiču na ravnotežu. Ako je tako, mala zemlja može da odluči da mora da uđe u sferu uticaja velike sile, nadajući se pri tome da će joj neutralnost sačuvati neku slobodu delovanja. Na primer, posle Drugog svetskog rata Finska je bila poražena od strane Sovjetskog Saveza i nalazila se daleko od centra Evrope. Finci su osetili da je neutralnost nudila više sigurnosti nego pokušaj da se postane deo evropske ravnoteže snaga. Oni su bili u sovjetskoj sferi uticaja, i najbolje što su mogli da urade bilo je da izdejstvuju nezavisnost u spoljnoj politici, u zamenu za veći stepen kontrole nad unutrašnjim pitanjima.

Drugi razlog zbog koga su predviđanja ravnoteže snaga ponekad pogrešna ima veze sa opažanjem pretnji. Na primer, čisto mehaničko izračunavanje izvora moći država 1917. godine predvidelo bi da će Sjedinjene Države ući u Prvi svetski rat na strani Nemačke, zbog toga što su Britanija, Francuska i Rusija posedovale 30% svetskih industrijskih resursa, dok

su Nemačka i Austrija posedovale samo 19%. Stvari se nisu odigrale na ovaj način, delom zato što su Amerikanci Nemce doživljavali kao vojno jače i kao agresore u ratu, i zbog toga što su Nemci potcenili američki vojni potencijal.

Opažanja pretnje često su pod uticajem *blizine* pretnje. Susedna zemlja može biti slaba na nekoj apsolutnoj globalnoj skali, ali može biti pretnja u regionu ili na lokalnom području. Razmotrimo slučaj Velike Britanije i Sjedinjenih Država osamdesetih godina XIX veka Britanija je mogla da ratuje, ali je, umesto toga, izabrala da umiri Sjedinjene Države. Dopustila je Sjedinjenim Državama mnogo toga, uključujući izgradnju Panamskog kanala, što je sve omogućilo Sjedinjenim Državama da unaprede svoj pomorski položaj. Jedan od razloga bio je da je Britanija bila više zabrinuta zbog obližnje Nemačke nego zbog udaljenih Amerikanaca. Sjedinjene Države su bile mnogo veće nego što je to bila Nemačka, ali je blizina uticala na to koja će pretnja izgledati veća u britanskim očima. Blizina takođe može biti od pomoći u objašnjenju nastanka saveza posle 1945. godine. Sjedinjene Države bile su jače nego Sovjetski Savez, pa zašto onda Evropa i Japan nisu ušli u savez sa Sovjetskim Savezom protiv Sjedinjenih Država? Odgovor delimično leži u blizini pretnje. Sa tačke gledišta Evrope i Japana, Sovjeti su bili neposredna pretnja a Sjedinjene Države su bile daleko. Evropljani i Japanci pozvali su tu daleku silu da bi uravnotežili situaciju u svom neposrednom susedstvu. Činjenica da blizina često utiče na način na koji mi opažamo pretnju diskvalifikuje svako automatsko predviđanje zasnovano samo na jednostavnom mehaničkom uzimanju u obzir izvora moći.

Još jedan izuzetak od predviđanja ravnoteže snaga odnosi se na rastuću ulogu ekonomske međuzavisnosti u svetskim poslovima. Prema politici ravnoteže snaga, Francuska ne bi želela da vidi rast Nemačke, ali, zbog ekonomske integracije, nemački rast stimuliše i francuski rast. Francuski političari imaju više izgleda za reizbor kada je francuska ekonomija u porastu. Stoga bi politika zasnovana na pokušajima zadržavanja nemačkog ekonomskog rasta bila besmislena, jer su francuska i nemačka ekonomija toliko međuzavisne. Ekonomski posmatrano, često postoje zajedničke dobiti koje bi mogle biti izgubljene ako bi se suviše jednostavno sledila politika ravnoteže snaga.

Konačno, ideologija ponekad utiče na to da se zemlje radije pridruže favoritima nego autsajderima. Čak i u Tukididovo vreme, gradovi-države sa demokratskim uređenjem pre su ulazile u savez sa Atinom, a oli-

garhijske sa Spartom. Britanska politika umirivanja prema Sjedinjenim Državama u poslednjoj deceniji XIX veka, ili evropsko svrstavanje na stranu Amerikanaca u savezu demokratskih zemalja posle 1945. godine, duguju ponešto uticaju ideologije kao i blizini pretnje. Sa druge strane, moramo biti pažljivi pri iznošenju prognoze koja se previše oslanja na uticaj ideologije, jer to često dovodi do grešaka kolosalnih razmera. Mnogi Evropljani su verovali da Staljin i Hitler neće napraviti zajednički dogovor 1939. zbog toga što su se nalazili na suprotnim stranama ideološkog spektra, ali uzimanje u obzir ravnoteže snaga dovelo ih je do saveza protiv zemalja u središtu ideološkog spektra. Na sličan način, šezdesetih, Sjedinjene Države su pogrešno tretirale Kinu, Sovjetski Savez, Vijetnam i Kambodžu kao slične, zbog toga što su sve ove zemlje imale komunističko državno uređenje. Politika zasnovana na logici ravnoteže snaga predvidela bi da će ove komunističke države voditi politiku uravnoteživanja jedna protiv druge (kao što su to i radile), što bi bio manje skup način da se sledi održavanje stabilnosti u regionu istočne Azije.

Ravnoteža snaga kao multipolarni sistem

Treći način na koji se koristi termin *ravnoteža snaga* jeste da se opišu multipolarni istorijski slučajevi. Evropa u XIX veku se ponekad koristi kao model umerene multipolarne ravnoteže snaga. Istoričari poput Edvarda Galika koriste termin *klasična ravnoteža snaga* da označe evropski sistem XVIII veka. U ovom smislu, ravnoteža snaga zahteva određen broj zemalja koje slede skup opšteprihvaćenih pravila igre. Pošto se ova upotreba termina ravnoteža snaga odnosi na sisteme iz istorije, obratićemo pažnju na dve dimenzije sistema, *strukturu* i *proces*, sa kojima smo se upoznali u Drugom poglavlju ove knjige. Istina je da je sistem multipolarne ravnoteže snaga u XIX veku proizveo najduže razdoblje bez svetskog rata u modernom sistemu država – od 1815. do 1914. godine – ali ne bi trebalo da romantizujemo ili da previše pojednostavljujemo jednu tako složenu priču.

Kako se XIX vek primicao kraju, struktura evropske ravnoteže snaga se menjala. Od 1815. do 1870. godine postojalo je pet velikih sila koje su često menjale saveze u cilju sprečavanja da jedna od njih dominira kontinentom. Od 1870. do 1907. postojalo je šest velikih sila, nakon ujedinjenja Nemačke i Italije, ali je rastuća moć Nemačke na kraju dovela

do problema koji su doneli kraj sistema. Tokom narednih sedam godina dva sistema saveza, Trojna Antanta (Velika Britanija, Francuska i Rusija) i Trojni Savez (Nemačka, Austro-Ugarska i Italija), polarizovali su se u dva čvrsta bloka, čiji je gubitak prilagodljivosti doveo do otpočinjanja Prvog svetskog rata.

U smislu procesa, sistem ravnoteže snaga XIX veka može se podeliti na pet razdoblja. Na Bečkom kongresu, evropske države su vratile Francusku u igru i saglasile se o određenim pravilima kako bi ujednačile igrače. Od 1815. do 1822. ta pravila su formirala „Evropski koncert". Države su usaglašavale svoje delovanje, često se sastajavši da bi razmatrale probleme i održavale ravnotežu. Prihvatile su određeni stepen intervencionizma da bi zadržale na vlasti one vlade čija bi promena dovela do preorijentacije u njihovoj politici. Ovo je postalo znatno teže sa porastom nacionalizma i izbijanjem demokratskih revolucija, ali se okrnjeni „Evropski koncert" održao od 1822. do 1854. godine. Ovaj koncert se raspao sredinom veka, kada su revolucije podstaknute liberalnim nacionalizmom dovele u iskušenje praksu obezbeđivanja teritorijalnih kompenzacija ili restauracije vlada kako bi se održala ravnoteža. Nacionalizam je postao suviše jak da bi dopustio da se sir seče tako lako.

Treće razdoblje u procesu, koje je trajalo od 1854. do 1870. godine, bilo je daleko manje umereno i obeležilo ga je pet ratova. Prvi, Krimski rat, bio je klasičan rat za ravnotežu snaga u kojem su Francuska i Britanija sprečile Rusiju da vrši pritisak na Otomansko carstvo čija je moć opadala. Ostali ratovi su, međutim, bili povezani sa ujedinjenjem Italije i Nemačke. Političke vođe odbacile su stara pravila i počele da koriste nacionalizam u svoje lične svrhe. Bizmark, na primer, u pogledu njegove ideološke opredeljenosti nije bio nemački nacionalista. On je bio duboko konzervativan čovek koji je hteo da ujedini Nemačku pod pruskom krunom. Ali, da bi ovo ostvario, bio je potpuno spreman da koristi nacionalističku masku i ratove da bi porazio Dansku, Austriju i Francusku. Kada je postigao svoje ciljeve, vratio se konzervativnijem stilu vođenja politike.

Četvrto razdoblje, koje je trajalo od 1870. do 1890. godine, bilo je Bizmarkova ravnoteža snaga u kojem je nova Nemačka, predvođena Pruskom, igrala ključnu ulogu. Bizmark je igrao prilagodljivo, sa različitim saveznicima, i pokušao da Francusku usmeri na prekomorske imperijalističke poduhvate i time odvrati od izgubljenih provincija Alzas i Lorena. Ograničio je nemački imperijalizam u cilju održavanja ravnoteže u Evro-

pi, čije je središte bilo u Berlinu. Ipak, Bizmarkovi naslednici nisu bili toliko agilni. Od 1890. do 1914. godine ravnoteža snaga je postojala, ali se njena fleksibilnost postepeno gubila. Bizmarkovi naslednici nisu obnovili njegov ugovor sa Rusijom; Nemačka je bila uvučena u prekomorski imperijalizam, iskušavala je britansku pomorsku supremaciju i nije obeshrabrivala austrijsku konfrontaciju sa Rusijom na Balkanu. Ovakva politika povećala je strah od uspona nemačke moći, polarizovala sistem i dovela do Prvog svetskog rata.

Savezi

Ravnoteža snaga shvaćena kao multipolarni sistem blisko je povezana sa konceptom saveza. *Savezi* su formalni ili neformalni aranžmani u koje suverene države ulaze u cilju osiguranja zajedničke bezbednosti. Neki savez može biti motivisan zabrinutošću za vojnu bezbednost: dve države srednje veličine mogu se odlučiti na formiranje saveza smatrajući da će tako biti bezbednije od pretnji koje im dolaze od neke veće države. Tradicionalno, vojni savezi su jedna od središnjih tačaka međunarodne politike.

Države mogu ulaziti u saveze i iz razloga koji nisu vojne prirode. Kako smo napomenuli ranije, ideologija često uvlači države u zajedništvo, premda i ona može da uzrokuje sukobe. Ekonomski razlozi takođe mogu biti razlog za formiranje saveza, osobito u onim delovima modernog sveta u kojima je čisto vojnih razloga sve manje.

Savezi propadaju iz isto toliko razloga iz koliko se i formiraju, ali, uopšteno posmatrano, države prestaju da budu saveznici onda kada jedna drugu vide kao irelevantnu ili kao pretnju sopstvenoj bezbednosti. Ovo se može desiti kada u nekoj državi dođe do promene režima. Dok su ranije možda delile istu ideologiju, sada su dve države na suprotnim stranama. Tako su Kina i Sjedinjene Države bile saveznici dok su nacionalisti bili na vlasti, pre 1949. godine, a neprijatelji posle dolaska komunista na vlast iste godine. Naravno, mogu postojati i drugi razlozi za kraj nekog saveza. Moć neke države može porasti. Ona može videti drugu državu kao rivala, dok druga država može nju videti kao pretnju i potražiti savez na drugoj strani u cilju uravnoteživanja te pretnje.

Glavne crte Bizmarkovog sistema saveza bile su njegova prilagodljivost i složenost. Prilagodljivost je učinila rezultirajući sistem ravnoteže

snaga stabilnim, jer su mogle postojati povremene krize ili sukobi, a da se cela građevina ne sruši. Nemačka je bila u središtu tog sistema, a Bizmark se može porediti sa vrhunskim žonglerom koji drži nekoliko loptica u vazduhu. Ako neka loptica padne, žongler može da nastavi da baca druge, pa čak i da se sagne i povrati onu koja je pala.

Ipak, složenost je predstavljala i slabost sistema. Kada je Bizmark zamenjen manje veštim vođama, ovaj sistem saveza više se nije mogao održavati. Umesto da guraju sukobe daleko od Nemačke, kao što je to Bizmark radio ohrabrujući Francusku da troši energiju na kolonijalne avanture u Africi, oni koji su u Nemačkoj donosili političke odluke su u godinama koje su prethodile 1914. dozvolili da ovi savezi propadnu, a tenzije porastu. Umesto da obnovi savez Nemačke sa Rusijom, Kajzer je dozvolio da Rusija uđe u savez sa Francuskom i kasnije sa Britanijom. Ono što je nekada bio jedan fluidni, multipolarni sistem saveza postepeno je evoluiralo u dva bloka saveza, sa opasnim posledicama po mir u Evropi.

Poreklo Prvog svetskog rata

U Prvom svetskom ratu poginulo je više od petnaest miliona ljudi. Samo u jednoj bici, na Somi, bilo je milion i trista hiljada ubijenih i ranjenih. Uporedite to sa trideset šest hiljada žrtava koliko ih je bilo kada je Bizmark 1866. godine porazio Austriju. Sjedinjene Države izgubile su po oko pedeset pet hiljada ljudi u Koreji i u Vijetnamu. Prvi svetski rat bio je strahotan rat rovova, bodljikave žice, mitraljeza i artiljerije, koji su pokopali celu jednu generaciju evropske mladosti. On nije doveo samo do stradanja ljudi, već i do uništenja tri evropska carstva: nemačkog, austrougarskog i ruskog. Do izbijanja Prvog svetskog rata središte globalne ravnoteže snaga nalazilo se u Evropi. Posle Prvog svetskog rata Evropa je bila značajan akter, ali su Sjedinjene Države i Japan postali glavni igrači. Takođe, Prvi svetski rat doveo je i do izbijanja ruske revolucije i otpočinjanja ideološke bitke koja je uzrokovala toliko patnji u XX veku.

Kako se tako nešto moglo desiti? Princ Bernard fon Bilou, nemački kancelar od 1900. do 1909. godine, sreo se sa svojim naslednikom na tom položaju, Betmanom Holvegom, u kancelarskoj palati u Berlinu, neposredno nakon što je rat počeo. Evo kako je fon Bilou opisao ono čega se seća:

Neuspeh kolektivne bezbednosti i Drugi svetski rat

Uspon i pad kolektivne bezbednosti

Prvi svetski rat prouzrokovao je ogromne društvene potrese i osećanja užasa zbog besmislene ratne klanice. Politika ravnoteže snaga bila je naširoko okrivljivana za rat. Vudro Vilson, američki predsednik tokom Prvog svetskog rata, bio je klasični liberal XIX veka, koji je smatrao da je politika ravnoteže snaga nemoralna zbog toga što narušava demokratiju i nacionalno samoopredeljenje. Prema Vilsonovom shvatanju: „Ravnoteža snaga je velika igra koja je sada zauvek diskreditovana. To je stari i zao poredak koji je preovlađivao pre ovog rata. Ravnoteža snaga je nešto bez čega možemo u budućnosti."[37]

Vilson je imao pravo, zbog toga što politika ravnoteže snaga ne daje prvenstvo demokratiji ili miru. Kao što smo videli, ravnoteža snaga je način da se očuva sistem suverenih država. Države deluju sa ciljem da spreče da bilo koja od država postane nadmoćna. Iz toga proizilazi takva ravnoteža snaga koja dopušta rat ili kršenje principa samoopredeljenja, ako je to jedini način da se sačuva nezavisnost. Ipak Prvi svetski rat bio je tako razarajući, haotičan i brutalan, da su mnogi ljudi počeli da misle da rat radi očuvanja ravnoteže snaga više ne može biti tolerisan. Ali ako svet sebi više ne može da dopusti sistem ravnoteže snaga, šta bi zauzelo njegovo mesto?

Vilson je priznavao da suverene države ne mogu biti ukinute, ali bi sila mogla biti obuzdana uz pomoć prava i ustanova kao što je to učinjeno na nivou unutrašnje politike. Liberalno rešenje sastojalo se u razvoju međunarodnih institucija koje bi bile analogne unutrašnjim zakonodavnim i sudskim, kako bi demokratske procedure mogle biti primenjene na međunarodnom nivou. Neki liberali tog vremena smatrali su ne samo da je Pr-

[37] Woodrow, Wilson, u: Ray S. Baker, William E. Dodd (urednici), *The Public Papers of Woodrow Wilson: War and Peace*, I, Harper, New York, 1927, str. 182-183.

vi svetski rat vođen da bi se svet učinio bezbednim mestom za demokratiju nego i da bi demokratija mogla da učini svet bezbednim. U januaru 1918. godine SAD su objavile saopštenje navodeći u četrnaest tačaka svoje razloge za ulazak u rat. Četrnaesta tačka je bila najvažnija. Ona je pozivala „na stvaranje, putem posebnog obavezujućeg sporazuma, opšteg udruženja nacija, u cilju pružanja uzajamnih jemstava političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta kako velikim, tako i malim državama". U stvari, Vilson je hteo da promeni međunarodni sistem – od jednog koji je bio zasnovan na politici ravnoteže snaga, u drugi koji je zasnovan na kolektivnoj bezbednosti.

Broj nastradalih u ratu 1914-1918.

Zemlja	Broj mrtvih u ratu
Austro-Ugarska	1.250.000
Britanija (uključujući teritoriju cele imperije)	900.000
Bugarska	100.000
Francuska	1.500.000
Nemačka	1.750.000
Italija	600.000
Rumunija	300.000
Rusija	1.750.000
Srbija	500.000
Turska	30.000
Sjedinjene Američke Države	112.000

Liga naroda

Uprkos tome što su kritičari zvali Vilsona utopistom, on je verovao da bi organizovanje međunarodne bezbednosti mogao biti praktičan pristup svetskoj politici. Znao je da samo sporazumi i ugovori na papiru neće biti dovoljni; potrebne su organizacije i pravila kako bi sporazumi bili primenjeni. Zato je Vilson polagao tako mnogo vere u ideju Lige naroda. Moralna snaga je bila značajna, ali je vojna sila bila neophodna da je podrži. Bezbednost je morala da bude kolektivna odgovornost. Ako bi se sve neagresivne države udružile, premoć bi bila na strani dobra. Međunarodna bezbednost bi bila kolektivna odgovornost u kojoj bi neagresivne države obrazovale koaliciju protiv agresora. Mir bi bio nedeljiv.

Kako države mogu da stvore takav novi sistem kolektivne bezbednosti? Prvo, pravnom zabranom agresije i ofanzivnog rata. Drugo, odvraćanjem agresije putem formiranja koalicije svih neagresivnih država. Ako bi se svi obavezali da priteknu u pomoć svakoj državi koja je žrtva bilo gde u svetu, onda bi premoć bila na strani neagresivnih snaga. Treće, ako odvraćanje ne uspe i dođe do agresije, sve države bi se saglasile da kazne državu koja je počinila agresiju. Ova doktrina kolektivne bezbednosti ima određenih sličnosti sa politikom ravnoteže snaga u smislu da su države pokušavale da odvrate agresiju obrazovanjem moćnih koalicija, a ako odvraćanje ne bi uspelo, bile su voljne da koriste silu.

Međutim, postoje tri značajne razlike između pristupa kolektivne bezbednosti i ravnoteže snaga. Prvo, u kolektivnoj bezbednosti naglasak je više na agresivnoj politici država nego na njenim sposobnostima. Ovo je u suprotnosti sa politikom ravnoteže snaga u kojoj su savezi bili stvarani protiv bilo koje države koja je postajala suviše jaka; odnosno, fokus je bio na kapacitetima država. Drugo, u sistemu kolektivne bezbednosti savezi nisu stvarani unapred, budući da se ne zna koja će država biti agresivna. Tu bi se primenjivao princip – svi protiv jednog kada je agresija počinjena, dok se u sistemu ravnoteže snaga savezi obrazuju unapred. Treće, kolektivna bezbednost bila je osmišljena da bude globalna i univerzalna, bez neutralnih država ili onih koje taj sistem iskorišćavaju ne doprinoseći mu. Ako bi previše država bilo neutralno, koalicija dobra bi mogla delovati slabo i njena sposobnost da odvrati ili kazni agresora bila bi umanjena.

Doktrina kolektivne bezbednosti bila je obuhvaćena Paktom Lige naroda koji je, sa druge strane, bilo deo ugovora kojima je okončan Prvi svetski rat. Nekoliko članova Pakta Lige naroda su naročito značajni. U članu 10 države su se obavezale da zaštite sve članice od agresije. U članu 11 svaki rat ili pretnja ratom proglašeni su brigom svih država. U članovima 12 i 15 države su se složile da svoje sporove podvrgnu arbitraži i da tri meseca nakon neuspele arbitraže ne ulaze u rat. Član 16, ujedno i najvažniji, kaže da bi svaki rat koji ne poštuje procedure Lige naroda bio smatran ratom protiv svih članica. Država koja bi započela rat bi bila odmah podvrgnuta ekonomskim sankcijama, a Savet Lige naroda bi mogao preporučiti dalje vojne mere.

Ovo tvrdo zvuči, ali su postojale i nejasnoće. Sve članice su morale da se saglase da se primeni kolektivna bezbednost. Tako je svaka država imala pravo veta. Kada su države potpisale Pakt, one su se obavezale na po-

štovanje člana 16, ali je u praksi ostajalo na državama da odluče koju vrstu sankcija će primeniti i kako će ih sprovesti; one za to nisu odgovarale nikakvoj višoj vlasti. Stoga Liga naroda nije bila korak ka svetskoj vladi u kojoj bi viša vlast mogla da obaveže države članice. Ona nije bila kraj anarhičnog sistema država, nego prvenstveno napor da države kolektivno disciplinuju one članice sistema koje krše pravo.

Kolektivna bezbednost u sebi sadrži dva povezana koncepta: *suverenost i međunarodno pravo*. Definicija suverenosti je veoma jednostavna: pravna suprematija unutar date teritorije. Proslavljena od strane državnih moralista i ustanovljena od strane Lige naroda, suverenost države je apsolutna i nepovrediva; vlade država imaju punu vlast unutar njihovih granica. Država može ograničiti tu vlast samo sopstvenim pristankom; odnosno, ako vlada potpiše ugovor kojim dopušta drugoj vladi da ima određeni uticaj u njenim domenima, što je pre sporazumno ograničavanje nego povreda suvereniteta. Tako su potpisivanjem Pakta Lige naroda države dobrovoljno prepustile nešto suverenosti međunarodnoj zajednici u zamenu za jemstva kolektivne bezbednosti i međunarodnog prava.

Prema Vilsonovom shvatanju, i kako proizlazi iz Pakta Lige naroda, međunarodno pravo nadilazi nacionalno, a time i suverenost u određenim slučajevima. Još od Vestfalskog mira 1648. godine ključno načelo međunarodnog prava bilo je da su države suverene osim kada povrede međunarodno pravo, u kom slučaju su podvrgnute kažnjavanju. Kolektivna bezbednost bila je u međunarodnom pravu ono što je policija u unutrašnjem pravu. Ipak, međunarodno pravo je bilo mnogo manje prihvaćeno od strane država nego unutrašnje pravo. Mnoge države odbile su da budu ograničene međunarodnim pravom i njegovo poštovanje smatrale pre dobrovoljnim nego obaveznim.

Sjedinjene Države i Liga naroda

U nevoljnosti država da žrtvuju deo svoje suverenosti u zamenu za kolektivnu bezbednost leži uzrok jedne od najizraženijih slabosti Lige: u neuspehu SAD da se pridruže nečemu što su same stvorile. Američki Senat je odbio da ratifikuje Pakt. Rezultat toga bio je da je sistem kolektivne bezbednosti morao da funkcioniše bez onoga ko je trebao da bude njegov najznačajniji akter.

Zašto su se Sjedinjene Države uzdržale kada je, u velikoj meri, Liga bila američki liberalni plan da se preuredi svetska politika? Posle Prvog svetskog rata, najveći deo Amerikanaca želeo je da se vrati u „normalnost". Mnogi su definisali „normalnost" kao izbegavanje mešanja u međunarodne poslove. Protivnici su tvrdili da je Monroova doktrina iz 1823. godine ograničila američke interese na Zapadnu hemisferu. Opozicija „zamkama savezništava" datira još od vremena Džordža Vašingtona. Vođa te opozicije Ligi naroda, senator Henri Kabot Lodž iz države Masačusets, pribojavao se da će član 16 Pakta oslabiti i američki suverenitet i ustavnu moć Senata da objavi rat. Lodž je podozrevao da Sjedinjene Države mogu biti uvučene u daleke ratove na osnovu odluka Lige da primeni kolektivnu bezbednost, umesto da to bude učinjeno odlukom Senata ili voljom američkog naroda.

Debata između predsednika Vilsona i senatora Lodža ponekad se predstavlja kao sukob između idealiste i realiste, ali ona se može posmatrati i kao debata između različitih oblika američkog moralizma. Vilsonovo tvrdoglavo odbijanje da se sporazume sa Lodžom bio je jedan deo problema. Izolacionizam Lodža odražavao je dugotrajni američki stav prema ravnoteži snaga u Evropi: evropske države čine prljave stvari u ime ravnoteže snaga i Amerikanci su bolji od toga. U suštini, međutim, Sjedinjene Države su bile u stanju da ignorišu politiku ravnoteže snaga u XIX veku zbog toga što su Amerikancima išle na ruku prednosti koje je imala britanska flota. Druge evropske zemlje nisu mogle da dopru do Zapadne hemisfere i zaprete Amerikancima. U stvari, politika Sjedinjenih Država nije bila uopšte izolacionistička kada se radilo o mešanju u poslove njihovih nejakih suseda u Centralnoj Americi, Meksiku ili na Kubi. Na kraju Prvog svetskog rata Amerikanci su bili oštro podeljeni između dva oblika moralizma i izolacionistički impuls prema evropskoj ravnoteži snaga bio je taj koji je odneo pobedu. Rezultat je bio da je zemlja koja je srušila ravnotežu snaga u Prvom svetskom ratu odbila da prihvati odgovornost za posleratni poredak.

Moja koncepcija Lige naroda je baš u ovome, da ona treba da deluje kao organizovana ljudska moralna snaga širom sveta, i da taj reflektor savesti bude uprt u svakoga ko bilo kad i bilo gde planira i sprema zlo i agresiju.

Vudro Vilson[38]

---

[38] Citirano u: Inis L. Claude, *Power and International Relations*, Random House, New York, str. 104.

Rani dani Lige

Francuska je želela više od svega na kraju Prvog svetskog rata vojne garancije da Nemačka neće ponovo postati moćna. Budući da Sjedinjene Države nisu htele da se pridruže Ligi naroda, Francuska je vršila pritisak na Britaniju da pruži bezbednosne garancije i želela je vojne pripreme za slučaj da nemačka moć bude obnovljena. Britanija se opirala argumentima da bi takav savez bio protiv duha kolektivne bezbednosti jer bi unapred identifikovao agresora. Štaviše, Britanija je smatrala Francusku jačom od Nemačke, zbog čega nije bilo potrebe za savezom, čak ni u pojmovima tradicionalne ravnoteže snaga. Britanija je govorila kako je važno reintegrisati Nemačku, baš kao što je Bečki kongres vratio Francusku u „Evropski koncert" na kraju Napoleonovih ratova. Ratno raspoloženje smirivalo se mnogo brže u Britaniji nego u Francuskoj i Britanci su smatrali da je vreme da umire Nemce vraćajući ih u proces.

Neosetljiva na takve argumente, Francuska je formirala saveze sa Poljskom, koja je obnovljena posle Prvog svetskog rata, i sa „Malom Antantom", Jugoslavijom, Čehoslovačkom i Rumunijom, državama nastalim od bivše Austro-ugarske imperije. Francuska politika je pokušala da sedi na dve stolice: ne samo da su ti savezi bili suprotni duhu kolektivne bezbednosti nego oni nisu mnogo učinili za Francusku u smislu ravnoteže snaga. Poljska je bila u lošim odnosima sa svojim susedima i nije bilo zamene za Rusiju koja je doživela ostrakizam zbog boljševičke revolucije. Države Male Antante bile su destabilizovane etničkim problemima i unutrašnjim podelama.

Nemačka je izašla iz Prvog svetskog rata strahovito oslabljena. Izgubila je 25.000 kvadratnih milja teritorije i sedam miliona stanovnika. Versajski mirovni ugovor, potpisan u junu 1919. godine, primorao je Nemačku da smanji vojsku na samo 100.000 ljudi i zabranio joj držanje vazduhoplovnih snaga. Ugovor je sadržao famoznu „klauzulu o ratnoj krivici", prema kojoj je Nemačka prouzrokovala rat. Budući da je bila okrivljena, Nemačka je morala i da plati. Reparacije su iznosile trideset tri milijarde dolara, iznos koji su Nemci smatrali nezamislivo visokim s obzirom na oštećenja koja su pretrpeli. Kada nisu platili, Francuzi su poslali trupe da okupiraju nemačku industrijsku oblast Rur dok ne plate. Stupivši u pasivan otpor, Nemačka je pretrpela ogromnu inflaciju koja je uništila ušteđevinu srednje klase. To je jedno za drugim uništilo izvore unutrašnje stabilnosti dok se Vajmarska republika borila da stvori demokratiju.

Italija nikada nije bila oduševljena Pariskim mirovnim ugovorima ili Ligom naroda. Italija je prvobitno bila u savezu sa Nemačkom i Austro-ugarskom, ali su na početku rata Italijani odlučili da će bolje proći sa saveznicima i promenili su stranu. U tajnom Londonskom memorandumu, potpisanom 1915. godine, Italiji je obećana kompenzacija na račun delova Austro-ugarskog carstva od kojih je nastala posleratna Jugoslavija. Italijani su očekivali da će ta obećanja biti ispoštovana, ali Vudro Vilson se usprotivio takvim staromodnim načinima podele plena i ratnom ponašanju. Povrh toga, nakon što su Musolini i fašisti preuzeli vlast 1922. godine, jedan od njihovih spoljnopolitičkih ciljeva bilo je sticanje slave i konačno ispunjavanje sudbine novog Rimskog carstva.

Sa takvim početkom, značajno je da je Liga uspela da učini bilo šta. Ipak, razdoblje od 1924. do 1930. bio je period relativnih uspeha. Izrađeni su planovi da se smanje reparacije koje je Nemačka morala da plati. Godine 1924. vlade su potpisale Protokol o mirnom rešavanju sporova u kome su se obavezale da će svoja sporna pitanja podvrgnuti arbitraži. Što je možda najvažnije, 1925. godine je Ugovor iz Lokarna dopustio Nemačkoj da uđe u Ligu naroda i dao joj mesto u njenom Savetu.

Ugovor iz Lokarna je imao dva aspekta. Na zapadu, Nemačka je jemčila da će njene granice sa Francuskom i Belgijom biti nepovredive. Alzas i Lorena, koje je Bizmark zauzeo u ratu 1870. godine, vraćene su Francuskoj Ugovorom iz Versaja, i Nemačka je obećala da će demilitarizovati zonu duž Rajne. Lokarno je reafirmisao ove rezultate. Na istoku, Nemačka je obećala da će prihvatiti arbitražu pre nego što nastavi sa promenama na njenim istočnim granicama sa Poljskom i Čehoslovačkom. Ova druga klauzula je trebalo da bude zvono za uzbunu, jer su sada postojale dve vrste granica oko Nemačke – nepovredivi deo na zapadu i deo o kojem se može pregovarati na istoku – ali, u to vreme, ovi sporazumi su izgledali kao napredak.

Liga je uspela da reši neke manje sporove, kao što je onaj između Grčke i Bugarske, i započela je proces pregovora o razoružavanju. Posle Vašingtonske konferencije iz 1921. godine, na kojoj su se Sjedinjene Države, Britanija i Japan saglasili o merama smanjenja pomorskog naoružanja, Liga je organizovala pripremne komisije za pregovore o razoružavanju širih razmera. Pripreman je teren za svetsku konferenciju do koje je konačno (prekasno) došlo 1932. Pored toga, 1928. države su se saglasile da zabrane rat u Brijan-Kelogovom paktu, koji je dobio ime po ministri-

ma spoljnih poslova Amerike i Francuske. Što je najvažnije, Liga je postala centar diplomatskih aktivnosti. Iako nisu bili članovi, Amerikanci i Rusi su počeli da šalju posmatrače na sastanke Lige u Ženevi. Svetski finansijski kolaps iz oktobra 1929. i uspeh Nacional-socijalističke partije na nemačkim izborima 1930. bili su vesnici problema koji će doći, iako je na godišnjoj skupštini Lige naroda septembra 1930. još vladao osećaj napretka. Taj optimizam povodom sistema kolektivne bezbednosti bio je raspršen tridesetih godina dvema krizama u Mandžuriji i Etiopiji.

Mandžurijski neuspeh

Da bismo razumeli slučaj Mandžurije, moramo shvatiti situaciju u Japanu. Japan se, od moguće žrtve imperijalne agresije sredinom XIX veka, do kraja veka transformisao u vrlo uspešnu imperijalističku zemlju. Japan je porazio Rusiju u ratu 1904-1905. godine, kolonizovao Koreju 1910. i pristupio savezničkim silama u Prvom svetskom ratu. Po završetku rata, Japan je tražio da ga prihvate kao veliku silu. Evropljani i Amerikanci su se tome protivili. U Parizu, vlade zapadnih zemalja odbacile su japanski predlog da Pakt Lige naroda potvrdi princip rasne jednakosti. U dvadesetim godinama, Amerikanci su usvojili rasističke zakone koji su isključivali japanske imigrante, a Britanija je okončala bilateralni ugovor sa Japanom. Mnogi Japanci su mislili da su se pravila promenila upravo onda kada je trebalo da oni uđu u klub velikih sila.

Kina je bila drugi akter u Mandžurijskoj krizi. Posle revolucije iz 1911. godine i pada mandžurijske dinastije Ćing koja je vladala od 1644. godine, Kina je postala republika. Nacija je, međutim, ubrzano zapadala u haos kako su izbijali regionalni građanski ratovi između sukobljenih vojnih zapovednika. Mandžurija, iako formalno deo Kine, bila je pod vlašću jednog od tih vojnih zapovednika i održavala je svoj kvazinezavisni status. Sa Čang Kaj-Šekom kao glavnim vojnim savetnikom Republike, Kineski nacionalistički pokret je pokušao da ujedini zemlju i ogorčeno je kritikovao neravnopravne ugovore koji su ponižavali i eksploatisali Kinu još od kraja imperijalističkog Opijumskog rata u XIX veku. Kako su kineski nacionalisti jačali tokom dvadesetih godina, povećavala su se trvenja sa Japanom i Kina je proglasila bojkot japanske robe.

Za to vreme u Japanu su se vojne i građanske frakcije borile za prevlast. Opšta ekonomska kriza koja je počela u poznim dvadesetim godi-

nama ostavila je Japan, ostrvsku državu, posebno ranjivim. Njegove vojne klike zadobile su prevlast. Septembra 1931. godine japanska vojska je inscenirala incident na mandžurijskoj železnici, gde su oni imali pravo da drže trupe još od Rusko-japanskog rata iz 1904-1905. Sabotaža na mandžurijskoj železnici bila je japanskim trupama izgovor da zauzmu celu Mandžuriju. Iako je Japan tvrdio da njegove akcije imaju za cilj da zaštite mandžurijsku železnicu, on je otišao još dalje i formirao marionetsku državu zvanu Mandžuko, za čijeg vladara je bio postavljen poslednji kineski car, Pu Ji. Kina je uputila žalbu Ligi naroda, ali je Japan sprečio usvajanje rezolucije koja je od njega zahtevala da povuče trupe. U decembru, Liga se saglasila da pošalje komitet pod rukovodstvom britanskog lorda Lajtona da istraži događaje u Mandžuriji.

Lord Lajton je najzad izvestio Ligu u septembru 1932. godine i odbacio japanski izgovor kao neopravdanu intervenciju. Iako je njegov izveštaj preporučio da članice Lige naroda ne priznaju državu Mandžuko, on nije pozivao na primenu sankcija u smislu člana 16 protiv Japana. U februaru 1933. godine Skupština Lige naroda glasala je sa 42:1 da se prihvati Lajtonov izveštaj o japanskoj invaziji na Mandžuriju. Protiv je glasao Japan, koji je potom istupio iz Lige naroda. Sve u svemu, slučaj Mandžurije je pokazao da su procedure Lige naroda spore, bojažljive i neefikasne. Mandžurijska epizoda je stavila na probu Ligu naroda, i Liga nije bila uspešna.

Etiopljanski debakl

Poslednji veliki test za sistem kolektivne bezbednosti Lige naroda desio se u Etiopiji 1935. godine. Ovog puta sankcije su bile primenjene, ali je rezultat ponovo bio neuspeh. Italija je dugo kovala planove da anektira Etiopiju; ne samo da je ona bila blizu italijanskih kolonija u Eritreji na Crvenom moru nego su se fašisti osećali uvređenim zbog toga što su Etiopljani osujetili italijanski napor da ih kolonizuju tokom imperijalističke ere u XIX veku. Fašistički ideolozi su tvrdili da ova istorijska „greška" mora biti ispravljena. Između 1934. i 1935. godine Italija je provocirala incidente na granici između Etiopije i Eritreje. Ona je to činila uprkos postojanju mirovnog ugovora između Etiopije i Italije, i uprkos činjenici da je Italija potpisala Brijan-Kelogov pakt koji je isključivao rat, da je bila

članica Lige naroda i da se obavezala da će se podvrgnuti arbitraži tri meseca pre nego bilo šta preduzme.

U oktobru 1935. godine Italija je izvršila invaziju na Etiopiju. Invazija je bila čist slučaj agresije i Savet Lige je izbegao italijanski veto proceduralnim putem – sazivajući specijalnu konferenciju koja će odlučiti o nametanju sankcija Italiji. Prisustvovalo je pedeset država i osam dana nakon invazije konferencija je preporučila državama članicama da uvedu četiri vrste sankcija: embargo na prodaju svih vojnih dobara Italiji; zabranu novčanih pozajmica Italiji; prestanak uvoza iz Italije; i odbijanje da se Italiji prodaju određena dobra koja je teško kupiti bilo gde, kao što su kaučuk i kalaj. Ali tri stvari bile su propuštene: Italiji je i dalje bilo dozvoljeno da kupuje čelik, ugalj i naftu; diplomatski odnosi nisu bili prekinuti; i Britanija nije zatvorila Suecki kanal kroz koji je Italija transportovala potrepštine za Eritreju.

Zašto članice Lige naroda nisu uradile više? Postojao je opšti optimizam da će sankcije prisiliti Italiju da se povuče iz Etiopije. Sankcije su sigurno imale uticaja na italijansku ekonomiju: italijanski izvoz opao je za jednu trećinu tokom godine, vrednost italijanske lire je opala i postojale su procene da će italijanske zlatne rezerve biti iscrpljene u roku od devet meseci. Ali osim što su bile bolne, sankcije nisu naterale Musolinija da promeni politiku prema Etiopiji. Bes Britanije i Francuske zbog Etiopije bio je više nego ublažen njihovom brigom za evropsku ravnotežu snaga. Britanija i Francuska su želele da izbegnu otuđenje Italije zbog toga što je Nemačka obnavljala svoju snagu, i Britanija i Francuska su mislile da bi bilo korisno imati Italiju u koaliciji protivteže Nemačkoj. Godine 1934, kada je izgledalo da će Hitler uzeti Austriju, Musolini je premestio italijanske trupe na granicu sa Austrijom i Hitler je ustuknuo. Britanci i Francuzi su se ponadali da će ubediti Musolinija da se pridruži koaliciji protiv Nemačke.

Tradicionalne diplomate nisu prekršile sistem kolektivne bezbednosti Lige naroda: one su ga reinterpretirale u skladu sa starim pristupom ravnoteže snaga. Iz perspektive ravnoteže snaga, poslednja stvar koju su oni hteli bila je da budu uvučeni u daleki sukob u Africi kada su imali gorućih problema u srcu Evrope. Daleka agresija u Africi, govorili su tradicionalni realisti, nije bila pretnja evropskoj bezbednosti. Pomirljivost i pregovori bili su potrebni da se Italija vrati nazad u koaliciju. Nije iznenađenje da su Britanci i Francuzi počeli da strahuju oko pitanja sankcija. Ser Semjuel Hoare i Pjer Laval, britanski i francuski ministar spoljnih po-

slova, sastali su se u decembru 1935. godine i skovali plan koji je predviđao podelu Etiopije na dva dela, jednog u italijanskoj, a drugog u zoni Lige naroda. Kada je neko odao taj plan štampi, došlo je do provale besa u Britaniji. Optužen da je prodao Ligu naroda i kolektivnu bezbednost, Hoare je bio prinuđen da podnese ostavku.

Ali u roku od tri meseca britanski stav se opet preokrenuo. U martu 1936. godine Hitler je odbacio Ugovore iz Lokarna i poslao nemačke trupe u demilitarizovanu Rajnsku oblast. Britanija i Francuska su odmah prestale da brinu za Etiopiju. Sastale su se sa Italijom da se dogovore kako da obnove ravnotežu snaga u Evropi. Ravnoteža snaga u Evropi prevladala je primenu doktrine kolektivne bezbednosti u Africi. U maju 1936. Italijani su mogli da okončaju svoju vojnu pobedu i do jula su sankcije bile uklonjene.

Najbolju rečenicu u ovoj tragediji izgovorio je delegat Haitija u Ligi naroda: „Veliki ili mali, jaki ili slabi, blizu ili daleko, beli ili obojeni, nemojmo nikad zaboraviti da svi jednog dana možemo postati nečija Etiopija."[39] I u roku od nekoliko godina većina evropskih država pala je kao žrtva Hitlerove agresije u Drugom svetskom ratu. Prvi napor sveta za kolektivnom bezbednošću bio je jedan žalosan neuspeh.

Poreklo Drugog svetskog rata

Drugi svetski rat bacio je u zasenak sve ostale ratove u pogledu ljudskih žrtava koje se procenjuju između 35 i 50 miliona ljudi. Rat je ostao zapamćen i po napretku u tehnologiji naoružanja. Tenkovi i avioni, koji su tek bili uvedeni u upotrebu u Prvom svetskom ratu i u njemu igrali beznačajnu ulogu, dominirali su Drugim svetskim ratom. Radar je igrao značajnu ulogu, na primer, u bici za Britaniju, jednom od prekretnih događaja u Drugom svetskom ratu. I na kraju rata, naravno, imamo atomske bombe i početak nuklearne ere.

Drugi svetski rat završio se bezuslovnom predajom. Za razliku od Prvog svetskog rata, zapadni saveznici su okupirali Nemačku i Japan i preobrazili njihova društva tokom trajanja okupacije. „Nemački problem" rešen je za pola veka podelom Nemačke. Drugi svetski rat je stvorio i bipolarni svet u kojem su Sjedinjene Države i Sovjetski Savez izašli iz su-

[39] F. P. Walters, *A History of the League of Nations*, London, Oxford University Press, 1952, str. 653.

Hladni rat

Imajući u vidu nasilnu prvu polovinu veka, najznačajnija odlika druge polovine XX veka bilo je odsustvo Trećeg svetskog rata. Umesto toga, tu je bio Hladni rat, razdoblje intenzivnog neprijateljstva bez stvarnog rata. Neprijateljstvo je bilo toliko intenzivno da su mnogi očekivali oružane sukobe između supersila. Do borbi je dolazilo, ali na periferiji i ne direktno između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Hladni rat trajao je četiri decenije, od 1947. do 1989. godine. Vrhunac Hladnog rata je bio od 1947. do 1963. godine, kada je bilo tek nekoliko ozbiljnih pregovora između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Između 1945. i 1952. nije bilo čak ni sastanaka na vrhu. Džordž Kenan, ambasador Sjedinjenih Država u Moskvi 1952, uporedio je svoju izolaciju u američkoj ambasadi sa iskustvom svog zarobljeništva u Berlinu tokom Drugog svetskog rata. Kasnije faze Hladnog rata tokom sedamdesetih i osamdesetih godina su bile dosta drugačije. Amerikanci i Sovjeti su imali brojne kontakte i stalno su pregovarali o ugovorima o kontroli naoružanja. Do kraja Hladnog rata došlo je dosta brzo sa promenom sovjetske politike nakon dolaska Mihaila Gorbačova na vlast 1985. Sovjetska hegemonija nad Istočnom Evropom se urušila 1989. godine, a sam Sovjetski Savez se raspao 1991.

Odvraćanje i zaprečavanje

Ono što Hladni rat čini izuzetkom jeste da je to bilo razdoblje duge napetosti koje se nije završilo ratom između dve rivalske države. Postoje različita objašnjenja zašto je to bilo tako, i o njima će biti reči. Zbog svog neobičnog toka Hladni rat pruža jedinstvenu perspektivu međunarodnih odnosa i osvetljava dinamike dva izbora u spoljnoj politici koja države mogu da učine: izabrati da se *odvrati* ili izabrati da se *obuzda širenje uticaja neke države*.

Odvratiti znači obeshrabriti pomoću straha, i to nije novina Hladnog rata. Tokom istorije države su stvarale vojske, formirale saveze i upućiva-

le pretnje da bi odvratile druge zemlje od napada. Tokom Hladnog rata i sa pojavom nuklearnog naoružanja supersile su više zavisile od obeshrabrivanja putem pretnji nego od odbrane nakon što dođe do napada. Odvraćanje u Hladnom ratu je bilo vezano za celokupnu strategiju nuklearnog odvraćanja, ali je bilo i nastavak logike ravnoteže snaga. Odvraćanje nuklearnom pretnjom bio je jedan od načina na koji je svaka supersila pokušala da spreči drugu da stekne prednost i time naruši ravnotežu snaga između njih. Kao što ćemo videti, odvraćanje je često povećavalo napetost između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza i nije uvek lako dokazati da je odvraćanje delovalo. Uvek postoji opasnost od sumnjivih uzročnosti. Ako je profesorka rekla kako su njena predavanja držala slonove izvan učionica, bilo bi teško opovrgnuti njenu tvrdnju ako nijedan slon nije nikada došao na čas. Možemo proveriti takve tvrdnje koristeći protivpitanje: koliko je verovatno da bi slon ikada došao na čas?

Koncept odvraćanja bio je povezan sa politikom *zaprečavanja*. Tokom Hladnog rata zaprečavanje se odnosi na posebnu američku politiku obuzdavanja širenja sovjetskog komunizma kako bi se unapredio liberalni ekonomski i politički svetski poredak. Ali, kao ni odvraćanje, ni zaprečavanje nije nastalo sa Hladnim ratom, iako pojam potiče iz tog vremena. Zaprečavanje je vekovima bilo osnovno sredstvo spoljne politike. U XVIII veku konzervativne monarhističke države Evrope su pokušale da spreče širenje ideologije slobode i jednakosti koju je podupirala Francuska revolucija, ili, čak i ranije, rimokatolička crkva je u Protivreformaciji pokušala da obuzda širenje Reformacije i ideala Martina Lutera. Postoje različiti oblici obuzdavanja. Ono može biti ofanzivno ili defanzivno. Može koristiti vojnu moć u obliku rata ili saveza; može koristiti ekonomsku moć u vidu trgovinskih blokada ili sankcija; i može koristiti meku moć u vidu širenja ideja i vrednosti. Tokom Hladnog rata Sjedinjene Države su se kretale između ekspanzivne politike zaprečavanja komunizma i umerenije politike obuzdavanja Sovjetskog Saveza.

Tri pristupa Hladnom ratu

Ko ili šta je izazvalo Hladni rat? Gotovo od samog početka ovo je bila tema žestokih debata između naučnika i političara. Postoje tri glavne škole mišljenja: *tradicionalisti*, *revizionisti* i *postrevizionisti*.

Tradicionalisti (poznati i kao ortodoksni) tvrde da je odgovor na pitanje ko je započeo Hladni rat vrlo jednostavan: Staljin i Sovjetski Savez. Na kraju Drugog svetskog rata američka diplomatija je bila defanzivna, dok su Sovjeti bili agresivni i ekspanzivni. Amerikanci su samo polako postali svesni prirode sovjetske pretnje.

Kakav dokaz tradicionalisti pružaju? Odmah posle rata Sjedinjene Države su predložile jedan univerzalni svetski poredak i kolektivnu bezbednost kroz Ujedinjene nacije. Sovjetski Savez nije shvatio ozbiljno Ujedinjene nacije jer je želeo da proširi svoju sferu uticaja u Istočnoj Evropi i da dominira njome. Nakon rata, Sjedinjene Države su demobilisale svoje trupe, dok je Sovjetski Savez zadržao velike armije u Istočnoj Evropi. Sjedinjene Države su priznale sovjetske interese; na primer, kada su se Ruzvelt, Staljin i Čerčil sastali u februaru 1945. godine u Jalti, Amerikanci su im se uklonili sa puta kako bi izašli u susret sovjetskim interesima. Staljin se, ipak, nije pridržavao dogovora, naročito kad nije dozvolio slobodne izbore u Poljskoj.

Sovjetski ekspanzionizam je dalje bio potvrđen činjenicom da je Sovjetski Savez sporo povlačio trupe iz severnog Irana posle rata. One su na kraju povučene, ali tek nakon pritiska. Komunisti su 1948. godine preuzeli čehoslovačku vladu. Sovjetski Savez je sprovodio blokadu Berlina 1948. i 1949. godine, pokušavajući da istisne zapadne vlade. Godine 1950. komunistička severnokorejska armija je prešla preko granice u Južnu Koreju. Prema tradicionalistima, ovi događaji su Sjedinjene Države postepeno učinili svesnim pretnje sovjetskog ekspanzionizma i pokrenuli Hladni rat.

Revizionisti, koji su pisali uglavnom šezdesetih i ranih sedamdesetih godina, veruju da je Hladni rat pre izazvan američkim nego sovjetskim ekspanzionizmom. Njihov dokaz je to kako na kraju Drugog svetskog rata svet nije bio zaista bipolaran – Sovjeti su bili mnogo slabiji od Sjedinjenih Država, koje su bile ojačane ratom i imale nuklearno oružje koje Sovjeti nisu imali. Sovjetski Savez je izgubio gotovo trideset miliona ljudi, a industrijska proizvodnja je iznosila samo polovinu u odnosu na nivo iz 1939. godine. Staljin je rekao američkom ambasadoru Averelu Harimanu u oktobru 1945. da će se Sovjeti okrenuti sebi kako bi popravili domaću štetu. Štaviše, kažu revizionisti, Staljinova spoljna politika u ranom posleratnom periodu je bila prilično umerena: Staljin je u Kini pokušao da spreči Mao Ce Tungove komuniste u preuzimanju vlasti; u grčkom građanskom ratu je pokušao da obuzda grčke komuniste; i dozvolio je postojanje nekomunističkih vlada u Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Finskoj.

Revizionisti su došli do dve varijacije kojima se naglašavaju prvi i drugi nivo tumačenja. „Revizionisti prvog nivoa" naglašavaju značaj pojedinaca i tvrde da je Ruzveltova smrt u aprilu 1945. godine bila ključni događaj jer je američka politika postala oštrija otkako je predsednik Hari S. Truman došao na vlast. U maju 1945. Sjedinjene Države su tako naglo ukinule program zajmova iz ratnog perioda pomoći da su neki brodovi koji su se kretali ka sovjetskim lukama morali da se okrenu nasred okeana. Na Konferenciji u Potsdamu blizu Berlina u julu 1945. Truman je pokušao da zaplaši Staljina pominjući atomsku bombu. U Sjedinjenim Državama, Demokratska stranka se postepeno sa levice i centra okretala ka desnici. Truman je 1948. godine otpustio Henrija Valasa, sekretara za poljoprivredu, koji se zalagao za bolje odnose sa Sovjetima. U isto vreme, Džejms Forestal, novi Trumanov sekretar za odbranu, bio je žestok antikomunista. Meki revizionisti kažu da ove personalne promene pomažu da se objasni zašto su Sjedinjene Države postale tako antisovjetske.

„Revizionisti drugog nivoa" imaju drugačiji odgovor. Oni problem vide ne u pojedincima, nego u prirodi kapitalizma Sjedinjenih Država. Gabrijel i Džojs Kolko, kao i Vilijam A. Vilijams, na primer, tvrde da je američkoj ekonomiji bio neophodan ekspanzionizam, i da su Sjedinjene Države planirale da svet učine bezbednim ne za demokratiju, nego za kapitalizam. Američka ekonomska hegemonija ne bi mogla da trpi bilo koju državu koja bi pokušala da organizuje autonomni ekonomski prostor. Američke vođe su strahovali da se ne ponove tridesete godine, jer bi bez spoljne trgovine došlo do nove Velike depresije. Maršalov plan pomoći Evropi bio je samo način da se proširi američka ekonomija. Sovjeti su imali pravo što su ga odbili kao pretnju svojoj sferi uticaja u Istočnoj Evropi. Prema Vilijamsovim rečima, Amerikanci su uvek davali prednost politici otvorenih vrata u međunarodnoj ekonomiji zato što su očekivali da prođu kroz njih.

Postrevizionisti kasnih sedamdesetih i osamdesetih godina, kako je tumačio Džon Luis Gedis, imaju drugo objašnjenje koje se usredsređuje na strukturni nivo. Oni smatraju da ni tradicionalisti niti revizionisti nisu u pravu zato što nikoga ne treba kriviti za početak Hladnog rata. To je bilo neizbežno, ili gotovo neizbežno, zbog bipolarne strukture posleratne ravnoteže snaga. Godine 1939. je postojao multipolarni svet sa sedam velikih sila, ali su posle razaranja prouzrokovanih Drugim svetskim ratom ostale samo dve supersile: Sjedinjene Države i Sovjetski Savez. Bipolarnost plus

posleratna slabost evropskih država stvorili su vakuum moći u koji su Sjedinjene Države i Sovjetski Savez bile uvučene. Morali su da dođu u sukob i zbog toga je, kažu postrevizionisti, besmisleno tražiti krivca.

Sovjeti i Amerikanci su imali različite ciljeve na kraju rata. Sovjeti su hteli opipljiv posed – teritoriju. Amerikanci su imali neopipljive, odnosno ciljeve koji su se odnosili na društvo – interesovao ih je opšti kontekst svetske politike. Društveni ciljevi sukobili su se sa ciljevima posedovanja kada su Sjedinjene Države promovisale globalni UN sistem, dok su Sovjeti nastojali da konsoliduju svoju sferu uticaja u Istočnoj Evropi. Ove razlike u stilu, međutim, ne daju osnov Amerikancima za osećaj prednosti u moralnom smislu, kažu postrevizionisti, jer su Sjedinjene Države imale koristi od Ujedinjenih nacija i, sa većinom glasova na svojoj strani, njima nisu bile mnogo ograničene. Sovjeti su možda imali sferu uticaja u Istočnoj Evropi, ali su i Sjedinjene Države imale sferu uticaja na Zapadnoj hemisferi i u Zapadnoj Evropi.

Sjedinjene Države i Sovjetski Savez su morale da se šire, kažu postrevizionisti, ne zbog ekonomskog determinizma koji revizionisti naglašavaju, nego zbog prastare bezbednosne dileme država u jednom anarhičnom sistemu. Ni Amerikanci niti Sovjeti nisu mogli da dozvole drugome da dominira Evropom, kao što ni Atinjani nisu mogli sebi dozvoliti da puste da Korinćani zadobiju kontrolu nad mornaricom Korkire. Kao dokaz, postrevizionisti citiraju Staljinovo objašnjenje jugoslovenskom vođi Milovanu Đilasu 1945. godine: „Ovaj rat nije kao u prošlosti; ko god okupira teritoriju nameće joj i sopstveni društveni sistem. Svako nameće vlastiti sistem onoliko daleko koliko njegova armija može da stigne."[48] Drugim rečima, u jednom ideološkom bipolarnom svetu, država koristi svoje vojne snage kako bi nametnula društva slična sopstvenim, u cilju osiguranja vlastite bezbednosti. Ruzvelt je nešto slično rekao Staljinu u jesen 1944: „U ovom globalnom ratu bukvalno ne postoje pitanja, politička ili vojna, za koja Sjedinjene Države nisu zainteresovane."[49] Imajući u vidu ovu bipolarnu strukturu, kažu postrevizionisti, pokrenula se spirala neprijateljstva: nesreća u jednoj zemlji rađa nesreću u drugoj. Obe počinju da doživljavaju neprijatelja kao analognog Hitleru u tridesetim godinama. Kako su viđenja druge strane postajala tvrđa, tako se Hladni rat produbljivao.

[48] Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, prevod Michael. B. Petrovich, Harcourt Brace Jovanovich San Diego, CA, 1962, str. 114.

[49] Ralph B. Leverng, *The Cold War*, 1945-1972, Harlan Davidson, Arlington Heights, IL, 1982, str. 15.

Od kraja Hladnog rata skromni dotok dokumenata iz nekada nepristupačnih sovjetskih arhiva dao je novi podstrek za raspravu povodom toga čija je strana započela sukob. Džon Luis Gedis je, na primer, postao sve više uveren da SSSR nosi glavnu odgovornost za početak i prirodu sukoba supersila. On navodi ideološku tvrdoću Staljina i drugih sovjetskih vođa, kao i jednako rigidnu posvećenost Kremlja da održava formalnu imperiju u svojoj sferi uticaja. Vraćanje Gedisa tradicionalističkom gledištu je naišlo na sumnjičav prijem u nekim stručnim krugovima, što jemči da će se rasprava nastaviti u doglednoj budućnosti.

Ruzveltova politika

Frenklin Ruzvelt je hteo da izbegne greške Prvog svetskog rata, pa je, umesto mira nalik Versajskom, zahtevao bezuslovnu predaju Nemačke. Hteo je liberalni trgovinski sistem kako bi izbegao protekcionizam koji je oštetio svetsku ekonomiju u tridesetim godinama i doprineo početku rata. Sjedinjene Države bi izbegle svoje naginjanje izolacionizmu koje je bilo tako štetno tridesetih godina. One bi pristupile novoj i snažnijoj Ligi naroda u vidu Ujedinjenih nacija, sa moćnim Savetom bezbednosti. Kordel Hal, državni sekretar tokom većeg dela rata, bio je posvećeni sledbenik Vilsona, a javno mnjenje u Sjedinjenim Državama je snažno podržavalo Ujedinjene nacije.

Da bi unapredio i proširio svoju veliku zamisao, Ruzveltu je bila potrebna dvostranačka domaća podrška za njegovu međunarodnu poziciju. Na spoljnom planu, morao je da ubedi Staljina da će njegove bezbednosne potrebe biti zadovoljene pristupanjem Ujedinjenim nacijama.

„Predsednik se ponašao kao da je prirodna saradnja, onako kako su Amerikanci razumevali taj pojam, bila moguća i tokom i nakon rata. Ruzvelt je očigledno zaboravio, ako je ikada i znao, da on u Staljinovim očima nije bio mnogo različit od Hitlera – obojica su bili vođe moćnih kapitalističkih država čije su se dugoročne ambicije sukobile sa ambicijama Kremlja."

Vilijem Taubmen[50]

Ruzvelta su optuživali da je imao naivan pristup posleratnom planiranju. Njegova osnovna zamisao nije bila naivna, ali neke od njegovih

[50] William Taubman, *Stalin's American Policy,* Norton, New York, 1982, str. 36.

taktika jesu. Previše je verovao u Ujedinjene nacije, precenivši pri tom izvesnost naginjanja izolacionizmu i, što je najvažnije, potcenio je Staljina. Ruzvelt je mislio da može da se ponaša prema Staljinu na način na koji bi tretirao svoje kolege američke političare, obgrljujući ga rukom, na taj način povezujući političara sa političarom.

Ruzvelt nije u potpunosti shvatio da je Staljin, kao i njegovi ljudi, bio totalitarista, „koji je u ime naroda ubio milione; koji je, da bi se odbranio od Hitlera, potpisao pakt sa njim, podelio sa njim ratni plen, i, kao i on, proterao, uništio, ili porobio susedne narode; koji stoji po strani i grmi protiv demokratija kako se Nemačka pomera ka zapadu, a onda njih krivi što nisu dovoljno pomogli kada je Hitler krenuo na istok".[51]

Ruzvelt je pogrešno protumačio Staljina, ali nije prodao američke interese na Konferenciji u Jalti 1945. godine, kako su neki kasnije tvrdili. Ruzvelt nije bio naivan u svim aspektima svoje politike. Pokušao je da veže ekonomsku pomoć za političke ustupke Sovjeta i odbio je da podeli tajne o atomskoj bombi sa njima. On je jednostavno bio realan povodom pitanja ko će imati trupe u Istočnoj Evropi na kraju rata i, sledstveno tome, ko će imati prevlast u tom regionu. Ruzveltove greške su bile u tome što je mislio da Staljin vidi svet na njegov način, da razume unutrašnju politiku Sjedinjenih Država i da će u odnosima sa Staljinom biti od pomoći one iste američke političke veštine kojima je lider ostavljao razlike po strani i pozivao na prijateljstvo.

Staljinova politika

Staljinovi planovi neposredno posle rata bili su da učvrsti unutrašnju kontrolu. Drugi svetski rat je prouzrokovao ogromnu štetu Sovjetskom Savezu, ne samo u već opisanim strašnim ljudskim i industrijskim gubicima nego i u odnosu na komunističku ideologiju. Mnogi su u Sovjetskom Savezu sarađivali sa Nemcima zbog otpora oštrini komunističke vladavine. Nemačka invazija je ozbiljno oslabila Staljinovu vlast. Zaista, Staljin je tokom rata morao da poveća pozivanje na ruski nacionalizam zato što oslabljena komunistička ideologija nije bila dovoljna da motiviše njegov narod. Staljinova izolacionistička politika na kraju rata bila je smišljena da odstrani uticaje koji su dolazili iz Evrope i Sjedinjenih Dr-

[51] Isto, str. 37.

žava. Staljin je koristio Sjedinjene Države kao objektivnog neprijatelja, podstičući sovjetski narod da se zatvori, povuče i ne veruje strancima. Iz toga ne proizlazi da je Staljin želeo Hladni rat do kojeg je došlo.

Staljin je više želeo određenu saradnju, posebno ako bi mu pomagala da sledi svoje ciljeve u Istočnoj Evropi i donela neku ekonomsku pomoć iz Sjedinjenjih Država. Kao dobar komunista, verovao je da će Sjedinjene Države morati da mu pruže ekonomsku pomoć, budući da je kapitalistički sistem morao da izvozi kapital zbog nedovoljne domaće potražnje. Staljin je, takođe, verovao da će se u narednih deset ili petnaest godina pojaviti sledeća kriza kapitalističkog sistema i da će u to vreme Sovjetski Savez biti oporavljen i spreman da izvuče korist iz neizbežnog sukoba sa kapitalistima.

U pogledu spoljne politike, Staljin je želeo da se zaštiti kod kuće, kao i da osigura prevlast koju je Sovjetski Savez obezbedio u Istočnoj Evropi paktom sa Hitlerom 1939. godine. Staljin je takođe želeo da ispita slabe tačke kapitalizma, nešto što se bolje radi kada nema krize. Staljin je 1941. godine rekao britanskom ministru spoljnih poslova Entoniju Idnu da više voli aritmetiku nego algebru; drugim rečima, želeo je praktičan pre nego teorijski pristup. Kada je Vinston Čerčil predložio formulu posleratne podele uticaja na Balkanu, odnosno neke zemlje pod britanskom, a neke pod sovjetskom kontrolom, a u ostalim 50:50, Staljin je bio veoma voljan da prihvati tu ideju. Neki nagoveštaji Staljinovog početnog opreza u neposrednoj podršci komunističkim vladama u Kini, Čehoslovačkoj i Mađarskoj dobro su se uklopile u njegov više aritmetički nego algebarski pristup u postizanju vlastitih ciljeva. Staljin je bio posvećeni komunista koji je, iako je svet video u okviru komunizma, često koristio pragmatične taktike.

Faze sukoba

Rane etape Hladnog rata mogu biti podeljene u tri faze: 1945-1947. godine – postepeno nastajanje; 1947-1949. godine – objava Hladnog rata; 1950-1962. godine – vrhunac Hladnog rata.

Ni Staljin, ni Truman nisu želeli Hladni rat. Na kraju Drugog svetskog rata, Truman je poslao Ruzveltovog bivšeg pomoćnika Harija Hopkinsa u Moskvu da ispita da li se mogu postići neki dogovori. Čak i nakon Konferencije u Potsdamu, Truman je nastavio da smatra Staljina umere-

nim. I zaista, čak 1949. godine uporedio je Staljina sa svojim starim prijateljem Bosom Pendergasom u Kanzas Sitiju. Džordž Kenan je, pišući kao *chargé d'affaires* američke ambasade iz Moskve 1946. godine, pokušavao da upozori američke donosioce odluka na Staljinovu pravu prirodu i namere, a Vinston Čerčil je održao čuveni govor u Fultonu, država Misuri, upozoravajući da „gvozdena zavesa" pada preko Evrope. Dok je državni sekretar Džejms Berns i dalje pokušavao da pregovara o posleratnom ugovoru sa Sovjetima, Truman je zatražio od svog pomoćnika Klarka Kliforda da pripremi izveštaj o stvarnim planovima Sovjeta. Kliford je razgovarao sa raznim ljudima i došao do zaključka da je Kenan bio u pravu: Sovjeti su želeli da se prošire gde god bi videli pogodnu priliku. Kada je Truman primio izveštaj decembra 1946, rekao je ipak Kliffordu kako ne želi da njegovi rezultati budu obznanjeni, jer je i dalje pokušavao da prati veliki Ruzveltov projekat i nije još bio razvio novu strategiju.

Šest pitanja je doprinelo kasnijoj promeni američke strategije i nastanku Hladnog rata. Jedno se ticalo Poljske i Istočne Evrope. Poljska je, naravno, bila jedan od neposrednih uzroka Drugog svetskog rata i Amerikanci su verovali da je Staljin prekršio jasnu obavezu da održi slobodne izbore u Poljskoj posle rata. Međutim, nije bilo jasno na šta je Staljin bio pristao. Kada su se Staljin i Ruzvelt sastali u Teheranu 1943. godine, Ruzvelt je pokrenuo poljsko pitanje, ali je apelovao na Staljina u kontekstu američkih izbora 1944. godine: bližili su mu se izbori, bilo je mnogo poljsko-američkih glasača i morao je da im kaže da će u Poljskoj biti izbora nakon rata. Staljin, koji nikada nije brinuo o izborima u Sovjetskom Savezu, nije ozbiljno shvatio Ruzveltovu brigu. Sporazum iz Jalte, iz februara 1945. godine, takođe je bio donekle nejasan, i Staljin je proširio značenje njegovih odredbi koliko god je mogao, i u tom smislu postavio marionetsku vladu u Varšavi nakon što su sovjetske trupe oterale Nemce. Amerikanci su se osećali prevarenim, ali je Staljin osećao da će se Amerikanci prilagoditi realnosti da su sovjetske trupe te koje su oslobodile Poljsku.

U maju 1945. godine program pomoći je bio iznenada zaustavljen i ekonomski odnosi između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza su postali zategnuti. Naglo okončanje programa pomoći donekle je bila birokratska greška, ali ukupna situacija se nije poboljšala kada su u februaru 1946. Sjedinjene Države odbile sovjetski zahtev za zajam. Sovjeti su te postupke protumačili kao ekonomsko sredstvo čiji su ciljevi bili neprijateljski.

Nemačka je bila treći problem. Na sastanku u Jalti Amerikanci i Sovjeti su se složili da Nemačka treba da plati dvadeset milijardi dolara rat-

ne štete, od čega bi polovina pripala Sovjetskom Savezu. Detalji o tome kako bi se i kada vršila plaćanja nisu dogovoreni u Jalti, iako su se obe strane saglasile da o tome pregovaraju kasnije. Na Potsdamskom sastanku u julu 1945. godine Sovjeti su zahtevali svojih deset milijardi; štaviše, tražili su ih iz zapadnih zona Nemačke koju su Amerikanci, Britanci i Francuzi okupirali. Hari Truman, zabrinut kako će se Nemačka ponovo izgraditi, rekao je da ako Sovjeti žele da uzmu deset milijardi od Nemačke, treba da ih uzmu iz istočne zone koju su okupirali; ako išta bude preostalo nakon rekonstrukcije zapadnog dela Nemačke, on će obavestiti Sovjete. Tako je počela serija podela između Amerikanaca i Sovjeta oko toga kako obnoviti Nemačku. Amerikanci su, zajedno sa Britancima i Francuzima, stvorili jedinstvenu monetu u zapadnim zonama, otpočevši proces integracije Zapadne Nemačke, što je prouzrokovalo da Sovjeti učvrste kontrolu nad istočnom zonom Nemačke.

Istočna Azija je, takođe, bila problem. Sovjeti su bili neutralni na Pacifiku sve do poslednje nedelje rata. Tada su Sovjeti objavili rat Japanu, zauzimajući Mandžuriju i četiri ostrva na severu Japana. U Potsdamu Sovjeti su tražili okupacionu zonu u Japanu, kao što je bila američka okupaciona zona u Nemačkoj. Trumanov odgovor je, zapravo, bio da su Sovjeti kasno stigli na zabavu, tako da nema zone. Sa američke tačke gledišta, ovo je izgledalo savršeno razumno, ali je situacija podsetila Sovjete na Istočnu Evropu, gde su Amerikanci hteli slobodne izbore i uticaj, iako je sovjetska armija prva bila stigla. Sovjeti su videli situaciju na Dalekom Istoku kao analognu Istočnoj Evropi, dok su Amerikanci to videli kao još jedan primer sovjetskog pritiska u cilju sopstvene ekspanzije.

Peto pitanje bila je atomska bomba. Ruzvelt je odlučio da ne podeli tajnu atomske bombe sa Sovjetskim Savezom. Većina istoričara se sada slažu da je Truman bacio bombu na Hirošimu i Nagasaki, pre svega, kako bi ubrzao kraj rata sa Japanom, a ne da bi zaplašio Sovjetski Savez, kako su tvrdili neki revizionisti. Ali on jeste očekivao da će bomba imati određene političke posledice. Na sastanku u Potsdamu, kada je Truman kazao Staljinu kako Amerika ima atomsku bombu, Staljin je ostao nepromenjenog izraza lica i naizgled nije bio impresioniran. Naravno, to je Staljin već znao od svojih špijuna, ali je njegova mirnoća donekle predstavljala udar za Amerikance. Kada su Sjedinjene Države 1946. godine predložile Plan Baruh za kontrolu nuklearnog naoružanja od strane UN, Staljin ga je odbio jer je hteo da izradi sopstvenu bombu. Kako je on to vi-

deo, bomba pod međunarodnom kontrolom bi i dalje bila američka bomba, jer su samo Amerikanci znali kako da je naprave. Daleko je bolje za sovjetsku bezbednost da imaju sopstvenu bombu (čiju su eksploziju na kraju izveli 1949).

Šesto pitanje ticalo se zemalja Istočnog Mediterana i Srednjeg Istoka, gde su Britanci bili uticajni pre Drugog svetskog rata. Posle rata desilo se nekoliko stvari. Prvo, Sovjeti su odbili da povuku trupe iz Severnog Irana u martu 1946. godine. Sjedinjene Države su podržale Iran u raspravi u Ujedinjenim nacijama. Sovjeti su se na kraju povukli, ali je taj događaj izazvao prilično gorčine. Potom je Sovjetski Savez počeo da vrši pritisak na Tursku, svog suseda na jugu, a izgledalo je da grčki komunisti dobijaju građanski rat u Grčkoj. Još jednom, Zapad je verovao da su Sovjeti u ekspanziji.

Ovih šest pitanja su bila realna, iako je u gotovo u svakom od njih bilo pogrešnih opažanja. Da li su ona mogla biti rešena pregovorima ili popuštanjem? Da li bi popuštanje delovalo? Verovatno ne. Kenan je smatrao da je Staljinova namera bila da isproba svaku slabu tačku. Popuštanje bi bilo shvaćeno kao slaba tačka i navelo na dalja isprobavanja. U junu 1946. godine Maksim Litvinov, bivši sovjetski ministar inostranih poslova, upozorio je američkog državnog sekretara protiv bilo kakvih ustupaka, jer je osnovni uzrok napetosti „ideološka koncepcija koja ovde preovladava o tome da je sukob između komunizma i kapitalizma neizbežan". Ustupci bi samo doveli do „suočavanja Zapada, pre ili kasnije, sa novom serijom zahteva"[52]. Popuštanje verovatno ne bi uspelo, ali tvrđe pogađanje je moglo da ograniči neke od događaja koji su doveli do nastanka Hladnog rata. Taktički uticaj čvršće američke pozicije na Staljinov pragmatizam, plus volja za pregovaranje, mogli su da daju bolje rezultate u tom ranom periodu od 1945. do 1947. godine.

Druga faza, objava Hladnog rata od 1947. do 1949. godine, proistekla je iz problema u Grčkoj i Turskoj. Velika Britanija, ozbiljno oslabljena Drugim svetskim ratom, osećala je da više ne može da osigura bezbednost u Istočnom Mediteranu. Ujedinjene nacije su morale da odluče da li da dozvole da dođe do vakuuma ili da zamene britanske snage obezbeđujući pomoć Grčkoj i Turskoj. To je podrazumevalo značajan preokret u odnosu na tradicionalnu američku spoljnu politiku. Truman nije bio siguran da bi američko javno mnjenje podržalo takvo kretanje. I dalje je

[52] Ibid., str. 131.

postojao strah da bi izolacionizam bio osnova američke posleratne spoljne politike. Truman je pitao senatora Artura Vandenberga, republikanskog lidera iz Mičigena, da li bi se Senat saglasio sa pružanjem pomoći Grčkoj i Turskoj. Vandenberg je rekao da bi Truman morao da ih „prestraši" kako bi dobio podršku Kongresa za ovaj preokret tradicionalne američke politike. Tako da kada je Truman objašnjavao promenu politike, on nije govorio o potrebi da se održi ravnoteža snaga u Istočnom Mediteranu obezbeđivanjem pomoći Grčkoj i Turskoj. Umesto toga, govorio je o potrebi da se svuda zaštite slobodni narodi. Ovo moralističko, ideološko objašnjenje američke pomoći postalo je poznato kao Trumanova doktrina.

Džordž Kenan, koji se tada vratio u Stejt Department, suprotstavio se ideološkom načinu osmišljavanja spoljne politike, tvrdeći da je suviše neodređen i da bi mogao dovesti zemlju u nevolju. I zaista, postojale su ogromne nejasnoće u politici zaprečavanja koja je proizlazila iz Trumanove doktrine. Da li su Sjedinjene Države bile zainteresovane da obuzdaju sovjetsku moć ili komunističku ideologiju? U početku je izgledalo da su zaprečavanje sovjetske moći i obuzdavanje komunističke ideologije jedno isto, ali kada se kasnije tokom Hladnog rata komunistički pokret podelio, nejasnoće su postale značajne.

Da li je Truman pogrešio u preuveličavanju značaja pretnje i ideološkim razlozima za promenu politike? Neki posmatrači su smatrali da je teže izmeniti javno mnjenje u demokratijama, nego promeniti politiku u totalitarnim zemljama. Oni tvrde da je preuveličavanje opasnosti ubrzalo proces promena u demokratijama. Neophodno je jače pritegnuti uzde da bi se pokrenula neobuzdana zaprega. Bez obzira na to da li je preterivanje bilo neophodno ili ne, doprinelo je promeni prirode Hladnog rata.

U junu 1947. godine državni sekretar Džordž Maršal je objavio plan za ekonomsku pomoć Evropi. Inicijalni predlog Maršalovog plana je pozivao Sovjetski Savez i Istočnu Evropu da se pridruže ako žele, ali je Staljin izvršio snažan pritisak na zemlje Istočne Evrope da to ne učine. Staljin nije posmatrao Maršalov plan kao američku velikodušnost, nego kao ekonomsko oruđe za uništenje njegove bezbednosne tvrđave u Istočnoj Evropi. Kada je Čehoslovačka najavila da bi prihvatila pomoć SAD, Staljin je izvršio pritisak u Istočnoj Evropi i komunisti su preuzeli punu vlast u Čehoslovačkoj u februaru 1948. godine.

Truman je u ovim događajima čuo eho tridesetih godina. Počeo je da brine da će Staljin postati drugi Hitler. Sjedinjene Države su ubrzale pla-

nove za reformu valute Zapadne Nemačke; Staljin je uzvratio blokadom Berlina. Sjedinjene Države su odgovorile uspostavljanjem vazdušnog mosta i počele planove za Severnoatlantski savez (NATO). Neprijateljstvo je počelo da eskalira po principu „milo za drago".

Najtvrđa faza Hladnog rata dogodila se posle dva šoka 1949. godine: Sovjetski Savez je isprobao atomsku bombu, mnogo ranije nego što su neke američke vođe mislile da će moći, a kineska Komunistička partija je preuzela kontrolu u Kini (osim na ostrvu Tajvan). Uzbunu u Vašingtonu ilustruje tajni državni dokument, Dokument br. 68 Saveta za nacionalnu bezbednost (NSC-68), koji je predvideo sovjetski napad za četiri do pet godina kao deo plana globalne dominacije. Ovaj dokument je pozivao na značajno povećanje vojnih rashoda SAD. Pritešnjen budžetskim problemima, predsednik Truman se opirao ovom dokumentu sve do juna 1950. godine, kada su trupe Severne Koreje prešle granicu i ušle u Južnu Koreju.

Efekat Korejskog rata bio je kao dolivanje benzina na umerenu vatru. To je potvrdilo sve najgore sumnje Zapada o Staljinovim ekspanzionističkim ambicijama i dovelo do ogromnog porasta onog tipa američkog odbrambenog budžeta kojem se Truman do tog momenta opirao. Zašto je Staljin dozvolio Severnoj Koreji da napadne Južnu Koreju? Hruščov daje objašnjenje u svojim memoarima: Kim il Sung, severnokorejski vođa, vršio je pritisak na Staljina zbog prilike da ujedini poluostrvo. Sjedinjene Države su tvrdile da je Koreja bila izvan njenog spoljnog odbrambenog pojasa; državni sekretar Din Ačeson je formulisao ovu poziciju i vojna komanda je planirala u skladu sa tim. Za Staljina, Koreja je izgledala kao slaba tačka. Ali kada je Severna Koreja zaista prešla u Južnu, Trumanov odgovor je pre bio principijelan, nego proračunat: Truman se sećao Hitlerovog ulaska u Rajnsku oblast i prisetio se načela da se agresiji svuda mora odupreti. Valjano postavljeni planovi o spoljnim odbrambenim pojasevima bili su zasenjeni istorijskim analogijama izazvanim severnokorejskom invazijom. Sjedinjene Države su bile u stanju da mobilišu Savet bezbednosti kako bi potvrdio upotrebu mera kolektivne bezbednosti (što je bilo moguće jer je tada Sovjetski Savez bojkotovao Savet bezbednosti) i pod zastavom UN pošalju trupe u Koreju da potisnu komuniste iznad 38. paralele koja je delila poluostrvo na dva dela.

Na početku, severnokorejska vojska je prodrla na poluostrvo skoro do njegovog vrha. U septembru, ipak, američke amfibije su se iskrcale na Inčon, na sredini poluostrva, zaustavljajući Severnokorejance. Da su se Sjedinjene Države zaustavile tu, mogle su da proglase pobedu ponovo

„Svrha NSC-68 bila je da toliko usmeri mišljenje ljudi na „vrhu vlasti", te da ne omogući samo predsedniku da može da odluči, nego i da ta odluka može da se primeni. Čak i tada, pitanje je da li bi moglo da dođe do ičega sličnog onome što se događalo u narednih nekoliko godina, da Rusi nisu bili dovoljno lakomisleni da podstaknu napad na Južnu Koreju i započnu kampanju 'mrzeti Ameriku'."

Državni sekretar Din Ačeson[53]

uspostavljajući status quo od pre invazije, ali je Truman podlegao domaćim pritiscima da goni trupe koje su se povlačile severno od 38. paralele. Kako su se Amerikanci približili reci Jalu, koja deli Koreju od Kine, kineski komunisti su intervenisali, odbacujući UN trupe nazad na sredinu poluostrva. Tu je borba došla u krvavu pat poziciju za naredne tri godine, dok nije potpisano primirje 1953. godine. Sjedinjene Države su došle u sukob sa Kinom i komunizam je delovao monolitno. Kod kuće, frustrirajući rat je doveo do unutrašnje podele i uspona makartizma, nazvanog po oštrim i neosnovanim optužbama za unutrašnju subverziju koje je upućivao senator Džozef Makarti iz Viskonsina. Blokovi Hladnog rata su se učvrstili i komunikacija je gotovo iščezla.

Neizbežnost?

Da li je nastanak Hladnog rata bio neizbežan? Postrevizionisti su u pravu ako bismo neizbežnost sveli na značenje „veoma verovatno". Bipolarna struktura je učinila verovatnim da obe strane budu uvučene u vakuum moći u Evropi i da im bude teško da se izvuku. Izražena ideološka klima remetila je rad Ujedinjenih nacija, ograničila komunikaciju i doprinela krajnostima u ponašanju u procesu međunarodnog sistema. U takvim sistemskim uslovima do sukoba bi došlo oko šest upravo prepoznatih pitanja, ili nekih drugih, i bilo bi teško da se oni razreše.

Postrevizionisti se, ipak, previše oslanjaju na sistemsko objašnjenje. Možda je neki vid Hladnog rata bio neizbežan, ali njegova dubina nije. Najzad, bilo je različitih faza neprijateljstva, a pošto se bipolarnost sistema nije promenila do 1989. godine, strukturalistička objašnjenja ne mogu da protumače različite faze ili dubinu neprijateljstva. Tu su važni pojedinci i unutrašnja politika – Ruzvelt i Truman, Staljin i Hruščov. Unutrašnja po-

[53] Dean Acheson, *Present at the Creation*, Norton, New York, 1982, str. 375.

litika se mora razmatrati kako bi se u potpunosti razumeo obim Hladnog rata. Revizionisti su u pravu što se usredsređuju na unutrašnja pitanja, ali nisu u pravu što se tako snažno usmeravaju na ekonomski determinizam. Značajnija je bila uloga ideologije i preuveličavanja opasnosti u unutrašnjoj politici. Staljin je koristio ideologiju zbog sovjetskih unutrašnjih problema posle rata, a Truman je preuveličavao opasnosti kako bi obezbedio podršku za promenu američke spoljne politike. Korišćenje analogije sa tridesetim godinama pomoglo je jačanju rigidnosti na obe strane.

Ironično je, ali alternativne strategije u različitim vremenima su mogle da umanje dubinu neprijateljstva. Na primer, da su Sjedinjene Države sledile Kenanov savet i odlučnije odgovorile 1945-1947. godine, kao i pokušale pragmatičnije pregovore i komunikaciju od 1947. do 1950, hladni rat možda ne bi dostigao razmere koje je imao u ranim pedesetim godinama.

Nivoi analize

Poreklo Hladnog rata može biti opisano u smislu različitih slika ili nivoa analize, kao što je ilustrovano na grafikonu 5.1.

U XIX veku, Aleksis de Tokvil je predvideo da će Rusija i Sjedinjene Države morati da postanu dva velika kontinentalna diva u svetu. Realisti su tako mogli da predvide da će se ove dve zemlje zaglaviti u nekoj vrsti sukoba. I naravno, 1917. godine, boljševička revolucija je sukobu dodala ideološki sloj. Kada je Vudro Vilson prvi put čuo za Rusku revoluciju, čestitao je ruskom narodu na njegovom demokratskom duhu. Ali nije prošlo dugo, a Amerikanci su optužili boljševike za ubistvo kralja, eksproprijaciju i saradnju sa Nemačkom u Prvom svetskom ratu. Sjedinjene Države su dodale mali kontigent trupa intervenciji saveznika, navodno da bi zadržali Ruse u ratu protiv Nemačke, ali Sovjeti su to videli kao pokušaj da se komunizam uništi u začetku. Uprkos tim razlikama, Sjedinjene Države i Sovjetski Savez su izbegli ozbiljnije sukobe u međuratnom razdoblju i postali saveznici u ranim četrdesetim godinama. Bipolarnost koja je usledila nakon kolapsa svih ostalih velikih sila u Drugom svetskom ratu i vakuum moći koji je iz toga proizašao, promenili su odnose. Ranije je postojalo nepoverenje između dve zemlje, ali to nepoverenje bilo je na odstojanju. Pre Drugog svetskog rata one su mogle da izbegavaju jedna drugu, ali nakon 1945. godine našle su se licem u lice, Evropa je bila podeljena, a ozbiljan sukob je

počeo nakon 1947. Neki se pitaju da li je bipolarna struktura morala da ima takvu posledicu. Najzad, Sovjetski Savez je bio kopnena sila, a Sjedinjene Države pomorska; zašto nije mogla biti uspostavljena podela rada između medveda i kita, u kojoj bi svako ostao na svom polju?

Odgovor je da su ključni interesi u svetskoj politici zemalja koje su mogle da preokrenu odnos snaga bili na periferiji Sovjetskog Saveza, posebno Evropa i Japan. Kao što je Džordž Kenan opisao situaciju nakon rata, postojale su četiri velike oblasti tehnološkog i industrijskog stvaralaštva koje, ako se udruže na jedan ili drugi način, mogu preokrenuti globalnu ravnotežu snaga. To su bile Sjedinjene Države, Sovjetski Savez, Evropa i Japan. Činjenica da su Evropa i Japan postali saveznici sa Sjedinjenim Državama protiv Sovjetskog Saveza bila je od temeljne važnosti.

Sistemska objašnjenja su predvidela sukob, ali ne koliko duboko on može ići. Za to treba da idemo iznad sistemskih objašnjenja i pogledamo socijalne i pojedinačne nivoe analiza i konstruktivistička objašnjenja. Na socijalnom nivou, dve zemlje su bile veoma različite jedna od druge. Prikaz političke kulture Sovjetskog Saveza i njen izraz u spoljnoj politici pokazivali su dva korena: ruski i komunistički. Konstruktivisti ukazuju da ruska politička kultura naglašava apsolutizam pre nego demokratiju, želju za jakim vođom, strah od anarhije (Rusija je bila glomazno carstvo i strah da anarhija i nesuglasice mogu dovesti do dezintegracije bio je veoma osnovan), strah od invazije (Rusija je geografski ranjiva kopnena sila koja je napadala i bila napadana od svojih suseda vekovima), brigu ili sramotu zbog zaostalosti (još od Petra Velikog Rusi pokušavaju da dokažu svoju vitalnost u međunarodnom takmičenju) i tajnovitost (želja da sakriju tešku stranu ruskog života). Pored toga, komunistički sistem se bavio pre klasnim nego pojedinačnim pravima kao osnovom za pravdu. Odgovarajuća uloga za osobu ili za društvo bila je da vodi proleterijat ili radničku klasu ka dominaciji jer je to trebalo da bude tok istorije.

Ideološka presvlaka je dala dodatan vidljiv zamah tradicionalnom ruskom imperijalizmu i rezultirala u tajnom i čvrsto vođenom procesu spoljne politike. Zanimljivo je primetiti jake i slabe strane toga. Jake strane su bile očigledne 1939. godine kada je Staljin bio u stanju da brzo potpiše pakt sa Hitlerom. Javno mnjenje ga nije ograničavalo i nije morao da brine za birokratiju koja bi ga kočila. Bio je slobodan da požuri u pakt sa Hitlerom dok Britanci i Francuzi i dalje nisu mogli da odluče da li da sarađuju sa njim ili ne. Naličje ove situacije je ipak postalo očigledno

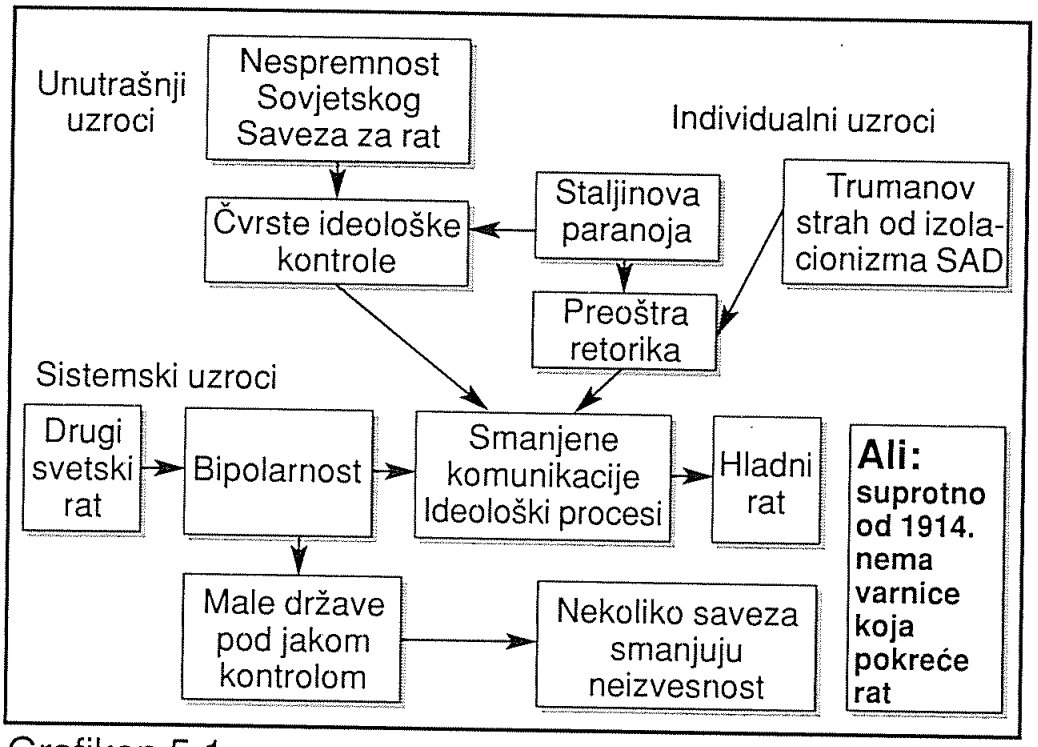

Grafikon 5.1

1941. godine, kada je Hitler napao Sovjetski Savez. Staljin nije mogao da veruje da će Hitler uraditi tako nešto i pao je u duboku depresiju koja je trajala više od nedelju dana. Rezultat je bio poražavajući za sovjetsku odbranu u ranim fazama rata.

Nasuprot tome, američka politička kultura naglašava liberalnu demokratiju, pluralizam i fragmentaciju moći. Umesto stida zbog zaostalosti, Sjedinjene Države su se ponosile tehnologijom i rastućom ekonomijom. Umesto straha od invazije, veći deo istorije Sjedinjene Države su bile u stanju da se izoluju između dva okeana (i britanske mornarice) dok su napadale svoje slabije susede. U smislu tajnovitosti, Sjedinjene Države su bile toliko otvorene da su vladini dokumenti često dospevali u štampu za nekoliko dana ili nedelja. Umesto klasne osnove kao koncepcije pravde, postojao je jak naglasak na individualnoj pravdi. Spoljna politika, proizašla iz ove političke kulture, bila je moralistička, javna i težila je da prolazi kroz oscilacije unutrašnje i spoljne orijentacije. Rezultat je bio da je proces američke spoljne politike često bio nekonzistentan i nekoherentan u mnogim spoljašnjim aspektima. Ali postojalo je i naličje. Prednosti otvorenosti i pluralizma su često zaštitile Sjedinjenje Države od većih grešaka.

Stoga nije iznenađujuće da ova dva društva, tako različito organizovana i sa tako različitim procesima spoljne politike, mogu zbuniti jedno drugo. Videli smo primere za to u načinu na koji su se Truman i Ruzvelt odnosili prema Staljinu četdesetih godina. Amerikancima je bilo teško da shvate Sovjetski Savez za vreme Hladnog rata jer je Sovjetski Savez bio kao crna kutija. Američki lideri su mogli da vide šta je ulazilo u kutiju i šta je izlazilo iz nje, ali nisu mogli da vide šta se dešavalo u njoj. I Amerikanci su zbunjivali Sovjete. Amerikanci su bili kao bela bučna politička mašinerija koja je proizvodila toliko buke u pozadini da je bilo teško jasno čuti prave signale. Postojalo je previše ljudi koji su govorili previše stvari. To je Sovjete često zbunjivalo u vezi sa tim šta Amerikanci stvarno hoće.

Američki i sovjetski ciljevi u Hladnom ratu

Sovjeti su često bili optuživani da su bili ekspanzionisti, da su bili revolucionarna snaga pre nego snaga status quo-a. Sovjetski Savez je, takođe, bio sklon da želi opipljive ili *ciljeve posedovanja* kao što su teritorije, dok su Amerikanci težili da žele neopipljive ili *društvene ciljeve* – načine za uspostavljanje opšteg okvira međunarodne politike. To možemo videti u zahtevima koje su Staljin, Čerčil i Ruzvelt izneli za pregovaračkim stolom u Jalti. Staljin je imao vrlo jasne ciljeve u Jalti: Nemačku i Poljsku. Čerčil je hteo obnavljanje Francuske kako bi pomogao protivtežu sovjetskoj moći u slučaju da se Amerikanci povuku. Ruzvelt je hteo Ujedinjene nacije i otvoreni međunarodni ekonomski sistem. Ovi ciljevi su bili veoma različiti u pogledu opipljivosti. Na neki način, Staljinovi posleratni ciljevi bili su klasični ruski imperijalistički ciljevi; on je želeo da zadrži dobiti koje je ostvario u ugovoru sa Hitlerom. Njegova lista želja bila je slična onoj Petra Velikog.

Neki Amerikanci su smatrali da su Sovjeti ekspanzionisti kao Hitler u želji za dominacijom svetom. Drugi su govorili da su Sovjeti u osnovi bezbednosno orijentisani; njihova ekspanzija bila je defanzivna. Postoje najmanje dva načina na koja sovjetski ekspanzionizam nije bio kao Hitlerov. Prvo, nije bio usmeren ka ratu; Sovjeti nisu želeli rat. Kada je Hitler izvršio invaziju na Poljsku, brinuo se da mu može biti ponuđen drugi Minhen umesto rata koji je želeo u slavu fašizma. Druga razlika je u tome što je Sovjetski Savez bio oprezno oportunističan, a ne riskantno avanturističan.

Avanturizam se smatrao grehom protiv komunizma jer to može poremetiti predodređeni istorijski put. Za vreme Hladnog rata Sovjetski Savez nikada nije bio tako ratno orijentisan ili nepromišljen kao što je bio Hitler.

Ipak, postoje problemi u oslikavanju sovjetskog ponašanja kao čisto odbrambenog. Kao što znamo iz Peloponeskog rata, u bipolarnom svetu je veoma teško razlikovati napad od odbrane. Određene akcije mogu imati odbrambene motive, ali mogu izgledati veoma zastrašujuće za drugu stranu. Štaviše, tu je i duga tradicija odbrambenog ekspanzionizma ili imperijalizma. Na primer, u XIX veku Britanija je prvobitno krenula u Egipat da zaštiti pomorske puteve za Indiju. Nakon što je zauzela Egipat, smatrala je da mora da zauzme i Sudan kako bi zaštitila Egipat, a zatim da zauzme Ugandu kako bi zaštitila Sudan. Nakon što je zauzela Ugandu, Britanija je morala da zauzme Keniju kako bi izgradila železnicu da zaštiti Ugandu. Sa jelom rastu i apetiti, dok se bezbednosna dilema upotrebljava da opravda dalju ekspanziju. Sovjetski komunizam je dodao ideološke motive oslobađanju radničke klase u svim oblastima sveta koji su dalje legitimizovali ekspanziju. Ukratko, Sovjetski Savez je bio ekspanzionistički za vreme Hladnog rata, ali na promišljen i oportunistički način.

Zaprečavanje

Šta je sa ciljevima SAD? Za vreme Hladnog rata Vlada SAD je želela da obuzda Sovjetski Savez. Ipak, politika obuzdavanja širenja uticaja uključuje dve velike nejasnoće. Jedna je bila u pogledu cilja: da li zaprečavati sovjetsku silu ili obuzdavati komunizam? Druga je bila pitanje sredstava: da li potrošiti sredstva da bi se sprečila svaka ekspanzija sovjetske moći, ili samo u određenim ključnim oblastima koje su bile kritične za ravnotežu snaga? O ovim dvema nejasnoćama u pogledu ciljeva i sredstava zaprečavanja vodila se žučna rasprava u razdoblju pre Korejskog rata. Džordž Kenan se nije slagao sa ekspanzivnom verzijom zaprečavanja koju je obnarodovao Truman. Kenanova ideja zaprečavanja bila je srodna klasičnoj diplomatiji. Ona je uključivala upotrebu manjih vojnih sredstava i bila više selektivna. Dobar primer bila je Jugoslavija koja je imala komunističku totalitarnu vladu pod Josipom Brozom Titom. Tito se 1948. razišao sa Staljinom u pogledu sovjetskih pokušaja da kontrolišu jugoslovensku spoljnu politiku, uključujući i njenu podršku grčkim

„Bilo bi preterano reći kako bi samostalni američki nastup mogao da odlučuje o životu i smrti komunističkog pokreta i dovede do ranog pada sovjetske vladavine u Rusiji. Sjedinjene Države su imale, međutim, moć da do velikih razmera povećaju pritisak pod kojim Sovjeti moraju da deluju, da nametnu Kremlju mnogo veći stepen umerenosti i opreza kojeg je morao da se pridržava poslednjih godina, i na taj način ojačaju tendencije koje na kraju moraju da ishode bilo u rušenju ili u postepenom smekšavanju sovjetske moći."

Džordž Kenan[54]

komunistima. U ideološkom viđenju obuzdavanja Sjedinjene Države ne bi trebalo da pomognu Jugoslaviji jer je bila komunistička. U viđenju zaprečavanja sa stanovišta ravnoteže snaga Sjedinjene Države bi trebalo da pomognu Jugoslaviji kao sredstvu slabljenja sovjetske moći. To su, u stvari, Sjedinjene Države i uradile. Pružile su vojnu pomoć totalitarnoj komunističkoj vladi, uprkos činjenici da je Trumanova doktrina proklamovala kao cilj odbranu slobodnih naroda bilo gde u svetu. Sjedinjene Države su to uradile zbog ravnoteže snaga, a takva politika je nanela veliki udar sovjetskoj moći u Evropi.

Nakon Korejskog rata, međutim, Kenanov pristup zaprečavanju je izgubio osnov. Tada je izgledalo kao da su predviđanja iz dokumenta pod nazivom NSC-68 o sovjetskom ekspanzionizmu bila opravdana. Komunizam je delovao monolitno nakon što su Kinezi ušli u Korejski rat, a retorika zaprečavanja je naglašavala ideološki cilj sprečavanja širenja komunizma. U tom kontekstu, Sjedinjene Države su napravile skupu grešku uključivanjem u Vijetnamski građanski rat. Skoro dve decenije su Sjedinjene Države pokušavale da spreče komunističku kontrolu nad Vijetnamom po ceni od 58000 američkih života, više od milion vijetnamskih života, 600 milijardi dolara i unutrašnjih protivljenja koja su smanjila podršku za politiku obuzdavanja. Pored obuzdavanja komunizma u Južnom Vijetnamu, Sjedinjene Države su strahovale da bi poraz mogao da oslabi njen kredibilitet, a to bi donelo ograničavanja u drugim delovima sveta. Paradoksalno, nakon poraza i povlačenja SAD 1975. godine, nacionalistička rivalstva među komunističkim zemljama u Aziji su se pokazala delatnom snagom za održavanje ravnoteže snaga u regionu.

[54] George F. Kennan, „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, 25:4, jul 1947, str. 581.

Ostatak Hladnog rata

Dvajt Ajzenhauer je 1952. godine izabran za predsednika u kampanji koja je obećala kraj Korejskog rata i smanjenje uticaja komunizma. Republikanska stranka je tvrdila da je obuzdavanje bilo kukavičko prilagođavanje komunizmu. Pravi pristup bio je da se smanji uticaj komunizma. U roku od šest meseci je, ipak, postalo jasno da je smanjenje uticaja komunizma previše riskantno u smislu izazivanja nuklearnog rata. Nakon Staljinove smrti 1953. godine, zamrznuti odnosi Hladnog rata su počeli da se otkravljuju. Godine 1955. je održan samit u Ženevi i postignut dogovor da se Austrija uspostavi kao neutralna zemlja. Godine 1956. Hruščov je održao tajni referat iznoseći Staljinove zločine na Dvadestom kongresu partije Sovjetskog Saveza. Za tajnu se saznalo, što je uslovilo razdoblje nereda u sovjetskoj sferi u Istočnoj Evropi. Mađarska je pokušala da se pobuni, ali su Sovjeti vojno intervenisali kako bi je zadržali u komunističkom bloku.

Hruščov je odlučio da mu je potrebno da Amerikanci izađu iz Berlina i da postigne konačnu nagodbu iz Drugog svetskog rata kako bi mogao da konsoliduje sovjetsku prevlast u Istočnoj Evropi i počne da koristi prednost dekolonizacije koja se odvijala u Trećem svetu. Ali Hruščovljev stil i napori da pregovara sa Sjedinjenim Državama podsećali su na Kajzerov stil u pokušaju da primora Britance da se nagode pre 1914. godine, pun buke i prevara. Napori da se dogovori sa Sjedinjenim Državama imali su suprotan efekat. Hruščov je bio neuspešan u Berlinskoj krizi 1958-1961. godine i ponovo u Kubanskoj raketnoj krizi.

Kao što ćemo videti kasnije, Sovjetski Savez i Sjedinjene Države došli su tako blizu ruba nuklearnog rata za vreme Kubanske raketne krize da su se plašili jedni drugih u novoj fazi međusobnih odnosa. U razdoblju od 1963. do 1978. godine došlo je do postepenog detanta ili popuštanja napetosti. Kao posledica Kubanske raketne krize, pregovori o kontroli naoružanja su 1963. doveli do potpisivanja Ugovora o zabrani ograničenog testiranja nuklearnog oružja koji je ograničio atmosferske nuklearne probe, i Ugovora o nešírenju nuklearnog naoružanja iz 1968. Trgovina je počela postepeno da se povećava, a činilo se da detant napreduje. Vijetnamski rat je preusmerio pažnju SAD na opasnost od kineskog komunizma.

Od 1969. do 1974. godine Niksonova administracija je koristila detant kao sredstvo postizanja ciljeva zaprečavanja. Posle Kubanske raketne kri-

ze Sovjeti su pokrenuli politiku vojnog jačanja i postigli jednakost u nuklearnom naoružanju. Vijetnamski rat je doveo do razbijanja iluzija američkog javnog mnjenja o politici intervencionizma u Hladnom ratu. Niksonova strategija je bila: 1) da pregovara o potpisivanju ugovora o kontroli strateškog naoružanja kako bi ustanovio nuklearni odnos na relativnom paritetu; 2) da uspostavi diplomatske odnose sa Kinom i time stvori trostranu ravnotežu snaga u Aziji (bolje nego da Sovjete i Kineze pritiscima drži zajedno); 3) da poveća trgovinu kako bi bilo i šargarepa i štapova u odnosima SAD i SSSR; 4) da upotrebi „povezivanje" kako bi različite delove politike imao na jednom mestu. Do vrhunca detanta je došlo 1972. i 1973. godine, ali nije trajao dugo.

Rat na Srednjem istoku 1973. godine i sovjetska pomoć antizapadnim pokretima u Africi doveli su do loših odnosa povodom toga ko je koga obmanjivao. Američka unutrašnja politika doprinela je opadanju detanta kada su američki zakonodavci, kao što je bio senator Henri Džekson, pokušali da povežu trgovinu sa Sovjetskim Savezom sa pitanjem ljudskih prava, na primer, tretmana sovjetskih Jevreja, pre nego sa ponašanjem u obrascu ravnoteže snaga. Kada je 1975. Portugal dekolonizovao Angolu i Mozambik, Sovjetski Savez je tamo prebacio kubanske trupe da pomognu opstanak na vlasti komunistički orijentisanih vlada. Od vremena predsedničke kampanje 1976. godine, predsednik Džerald Ford nikada nije upotrebio reč detant. Njegov naslednik Džimi Karter pokušao je da nastavi detant sa Sovjetskim Savezom tokom prve dve godine svog mandata, ali je Sovjetski Savez (i Kuba) bio uvučen u građanski rat u Etiopiji, Sovjeti su nastavili sa jačanjem odbrane, a u decembru 1979. Sovjetski Savez je detantu zadao završni udarac invazijom na Avganistan.

Zašto su se neprijateljstva povratila? Jedan argument jeste da je detant uvek bio precenjen, da se previše očekivalo od njega. Tačnije je reći da su postojala tri trenda sedamdesetih godina koja su ga ugrozila. Jedan je bilo sovjetsko jačanje odbrane kada su povećavali svoj odbrambeni budžet za približno četiri procenta godišnje, dodajući nove teške projektile koji su posebno zabrinjavali planere američke odbrane. Drugi su bile sovjetske intervencije u Angoli, Etiopiji i Avganistanu. Sovjeti su mislili da intervencije opravdava ono što su zvali promenljivi „odnos snaga" u istoriji, njihovo verovanje da se istorija kreće u pravcu koji je predvideo marksizam-lenjinizam. Treći su bile promene u američkoj unutrašnjoj politici, desničarski trend koji je pocepao koaliciju koja je podržavala Demokratsku stran-

ku. Rezultati interakcije sovjetskih postupaka i političkih trendova SAD potvrdili su gledište da Hladni rat i dalje postoji, te da detant nije mogao dugo da traje. Ipak, obnovljena neprijateljstva u osamdesetim godinama nisu bila povratak na Hladni rat iz pedesetih. Postojao je povratak retorici iz pedesetih godina, ali su akcije bile dosta različite. Iako je predsednik Ronald Regan govorio o Sovjetskom Savezu kao „imperiji zla", nastavio je kontrolu naoružavanja. Povećavala se trgovina, posebno žitaricama, i postojali su stalni kontakti između Amerikanaca i Sovjeta. Supersile su čak razvile određene mere opreza u međusobnom ponašanju: nema direktnih ratova, nema upotrebe nuklearnog naoružanja, a vode se razgovori o naoružanju i kontroli nuklearnog oružja. To je drugačija vrsta Hladnog rata u osamdesetim godinama u odnosu na pedesete.

Kraj Hladnog rata?

Kada je završen Hladni rat? Imajući u vidu da je poreklo Hladnog rata veoma tesno povezano sa podelom Evrope od strane Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza, kraj Hladnog rata bi mogao datirati od kraja te podele, to jest 1989. godine. Može se reći da je Hladni rat završen onda kada Sovjetski Savez nije upotrebio silu da podrži komunističku vladu u Istočnoj Nemačkoj i kada je oduševljena gomila probila Berlinski zid u novembru 1989. godine.

Ali zašto je završen? Jedan argument jeste da je zaprečavanje delovalo. Džordž Kenan je odmah nakon Drugog svetskog rata tvrdio da, ukoliko bi Sjedinjene Države uspele da spreče ekspanziju Sovjetskog Saveza, tada ne bi bilo uspeha kojima bi se hranila njegova ideologija i sovjetski komunizam bi postepeno smekšao. Rađale bi se nove ideje, ljudi bi shvatili da komunizam nije talas koji nosi u budućnost, te da istorija nije na njihovoj strani. U širem smislu, Kenan je bio u pravu. Američka vojna moć je doprinela odvraćanju sovjetske ekspanzije, dok je moć američke kulture, vrednosti i ideja nagrizala sovjetsku ideologiju. Ali nedoumica oko pitanja „tajminga" ostaje: zašto 1989? Zašto je to trajalo četiri decenije? Zašto je trebalo toliko dugo da to sazri? Ili, drugačije rečeno, zašto nije trajalo još deset godina? Zaprečavanje je delovalo, ali to ne daje potpuni odgovor.

Drugo objašnjenje je „imperijalna prenapregnutost". Istoričar Pol Kenedi je tvrdio kako se imperije suviše šire, čime se iscrpljuje unutrašnja

snaga imperije. Sa više od četvrtine svoje ekonomije usmerene na odbranu i spoljne poslove (upoređeno sa šest procenata za Sjedinjenje Države tokom osamdesetih godina), Sovjetski Savez je bio prenapregnut. Kenedi je, međutim, otišao i dalje govoreći kako se nijedna prenapregnuta višenacionalna država u istoriji nikada nije povukla na sopstvene etničke granice sve dok nije bila poražena ili oslabljena u ratu velikih sila. Sovjetski Savez, ipak, nije bio poražen ili oslabljen u ratu velikih sila. Treće objašnjenje jeste da je vojno jačanje SAD tokom osamdesetih godina primoralo Sovjete da se predaju u Hladnom ratu. Ima neke istine u tome, u smislu da je politika predsednika Ronalda Regana dramatizovala meru imperijalne prenapregnutosti Sovjeta, premda to nije pravi odgovor na osnovno pitanje. Najzad, raniji periodi američkog vojnog jačanja nisu imali taj efekat. Zašto 1989. godina? Moramo tražiti dublje razloge, jer verovanje da su američka retorika i politika u osamdesetim godinama bili primarni uzrok slabljenja Sovjetskog Saveza može biti slično sa petlom koji je mislio da je njegovo kukurikanje pre zore uzrokovalo da sunce izađe – drugi primer zablude pogrešne uzročnosti.

Do tačnijih uvida u pitanje vremena kraja Hladnog rata možemo doći razmatrajući naša tri tipa uzroka: neposrednih, posrednih i dubokih. Najvažniji neposredni uzrok kraja Hladnog rata bio je pojedinac, Mihail Gorbačov. On je želeo da reformiše komunizam, a ne da ga zameni. Ipak, reforme su prerasle u revoluciju koja je pre počela odozdo, nego što je bila kontrolisana sa vrha. I u unutrašnjoj i spoljnoj politici, Gorbačov je pokrenuo niz akcija koje su ubrzale postojeće sovjetsko slabljenje i kraj Hladnog rata. Kada je prvi put došao na vlast 1985. godine, Gorbačov je pokušao da disciplinuje sovjetski narod, kao način za prevazilaženje postojeće ekonomske stagnacije. Kada disciplinovanje nije bilo dovoljno da reši problem, on je lansirao ideju *perestrojke*, ili „restruktuiranja", ali nije bio u mogućnosti da izvrši restruktuiranje sa vrha jer su birokrati osujećivali njegova naređenja. Da bi se obračunao sa birokratama, on je koristio strategiju *glasnosti*, ili otvorene diskusije, i demokratizaciju. Iznošenje na videlo narodnog nezadovoljstva načinom na koji je sistem funkcionisao trebalo je da izvrši pritisak na birokrate i omogući da perestrojka funkcioniše. Ali kada su jednom glasnost i demokratizacija dozvolili ljudima da govore ono što misle, i glasaju za to, mnogi ljudi su rekli: „Mi želimo napolje. Nema sovjetskog čoveka novog kova. Ovo je imperijalna dinastija, i mi ne pripadamo ovoj imperiji." Gorbačov je dopustio da dođe do

dezintegracije Sovjetskog Saveza, što je bilo sve očiglednije nakon neuspešnog udara „stare linije" u avgustu 1991. godine. Do decembra 1991. godine Sovjetski Savez je prestao da postoji.

Gorbačovljeva spoljna politika, koju je on nazivao „novo mišljenje", takođe je doprinela kraju Hladnog rata. Ta politika imala je dva veoma važna elementa. Jedan je bio promena ideja koje konstruktivisti naglašavaju, kao što je koncept opšte bezbednosti u kojem se klasična bezbednosna dilema izbegava udruživanjem kako bi se osigurala bezbednost. Gorbačov i ljudi oko njega su govorili da u svetu rastuće međuzavisnosti bezbednost nije igra sa ne-nultim ishodom i da svi mogu ostvariti korist kroz saradnju. Postojanje nuklearne pretnje je značilo da svi zajedno mogu nestati ako se nadmetanje otme kontroli. Umesto da pokuša da proizvede što više nuklearnog naoružanja, Gorbačov je proklamovao doktrinu „dovoljnosti", zadržavajući minimalni broj za zaštitu. Druga dimenzija Gorbačovljeve promene spoljne politike bilo je njegovo gledište da ekspanzionizam uglavnom više košta nego što koristi. Sovjetska kontrola nad imperijom u Istočnoj Evropi previše je koštala i premalo koristila, a invazija na Avganistan bila je skupa propast. Više nije bilo neophodno nametati komunistički društveni sistem kao način osiguravanja bezbednosti na sovjetskim granicama.

Tako je do leta 1989. godine Istočnoevropljanima dato više slobode. Mađarska je dozvolila istočnim Nemcima da preko Mađarske pobegnu u Austriju. Egzodus istočnih Nemaca je stvorio ogroman pritisak na vladu Istočne Nemačke. Istočnoevropske vlade više nisu imale hrabrosti (niti sovjetske podrške) da suzbijaju demonstracije. U novembru je probijen Berlinski zid – dramatična završnica brojnih događaja koji su se odigrali u vrlo kratkom razdoblju. Možemo reći da su ti događaji proistekli iz Gorbačovljevih pogrešnih proračuna. On je smatrao da se komunizam može popraviti, ali, u stvari, u pokušaju da ga popravi, on ga je potkopavao. I kao sa rupom u nasipu, kad zadržavani pritisak jednom provali, on ubrzano povećava otvor i uništava sistem.

To i dalje ostavlja otvorenim pitanje zašto 1989. godina? Zašto pod vođstvom tog lidera? U određenoj meri, Gorbačov je bio neočekivana pojava u istoriji. Početkom osamdesetih godina, tri stara sovjetska lidera su umrla, jedan za drugim. Tek 1985. godine mlađa generacija, ljudi koji su ponikli za vreme Hruščova, takozvana generacija 1956, dobila je svoju šansu. Ali da su članovi Politbiroa Komunističke partije izabrali nekog

od Gorbačovljevih konkurenata iz tvrde struje 1985. godine, vrlo je verovatno da bi se Sovjetski Savez koji je gubio snagu održao još jednu dekadu. Ne bi propao tako brzo. Gorbačovljeva ličnost objašnjava mnogo toga u vezi sa pitanjem vremena.

Što se tiče posrednih uzroka, i Kenan i Kenedi su u pravu. Dva značajna posredna uzroka bila su moć liberalnih ideja, naglašenih u konstruktivističkim objašnjenjima, i imperijalna prenapregnutost, koju naglašavaju realisti. Ideje otvorenosti, demokratije i novog mišljenja, koje je Gorbačov koristio, bile su ideje Zapada koje je usvojila generacija iz 1956. godine. Porast transnacionalne komunikacije i kontakata doprineo je širenju popularne kulture i liberalnih ideja Zapada, a veliki uticaj zapadnih ekonomskih uspeha dao im je dodatnu privlačnost. Kada je reč o imperijalnoj prenapregnutosti, sovjetski ogromni odbrambeni budžet je počeo da pogađa ostale aspekte sovjetskog društva. Zdravstvo je propadalo, a stopa smrtnosti u Sovjetskom Savezu rasla (jedina razvijena zemlja gde se to događalo). Najzad je i vojska postala svesna ogromnog tereta uzrokovanog imperijalnom prenapregnutošću. Godine 1984. maršal Ogarkov, šef sovjetskog generalštaba, shvatio je da je Sovjetskom Savezu potrebna bolja civilna ekonomska osnova i veći pristup trgovini i tehnologiji Zapada, ali tokom perioda stagnacije stari lideri nisu bili voljni da slušaju i Ogarkov je uklonjen sa položaja.

Iako su posredni uzroci meke moći i imperijalne prenapregnutosti značajni, ipak se moramo pozabaviti dubljim uzrocima, a to su slabljenje komunističke ideologije (konstruktivističko objašnjenje) i neuspeh sovjetske ekonomije (objašnjenje realista). Gubitak legitimnosti komunizma u posleratnom periodu bio je prilično dramatičan. U ranom razdoblju, odmah nakon 1945. godine, komunizam je bio veoma privlačan. Mnogi komunisti su bili na čelu otpora prema fašizmu u Evropi, i mnogi ljudi su verovali da je komunizam talas budućnosti. Veliki deo moći uticaja Sovjetskog Saveza je poticao od njegove komunističke ideologije, ali su je oni protraćili. Sovjetska meka moć je postepeno podrivana destaljinizacijom iz 1956, čime su obelodanjeni njegovi zločini, represijom u Mađarskoj 1956, u Čehoslovačkoj 1968. i u Poljskoj 1981, kao i porastom transnacionalne komunikacije liberalnih ideja. Iako je u teoriji cilj komunizma uspostavljanje sistema klasne pravde, Lenjinovi naslednici su ispoljavali unutrašnju moć kroz brutalni sistem državne bezbednosti koji je obuhvatao i logore za prevaspitavanje, gulage, rasprostranjenu cenzu-

ru i upotrebu doušnika. Direktna posledica ovih represivnih mera na ruski narod bio je opšti gubitak vere u sistem, što se videlo u tzv. protestnoj alternativnoj literaturi i rastućem talasu nezadovoljstva, čemu su doprinosili aktivisti za ljudska prava.

Pored toga, došlo je do slabljenja sovjetske ekonomije, što je pokazivalo smanjenu sposobnost sovjetskog sistema centralnog planiranja da odgovori na promene u svetskoj ekonomiji. Staljin je stvorio sistem centralizovanog ekonomskog upravljanja koje je stavljalo naglasak na tešku industriju. To je bilo veoma neprilagodljivo – sve sami palci, a nema prstiju. Tendencija je bila ka nagomilavanju radne snage, umesto da se ona usmerava u rastuću ekonomiju usluga. Kako je ukazao ekonomista Jozef Šumpeter, kapitalizam je stvaralačko uništenje, način fleksibilnog odgovora na najveće talase tehnoloških promena. Krajem XX veka glavna tehnološka promena treće industrijske revolucije bila je rastuća uloga informacija kao najvažnijeg resursa u ekonomiji. Sovjetski sistem bio je posebno neprikladan za upravljanje informacijama. Velika tajnost njegovog političkog sistema učinila je da je protok informacija bio spor i nezgrapan.

Sovjetska roba i usluge nisu mogli da dostignu svetske standarde. Na kraju XX veka došlo je do značajnih promena u svetskoj ekonomiji, ali su zapadne ekonomije koje su koristile tržišne sisteme uspele da preusmere radnu snagu na sektor usluga, reorganizuju svoje teške industrije i prebace se na računare. Sovjetski Savez nije mogao da ide ukorak sa promenama. Na primer, kada je Gorbačov došao na vlast 1985. godine, bilo je 50.000 personalnih računara u Sovjetskom Savezu; u Sjedinjenim Državama ih je bilo 30 miliona. Četiri godine kasnije, bilo je oko 400.000 ličnih računara u Sovjetskom Savezu, a 40 miliona u Sjedinjenim Državama. Tržišno orijentisane ekonomije i demokratije su se pokazale prilagodljivijim u odgovoru na tehnološke promene u poređenju sa centralizovanim sovjetskim sistemom koji je Staljin stvarao za eru teške industrije iz tridesetih godina. Prema jednom sovjetskom ekonomisti, na kraju osamdesetih godina, samo osam procenata sovjetske industrije je bilo konkurentno po svetskim standardima. Teško je ostati velesila kada je devedeset dva procenta industrije nekonkurentno.

Kraj Hladnog rata jedan je od velikih događaja preobražaja u XX veku. Po posledicama na strukturu međunarodnog sistema bio je jednak učincima Drugog svetskog rata, ali se dogodio bez rata. U sledećim poglavljima okrenućemo se pitanju šta to u budućnosti može da znači za međunarodnu politiku.

„Za razliku od načina na koji je najveći deo istorije napisan, istoričari Hladnog rata su krajem osamdesetih godina više radili tokom nego posle događaja koji su pokušavali da opišu. Nismo imali načina da znamo konačni ishod, i mogli smo da odredimo motive samo nekih – ali nikako svih – ključnih aktera... Sada znamo da iskujemo rečenicu. Ili, u najmanju ruku, znamo mnogo više nego onda. Nikada nećemo imati punu istinu: to nemamo ni za jedan istorijski događaj, bez obzira na to koliko on bio daleko u prošlosti. Istoričari mogu da rekonstruišu šta se zaista dogodilo onoliko koliko mape mogu da preslikaju šta je tamo zaista bilo. Ali mi možemo da predstavimo prošlost, baš kao što kartografi mogu približno da prikažu teren. Sa krajem Hladnog rata i bar delimičnim otvaranjem dokumenata iz bivšeg Sovjetskog Saveza, Istočne Evrope i Kine, poklapanje naših predstava i realnosti koju opisuju je postalo mnogo veće nego što je nekad bilo.

Džon L. Gedis[55]

Nakon raspada Sovjetskog Saveza, Rusija je prošla kroz značajnu transformaciju. Odustajući od planske ekonomije sovjetske države, Rusija je nakon Hladnog rata pokušala da stupi na put demokratizacije i ekonomske liberalizacije. Taj put je, ipak, bio pun opasnosti. U skladu sa savetom Međunarodnog monetarnog fonda, ruska vlada je u početku prihvatila ekonomsku „šok terapiju" kao način za ostvarivanje prelaska iz ekonomske autokratije u liberalnu demokratiju. Ipak, šok terapija je toliko razbila rusko društvo da je brzo zamenjena postepenijim pristupom. Kako se pogoršavala ekonomska situacija, tako se obnavljao ruski nacionalizam.

Teoretičari kao što je Majkl Dojl su, polazeći od teze da liberalne demokratije ne vode ratove među sobom, zaključili da će, ako Rusija preživi tranziciju ka demokratiji, to biti vrlo dobro za međunarodni mir. Ostaje da se vidi da li će se ruska spoljna politika uklopiti u model demokratskog mira, ili će doći do ponovne pojave ruskog autoritarizma i nacionalizma koji izazivaju Sjedinjene Države i Zapadnu Evropu.

Bez obzira na to šta budućnost nosi, jedno od ključnih pitanja ostaje: zašto je Hladni rat trajao toliko dugo bez prelaza u „pravi rat" između dve supersile? Zašto ranije nije prerastao u Treći svetski rat?

[55] John L. Gaddis, „The New Cold War History", *Foreign Policy Research Institute Footnotes*, 5:5, jun 1998.

Intervencije, institucije i regionalni i etnički sukobi

Po završetku Hladnog rata veliki rat je manje verovatan, ali regionalni i unutrašnji sukobi se nastavljaju i uvek će biti pritisaka za intervenciju drugih država i međunarodnih institucija. Od sto jedanaest sukoba koji su se dogodili od kraja Hladnog rata do početka novog veka, devedeset pet sukoba bilo je čisto unutrašnje prirode, a preostalih devet bili su unutrašnji sa stranom intervencijom. U njih je bilo uključeno više od osamdeset državnih aktera, kao i dve regionalne i više od dvesta nevladinih organizacija.[63]

Etnički sukobi

Ovi društveni sukobi obično se nazivaju „etničkim ratovima" – ratovima u kojima zaraćene strane sebe definišu u skladu sa kulturnim odlikama kao što su jezik, vera i slično. Etnička grupa podrazumeva ime grupe, zajedničko istorijsko nasleđe i zajedničke simbole.

Velika većina etničkih ratova događa se kada dođe do sloma ustanovljenih načina za posredovanje u sukobima. Nesposobnost vlade da posreduje u sukobu česta je u razdobljima neposredno posle propasti imperija, kao što su evropske kolonijalne imperije u Africi ili sovjetska imperija na Kavkazu i u Centralnoj Aziji. Takve „neuspele države" ili nikada nisu imale jaku vladu ili su njihove vlade oslabljene ekonomskim uslovima, gubitkom legitimiteta ili spoljnom intervencijom. Tako, čak i ako je kraj bipolarnog hladnoratovskog sukoba doveo do povlačenja stranih trupa iz Avganistana, Kambodže, Angole i Somalije, unutrašnji rat se nastavio (rat je ostao opšte mesto u svetu u kojem živimo, rat unutar društva). A u bivšoj Jugoslaviji, koja se u bipolarnom svetu držala na okupu kako bi sa-

[63] Peter Wallersten, Margareta Sollenberg, „Armed Conflict 1989-2000", in: Sollenberg (urednik), *States in Armed Conflict 2000*, Department of Peace and Conflict Research, Report No. 60, Uppsala University, Sweden, 2001, str. 10-12.

čuvala nezavisnost, smrt predsednika Tita i kraj Hladnog rata oslabili su sposobnost centralne vlade da posreduje u etničkim sukobima.

Konstruktivisti naglašavaju da etnicitet nije nepromenljiva činjenica koja neminovno dovodi do rata. On je društveno zasnovan u smislu da simboli, mitovi i sećanja mogu da se menjaju tokom vremena. Na primer, u Ruandi, koja je 1994. pretrpela genocid, ljudi su govorili istim jezikom i imali istu boju kože, ali su postojale razlike u statusu između naroda Tutsi, koji je migrirao u oblasti sa stočarskom kulturom vekovima ranije, i brojnijeg naroda Hutu koji se bavio zemljoradnjom. Vremenom su mešoviti brakovi i društvene promene zamaglili neke od ovih razlika, ali one su ponovo ojačale tokom kolonijalne vlasti. U genocidu 1994, u kome je ubijeno 750.000 Tutsa, mnogi Huti koji su se zalagali za modernizaciju ili za koje se ispostavilo da su Tutsi takođe su ubijeni.

Raspad bivše jugoslovenske federacije 1991. godine takođe je doveo do etničkih sukoba. Neke od najtežih borbi dogodile su se između Srba, Hrvata i Muslimana u Bosni, najraznorodnijoj od svih jugoslovenskih republika.

Rat u bivšoj Jugoslaviji: hronologija

Leto 1991.
Slovenija i Hrvatska proglašavaju nezavisnost od Jugoslavije. Etnički Srbi i Hrvati započinju borbe u Hrvatskoj. Ujedinjene nacije uvode embargo na izvoz oružja svim članicama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Proleće 1992.
Bosna i Hercegovina (u kojoj živi 44% Muslimana, 31% Srba i 17% Hrvata) proglašava nezavisnost koju zemlje Zapada i zvanično priznaju. Bosanski Srbi proglašavaju nezavisnu Republiku Srpsku. Etničke tenzije eksplodiraju i dolazi do erupcije rata u Bosni. Ujedinjene nacije isključuju iz svog članstva Jugoslaviju kojom dominiraju Srbi.

Leto 1992.
Izveštaji o „etničkom čišćenju" – politici koja podrazumeva ubijanje ili prinudno raseljavanje stanovnika u cilju stvaranja etnički „čistih" područja – Muslimana u Bosni.

Zima 1992-1993.
Konvoji Ujedinjenih nacija koji nose humanitarnu pomoć Muslimanima u Bosni blokirani od strane srpskih vojnih snaga. Ujedinjene nacije su neke od bosanskih gradova proglasili „zaštićenim zonama – područjima pod zaštitom Uje-

dinjenih nacija". Vens-Ovenov plan, kojim je predlagano ustrojstvo Bosne koje bi pratilo etničke linije, odbijen od strane parlamenta bosanskih Srba. Hrvati, koji su se u početku borili zajedno sa Muslimanima protiv Srba, započinju vlastitu kampanju etničkog čišćenja.

Jesen 1993.
Bosanska armija beleži neke vojne uspehe i teritorijalne dobitke na račun hrvatskih separatista. Republika Srpska naređuje opštu mobilizaciju među srpskim izbeglicama.

4. februar 1994.
Bombardovanje pijace u Sarajevu izaziva smrt 68 i ranjavanje više od 200 osoba. To pokreće sve šire javne proteste protiv tog i drugih zverstava.

Leto 1994.
Armija pod kontrolom bosanske vlade u ofanzivi protiv snaga bosanskih Srba. Ponovno zauzimanje nekih teritorija oko Bihaća, u severoistočnom delu Bosne.

Jesen 1994.
Srpske snage vraćaju pod kontrolu područje oko Bihaća. U znak odmazde, NATO bombarduje piste aerodroma pod kontrolom Srba u Krajini. Srbi drže kao taoce više od 300 vojnika Ujedinjenih nacija.

11. jul 1995.
Područje pod zaštitom Ujedinjenih nacija, Srebrenica, zauzeto od strane Srba. Šest hiljada muškaraca muslimana ubijeno u najgorem masakru u Evropi od vremena Drugog svetskog rata.

Avgust-septembar 1995.
Hrvatske vojne snage zauzimaju Krajinu i u velikoj operaciji etničkog čišćenja prisiljavaju lokalne Srbe da napuste taj prostor. Vazdušni napadi NATO-a na objekte bosanskih Srba. Zaraćene strane se sporazumevaju da razgovaraju o miru.

Novembar 1995.
Bosna, Srbija i Hrvatska potpisuju Dejtonski sporazum kojim je okončan rat u Bosni. Snage NATO poslate u Bosnu da bi održavale mir.

Mart 1998.
Slobodan Milošević šalje trupe da bi smirio nemire na Kosovu. Usledio je gerilski rat sa Oslobodilačkom vojskom Kosova. Milošević odbija pozive za međunarodno uključivanje u rešavanje problema.

Septembar 1998.
NATO šalje ultimatum Miloševiću: ili obustavi nasilje nad Albancima ili se suoči sa vazdušnim napadima.

Mart 1999.
Kosovski Albanci i Jugoslavija ne uspevaju da dođu do sporazuma u Parizu. Počinju NATO vazdušni napadi širom Jugoslavije. Na hiljade kosovskih Albanaca prelaze u Albaniju, što dovodi do velike izbegličke krize.

Maj 1999.
Sud Ujedinjenih nacija za ratne zločine na području bivše Jugoslavije optužuje Miloševića za ratne zločine.

Jun 1999.
NATO suspenduje bombardovanje posle 78 dana; Srbija počinje povlačenje trupa sa Kosova.

Septembar 2000.
Vojislav Koštunca dobija više glasova od Miloševića, ali Savezna izborna komisija ne prihvata takav rezultat. Pristalice Vojislava Koštunice ne prihvataju takav stav Komisije i počinju kampanju štrajkova i građanske neposlušnosti da bi prisilili Miloševića da popusti.

Oktobar 2000.
Veliki miting ispred Savezne skupštine završava se tako što demonstranti provaljuju u zgradu i pale je. Dan kasnije Milošević priznaje poraz i Koštunica postaje predsednik.

Mart-april 2001.
Srpske vlasti pokušavaju da uhapse Miloševića. Komandosi upadaju u njegovu kuću i započinje sukob sa njegovim telohraniteljima. Posle 36 sati, Milošević je uhapšen i odveden u pritvor. Glavni tužilac Haškog tribunala Karla del Ponte obelodanjuje i drugu optužnicu protiv Miloševića za zločine počinjene u Bosni.

Jun-jul 2001.
Milošević izručen Haškom tribunalu da bi mu se sudilo za ratne zločine.

Ali, sukob se može posmatrati i kao sukob između ruralnih oblasti, gde su stari identiteti i mitovi bili najjači, i urbanih zajednica gde su mnogi ljudi živeli u mešovitim brakovima i izjašnjavali se kao „Jugosloveni" pre nego kao Hrvati, Srbi ili Muslimani. Kada se Jugoslavija raspala i kada su izbile borbe, nekima od ovih ljudi nametnuti su novi identiteti. Kako mi je rekao jedan čovek 1993. godine: „Čitavog života smatrao sam se Jugoslovenom a ne Muslimanom. Sada sam Musliman zato što mi je to nametnuto." Ili, kada sam tokom bitke za Mostar upitao vojnog komandanta bosanskih Hrvata kako zna na koga da puca pošto su ljudi na ulici toliko slični,

njegov odgovor bio je da biste pre rata morali da znate njihova imena, ali sada to olakšava uniforma. Neki teoretičari etničke sukobe pripisuju dubokim i starim mržnjama ili velikim sukobima civilizacija, ali etničke razlike bolje opisuje pojam Sigmunda Frojda „narcizam malih razlika".

Zašto ljudi ubijaju zbog malih razlika? Najčešće, oni to ne čine. Ljudska bića su se oduvek delila u grupe, a ponekad ove razlike prate predrasude i mržnja. Ali, retko kada takve razlike dovode do nasilja u velikom obimu. Premda ne postoje dva potpuno ista sukoba, zajednička dinamika je da etnički simboli i mitovi stvaraju podele; ekonomski rivaliteti ili slabljenje državnog autoriteta stvaraju strah za opstanak grupe; elite ili lideri onda mobilišu podršku pozivanjem na etničke simbole; i bilo koji događaj (kao što je bosanska deklaracija o nezavisnosti ili smrt predsednika Ruande u avionskom udesu) može da rasplamsa borbe.

Džon Miler naglašava ulogu nasilničkih grupa koje postižu ciljeve manipulišući etničkim mitovima i strahovima. Prema njegovom mišljenju, čitav koncept „etničkog ratovanja" pogrešan je zato što podrazumeva Hobsov rat „svih protiv svih", dok, u stvari, „njega vode male grupe boraca, grupe koje se navodno bore i ubijaju u ime nekog većeg entiteta"[64]. Manjina koja se oslanja na nasilje uništava prostor za umerenost, a patološki i kriminalni elementi cvetaju u nastajućem haosu. Stjuart Kaufman naglašava ulogu simbolične politike. Politički preduzetnici i ekstremističke grupe koriste emocionalnu snagu etničkih simbola da rekonstruišu ono što žele veće grupe. Klasična bezbednosna dilema opisana u Prvom poglavlju javlja se među racionalnim akterima kada nedostatak poverenja i nesposobnost da se osnaže sporazumi pod anarhičnim uslovima uzrokuju erupciju ozbiljnih sukoba. Po Kaufmanovom mišljenju, međutim, mnogi etnički sukobi „izbili su zato što su jedna ili obe strane više želele sukob nego saradnju".[65] U neuspelim državama kao što su Sijera Leone ili Liberija neobrazovani i nezaposleni mladi ljudi razvili su veliku sklonost za pljačku i otimačinu. Uz problem sa kojim se racionalni akteri suočavaju u strukturnim uslovima anarhije, dileme povodom bezbednosti uključene u ranije faze etničkih sukoba često izrastaju iz manipulacije emocionalnim simbolima od strane onih koji naginju nasilju. Tamo gde postoje

[64] John Mueller, „The Banality of Ethnic War", *International Security* 25, leto 2000, str. 42.

[65] Stuart Kaufmann, *Modern Hatreds*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2001, str. 220.

neuspele države ili gde preti genocid, neki analitičari veruju da bi spoljni akteri trebalo da zanemare suverenitet i odbrane pravo na intervenciju kako bi zaštitili ugroženi narod.

Intervencija i suverenitet

Intervencija je zbunjujuća zamisao, delom zbog toga što je ta reč istovremeno opisna i normativna. Ona ne samo da opisuje ono što se događa nego oblikuje i vrednosne sudove. Prema tome, diskusije o intervenciji često za sobom povlače moralne sporove. Nemešanje u unutrašnje stvari suverenih država je osnovna norma međunarodnog prava. Nemešanje je moćna norma zato što utiče i na poredak i na pravdu. Poredak postavlja granicu haosu. Međunarodna anarhija – odsustvo vrhovne vlasti – nije isto što i haos ukoliko se poštuju osnovni principi. Suverenitet i nemešanje su dva principa koja određuju poredak u anarhičnom svetskom sistemu. U isto vreme, nemešanje utiče na pravdu. Nacionalne države su zajednice ljudi koji zaslužuju pravo da razvijaju zajednički život u okviru sopstvenih državnih granica. Narodi van tih granica trebalo bi da poštuju njihov suverenitet i teritorijalni integritet. Ne uklapaju se, međutim, sve države u ovaj ideal. Suverenitet je koncept koji se primenjuje na mnoge države gde to nije primereno. Na primer, sukobi grupa i klanova u Sijera Leoneu, Liberiji i Somaliji značili su da tamo na početku XXI veka nijedna vlada nije imala kontrolu. Čak su i deca gurana u borbu. Prema tome, između pravde i poretka često postoji napetost, što vodi do oprečnih mišljenja o tome da li da se interveniše ili ne.

Definisanje intervencije

Prema najopštijoj definiciji, intervencija se odnosi na spoljne akcije koje utiču na unutrašnje sukobe druge suverene države. Pojedini analitičari termin koriste u užem smislu, da ukažu na mešanje *silom* u unutrašnji sukob druge zemlje. Uža definicija je samo jedan kraj širokog spektra uticaja rangiranih od najnižeg do najvišeg stepena prinude (vidi grafikon 6.1). Na najnižem delu skale, intervencija može jednostavno biti govor formulisan tako da utiče na domaće političare u drugoj državi. Na primer, 1990. go-

dine Buš je pozivao irački narod da obori Sadama Huseina, a 1999. Sadam je pozivao narode nekoliko arapskih država da svrgnu svoje lidere. Ovakvi govori osmišljavaju se radi mešanja u unutrašnju politiku druge zemlje – često bez mnogo uticaja. Osamdesetih godina vlada SAD osnovala je Radio Marti kako bi širila svoje poruke protiv Fidela Kastra na Kubi, ali je on na kraju veka i dalje bio na svom položaju.

Ekonomska pomoć može takođe da utiče na unutrašnje poslove druge zemlje. Na primer, tokom Hladnog rata ekonomska pomoć Sjedinjenih Američkih Država El Salvadoru i sovjetska pomoć Kubi usmeravane su tako da utiču na unutrašnje poslove u tim zemljama. Podmićivanje je nezakonita ekonomska pomoć. Takođe tokom Hladnog rata američke i sovjetske obaveštajne službe često su finansirale izbore u inostranstvu. Sedamdesetih godina vlada Južne Koreje potrošila je veliku svotu novca da bi pomogla izbor američkih političara koji su bili više naklonjeni njenim interesima.

Ako idemo malo dalje kroz spektar prinude, dolazimo do slanja vojnih savetnika. U prvim danima Vijetnamskog rata Sjedinjene Američke Države su započele intervenciju najpre uz ekonomsku, a kasnije uz vojnu pomoć. Slično tome, Sovjetski Savez i Kuba su se pobrinule za vojnu pomoć i savetnike u Nikaragvi i drugim „štićenim" državama. Sledeći oblik intervencije je podrška opoziciji. Na primer, tokom ranih sedamdesetih godina Sjedinjene Države su dostavljale novac protivnicima Salvadora Aljendea, demokratski izabranog predsednika Čilea, a u više navrata Sovjetski Savez je dostavljao novac mirovnim grupama u zemljama Zapadne Evrope.

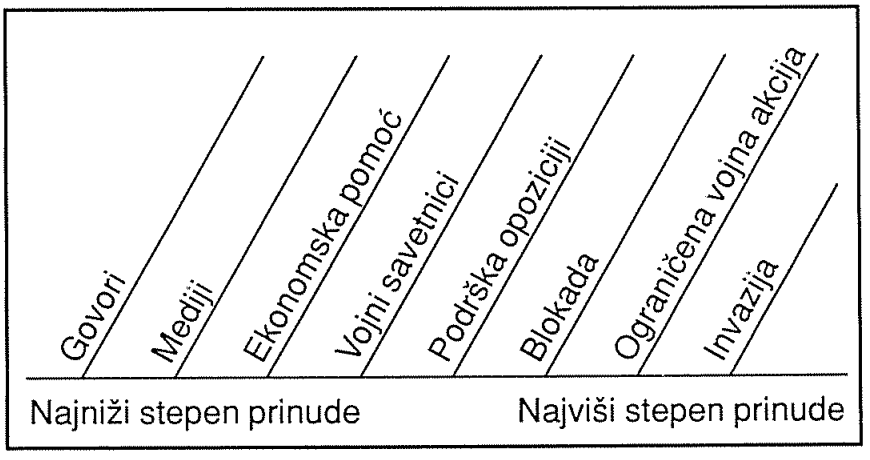

Grafikon 6.1

Na kraju spektra prinude je ograničena vojna akcija. Na primer, osamdesetih godina Sjedinjene Države su bombardovale Libiju kao odgovor na državnu podršku terorizmu, a Sovjetski Savez je pomogao jednu grupaciju koja se borila u građanskom ratu u Južnom Jemenu. Godine 1998. Sjedinjene Države su lansirale krstareće projektile na Sudan i Avganistan kao odmazdu za terorističke napade na američke ambasade u istočnoj Africi. Takođe, koristile su vazdušnu i kopnenu podršku lokalnim snagama za svrgavanje talibanske vlade u Avganistanu nakon terorističkih napada na američkom tlu, septembra 2001. Potpuna vojna invazija ili okupacija je na krajnjoj granici spektra prinude. Primeri uključuju akcije Sjedinjenih Država u Dominikanskoj Republici 1965. godine, Granadi 1983, Panami 1989. i Iraku 2003. godine, kao i akcije Sovjetskog Saveza u Mađarskoj 1956, Čehoslovačkoj 1968. i Avganistanu 1979. godine. Nisu samo velike sile te koje intervenišu silom. Na primer, 1978. godine Tanzanija je poslala trupe u Ugandu, a Vijetnam je izvršio invaziju na Kambodžu. Malena Ruanda je 1997. vojno intervenisala u sukobu svog velikog suseda, države Kongo. Pojedine intervencije su multilateralne, ali najčešće jedna država preuzima vođstvo. Na primer, Sjedinjene Države su predvodile intervenciju Ujedinjenih nacija 1995. na Haitiju i NATO intervenciju na Kosovu 1999, a Nigerija je predvodila grupu zapadnoafričkih zemalja koje su 1990. intervenisale u Liberiji i Sijera Leoneu.

Široka definicija uključuje čitav raspon postupaka, od blage pa sve do krajnje prinude. Stepen prinude primenjen tokom intervencije važan je zato što se odnosi na stepen izbora koji je dat lokalnom stanovništvu, pa, prema tome, i na stepen spoljnog ograničenja lokalne autonomije.

Suverenitet

Suverenitet je bio vitalni koncept Vestfalskog sistema ojačan Paktom Lige naroda i Poveljom Ujedinjenih nacija. On je u samom srcu rasprave o legitimnosti intervencije. Dok suverenitet podrazumeva apsolutnu kontrolu teritorije u pravnom smislu, vladina de facto kontrola unutar sopstvenih granica često je relativna.

Iz više razloga, čak i omiljene i delotvorne vlade retko imaju punu kontrolu nad svim što se događa u okviru njihovih granica. Jedan od razloga je međunarodna ekonomska međuzavisnost. Na primer, kada je 1981.

Socijalistička partija došla na vlast u Francuskoj, htela je da napravi velike promene u francuskoj ekonomskoj politici. Ali, socijalisti su shvatili da je francuska ekonomija toliko povezana i zavisna od ekonomije drugih evropskih zemalja da, kada su pokušali da jednostrano sprovedu promene, kapital se odlio iz zemlje, a vrednost francuskog franka je opala. Na kraju, francuski socijalisti su se vratili zajedničkoj politici sa ostalim evropskim zemljama. Međuzavisnost nije ograničila francuski pravni suverenitet, ali je svakako ograničila stvarnu kontrolu. Francuska je bila suviše međuzavisna da bi se zalagala za potpuno autonomnu ekonomsku politiku. Slično tome, 1998. godine finansijska kriza u Aziji proizvela je neizvesnost na svetskom tržištu, koja je primorala suverene vlade, fizički toliko udaljene kao što su Rusija i Brazil, da devalviraju svoje valute i promene ekonomsku politiku.

Ekonomska zavisnost je samo jedan od nekoliko faktora koji narušavaju suverenitet. Masovni priliv izbeglica može uzdrmati čak i stabilne države. Izbeglice sa Haitija i Kube su dovele do političkih problema u Vašingtonu 1993. i 1994. godine, dok su izbeglice iz Ruande pogoršale etničke sukobe u susednom Burundiju i Kongu. Trgovina drogom i oružjem takođe može da podrije suverenitet. Priliv oružja u severni Pakistan iz Avganistana ograničio je sposobnost pakistanske vlade da kontroliše svoju severnu teritoriju, dok je ilegalan priliv droge u Sjedinjene Države iz inostranstva stvorio probleme u domaćem zakonu i poretku. Države mogu biti suverene u pravnom smislu, ali spoljni faktori utiču na unutrašnje poslove.

Protivrečno, intervencija ponekad može da poveća autonomiju. Neke siromašne države mogu da imaju nisku de facto autonomiju zato što imaju veoma male sposobnosti. Neke vrste intervencija mogu da, u stvari, povećaju sposobnosti, a time i stvarnu autonomiju u budućnosti. Ekonomska ili vojna pomoć može da pomogne državi da dugoročno postane nezavisna – na primer, intervencija Ujedinjenih nacija u Kambodži devedesetih. Ovo su neke od komplikacija u odnosu suvereniteta, autonomije i intervencije.

Prosuđivanje intervencije

Za *skeptike*, moralna osuda nije bitna, ali *realisti, kosmopoliti* i *državni moralisti* imaju različite poglede na intervenciju. Za *realiste*, osnovne vrednosti međunarodne politike su red i mir, a ključna ustanova je rav-

noteža snaga. Prema tome, za *realiste*, intervencija može biti opravdana kada je neophodno da se održi ravnoteža snaga i da se održi red. Primeri su sfere uticaja za vreme Hladnog rata (sfera američkog uticaja na zapadnoj hemisferi, sfera sovjetskog uticaja u Istočnoj Evropi). Godine 1965. Sjedinjene Države su intervenisale u Dominikanskoj Republici a osamdesetih u Centralnoj Americi kako na zapadnoj hemisferi više ne bi bilo komunističkih vlada, a Sovjetski Savez je intervenisao da bi očuvao komunističke vlade u Istočnoj Evropi. U stvari, Sovjeti su proglasili Brežnjevljevu doktrinu, to jest, da imaju pravo da intervenišu da bi očuvali socijalizam u sferi svog uticaja. Realisti su takve intervencije mogli da pravdaju na temelju toga kako su one čuvale poredak i sprečavale mogućnost nesporazuma i pogrešnih proračuna koji bi mogli da eskaliraju u rat, posebno nuklearni rat.

Za *kosmopolite*, temeljna vrednost je pravda, a ključna međunarodna institucija je društvo pojedinaca. Prema tome, intervencija može da bude opravdana ako unapređuje pravdu za pojedince i ljudska prava. Dozvoljeno je intervenisati na strani dobra. Ali kako da se to „dobro" definiše? Tokom Hladnog rata liberalni kosmopoliti su tvrdili da je intervencija opravdana protiv desničarskih režima poput Markosove diktature na Filipinima ili režima aparthejda u Južnoj Africi, dok su konzervativni kosmopoliti govorili da je opravdana intervencija protiv levo orijentisanih vlada. Osamdesetih godina pojedini Amerikanci su obnarodovali Reganovu doktrinu, što je značilo da je ispravno intervenisati protiv sandinističke vlade u Nikaragvi i protiv komunističkih vlada u Angoli i Mozambiku zbog kršenja demokratskih prava. Devedesetih godina, sa završetkom Hladnog rata, kosmopoliti su zahtevali hitnu humanitarnu intervenciju u Somaliji (1992) da bi se zaustavilo širenje gladi, na Haitiju (1994) radi povratka na vlast demokratski izabranog liberala, u Bosni (1995) da bi se zaustavio građanski rat i na Kosovu (1999) da bi se zaustavilo etničko čišćenje podstaknuto vladavinom Slobodana Miloševića u Srbiji. Zajedničko i levo i desno orijentisanim kosmopolitima jeste to da je intervencija opravdana ako promoviše pravdu za pojedince i ljudska prava.

Za *državne moraliste*, temeljna vrednost u međunarodnoj politici je autonomija država i njihovih naroda. Ključna institucija je društvo država sa određenim pravilima i međunarodnim pravom. Među ovim pravilima najvažnije je nemešanje u suverenu teritoriju druge države. Tako da je za državne moraliste intervencija retko kada opravdana. Rat je opravdan

u odbrani teritorijalnog integriteta jedne zemlje ili pak u odbrani njenog suvereniteta protiv spoljne agresije. Međutim, stvarni svet je ponekad složeniji. Spoljna agresija je često dvosmislena. Na primer, juna 1976. godine Izrael je prešao granicu i prvi napao Egipat. Ipak, često se tvrdi da Izrael nije bio agresor, jer je bio angažovan u preduhitrujućem udaru protiv pretećeg egipatskog napada. Ko je bio agresor, Egipćani, koji su gomilali snage na granici i izgleda pripremali napad na Izrael, ili pak Izrael koji je udario na njih neposredno pre nego što su oni mogli da napadnu?

Izuzeci od pravila

U knjizi *Pravedni i nepravedni ratovi* Majkl Volcer, politikolog koji nastupa sa pozicije državnih moralista, iznosi četiri slučaja u kojima bi se mogli moralno opravdati rat ili vojna intervencija, a da to ne bude otvorena agresija. Prvi izuzetak od strogog pravila je preduhitrujuća intervencija, za koju se kao primer uzima izraelski napad 1967. godine. Ukoliko postoji nedvosmislena i dovoljna pretnja teritorijalnom integritetu i političkom suverenitetu jedne države, ona mora delovati odmah ili kasnije neće biti prilike za delovanje. Pretnja mora biti, međutim, neposredna. Takav argument ne bi opravdao, na primer, sovjetsku intervenciju u Avganistanu. Postoji razlika između preemptivnih i preventivnih ratova. Preemptivni napad događa se kada je opasnost neposredna. Do preventivnog rata dolazi kada su državnici uvereni kako je rat bolje voditi sada nego kasnije. Kao što smo videli, 1914. godine takvo preventivno razmišljanje uticalo je na nemački generalštab. Mnogi su se bojali da će, ako bi čekali do 1916. godine, Rusija biti suviše jaka da bi Šlifenov plan uspeo. Volcerov prvi izuzetak ne bi dozvolio preventivni rat zato što nije bilo jasne i prisutne opasnosti po Nemačku. A kao što smo videli ranije u našim protivrečnim primerima, mnoge druge stvari su mogle izmeniti situaciju između 1914. i 1916. godine.

Drugo odstupanje od strogog pravila javlja se kada je intervencija neohodna kako bi se uravnotežila prethodna intervencija. Ovo pravilo potiče iz vremena Džona Stjuarta Mila i liberalnog mišljenja XIX veka, i govori o tome kako ljudi imaju pravo da odlučuju o sopstvenoj sudbini. Ukoliko intervencija sprečava lokalno stanovništvo da odlučuje o svojoj sudbini, protivintervencija koja poništava prvu intervenciju može biti

opravdana zato što obnavlja pravo lokalnog stanovništva da odlučuje. Sjedinjene Države su povremeno koristile ovo opravdanje za uplitanje u Vijetnam. Milov argument dozvoljava intervenciju samo u onoj meri u kojoj ona služi za uravnoteženje prethodne intervencije, više od toga nema opravdanja. Godine 1979. Kina je intervenisala u Vijetnamu prešavši granicu, ali je za nekoliko sedmica povukla svoje trupe. Kina je tvrdila da se suprotstavila vijetnamskoj intervenciji u Kambodži. Intervencija je dozvoljena samo u onoj meri dokle predstavlja odgovor na prvu intervenciju i ništa više, zato što je ključni princip da se lokalnom stanovništvu dozvoli da rešava sopstvene probleme.

Treće odstupanje od pravila protiv intervencije jeste kada je neophodno spasavanje ljudi kojima preti masakr. Ukoliko takvi ljudi nisu zaštićeni od potpunog uništenja, nema svrhe da se ne interveniše u znak poštovanja njihove samostalnosti ili prava. Tanzanija je okupirala Ugandu kada je diktatorski vođa masakrirao veliki broj ljudi i opravdala je tu intervenciju kao spasavanje ljudi kojima je pretio masakr. Vijetnam je koristio sličan izgovor za invaziju na Kambodžu. Ipak, masakri i genocid ne navode nužno države ili međunarodnu zajednicu da intervenišu. Obratimo pažnju na oklevanje Sjedinjenih Država da pošalje trupe u Ruandu 1994, Bosnu između 1992. i 1995, Liberiju 1996, Sijera Leone 1999. i Kongo 2003. godine.

Četvrto odstupanje od neintervenisanja je pravo na pomoć secesionističkim pokretima onda kada su reprezentativni. Drugim rečima, ako grupa ljudi u okviru neke zemlje jasno izrazi želju da budu posebna država, legitimno je pomoći njihovu secesiju zato što im se na taj način pomaže da grupišu svoja prava i razviju svoju autonomiju kao nacija. Ali, kada secesionistički pokret postaje vredan pomoći? Da li je njihov uspeh način za procenu njihove vrednosti? Deo Milove tvrdnje bio je da, kako bi postao legitimna nacija, jedan narod mora da bude sposoban da zahteva sopstveno izbavljenje i da se bori za svoju slobodu. Takvo stanovište je u najmanju ruku u skladu sa principima neintervencije i društva država, ali je manjkavo kao moralni princip zato što pokazuje kako moć daje pravo.

Problemi samoopredeljenja

Problem intervencije u korist secesionističkih pokreta jeste određenje – *šta* je narod? Ko deli zajednički život? Kako oni van zemlje znaju da li se ljudi zaista slažu da udruže svoja prava u jednu zajednicu ili državu? *Samoopredeljenje* se uopšteno definiše kao pravo naroda da formira sopstvenu državu. Ovo je važan princip, ali se uvek postavlja pitanje ko odlučuje: koja će strana doneti odluku? Razmotrimo primer Somalije čiji narod, za razliku od mnogih drugih afričkih država, ima gotovo isto jezičko i etničko poreklo. Susedna Kenija bila je formirana pod kolonijalnom vlašću od desetina različitih naroda ili plemena, sa različitim jezičkim poreklom i običajima. Deo severne Kenije naseljavali su Somalijci. Somalija je smatrala da bi princip nacionalnog samoopredeljenja trebalo da omogući Somalijcima u severoistočnom delu Kenije i Somalijcima u južnom delu Etiopije da se otcepe, budući da pripadaju jednom istom somalijskom narodu. Kenija i Etiopija su to odbile, govoreći da su i dalje u procesu stvaranja nacije. Rezultat toga je bio veliki broj ratova u severoistočnoj Africi zbog somalijskog nacionalnog pitanja. Ironična posledica bila je da se Somalija kasnije sama rasparčala u građanskom ratu između klanova i ratnih vođa.

Izbori ne mogu uvek da reše probleme vezane za samoopredeljenje. Prvo, pitanje je gde neko glasa. Uzimamo pitanje Irske. Godinama su rimokatolici prigovarali da, kada bi se izbori održavali u okviru političkog područja Severne Irske, dve trećine protestanata bi ih majorizovalo. Protestanti su odgovarali da, kada bi se glasanje održalo u okviru geografske oblasti celog ostrva, vladala bi dvotrećinska rimokatolička većina. Ko odlučuje gde da se održi glasanje? Konačno, posle decenija neslaganja, pomoglo je strano posredovanje. Takođe, kada neko glasa? Šezdesetih godina Somalijci su želeli da odmah glasaju; Kenija je htela da čeka četrdeset ili pedeset godina dok traje stvaranje nacije ili preoblikovanje plemenskih identiteta u jedan kenijski identitet.

Da li secesija šteti onima koji ostaju? Šta je sa resursima koje secesionisti odnose sa sobom ili potresima koje stvaraju u zemlji koju napuštaju? Na primer, posle raspada Austro-ugarskog carstva 1918. godine, Sudetska oblast je ujedinjena sa Čehoslovačkom, iako je stanovništvo govorilo nemački. Posle Minhenskog sporazuma 1938, sudetski Nemci su se otcepili od Čehoslovačke i pridružili Nemačkoj, ali to je značilo da je pla-

ninski deo granice potpao pod nemačku kontrolu, što je bilo veliki gubitak za češku odbranu. Da li je bilo ispravno dozvoliti samoopredeljenje sudetskim Nemcima, čak iako je to značilo lišavanje Čehoslovačke njene vojne odbrane? Kada je istočna Nigerija odlučila da želi da se otcepi i stvori državu Bijafru 1960. godine, ostali deo Nigerije se usprotivio, između ostalog i zato što je Bijafra uključivala veliki deo nigerijske nafte. Zalagali su se za to da nafta pripadne celom narodu Nigerije, a ne samo istočnoj oblasti.

Posle 1989. godine, pitanje samoopredeljenja postalo je akutno u Istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom Savezu. Širom bivšeg Sovjetskog Saveza različite etničke grupe isticale su zahteve za samoopredeljenje, kao što je i mnogo njih to činilo između 1917. i 1920. Na Kavkazu, u Azerbejdžanu, Jermeniji, Gruziji, Abhaziji i Čečeniji svi su tražili svoje države na osnovu prava na samoopredeljenje.

Kao što smo videli, u bivšoj Jugoslaviji različite etničke i verske grupe su se odvojile i zahtevale samoopredeljenje. Slovenci, Srbi i Hrvati uspeli su da izdvoje nezavisne republike, ali su Muslimani u Bosni i Hercegovini bili manje uspešni. Premda su i Srbija i Hrvatska imale nacionalne manjine, Bosna je bila nacionalno mešovitija nego i jedna od njih i u nju je bio uključen veliki broj manjinskih Srba i Hrvata. Posle 1992. godine, bosanski Muslimani su bili podvrgnuti kampanji „etničkog čišćenja" od strane i srpskih i hrvatskih snaga. Rat u Bosni je pustošio civilno stanovništvo, a u Hagu je osnovan sud za ratne zločine, da osudi odgovorne za masakre. Ipak, tokom većeg dela sukoba, Ujedinjene nacije, Severnoatlantski savez (NATO) i Evropska unija bili su podeljeni u stavovima kako odgovoriti. Deo onoga što je rat u Bosni činilo tako teškim za međunarodnu zajednicu bio je problem procene koliko je taj sukob bio građanski rat između bosanskih Hrvata, Srba i Muslimana, a koliko intervencija od strane Srbije. Ukoliko to nije bila obična agresija, onda bi jedina osnova za intervenciju bila da se spreči masakr. Kao i u slučaju Ruande, međunarodna zajednica je bila jedinstvena u osudi, ali nije mogla da se složi oko efikasne zajedničke akcije čak sve do 1995. godine, kada su u ugroženo područje poslate mirovne snage NATO .

Pitanje samoopredeljenja nastavilo je da razara Balkan i nakon što je mirovnim sporazumom u Dejtonu 1995. završen bosanski građanski rat između Muslimana i Srba. Na Kosovu, srpskoj pokrajini sa velikom populacijom etničkih Albanaca – muslimana, pokret za nezavisnost dobijao je

na snazi posle smrti jugoslovenskog komunističkog lidera Josipa Broza Tita 1980. Godine 1997. oružana pobunjenička grupa poznata kao Oslobodilačka vojska Kosova počela je sa napadima na srpske bezbednosne snage unutar Kosova, ubrzavajući uzvratnu represiju od strane srpskog predsednika Miloševića.

Američke i evropske diplomate pažljivo su posmatrale situaciju. Kako se stanje ljudskih prava u pokrajini pogoršavalo, postalo je jasno da Klintonova administracija nije voljna da dozvoli da Kosovo postane druga Bosna, gde su masakrirane hiljade Muslimana. Nakon što pregovori i sankcije protiv Srbije nisu doneli rezultat, koalicija Sjedinjenih Država i NATO je u proleće 1999. godine sedamdeset osam dana bombardovala Srbiju. Milošević je u junu povukao srpske trupe sa Kosova.

Ispostavlja se da je samoopredeljenje dvosmislen moralni princip. Vudro Vilson je smatrao da bi ono rešilo probleme u Centralnoj Evropi 1919. godine. Adolf Hitler je koristio ovaj princip za podrivanje slabih država tridesetih godina. Sa manje od deset procenata homogenih država na svetu, jasno je da bi uzimanje samoopredeljenja kao glavnog pre nego kao sporednog moralnog principa moglo imati kobne posledice za mnoge delove sveta.

Za budućnost, najbolje je zapitati se za *šta* se opredeljuje, kao i *ko* se za to opredeljuje. U situacijama u kojima grupe imaju problema da žive zajedno, moglo bi biti moguće dozvoliti jedan nivo autonomije u određivanju unutrašnjih poslova. Unutrašnje samoopredeljenje moglo bi da omogući razne nivoe kulturne, ekonomske i političke autonomije slične onima koji postoje u zemljama kao što su Švajcarska ili Belgija. Tamo gde popuštanje takvih veza još nije dovoljno, u nekim slučajevima moguće je uređenje prijateljskog razlaza kao što se desilo kada se Čehoslovačka mirno podelila na dve suverene države. Zahtevi za potpunim samoopredeljenjem, međutim, verovatno će postati izvor nasilja ukoliko se njima ne upravlja izuzetno oprezno.

Motivi, sredstva i posledice

Ukoliko je saglasnost oko samoopredeljenja nemoguća, koji drugi principi mogu biti upotrebljeni da se donese sud o intervenciji? Postoje tri dimenzije procene koje se odnose na pravnu tradiciju ratovanja: motivi, sred-

stva i posledice. Sve tri su važne zato što procena intervencije samo na osnovu jedne dimenzije može da pruži pogrešan odgovor. Na primer, procena intervencije samo sa stanovišta posledica jednaka je izreci „sila stvara pravo". Očigledno je da mora biti razmatrano nešto više od posledica.

Sa druge strane, same dobre namere ne opravdavaju intervenciju. Na primer, pisac Norman Podhorec tvrdio je da su Sjedinjene Države imale pravo da intervenišu u Vijetnamu, jer su Amerikanci pokušavali da spasu Južni Vijetnam od totalitarne vlasti. Evo analogije. Pretpostavimo da vam prijatelj ponudi da jedno veče doveze vaše dete kući. Kišno je veče, vaš prijatelj ide suviše brzo, sleti sa puta i vaša kćer je poginula. Vaš prijatelj kaže: „Moje namere su bile sasvim dobre. Želeo sam da je dovedem kući rano, radi dobrog noćnog odmora pre polaganja prijemnog ispita." Ukoliko je Podhorec u pravu da je američka akcija u Vijetnamu bila, kako ju je on nazvao, „grešna ali moralna", da li je dobre namere čine ispravnom? Moramo razmotriti nešto više od motivacije; moramo, takođe, razmotriti posledice.

U Vijetnamskom ratu nije bilo dovoljno što su Sjedinjene Države pokušale da spasu Južni Vijetnam od užasa koje su počinili severnovijetnamski komunisti. Čak i da je razlog bio ispravan, korišćena sredstva nisu. Postavlja se pitanje da li je bilo alternativa? Da li je intervencija bila poslednja mogućnost? Da li je bilo napora da se zaštite nevini životi? Da li je bila srazmerna – da li je kazna odgovarala zločinu – ili je upotreba sile bila prekomerna? Da li je postojala procedura za obezbeđenje nepristrasnosti? U kom stepenu je bila obraćana pažnja na međunarodne multilateralne procedure koje bi mogle da obuzdaju ljudsku težnju da ovi faktori pretegnu u nečiju ličnu korist? Šta je sa posledicima? Šta je sa šansama za uspeh? Šta je sa opasnošću od nenameravanih posledica jer lokalna situacija nije bila dovoljno dobro shvaćena, zbog poteškoća pri razlikovanju civila od gerilaca? Koliko god se činilo očiglednim, ipak je neophodno istaći potrebu da se bude pažljiv u situacijama u kojima postoji izuzetna složenost i veoma dugačak uzročni lanac. I motivi i sredstva i posledice moraju se razmotriti pre nego što se donese sud.

Pogledajte kako je politika zaprečavanja dovela do intervencije u Vijetnamu. Kao što smo videli, u ranom periodu po završetku Drugog svetskog rata pitanje je bilo da li će Sjedinjene Države zauzeti britansko mesto u istočnom Sredozemlju kako bi se Turska i Grčka sačuvale od mogućeg sovjetskog upliva. Rasprava unutar Sjedinjenih Država vodila se povo-

dom toga kako to objasniti američkom narodu. Državni sekretar Džordž Maršal i ostali bili su veoma obazrivi. Ostali, kao što su državni podsekretar Din Ačeson i senator Artur Vandenberg, želeli su da daju svemu moralni ton, kako bi razlog učinili krupnijim. Tako da kada je predsednik Truman objašnjavao svoje akcije po „Trumanovoj doktrini", govorio je o zaštiti slobodnih naroda ma gde se oni nalazili.

Džordž Frost Kenan, koji je opominjao na opasnost od Staljinovih agresivnih planova, oslobodio se iluzija kada je obuzdavanje postalo izrazito ideološko. Tvrdio je da su Sjedinjene Države pokušavale da zaprečavaju sovjetsku moć; dakle, sve što je uravnoteživalo sovjetsku moć bez direktne intervencije američkih trupa bilo je dobro. Oni, međutim, čije je stanovište bilo više ideološko govorili su kako bi Sjedinjene Države trebalo da direktno obuzdavaju komunizam. Vremenom je argument održavanja protivteže sovjetskoj moći otvorio put širem shvatanju zaprečavanja kao čuvanja sveta od komunizma. U Vijetnamu, ovakvo shvatanje dovelo je lidere do toga da potcenjuju nacionalne razlike među komunističkim državama. Sjedinjene Države počele su da razmišljaju o tome da se mora obuzdavati kineska i sovjetska moć i širenje komunističke ideologije. Do vremena kada se doktrina zaprečavanja pomerila od istočnog Sredozemlja 1947. do jugoistočne Azije pedesetih godina, postala je opravdanje za preambicioznu i zlosrećnu intervenciju.

Kao zaključak, iako se apsolutni princip neintervenisanja često krši u praksi, norma neintervenisanja ostaje važna. Odstupanja od neintervenisanja moraju biti procenjivana od slučaja do slučaja, posmatranjem motiva, sredstava i posledica.

Međunarodno pravo i organizacije

Međunarodno pravo i organizacije poštuju suverenitet i nemešanje. Ljudi ponekad imaju problema da razumeju međunarodno pravo i organizacije zato što koriste analogiju sa unutrašnjim pravom. Ali, međunarodna organizacija nije kao nacionalna vlada, a međunarodno pravo nije kao unutrašnje pravo. Međunarodna organizacija nije svetska vlada u nastajanju, iz dva razloga. Prvo, suverenitet država članica zaštićen je u statutima većine međunarodnih organizacija. Član 2 stav 7 Povelje Ujedinjenih nacija kaže: „Ništa u ovoj Povelji ne ovlašćuje Ujedinjene nacije da se

lagali tu strategiju, kao što je to učinio teoretičar realizma Nikolo Makijaveli 1513. godine, kada je savetovao lidere da započnu ratove u inostranstvu kad god previranja u njihovoj državi postanu isuviše velika. Ovo mišljenje je prihvatio Herman Gering, nacistički savetnik Adolfa Hitlera, kada je rekao: „Priznali mi to ili ne, ljudi se uvek mogu dovesti pod kontrolu vođa. To je lako. Sve što treba da uradite jeste da im kažete da su napadnuti i da osudite pacifiste zbog nedostatka patriotizma". Slično tome, Džon Foster Dals izjavio je 1939. godine, pre nego što je postao američki državni sekretar, da je „najjednostavniji i najbrži lek za unutrašnju neslogu živopisno prikazati opasnost koja preti spolja".

I dalje je sporno pitanje da li vođi zaista započinju ratove da bi neutralisali sukob na domaćem planu. Mi ne možemo da dokažemo da su mnogi lideri namerno preduzeli diverzione akcije kako bi se odbranili od domaće opozicije. Nepopularni vođi bi, umesto toga, možda bili veoma motivisani da ispolje opreznost u spoljnopolitičkim pitanjima i da izbegavaju upotrebu sile u stranim zemljama kako bi sačuvali reputaciju mirotvoraca; bolje je da izbegavaju nove kritike da namerno manipulišu i da se pozabave domaćim problemima koji izazivaju građanske nemire, nego da se upuštaju u nepromišljene ratove u stranim zemljama - posebno nepopularne ratove koji izazivaju proteste i demonstracije i smanjuju podršku birača. Stoga ima razloga da se preispita veza između građanskih nemira i započinjanja rata između država. „Povezanost zavisi", kaže Džek Levi (1989b) „od vrste internih uslova koji obično vode ka neprijateljskim akcijama u stranim zemljama u cilju diverzije". Uopšte uzevši, raspoloživi dokazi nalažu da preispitamo diverzionu teoriju rata. Možda najjači razlog za izvesnu sumnju jeste to što „kada domaći sukob postane krajnje intenzivan, čini se da razumnije deluje tvrdnja da će se država verovatno povući iz stranih angažovanja kako bi se pozabavila situacijom kod kuće" (Zinnes and Wilkenfeld, 1971).

TERORIZAM

Terorizam predstavlja još jednu alarmantnu vrstu nasilja u savremenom svetu. Instrumenti terora su raznoliki, a motivacije terorista različite, međutim, „eksperti se slažu da je terorizam upotreba nasilja ili pretnja nasiljem, metod borbe ili strategija da se postignu izvesni ciljevi, da je njegova svrha da izazove strah kod žrtve, da je nemilosr-

dan i da nije u skladu sa humanitarnim normama i da je publicitet bitan faktor u terorističkoj strategiji" (Laqueur, 2003).

terorizam

Unapred smišljeno politički motivisano nasilje koje protiv neborbenih ciljeva sprovode subnacionalne grupe ili tajni agenti, obično sa namerom da utiču na javnost (videti stranu 582).

Neke terorističke aktivnosti, kao što je bila eksplozija bombe 1995. godine u zgradi američkih federalnih vlasti u Oklahoma Sitiju, i česti bombaški teroristički napadi između 1999. i 2003. godine, koji su teško pogodili ruske borce sa prve linije fronta, primoravajući ih da se očajnički bore protiv nasumičnog terora, počinju i završavaju se u jednoj zemlji. Mnoge, ipak, prelaze nacionalne granice. Na početku XX veka, meta većine terorista bili su građani i imovina u stranim zemljama, a pošto se terorističke akcije izvode širom sveta, i opasnosti su takođe veoma rasprostranjene.

Terorizam je taktika nemoćnih protiv moćnih. Stoga ne iznenađuje to što političke ili socijalne manjine i etnički pokreti ponekad pribegavaju terorističkim akcijama u borbi za svoje političke ciljeve (videti Glavu 5). Oni koji traže nezavisnost i suverenu državu, kao što je to slučaj sa Baskima u Španiji, predstavljaju oličenje težnji koje pokreću terorističku aktivnost. Religija takođe ponekad racionalizuje terorističke aktivnosti ekstremističkih pokreta, kao što je to slučaj sa naporima grupa Sika koji žele da stvore nezavisnu državu Halistan („Zemlja čistote") na indijskoj teritoriji, kao i sa islamskom ekstremističkom grupom Hamas koja želi da destabilizuje Izrael i sabotira mirovne pregovore između Izraela i njegovih arapskih suseda. U novembru 1995. godine, desničarski jevrejski fanatici u verskoj terorističkoj grupi Kah ubili su izraelskog premijera Jicaka Rabina kako bi osujetili mirovni proces u Palestini.

U industrijalizovanom svetu, terorizam se često događa tamo gde su razlike u dohotku veoma izražene i gde manjinske grupe smatraju da su lišene političkih sloboda i privilegija koje uživa većina. U urbanizovanim oblastima industrijalizovanog sveta, gerilski rat - koji se obično povezuje sa seoskim ustancima - ne predstavlja pouzdan put ka ostvarenju prava, ali teroristička taktika to jeste.

Terorizam je bio dobro poznat u drevnim vremenima o čemu svedoče ubistva tirana u staroj Grčkoj i Rimu, kao i ubistva *zilota* u Pale-

stini i *hašašina* u vreme srednjovekovnog islama. U XIX veku, terorizam je postao povezan sa bombama koje su bacali anarhisti i ubistvima i uništavanjem imovine koji su bili delo nacionalističkih grupa. Etnički, politički i verski pokreti koji sada primenjuju terorizam nastoje da se osvete onim državama i stanovništvima koje svaka teroristička grupa smatra svojim ugnjetačem. Često su teroristi „međunarodni beskućnici" čiji je osnovni cilj da za sebe dobiju teritoriju i državu koju mogu da kontrolišu. Dok je verski fanatizam odgovoran za mnoge terorističke incidente, osnovni cilj većine terorističkih grupa je nezavisnost i država.

Terorističke grupe se mogu smatrati nekonvencionalnim tipom nedržavnih aktera (ili globalnih nevladinih organizacija) u globalnom smislu, koji se razlikuju po tome što koriste nasilje kao primarni metod vršenja uticaja. Ipak, terorističke grupe je teško identifikovati i bilo bi pogrešno stavljati sve terorističke pokrete u isti koš. Danas je terorizam strategija koju primenjuju veoma različite grupe pokreta, što se može videti iz činjenice da je 2002. godine američki Stejt dipartment identifikovao 33 veoma različite organizacije kao svetske terorističke grupe (vidi Tabelu 11.2). Jednostavno rečeno, među terorističkim pokretima ima više razlika nego sličnosti.

Razlika između nacionalističkih „boraca za slobodu" čiji je glavni razlog za nezadovoljstvo to što im nedostaje zemlja, i vlada koje tvrde da štite slobodu, često zavisi od ugla iz kojeg se gleda. Taj problem čini definiciju terorističke grupe manje očiglednom i više spornom, pošto ono što najviše razlikuje terorističke grupe od oslobodilačkih pokreta jeste ishod - koja će frakcija uspeti ili doživeti neuspeh u političkoj borbi za vlast. Moramo imati na umu da oni koji su spremni da upotrebe nasilje i teror ne obazirući se na pravila ratovanja koja su se tokom vremena razvila, imaju za cilj da budu osuđeni ili pohvaljeni, u zavisnosti od toga da li oni koji izriču osudu ili pohvalu prihvataju ili odbacuju ciljeve terorista.

Bez obzira na popularnost slogana da je „neko za jednog terorista, a za drugog borac za slobodu", razlika postoji. Teroristi se definišu po *sredstvima* (teror) koja koriste, a borci za slobodu po *cilju* (građanska sloboda) kojem teže. Pošto se za slobodu može boriti moralnim i legalnim metodama koje poštuju imunitet neborbenih meta, borci za slobodu mogu da rade drugačije od terorista koji su spremni da upotrebe nasilje protiv nenaoružanih civila i da se za dobre ciljeve bore opakim metodama.

Iako danas mnoge terorističke grupe neosporno traže suverenitet, šira definicija terorizma bi konstatovala da mnoge vlade preduzimaju terorističke akcije, ponekad protiv sopstvenog naroda, a ponekad pružanjem podrške terorizmu protiv drugih suverenih država (vidi: Crenshaw, 2003). U stvari, neke države prihvataju aktivnosti terorističkih pokreta koji se zalažu za filozofske stavove koje one prihvataju (ili dovode u pitanje bezbednost suparničkih država). Države su često finansirale, obučavale, opremale i pružale utočište teroristima čije su aktivnosti išle na ruku njihovim spoljnim ciljevima. Praksa takvog **državno sponzorisanog terorizma** predstavlja jednu od optužbi koje su Sjedinjene Države podigle 2002. protiv takozvane „osovine zla" - Irana, Iraka i Severne Koreje -- kao i protiv Kube, Libije, Sudana i Sirije. Slično tome, drugi su ranije optuživali Sjedinjene Države da sponzorišu terorističke aktivnosti u Vijetnamu, Čileu, Salvadoru, Nikaragvi i drugde.

terorizam pod sponzorstvom države, državni terorizam
Zvanična pomoć, obuka i naoružavanje stranih terorista, koje omogućava neka država u nameri da ostvari svoje spoljnopolitičke ciljeve.

Tabela 11.2

Plemenski teroristi i bezbožni ratnici: neke aktivne terorističke grupe

Grupa	Opis
Abu Nidalova organizacija (ANO)	ANO, koju vodi Sabri al-Bana, imala je sedište u Iraku (1974-1983), Siriji (1983-1987), a sada u Libiji i operiše na međunarodnom planu koordinišući aktivnosti raznih drugih muslimanskih terorističkih grupa.
Oružana islamska grupa (GIA)	Ekstremistička grupa koja nastoji da svrgne alžirsku svetovnu vladu i da umesto nje uspostavi islamsku državu.
Baskijska otadžbina i sloboda (ETA)	Ova grupa, osnovana 1959. godine, svojevremeno posvećena marksizmu, teži da stvori nezavisnu domovinu u baskijskom regionu u Španiji.
HAMAS (islamski pokret otpora)	HAMAS, koji je 1987. godine nastao iz palestinskog ogranka Muslimanskog bratstva nastoji - često nasilnim putem - da ostvari cilj islamske palestinske države umesto Izraela.

Grupa	Opis
Hezbolah (Božja partija)	Radikalna šiitska verska grupa koja teži da uspostavi islamsku republiku u Libanu po ugledu na Iran.
Kah i Kahane Šaj	Desničarski jevrejski ekstremistički pokret koji želi da obnovi biblijsku državu Izrael i da obustavi mirovni proces u Palestini. Jedan član Ejela (ogranka radikalnog pokreta Kah) ubio je izraelskog premijera Jichaka Rabina u novembru 1995. godine.
Partija Demokratske Kampućije (crveni Kmeri)	Komunistički pobunjenici koji su imali nameru da destabilizuju kambodžansku vladu. Pod rukovodstvom Pola Pota, u kampanji genocida ubijeno je preko milion ljudi krajem sedamdesetih godina XX veka.
Privremena Irska republikanska armija (PIRA)	Radikalna grupa osnovana 1969. godine kao tajno naoružano krilo Šin Fejna, legalnog političkog pokreta koji teži da odstrani britanske snage iz Severne Irske i da ujedini Irsku.
Sendero Luminoso (Svetleća staza)	Gerilski pobunjenički pokret koji je krajem šezdesetih godina prošlog veka osnovao bivši univerzitetski profesor čiji su ciljevi bili oslobađanje Perua od stranih uticaja, uništavanje postojećih peruanskih institucija i njihovo zamenjivanje seljačkim revolucionarnim režimom.
Al Kaida	Osnovao je Osama bin Laden krajem osamdesetih godina kako bi okupio Arape koji su se u Avganistanu borili protiv sovjetske invazije. Pruža pomoć u finansiranju, regrutovanju, transportovanju i obuci sunitskih islamskih ekstremista za avganistanski pokret otpora koji su tajno novcem i oružjem snabdevale Sjedinjene Države. Sadašnji cilj je da uspostavi panislamski kalifat širom sveta u saradnji sa savezničkim islamskim ekstremističkim grupama na svrgavanju režima koje smatra „neislamskim" i na proterivanju zapadnjaka i nemuslimana iz muslimanskih zemalja. Izdala je saopštenje pod nazivom „Svetski islamski front za džihad protiv Jevreja i krstaša" u februaru 1988. u kojem se kaže da je dužnost svih muslimana da ubijaju američke građane – civile ili vojna lica - i njihove saveznike svuda u svetu. 11. septembra 2001. Al Kaida je izvršila razaranje Svetskog trgovinskog centra u Njujorku.

Napomena: Ovi opisi nekih terorističkih pokreta aktivnih krajem 90-ih godina dobijeni su od Biroa za borbu protiv terorizma američkog Stejt dipartmenta. Mada nisu iscrpni, oni pokazuju do kog stepena terorističke grupe teže kombinaciji verskih, etničkih i političkih ciljeva koji, uopšteno gledano, imaju za cilj da ugroze autoritet i kulturne vrednosti postojećih država.

Neopisivi užas koji je okruživao 11. septembar i druge podjednako zastrašujuće terorističke incidente, kao što je bila eksplozija bombe na letu 103 Pan Ama iznad Škotske 21. decembra 1988. godine, kada je poginulo 270 ljudi, predstavljaju upadljive primere ljudske tragedije i oličenje moći terorizma, kao i razočaranja i neuspešnih napora da se on suzbije. Nemilosrdne terorističke akcije u prošlosti su redovno izvršavane, a njihov primarni cilj je bio da izazovu uznemirenost. Ulivanje straha koji paralište - terorisanje - nažalost je postalo uobičajeni način izražavanja nezadovoljstva i nastojanja da se ostvare politički ciljevi.

Urođeno sadistička priroda nasilničkog terorizma može da zamagli identitet terorista, pa se čini da su države inherentno nedužne i različite od revolucionarnih terorista. Ipak, objektivna definicija terorizma kao strategije mora imati u vidu da i vlade i pokreti koji se bore protiv vlada tvrde da traže slobodu, tako da i jedne i druge njihovi protivnici nazivaju teroristima.

Oni za koje se kaže da su teroristi i koji odbacuju taj naziv, ističu neprijatnu činjenicu da nacionalne oružane snage, koje demokratsko javno mnjenje u potpunosti podržava, u suštini koriste nasilje i teror na mnogo širem planu nego što su to oslobodilački pokreti do sada bili u stanju da učine. „Borci za slobodu" smatraju da vode pravedan rat. Zbog čega njima ne bi bilo dopušteno da ubijaju, spaljuju i razaraju kao što to čine nacionalne vojske, mornarice i vazduhoplovne snage i zbog čega bi se naziv „teroristi" primenjivao na njih a ne na nacionalne vojske? (O'Brien, 1977, str. 56-57).

Kada se bavimo proučavanjem terorizma, suočeni smo sa vrednosno negativno opterećenim predmetom koji se opire preciznoj definiciji i čiji je opis često motivisan željom da se osudi, a ne da se ponudi nezavisna procena. Zadatak objektivne analize je složen jer zahteva poređenje različitih načina na koji transnacionalni akteri prete nasiljem i izvlačenje validne generalizacije o karakteristikama koje teroristi dele sa drugim akterima kao i o onima koje ih razdvajaju. Definicija mora da uspostavi ravnotežu između potrebe da se utvrde zajedničke crte i potrebe da se upoznaju jedinstvene crte pojedinačnih slu-

jeva. Da li samoubistva bombaša Al Kaide i talibana, palestinske otmičare aviona, cionističke odrede smrti, baskijske separatiste, irske revolucionare i južnoameričke kidnapere treba smatrati sličnim? Da li je pravilno svrstati ih uz pobunjenike koji su digli američku, francusku i rusku revoluciju? Da li njihove akcije podsećaju na taktiku Crvenih brigada, Kju kluks klana i Rimokatoličke crkve u vreme inkvizicije ili na ulične bande preprodavaca droge i mreže međunarodnog organizovanog kriminala? Da li su metode Afričkog nacionalnog kongresa i rasističke južnoafričke vlade, kojoj se on suprotstavljao, takođe slučajevi terorističkih aktera? Da li je „državni terorizam" Pola Pota, Adolfa Hitlera, Josifa Staljina i Mao Cedunga bio deo istog terorističkog sindroma? Da li se napad na princip kao što je sloboda štampe razlikuje od terorističkog napada na ljudski život? Šta reći o nuklearnim strategijama odvraćanja koje su primenjivali Sjedinjene Države i Sovjetski Savez u vreme hladnog rata, koje su se oslanjale na strah kao sredstvo za sprečavanje napada (vidi Glavu 13)? Gde treba povući liniju razgraničenja?

Od načina na koji neko pristupa ovim pitanjima zavisi gledište o svrsi terorizma, izazovu koji on predstavlja i krajnjem značenju. Isto tako, da li će neki oblici terorizma biti prihvaćeni zavisiće od njegove socijalno konstruisane slike. Kako nas podsećaju konstruktivistički teoretičari, ono što mi vidimo zavisi od toga šta gledamo, šta tražimo, šta očekujemo da vidimo, šta želimo da vidimo i kako reagujemo na ono što uočavamo.

Pogledajmo u tom kontekstu, na primer, naizgled jednostavno pitanje da li se frekvencija globalnog terorizma povećala posle šezdesetih godina prošlog veka. Na prvi pogled, čini se da je na to pitanje lako odgovoriti, ipak, procene se veoma razlikuju. Pokazatelji biraju, pokazuju i filtriraju ono što se zna o obimu međunarodnog terorizma. Na primer, Biro američkog Stejt dipartmenta za borbu protiv terorizma, koji koristi široku definiciju za međunarodni terorizam i smatra ga „unapred smišljenim, politički motivisanim nasiljem koje subnacionalne grupe ili tajni agenti primenjuju protiv neborbenih ciljeva, obično sa ciljem da utiču na javnost koja obuhvata građane ili teritoriju više od jedne zemlje", počeo je da beleži učestalost terorističkih akcija nakon što se terorizam javio kao značajni međunarodni problem šezdesetih godina i poprimio proporcije epidemije tokom sedamdesetih i osamdesetih. Slika 11.3 pokazuje promenljivu učestalost terorizma i stepena razaranja u današnjem svetu, kako se to iznosi u ovom pregledu, koji otkriva da se globalna teroristička aktivnost po-

većala gotovo tri puta između 1968. i 1987. godine, posle čega je broj incidenata postepeno, ali neujednačeno opadao. Broj međunarodnih terorističkih napada u 2001. opao je na 348 sa 426 u prethodnoj godini. Ipak u toku tri kobne godine - 1995, 1989. i 2001. - broj ljudi ubijenih u terorističkim akcijama dramatično se povećao. Gotovo 3.000 ljudi je poginulo u napadu od 11. septembra, najubilačkijoj terorističkoj akciji posle Drugog svetskog rata. Taj četvrti talas globalnog terorizma nastavio je da pokazuje svoje ubilačko lice u 2002. godini kada je došlo do jačanja palestinsko-izraelskog sukoba, a preko 1.500 ljudi je ubijeno u više samoubilačkih napada koje su izvršili pripadnici Islamskog džihada i Hamasa, na šta su Izraelci uzvratili napadima, ponovnom okupacijom palestinskih sela i zemlje i egzekucijama onih za koje se sumnjalo da su teroristi. Kao što se može zaključiti iz takozvanog rata protiv terorizma, očekuje se da će pretnja od povećanja globalnog terorizma posle 11. septembra ostati prisutna, možda će doći i do njenog rasta, a taj rast će verovatno učiniti da globalni terorizam postane još krvaviji.

Bez obzira na ukupne razmere, globalne terorističke akcije uvek imaju snažne simbolične i dramatične posledice koje se pojačavaju svaki put kada se dogodi neki veliki napad. Sve do 11. septembra, terorizam je zanemarivan kao značajna opasnost zbog toga što je globalni terorizam, iako je međunarodni terorizam bivao sve ubitačniji, ranije retko odnosio veliki broj života; bez obzira na to, terorizam je u svakom trenutku privlačio veliku pažnju zbog toga što je spektakularna teroristička akcija uvek izazivala snažan šok, potpomognut dramatičnim publicitetom u medijima. Pogledajmo žarište današnjeg terorizma - Bliski istok (videti kartu 11.1).

Novi globalni terorizam. Konvencionalno viđenje terorizma kao retke i udaljene pretnje po ljudska bića i bezbednost dovedeno je u pitanje događajima od 11. septembra 2001. godine koji su primorali ljude da preispitaju značenje terorizma i njegovu ranije marginalnu pretnju po globalnu stabilnost. Stiče se utisak da će događaji od 11. septembra 2001. godine ostati zauvek urezani u umovima i sećanju svih. Retko ko će, ukoliko se to uopšte dogodi, zaboraviti gde se nalazio kada je čuo tu užasnu vest. U jednom jedinom trenutku, svet je bio prisiljen da se suoči sa tmurnom novom stvarnošću. U jednom jedinom trenutku, te nestale njujorške kule postale su simbol nakaznosti novog svetskog nereda.

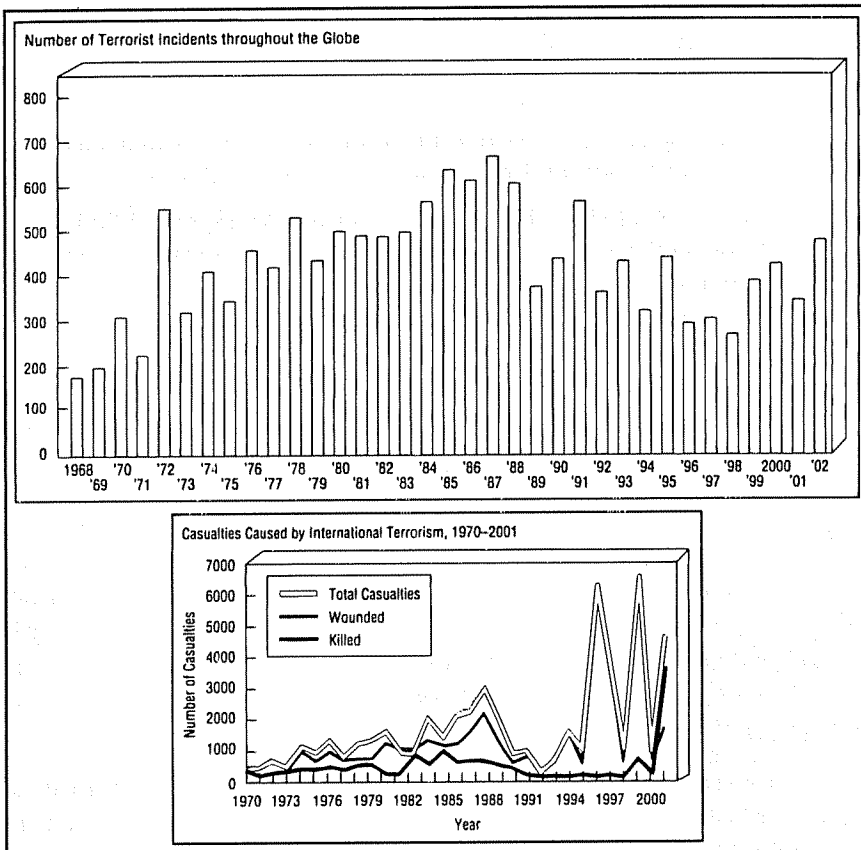

Slika 11.4

Broj terorističkih akcija širom sveta i promenljivi broj žrtava međunarodnog terorizma od kraja šezdesetih godina prošlog veka

Učestalost međunarodne terorističke aktivnosti menjala se posle 1968. godine, a broj incidenata u svakoj godini kretao se između 174 (1968) i 666 (1987). Čini se da su ove aktivnosti nepromenljive, ali one variraju u različitim periodima. Treba takođe konstatovati (donja slika) relativno skroman danak u ljudskim životima koje je odneo terorizam. Nijedna brojka nije prihvatljiva, ali u proseku mnogo manji broj ljudi gine svake godine u terorističkim akcijama od godišnjeg broja ubije-

nih u Sjedinjenim Državama (u 2001. godini ubijeno je 11.000 Amerikanaca). Sa gledišta statistike, može se reći da postoji veća verovatnoća da nekoga udari grom nego da pogine u nekoj terorističkoj akciji. Ipak, treba istaći da je broj žrtava počeo dramatično da se povećava od 1995. godine, a strah od masovnog razaranja u terorističkim akcijama povećao se posle 11. septembra.

Izvor: Biro koordinatora za borbu protiv terorizma, američki Stejt dipartment, uz preliminarna predviđanja za 2002. zasnovana na prvih devet meseci te godine.

Jedanaesti septembar je razbio ranije prisutno osećanje međunarodne bezbednosti i euforije mirnog i naprednog doba posle hladnog rata. „Ne postavlja se pitanje", upozorio je američki ministar odbrane Dik Čejni 2002. godine, „da li će se novi napad dogoditi, već kada će se dogoditi". Primarni proizvod 11. septembra bilo je usađivanje straha. Upravo to je bio cilj terorista koji su počinili ovaj užasni čin. „Amerika je puna straha", zadovoljno je saopštio Osama bin Laden u snimljenoj poruci emitovanoj u očekivanju američkog odgovora na njegov pokolj hiljada nedužnih ljudi. „Oni plaču za svojom decom", zadovoljno je saopštio i upozorio: „Niko se u Sjedinjenim Državama neće osećati bezbednim".

Izazivanje straha je suštinski cilj terorističke igre. To je stara igra i tradicionalni oblici starog terorizma ni izdaleka nisu umrli. Ipak, terorizam posle 11. septembra odvija se naizgled na načine koji su bez presedana. Terorizam više nije marginalna pretnja u drugim zemljama koja se gleda u večernjim vestima. Jedanaesti septembar bio je sadistički napad koji je pokazao ranjivost jedne ranije samozadovoljne zajednice u odnosu na neprijatelja koji ne poznaje moralna ograničenja, koji je neumoran u primeni nasilja i koji izražava spremnost da napadne svakoga, sve, bilo gde i bilo kada.

Ima mnogo toga novog, a samim tim i različitog u vezi sa današnjim terorizmom u poređenju sa terorizmom s kraja XX veka, pre 11. septembra. Mogu se uočiti dve epohe zbog čega mnogi posmatrači tvrde da se *sve* promenilo i da će 11. septembar verovatno biti zapamćen kao „dan kada se svet promenio".

Ono što je 11. septembar učinilo istorijskim razvođem koje vodi u novo doba jeste to što je označio nastajanje novih pravila za žestoku staru igru koju igraju slabi protiv jakih, ali koju sada vode ideološki te-

roristi sa grandioznim revolucionarnim ambicijama na transnacionalnom planu sa ciljem da transformišu međunarodni *status quo*. Pre 11. septembra, prvenstvena svrha terorizma bila je publicitet, zadobijanje pažnje i simpatija za terorističke ideale. U skladu s tim, ranije se na teror gledalo kao na neku vrstu pozorišta i često se iznosilo mišljenje da „teroristi žele veliki broj gledalaca, a ne veliki broj poginulih". To više nije slučaj. Teroristi su sada počeli da se upuštaju u novu praksu zbog novih ciljeva - svesno nastojeći ne samo da prinude neprijatelja da promeni politiku, već i da unište neprijatelja; oni sada žele veliki broj poginulih. U prošlosti, kada su teroristi pogađali mete, ubijali su mali broj ljudi skromnim oružjem; 11. septembar je predstavljao prekretnički korak u novom smeru, jer je u njemu ubijen mnogo veći broj ljudi nego što je to bio slučaj 7. decembra 1941. godine, u japanskom napadu na Perl Harbor. Najubilačkiji napad u istoriji na američkoj teritoriji 11. septembra najavio je sablast permanentnog terorizma u čitavom svetu - ukoliko ne bude stavljen pod kontrolu - sa, kako je to rekao predsednik Džordž V. Buš u obraćanju naciji u januaru 2002. godine, hiljadama „opasnih ubica - tempiranih bombi" koji se kreću po čitavoj planeti sa željom da razaraju i koji su izuzetno opasni zbog toga što nam te mreže globalnih terorista „prete najrazornijim svetskim oružjima".

Po mišljenju Buša, „noć se spustila na sasvim drugačiji svet", obeleživši ne samo, kako je on to rekao, „prvi rat u 21. veku", već i uvodeći momenat definicije. „Pronašli smo svoju misiju i trenutak". „Smatram da se borimo protiv zla i ne vidim u tome nikakve senke sivog". U aprilu 2002. godine, Bušova savetnica za nacionalnu bezbednost Kondoliza Rajs je ponovila njegovo tumačenje izjavljujući da „zemljotres jačine 9/11 može da pomeri tektonske ploče međunarodne politike".

Svakako, ima mnogo elemenata istine u svim tim tvrdnjama o neverovatnim promenama koje su počele. Moglo bi se reći da je nova bolest zahvatila lice zemlje, zaraza koja će staviti na tešku probu istrajnost meta. To će pokrenuti nepoznata pitanja. Ono što je danas drugačije jeste to da je novo doba terorizma:

- Globalno, u smislu da sa smanjenjem rastojanja, granice više ne služe kao barijere terorizmu
- Letalno zbog toga što su novi teroristi promenili taktiku od nastojanja da impresivnim žestokim akcijama uznemire javnost i steknu publicitet, na smišljeno razaranje cilja naseljenog isključi-

vo civilima koji nisu borci, na ubijanje što većeg broja žrtava u cilju izazivanja straha kod što je moguće većeg broja ljudi

- Potpuno novo, po svom obimu, razaranju i po profesionalnom smislu za koordinirano planiranje napada od 11. septembra
- Vođeno od civila bez državnog sankcionisanja na način koji briše klasične granice između terorizma i objavljenog rata između država
- Oslonjeno na najrazvijeniju tehnologiju savremene civilizacije u razaranju najsavremenijim tehnološkim sredstvima jer se smatra da moderna civilizacija predstavlja pretnju za svete tradicije terorista
- Organizuju ga transnacionalne nedržavne organizacije preko globalnih zavereničkih mreža terorističkih ćelija koje se nalaze u mnogim zemljama, angažujući pritom neviđene nivoe komunikacija i koordinacije
- Sprovode ga fanatični ekstremisti sa ciljem da uništavaju uz najveća moguća krvoprolića, bez želje da pregovaraju, vršeći zločine protiv čovečanstva samoubilačkim metodama koji od terorista traže da žrtvuju svoj život u akcijama koje se ne mogu odvratiti ili sprečiti putem pregovora i kompromisa
- Vođeno mržnjom prema meti - željom terorista da meta bude izložena patnji zbog onoga što jeste, onoga što čini i zbog vrednosti za koje se zalaže.

Te promene će zahtevati novi kompas za putovanje po novim globalnim pejzažima i nove pristupe za suzbijanje novog talasa sve smrtonosnijeg globalnog terorizma.

Borba protiv terorizma. Priroda terorizma je ponovo definisana kako bi se uzeli u obzir menjanje terorizma i mnogobrojne karakteristike. Terorizam se više ne smatra sukobom između neprijatelja, već je to rat globalnih dimenzija koji obuhvata sve i svakog. O globalizaciji novog terorizma govorio je američki predsednik Džordž V. Buš koji je izjavio da je „naš neprijatelj radikalna mreža terorista i svaka vlada koja ih podržava" i da se samim tim rat protiv terorizma „neće okončati dok svaka teroristička grupa sa globalnim dejstvima ne bude pronađena, zaustavljena i poražena". Sama definicija terorizma je proširena njegovim gledištem da su 11. septembra „neprijatelji slobode izvršili čin rata" koji ćemo voditi do kraja „kako bismo neprijatelje priveli

pravdi" i da u tom naporu moraju *svi* da učestvuju na ovaj ili onaj način: „svaka nacija u svakom regionu sada mora da donese odluku", izjavio je predsednik Buš, „ili ste uz nas, ili ste uz teroriste".

Neslaganja u pogledu karaktera i uzroka globalnog terorizma u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i dalje su veoma izražena, a bez saglasnosti o tim preliminarnim pitanjima, nije verovatno da će biti postignut sporazum o najboljem odgovoru na novi globalni terorizam. Upravo kao bolest koja se ne može lečiti dok se pre svega ne postavi valjana dijagnoza, tako se ni pošast novog terorizma ne može sprečiti ukoliko se on prvo ne definiše, a uspešna strategija kontrole zavisi od razumevanja njegovih uzroka. Stoga, „Iako je odlučnost da se učini sve što je potrebno u borbi protiv terorizma nesmanjena, već je počela velika debata: šta tačno treba učiniti?" Odgovor će u velikoj meri zavisi od odgovora na prethodno pitanje: „Šta se dogodilo 11. septembra i zbog čega?" (Talbott and Chanda, 2002).

One koji veruju u jednu posebnu sliku karaktera teroriozma i njegovih primarnih uzroka neizbežno će privući određeni niz političkih preporuka, dok će se oni koji veruju u sliku konstruisanu na suprotnoj strani neizbežno opredeliti za potpuno različiti niz političkih propisa i programa za borbu protiv terorizma.

Razmotrimo dijametralno suprotne stavove u pogledu toga da li je represija ili pomirenje najefikasniji lek (videti Sporno pitanje: Da li se može dobiti rat protiv globalnog terorizma?). Oni koji se zalažu za prvi, oštar pristup smatraju da terorizam proističe iz racionalnih odluka ekstremista da se oslone na političko nasilje, i stoga savetuju prevenciju i čak preventivne udare koji bi omogućili precizne napade i ubijanje terorista, a ukoliko to ne uspe, brzu i žestoku odmazdu. Nasuprot njima stoje oni koji smatraju da su koreni terorizma u razočaranjima zbog političkog ugnjetavanja i oskudice; oni preporučuju hvatanje u koštac sa tim korenima kako bi se terorizam suzbio, a kao polaznu tačku uzimaju rezoluciju Ujedinjenih nacija od 2. novembra 1972. godine u kojoj se zaključuje: „Mere za sprečavanje međunarodnog terorizma iziskuju proučavanje uzroka onih oblika terorizma i nasilnih akcija koje leže u bedi, razočaranju, nezadovoljstvu i očajanju". Onima koji u to veruju, predlažu se dugoročne reforme i politika pomirenja odmah, na kratak rok.

Ipak, postavlja se pitanje kako u borbi protiv novog globalnog terorizma treba povući granicu između legitimne i nelegitimne upotrebe vojne sile. Debata o metodama vođenja **pravednog rata** protiv

novog globalnog terorizma kreće se oko niza međusobno povezanih pitanja. Da li je politika efikasna? Da li je etička? Da li je kompatibilna sa drugim vrednostima kao što su očuvanje građanskih sloboda i demokratskih procedura? Da li zahteva multilateralnu (međunarodno) saradnju (ili se to može postići unilateralnim, nezavisnim nacionalnim rešenjima?). Da li tehnologija može da stvori barijeru? Može li se borba protiv globalnog terorizma voditi putem legalnih ili institucionalnih procedura? Kakve su relativne koristi i koja je cena mera u borbi protiv terorizma definisanih kategorijama prevencije, zaštite i sudskog gonjenja?

pravedni rat
Teorija koja vodi poreklo iz Srednjeg veka i koja identifikuje uslove u kojima je moralno dopustivo, ili „pravedno", da neka država krene u rat, kao i metode kojima se pravedni rat može voditi.

Opasnosti od stereotipa i odgovori koje oni racionalizuju pokazuju zbog čega su mračne perspektive za iskorenjivanje terorizma putem pregovora i, nasuprot tome, zbog čega borba protiv terorizma uz pomoć velikih vojnih operacija teži da legitimizuje nasilje, a to može nehotično da ohrabri nove terorističke akcije. Spisak napora iz prošlosti koji su se oslanjali na ta „rešenja" pokazuje njihove nedostatke. Pogledajmo nemoć obećavanja kaznenih odmazdi na terorističke akcije kada se te pretnje ne sprovedu u delo: „Iako su teroristi napali američke interese preko 2.400 puta između 1983. i 1998. godine, Sjedinjene Države su odgovorile otvorenom vojnom akcijom samo tri puta" (Reinares, 2002, str. 92). Iako bi se većina eksperata složila da, mada „nije moguće iskoreniti terorizam sa lica zemlje", oni veruju u skromniji cilj - da bi „trebalo da bude moguće smanjiti pojavu i efikasnost terorizma". Očuvanje prave ravnoteže između poštovanja prema slobodi i sposobnosti da se preduzme odlučna akcija pokazaće se kao značajni izazov u „ratu" protiv novog globalnog terorizma.

Sporno pitanje

Može li se dobiti rat protiv globalnog terorizma?

Neposredno posle 11. septembra došlo je do izražaja novo rasuđivanje - naime, kako je to rekao američki ministar odbrane Donald Ramsfeld,

„ukoliko su Sjedinjene Države shvatile lekciju od 11. septembra, onda bi to trebalo da bude da je napad na teroriste jedini put da se oni poraze. Tu nema izbora. Jednostavno, vi ne možete u svakom trenutku na svakom mestu da se branite od svake tehnike. U tom pogledu, sve prednosti su na strani terorista i stoga vam ne preostaje ništa drugo nego da krenete na njih, tamo gde se nalaze". To odražava gledište da jedino što možete da uradite jeste da odgovorite nemilosrdno i temeljno ma koliko politika popuštanja delovala privlačno.

Istrajan i kazneni pristup iskorenjivanju globalnog terorizma jeste rat u koji su se upustile Sjedinjene Države, što pokazuju reči predsednika Džordža V. Buša: „Znate, kada sam prvi put govorio o ovom novom ratu, podsetio sam ljude da, što se više udaljavamo od 11. septembra, ljudski um je sve skloniji da zaboravi teror i tragediju ..."

Prava stvar koju treba učiniti da bi se uspostavila kontrola nad novim globalnim terorizmom verovatno će i dalje predstavljati tačku sporenja, na šta je upozorio predsednik Buš. Mnogi eksperti dovode u pitanje način na koji je on okarakterisao ovaj problem i ambiciozni krstaški rat koji je obećao da će povesti, uključujući tu i sumnjičave saveznike od kojih Sjedinjene Države zavise ukoliko se želi pobeda u ratu protiv terorizma. Operacija trajne slobode u vođenju svetskog rata iziskuje trajnu opredeljenost uz veoma visoku cenu. Zbog toga se predlozi o efikasnom i pravednom odgovoru na novi globalni terorizam razlikuju, kao i preporuke kako da svet na najefikasniji način smanji verovatnoću ponavljanja napada od 11. septembra.

Ono što borbu protiv terorizma čini tako kontroverznom jeste to da stratezi često ne uspevaju da uoče različite tipove terorističkih pokreta i njihovo različito poreklo i stoga radije konstruišu apstraktne strategije za borbu protiv terorizma - sa jednom jedinom formulom - nego da pronalaze pristupe za hvatanje u koštac sa brojnim vidovima terorizma. Jedan ekspert daje sledeći savet: „Lekcija koju je trebalo da shvatimo posle 11. septembra jeste da je proširenI rat protiv terorizma stvorio neku vrstu sočiva koje može da iskrivi naše viđenje složenih političkih dinamika zemalja" (Menkhaus, 2002).

Šta vi mislite? Ukoliko je terorizam problem, a cilj njegovo potpuno uništenje, kako treba da postupaju oni koji žele da to ostvare? U procenjivanju predložene kontrole u borbi protiv najnovijeg talasa globalnog terorizma, moraćete da se suočite sa nizom inkompatibilnih klišea i zaključaka: „ustupci samo ohrabruju želju terorista za novim terorističkim akcijama" nasuprot stavu da „ustupci mogu da izmene nezadovoljstvo koje vodi terorizmu", ili „terorizam traži dugoročno rešenje" nasuprot tvrdnji da se „terorizam ne može izlečiti, ali se može sprečiti preventivnim udarom". Vaše traganje za rešenjima će neizbežno prois-

teći iz inkompatibilnih pretpostavki koje imate o prirodi i izvorima terorizma, a te pretpostavke će snažno uticati na vaše zaključke o razboritosti ili beskorisnosti razmatranih načina lečenja. Imajte na umu da ono što možda izgleda kao politika oko koje bi se mogao izgraditi efikasan program za borbu protiv terorizma, može u krajnjoj liniji samo da pogorša problem i da dovede do rezultata koje je vaš odabrani plan trebalo da reši i otkloni, a to je pribegavanje budućim terorističkim akcijama. Borba protiv terorizma je kontroverzna jer je ono što je za jednog čoveka rešenje, za drugoga problem, a odgovori su često nejasni. Program borbe protiv terorizma koji može da ima uspeha na jednom mestu, može da doživi potpun neuspeh na drugom. S obzirom na to da nada i/ili opasnost mogu biti rezultat primene istih kontramera, šta biste svojim vladama savetovali kao najbolje metode za borbu protiv terorizma?

Nije verovatno da će se opasnost od terorizma smanjiti. U suštini, terorizam je postao smrtonosniji i teže ga je suzbiti u globalizovanom sistemu bez granica koji olakšava upražnjavanje terorizma. Prethodni razlozi za terorističku aktivnost ostaju jaki kao i uvek, a **informaciono doba** olakšava uspostavljanje transnacionalnih mreža između terorističkih grupa. Nova Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma, koju su 2000. godine usvojile Ujedinjene nacije, nije uspela da smanji terorističku aktivnost, uprkos najboljim namerama, u sve više međuzavisnom svetu koji olakšava slobodno kretanje ljudi i dobara preko nacionalnih granica. Postojeću pretnju povećava i to što je savremeni terorizam postao radikalizovaniji i nasilniji. „Svaki pregled svetske mape terorizma - deo sveta gde ima najviše žrtava - otkriva ne samo sve veći fanatizam, već i rast bezobzirnih ubistava, želje za vlašću i za krvoprolićem. Tokom proteklih godina teroristi su počeli s manje oklevanja da izazivaju veliki broj žrtava i prouzrokuju fizičko razaranje" (Laqueur, 2001). Kako je upozorio bivši američki sekretar za odbranu Vilijem Koen, terorizam je danas delo „kukavica koje uživaju u agoniji svojih žrtava" i spremni su da upotrebe oružje za masovno razaranje (WMD, skraćenica koja je bolja od ABC - za atomsko, biološko, hemijsko oružje). Pošto teroristima sada stoji na raspolaganju niz novih taktika, kao što je korišćenje elektronskih pretnji, tako da mogu da sprovode „sajber terorizam" i da se upuštaju u strategije „Netwar", opasnosti postaju sve veće.

informaciono doba

Doba u kojem brzo stvaranje i globalni transfer informacija preko masovnih sredstava za komunikaciju i Interneta doprinosi globalizaciji znanja.

Međunarodni terorizam će ostati prisutan i zbog drugih razloga. Jedan od najznačajnijih i najsnažnijih jeste uslov koji Volter Laker naziva **postmodernim terorizmom**. Taj izraz opisuje globalno okruženje koje danas u velikoj meri olakšava pribegavanje terorizmu. Takozvani postmoderni terorizam verovatno će se širiti zbog toga što globalizovano međunarodno okruženje bez značajnijih barijera omogućava teroristima da sprovode u delo svoje stare namere uz pomoć novih pravila i metoda, dok istovremeno podstiče terorizam pod sponzorstvom država kao zamenu za rat i čini najrazvijenije zemlje najranjivijim (Laqueur, 2003). Drugi razlog je brzo širenje novog oružja i tehnologije i njihovo lako transportovanje preko granica, što pruža neviđene mogućnosti teroristima da počine zverstva i da menjaju taktiku u znak odgovora na uspehe koji se postižu u borbi protiv njih. Treći razlog je sve veća teškoća da se u globalizovanom sistemu uoče i odvrate napadi disciplinovanih globalizovanih terorističkih mreža koje velikodušno finansiraju međunarodne centrale organizovanog kriminala (IOC) kako bi lakše ostvarile profit iz trgovine drogom. Još jedan razlog je moralna nejasnoća koja okružuje aktivnosti ekstremističkih milicija, kao što su bombaši samoubice koji su slavljeni kao verski mučenici. Pored toga, neka sredstva masovnog informisanja hvale teroriste zbog nepokoravanja vladinom autoritetu.

Stiče se utisak da se na teroriste gleda ili kao na mrske zlotvore, ili kao na uvažene heroje, u zavisnosti od posmatrača. To znači da će terorizam verovatno zadržati svoje mesto u politici XXI veka i da će nasilje i dalje bacati senku na međunarodne odnose.

Da li će možda svet, tako ingeniozan u sprovođenju nasilja, takođe shvatiti da su rat i nasilje isuviše skupi, isuviše razorni da bi se nastavili? Ukoliko to bude slučaj, može li on otkriti efikasne puteve ka trajnom miru? Može li „transformacija ratnog stanja u državu blagostanja" (Ferguson, 2001) ostvariti napredak na svom vijugavom putu? Poglavlja koja slede razmatraju neke od metoda za kontrolisanje vojnog sukoba koje su predložili političari i zainteresovani globalni građani.

postmoderni terorizam

Po mišljenju Voltera Lakera, terorizam koji sprovodi sve veći broj različitih aktera novim oružjem „kako bi se izazvala panika u društvu, kako bi se oslabile ili čak srušile institucije i izazvale političke promene".

KLJUČNI POJMOVI

rat
konflikt
politika
oružani sukob
bihejviorizam
konstruktivizam
odvraćanje
dugi mir
nivoi analize
intraspecifična agresija
državni nivo analize
neorealizam
suverenitet
intervencija
feministička teorija
kulturno uslovljavanje
komunistička teorija imperijalizma
laissez-faire ekonomija
globalizacija
relativna dobit
neoliberalne teorije
ljudska prava
demokratski mir
nacionalizam
globalni nivo analize
samopomoć
bezbednosna dilema
interspecifična agresija
realizam
pacifizam
preživljavanje najjačih
priroda naspram vaspitanja
socijalizacija
teritorijalni imperativ
nacionalni karakter
racionalni izbor
grupno mišljenje
anarhija
teorija tranzicije moći
strukturni realizam
teorija dugih ciklusa
hegemon
hipoteza iscrpljenosti ratom
građanski rat
relativna oskudica
etničko ratovanje
raseljena lica
neuspešne države
indeks humanog razvoja (HDI)
diverziona teorija rata
terorizam
terorizam pod sponzorstvom države
pravedni rat
informaciono doba
postmoderni terorizam

Globalizacija i međuzavisnost

Po završetko Hladnog rata brojni posmatrači tvrdili su da će ekonomska pitanja zauzeti središnje mesto u svetskoj politici. Mreže ekonomske međuzavisnosti koje su obavile zemaljsku kuglu jačale su kako su troškovi komunikacije i transporta opadali i umanjivali posledice razdaljina. Tržišta su dobijala sve veću ulogu, kao rezultat novih informatičkih i transportnih tehnologija i izmenjenih stavova o ulozi vlada i država. Gotovo polovina ukupne sadašnje industrijske proizvodnje pripada multinacionalnim kompanijama čije odluke o tome gde treba smestiti proizvodnju imaju moćan uticaj na domaće ekonomije i politike. Kako je ekonomista Deni Rodrik istakao, globalizacija je „povlačenje duboke linije razdvajanje između grupa koje poseduju veštinu i pokretljivost za procvat na globalnim tržištima i onih koje ih ne poseduju, kao što su radnici, penzioneri i ekolozi, sa vladama zaglavljenim između njih".[70] Neki teoretičari primećuju da je geopolitičko nadmetanje između država zamenjeno geoekonomskim, pri čemu ekonomske sankcije i embargo postaju ključna oruđa politike.

Važno je imati u vidu ove promene. Bezbednost se u mirnim vremenima može uzimati zdravo za gotovo, ali sva tržišta deluju unutar političkog okvira. Globalna tržišta zavise od međunarodne strukture moći. Bezbednost je kao kiseonik, lako ju je uzimati zdravo za gotovo dok ne počne da vam nedostaje, a tada ne možete da razmišljate ni o čemu drugom. Slično, ekonomske sankcije su popularan instrument zato što se tako izbegava upotreba sile, ali njihova delotvornost je neujednačena. Multilateralne sankcije bile su jedan od faktora okončanja aparthejda u Južnoj Africi i pritiska na Srbiju i Libiju devedesetih godina XX veka, ali nisu uspele da nateraju iračke trupe da se povuku iz Kuvajta niti da izabranog predsednika vrate na vlast čak ni u siromašnoj zemlji kao što je Haiti. Štaviše, globalizacija i ekonomska međuzavisnost ubrzano su rasle kada su države tokom XIX veka sledile relativno liberalnu trgovinsku, investicionu i

[70] Dani Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far?*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1997, str. 2.

migracionu politiku. U stvari, dva svetska rata i ekonomska kriza u prvoj polovini XX veka prekinuli su elemente ovih dugoročnih trendova.

Dimenzije globalizacije

Globalizacija – definisana kao širom sveta razapeta mreža međuzavisnosti – ne podrazumeva univerzalnost. Na primer, početkom XXI veka polovina američkog stanovništva koristila je internet u poređenju za jednim promilom stanovništva Južne Azije. Većina ljudi u današnjem svetu nema telefon; stotine miliona ljudi žive u udaljenim selima sa slabim vezama sa svetskim tržištima ili globalnim protokom ideja. Zaista, globalizaciju u mnogo aspekata prate sve širi jazovi između bogatih i siromašnih. Ona ne podrazumeva ni jednobraznost, niti jednakost.

Čak i među bogatim zemljama ima mnogo manje globalizacije nego što se čini. Istinski globalizovano svetsko tržište značilo bi slobodan protok roba, ljudi i kapitala i slične kamatne stope. U stvarnosti, pred nama je dug put dotle. Na primer, čak i u severnoameričkom regionu, Toronto ima deset puta veću trgovinsku razmenu sa Vankuverom nego sa Sijetlom, iako je udaljenost podjednaka a carinske tarife minimalne. Globalizacija je nacionalne granice učinila poroznijim, ali ne i irelevantnim. Globalizacija, takođe, ne znači stvaranje univerzalne zajednice. U društvenom smislu, kontakti među ljudima različitih verskih uverenja i drugih duboko ukorenjenih vrednosti često su vodili ka sukobu: pogledajte slavne srednjovekovne krstaše ili današnje označavanje Sjedinjenih Država kao „Velikog Sotone" od strane nekih islamskih fundamentalista na Bliskom Istoku. Jasno je da, ni u društvenom ni u ekonomskom smislu, homogenizacija nužno ne sledi iz globalizacije.

Globalizacija ima brojne dimenzije, premda ekonomisti prečesto pišu kao da su ona i svetska ekonomija jedno te isto. Ali, drugi oblici globalizacije takođe imaju značajne uticaje na naš svakodnevni život. Najstarija forma globalizacije vezana je za životnu sredinu. Na primer, prva epidemija malih boginja zabeležena je u Egiptu 1350. godine p. n. e. Kinu je pogodila 49 godine. n. e, Evropu posle 700; Severnu i Južnu Ameriku 1520, a Australiju 1789. Kuga, ili Crna smrt, potekla je iz Azije, ali je njeno širenje u XIV veku usmrtilo između četvrtine i trećine stanovništva Evrope. Evropljani su u XV i XVI veku u obe Amerike preneli bolesti koje su usmrtile gotovo 95% autohtonog stanovništva. Od 1973. godine pojavilo se trideset ra-

nije nepoznatih zaraznih bolesti, a druge poznate bolesti geografski su se proširile u oblicima otpornim na lekove. Dvadeset godina nakon što je osamdesetih identifikovan, HIV/AIDS je usmrtio dvadeset miliona ljudi i zarazio još četrdeset miliona širom sveta. Neki stručnjaci predviđaju da će se do 2010. taj broj udvostručiti. Širenje nepoznatih biljnih i životinjskih vrsta na nove oblasti zbrisalo je autohtone vrste, i moglo bi da košta nekoliko stotina milijardi dolara godišnje. S druge strane, nisu sve posledice globalizacije životne sredine negativne. Na primer, i Evropa i Azija imale su koristi od uvoza novih biljnih kultura kao što su krompir, kukuruz i paradajz, a poljoprivredna tehnologija zelene revolucije proteklih nekoliko decenija pomogla je siromašnim poljoprivrednicima širom sveta.

Globalna promena klime svuda će uticati na život ljudi. Hiljade naučnika iz više od sto zemalja nedavno je izvestilo da postoje novi i snažni dokazi da se najveći deo zagrevanja posmatranog tokom poslednjih pedeset godina može pripisati ljudskim aktivnostima, a predviđa se da će prosečna globalna temperatura u XXI veku porasti za 2,5-10 stepeni Farenhajta. Rezultat bi mogao da bude ozbiljniji poremećaj klime, sa previše vode u nekim regionima i nedovoljno u drugim. U Severnoj Americi posledice će uključivati snažnije oluje, poplave, suše i klizišta. Rastuće temperature produžile su sezonu bez leda u mnogim regionima i smanjile snežni prekrivač za 10% u odnosu na šezdesete godine XX stoleća. Glečeri se tope. Stopa porasta nivoa mora u prošlom veku bila je deset puta veća nego prosečna stopa tokom poslednja tri milenijuma. Kako primećuje naučnik sa Harvarda, Džejms Mekarti, „Ono što je sada drugačije je da Zemlju naseljava šest milijardi ljudi i da su prirodni i humani sistemi koji nam obezbeđuju hranu, gorivo i vlakna pod snažnim uticajem klime."[71] Sa ubrzanjem klimatskih promena „buduće promene mogu da se događaju teže nego u prošlosti". Nije bitno da li se ugljendioksid u atmosferu izbacuje iz Kine ili Sjedinjenih Država; on u svakom slučaju utiče na globalno zagrevanje.

Vojna globalizacija sastoji se od mreža međuzavisnosti u kojima je zastupljena sila ili pretnja silom. Svetski ratovi XX veka su pravi primer. Tokom Hladnog rata globalna strategijska međuzavisnost između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza bila je aktuelna i dobro uočljiva. Ne samo da je podelila svet na dva saveza nego je svaka strana mogla da upotrebi interkontinentalne rakete da uništi drugu u roku od trideset minuta. Ovo je bilo

[71] James J. McCarthy, „The Scope of the IPCC Third Assessment Report", *The Climate Report*, zima 2001, str. 3

drugačije ne zato što je bilo potpuno novo, nego zato što su raspon i brzina mogućeg sukoba koji bi proistekao iz vojne međuzavisnosti bili tako veliki.

Društvena globalizacija je širenje ljudi, kultura, predstava i ideja. Konkretan primer je migracija. U XIX veku, nekih osamdeset miliona ljudi prešlo je okean ka novim domovima – daleko više nego u XX veku. Na početku XXI veka trideset dva miliona stanovnika Sjedinjenih Država (11,5%) rođeno je u inostranstvu. Uz to, svake godine u zemlju je ušlo oko trideset miliona posetilaca (studenata, poslovnih ljudi, turista). Četiri najveće svetske veroispovesti – budizam, judaizam, hrišćanstvo i islam – tokom poslednja dva milenijuma proširile su se preko velikih razdaljina, kao i naučni metod i pogled na svet tokom nekoliko proteklih vekova. Politička globalizacija (kao deo društvene globalizacije) ispoljila se u širenju ustavnih aranžmana, povećanju broja zemalja koje su postale demokratske i razvoju međunarodnih pravila i ustanova. Oni koji misle da je besmisleno govoriti o međunarodnoj zajednici ignorišu važnost globalnog širenja političkih ideja kao što je pokret za ukidanje ropstva u XIX veku, antikolonijalizam posle Drugog svetskog rata i današnji ekološki i feministički pokreti. Naravno, svet je daleko od globalne zajednice koja bi zamenila lojalnost građana prema klanovima, plemenima i državama, ali takve transnacionalne političke ideje utiču na to kako nacije postavljaju svoje nacionalne ciljeve i kako koriste svoju meku moć.

Šta je novo u globalizaciji XXI veka?

Premda se globalizacija odvija već vekovima, njena savremena forma je „punija i brža". Globalizacija danas razlikuje se od one iz XIX veka kada je evropski imperijalizam izgradio veliki deo svoje političke strukture, a viši troškovi transporta i komunikacija značili da će manje ljudi biti neposredno povezano sa ljudima i idejama drugih kultura. Mnoge od najvažnijih razlika, međutim, u bliskoj su vezi sa informatičkom revolucijom. Kako tvrdi kolumnista Tomas Fridman, savremena globalizacija odvija se „dalje, brže, jeftinije i dublje".[72]

Ekonomisti koriste termin „efekti mreže" za situacije u kojima proizvod postaje vredniji ako ga koristi više ljudi. Jedan telefon je beskoristan,

[72] Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*, Farrar Straus Giroux, New York, 1999, str. 7-8.

ali njegova vrednost se povećava širenjem mreže. Ovo je razlog zbog koga je internet doneo tako brzu promenu. Dobitnik Nobelove nagrade ekonomista Džozef Stiglic, tvrdi da ekonomija zasnovana na znanju proizvodi „moćne posredne posledice koje se često šire poput vatre i predstavljaju okidač za buduće novine i uspostavljanje lančane reakcije novih izuma... Ali roba – nasuprot znanju – ne širi se uvek poput vatre."[73] Štaviše, kako međuzavisnost postaje punija i brža, veze između različitih mreža dobijaju na značaju. Sve je više međusobnih veza između mreža. Kao rezultat, „sistemski efekti" – kada male promene u jednoj oblasti mogu da se prošire kroz čitav sistem – postaju sve važniji.

Pošto vladini zvaničnici oblikuju spoljnu politiku, oni se susreću sa rastućom punoćom globalizma – gustinom mreža međuzavisnosti – što znači da posledice događaja u jednom geografskom regionu, ili ekonomska ili ekološka dimenzija, mogu da imaju duboke posledice u drugim geografskim regionima, u vojnim ili društvenim dimenzijama. Ove međunarodne mreže su sve složenije i njihovi efekti su stoga sve manje predvidljivi. Uz to, u svojim sistemima, ljudi se često veoma trude da nadmaše jedni druge, da steknu ekonomsku, društvenu ili vojnu prednost upravo postupajući na nepredvidiv način. Kao rezultat, globalizaciju prati sveprisutna neizvesnost. Postojaće stalno nadmetanje između rastuće složenosti i neizvesnosti, s jedne strane, i nastojanja vlada, korporacija i drugih da shvate i u svoju korist upravljaju ovim sve složenijim, međusobno povezanim sistemima. Česte finansijske krize ili veliki porast nezaposlenosti mogli bi da dovedu do narodnih pokreta za ograničenje međuzavisnosti.

Uz neizvesnost ide brzina, i teškoće u oblikovanju političkih odgovora. Kako je pomenuto, moderna globalizacija odvija se mnogo bržim koracima nego ranije. Malim boginjama trebalo je gotovo tri milenijuma da se prošire na sve naseljene kontinente, konačno stižući do Australije 1775. godine. Sidi je trebalo manje od tri decenije da se od Afrike proširi na čitav svet. Da se prebacimo na metaforični virus, 2000. godine kompjuterski virus „ljubavna bubica", delo filipinskih hakera, proširio se zemaljskom kuglom za samo tri dana. Od tri milenijuma preko tri decenije do tri dana: ovo je mera brzine globalizacije.

Direktno učešće javnosti u globalnim dešavanjima takođe se povećava u bogatim zemljama. Ljudi investiraju u mešovite inostrane fondove; kockaju se na off-shore internet sajtovima, putuju i probaju egzotič-

[73] Joseph Stiglitz, „Weightless Concerns", *Financial Times*, London, 3. II 1999, str. 14.

na jela ranije rezervisana za bogate. Fridman je ovu promenu označio kao „demokratizaciju" tehnologije, finansija i informacija zato što su smanjeni troškovi ono što je ranije bio luksuz učinili dostupnim mnogo širim slojevima društva. „Demokratizacija" nije baš prava reč, jer na tržištima novac igra ulogu, a ljudi startuju sa nejednakim ulozima. Nema jednakosti, na primer, na tržištima kapitala, uprkos novim finansijskim instrumentima koji omogućavaju učešće većeg broja ljudi. Milion dolara ili više često je ulaznica za osiguranje investicionih fondova. „Pluralizacija" bi možda bila tačnija reč, jer ukazuje na veliki porast broja i raznovrsnosti učesnika u globalnim mrežama. Prema engleskom ekonomisti Džonu Majnardu Kejnzu, 1914. godine „stanovnik Londona mogao je da, ispijajući u krevetu jutarnji čaj, putem telefona poručuje različite proizvode sa čitave zemaljske kugle, u kojoj god hoće količini, i da osnovano očekuje njihovu brzu isporuku pred svojim vratima".[74] Ali, Kejnzov Englez morao je da bude bogat da bi mogao da bude globalni potrošač. Današnji supermaketi i maloprodaja preko interneta proširile su ovu mogućnost na ogromnu većinu ljudi u postindustrijskim društvima.

Ova ogromna ekspanzija transnacionalnih kanala kontakta na multikontinentalnim razdaljinama znači da se pojavljuje više pitanja za raspodelu na međunarodnom nivou, uključujući pravna pravila i prakse – u rasponu od farmaceutskih ispitivanja do računovodstvenih i proizvodnih standarda i bankarskih regulativa – koja su ranije smatrana prerogativima nacionalnih vlada.

Ono što je informatička revolucija dodala savremenoj globalizaciji jeste brzina i raznovrsnost mreže međusobnih veza koja ih čini složenijim. Ali takav „razvijeni globalizam" nije jedinstven: on varira po regionima i lokacijama, kao i po pitanjima koja obuhvata.

Političke reakcije na globalizaciju

Domaća politika kanališe odgovore na promenu. Neke zemlje imitiraju uspeh, što se vidi na primerima kapitalističkih društava u procesu demokratizacije od Južne Koreje do Istočne Evrope. Neke usvajaju drugačije i ingeniozne načine. Na primer, male evropske države kao što su

[74] John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Penguin reprint, London, 1988, str. 11

Holandija ili skandinavske zemlje održale su relativno velike vlade i insistirale na kompenzaciji za sektore koji nisu bili u prednosti, dok su angloameričke industrijalizovane zemlje, uopšte uzev, naglašavale tržište, konkurenciju i deregulativu. Kapitalizam je daleko od monolitnog, sa značajnim razlikama između Evrope, Japana i Sjedinjenih Država. Postoji više od jednog načina da se odgovori na globalna tržišta i da se vodi kapitalistička privreda.

U drugim društvima, kao što su Iran, Avganistan i Sudan, konzervativne grupe snažno su se, čak i nasilno, opirale globalizaciji. Reakcije na globalizaciju podstakle su stimulisanje fundamentalizma. Unutrašnje institucije i podele – ekonomske ili etničke – mogu da dovedu do unutrašnjeg sukoba koji može da izmeni etničke i političke identitete na duboke i često nepredvidljive načine. U Bosni političari su se obraćali tradicionalnim identitetima ljudi u ruralnim oblastima da prevaziđu i razore kosmopolitske identitete koji su počeli da se razvijaju u gradovima, sve to sa razornim rezultatima. A Iran je svedok borbi između islamskih fundamentalista i njihovih liberalnijih protivnika – koji su, takođe, muslimani, ali sa više razumevanja za zapadne ideje.

Kako je ranije pomenuto, rastuća nejednakost bila je glavni uzrok političkih reakcija koje su zaustavile raniji talas ekonomske globalizacije početkom XX veka. Skorašnji period globalizacije, poput onog tokom pola veka pre Prvog svetskog rata takođe je pratila rastuća nejednakost između i unutar nekih zemalja. Odnos dohotka 20% ljudi u svetu koji žive u najbogatijim zemljama u poređenju sa 20% koji žive u najsiromašnijim povećao se sa 30:1 šezdesetih godina na 74:1 1997. godine. Kao poređenje, između 1870. i 1913. povećao se sa 7:1 na 11:1. U svakom slučaju, nejednakost može da ima političke posledice čak iako se ne povećava. „Rezultat je mnogo gnevnih mladih ljudi, kojima su nove informatičke tehnologije dale sredstvo da prete stabilnosti država u kojima žive i čak da prete društvenoj stabilnosti bogatih zemalja."[75] Kako sve veći protok informacija ljude čini svesnijim nejednakosti, nije iznenađujuće što se neki odlučuju na protest.

Političke posledice ovih promena u nejednakosti su složene, ali ekonomski istoričar Karl Polanji argumentovano tvrdi u svojoj klasičnoj studiji *Velika transformacija* da sile tržišta oslobođene industrijskom revo-

[75] Robert Wade, „Winners and Losers", „Of Rich and Poor", *The Economist*, 28. IV 2001, str. 72-74, 80.

lucijom i globalizacijom u XIX veku ne samo da su proizvele velika ekonomska dostignuća nego i velike društvene potrese i političke reakcije. Nema *automatske* veze između nejednakosti i političke reakcije, ali prva daje podsticaj drugoj. Naročito kada je nejednakost kombinovana sa nestabilnošću, kao što su finansijske krize i recesije koje ljude ostavljaju bez posla, i takve reakcije eventualno mogu da dovedu do smanjenja stope globalizacije svetske ekonomije.

Nedavni talas protesta protiv globalizacije delom je reakcija na promene koje donosi ekonomska međuzavisnost. Sa tačke gledišta ekonomista, nesavršena tržišta su neefikasna, ali, sa političke tačke, neke nesavršnosti međunarodnih tržišta mogu se smatrati „korisnim neefikasnostima" zato što usporavaju i ublažavaju političku promenu. Kako globalizacija uklanja takve neefikasnosti, ona postaje politički zatvorenik svojih ekonomskih uspeha. Uz to, kako globalne mreže postaju sve složenije, sve je više veza između pitanja koja mogu da stvore sukob. Pogledajte različite slučajeve iz trgovine i životne sredine koji su se pokazali spornim pred Svetskom trgovinskom organizacijom. Ekonomska međuzavisnost može da stvori političke probleme, kao i koristi.

Ekonomska međuzavisnost i sukob

Ekonomska međuzavisnost je naglo rasla posle Drugog svetskog rata, ali 1973. godine velika naftna kriza dovela je ekonomski sukob u centar pažnje. Liberali ponekad tvrde da međuzavisnost znači mir i saradnju, ali, nažalost, to nije tako jednostavno. Sukobi se nastavljaju, čak i u svetu međuzavisnosti. Zbog toga što su koalicije složenije i što se koriste različiti oblici moći, sukobi su često kao igranje šaha na nekoliko tabli u isto vreme. Sukobi u XXI veku vode se i oružjem i bez njega. Kineski lider Mao Ce Tung jednom je rekao da moć izrasta iz bureta baruta. Nakon naftne krize iz 1973, svet se podsetio da moć može da izrasta i iz bureta nafte. Neki realisti su preterali u reakciji na naftnu krizu 1973. godine, povezujući je sa događajima iz 1914. i 1939. godine. Hans Morgentau, veliki mislilac iz realističke tradicije međunarodnih odnosa, rekao je da je 1973. bila istorijski presedan zato što je razdvojila vojnu moć od ekonomske moći zasnovane na sirovinama.

Slučaj iz 1973. godine predstavlja važno pitanje: „Zašto je većina moćnih zemalja dozvolila transfer stotina milijardi dolara slabijim zemlja-

i nevladine organizacije) dok se bore za održivi razvoj zajedničkog vlasništva i obnovljivih resursa.

EKOPOLITIKA ENERGIJE

U aprilu 1990. godine, prosečna cena barela sirove nafte na međunarodnom tržištu bila je niža od 15 dolara. Pet meseci kasnije, podstaknuta invazijom Iraka na mali petrolejski šeikat, Kuvajt - porasla je na preko 40 dolara. Treći put za manje od dve decenije svet je bio izložen petrolejskom šoku kada se cena za najrasprostranjeniji komercijalni energetski izvor vrtoglavo povećala.

Rat u Persijskom zalivu 1990. godine izazvan je pokušajem iračkog predsednika Sadama Huseina da pokori Kuvajt i prigrabi njegovu naftu - što je bio akt agresije, a sve to je predstavljalo kulminaciju bliskoistočnog previranja koje je trajalo dve decenije i u toku kojeg su svađe oko nafte bile u prvom planu. Zabrinutost zbog novih petrolejskih ratova, u kojem bi se kupci kao što su Sjedinjene Države našli nasuprot bliskoistočnih prodavaca, i dalje je prisutna zbog mogućnosti da globalni prosperitet i mir u velikoj meri zavise od očuvanja reda na nesigurnom Bliskom istoku. Obezbeđivanje pristupa nafti u ovom regionu od izuzetnog značaja je za ekonomska bogatstva Globalnog severa zbog toga što „gotovo sve zalihe nafte, čija je eksploatacija jeftina, leže ispod pustinjskog peska malog broja zemalja oko Persijskog zaliva... Svet sve više zavisi od bliskoistočne nafte, a posle 11. septembra to bi moglo da predstavlja razlog za još veću zabrinutost", s obzirom na to da je Bliski istok tle na kojem se prevashodno razvija novi globalni terorizam *Economist,* 15. decembar 2001).

Globalni obrasci potrošnje nafte

Značaj nafte za Globalni sever uopšte i za Sjedinjene Države posebno lako se može uočiti u njihovom nesrazmernom udelu u potrošnji energije. Prosečan čovek koji živi u Evropi koristi dvostruko više energije od ljudi na Globalnom jugu, dok Kanada i Sjedinjene Države koriste šest puta više. Razlika ide paralelno sa jazom između bogatih i siromašnih zemalja na planeti što se može uočiti u mnogim drugim dimenzijama globalizovanog sveta.

Tokom celog XX veka, potražnja i potrošnja nafte doživljavale su vrtoglav uspon. Obilno snabdevanje naftom po niskoj ceni olakšalo je

oporavak Zapadne Evrope i Japana posle II svetskog rata i podstaklo potrošače da koriste koja se oslanja na energiju, tehnologiju, kao što je automobil u privatnom vlasništvu. Usledio je ogroman porast svetske potražnje i potrošnje energije. Potrošnja nafte je dostigla vrhunac od 3.5 milijardi tona dnevno 2001. godine, kada je nafta učestvovala sa oko 87% u svetskoj komercijalnoj energiji (*Vital Singns 2002,* str. 38). Industrijalizacija mnogih ekonomija Globalnog juga koje su se pojavile na svetskoj sceni doprinela je porastu potražnje, a globalni prelazak na naftu bio je podstaknut agresivnom proizvodnjom i promovisanjem male grupe multinacionalnih korporacija (MNC). Njihove operacije obuhvataju svaki aspekt biznisa, od istraživanja do prodaje proizvoda na malo na pumpama. Njihovo traganje za jeftinom naftom i njen marketing decenijama su se neometano odvijali. Koncesije zemalja na naftom bogatom Bliskom istoku i drugde lako su se dobijale. A podsticaji za razvijanje tehnologija za alternativne energetske izvore, kao što je ugalj, praktično nisu postojali. Konačno, kako bi se ostvario maksimalni profit, Organizacija zemalja izvoznica nafte (OPEC) pojavila se na sceni kao značajan **kartel** međuvladinih organizacija. Pošto se resursi koje kontroliše OPEC ne mogu lako zameniti, on ima monopol. U martu 1999. godine, OPEC je počeo da pokazuje svoju ekonomsku snagu smanjenjem proizvodnje kako bi ograničio snabdevanje. Cene nafte su se utrostručile za godinu dana, što je pokazalo da OPEC još uvek može da od nafte napravi izuzetno značajno globalno političko pitanje - a to je zapretio da ponovo učini 2002. godine u naporu da iskoristi cene nafte kao instrument **diplomatije prinude** kako bi uticao na tok sve šireg rata protiv terorizma, posebno između Palestine i Izraela.

kartel

Organizacija proizvođača neke robe koja nastoji da reguliše cene i proizvodnju te robe kako bi povećala prihod.

diplomatija prinude

Upotreba pretnji ili ograničene oružane sile sa ciljem da se protivnik ubedi da izmeni svoju spoljnu i/ili domaću politiku.

Motor radi, a rezervoar sve prazniji: Da li je bezbednost u domenu energije neuhvatljiv cilj?

Pitanje snabdevanja naftom poprima veliki značaj u svetskoj politici zbog toga što se nafta ne otkriva onim tempom kojim se koristi: „Na svaka dva barela izvađena iz zemlje, džinovske petrolejske kompanije pronalaze manje od jednog barela kao dodatak rezervama. Proizvodnja u Sjedinjenim Državama dostigla je vrhunac pre 30 godina. U Rusiji se to dogodilo 1987. godine. Stiče se utisak da je proizvodnja u Severnom moru sada na vrhuncu. Oko 70% nafte koja se danas koristi pronađeno je pre 25 i više godina ... U međuvremenu, potražnja za naftom i dalje raste i doba jeftine nafte u ogromnim količinama približava se kraju" (Quinn, 2002, str. 43).

Da pravilno okarakterišemo sadašnji problem, svet se sada ne suočava sa neposrednom opasnošću nestašice nafte; umesto toga, suočava se sa problemom da su rezerve nafte skoncentrisane u malom broju zemalja. Pošto zemlje članice OPEC-a koje kontrolišu približno polovinu svetskih rezervi nafte, eksploatiše svoje resurse po polovini prosečne globalne stope, čini se da je gotovo neizbežno da udeo OPEC-a na svetskom petrolejskom tržištu poraste. To znači da je OPEC izuzetno značajan za globalno snabdevanje naftom, Bliski istok je izuzetno značajan za OPEC, a zemlje koje zavise od uvoza nafte sa tog nesigurnog, nestabilnog izvora, veoma su osetljive na potrese - kao što je to slučaj sa Sjedinjenim Državama (procenat njihove nafte iz inostranstva premaša 60% [*Harper's*, Novembar 2001, 92] a njihove su rezerve nafte dostigle su najniži nivo za 23 godine u 2002. godini).

Međutim, buduća uloga OPEC-a bi mogla značajno da se promeni s obzirom na to da njihove finansije i politički uticaji veoma zavise od faktora koji su u velikoj meri van njihove kontrole, a to su promene u međunarodnoj potražnji (potrošnji) i snabdevanju. Mi smo sada možda svedoci nastupanja potencijalno istorijskog trenutka koji bi mogao da u potpunosti izmeni mesto nafte u globalnoj političkoj ekonomiji XXI veka. Zbog čega? Uglavnom zbog toga što se „predviđa da će se svetske energetske potrebe udvostručiti u toku predstojećih nekoliko decenija, ali nijedan geolog koji uliva poverenje ne predviđa udvostručavanje svetske proizvodnje nafte, koja treba da dostigne vrhunac u toku sledećih nekoliko decenija" (Brown and Flavin 1999, str. 6). Slika nafte na našoj planeti doživljava ogromnu transformaciju. To

predskazuje ogromne buduće transformacije u načinima na koji će globalna zajednica udovoljavati svoje sve veće energetske potrebe tokom XXI veka. A sve to stavlja zemlje proizvođače nafte u moćan pregovarački položaj. Pogledajmo procenjene dokazane rezerve nafte u milijardama dolara. „Saudijska Arabija ima ključni značaj kada je reč o nafti. Ona poseduje četvrtinu svetskih rezervi, oko 262 milijarde barela nafte u svojim velikim pustinjskim prostranstvima. Tome treba pridodati rezerve koje poseduju saveznici ove zemlje u kartelu OPEC i ukupna količina će dostići 815 milijardi barela - što iznosi oko tri četvrtine svetskih rezervi. Za razliku od toga, zemlje OECD koje koriste veliki deo svetske nafte, poseduju manje od jedne desetine ukupnih rezervi" (*Economist*, July 21, 2001, str. 88). Ta raspodela rezervi nafte znači da će, „ukoliko ne budu otkrivene velike rezerve izvan Bliskog istoka, globalna zavisnost od nafte u Persijskom zalivu biti sve veća i da je to dugoročni problem (posebno) za Sjedinjene Države posle 11. septembra zbog toga što su Amerikanci tri decenije pokušavali samo nasumično da se obezbede od katastrofalnog presecanja dotoka nafte sa Bliskog istoka gde se odvija približno trećina svetske proizvodnje i gde se nalaze dve trećine poznatih rezervi" (Samuelson, 2001a, str. A17).

Stiče se utisak da je globalni energetski sistem u procesu reorganizovanja. Fosilna goriva - ugalj, nafta i prirodni gas - predstavljaju 90% i više energije industrijalizovanih zemalja i 75% energije u celom svetu. Nafta, najprikladniji i najpristupačniji energetski izvor, kako se čini, nema alternativu. Ipak, stiče se utisak da se to mora promeniti posle onoga što se dogodilo 11. septembra 2001. godine. Došlo je do tehnoloških, ekonomskih i environmentalnih promena što navodi na zaključak da se sada odvijaju rani stupnjevi veoma značajne globalne energetske tranzicije.

„Sada bi se mogle nazreti opšte crte novog energetskog sistema, delimično zahvaljujući nizu revolucionarnih novih tehnologija i pristupa. Takav razvoj događaja navodi na zaključak da naša buduća energetska ekonomija može da bude veoma efikasna i decentralizovana, uz široku primenu najsavremenije elektronike. Primarni energetski resursi za ovaj sistem su možda oni kojih ima najviše na Zemlji: sunce, vetar i drugi obnovljivi izvori energije kao što je vodonik, najlakši i najrasprostranjeniji element u univerzumu". Ljudska bića su postala zavisna od neobnovljivih ograničenih zaliha fosilizovanog goriva tek onda kada su Evropljani počeli sa eksploatacijom uglja u XVII veku. U toku većeg dela svog postojanja, ljudska bića su se oslanjala na obilne obnovljive energetske resurse kao što su biljke, sunce, vetar i voda u

zadovoljavanju osnovnih ljudskih potreba kao što su pronalaženje zaklona, grejanje, kuvanje, osvetljenje i transport. „Preostala energija iz fosilizovanih goriva sada je manja od 11 dana sunčeve svetlosti. Gledano iz hiljadugodišnje perspektive, današnja civilizacija zasnovana na ugljovodonicima samo je kratka međuigra u ljudskoj istoriji" (Flavin and Dunn, 1999, str. 23).

Posledice takve globalne transformacije bile bi ogromne i u potpunosti bi preokrenule obrazac proteklih 125 godina razvoja i potrošnje svetske energije. Da li se zaista doba „velike nafte" bliži kraju? To je možda zaista slučaj. Sve veći broj energetskih analitičara i industrijskih funkcionera sada tvrdi da „dve sile, mnogo moćnije od kolebljivih cena nafte imaju vodeću poziciju u dugoročnom prelasku sa fosilnih goriva, a to su uspon tržišta i sve veća zabrinutost javnosti zbog globalnog zagrevanja, kao i da bi te dve sile ... vremenom ... mogle doprineti da to gorivo postane stvar prošlosti (Vaitheeswaron, 2000, str. 89). Ovo proročanstvo je sadržano u značajnom govoru koji je održan u Hjustonu početkom 1999. kada je Majk Boulin (Mike Bowlin), predsedavajući i CEO petrolejske Kompanije ARCO izjavio: „Sada smo na početku poslednjih dana doba nafte". Boulin je dodao da se svet sada kreće „duž spektra, udaljavajući se od ugljenika, a u pravcu vodonika i drugih oblika energije" (*Vital Signs 1999*, str. 48).

Međutim, mnogo pre nego što budemo u potpunosti iscrpli fosilna goriva, environmentalna i zdravstvena opterećenja koja donosi njihovo korišćenje možda će nas primorati da pronađemo čistiji energetski sistem. Sagorevanje fosilnog goriva glavni je izvor zagađenja vazduha i vodeći uzrok degradacije vode i zemljišta. Sagorevanje uglja i nafte proizvodi ugljen monoksid i male čestice koje prouzrokuju rak pluća i druge respiratorne probleme; oksidi nitrogena i sumpora stvaraju gradski smog i donose kisele kiše koje su u velikoj meri oštetile šume. Izlivanje nafte, rad rafinerija i iskopavanje uglja doprinose ispuštanju toksičnih materijala koji narušavaju kvalitet vode. Naftna istraživanja sve više narušavaju krhke ekosisteme, a iskopavanje uglja uklanja čitave planine. Iako je savremena kontrola zagađenja poboljšala kvalitet vazduha u većini industrijalizovanih zemalja tokom proteklih decenija, kobna iskustva Londona i Pitsburga sada se ponavljaju u Sjudad Meksiku, Sao Paulu, Nju Delhiju, Bangkoku i mnogim drugim gradovima sveta u razvoju. Kako se procenjuje, svake godine sagorevanje uglja izaziva prevremenu smrt 178.000 ljudi samo u Kini. (Flavin and Dunn, 1999, str. 25).

Ova transformacija nagoveštava mogući globalni prelazak sa nafte na nekonvencionalne izvore (kao što su katranski pesak i škriljci) i na obnovljive oblike energije. U ovoj drugoj kategoriji su snaga sunca, plime i vetra, kao i geotermalna energija i biokonverzija koje predstavljaju moguće, tehnološki i ekonomski izvodljive alterantive za naftu. Njihov razvoj će smanjiti zavisnost od nafte sa nesigurnog Bliskog istoka kao i bojazan od mogućih nestašica. Kao što pokazuje slika 10.3, pobornici oslanjanja na obnovljive energetske izvore koji ne narušavaju ljudsku sredinu daju sliku radikalno različitog XXI veka. Oni zahtevaju hitno planiranje nove globalne „eko-ekonomije, one koja zadovoljava današnje potrebe, bez ugrožavanja perspektiva budućih generacija da zadovolje svoje potrebe, menjanjem načina na koji osvetljavamo naše domove, na koji jedemo, načina na koji živimo, na koji koristimo slobodno vreme i koliko dece imamo. To će nam dati svet u kojem smo sastavni deo prirode umesto da budemo otuđeni od nje" (Brown, 2002).

Među poznatim tehnologijama, nuklearna energija je često bila isticana kao vodeća alternativa zavisnosti od fosilnih goriva. Međutim, bezbednost i finansijski problemi su primorali neke zemlje da suze svoje nuklearne programe. Nuklearne nesreće sa velikim publicitetom koje su se dogodile u nuklearnoj elektrani u Sjedinjenim Državama, na ostrvu Tri milje u Pensilvaniji 1979. godine, i u Černobilu u Ukrajini 1986, kao i pet velikih nesreća u periodu između 1995. i 1999. godine u 52 nuklearne elektrane u Japanu (koje proizvode gotovo trećinu japanske električne energije) dramatično su ukazale na potencijalne opasnosti od nuklearne moći. Strahovanja se posle toga nisu smanjila, delimično zbog toga što su 92% od američkih nuklearnih elektrana, koje su bile operativne 1996. godine, posle toga prekršile američke savezne propise o bezbednosti (*Harper's,* April 2001, str. 17). U Černobilu se zaista dogodila katastrofa 1986. godine. Hiljade ljudi su umrle; stotine hiljada su bile primorane da napuste svoje domove; a radioaktivne padavine - ekvivalent 10 bombi bačenih na Hirošimu - trajno su otrovale poljoprivredno zemljište veličine Holandije. Radioaktivne padavine su se raširile van granica Ukrajine, mnogostruko uvećavajući geografski prostor i broj onih koje su pogodile dugoročne posledice ove katastrofe kao i troškove, uz čišćenje životne sredine koje će, prema procenama, iziskivati milijarde dolara i rad generacija. Politička podrška nuklearnoj energiji u Japanu neprestano je opadala posle niza nesreća od 1995. godine, a aktivisti Partije zelenih širom Evrope vodili su krstaški rat sa ciljem da zatvore nu-

klearne elektrane i reaktore. Argumenti zelenih su bili sledeći: nuklearna energija proizvodi smrtonosni otpad i ugrožava buduće generacije tokom predstojećih vekova zbog toga što nema načina da se on učini bezopasnim, a kvar nuklearnog reaktora predstavlja katastrofalnu mogućnost.

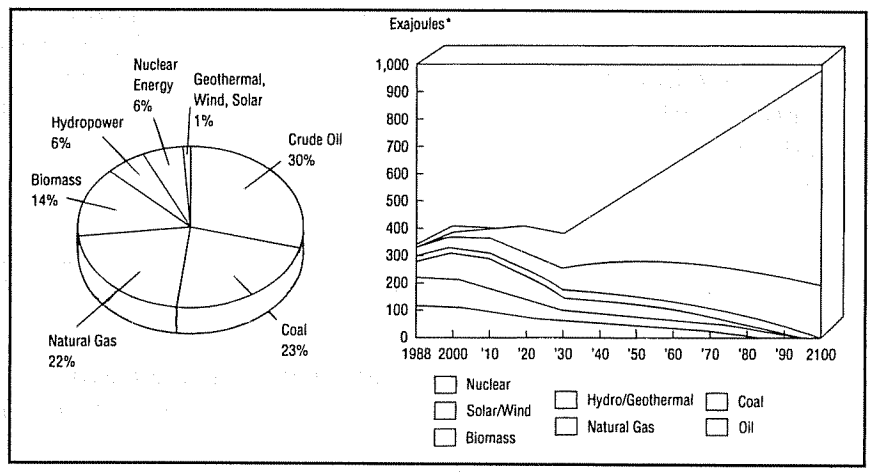

Slika 10.3

Postepeno izbacivanje fosilnih goriva? Potencijal obnovljive energije u zadovoljavanju svetskih energetskih potreba do 2100. godine

Potrebe globalne ekonomije za energijom i dalje rastu iziskujući više energije nego što se u krajnjoj liniji može dobiti od neobnovljivih resursa. Stoga, povećana potražnja će verovatno izmeniti sadašnju raspodelu izvora na koje se svet oslanja u zadovoljavanju svojih energetskih potreba (levo). Kako to predviđa Scenario energije koja se ne oslanja na fosilna goriva (desno), biće moguće iskoristiti obnovljive izvore kako bi se zadovoljile sve svetske energetske potrebe do kraja XXI veka. Na primer, smatra se da preko 50 zemalja Globalnog juga može da proizvede isto onoliko energije iz ostataka biomase dobijenih prilikom proizvodnje šećera, koliko se sada dobija iz nafte; da je iskorišćeno manje od 5% svetske hidroenergije; i da bi turbine sa bazom na zemlji koje pokreće vetar mogle da obezbede 20 miliona megavat-časova električne energije svake godine - dvostruko više od onoga što je svet potrošio u 1987. godini (Crump, 1998, str. 223). Energije iz obnovljivih iz-

vora takođe ima prednost zato što nanosi relativno mala oštećenja životnoj sredini. Tek treba videti da li će ti izvori energije zaista biti iskorišćeni, zbog toga što ih relativno niski finansijski izdaci koje zahteva korišćenje planetarnih neobnovljivih izvora (kao što je nafta, čije formiranje traje milionima godina) čini ekonomski privlačnim.

*Džul je jedinica rada ili energije i iznosi 0,239 kalorija (1 eksadžul iznosi 10^{18} džula).

Napomena: Procenti ne iznose ukupno 100 zbog grešaka pri zaokruživanju.

IZVOR: Adaptirano iz Krampa, 1998, str. 193 (levo) i str. 223 (desno).

Razlozi za zabrinutost zbog opasnosti od nuklearne energije prevazilaze granice bezbednosti. Nerešeno pitanje koje se gotovo svuda postavlja jeste kada i gde odlagati visoko radioaktivni nuklearni otpad. Ne postoji bezbedna procedura za rukovanje toksičnim radioaktivnim nuklearnim otpadom od kojih neki ostaje opasan stotinama hiljada godina. Ironiju predstavlja to što se ovaj problem, posle okončanja hladnog rata, povećao pošto je demontiranje nuklearnog oružja i proizvodnih postrojenja zahtevalo sredstva i mesta za odlaganje koja nisu bila na raspolaganju. „Ne u mom dvorištu" (NIMBY) predstavlja razjedinjujući krik na globalnoj ekopolitičkoj agendi; Globalni sever više voli da zakopava otpad izvan sopstvene teritorije, a Globalni jug bi više voleo da ne bude đubrište – ali često jeste.

Surova cena neuspeha u domenu nuklearne energije

Korišćenje nuklearne energije za proizvodnju energije izgleda jeftino i efikasno, ali sadrži u sebi opasnost, jer ne samo povećavajući mogućnost od širenja nuklearnog naoružanja, već može da nanese štetu toksičnim trovanjem životne sredine. Ovde se vidi grad Pripjat u Ukrajini, koji je napušten posle nesreće u Černobilu. Umesto da shvati pouku iz te lekcije, i uprkos snažnom protivljenju javnosti, Rusija se 2001. godine spremila da otvori svoje granice kako bi postala najveće međunarodno skladište za radioaktivni nuklearni otpad u nadi da će zaraditi 21 milijardu dolara u toku sledeće dve decenije (Tyler, 2001).

S tim u vezi je i strah da bi zemlje, koje sada ne poseduju nuklearnu tehnologiju, mogle da razviju nuklearno oružje. Mnoga postroje-

nja za proizvodnju nuklearne energije i dalje proizvode materijal od koga može da se izrađuje oružje, posebno visoko obogaćeni uranijum i plutonijum, što predstavlja razlog za brigu u oblasti nacionalne bezbednosti jer bi zemlje koje ne poseduju nuklearnu energiju mogle to da iskoriste za razvoj nuklearnog oružja. Upravo ta briga je navela Sjedinjene Države (uz pomoć Južne Koreje i Japana) da daju Severnoj Koreji - dugogodišnjem političko-vojnom protivniku - nuklearne reaktore manje pogodne za proizvodnju nuklearnog oružja od onih koje je Severna Koreja, kako se pretpostavljalo krajem 2002. godine, pokušavala tajno da razvije.

U političkom svetu u kojem sve veći broj stanovnika znači veću potražnju za energijom, hranom i drugim resursima koje samo životna sredina i tehnologija mogu da obezbede, politika oskudice postaje izuzetno značajna. Resursi u zajedničkom vlasništvu i njihovo očuvanje biće ključna bezbednosna briga u XXI veku. U ekološki međuzavisnom svetu sa snažnim globalnim vladajućim institucijama, gde akcije koje se izvode bilo gde imaju posledice koji se osećaju gotovo svuda, izazov upravljanja globalnim dobrima dostigao je dosad neviđeni nivo.

EKOPOLITIKA ATMOSFERE

Veliki broj vladinih pregovarača i nevladinih predstavnika koji su se okupili u Rio de Žaneiru 1992. godine, našli su se neposredno posle najtoplije zabeležene decenije. Godinama su naučnici upozoravali da će globalno zagrevanje - postepeno povećanje svetske temperature - izazvati destruktivne promene u svetskoj klimatološkoj šemi i da će povećanje nivoa mora, otapanje leda i ćudljive oluje izazvati veoma velike promene u političkom i ekonomskom sistemu i odnosima širom sveta. Možda zbog toga što ih je zahvatio snažan talas vrućine tokom osamdesetih godina XX veka, pregovarači su se u Riju saglasili oko Okvirne konvencije o klimatskim promenama čiji je cilj bio da se pozabavi ljudskim uzrocima klimatskih promena time što će se smanjiti ispuštanja ugljendioksida i drugih gasova karakterističnih za staklenu baštu. Od tog vremena, strahovanja se nisu smanjila. Godina 2001. bila je najtoplija od kada se beleže podaci i zbog toga je, pored uragana i tropskih oluja koje su znatno premašile godišnji prosek, svetski samit Ujedinjenih nacija održan 2002. godine u Johanesburgu uključio u svoj plan akcije na 65 strana pridavanje velikog značaja kontrolisanju izvora globalnog zagrevanja.

Tokom proteklih godina, najistaknutiji svetski stručnjaci za klimu su zaključili da su razmere klimatskih promena veće nego što se svojevremeno verovalo i da osim toga dokazi pokazuju nedvosmislen ljudski uticaj. U znak odgovora na mnoga ekološka zvona na uzbunu, pojačao se apel sa ciljem da se ulože veći napori u suzbijanje zagađivača krivih za globalno zagrevanje.

Klimatske promene

Velike praznine u našem poznavanju klimatskih promena i dalje su prisutne, ali mali broj naučnika koji se bave klimom smatra da svet može sebi da dopusti da čeka na odgovore. Promene su značajne i preteće. Većina naučnika veruje da postepeno povećanje zemljine temperature, koje je posebno uočljivo od kraja XVIII veka kada je pronalazak parne mašine prouzrokovao industrijsku revoluciju, izazvano povećanjem gasova koje proizvodi čovek i koji remete izolacione karakteristike atmosfere. Molekuli gasa, prvenstveno ugljen-dioksida (CO^2) i hlorofluorougljenika (CFC) stvaraju nešto nalik na krov staklene bašte zadržavanjem toplote koju emituje Zemlja i koja bi inače otišla u svemir. Pošto se ti gasovi ispuštaju u atmosferu, oni tamo stvaraju **efekat staklene bašte** koji je izazvao porast globalne temperature. Temperatura se od 1950. godine na zemljinoj površini povećala za gotovo pola stepena; trinaest najtoplijih godina od 1866. godine, od kada se beleži temperatura, dogodile su se posle 1987. godine, a 2001. je premašen novi rekord iz devedesetih - najtoplije decenije u proteklih 600 godina (*Vital Signs*, 2002, str. 51).

efekat staklene bašte

Fenomen koji prouzrokuje planetarno zagrevanje kada gasovi oslobođeni sagorevanjem fosilnih goriva deluju kao pokrivač u atmosferi, povećavajući na taj način temperaturu.

Globalna temperatura sada je između 0.3 i 0.6 stepeni Celzijusa viša nego što je bila 1880. godine i predviđa se dalji rast za 3.6 stepeni Celzijusa do 2100. godine, ukoliko se ne preduzme neka preventivna akcija (Soros, 2001). Iako je ugljen-dioksid glavni gas staklene bašte, koncentracija metana u atmosferi još brže raste. Emisija gasa metana dolazi od stoke, uzgajanja pirinča i proizvodnje i transporta prirodnog gasa. Ono što izaziva strah velikog broja naučnika jeste to što se najveća koncentracija metana ne nalazi u atmosferi, već je zarobljena

u ledu, stalno zamrznutom tlu (permafrost) i priobalnim morskim sedimentima. To povećava mogućnost da zagrevanje izazove emisije većih količina metana u atmosferu što će onda ubrzati proces zbog snažnog zagrevajućeg potencijala metana.

Iako neki naučnici smatraju da je povećanje globalne temperature sastavni deo cikličnih promena koje svet doživljava desetinama hiljada godina, to gledište se sve više diskredituje. Od 1988. godine, stotine naučnika iz celog sveta koji proučavaju atmosferu organizovali su nekoliko agencija UN za proučavanje globalnih klimatskih promena. Ovaj tim, poznat kao Međuvladin panel za klimatske promene (IPCC) prvi put je zvanično 1995. godine izneo uverenje da nije verovatno da su globalni klimatski trendovi „u potpunosti izazvani prirodnim uzrocima", da su ljudi takođe krivi bar delimično za ovaj problem i da će posledice verovatno biti veoma štetne i skupe. Implikacije su bile očigledne: bez značajnih napora u pravcu smanjenja ispuštanja gasova staklene bašte, povećanje globalne temperature do 2100. godine moglo bi biti ekvivalentno onom koje je okončalo poslednje ledeno doba. Čak i po nižim procenama ovog panela, povećanje bi bilo brže nego ijedno drugo od kada se beleži ljudska istorija.

Globalne klimatske promene su podignute u sam vrh međunarodne agende (Luterbacker and Spinz, 2001) jer su mnoge zemlje izrazile želju da se odgovori na sveže dokaze da se temperatura povećava brže nego što se ranije mislilo - „brže i više nego što su se mnogi eksperti pribojavali do nedavno - brže, u stvari, nego ikada ranije u toku proteklih 10.000 godina" (James, 2001b). Prema IPCC-u, globalno zagrevanje ne predstoji, ono je već tu:

Događaju se mnoge neobične stvari. Menjaju se godišnja doba, oluje sa kišom postaju jače, nivo mora še povećava, moćni lednici popuštaju, permafrost (po definiciji, stalno zamrznuto zemljište ispod površine u polarnim regionima) se topi, drveće cveta ranije, insekti se pojavljuju ranije, itd... Smatra se da će većem broju ljudi više škoditi nego koristiti klimatske promene, iako se prosečna globalna temperatura povećala samo nekoliko stepeni Celzijusa (Herbert, 2001, str. A7).

Stoga je svet već ušao u period klimatske nestabilnosti koja može da izazove veoma rasprostranjene ekonomske, socijalne i environmentalne poremećaje u XXI veku zbog toga što vladini lideri nisu „odgovorili na problem onom brzinom koju je to pitanje zahtevalo jer ugljen-dioksid ne može da nestane za dan ili dva. On ostaje u atmosfe-

ri preko 100 godina. Posledice naše nespremnosti na akciju će trajati vekovima" (Herbert, 2001). Efekti kontinuiranog povećanja temperature mogli bi biti i dramatični i razorni:

- Nivo mora bi se mogao povećati za do tri stope, uglavnom zbog topljenja leda i ekspanzije vode koja se zagreva. To će preplaviti velike oblasti niskog priobalnog zemljišta, uključujući najznačajnije rečne delte; većinu plaža na američkoj obali Atlantika; deo Kine i Maldivska ostrva, Sejšele i Kukova i Maršalska ostrva. Preko milion ljudi će možda biti raseljeno, a 30 miliona će najmanje jednom godišnje biti izloženo opasnosti od poplave.
- Zime će postati toplije, a periodi toplog vremena (kao što je to bio slučaj 1995. godine u leto kada je vreli talas odneo 500 života u Čikagu) postaće češći i žešći.
- Kišne padavine će se globalno povećati, ali će samo u oblastima koje su inače sklone poplavama poplave biti češće i teže, a snažne oluje, kao što su bili naleti El Ninja 1997. godine na Pacifiku i poplave u obe Dakote, postaće još uobičajenije. Pošto voda isparava lakše u toplom okruženju, regioni u kojima vladaju suše će postati još suvlji. Zbog zagrevanja okeana, uragani, koji izvlače energiju iz toplih okeana, postaće još snažniji.
- Celi ekosistemi nestaće sa planete, a toplije zemljište će dovesti do premeštanja nekih biljnih vrsta na veće visine i zahtevaće navodnjavanje od farmera kao i promenu njihovih useva i poljoprivredne prakse.
- Kombinacija poplava i suša dovešće do toga da tropske bolesti kao što su malarija i groznica dengue zavladaju u nekada umerenim regionima koji su ranije bili isuviše hladni za insekte koji ih prenose.

Krivci za promenu klime

Politika sporazuma o smanjivanju opasnosti od globalnog zagrevanja izaziva podeljenost. Ekonomski i finansijski ulozi su ogromni i svaki predlog izaziva žestok otpor. Ispuštanje ugljen-dioksida prilikom gorenja fosilnih goriva neprestano je dostizalo sve veći nivo, i povećalo se četiri puta od 1950. godine. Države industrijski razvijenog Globalnog severa su osnovni izvori globalnog ispuštanja ugljenika, i pro-

uzrokuju tri četvrtine globalnog ispuštanja ugljen-dioksida; Sjedinjene Države emituju više ugljen-dioksida u atmosferu od bilo koje druge države. Uglavnom zahvaljujući velikim zgradama, milionima automobila i relativno neefikasnoj industriji, emisije ugljen-dioksida u Sjedinjenim Državama po stanovniku gotovo su iste kao u celoj Zapadnoj Evropi, a pet puta su veće od svetskog proseka. Kina je takođe veliki i sve veći razlog za zabrinutost zbog toga što ugalj emituje više atmosferskih zagađivača od ostalih fosilnih goriva, a tri četvrtine energije Kine u njenoj ekonomiji koja se brzo razvija dolazi od uglja. Kina sada učestvuje s oko 10% u ukupnom emitovanju gasova staklene bašte, zbog čega predstavlja značajnog učesnika u globalnom zagrevanju koji najbrže raste.

Ugalj je osnovni izvor sumpornih i azotnih oksida u atmosferi. Ti zagađivači se vraćaju na Zemlju, nakon što prevale veliki put, u vidu **kisele kiše** što povećava kiselost jezera, koroziju materijala i građevinskih struktura i dovodi do narušavanja ekosistema. Kisele kiše predstavljaju ozbiljan problem u velikom delu Kine. Pošto su oksidi koji je prouzrokuju zagađivači koji se ne obaziru na granice, kineska unutrašnja energetska politika počela je da izaziva velika trvenja u njenim odnosima sa susedima, posebno sa Južnom Korejom i Japanom. Bez obzira na sve to, Kina namerava da do 2010. godine povećava količinu uglja koji sagoreva za gotovo 900 miliona tona godišnje. I druge azijske države idu tim putem, uključujući prenaseljenu Indiju koja, kao i Kina, ima značajna ležišta uglja. Kina i Indija već učestvuju sa 15% u globalnom efektu staklene bašte, a njihov zajednički udeo u ispuštanju ugljen-dioksida će se, kako se očekuje, povećavati. „Ljudska aktivnost je posle 1950. godine povećala količinu ugljenika u atmosferi za preko 200 milijardi tona. Među industrijski razvijenim zemljama, koje su odgovorne za 45% globalnog ispuštanja ugljenika, ono se povećalo za 8.1% u periodu između 1990. i 1998. godine. Sjedinjene Države, koje ispuštaju najveću količinu ovih gasova u svetu, ukupno 27% od ukupne količine, povećale su ove emisije za 11.8% između 1990. i 1998. godine ... Zemlje u razvoju su zadržale udeo od 41% u globalnom emitovanju ugljenika, a zabeležile su povećanje od 39.1% u periodu između 1990. i 1998" (*Visual Signs 1999*, str. 60). Stoga će globalno zagrevanje ostati jedno od vrelih pitanja na globalnoj agendi.

kisele kiše
Padavine koje su postale kisele u kontaktu sa sumpordioksidom i oksidima azota.

U želji da suzbiju opasnost od ubrzavanja globalnog zagrevanja, preko 160 zemalja je 1992. godine potpisalo *Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama* koja nastoji da efekte staklene bašte zadrži na nivoima koji će omogućiti izbegavanje klimatskih promena i koja ima za cilj da vrati ispuštanje gasova na nivoe iz 1990. Ali taj sporazum nije otišao dovoljno daleko, i većina industrijalizovanih zemalja nije ostvarila ciljeve u pravcu smanjenja. Kada je izneto predviđanje da će ispuštanje ugljen-dioksida dostići „devet milijardi tona do 2010. godine - 49% iznad nivoa iz 1990. godine" (*Vital Signs 1997*, str. 58), donet je Protokol iz Kjota 1997. godine kojim se traži od 28 industrijski razvijenih zemalja da smanje svoje sadašnje ispuštanje gasova u periodu između 2008. i 2012. godine. Ukoliko to bude poštovano, Sjedinjene Države bi smanjile emitovanje za 7%, Evropska unija za 8%, a Japan za 6%; ovim protokolom je zatraženo od Kine, Indije i drugih ekonomija u razvoju da dobrovoljno utvrde ciljeve o značajnom smanjenju.

U julu 2001. godine, 179 zemalja je postiglo novi ugovor o kontroli klime kojim se prvi put zvanično zahteva od industrijalizovanih zemalja da smanje emitovanje gasova koji utiču na globalnom zagrevanje. Ovaj sporazum, postignut posle trodnevnog maratonskog dogovaranja, spasao je Protokol iz Kjota iz 1997. godine. Ipak na veliko iznenađenje zaprepašćenog sveta, Sjedinjene Države su odbile da prihvate ovaj sporazum i ostale su izolovane kao jedina zemlja koja se protivi ovom ugovoru; *svih* ostalih 190 zemalja je dalo pristanak. Predsednik Buš je nazvao ovaj ugovor „opasno pogrešnim" i objasnio: „Mi ćemo raditi zajedno, ali to pre svega mora da bude u interesu naše zemlje". Bušov tvrdokorni stav je zapanjio environmentaliste koji su bili ogorčeni i ozlojeđeni zbog toga što se emitovanje ugljen-dioksida u Sjedinjenim Državama povećalo za 13% u toku devedesetih godina prošlog veka (*U.S. News & World Report,* March 26, 2001, str. 7). Činjenica da je Bušova administracija odbacila globalni stav izazvala je ogorčenje američkih saveznika, kao što su Evropska unija i Japan, koji su u martu 2002. godine ipak nastavili sa radom i saglasili se da ratifikuju ugovor iz Kjota sa ciljem da se smanji zagađenje koje je uzrok globalnog zagrevanja.

Ozonska zaštita

Priča o klimatskim promenama liči na napore država da se uhvate u koštac sa nestajanjem zaštitnog **ozonskog omotača** u atmosferi.

Međutim, u ovom slučaju, pojavio se međunarodni **režim**, koji je postepeno sve više jačao zahvaljujući novim naučnim dokazima da oštećenja životne sredine direktno prouzrokuje ljudska aktivnost.

ozonski omotač

Zaštitni omotač u gornjim delovima atmosfere iznad zemljine površine koji štiti planetu od štetnih posledica sunčevog zračenja po žive organizme na planeti.

režim

Norme, pravila i procedure za kolektivnu, zajedničku akciju sa kojom se saglasio niz država.

Ozon je zagađivač u nižim delovima atmosfere, ali u višim on pruža Zemlji izuzetno značajan zaštitni omotač koji je štiti od štetnog sunčevog ultravioletnog zračenja. Naučnici su otkrili izrazito oštećenje ozonskog omotača - poznatog pod imenom „ozonska rupa" iznad Antarktika koje je postalo veće od Sjedinjenih Država, i na kraju su povezali sužavanje omotača sa CFC - porodicom komponenti poznatih kao haloni, hidrohlorofluorougljenici (HCFC), metil bromid i druge hemikalije. Narušavanje ozonskog omotača izlaže ljude raznim zdravstvenim opasnostima, posebno raku kože, a ugrožava druge oblike života u moru i na zemlji.

Naučnici su počeli da povezuju halone i CFC sa nestankom ozonskog omotača početkom sedamdesetih godina XX veka. Čak i pre nego što su potvrđene njihove hipoteze, Program Ujedinjenih nacija za zaštitu životne sredine (UNEP), agencija Ujedinjenih nacija stvorena posle Stokholmske konferencije 1972. godine, zatražio je neki vid regulative. Uprkos naučnoj neizvesnosti i političkim razlikama, značajni ugovor iz 1987. godine - Protokol iz Montreala o supstancama koje uništavaju ozonski omotač - potpisan je i to je „predstavljalo početak dramatičnog opadanja proizvodnje CFC koja je višestruko manja od vrhunca dostignutog krajem osamdesetih". Svetska proizvodnja CFC između 1989. i 1999. godine opala je za 86% (*Vital Signs 2002,* str. 55). Međunarodna saradnja u utvrđivanju režima ponekad je delotvorna. Ipak, uprkos smanjenju CFC u protekloj deceniji, ozonska rupa iznad Antarktika nastavila je da se širi i, uz sadašnji međunarodni režim, smanjivanje zaštitnog ozonskog omotača će se, kako se očeku-

je, ubrzati pre nego što počne da se sam od sebe regeneriše. Iako je proizvodnja CFC na Globalnom severu naglo opala tokom devedesetih, pošto su se najveći proizvođači (i potrošači) pripremili za njihovo potpuno izbacivanje, proizvodnja na Globalnom jugu se naglo povećala, a povećana potražnja za frižiderima, uređajima za klimatizaciju i drugim proizvodima koji koriste CFC neutralisaće ono pozitivno što je ostvareno zahvaljujući stopiranju proizvodnje na Globalnom severu. Razvijene zemlje su pristale da pomognu zemljama u razvoju da usvoje alternative za CFC, ali nisu dale sve resurse koje su obećale. Bez te podrške, mnogi na Globalnom jugu možda neće biti u stanju da ispune svoj deo globalne pogodbe. U međuvremenu, došlo je do značajne trgovine originalnim i recikliranim CFC, što preti da još više naruši pozitivne efekte ozonskog režima.

Program Ujedinjenih nacija za zaštitu životne sredine (UNEP)

Agencija Ujedinjenih nacija osnovana 1972. godine kako bi proučavala narušavanje životne sredine i predložila regulative za zaštitu globalne sredine.

Mnogi veruju da su naučni dokazi ono što je ozonsku inicijativu učinilo uspešnom. Da li to može da posluži kao uzor za postizanje značajnih rezultata u drugim pitanjima, prvenstveno u domenu klimatskih promena? Može li se pretnjama po životnu sredinu dati veći prioritet nego što su interesi? Razmotrimo ponovo primer globalnog zagrevanja. „U pogledu toga postoji bolji naučni konsenzus nego kada je reč o bilo kojem drugom meni poznatom pitanju - tu bi se možda mogao izuzeti drugi Njutnov zakon dinamike", istakao je D. Džejms Bejker iz američke Nacionalne okeanske administracije. „Čovek je došao do stupnja kada njegov uticaj na klimu može biti isto tako značajan kao i uticaj prirode." (Warrick, 1997). Globalni napori koji imaju za cilj da preduprede tragediju zajedničke svojine u atmosferskim pitanjima nisu odgovarajući. Stalne sukobe izazivaju napori da se putem pregovora dođe do novih ugovora koji bi zaštitili šume i biološko nasleđe Zemlje. To isto važi i za zagađivanje planina u svetu. Ujedinjene nacije su odredile 2002. godinu za Međunarodnu godinu planina, ističući značaj planina kao izvora bogatog biljnog i životinjskog sveta i više od polovine svetskih količina sveže vode. Planine i visoravni pokrivaju gotovo četvrtinu planete i na njima živi 10% svetskog stanovništva, ili 60 miliona ljudi. Prema UN, planine su „vodotornjevi sveta"

koji snabdevaju preko polovine svetskog stanovništva; međutim, to snabdevanje je ugroženo zbog toga što su se 23 od ukupno 27 oružanih sukoba na zemlji u 2002. godini vodili u planinskim predelima, uz uništavanje životne sredine.

EKOPOLITIKA ŠUMA I BIODIVERZITET

Šume su od izuzetno velikog značaja za očuvanje biodiverziteta zemlje i za zaštitu atmosfere i zemaljskih resursa. Iz tih razloga, one postaju sve prisutnije ekološko pitanje na globalnoj agendi. Pojavila su se neka pravila koja treba da usmeravaju međunarodno ponašanje u očuvanju **biodiverziteta**, ali se pokazalo da je mnogo teže pozabaviti se pitanjima koja se tiču šuma.

biodiverzitet
Raznolikost života na zemlji.

Nestajanje šuma i jalovo zemljište

Trendovi posle osamdesetih godina ukazuju na značajno **neplansko krčenje šuma** u Sjedinjenim Državama i u većem delu Globalnog juga. U proseku, svakog minuta nestaju 52 jutra svetskih šuma (*Time,* April 13, 1998, str. 199). Uništavanje tropskih prašuma na mestima kao što su Brazil, Indonezija i Malezija predstavlja poseban razlog za zabrinutost, s obzirom na to da se veliki deo svetskog genetskog nasleđa tamo nalazi.

neplansko krčenje šuma (deforestation)
Uništavanje šuma.

Predstavnici koji su otišli na Samit o zemlji 1992. godine nadali su se da će lako postići pobedu u pogledu principijelne izjave o globalnom očuvanju šuma. Međutim, brzo se ispoljio otpor principu da globalni interes čini sve zemlje odgovornim za zaštitu nacionalnih šuma. Globalni jug - pod vođstvom Malezije, glavnog izvoznika proizvoda od tropskog drveta - posebno se snažno usprotivio socijalno utemeljenom gledištu da su šume u svetu resurs u zajedničkom vlasništvu, „zajedničko nasleđe čovečanstva". Te zemlje u razvoju su izrazile bojazan da bi zvanično prihvatanje ovog stava omogućilo Globalnom se-

ma a nije upotrebila silu?" Tako nešto bi u XVIII veku bilo nezamislivo. Da se dogodilo u XIX veku, bogate zemlje bi iskoristile svoju nadmoćnu vojnu silu, kolonizovale problematična područja i smirile situaciju po svojim pravilima. Šta se promenilo do 1973? To nije ni nova era moći zasnovane na sirovinama i kartelima, niti totalno razdvajanje vojne i ekonomske moći. Pre su se svi ovi faktori isprepletali u složenim odnosima, kao što ćemo videti. Da bismo razumeli ovakve promene u svetskoj politici, moramo razmotriti kako međuzavisnost može biti izvor moći.

Koncept međuzavisnosti

„Međuzavisnost" je često nejasan izraz korišćen na razne protivurečne načine, slično drugim političkim izrazima kao što su „nacionalizam" ili „imperijalizam" ili „globalizacija". (Zaista, kako smo raspravljali, globalizacija je ona podgrupa međuzavisnosti koja se odigrava na globalnim razdaljinama.) Državnici i analitičari imaju različite motive kada koriste političke izraze. Državnici žele što više ljudi za svoje sledbenike. Politički lideri zamagljuju značenja i pokušavaju da stvore konotaciju opšteg dobra: „Svi smo zajedno na istom brodu, stoga moramo sarađivati, zato me sledite!" Analitičar, s druge strane, pravi razlike da bi lakše shvatio svet. On razlikuje pitanja dobrog i lošeg od većeg i manjeg. Analitičar može da ukaže na to da brod na kome smo svi mi plovi ka luci jednog čoveka ili da samo jedan čovek vesla, dok drugi upravlja ili se vozi besplatno.

Kao analitički termin, „međuzavisnost" se odnosi na situacije u kojima učesnici ili događaji u različitim delovima sistema utiču jedni na druge. Jednostavno rečeno, međuzavisnost znači uzajamnu zavisnost. Takva situacija sama po sebi nije ni dobra ni loša i može da postoji u većoj ili manjoj meri. U ljudskim odnosima, međuzavisnost je sadržana u bračnom zavetu, u kome su partneri uzajamno zavisni „u bogatstvu, u siromaštvu, u dobru i zlu". I međuzavisnost među nacijama ponekad znači bogatstvo, ponekad siromaštvo, nekad dobro ili zlo. U XVIII veku Žan-Žak Ruso je istakao da uz međuzavisnost idu i sukobi i neslaganja. Njegovo „rešenje" bila je izolacija i izdvajanje, ali to je retko moguće u globalizovanom svetu. Kada zemlje pokušaju sa izolacijom – kao što su to učinile Severna Koreja ili Mjanmar (ranije Burma) – to se dešava uz izuzetne ekonomske troškove. Nije jednostavno odvojiti naciju od ostatka sveta.

Izvori međuzavisnosti

Četiri načina razlikovanja osvetljavaju dimenzije međuzavisnosti: njeni izvori, koristi, relativni troškovi i simetrija. Međuzavisnost može da proizađe iz fizičkih (priroda) ili sociooloških fenomena (ekonomskih, političkih ili opažajnih). Obično su oba prisutna u isto vreme. Razlike pomažu da se razjasni stepen izbora u situacijama uzajamne ili međusobne zavisnosti.

Vojna međuzavisnost je međusobna zavisnost koja proizlazi iz vojnog nadmetanja. Postoji fizički vid „oružane mašinerije", posebno dramatičan zbog razvoja nuklearnog oružja i mogućnosti uzajamnog potpunog uništenja. Međutim, u međuzavisnost je uključen i važan činilac opažanja, a promena u opažanju ili politici može da umanji intenzitet vojne međuzavisnosti. Kako smo videli u Petom poglavlju, Amerikanci se nisu mnogo uznemirili zbog postojanja engleskog ili francuskog nuklearnog oružja tokom Hladnog rata, zato što nije postojalo opažanje da će to oružje ikada završiti na američkom tlu. Slično, Zapadnjaci su kasnih osamdesetih lakše spavali, pošto je Gorbačov objavio „novo mišljenje" o sovjetskoj spoljnoj politici. Ovu razliku nije toliko činio broj sovjetskog oružja, koliko promena u opažanju sovjetskog neprijateljstva ili namere. Zaista, strepnja američke javnosti od sovjetskog nuklearnog arsenala bukvalno je iščezla posle konačnog kolapsa SSSR, uprkos činjenici da je krajem XX veka postojalo hiljade slabo čuvanih sovjetskih bojevih glava sa rizikom da će pasti u ruke terorista ili država kao što su Irak ili Severna Koreja.

Uopšteno govoreći, ekonomska međuzavisnost slična je vojnoj međuzavisnosti po tome što je reč o tradicionalnoj međunarodnoj politici i što je njeno poreklo u velikoj meri socijalno, naročito opažajno. Ekonomska međuzavisnost uključuje političke izbore vrednosti i troškova. Na primer, ranih sedamdesetih postojala je bojazan da će svetsko stanovništvo nadmašiti globalne izvore hrane. Mnoge zemlje kupovale su američke žitarice, što je podiglo cene u američkim supermarketima. Vekna hleba je u SAD koštala više zbog toga što u Indiji nisu duvali monsuni i zbog toga što Sovjetski Savez nije imao dobru žetvu. U nastojanju da spreče rast cena na domaćem tržištu SAD su 1973. stopirale izvoz soje u Japan. Otuda je Japan uložio u proizvodnju soje u Brazilu. Nakon nekoliko godina, kada su ponuda i potražnja bile bolje uravnotežene, američki farmeri su gorko zažalili zbog tog embarga, jer su Japanci kupovali soju iz jeftinijeg izvora u Brazilu. Društveni izbori kao i fizički nedostaci dugoročno uti-

ču na ekonomsku međuzavisnost. Stoga uvek kada se prave kratkoročni izbori vredi razmotriti dugoročnu perspektivu.

Koristi međuzavisnosti

Koristi međuzavisnosti ponekad se izražavaju kao *nulti zbir* i *nenulti zbir*. U situaciji nultog zbira: tvoj gubitak je moj dobitak i obrnuto. U situaciji pozitivnog zbira svi smo na dobitku, dok u negativnom gubimo. Deljenje pite je nulti zbir, pravljenje veće pite je pozitivni zbir, a njeno ispuštanje na pod je negativni zbir. Oba zbira prisutna su u uzajamnoj zavisnosti.

Pojedini liberalni ekonomisti teže da o međuzavisnosti razmišljaju samo u terminima zajedničkog dobitka, to jest, situacije pozitivnog zbira u kome svi imaju koristi i svima je bolje. Nepoklanjanje pažnje neravnomernosti koristi i sukoba koji proističu iz raspodele relativnih dobitaka navodi ovakve analitičare da propuste političke aspekte međuzavisnosti. Istina je da obe strane mogu da budu na dobitku od trgovine, na primer, ako Japan i Koreja trguju računarima i televizorima, ali kako će dobit od trgovine biti podeljena? Čak iako i Japan i Koreja napreduju, da li je Japan mnogo bolji a Koreja samo malo bolja, ili obrnuto? Raspodela koristi – ko dobija koliko od ukupnog dobitka – jeste nulta zarada u kojoj dobitak jedne strane predstavlja gubitak druge. Rezultat je da u ekonomskoj međuzavisnosti gotovo uvek postoji politički sukob. Čak i kada je pita veća, ljudi se mogu boriti oko toga ko će dobiti veće parče. Čak i ako međuzavisne zemlje uživaju zajedničku dobit, može doći do sukoba oko toga ko će dobiti veći deo te zajedničke dobiti.

Neki liberalni analitičari prave grešku misleći da će, pošto svet postaje sve više međuzavisan, saradnja zameniti konkurenciju. Njihov rezon je da uzajamna zavisnost stvara zajedničke koristi, a zajedničke koristi podstiču saradnju. Ovo je tačno, ali ekonomska međuzavisnost može se upotrebiti i kao oružje – očiti primeri su trgovinske sankcije uvedene Srbiji, Iraku i Libiji. Zaista, u nekim slučajevima ekonomska međuzavisnost može biti korisnija nego sila, jer ona može da ima suptilnije varijacije. A u nekim okolnostima, države su manje zainteresovane za svoju apsolutnu dobit od međuzavisnosti nego za to kako relativno veće dobiti njihovih rivala mogu da se iskoriste da bi im se naškodilo.

„Prvi put tokom više od jedne decenije, zemlje u razvoju susreću se sa pitanjem u kome imaju neku stvarnu moć da efikasno deluju", izjavio je zvaničnik jedne karipske zemlje. „Nisu je imale tokom pregovora o dugovanjima. Ali, one su deo životne sredine, i sada imaju moć. I one je koriste. To im je pregovaračka strategija." Siromašni narodi, rekao je, videli su jačanje svoje pozicije u činjenici da glavni zagađivač sa severa od njih traži da smanje emisije gasova, zaustave seču šuma i učine druge izmene. Ali da bi se prilagodili ovim promenama, tvrde, potrebna su im finansijska sredstva i tehnologija.

New York Times[76]

Neki analitičari veruju da je tradicionalni politički svet uvek predstavljao nulti zbir, ali to je stvorilo lažnu sliku o prošlosti. Tradicionalna međunarodna politika može biti igra pozitivnog zbira, što zavisi od namera učesnika. Činilo bi razliku, na primer, da li je Bizmark ili Hitler bio na čelu Nemačke. Ako jedna strana teži uvećanju teritorije, kao što je to Hiter činio, onda je zaista politika bila nulti zbir – dobitak jedne strane bio je gubitak druge. Da su sve strane želele stabilnost, međutim, mogao bi postojati zajednički dobitak u ravnoteži snaga. Nasuprot tome, nova politika ekonomske međuzavisnosti ima neke aspekte igre nultog zbira, kao i aspekte igre čiji zbir nije nula.

U politici međuzavisnosti razlika između toga šta je domaće a šta strano postaje nejasna. Na primer, ranije pomenuta situacija sa sojom uključila je unutrašnje pitanje kontrole inflacije u sopstvenoj državi, kao i američke odnose sa Japanom i Brazilom. Kasnih devedesetih, s druge strane, azijska finansijska kriza oborila je svetske cene roba, što je pomoglo da američka ekonomija nastavi da raste bez preteće inflacije. Ili drugi primer, nakon što je iranska revolucija 1979. godine smanjila proizvodnju nafte, američka vlada podsticala je građane da štede energiju tako što će voziti 55 kilometara na čas i smanjiti grejanje. Da li je to bilo pitanje unutrašnje ili spoljne politike? Da li bi SAD dozvolila površinsko iskopavanje uglja da se taj ugalj izvozi? Da li oni koji uvoze taj ugalj plaćaju dodatne troškove koji prate uništenje životne sredine u Zapadnoj Virdžiniji? Međuzavisnost istinski meša domaće i strane probleme, što daje podsticaj mnogo složenijim koalicijama, složenijim modelima sukoba i drugačijem načinu raspodele koristi nego u prošlosti.

[76] „North-South Divide is Marring Environmental Talks", *The New York Times*, 17. III 1992, str. 8.

Međuzavisnost i na drugi način utiče na domaću politiku. Godine 1890, francuskom političaru zabrinutom za relativne dobitke bila je potrebna politika usporavanja Nemaca. Danas politika usporavanja ekonomskog rasta Nemačke nije dobra za Francusku. Ekonomska zavisnost između Francuske i Nemačke znači da ekonomski rast Nemačke najbolje predskazuje ekonomski boljitak Francuske. Sada, kada ove dve zemlje dele zajedničku valutu, u interesu je francuskih političara da Nemačka ekonomski napreduje, i obrnuto.

Troškovi međuzavisnosti

Troškovi međuzavisnosti mogu obuhvatati kratkoročnu osetljivost ili dugoročnu ranjivost. *Osetljivost* se odnosi na količinu i brzinu posledica zavisnosti; znači, kako i koliko brzo promene jednog dela sistema utiču na promene drugog dela sistema? Na primer, 1987. godine u Njujorku došlo je do iznenadnog sloma berze zbog zabrinutosti stranaca u vezi sa američkim kamatnim stopama i onim što bi moglo da se dogodi sa cenama obveznica i akcija. Sve se dogodilo veoma brzo, tržište je bilo izuzetno osetljivo na ukidanje stranih fondova. Godine 1998. slabost azijskih tržišta u nastajanju imala je zarazan efekat koji je uzdrmao geografski udaljenja tržišta u nastajanju u Rusiji i Brazilu.

Visok nivo osetljivosti, međutim, nije isto što i visok nivo ranjivosti. *Ranjivost* se vezuje za relativne troškove promene strukture sistema uzajamne zavisnosti. To je cena izlaska iz sistema ili promene pravila igre. Manje ranjiva od dve zemlje nije nužno i manje osetljiva, nego je to pre ona koja će imati manje troškove iz promene situacije. Tokom naftne krize 1973, SAD su zavisile od uvozne energije u visini od svega oko 16% od njihove ukupne energetske potrošnje. S druge strane, zavisnost Japana od uvozne energije 1973. bila je 95%. SAD su bile osetljive na arapski bojkot nafte u meri u kojoj su 1973. cene naglo skočile, ali nisu bile toliko ranjive koliko je to bio Japan. Godine 1998. SAD su bile osetljive, ali ne i ranjive u odnosu na ekonomske okolnosti Istočne Azije. Tamošnja finansijska kriza umanjila je američku stopu rasta za pola procenta, ali je američka privreda u procvatu to mogla da podnese. Indonezija je, s druge strane, bila i osetljiva i ranjiva na promene u globalnim trgovinskim i investicionim modelima. Njena ekonomija je ozbiljno trpela i to je dovelo do unutrašnjeg političkog sukoba.

...Banka Japana je pod pritiskom da poveća kamatne stope – po četvrti put od prošlog maja – da podrži padajući jen. Strah od inflacije takođe ne jenjava, zbog ozbiljne nestašice radne snage, visokih cena zemljišta i brzog rasta domaće ponude novca.

Prilagođavanje višim kratkoročnim kamatnim stopama u Tokiju prošle nedelje odigralo se na američkom finansijskom tržištu pre nekoliko nedelja, pošto su, pod sličnim pritiscima, američke kamatne stope iznenada porasle a cene akcija skliznule naniže.

„Tokijska tržišta voze se Šinkansenom da uhvate korak sa Amtrakom", izjavio je g. Okumura, aludirajući na čuveni japanski brzi voz i poznatu američku železnicu. „Tokio je samo uhvatio korak sa kretanjima koja su se pre nekoliko nedelja odigrala u Njujorku, a sada svi posmatraju situaciju u Nemačkoj."

New York Times[77]

Postoje različiti stepeni ranjivosti. Kada je iranski šah svrgnut 1979. godine, iranska naftna proizvodnja prekinuta je u trenutku kada je potražnja bila velika a tržišta već utemeljena. Gubitak iranske nafte prouzrokovao je da ukupna količina nafte na svetskim tržištima opadne za oko pet procenata. Tržišta su bila osetljiva, a manjak isporuke brzo se preobrazio u više cene nafte. Amerikanci su, međutim, mogli da uštede pet procenata energenata jednostavnim smanjenjem grejanja i vožnjom 55 milja na sat. Ispostavlja se da su SAD, ako su mogle da takvim jednostavnim akcijama izbegnu štetu, bile osetljive, ali ne i preterano ranjive.

Međutim, ranjivost ne zavisi samo od ukupnih mera. Ona zavisi i od toga da li je društvo spremno da brže reaguje na promene. Na primer, SAD su bile manje vešte da odgovore na promene na tržištu nafte nego Japan. Uz to, privatnici, velike korporacije i špekulatni pojedinačno posmatraju tržište i mogu da odluče da sakrivaju ponudu jer smatraju da će se nestašica pogoršavati. Njihovi potezi još više će podići cene jer će nestašice biti veće a potražnja na tržištu će rasti. Prema tome, stepeni ranjivosti nisu tako jednostavni koliko to na prvi pogled izgleda.

Ranjivost takođe zavisi od toga da li ima ili nema raspoloživih zamena i da li postoje drugi izvori ponude. Lester Braun iz „World Watch Institute" 1970. godine alarmirao je javnost zbog rastuće zavisnosti – a time i ranjivosti – SAD od uvoznih sirovina. Od trinaest osnovnih industrij-

[77] „German Shift Felt in Japan", *The New York Times*, 26. II 1990, str. D1.

skih sirovina SAD su gotovo 90% zavisile od uvoza aluminijuma, hroma, magnezijuma i nikla. On je predvideo da će do 1985. godine SAD zavisiti od uvoza deset od osnovnih trinaest sirovina.[78] Smatrao je da će to dovesti do dramatičnog porasta ranjivosti SAD, kao i do drastičnog jačanja manje razvijenih zemalja koje te sirovine proizvode.

Ali osamdesetih je cena tih sirovina opadala, a ne rasla. Šta se desilo sa njegovim predviđanjem? U prosuđivanju ranjivosti Braun je propustio da uzme u obzir alternativne izvore sirovina i različitost izvora ponude koji sprečavaju proizvođače da veštački dižu cene. Uz to, tehnologija se razvija. Jučerašnji otpad može postati novi resurs. Današnja smanjena upotreba bakra takođe je posledica uvođenja kablova od optičkih vlakana napravljenih od silikona koji je u osnovi pesak. Prema tome, projekcije američke ranjivosti na nestašice sirovina ispostavile su se netačnim, jer tehnologija i alternative nisu procenjene na valjan način.

Neki analitičari današnje razvijene ekonomije nazivaju zasnovanim na informaciji, u smislu da računari, komunikacije i internet postaju preovlađujući faktori ekonomskog rasta. Takve ekonomije se ponekad nazivaju „lakim" zato što je vrednost informacija koje leže u osnovi proizvoda daleko veća nego vrednost upotrebljenih sirovina. Takve promene još više smanjuju vrednost sirovina u svetskoj politici. Jedan od nekoliko izuzetaka je nafta, koja i dalje ima važnu ulogu u najrazvijenijim ekonomijama, posebno u transportu. Zauzvrat, ovo povećava strateški značaj Persijskog zaliva, gde se nalazi veliki deo danas poznatih rezervi nafte u svetu.

Simetrija međuzavisnosti

Simetrija se odnosi na relativno uravnotežene slučajeve, nasuprot neuravnoteženoj zavisnosti. Manja zavisnost može predstavljati izvor moći. Ako su dve strane međusobno zavisne, ali je jedna manje zavisna u odnosu na drugu, tada ta strana ima izvor moći sve dok obe strane podržavaju tu svoju vezu.

U međunarodnoj politici manipulacija asimetrijama međuzavisnosti može biti izvor moći. Analitičari koji tvrde da do međuzavisnosti dolazi samo u situacijama podjednake zavisnosti odbacuju najzanimljivije političko ponašanje. Takva savršena simetrija je veoma retka; kao što su to i slučaje-

[78] Lester Brown, *World Without Borders*, Random House, New York, 1972, str. 194.

vi potpune neravnoteže, gde je jedna strana potpuno zavisna, a druga nije uopšte. Asimetrija je u srcu politike međuzavisnosti. (Videti grafikon 7.1.)

Asimetričnost često varira u odnosu na različita pitanja. Osamdesetih godina, kada je predsednik Regan smanjio poreze i povećao troškove, SAD su postale zavisne od uvoznog japanskog kapitala kako bi uravnotežile sopstveni federalni budžet. Neki su smatrali da je ovo Japanu dalo ogromnu moć nad SAD. Ali, druga strana medalje bila je da bi Japan, ukidanjem pozajmice, naneo štetu samom sebi koliko i SAD. Uz to, da je Japan iznenada prekinuo davanje pozajmice, investicije velikih japanskih akcionara u SAD bile bi obezvređene štetom nanetom američkoj ekonomiji. Veličina japanske ekonomije bila je nešto više od polovine američke, što je značilo da je Japancima bilo potrebno američko tržište za njihov izvoz, više nego obrnuto, iako su obe strane bile potrebne jedna drugoj i obe su imale korist od međuzavisnosti.

Uz to, bezbednost je često bila povezana sa drugim pitanjima američko-japanskog odnosa. Posle Drugog svetskog rata Japan je sledio politiku trgovinske države i nije razvio veliku vojnu moć niti nuklearna oružja. Oslonio se na američka jemstva da će uravnotežiti moć Sovjetskog Saveza i Kine u regionu Istočne Azije. Kada se činilo da se između SAD i Japana 1990. godine razvija trgovinski spor, Japanci su napravili ustupke da bi sprečili slabljenje ukupnog bezbednosnog odnosa.

Kada se asimetrija međuzavisnosti pojavi u različitim problemskim područjima, država može da pokuša da spoji ili razdvoji probleme. Ako bi svaki problem mogao da se posmatra kao odvojena partija pokera, a da se sve partije igraju istovremeno, jedna država može da ima većinu čipova

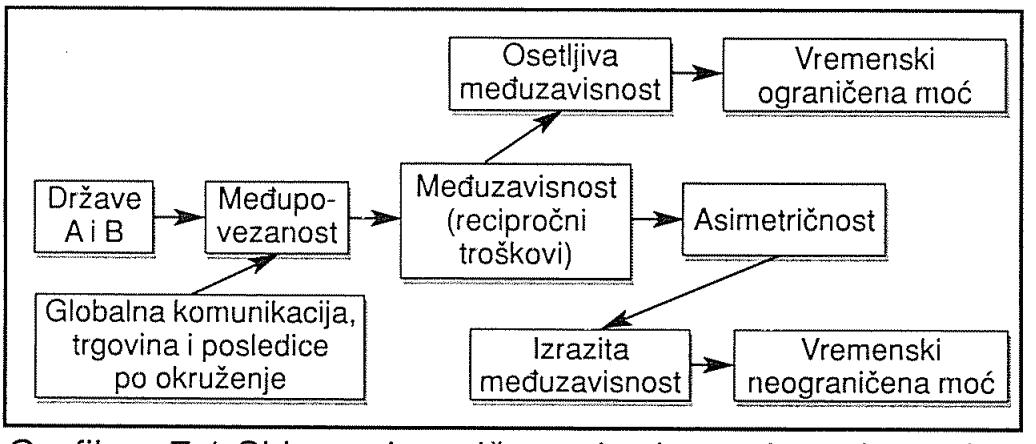

Grafikon 7.1 Skica asimetrične prirode međuzavisnosti

na jednom stolu, a druga država na drugom. U zavisnosti od svojih interesa i pozicija, država može da nastoji da partije igra odvojeno ili da stvori veze između stolova. Stoga, mnogi politički sukobi povodom međuzavisnosti uključuju stvaranje veza ili njihovo sprečavanje. Države žele da manipulišu međuzavisnošću u područjima gde su jake i da izbegnu manipulaciju u područjima gde su relativno slabe. Ekonomske sankcije su čest primer takve veze. Na primer, 1996. godine SAD su pretile sankcijama stranim kompanijama koje su investirale u Iran, ali su se povukle kada su se suočile sa evropskim pretnjama uzvratnim merama kroz druge veze.

Formiranjem dnevnih redova i određivanjem spornih područja međunarodne ustanove su često uspostavljale pravila za pregovore o ustupcima u međuzavisnim odnosima. Države su pokušavale da iskoriste međunarodne institucije da postave pravila koja utiču na prenos čipova među stolovima. Ironično, međunarodne institucije mogu doneti koristi slabijim igračima tako što će neke sukobe u kojima siromašnije države relativno bolje stoje držati odvojene od vojnog stola gde jače države dominiraju. Međutim, ostaje opasnost da će neki igrači biti dovoljno jaki da preokrenu jedan ili više stolova. Sa odvojenim institucijama za novac, transport, zagađenje i trgovinu, ako vojno jači igrači budu suviše teško poraženi, postoji opasnost da će pokušati da prevrnu druge stolove. Ipak, kada su SAD i Evropa bile pobeđene na naftnom stolu 1973, one nisu iskoristile superiornu vojnu silu da prevrnu pregovarački naftni sto zato što ih je, kao što ćemo videti kasnije, zadržala složena mreža veza.

Najveća država ne pobeđuje uvek u manipulaciji ekonomskom međuzavisnošću. Ako je manja ili slabija država više zabrinuta za problem, može da bude veoma uspešna. Na primer, zbog toga što SAD pokriva blizu tri četvrtine kanadske spoljne trgovine, a Kanada oko četvrtine američke, Kanada više zavisi od SAD nego obrnuto. I pored toga, Kanada je često prevladavala u brojnim sporovima sa SAD, zato što je Kanada bila voljna da preti uzvratnim akcijama, kao što su tarife i restrikcije koje su odvraćale SAD. Kanađani bi trpeli više od Amerikanaca da su njihove akcije dovele do punog spora, ali Kanada je osećala da je bolje rizikovati povremenu odmazdu, nego prihvatiti pravila zbog kojih bi *uvek* bila na gubitku. Zaplašivanje kroz manipulaciju ekonomske međuzavisnosti je donekle poput nuklearne reakcije, u smislu da počiva na sposobnosti za efikasnu štetu i kredibilne namere. Male države često mogu da iskoriste svoj veći intenzitet i veći kredibilitet da prevaziđu svoju relativnu ranjivost u asimetričnoj međuzavisnosti.

Prirodan rezultat rastuće međuzavisnosti je širenje trgovinskih paktova. Evropska unija je najprefinjeniji od ovih ugovora i zahteva da države-članice ustupe ne samo određeni ekonomski suverenitet nego i politički. Do početka 1994, SAD, Meksiko i Kanada su ratifikovale Severnoamerički ugovor o slobodnoj trgovini (NAFTA). Za Meksiko i Kanadu NAFTA je bila privlačna zato što je njihove ekonomije čvršće vezala za veću američku ekonomiju i time im povećala pristup na američka tržišta i njihovu mogućnost da svoje proizvode izvoze u SAD. Za SAD NAFTA je proširila ravan američkog izvoza i olakšala poslovanje američkih kompanija u Kanadi i Meksiku.

Paktovi kao što je NAFTA mogu da povećaju međuzavisnost i smanje asimetriju u međusobnom odnosu. Prihvatajući da svoju ekonomiju isprepletе sa meksičkom, SAD su pretpostavile neke obaveze meksičke ekonomije zajedno sa koristima lakšeg pristupa. Kada je 1994. vrednost meksičkog pesosa naglo opala, Klintonova administracija je početkom 1995. požurila da podrži padajuću valutu i prikupila paket pomoći od više milijardi dolara. U vreme kada je američki Kongres bio u ćorsokaku zbog povećanih domaćih rashoda za usluge kao što su zdravstvena zaštita itd, administracija nije imala mnogo izbora osim da spasava pesos. Sa većom međuzavisnošću, čak i jake zemlje mogu postati osetljive na ekonomska kretanja van njihovih granica. Kada je Jugoistočna Azija 1997. godine prolazila kroz finansijsku krizu, SAD su bile manje ranjive nego u slučaju Meksika i odgovorile su prvenstveno kroz multilateralne institucije. Ipak, strahovanja od ekonomskog domino efekta u kome bi kolaps neke ekonomije u razvoju podrio poverenje u druge značila bi da SAD i druge razvijene ekonomije ne bi mogle da nastave da se nezainteresovano drže po strani.

Vođstvo u svetskoj ekonomiji

Sve u svemu, pravila međunarodne ekonomije odražavaju politike najvećih država. U XIX veku, Velika Britanija bila je ekonomski najjača zemlja. U monetarnoj sferi, Banka Engleske pridržavala se standarda zlatne podloge koji je postavio stabilan okvir za novac širom sveta. Posle Prvog svetskog rata, Velika Britanija je bila ozbiljno oslabljena borbom protiv carske Nemačke. SAD su postale najveća ekonomska sila na svetu, ali je tridesetih godina preusmerila svoju pažnju sa međunarodnih odnosa. Najveći igrač svetske ekonomije ponašao se kao da je i dalje slobodni strelac, umesto da preuzme vođstvo kako je to podrazumevala njegova veličina.

Neki ekonomisti veruju da je velika depresija tridesetih godina bila pogoršana lošom monetarnom politikom i odsustvom američkog vođstva. Velika Britanija je bila suviše slaba da održi otvorenu međunarodnu ekonomiju, a SAD se nisu ponašale u skladu sa svojim novim obavezama.

Nakon Drugog svetskog rata, američki državnici imali su na umu pouke iz tridesetih, i 1944. godine na međunarodnoj konferenciji u Breton Vudsu, Nju Hempšir, osnovane su institucije za održavanje otvorene, međunarodne ekonomije. Međunarodni monetarni fond (MMF) pozajmljuje novac, obično zemljama u razvoju i ekonomijama novih tržišta, da im pomogne kada dođe do teškoća u servisiranju duga ili otplati kamata. MMF uglavnom uslovljava zajmove zemljama-primaocima reformama njihove ekonomske politike, na primer, smanjenjem budžetskog deficita i subvencija. Premda je njegova politika ponekad protivrečna, MMF je odigrao ulogu u pomoći ruskoj ekonomiji ranih devedesetih, kao i u azijskoj finansijskog krizi kasnije tokom te decenije. Međunarodna banka za obnovu i razvoj (Svetska banka) pozajmljuje novac siromašnijim zemljama i novim tržištima za razvojne projekte. (Takođe postoje regionalne razvojne banke za Aziju, Latinsku Ameriku, Afriku i Istočnu Evropu.)

Opšti sporazum o tarifama i trgovini (GATT), kasnije transformisan u Svetsku trgovinsku organizaciju (WTO), uspostavio je pravila liberalne trgovine i služio kao mesto za niz rundi mulitlateralnih pregovora koji su snizili trgovinske barijere. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) služi kao forum u kome dvadesetak najrazvijenih zemalja koordinira svoje međunarodne ekonomske politike. Od sredine sedamdesetih vođe sedam najjačih ekonomija koje pokrivaju dve trećine svetske proizvodnje sreću se na godišnjim konfrencijama na vrhu (proširili su se 1990. uključivši i Rusiju), da raspravljaju o svetskoj ekonomiji. Ove institucije pomogle su ponovno jačanje vladinih politika koje omogućavaju brz rast privatnih transnacionalnih interakcija. Tokom većeg razdoblja posle 1945, trgovina je rasla između 3 i 9% godišnje, brže čak i od rasta svetskog proizvoda. Međunarodna trgovina, koja je pedesetih predstavljala četiri posto američkog bruto nacionalnog proizvoda do devedesetih se utrostručila na 13 posto američkog bruto nacionalnog proizvoda. Velike multinacionalne korporacije sa globalnim strategijama postajale su značajnije kako su međunarodne investicije rasle za gotovo deset posto godišnje.

Kritičari tvrde da su glavne međunarodne ekonomske institucije pristrasne u korist bogatih pre nego siromašnih zemalja. MMF i Svetska ban-

ka, na primer, imaju ponderisano glasanje koje daje nadmoćni uticaj Sjedinjenim Državama, Evropi i Japanu. Fondom oduvek upravlja Evropljanin, a Bankom Amerikanac. Sjedinjene Države mogu da imaju fiskalne i trgovinske deficite, uz blage kritike, ali kada siromašne zemlje naprave slična dugovanja, birokrate MMF-a insistiraju na povraćaju tržišne discipline kao uslovu za pomoć. Razlog je to što je siromašnim zemljama često potrebna pomoć MMF-a da pozajme novac, dok SAD mogu da ga pozajmljuju bez MMF-a. Drugim rečima, institucije odražavaju moć koja leži u osnovi asimetrične međuzavisnosti finansijskih tržišta. Ukidanje MMF-a ne bi promenilo realnost moći na kojima počivaju finansijska tržišta. Ako išta, prepuštanje ovih stvari privatnim bankarima i direktorima fondova moglo bi da siromašnim državama još više oteža pozajmice.

Svetska trgovinska organizacija nema ponderisano glasanje, a njen sadašnji direktor je sa Tajlanda. Ona obezbeđuje forum u kome 148 zemalja može da pregovara o trgovinskim sporazumima na nediskriminativnoj osnovi, kao i o panelima i pravilima za arbitražu trgovinskih sporova. Kritičari ističu da su sporazumi o kojima zemlje pregovaraju u ovom okviru (kao što je tekuća runda multilateralnih trgovinskih razgovora u Dohi) omogućili bogatim zemljama da zaštite oblasti kao što su poljoprivreda i tekstil od konkurencije zemalja u razvoju i da su time nepošteni prema siromašnima. Opisi kritičara su tačni, a protekcionistička politika šteti siromašnim zemljama. Uzroci takvog protekcionizma leže, međutim, u unutrašnjoj politici bogatih zemalja i mogli su da budu još veći da STO nije odigrala svoju ulogu. Ponovo, međunarodne institucije mogu da ublaže, ali ne i da ukinu realnost moći. Ako išta, činjenica da se SAD i Evropa pridržavaju skupih odluka koje je veće STO donelo protiv njih navodi na to da institucije ipak prave razliku, čak i ako je ona mala.

Čak i među bogatim i moćnim zemljama, postoje problemi u upravljanju transnacionalnom ekonomijom u svetu posebnih država. Osamdesetih i ponovo nakon 2001. godine, SAD su postale neto dužnik kada su odbile da plate porez na domaće račune i umesto toga pozajmile novac iz inostranstva. Neki istraživači verovali su da se time postavlja scena za ponavljanje priče iz tridesetih, da će SAD iskusiti pad, kao što se to desilo Britaniji. Ali SAD nisu potonule niti se povukle, a druge zemlje su nastavile da im rado pozajmljuju novac jer su imale poverenja u njihovu ekonomiju i jer je to odgovaralo njihovim interesima. Kina, na primer, drži velike rezerve dolara kao sredstva za olakšanje svog izvoza u SAD.

Finansijska nestabilnost, međutim, ostaje potencijalni problem. Većina članica Evropske unije stvorila je 1999. evropsku monetarnu uniju sa jednom monetom, evrom, za koga neki smatraju da može biti rival dolaru kao rezervna valuta. Uz to, globalna finansijska tržišta dramatično su porasla i njihova česta promenljivost predstavlja rizik stabilnosti. Mnogo će zavisiti od spremnosti njihovih vlada da se založe za politike koje održavaju stabilnost u međunarodnom ekonomskom sistemu. U svakom slučaju, globalni politički i ekonomski sistem je složeniji nego ranije. Postojaće više sektora, više država, više problema i više privatnih učesnika uključenih u složenost međuzavisnih odnosa. Sve je manje realno analizirati svetsku politiku kao da se ona dešava isključivo između grupe velikih država, čvrstih kao bilijarske kugle, koje se sudaraju u borbi za ravnotežu snaga.

Realizam i složena međuzavisnost

Kako bi izgledao svet ako bi tri ključne pretpostavke realizma bile izokrenute? Ove pretpostavke kažu da su države jedini značajni akteri, da je vojna sila dominantan instrument, a bezbednost prvenstveni cilj. Obrnuto, možemo postaviti potpuno različitu pretpostavku svetsku politike: 1) države nisu jedini važni akteri – transnacionalni učesnici koji deluju preko državnih granica takođe su primarni igrači 2) sila nije jedini važan instrument – ekonomska manipulacija i korišćenje međunarodnih ustanova su dominantni instrumenti 3) bezbednost nije primarni cilj – primarni cilj je blagostanje. Ovaj zamišljeni svet možemo da označimo kao *složenu međuzavisnost*. Sociolozi složenu međuzavisnost nazivaju idealnim tipom. To je zamišljeni koncept koji ne postoji u stvarnom svetu, ali, kao što smo videli, ni realizam se ne uklapa savršeno u stvarni svet. Složena međuzavisnost je misaoni opit koji nam omogućava da pretpostavimo različite tipove svetskih politika.

I realizam, i složena međuzavisnost predstavljaju pojednostavljene modele ili idealne tipove. Stvarni svet leži negde između ova dva modela. Možemo se zapitati gde se u spektru između stvarnosti i složenosti uklapaju veze određene zemlje. Bliski Istok je bliži realističkom kraju spektra, ali odnosi između SAD i Kanade ili veza između Nemačke i Francuske danas su se veoma približile onom kraju spektra koji označava složenu međuzavisnost. Različite politike i različiti oblici borbe za moć dešavaju se u zavisnosti od toga gde je u ovom spektru smešten konkretan

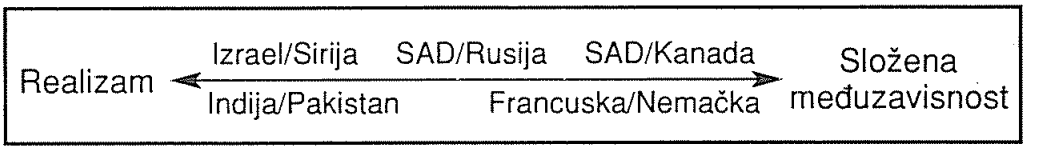

Grafikon 7.2 Od realizma do složene međuzavisnosti

odnos između više zemalja. U stvari, zemlje mogu menjati svoje pozicije u tom spektru. Tokom Hladnog rata američko-sovjetski odnos bio je bliži realističkom kraju spektra, ali se sa krajem Hladnog rata rusko-američki odnos primakao centru između realizma i složene međuzavisnosti.

Najbolji primer interakcije između složene međuzavisnosti i realizma u stvarnom svetu je, odnos SAD sa Kinom. Kao i sa Japanom, američki uvoz iz Kine daleko nadmašuje američki izvoz. Rezultat je značajan trgovinski deficit u milijardama dolara. Dok je bilateralan trgovinski odnos između Sjedinjenih Država i Kine asimetričan u korist Kine, SAD nisu posebno ranjive na potencijalni kineski trgovinski embargo jer bi potencijalni gubitak kineske robe mogle da kompenzuju kupujući je negde drugde, a Kina ima snažne unutrašnje podsticaje da izvozi u SAD. S druge strane, potencijalna veličina kineskog tržišta za američku robu i domaća potražnja za kineskom robom u SAD znače da je sposobnost vlade SAD da deluje protiv Kine u nekoj meri ograničena transnacionalnim akterima, uključujući američke multinacionalne korporacije koje su vršile pritisak na vladu da Kini ne uvede sankcije zbog nekorektne trgovinske prakse i kršenja ljudskih prava. U isto vreme, brz rast kineske ekonomske i vojne snage imao je snažan uticaj na opažanje ravnoteže snaga u Istočnoj Aziji i doprineo oživljavanju američko-japanskog bezbednosnog saveza 1996. godine.

Pre iračkog rata 2003. godine, kolumnista Robert Kejgan tvrdio je da su mnoge evropske zemlje bile manje voljne da se suprotstave opasnim diktatorima poput Sadama Huseina, jer su se navikle na mirne uslove složene međuzavisnosti koji preovladavaju unutar Evrope i teže da ih generalizuju na stvarni svet izvan Evrope, gde su manje pogodni. Po njegovom mišljenju, „Amerikanci su sa Marsa, Evropljani su sa Venere." Naravno, ova pametna fraza bila je suviše jednostavna (pogledajte ulogu Britanije u iračkom ratu), ali je obuhvatila različita opažanja s obe strane Atlantika. Takođe je osvetlila širu suštinu. U odnosima jednih sa drugima, sve napredne demokratije obrazuju kantovsko ostrvlje mira u moru hobsovog realizma. U odnosima sa Kanadom, Evropom i Japanom čak i SAD su sa Venere. Podjednako je pogrešno pretvarati se da je čitav svet modeliran prema Hobsovom realizmu ili prema Kantovoj složenoj međuzavisnosti.

Informatička revolucija, transnacionalni subjekti i raspršivanje moći

Moć i informatička revolucija

Pre četiri stoleća engleski državnik i filozof Frensis Bejkon napisao je da je informacija moć. Na početku XXI veka, pristup ovoj vrsti moći ima mnogo veći broj ljudi, unutar država i u njihovim odnosima. Vlade su uvek vodile računa o protoku informacija i kontroli nad njima, a sadašnje razdoblje nije prvo na koje su promene u informatičkoj tehnologiji snažno uticale. Gutenbergovom izumu štamparije, koji je omogućio štampanje Svetog pisma i njegovu dostupnost ogromnom delu evropskog stanovništva, često se pripisuje glavna uloga na početku Reformacije. Pamfleti i „komiteti za korespondenciju" utrli su put Američkoj revoluciji. Kako ističu konstruktivisti, brze promene u tokovima informacija mogu da dovedu do važnih promena u identitetima i interesima.

Informatička revolucija koja je u toku zasniva se na brzom tehnološkom napretku u oblasti računara, komunikacija i softvera, koji je doveo do dramatičnog smanjenja troškova obrade i prenosa informacija. Brzina procesora udvostručavala se svakih osamnaest meseci tokom trideset godina, a na početku XXI veka košta manje nego jedan procenat onoga koliko je koštala ranih sedamdesetih. Da je cena automobila padala toliko brzo kao cena poluprovodnika, danas bi automobil koštao pet dolara.

Na svetu je 1993. godine bilo oko pedeset veb-sajtova; do kraja decenije njihov broj je prešao pet miliona. Do 2003. međunarodni saobraćaj na internetu rastao je po godišnjoj stopi od 67 posto, što znači da se udvostručavao svakih šesnaest meseci. Komunikacije se brzo šire, a njihovi troškovi nastavljaju da opadaju čak i brže nego što raste brzina procesora. Još 1980. godine telefonskom bakarnom žicom mogla je da se prenese svega jedna strana informacija u sekundi; danas tanki snop optičkog vlakna mo-

že da prenese u sekundi 90.000 *tomova*. U današnjim dolarima, cena trominutnog prekookeanskog telefonskog razgovora pala je sa dvesta pedeset dolara 1930, na znatno manje od jednog dolara na početku novog veka. Gigabajt memorije je 1980. godine je zauzimao jednu sobu; danas Apple-ov i-Pod koji staje u džep ima četrdeset gigabajta memorije.

Ključna odlika informatičke revolucije nije *brzina* komunikacije između bogatih i moćnih: doslovno trenutna komunikacija između Evrope i Severne Amerike moguća je više od sto trideset godina. Suštinska promena je izuzetno smanjenje *troškova* prenosa informacije. Za sve praktične svrhe sadašnji troškovi prenosa postali su zanemarljivi; stoga je količina informacija koje se mogu preneti širom sveta, u stvari, neograničena. Rezultat je eksplozija informacija, pri čemu su dokumenti jedan mali deo u svemu tome. Po jednoj proceni, postoji jedna i po milijardi gigabajta digitalno magnetski pohranjenih informacija (ili dvesta pedeset megabajta po svakom stanovniku planete), a isporučivanja takvih informacija udvostručuju se svake godine. Na početku XXI veka korisnici računara slali su, približno, četiri triliona e-mail poruka godišnje, a internet je sadržavao oko sto sedamdeset terabajta informacija, što odgovara veličini koja je sedamnaest puta veća od količine štampanog materijala Kongresne biblioteke. Ova dramatična promena u povezanim tehnologijama računara i komunikacija, ponekad nazivana „treća industrijska revolucija", menja prirodu vlada i suvereniteta i dovodi do raspršivanja moći.

Pouke prošlosti

Nekakvu predstavu o tome kuda idemo možemo da steknemo ukoliko se osvrnemo na prošlost razvijenog sveta. U prvoj industrijskoj revoluciji na početku XIX veka primena pare u mlinovima i transportu imala je snažan uticaj na ekonomiju, društvo i vladu. Promenjeni su modeli proizvodnje, rada, uslovi života, društvene klase i politička moć. Pojavilo se javno obrazovanje jer su sve složenije i, po životnu sredinu, potencijalno opasne fabrike zahtevale posebno obučene radnike. Policijske snage, kao što su londonski „bobiji", formirane su da se bave rešavanjem problema izazvanih urbanizacijom. Obezbeđivane su subvencije za neophodnu infrastrukturu kanala i železničkih pruga.

„Druga industrijska revolucija", na prelazu u XX vek – električna energija, sintetički materijali i motor sa unutrašnjim sagorevanjem – donela je

slične ekonomske i društvene promene. Sjedinjene Države su od prvenstveno poljoprivredne, postale izrazito industrijska i urbana država. Osamdesetih godina XIX veka, većina Amerikanaca još je radila na farmama ili kao pomoćni radnici. Nekoliko decenija kasnije, većina je živela u gradovima i radila u fabrikama. Društvene klasne i političke podele su se menjale u skladu sa porastom važnosti gradskih radničkih i granskih sindikata. I ponovo, sa zakašnjenjem, izmenjena je uloga vlade. Dvostranački napredni pokret vodio je ka antimonopolističkom zakonodavstvu; prvim propisima o zaštiti potrošača od strane prethodnika Uprave za hranu i lekove i o ekonomskoj stabilizaciji od strane Odbora za savezne rezerve. Sjedinjene Države uzdigle su se do statusa velike sile u svetskoj politici. Neki očekuju da će treća industrijska revolucija proizvesti istovrsne preobražaje u ekonomiji, društvu, vladi i svetskoj politici.

Ove istorijske analogije nam pomažu da shvatimo neke od sila koje će oblikovati svetsku politiku u XXI veku. Ekonomije i informacione mreže menjale su se mnogo brže nego vlade. Politički suverenitet i državna vlast nisu dostigle sličan obim promena. „Ako postoji preovlađujući sociološki problem u postindustrijskom društvu – naročito u upravljanju tranzicijom – to je upravljanje pomenutim srazmerama." [81] Pojednostavljeno, nova tehnologija preobražava osnovne blokove od kojih je sazdana svetska politika. Ako se usredsredimo samo na tvrdu moć nacionalnih država, propustićemo novu realnost.

Još smo u ranoj fazi aktuelne informatičke revolucije i njeni efekti na ekonomiju i politiku nisu ravnomerni. Kao što je bio slučaj sa parom u kasnom XVIII i električnom strujom u poznom XIX veku, rast produktivnosti je zaostajao jer je društvo moralo da nauči kako da u potpunosti iskoristi nove tehnologije. Društvene ustanove menjale su se sporije od tehnoloških promena. Na primer, električni motor izumljen je 1881. godine, ali je trebalo da prođe gotovo četiri decenije pre nego što je Henri Ford prvi sproveo reorganizaciju fabričkih proizvodnih traka da se potpuno iskoristi prednost električne energije. Slična zakašnjenja važe i za informatičku tehnologiju i računare. Porast produktivnosti američke ekonomije vidljiv je tek od sredine devedesetih godina XX veka.

Dolazak istinski masovnih komunikacija i radija pre jednog veka, koji je omogućila nova, jeftina električna energija, pruža neke pouke o mo-

[81] Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books, New York, 1999, str. 94, 97.

gućim društvenim i političkim posledicama i u današnje vreme. Ova pojava uvodi nas u doba masovne, popularne kulture. Efekti masovnih komunikacija i radio talasa, premda se to ne može reći i za telefon, naginjali su centralizaciji političkog uticaja. Sve veća raširenost informacija dovela je do toga da su one, čak i u demokratskim državama, bile centralizovanije nego što je to bio slučaj u doba lokalne štampe. Način na koji je Frenklin Ruzvelt koristio radio tridesetih godina XX veka doveo je do dramatične promene u američkoj politici. Ove posledice naročito su bile naglašene u zemljama u kojima su pomenute promene išle uporedo sa usponom totalitarnih vlada koje su bile u stanju da potisnu druge izvore informacija. Neki naučnici zaista veruju da totalitarizam ne bi bio moguć bez upotrebe sredstava masovnih komunikacija koja su pratila drugu industrijsku revoluciju.

Sredinom XX veka ljudi su se plašili da će računari i komunikacije tekuće informatičke revolucije dovesti do stvaranja centralizovane kontrole društva od strane vlada, što je bilo opisano na dramatičan način u romanu Džordža Orvela *1984*. Činilo se da su ogromni centralni računari napravljeni kako bi uvećali centralno planiranje i podigli nadzorne moći onih koji se nalaze na vrhu piramide. Televizija pod kontrolom vlade dominirala bi vestima. Pomoću centralne baze podataka, računari mogu da olakšaju vladama utvrđivanje i nadzor, a komercijalizacija je već izmenila ranije crte „slobodarske kulture" i kod interneta. Bez obzira na sve, tehnologija šifriranja podataka evoluira, a programi kao što su Gnutella i Freenet korisnicima interneta omogućavaju da anonimno razmenjuju digitalne informacije. Obećavaju veći prostor pojedincima nego što su to nekadašnji pesimisti zamišljali, a vladi je teže da kontroliše internet nego tehnologiju druge informatičke revolucije.

Smanjivanjem troškova za kupovinu sve moćnijih računara, čija se veličina smanjuje dok postaju sve rasprostranjeniji, njihove decentralizujuće posledice nadmašile su pomenute centralizujuće efekte. Internet stvara sistem u kome je moć posedovanja informacija rasprostranjenija. U poređenju sa radijom, televizijom i novinama, koje kontrolišu urednici i emiteri, internet stvara komunikaciju jedan-na-jedan (preko elektronske pošte), jedan-prema-mnogima (preko lične internet stranice ili elektronske konferencije), mnogi-prema-jednom (preko elektronskog emitovanja) i, možda najvažnije, mnogi-prema-mnogima ("chat room" na internetu). „Internet poruke se odlikuju sposobnošću da stižu dalje, brže i sa manje

posrednika."[82] Centralni nadzor je moguć, ali vlade koje teže da kontrolišu tokove informacija kroz kontrolu interneta suočavaju se sa visokim troškovima i frustracijom kao krajnjim ishodom. Pre nego da ponovo ojačaju centralizaciju i birokratiju, nove informatičke tehnologije naginjale su jačanju mrežnih organizacija, novog tipa zajednica i zahtevima za drukčijom ulogom vlade.

Ovo znači da svetska politika neće biti oblast kojom se jedino vlade bave. I pojedinci i privatne organizacije, počev od korporacija preko nevladinih organizacija do terorista, biće u mogućnosti da igraju neposrednu ulogu u svetskoj politici. Širenje informacija znači da će moć biti rasprostranjenija, a neformalne mreže će uzdrmati monopol tradicionalne birokratije. Brzina internet operacija znači da će sve vlade, i ovde i u inostranstvu, imati manje kontrole nad svojom delatnošću. Političke vođe imaće manji stepen slobode delovanja pre nego što budu morale da se uhvate u koštac sa događajima, a onda će biti prinuđeni i da dele pozornicu sa više aktera. Konstruktivisti upozoravaju da ćemo morati da izbegavamo opčinjenost pojmovima kao što su „ravnoteža snaga" i „hegemonija", i merenje moći pomoću koga upoređujemo samo tvrdu moć država kojima upravljaju centralizovane vlade. Viđenja suverenih država u učenjima teoretičara realizma, pri čemu one vode politiku uravnotežavanja moći i međusobno se sudaraju poput bilijarskih kugli, zaslepeće nas do te mere da nećemo videti novu složenost svetske politike.

Nova svetska politika?

Efekti treće informatičke revolucije na centralne vlade još su u ranoj fazi. Piter Draker i Hajdi i Alvin Tofler tvrde da informatička revolucija dovodi do kraja hijerarhijske birokratske organizacije koja je obeležila doba industrijske revolucije.[83] U civilnim društvima, pošto se decentralizovane organizacije i virtuelne komunikacije odvijaju na internetu, one seku teritorijalne nadležnosti i razvijaju sopstvene modele upravljanja.

[82] Pippa Norris, *The Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*, Cambridge University Press, New York, 2001, str. 232

[83] Alvin Toffler, Heidi Toffler, *The Politics of the Third Wave*, Andrews, McMeel, Kansas City, MO, 1995), Peter Drucker, „The Next Information Revolution", *Forbes*, 24. VIII 1998, str. 46-58.

Ako su ovi proroci u pravu, rezultat bi mogao da bude novi sajber-feudalizam, sa preklapajućim zajednicima i nadležnostima koje pretenduju na višestruke slojeve identiteta i lojalnosti građana. Ukratko, ovi preobražaji sugerišu povratak moderne centralizovane države kakva je dominirala svetskom politikom u poslednjih 350 godina. Umesto „međudržavne" politike, imaćemo širu „svetsku politiku". Srednjovekovni Evropljanin je možda imao podjednaku lojalnost prema lokalnom gospodaru, vojvodi, kralju i papi. Budući Evropljanin će možda dugovati lojalnost Britaniji, Parizu, Briselu, kao i nekolikim „sajber-zajednicama" koje se bave religijom, radom i različitim drugim interesima.

Premda je sistem suverenih država i dalje dominantan model međunarodnih odnosa, možemo početi da razaznajemo i model unakrsnih zajednica i vlada koje unekoliko podsećaju na situaciju pre nego što je Vestfalski mir ozvaničio sistem država 1648. godine. Transnacionalni kontakti preko političkih granica bili su tipični za feudalno doba, ali su postepeno ograničavani usponom centralizovanih nacionalnih država. Suverenitet se sada menja. Pre tri decenije, transnacionalni kontakti već su rasli, ali su obuhvatali relativno mali broj elita uključenih u multinacionalne korporacije, naučne grupe i akademske ustanove. Sada internet pravi male troškove koji transnacionalnu komunikaciju čine dostupnom milionima ljudi.

Suverenitet i kontrola

Suverenitet je centralno pitanje današnje svetske politike. Mnogi politički lideri opiru se svemu što im se čini da umanjuje nacionalnu autonomiju. Zabrinuti su zbog političke uloge Ujedinjenih nacija u ograničavanju upotrebe sile, ekonomskih odluka koje donosi Svetska trgovinska organizacija i nastojanja da se razviju institucije i sporazumi za zaštitu životne sredine. U njihovim očima, zamisao jedinstvenog mišljenja međunarodne zajednice je iluzorna.

Okvir debate povodom sudbine suverene države, međutim, loše je postavljen. Kao što kaže politikolog iz tabora konstruktivista Džon Rugi: „Ovde je na delu izuzetno osiromašen mentalni sklop koji je u stanju da vizuelizuje dugoročne pretnje sistemu država samo u smislu entiteta koji su institucionalna zamena za državu."[84] Bolja istorijska analogija je

[84] John G. Ruggie, „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International Organization*, zima 1993, str. 143, 155.

razvoj tržišta i života u gradovima u ranom feudalnom periodu. Srednjovekovni trgovački sajmovi nisu bili zamena za institucije feudalne vlasti. Oni nisu razarali zidine zamka niti uklanjali lokalnog gospodara nego su donosili novo bogatstvo, nove saveze i nove stavove sažete u maksimi: „Gradski vazduh donosi slobodu."

Srednjovekovni trgovci razvili su *lex mercatoria* koji je uređivao njihove odnose u velikoj meri kao privatni skup pravila za vođenje poslova. Slično tome, danas svako, od hakera do velikih korporacija, razvija kôd i norme interneta delom van kontrole formalnih političkih institucija. Razvoj transnacionalnih korporativnih intraneta iza zaštitinih zidova i kodiranja „predstavlja privatno prisvajanje javnog prostora".[85] Ovi privatni sistemi, kao što su korporativni intraneti ili diskusione grupe širom sveta, posvećeni konkretnim pitanjima kao što su zaštita životne sredine, ne predstavljaju frontalan izazov vladama suverenih država; oni jednostavno dodaju sloj odnosa koji suverene države ne kontrolišu efikasno. Ljudi će učestovati u transnacionalnim internet zajednicama neprestajući da budu lojalni građani, ali njihove perspektive će biti šire nego one tipičnih lojalnih građana pre pojave interneta.

Čak i u doba interneta promena uloge političkih institucija će verovatno biti postepeni proces. Nakon uspona teritorijalne države, drugi naslednici srednjovekovne vlasti, kao što su italijanski gradovi-države i Hanseatska liga, opstali su kao moguće alternative, sposobne da oporezuju i bore se gotovo dva veka. Pravo pitanje danas nije produženo postojanje suverene države, nego kako se menjaju njena centralizovanost i funkcije. „Domet države porastao je u nekim oblastima, ali se smanjio u drugim. Vladari su priznali da njihova efikasna kontrola može da se poveća tako što će se udaljiti od pitanja koja ne mogu da reše."[86] Sve zemlje, uključujući najveće, suočavaju se sa rastućom listom problema koje je teško kontrolisati unutar suverenih granica – finansijski tokovi, trgovina drogom, klimatske promene, AIDS, izbeglice, terorizam i nametanje kulturnih vrednosti – da pomenemo nekoliko. Komplikovanje zadatka nacionalne uprave nije isto što i podrivanje suvereniteta. Vlade se prilagođavaju. U procesu prilagođavanja, međutim, one menjaju značenje suverene nadležnosti, kontrole i uloge privatnih aktera.

[85] Saskia Sassen, „On the Internet and Sovereignty", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, proleće 1998, str. 551

[86] Stephen Krasner, „Sovereignty", *Foreign Policy*, januar / februar 2001, str. 24; Linda Weiss, *The Myth of the Powerless State*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1998.

Uzmite, na primer, problem kontrole američkih granica. Tokom jedne godine u zemlju je na 3700 terminala u 301 tački ulaska ušlo 475 miliona ljudi, 125 miliona vozila i 21 milion dolaznih pošiljki. Potrebno je pet sati da se pregleda potpuno napunjen kontejner od četrdeset stopa, a više od 5 miliona ih uđe svake godine. Uz to, poslednjih godina više od 2,7 miliona imigranata bez dokumenata jednostavno dopešači ili se preveze preko meksičke ili kanadske granice. Kao što je pokazao 11. septembar, teroristi mogu lako da se ubace, a lakše je uneti nekoliko funti smrtonosnog biološkog ili hemijskog agensa nego švercovati tone heroina ili kokaina koji pristižu svake godine. Jedini način da se Odeljenje za unutrašnju bezbednost uhvati u koštac sa takvim tokovima jeste da dopre izvan nacionalnih granica preko obaveštajnih službi i saradnje unutar nadležnosti drugih država, te da se oslanja na privatne korporacije, kako bi se razvio transparentan sistem praćenja međunarodnih komercijalnih tokova tako da ovlašćeni službenici mogu da sprovode „virtuelne" revizije dolaznih pošiljki pre nego što one stignu. Tako rade carinski službenici širom Latinske Amerike, kako bi pomogli uvođenje bezbednosnih programa koji će smanjiti rizik da budu iskorišćeni od strane švercera droge, a međunarodni mehanizmi saradnje razvijaju se za praćenje trgovinskih tokova. Suverena država se prilagođava, ali kroz to menja značenje i ekskluzivnost nadležnosti vlade. Zakonske granice se ne menjaju, ali se u praksi zamagljuju.

Nacionalna bezbednost – odsustvo pretnje glavnim vrednostima – drugi je primer. Šteta naneta klimatskom promenom ili unetim virusima može biti veća u smislu gubitka novca ili života nego posledice nekih ratova. Čak ukoliko neko još uže omeđi određenje nacionalne bezbednosti, priroda vojne bezbednosti se menja. Kako je istakla američka Komisija za nacionalnu bezbednost u XXI veku, strane armije nisu okupirale SAD od 1814. godine, a vojska je postavljena tako da projektuje silu i vodi ratove daleko od naših obala. Vojska, međutim, nije dobro opremljena da nas zaštiti od napada na naše tlo od strane terorista koji civilne avione koriste kao oružje velike razorne moći. Sjedinjene Države pretrpele su više žrtava od transnacionalnih terorističkih napada 11. septembra 2001. godine nego od japanskog napada na Perl Harbor 1941. godine.

Danas napadači mogu da budu vlade, grupe, pojedinci ili neka njihova kombinacija. Mreža Al Kaide koja je 11. septembra napala Sjedinjene Države uključuje pojedince i grupe iz mnogih zemalja i navodno je imala ćelije u čak pedeset država (uključujući SAD). Neki agresori mo-

gu da budu anonimni i da se čak i ne približe ciljnoj zemlji. Kada se zvanični Vašington 1998. godine žalio kako je sedam moskovskih internet adresa umešano u provaljivanje tajni Pentagona i NASA-e, ruska vlada je odgovorila da telefonski brojevi sa kojih su napadi potekli nisu u funkciji. Sjedinjene Države nisu ni na koji način mogle da znaju da li je ruska vlada bila upletena ili ne. Više od trideset država razvilo je agresivne programe kompjuterskog ratovanja, ali, kao što to zna svako ko ima kompjuter, pojedinac takođe može da uđe u igu. Sa nekoliko ključnih udara anonimni izvor bilo gde u svetu može da upadne i prekine (privatne) strujne mreže velikih gradova ili (javne) sisteme hitnih službi. Haker iz Malezije koji je isključio struju u Čikagu može da napravi veliku štetu u preko polovine sveta. A vladini zaštitni zidovi nisu dovoljni. Svake noći američke softverske kompanije elektronski šalju posao u Indiju i druge zemlje gde softverski inženjeri mogu da rade dok Amerikanci spavaju i pošalju urađeni posao nazad sledećeg jutra. Neko van američkih granica mogao bi, takođe, da ugradi skrivene ulaze duboko u kompjuterski kod, za kasnije korišćenje. Nuklearno odvraćanje, granične patrole i stacioniranje trupa u inostranstvu kako bi se oblikovale regionalne ravnoteže moći biće važni i u informatičko doba, ali neće biti dovoljni da osiguraju nacionalnu bezbednost.

Suprotstavljena tumačenja suvereniteta pojavljuju se čak i u domenu prava. Od 1945. godine odredbe o ljudskim pravima su uporedo postojale u Povelji Ujedinjenih nacija zajedno sa odredbama koje štite suverenitet država. Kako smo videli u Šestom poglavlju, član 2.7 kaže da ništa neće ovlastiti Ujedinjene nacije da intervenišu u pitanjima unutrašnje nadležnosti. Ipak, razvoj globalnih normi antirasizma i gnušanje na južnoafričku praksu aparthejda, doveo je veliku većinu u UN do toga da zaobiđe ovaj princip. Još skorije, NATO intervencija na Kosovu bila je predmet žestoke debate između međunarodnih pravnika od kojih su neki tvrdili da je ona nelegalna jer Savet bezbednosti UN nije za nju dao izričito ovlašćenje, a drugi su tvrdili da je legalna sa stanovišta međunarodnog humanitarnog prava koje je u razvoju. Drugi primer ove složenosti jeste hapšenje generala Augusta Pinočea u Britaniji 1998. godine, kao odgovor na španski zahtev za ekstradiciju, zasnovan na kršenjima ljudskih prava i zločinima počinjenim dok je bio predsednik Čilea.

Informatička tehnologija, naročito internet, olakšala je zadatke usaglašavanja i ojačala aktiviste za ljudska prava, ali političke vođe, naroči-

to u ranije kolonizovanim zemljama, čvrsto se drže zaštite koju pravni suverenitet pruža protiv intervencija spolja. Svet će verovatno gledati ova dva delimično kontradiktorna korpusa međunarodnog prava kako i dalje uporedo postoje i u narednim godinama.

Za mnoge ljude nacionalna država obezbeđuje važan izvor političkog identiteta koji im je važan. Kako smo videli u Šestom poglavlju, ljudi su sposobni za različite unakrsne identitete – porodica, selo, etnička grupa, vera, nacionalnost, kosmopolitizam – a koji od njih preovladava često zavisi od konteksta. U mnogim predindustrijskim zemljama preovladavaju podnacionalni identiteti plemena ili klana. U nekim postindustrijskim zemljama, uključujući Sjedinjene Države i evropske zemlje, počinju da se javljaju kosmopolitski identiteti kao što su „globalni građanin" ili „staratelj planete Zemlje". Još je prerano da se razumeju ukupne posledice interneta, ali oblikovanje identiteta može se kretati u protivrečnim pravcima u isto vreme – gore do Brisela, dole do Britanije ili fiksirano na Parizu – kako diktiraju okolnosti.

Fascinantna upotreba interneta za vešto upravljanje mekom moći može se naći u politici zajednica u dijaspori. Prema rečima stručnjaka za komunikaciju Dejvida Bolijera, „internet je bio božji dar za takve populacije jer velikom broju geografski razdvojenih ljudi sa zajedničkom istorijom omogućava da se organizuju u ogromne virtuelne zajednice".[87] Internet im omogućava da predstave privlačne alternativne ideje onima kod kuće. Internet veze između njihovih sunarodnika koji žive u inostranstvu i onih u domovini pomogle su pokretanje protesta u Pekingu protiv antikineskih nemira koji su se događali u Indoneziji 1998. godine. Nezadovoljstvo etničkih Kineza koji su živeli u Indoneziji preneto je u Peking velikom brzinom. Slično, u Zimbabveu, internet je bio ključan za širenje vesti o vladinim akcijama tokom spornih izbora.

Jedan primer grupe iz dijaspore koja delotvorno koristi internet i druge medijske izvore da utiče na političke ishode u domovini jeste raseljena zajednica Gane. U izborima 2000. godine, koji su bili prva mogućnost da građani Gane demokratskim sredstvima promene svoju vladu, mreža dijaspore bila je ključna za mobilizaciju podrške i novca za kandidata opozicije. Internet mreže zajednice kao što su Sajber-grupa Gane (GCG),

[87] David Bollier, The Rise of Netpolitik, The Aspen Institute, 2003. (http://www.aspeninst.org/AspenInstitute/files/cclibraryfiles/filename/0000000077/netpolitik.pdf), str. 21, 23, 24.

osnovana 1999. u Njujorku, okupila je dijasporu u Sjedinjenim Državama u agresivnoj kampanji za promenu režima u Gani. GCG je u procesu uspostavljanja mreže između dva i po miliona iseljenika iz Gane kako bi povećala protok kapitala u njihovu domovinu.[88]

Internet je omogućio da protesti budu brzo organizovani od strane samostalnih amorfnih grupa pre nego hijerarhijskih organizacija. U vreme Vijetnamskog rata planiranje protesta zahtevalo je nedelje i mesece za pamflete, postere i telefonske razgovore, i trebalo je četiri godine da veličina prvih protesta od 25.000 dostigne pola miliona učesnika 1969. godine. Nasuprot tome, jednog vikenda u februaru 2003. u Americi se pojavilo 800.000, a u Evropi jedan i po milion ljudi da protestuju zbog pretećeg rata u Iraku.[89] Protesti ne predstavljaju „međunarodnu zajednicu", ali često utiču na stavove kolumnista, parlamentaraca i drugih uticajnih ljudi u važnim zemljama čiji stavovi se zaključuju tom nejasnom frazom.[90] Neprekidno nadmetanje za legitimnost ilustruje važnost meke moći.

Rezultat može biti veća sklonost brzim promenama pre nego dosledan pokret u bilo kom pravcu. Karakteristike interneta „mnogi ka mnogima" i „jedan ka mnogima" izgledaju „veoma povoljne za beskompromisni, egalitarni i libertenski karakter sajber-kulture". Jedna posledica su „flash pokreti" – iznenadni talasi protesta – podstaknuti konkretnim pitanjima ili događajima, kao što su antiglobalistički protesti ili iznenadni rast koalicije protiv poreza na benzin koja je zaokupila evropsku politiku u jesen 2000. ili protesti širom sveta tokom iračkog rata 2003. godine.[91] Političari postaju teatralniji i usmereni na globalnu publiku. Zapatistine pobune u meksičkoj provinciji Čiapas oslanjale su se manje na metke, a više na transnacionalni publicitet, čiji je veliki deo koordiniran na internetu, da izvrše pritisak na meksičku vladu za reforme. Politikolog Džejms Rozenau pokušao je da zahvati ovakve trendove pronalaženjem nove reči, „fragmegracija", da izrazi ideju da i integracija ka većim identitetima i fragmen-

[88] „A Brief History of GCG", Ghana Cyber Group, Inc., 28. VII 2003. (http://www.ghanacybergroustr.com). Videti takođe: „Net Effect: Africa's Expat Politics", *Foreign Policy*, septembar / oktobar 2003, str. 51. Dužnik sam Aleksandri Skako što mi je skrenula pažnju na ovaj slučaj.

[89] Jennifer Lee, „How Protesters Mobilized So Many and So Nimbly", *The New York Times*, 23. II 2003, Week in review, str. 41.

[90] Za različite poglede na to šta ona znači, videti: „What is the International Community?" u izdanju časopisa *Foreign Policy* od septembra 2002.

[91] Norris, str. 191.

tacija u manje zajednice mogu da se dešavaju istovremeno. Nije, međutim, potrebno menjati engleski jezik da se shvati da naizgled protivrečni pokreti mogu da se dešavaju simultano. Oni ne iskazuju kraj suverene države nego pokušavaju da njenu politiku učine promenljivijom i manje samoograničenom nacionalnm ljušturom.

Transnacionalni akteri

Kao što smo videli, odlika globalnog informatičkog doba je povećana uloga *transnacionalnih aktera* – nedržavnih aktera koji deluju preko međudržavnih granica. U tradicionalnoj međunarodnoj politici države imaju glavnu ulogu. Tako, na primer, koristimo skraćene izraze kao što su: „Nemačka je želela Alzas" ili: „Francuska se plašila Britanije". Ovo skraćivanje predstavlja korisno pojednostavljivanje, naročito u klasičnom periodu međunarodne politike. U XVIII veku monarsi su govorili u ime države. Ako je Fridrih Veliki želeo nešto za Prusku, Fridrih je bio Pruska. U XIX veku, spoljnopolitičke odluke kontrolisala je šira elitna klasa, ali čak i uoči Prvog svetskog rata evropska diplomatija je bila smatrana za relativno usku salonsku diplomatiju. Uz to, u klasičnom periodu međunarodne politike, njena delatnost bila je više ograničena. Preovladavala su pitanja vojne bezbednosti, a njima se prvenstveno bavilo Ministarstvo spoljnih poslova.

Kvalitativno, transnacionalni akteri su vekovima imali ulogu, ali kvantitativni pomak u drugoj polovini XX veka označava važnu promenu u međunarodnom sistemu. U svetu globalne međuzavisnosti spoljnopolitička delatnost je šira i izgleda da svako želi da stupi na scenu. U Sjedinjenim Državama, na primer, gotovo svaka domaća agencija ima neku međunarodnu ulogu. Ministarstvo poljoprivrede zainteresovano je za međunarodna pitanja prehrane; Agenciju za zaštitu životne sredine zanimaju kisele kiše i globalno zagrevanje; Obalsku stražu interesuje bacanje otpada u okean; Ministarstvo trgovine interesuje trgovina, a Trezor zanimaju kursevi valuta. Stejt Department ne kontroliše sva ova pitanja. Svaki biro u američkoj vladi ima svoje malo ministarstvo spoljnih poslova. U stvari, ako pogledamo američko predstavljanje u inostranstvu, samo manjina Amerikanaca u većini ambasada dolazi iz Stejt Departmenta.

U kompleksnoj međuzavisnosti društva stupaju u interakciju na mnogim tačkama. Ima suviše prometa za samo jednu tačku preseka. Ovakve

Novi svetski poredak?

Različita viđenja budućnosti

Međunarodna politika ostaje i dalje područje samopomoći, u kome su države suočene sa bezbednosnom dilemom i u kome vojna moć igra značajnu ulogu. Iako postoje mehanizmi kojima se ta moć može ublažiti, kao što su ravnoteža snaga, međunarodne norme, pravo i organizacije, oni nisu predupredili sve ratove. Logika međunarodnih sukoba, onako kako je opisana kod Tukidida, još se primenjuje u nekim delovima sveta.

Po završetku Hladnog rata došlo je do značajnih rasprava o izgledima za stvaranje novog svetskog poretka. Kao što ćemo videti kasnije, bilo je mnogo manje jasno šta to, u stvari, znači. Postojao je novi svetski poredak, ukoliko se ima na umu da je nestao bipolarni međunarodni sistem koji je nastao posle Drugog svetskog rata. To je, međutim, bio poredak u okviru anarhičnog sistema država i nije neminovno bio pravedan poredak. Neki su smatrali da novi svetski poredak znači izbegavanje problema koji vladaju u anarhičnom sistemu država. Da li je takav svet uopšte moguć? Britanski istoričar Arnold Tojnbi napisao je početkom Hladnog rata da nacionalna država i cepanje atoma ne mogu istovremeno da postoje na istoj planeti. U svetu suverenih država, gde je rat poslednji vid odbrane a nuklearne bombe – oružje koje se može upotebiti u krajnjoj instanci, smatrao je da nešto mora da nestane, po mogućstvu država. I kako smo imali prilike da vidimo u prethodna dva poglavlja, globalizacija i informatička revolucija predstavljaju nove izazove suverenitetu država, u pozitivnom i u negativnom smislu.

Teritorijalna država nije uvek postojala u prošlosti, tako da nije nužno da postoji i u budućnosti. Rascepkane političke jedinice i sistemi država postojali su još za vreme Tukidida, ali države sa velikom teritorijom koje su glavni osnov međunarodne politike nastale su tek posle perioda renesanse. Tridesetogodišnji rat iz XVII veka još uvek je imao neke odlike feudalnog rata, te se stoga smatra i poslednjim feudalnim ratom i prvim ratom između teritorijalnih država. Države sa velikom teritorijom kakve mi

danas poznajemo bile su glavne institucije savremene svetske politike samo tokom tri ili četiri veka. Mnogi futurolozi predviđaju opadanje značaja teritorijalne države. Prema njima, novi svetski poredak podrazumeva postojanje strukture koja prevazilazi „dilemu anarhije". Posle Drugog svetskog rata može se uočiti pet većih nastojanja da se osmisle alternativna promišljanja koja prevazilaze nacionalnu državu kao model za oblikovanje svetske politike.

Svetski federalizam. Kao jedna od najstarijih tradicija u evropskom mišljenju, federalizam smatra da je rešenje za problem anarhije – međunarodna federacija: države bi, naime, pristale da se odreknu sopstvenog naoružanja i da prihvate određeni stepen centralne vlade. Federalisti su često pravili poređenja sa udruživanjem trinaest američkih kolonija u XVIII veku. Neki smatraju da je istorija beležnica napretka ka formiranju teritorijalno većih političkih jedinica. Ipak, federalizam se nije pokazao kao suviše uspešna zamisao. Mir nije jedina stvar koju ljudi cene. Ljudi takođe žele pravdu, bogatstvo, kao i nezavisnost, i nisu toliko uvereni da će ih svetska vlada štititi. Pored toga, malo je ljudi ubeđeno da bi taj „federalni melem" funkcionisao, odnosno da bi predstavljao rešenje za problem rata. Čak i da je anarhični sistem država bar i delimičan uzrok rata, ukidanje nezavisnih država ne bi nužno značilo i kraj rata. Kao što smo već videli u prethodnim poglavljima, većina ratova koja se nedavno dogodila bili su unutar država.

Funkcionalizam. Ideja međunarodnog funkcionalizma nastala je zbog nedostataka zamisli federalizma. Funkcionalizam, popularan u četrdesetim, smatra da ekonomska i društvena saradnja mogu da stvore zajednice koje prevazilaze granice država i da se na taj način otkloni problem rata. To znači da bi suverenitet (država) tada postao manje relevantan, i iako bi formalno jezgro država još postojalo, nestao bi njen neprijateljski sadržaj. Od kraja Drugog svetskog rata na osnovu funkcionalističkog promišljanja nastale su neke od specijalizovanih agencija Ujedinjenih nacija kao što su Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO), Svetska zdravstvena organizacija (WHO) i druge. Funkcionalizam postoji i danas u određenoj meri, u svetu sa mnogim transnacionalnim interesima, nevladinim organizacijama, multinacionalnim korporacijama i slično. Ipak, funkcionalizam se nije pokazao kao uspešna zamisao za formiranje *svetskog* poretka, jer većina država nerado pristaje da postane toliko međuzavisna u smislu da postanu previše ranjive od drugih.

Regionalizam. Zamisao regionalne integracije je postala veoma popularna tokom pedesetih i šezdesetih godina. Žan Mone, šef Francuske Komisije za planiranje, smatrao je da bi funkcionalistički pristup na regionalnom nivou mogao da dovede do udruživanja Nemačke i Francuske, i tako speči obnavljanje sukoba koje su one vodile u Prvom i Drugom svetskom ratu. Evropa je 1950. godine započela ostvarenje tog procesa tzv. Šumanovim planom, koji je podrazumevao integrisanje zapadnoevropskih industrija uglja i čelika. Nakon 1957, Ugovorom iz Rima osnovano je Zajedničko evropsko tržište, koje je omogućilo postepeno smanjenje trgovinskih barijera i harmonizaciju širokog spektra poljoprivrednih i ekonomskih politika, što je sve kulminiralo stvaranjem Evropske unije 1992. godine. Kao što smo videli, i drugi regioni u svetu su pokušali da podražavaju evropski regionalizam, od kojih je NAFTA najznačajniji primer u zapadnoj hemisferi.

Ipak, 1965. godine Šarl de Gol, tadašnji predsednik Francuske, i kasnije, osamdesetih Margaret Tačer, u to vreme premijer Velike Britanije, utvrdili su granice dokle mogu ići regionalne integracije. Do sredine devedesetih, u zemljama Evropske unije postojala su široko rasprostranjena ambivalentna osećanja o stepenu suvereniteta koje one treba da prenesu na regionalne vlade. Nova zajednička valuta, evro, puštena je u opticaj 2002. godine, ali ne u svim državama članicama Unije. Uprkos tome što je kretanje ka formiranju federacije bilo sporo, i što se Unija suočava sa organizacionim i ustavnim problemima u procesu pridruženja novih članica sa istoka Evrope, može se reći da se Evropa promenila na bolje u poređenju sa ranijim razdobljima koja smo proučavali. Evropska unija predstavlja tekući i dinamični eksperiment u međunarodnim odnosima. Kako njene članice brižljivo nastavljaju da pregovaraju, nastala je isprepletena mreža multilateralnih institucija koje se bave različitim pitanjima od poljoprivrede do zajedničkih odbrambenih snaga, ali i poseban evropski identitet. Iako na nivou političkog odlučivanja i dalje ostaju razlike među državama članicama, istraživanja javnog mnenja pokazuju da mnogi građani Evropske unije doživljavaju sebe kao *Evropljane,* na isti način kao što vide sebe i kao Francuze, Nemce ili Špance. Ovo je u skladu sa postavkama teorije socijalnog konstruktivizma u kojoj se ističe uloga koju imaju ideje i kultura u stvaranju političkih identiteta i uverenja. Države članice Evropske unije izabrale su da povećaju složenu međuzavisnost između njih, verujući da odnos između cene i dobrobiti daje prednost saradnji iz-

među država u odnosu na koncept pune nezavisnosti država. U današnjoj Evropi možda neće svi biti u istom čamcu, ali čamci su zajedno privezani na različite načine, doduše, mnogo drugačije nego ranije. Na primer, u mnogim oblastima zakoni EU su stariji od zakona država članica. Evropska unija, dakle, predstavlja novi oblik međunarodne politike, ali samo na regionalnom nivou.

Ekologizam. Tokom sedamdesetih, ekologizam daje novi znak nade različitim oblicima svetskog poretka. Ričard Folk u knjizi *Ova ugrožena planeta* tvrdi da dve stvari mogu da obezbede osnovu za novi svetski poredak, a to su: porast značaja transnacionalnih, neteritorijalnih aktera i rastuća međuzavisnost među akterima u uslovima oskudice. Folk smatra da može doći do postepenog razvoja svesti običnih ljudi o opšteprihvaćenim vrednostima koje bi prevazišle granice nacionalnih država. Antikolonijalizam, antirasizam, veća jednakost i težnja ka očuvanju životne sredine ne bi samo učvrstili odnose između većine članica Ujedinjenih nacija, nego bi tako nastali novi međunarodni režimi koji bi se bavili rešavanjem problema smanjenja prirodnih bogatstava u svetu. Krajnji cilj bio bi stvaranje međunarodnih normi koje u prvi plan ističu vrednosti kao što su mir, pravda, ekološka ravnoteža i novi oblik svetskog poretka.

Usled tehnoloških promena i ekonomskog rasta naglašeni su ekološki problemi i izvršen je pritisak na resurse kao što su okeani, atmosfera i biološka raznovrsnost koji se smatraju zajedničkim dobrom. Tokom prošlog veka vlade mnogih država potpisale su više od 170 međunarodnih ugovora koji se odnose na pitanja od zajedničkog interesa kao što su ribarstvo, kisele kiše, tanjenje ozonskog omotača, zaštita ugroženih vrsta, pitanja Antarktika i zagađivanje okeana. Dve trećine tih ugovora potpisano je nakon prve konferencije Ujedinjenih nacija o životnoj sredini održane u Stokholmu 1972. godine. Takođe, značajne konferencije Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i globalnom zagrevanju održane su u Brazilu 1992. i u Japanu 1997. godine. Ekološka pitanja su podstakla i razvoj brojnih nevladinih organizacija koje deluju transnacionalno. Pored toga, većina razvijenih zemalja, preko svojih unutrašnjih politika, pokazuje snažan porast zabrinutosti za životnu sredinu.

Međutim, Folk je precenio stepen oskudice resursa i potcenio u kom stepenu nove tehnologije mogu da zamene postojeću oskudicu, jer je i u mnogim siromašnim zemljama zabrinutost za ekologiju na drugom mestu, odmah iza želje za brzim ekonomskim razvojem.

Sajberfeudalizam. Kao što smo imali prilike da vidimo u prethodnom poglavlju, neki teoretičari organizacije u informatičkom dobu, kao što su Piter Draker i Alvin i Hajdi Tofler, tvrde da informatička revolucija izjednačava hijerarhijske odnose među akterima i zamenjuje ih mrežnom organizacijom. Prema njima, centralizovane vlade i njihove birokratije iz XX veka postaće decentralizovane organizacije u XXI veku, a privatna tržišta kao i neprofitne organizacije obavljaće sve više vladinih funkcija. Štaviše, stručnjak za internet, Ešter Dajson smatra da će decentralizovane organizacije i virtuelne zajednice koje su se razvile u okviru interneta prevazići jurisdikcije teritorijalnih država i razviti vlastite obrasce upravljanja. Iako će nacionalne države i dalje postojati, one neće zauzimati centralno mesto u životima ljudi. Ljudi će živeti na osnovu višestrukih dobrovoljnih ugovora, a iz zajednica će ulaziti i izlaziti jednim pritiskom na taster „miša". Novi obrazac, uz ukrštanje zajednice i vlade postao bi savremeniji i civilizovaniji u poređenju sa feudalnim svetom koji je postojao pre nego što je Vestfalski sistem postao dominantan.

Iako možemo primetiti da postoje određena kretanja u tom pravcu, ova vizija o tome kako će izgledati svet posle nacionalnih država ostavlja otvorena pitanja o tome, kako će se sukobiti zahtevi virtuelnih i geografskih zajednica, i kako će se rešiti problemi nasilja i bezbednosti. Štaviše, kao što smo videli u prethodnom poglavlju, nove informatičke tehnologije mogu biti korisno upotrebljene ali i zloupotrebljene. Današnji teroristi koriste računare, pretražuju informacije o naoružanju i koordiniraju svoje aktivnosti preko interneta. Tako hakeri koji žive u nekim dalekim mestima mogu ugroziti druge zemlje, a da ne pređu granice vlastite države. U takvim okolnostima građani mogu zahtevati postojanje jačih, a ne slabijih država koje će moći da im pruže zaštitu. Kao što je to Tomas Hobs istakao vekovima ranije, anarhija koja postoji među državama ima svoje opasnosti, ali su one mnogo manje od oblika anarhije u kojoj ne postoji vlast da pruži zaštitu od delovanja nedržavnih aktera.

Nasuprot predviđanjima datim u ovih pet modela, nacionalna država još nije zastarela. Oni koji veruju da je koncept nacionalnih država zastareo, često to ilustruju jednostavnom analogijom. Oni, naime, tvrde da je danas nacionalna država napadnuta i balističkim raketama i elektronskim porukama koje za tili čas mogu preći njene granice. Kao što su vatrena oružja i pešadija prodirali i uništavali srednjovekovne tvrđave, tako su nuklearni projektili i internet učinili nacionalnu državu zastarelim konceptom.

Ali ljudi od političkih ustanova zahtevaju tri stvari: fizičku bezbednost, ekonomsko blagostanje i zajednički identitet. Promene u međunarodnim procesima veoma sporo menjaju mesto tih vrednosti, i to će trajati sve dok nacionalna država pruža i obezbeđuje te tri vrednosti u većoj meri nego bilo koja druga institucija. Multinacionalne kompanije, nevladine organizacije i međunarodne organizacije nemaju vojnu silu koja pruža takvu bezbednost, kao ni legitimnost da se odredi središte za stvaranje zajedničkog identiteta. Štaviše, u ovom razdoblju ljudske istorije, do procvata demokratije došlo je samo u okviru nacionalnih država. Virtualne zajednice su i dalje slabije od geografskih zajednica. Dakle, uprkos dugoj tradiciji nastojanja da se osmisle alternative, država koja ima stalnu teritoriju, kao i svoje izazove i dalje će zauzimati središnje mesto u svetskoj politici.

Države su se održale kao takve, ali se menja kontekst svetske politike. Revolucionarne promene do kojih je došlo u tehnologiji učinile su da svet izgleda mnogo manji i tešnje povezan. Skoro istovremeno, te brze promene su izazvale kod ljudi mnoge etničke, verske i nacionalističke podele. Kao što smo to imali prilike da vidimo u Sedmom poglavlju, globalizacija može dovesti do procesa ekonomske integracije i političke fragmentacije u isto vreme.

Komunikacije menjaju svet. Diplomatija se danas vodi uporedo sa dešavanjima. U Zalivskom ratu, i Sadam Husein i Džordž Buš gledali su CNN da bi čuli najnovije vesti. Tokom borbi u Avganistanu, i Osama bin Laden i Džordž V. Buš gledali su CNN i arapsku televizijsku stanicu Al Džazira. U Iračkom ratu, televizijski izveštači putovali su zajedno s trupama. Problemi ljudskih prava i patnja mnogih u udaljenim delovima sveta uživo nam se predstavlja u dnevnim sobama putem televizije. Ljudi iz siromašnih zemalja koji zarađuju jedan dolar dnevno postaju bolje obavešteni o načinu života ljudi koji zarađuju milione dolara godišnje. Prema Kenetu Rogofu, bivšem glavnom ekonomisti Međunarodnog monetarnog fonda, visok stepen povezanosti između poslovnog sveta i mišljenja potrošača širom planete može uticati na globalnu ekonomsku aktivnost ka opštoj ekonomskoj recesiji mnogo više nego u prošlosti. „Jedan od razloga zbog koga smo postali sinhronizovaniji", kaže on, „jeste što svi gledamo CNN".[102]

Ekonomska integracija ne znači, međutim, i političku integraciju. Većina ljudi koji putem televizije Al Džazira prate ratove u Avganistanu i

[102] Joseph Kahn, „The World's Economic Slide Together into Recession", *The New York Times*, 25. XI 2001.

Iraku imaju različito viđenje događaja u odnosu na one koji iste stvari prate preko CNN-a. Na sličan način, svetska mreža omogućava da više informacija bude dostupno većem broju ljudi, ali ljudi ne tragaju uvek za istom vrstom ili izvorom informacija. Internet, kablovska i satelitska televizija više podstiču da se emitovanje informacija usmeri ka specifičnim grupama ljudi nego što pružaju zajednički kriterijum koji bi bio tipičan za televizijsko emitovanje. Kanadski teoretičar komunikacija Maršal Makluan rekao je jednom da su savremene komunikacije stvorile, kako je on nazvao, „globalno selo". Metafora globalnog sela može, međutim, biti pogrešna zbog toga što je globalni politički identitet i dalje slab. U većem delu sveta čini se da jačaju a ne da slabe nacionalni, verski, etnički identiteti. Umesto globalnog sela, mi imamo više sela širom sveta koja sve više znaju jedna za druge. A sela podrazumevaju parohijalizam, kao i zajednicu. Na osnovu tog istovremenog procesa integracije i dezintegracije nastala su dva poznata, previše uprošćena shvatanja o budućnosti svetske politike posle Hladnog rata.

Kraj istorije ili sukob civilizacija?

Frensis Fukujama je 1989. godine objavio članak pod naslovom „Kraj istorije". Naravno, on to nije mislio bukvalno, nego je tvrdio da smo padom komunizma dostigli krajnju tačku ideološkog razvoja i „pojavu zapadne liberalne demokratije kao konačnog oblika ljudske vladavine". Duboki ideološki rascepi vodili su ka međunarodnim sukobima tokom XX veka, a pokreti kao što su fašizam i komunizam bili su odgovori na poremećaje u tradicionalnom načinu života usled procesa modernizacije. Industrijalizacija je otrgla ljude iz njihovih sela ili malih zajednica i učinila ih podložnim angažovanju u velikim ideološkim pokretima. Vremenom se, ipak, liberalni kapitalizam pokazao kao mnogo uspešniji sistem, zbog stvaranja većeg stepena blagostanja i zbog većeg učešća građana. Kraj Hladnog rata nagovestio je pobedu liberalnog kapitalizma. Sa jedne strane, Fukujama je u pravu. Više ne postoji jedan jedinstveni konkurent liberalnom kapitalizmu, kao jedinoj preovlađujućoj ideologiji. Pored toga, potpuno su promenjeni i odnosi između bogatih zemalja sa demokratskim uređenjem. Ni Nemačka i Francuska, niti Sjedinjene Države i Japan ne očekuju ili planiraju rat jedni protiv drugih. Složena međuzavisnost iz-

među njih stvara „velika ostrva demokratskog mira" u današnjem svetu, i stoji u istom redu kao i Kantove liberalne prognoze.

S druge strane, međutim, poslehladnoratovski svet se pre može opisati kao *povratak* istorije, nego da je reč o „kraju istorije". Povratak istorije podrazumeva više uobičajenih okolnosti u kojima pojedinačna ideološka neslaganja ne vode ka velikim sukobima u međunarodnoj politici. Liberalni kapitalizam ima mnogo konkurenata, iako su oni međusobno podeljeni. Kina i Rusija koriste kapitalizam i globalno tržište, iako nijedna od njih nije ni sasvim liberalna ni sasvim kapitalistička država. U drugim područjima sveta verski fundamentalizam dovodi u pitanje teoriju i praksu liberalnog kapitalizma. Iako ponekad posmatramo sve verske fundamentalizme kao jednu celinu, postoji više različitih fundamentalizama. Zajedničko svima njima jeste suprotstavljanje sekularnom liberalnom kapitalizmu. Jedan od velikih odgovora konkurenata liberalnom kapitalizmu posle kraja Hladnog rata jeste etnički, verski i nacionalni komunalizam.

Tokom 1993. godine Semjuel P. Hantington je objavio članak (a kasnije i knjigu) pod naslovom „Sukob civilizacija", zahvaljujući kojima je postao poznat po suprotnim shvatanjima od Fukujame.

Hantington smatra da, iako su glavni izvori sukoba u novom svetu ideološki i ekonomski, važniji uzrok koji bi imao uticaja na sukob bio bi kulturni. Sledeći Arnolda Tojnbija, Hantington je podelio svet u osam velikih „civilizacija" (zapadnu i latinoameričku, afričku, islamsku, kinesku, hindu, pravoslavnu, budističku i japansku). On je predvideo kako će sukobi izbijati po rasednoj liniji između tih civilizacija. Nasuprot onim realističkim teoretičarima koji su koristili teoriju ravnoteže snaga da predvide obnavljanje međudržavnih sukoba između Nemačke i njenih suseda, ili nekih liberala koji su očekivali da će se demokratski mir raširiti po svetu, Hantington se pokazao kao veoma mudar jer se usredsredio na kulturu kao izvor sukoba.

Sa druge strane, Hantington je previše uprostio svoje shvatanje prihvatajući Tojnbijevu prilično proizvoljnu podelu civilizacija. Kao što smo imali prilike da vidimo u Sedmom poglavlju, kulture nisu ni homogene ni statične kategorije, nego se one često prepliću i menjaju. Došlo je do većeg broja sukoba unutar tih velikih „civlizacija" prema Hantingtonovoj mapi sveta (na primer, unutar afričke civilizacije ili islama), nego između njih. Neki posmatrači smatraju da teroristički napadi Osame bin Ladena i njegov poziv na islamski Džihad protiv Zapada potvrđuju da je Han-

tington bio u pravu, ali neko može smatrati opravdanim i događaje posle septembra 2001. godine, kao i građanski rat unutar islama između ekstremnih fundamentalista i pristalica umerenih struja. Mnogi muslimani umerenih pogleda imaju više zajedničkog sa umerenim hrišćanima ili Jevrejima, nego sa Osama bin Ladenom.

Nedostatak takvih shvatanja, kod Fukujame i kod Hantingtona, jeste nastojanje da smeste poslehladnoratovski svet u jedan ili u drugi obrazac. Jedna mera, međutim, ne odgovara svima. Kao što smo prethodno videli, osim različitih kultura, postoje i veoma različiti oblici država, prema stepenu ekonomske modernizacije. Fukujamina pobeda liberalnog kapitalizma i demokratskog mira veoma se dobro uklapa u veći deo postindustrijskog sveta. Realizam može mnogo da nam kaže o odnosima između zemalja u predindustrijskom i industrijskom periodu. Hantingtonovo usmeravanje na sukobe do kojih dolazi zbog različitih kultura više odgovara predindustrijskom svetu i njihovim odnosima sa ostatkom sveta.

Kao što smo već videli, etnički i kulturni sukobi nastaju kada su identiteti pod znakom pitanja usled velikih društvenih promena koje prate procese modernizacije i globalizacije. Ljudi sa sličnim etničkim karakteristikama tvrde da je njihov zajednički identitet veoma moćna ideja, ali kada pokušavaju da kontrolišu državu, to nazivamo nacionalizmom. Realisti kritikuju Hantingtona ističući da su takve nacionalne države u zategnutim odnosima sa transnacionalnim civilizacijama i kulturama u čijim osnovama je religija, koja je u središtu njegovog shvatanja. Kao što smo primetili na Bliskom Istoku, nacionalne države poput Egipta i Sirije su se pokazale jače od panarabizma, i trenutno su one u borbi protiv snaga islamskog fundamentalizma.

Čak i kada države preovladaju, nacionalizam varira po svom intenzitetu. Veoma je poučno posmatrati razliku između Istočne i Zapadne Evrope. Pod komunističkom vladavinom na istoku, nacionalistički i etnički sukobi bili su zamrznuti u periodu od pola veka. Kraj Hladnog rata i nestanak sovjetske hegemonije oživeli su mnoge takve napetosti. Na primer, sa krajem Hladnog rata i nestankom komunističke vlade razlike između Srba, Hrvata, Muslimana i kosovskih Albanaca izbile su u prvi plan sa katastrofalnim posledicama u Jugoslaviji. Širom bivšeg Sovjetskog Saveza mnoge etničke grupe raširile su se van državnih granica raspламsavajući nove etničke sukobe i oživljavanje nacionalizma. Nasuprot tome, u Zapadnoj Evropi posle kraja Hladnog rata bile su zanemarljive mogućnosti

nosti za izbijanje međudržavnih sukoba, a zemlje koje su pre toga bile žestoki rivali osnovale su Evropsku uniju. Kako se to može objasniti?

Delimično objašnjenje može biti uloga ekonomskog rasta. Kada ljudi žive bolje, neslaganja između njih mogu biti manjeg intenziteta. Deo objašnjenja može biti i demokratija, jer tamo gde ljudi imaju mogućnost da stvore za sebe određene javne procedure, strasti mogu biti nadvladane. Neka neslaganja na Zapadu nestala su tokom demokratskih procesa – o tome najbolje svedoči rasprava koja se vodila u Zapadnoj Nemačkoj po završetku Drugog svetskog rata a koja je dovela do promena u udžbenicima i do novog razumevanja nemačke istorije. Deo odgovora je i formiranje regionalnih institucija koje su okupile stanovnike Zapadne Evrope u jedan veći poredak u kome krajnja nacionalistička shvatanja nisu naišla na odobravanje.

Čak i u Zapadnoj Evropi, međutim, daleko od toga da je nacionalizam savladan i nestao sa scene. Mnogi Evropljani ne žele da njihov nacionalni identitet bude potpuno utopljen u evropski identitet. Još postoje preostali strahovi između Francuza i Nemaca. Jedan od razloga zbog čega Francuzi podržavaju proces evropskih integracija jeste što tako drže Nemce pod kontrolom. Pored toga, mnogi stanovnici Zapadne Evrope su zabrinuti zbog imigranata i reaguju protiv njih. Oni strahuju od migracija sa severa Afrike, kao i iz Istočne Evrope. Ti došljaci sa juga i istoka su siromašni, i mogu doći pojedinačno ili možda kao terorističke grupe. Političke partije desno od centra koriste se ksenofobijom i upozoravaju da problemi nacionalizma i etničkih tenzija nisu potpuno otklonjeni u Zapadnoj Evropi. Suverenitet i dalje štiti bogatu manjinu od siromašne većine koja živi u svetu. Međutim, značajno je poređenje između Zapadne i Istočne Evrope. Na sreću, želja mnogih istočnoevropskih zemalja da se pridruže Evropskoj uniji imala je snažan umirujući efekat na njihove lidere i narode. Ipak, širenje ostrva mira je spor proces.

Tehnologija i raspršivanje moći

Postoji i treće viđenje budućnosti koje je nedovoljno određeno za razliku od shvatanja Fukujame ili Hantingtona, ali ipak postaje blisko stvarnosti. Prema tom shvatanju, tehnologija, a naročito informatička tehnologija, prednjači u raspršivanju moći. Kao što je XX vek bio doba

centralizacije vlasti u državnim prestonicama, koje su dostigle vrhunac sa totalitarnim vladama u Sovjetskom Savezu i u nacističkoj Nemačkoj, ekonomske i informatičke mreže pomeraju neke funkcije upravljanja ka višim i nižim nivoima, a u nekim situacijama od zvanične vlasti ka privatnom i neprofitnom sektoru, kao što je prikazano u grafikonu 9.1. Kao što smo videli u Osmom poglavlju, informacija je moć, pa će svaka vlast uočiti kako se ozbiljno narušava njena kontrola u XXI veku, dok se informatička tehnologija postepeno širi i smanjuju troškovi njene proizvodnje. Sredinom XX veka ljudi su očekivali da će računari dovesti do pojave centralizovanog sveta po ugledu na roman *1984.* Džordža Orvela, ali se pokazalo da su posledice decentralizacije mnogo snažnije.

	Privatna	**Javna**	**Treći sektor**
Naddržavna	Transnacionalne korporacije (primer: IBM, Shell)	Međunarodne organizacije (primer:) UN, STO	Nevladine organizacije (primer: Oxfam, Greenpeace)
Državna	Državne korporacije (primer: US Airways)	Centralna vlast u XX veku	Državne neprofitne organizacije (primer: američki crveni krst)
Lokalna (ona koja je ispod državne)	Lokalna preduzeća	Državna/Lokalna vlast	Lokalne grupe

Grafikon 9.1 Podela vlasti u XXI veku

Zemlje će se razlikovati po tome koliko će daleko i brzo informatička revolucija podsticati decentralizaciju, i koliko se suprotnih sila može pojaviti. Čini se veoma verovatnom opšta pretpostavka da vlade država gube monopol nad spoljnom politikom i da će biti prinuđene da dele pozornicu svetske politike sa nedržavnim akterima, kao što je opisano u Osmom poglavlju ove knjige.

To raspršivanje moći može imati i pozitivne i negativne posledice. Prema prvom, pozitivnijem shvatanju, tehnologija podstiče ekonomski razvoj i slabi autoritarne režime. Rezultat bi bio da se ubrzava širenje ostrva demokratskog mira. Prema drugom, negativnijem shvatanju, uočava se novi feudalizam u kome destruktivni pojedinci, terorističke grupe i druge sla-

be države imaju pristup sredstvima za masovno uništenje, što stvara pravu anarhiju, za razliku od anarhije koja postoji među državama. U takvom nesigurnom svetu može doći do otpora koji usporava proces ekonomske globalizacije i u kome građani žrtvuju demokratske slobode u korist hobsovskih autokratskih vlada koje im obezbeđuju ličnu bezbednost.

U tom pozitivnijem shvatanju ističe se da se zbog međunacionalnih komunikacija povećala i svest o tome šta se dešava u drugim delovima sveta, zato što su grupe sposobnije da se organizuju na globalnom planu. Kao što smo videli, nevladine organizacije su u stanju da pokrenu kampanje koje obuhvataju više nacija u borbi za pitanja životne sredine ili pak pitanja ljudskih prava. Internet pruža informacije građanima kojima se podriva kontrola koju autoritarni režimi mogu da imaju.

Najimpresivniji transnacionalni akteri su, naravno, multinacionalne korporacije. Širenjem investiranja širom sveta i sticanjem profita u različitim delovima globalnog tržišta transnacionalne kompanije stvaraju drugačiji tip svetske ekonomije. Vlade se bore da privuku strane investicije. Veliki deo međunarodne trgovine je trgovina unutar multinacionalnih kompanija. Honda sada proizvodi više automobila u Sjedinjenim Državama nego što to čini u Japanu, i transportuje automobile koji su napravljeni u Americi natrag u Japan. Vlada Sjedinjenih Država pritiska države članice Evropske unije da prihvate Hondina vozila koja su proizvedena u Sjedinjenim Državama. Drugim rečima, Sjedinjene Države definišu izvoz japanskih automobila proizvedenih u Sjedinjenim Državama u Evropu kao američki nacionalni interes. Na sličan način, IBM je najveći proizvođač mrežnih kompjutera u Japanu. IBM Japan pravi svoja istraživanja u Japanu i zapošljava japanske radnike.

Sve ovo navelo je bivšeg sekretara rada Roberta Rajha da se zapita „ko je naš"? Treba li analitičari da se usredsrede na identitet sedišta kompanija ili na činjenicu gde one vrše istraživanja i gde organizuju proizvodnju? On tvrdi da, u smislu onoga što je dobro za narod koji živi unutar granica SAD, strane kompanije koje deluju unutar Sjedinjenih Država mogu biti mnogo važnije nego neka američka kompanija koja radi u Japanu. Kritičari odgovaraju Rajhu da on gleda mnogo dalje u budućnost nego što to sadašnjost opravdava. Većina multinacionalnih kompanija ima predominantni nacionalni identitet i tri četvrtine američkih proizvoda prave kompanije sa sedištem unutar Sjedinjenih Država. Međutim, ovo je jedan interesantan način razmišljanja o budućnosti. Transnacionalno investiranje dovodi do konfuzije identiteta, do konfuzije povodom pitanja „ko

je naš" i, zajedno sa međuzavisnošću životne sredine, sve to može uticati na dugoročno gledanje na svetske probleme.

Kada bi Sjedinjene Države reagovale na način da isključe strane firme sa američkog tržišta, to bi jednostavno dovelo do stvaranja neefikasnih preduzeća koja više ne bi bila sposobna da konkurišu na svetskom tržištu. Problem povodom protekcionističkih akcija je što mogu naneti štetu i onom ko pokušava da se zaštiti, podjednako koliko i suprotnoj strani. Tako su devedesetih, Amerikanci i Japanci pregovarali povodom unutarpolitičkih prepreka trgovini. Sjedinjene Države su pritiskale Japan u pogledu striktnih japanskih unutrašnjih pravnih propisa. Japan ima zakone kojima se ograničava veličina supermarketa, kao i drugačiju praksu kojom se ograničava pristup stranih firmi sistemu raspodele. Brojni japanski političari i potrošači bili su obradovani što je došlo do tih američkih pritisaka, jer je to donelo određene koristi i japanskim potrošačima. Na neki način, postoji transnacionalna koalicija između američkih prozvođača i japanskih potrošača. Japanska vlada je zauzvrat pritiskala Sjedinjene Države da smanje svoj budžetski deficit, tvrdeći da je američki trgovinski deficit u direktnom odnosu sa vladinim budžetskim deficitom. Drugim rečima, američki i japanski zvaničnici bavili su se stvarima koje ne samo da nisu bile „na granici teritorijalnih voda" nego stvarima koje se nalaze duboko unutar suverene jurisdikcije svake zemlje.

Širenje oružja za masovno uništavanje

Shvatanje koje može naneti štetu odnosi se na različite dimenzije transnacionalnog širenja tehnologije. Kao što smo imali prilike da vidimo u slučaju nafte, kompanije šire tehnologiju i određene veštine i znanja. Tehnologija se može proširiti i preko trgovine, migracijama, obrazovanjem i protokom ideja. Šta ovo širenje donosi bezbednosti? Postoji već oko četrdeset zemalja sa potencijalom da prizvode nuklearno, hemijsko ili biološko oružje za masovno uništavanje. Tehnologija prozvodnje hemijskog oružja stara je skoro jedan vek; nuklearno naoružanje i balističke rakete su tehnologije stare pola veka. U određenom obimu, politike neširenja su usporile širenje nuklearnog oružja. Ali problem širenja oružja se još i pogoršao kolapsom Sovjetskog Saveza i nedovoljnom sposobnošću njegovih država naslednica da kontrolišu odliv tih tehnologija.

Pre nego što se Sovjetski Savez raspao, osam država na svetu posedovalo je nuklearno oružje. Među njima, pet država su imale status formalno deklarisanih „nuklearnih" zemalja i bile potpisnice sporazuma o neširenju nuklearnog oružja (Non-proliferation Treaty – NPT) iz 1968. godine: Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez, Velika Britanija, Francuska i Kina. Tri zemlje koje su ostale van ovog sporazuma bile su nadaleko poznate po tome da su tajno razvile nuklearno oružje: Izrael, Indija i Pakistan. I Indija i Pakistan su 1998. javno izvršili nuklearne probe. Druge tri zemlje, Irak, Iran i Severna Koreja, potpisale su NPT sporazum, ali je među drugim zemljama bilo rašireno mišljenje da one pokušavaju na bilo koji način da razviju nuklearno oružje. Još pet država, Južna Afrika, Južna Koreja, Argentina, Brazil i Libija, krenule su tim putem, ali su u međuvremenu promenile mišljenje i odustale. Interesantno je da je više od trideset država u stanju da proizvede nuklearno oružje ali da to nisu učinile; to jest, postoji tri ili četiri puta više država koje su sposobne da poseduju nuklearno oružje nego onih koji ga stvarno poseduju. To je potpuno suprotno strahovanjima predsednika Kenedija, prilikom potpisivanja Ugovora o ograničavanju nuklearnih proba (Limited Test Ban Treaty) iz 1963. godine, koji je smatrao da će biti dvadeset pet država sa nuklearnim oružjem do 1970. godine.

Pa zašto onda nije bilo više širenja nuklearnog oružja? Konačno, zar u anarhičnom svetu u kojem postoje suverene države nuklearno oružje nije poslednje sredstvo koje im stoji na raspolaganju u cilju samopomoći? Postoje četiri ključna odgovora na ovo pitanje. Prvi odgovor je da je za to zaslužno postojanje saveza tokom Hladnog rata u kojem je svaka supersila garantovala bezbednost svojim saveznicama. Na primer, Nemačka i Japan nisu razvile nuklearno oružje jer su imale američke bezbednosne garancije. Obećanja Amerikanaca da će sprečiti svaku zemlju koja koristi pretnju upotrebe nuklearnog oružja protiv tih saveznika uveravala su Japance i Nemce da ne treba da razviju vlastito nuklearno oružje. Savezi su od značaja i za manje države. Na primer, i Južna Koreja i Tajvan su započele sa razvojem nuklearnog oružja kada je izgledalo da će se Sjedinjene Države povući iz Azije tokom sedamdesetih godina zbog posledica Vijetnamskog rata, ali su prekinule sa tim posle protesta Sjedinjenih Država koje su im obećale dalje pružanje zaštite. Na sličan način, Sovjetski Savez je obuzdavao istočnoevropske saveznike i zavisne zemlje Trećeg sveta da ne razvijaju nuklearno oružje.

Drugi uzrok ticao se saradnje među supersilama. U ranim fazama nuklearne ere stav supersila prema nuklearnom oružju bio je veoma kompetitivan. Supersile su pokušale da koriste nuklearno oružje kao sredstvo u sticanju poena u ideološkom nadmetanju. Ajzenhauer je 1953. godine obelodanio uz velike fanfare program „Atomi za mir" u cilju pomoći drugim državama da dođu u posed nuklearne energije koju bi koristili u mirnodopske svrhe, naglašavajući tako „dobroćudnu stranu atoma" i pokušavajući da stekne dodatne poene za Sjedinjene Države. Na sličan način, Sovjetski Savez je pružio pomoć u razvoju nuklearne tehnologije Kini. Ali do 1968. Sjedinjene Države i Sovjetski Savez bile su u stanju da svoju saradnju dovedu do tačke u kojoj su se saglasile o sporazumu o neširenju nuklearnog oružja. Takođe, 1977. godine, Sjedinjene Države, Sovjetski Savez i još trinaest drugih zemalja koje su bile snabdevači nuklearnom tehnologijom osnovale su Grupu zemalja snabdevača nuklearnim oružjem u cilju stvaranja pravila o tome koji tipovi nuklearne tehnologije se mogi izvoziti.

Treći razlog za ovo bilo je postojanje međunarodnih ugovora i međunarodnih institucija. Ugovor o neširenju (NPT) potpisalo je 187 zemalja, čime su se saglasile da ne razvijaju ili da ne učestvuju u transferu nuklearnog oružja. Nenuklearne države su se sporazumele da prihvate inspektore koje bi poslala Međunarodna agencija za atomsku energiju (IAEA) iz Beča, a koji bi posećivali njihova nuklearna postrojenja kako bi se uverili da ta postrojenja nisu zloupotrebljena, to jest da se, umesto u mirnodopske svrhe, nuklearna energija koristi u cilju razvoja nuklearnih oružja. Kao što smo videli, samo nekoliko država poput Izraela, Indije i Pakistana nisu potpisali ovaj sporazum, a svega nekoliko potpisnica su prekršile odredbe sporazuma. I konačno, u Iraku nakon što je izgubio u Zalivskom ratu, američke trupe i inspektori Ujedinjenih nacija su demontirali irački nuklearni program.

Dva pitanja ostaju otvorena u svetu posle Hladnog rata, a to su budućnost saveza, međunarodnih institucija i bezbednosnih garancija, kao i pitanje da li bi nuklearna tehnologija dolazila iz zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza ka potencijalnim zemaljama koje bi širile nuklearno oružje. Neorealisti poput Keneta Volca smatraju da širenje nuklearnih oružja može biti činilac stabilizacije jer će u tom slučaju delovati strategija odvraćanja. Ako je nuklearno oružje sprečilo da Hladni rat postane „vruć", zašto onda taj efekat kristalne kugle ne bi doneo razboritost i poredak u drugim delovima sveta kao što su Bliski Istok ili Južna Azija? Problem sa ovakvim

gledištem je u tome da se ono skoro u potpunosti oslanja na racionalni model odvraćanja među koherentnim jedinstvenim akterima. Ali ako je realna opasnost u posthladnoratovskom svetu da nuklearna oružja ostanu van kontrole, onda ovi modeli racionalnog odlučivanja koji predstavljaju bazu za pouzdana predviđanja mogu biti irelevantni. Mnoge od država koje će u budućnosti razviti nuklearno oružje imaju veoma nestabilnu prošlost prouzrokovanu vojnim pučevima i podelama u vojsci.

Transnacionalne pretnje i koncept bezbednosti

Nuklearno oružje u Sjedinjenim Američkim Državama i u Sovjetskom Savezu bilo je opremljeno složenim tehnološkim napravama za koje je bila potrebna šifra data od organa najviše vlasti kako bi se uopšte pristupilo oružju. Mnoge zemlje, međutim, koje su nedavno razvile nuklearno oružje nemaju ta složena tehnološka dostignuća. Kraj Hladnog rata i transnacionalno širenje tehnologije mogu dovesti do situacije u kojoj je izglednije korišćenje nuklearnog oružja od strane zemalja koje su nove u nuklearnoj trci u odnosu na onu poslednjih pola veka. Jedna od najvećih pretnji u budućnosti biće ukoliko transnacionalne terorističke grupe dođu u posed oružja za masovno uništavanje. Poznato nam je da Bin Laden i mreža Al Kaida ulažu napore da dođu u posed takvih oružja i da su već stupili u kontakt sa naučnicima koji rade na pakistanskom nuklearnom programu.

Proizvodnja fisionih materijala je teška i skupa, ali teroristi mogu doći do materijala koji su ukradeni iz država bivšeg Sovjetskog Saveza, a koji su prokrijumčareni u inostranstvo. Štaviše, nuklearna oružja nisu jedina pretnja. Biološke agense su razvijale države kao što je Irak. Uprkos tome što nisu pouzdana na bojnom polju (pomislite samo na dejstvo vetra na aerosolne oblake spora antraksa), biološka oružja se lakše proizvode od nuklearnog oružja (uputstva za pravljenje su dostupna na internetu) i mogu se koristiti da bi se izazivao strah kod civilnog stanovništva koje od toga ne može da se zaštiti. Da su pripadnici transnacionalnih terorističkih grupa koji su 1993. godine detonirali kamion-bombu u podzemnoj garaži Svetskog trgovinskog centra u Njujorku koristili antraks ili hemijski agens sarin kao dodatak eksplozivu, bilo bi na hiljade žrtava. Teroristi su 2001. godine oteli civilni vazduhoplov i pretvorili ga u gigantsku krstareću raketu kako bi ostvarili svoj cilj. Da su kojim slučajem

imali pristup nuklearnom oružju, mogli su da usmrte na stotine hiljada ljudi. Nije verovatno da će ovaj problem nestati čak i u slučaju da mreža Al kaide bude demontirana. Om Šinrikjo, verska sekta iz Japana, 1995. godine usmrtila je desetak ljudi upotrebljavajući sarin u tokijskom metrou. Sekta je već počela da se širi i transnacionalno, vršeći eksperimente u cilju razvoja biološkog oružja i istražujući nuklearna oružja.

Pripadnici terorističkih grupa mogu načiniti ogromnu štetu napadom na informatičke sisteme koji kontrolišu snabdevanje električnom energijom bolnice, radare u vazdušnom saobraćaju ili bankarske transakcije. Takvi napadi se mogu počiniti upotrebom snažnih eksplozivnih sredstava na mesta gde se nalaze ključni računari-serveri, ali oni se, takođe, mogu izvesti transnacionalno od strane kompjuterskih hakera koji su udaljeni na desetine hiljada milja.

Strategija odvraćanja ne pruža odgovarajuću zaštitu od terorističkih pretnji, jer ponekad ne postoji povratna adresa protiv koje možete vršiti odmazdu osim ukoliko se ne može dokazati da je neka strana država pomagala teroristima kao što je to bilo u slučaju Avganistana. I najgori slučaj terorizma u Sjedinjenim Američkim Državama pre 2001. godine, kao što je bombardovanje zgrade federalne vlade u Oklahoma Sitiju iz 1995, bilo je potpuno internog karaktera. U nekim drugim slučajevima kriminalne grupe mogu da preuzmu kontrolu nad vladom države koja se naizgled ponaša prema normama međunarodnog prava i koja zahteva pravo zaštite suverenosti protiv mešanja u unutrašnje poslove. U takvim okolnostima druge države mogu smatrati da je intervenisanje opravdano. Neke od situacija u Latinskoj Americi i Karibima bile su veoma bliske ovome: svedoci smo američke invazije na Panamu 1989. godine, hapšenja njenog predsednika Manuela Norijege i njegovog suđenja za krijumčarenje droge u Sjedinjenim Državama. U 2002. godini Džordž V. Buš je objavio novu strategiju nacionalne bezbednosti u kojoj je istakao zalaganje za preduhitrujuće napade u suočavanju sa terorističkim pretnjama.

Sa porastom transnacionalnih bezbednosnih pretnji države neće biti samo u situaciji u kojoj će početi da dovode u pitanje važenje Vestfalskih pravila koja nam nude jasnu razliku između onog što je unutarpolitička stvar jedne zemlje i onog što je stvar međunarodne politike, nego će se naći u situaciji u kojoj će morati da prošire svoje shvatanje koncepata bezbednosti i odbrane. Mnoge nove pretnje neće biti rešene tako što na njih vojske ispaljuju eksplozive velike razorne moći. Bliska saradnja iz-

među obaveštajnih službi, carina i policijskih agencija igraće veoma značajnu ulogu, kao i mere zaštite i sprečavanje različitih sredstava koje je preuzeo privatni sektor. Ako demokratske države ne ispune te zahteve, a teroristi koristeći oružja za masovno uništavanje stvore anarhiju pojedinaca pre nego anarhiju država, Fukujamino shvatanje budućnosti postaće manje relevantno. Ako vlade država pokažu da su dorasle tom izazovu i zaustave terorizam, onda će i dalje ostati uglavnom tradicionalni problemi međudržavnog poretka.

Novi svetski poredak?

Uzevši u obzir protivrečne sile na delu, postavlja se pitanje šta će oblikovati svetski poredak u ranim decenijama XXI veka? Kraj Hladnog rata zasigurno je doveo do promene međunarodnog sistema, ali tvrdnje o rađanju „Novog svetskog poretka" dovođene su u pitanje suštinski različitim načinima na koji ljudi interpretiraju značenje reči *poredak*. Pristalice realističke teorije smatraju da se ratovi pojavljuju zbog težnji država za sticanjem moći i bezbednosti u anarhičnom svetu u kojem nema vrhovnog sudije osim samopomoći i snage oružja. Prema ovom gledištu, pojam *poredak* prvenstveno se odnosi na strukturu ili raspodelu moći među državama u međunarodnom sistemu. Pristalice liberalne i konstruktivističke teorije tvrde da sukobi i načini na koji se oni mogu sprečiti nisu determinisani samo ravnotežom snaga, nego i unutrašnjom strukturom država, njihovim vrednostima, identitetima i kulturama, kao i međunarodnim ustanovama čija je svrha rešavanje sukoba. Nasuprot realistima, liberali smatraju da ustanove kao što su Ujedinjene nacije mogu pomoći u sprečavanju izbijanja sukoba i uspostavljanju poretka tako što će stabilizovati očekivanja subjekata u međunarodnom sistemu, stvarajući na taj način smisao kontinuiteta i osećaj da će se trenutna saradnja održati i u budućnosti. Stoga, poredak je za liberale povezan sa vrednostima kao što su demokratija i ljudska prava, kao i sa institucijama. Na kraju, konstruktivisti nas podsećaju na činjenicu da je svaki poredak rezultat suprotstavljenih mišljenja, te stoga nikada ne može biti vrednosno neutralan pojam.

Po nekima, poredak ima izvesne zloslutne konotacije. U viđenjima grupa autohtonog domaćeg stanovništva ili nacionalističkih grupa kao što su one koje vodi Pat Robertson u Sjedinjenim Američkim Državama ili Žan-Mari Lepen u Francuskoj, „novi svetski poredak" sugeriše postojanje

zavere nastale među finansijskim i političkim elitama u cilju dominacije svetom. Po njima, multinacionalne korporacije se, u savezu sa finansijskim tržištima Vol Strita, Londona i Tokija, bogate na račun ostatka sveta. U viđenjima određenih islamskih ekstremističkih grupa poredak je čisto zapadnjački koncept osmišljen u cilju dominacije nad ne-Zapadnim svetom.

Ove različite koncepcije poretka znače da se sintagma „novi svetski poredak" veoma teško definiše. Nijedna od škola mišljenja nije dovoljna sama po sebi da bi se razumeli uzroci sukoba u svetu u kojem živimo. Realističko naglašavanje ravnoteže snaga je nužno, ali nije dovoljno u situaciji u kojoj su dugoročne promene u prirodi društava dovele do nagrizanja normi apsolutnog suvereniteta država. Viđenje da je do mira došlo između većih liberalnih demokratija je tačno, ali to nije lek za sve probleme jer mnoge države, uključujući i neke velike sile, nisu liberalne demokratije. Stari bipolarni hladnoratovski poredak osiguravao je stabilnost posebne vrste. Hladni rat je, naime, doveo do pogoršanja brojnih sukoba u zemljama Trećeg sveta, ali su ekonomski sukobi između Sjedinjenih Država, Evrope i Japana bili ublaženi zajedničkom zabrinutošću zbog postojanja sovjetske vojne pretnje, a gorke etničke podele držane su ispod tepiha u vreme sovjetskog prisustva u Istočnoj Evropi. Sa nestankom bipolarnog poretka sukobi se nisu završili. Međutim, oni danas imaju nešto drugačije uzroke.

Buduće konfiguracije moći

Kako su istoričari i posmatrači političkih dešavanja primetili još od vremena kada je to Tukidid zabeležio, situacije u kojima dolazi do brzog prelaska u posedovanju moći od jedne zemlje ka drugoj, jedan su od vodećih uzroka sukoba među velikim silama. Takve tranzicije moći bili su najdublji, strukturni uzrok skorašnjih sukoba velikih sila uključujući uspon Nemačke pre oba svetska rata i relativni uspon i rivalstvo koje je nastalo između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza posle Drugog svetskog rata. Mnogi su saglasni da je razdoblje posle kraja Hladnog rata značilo brzu tranziciju moći koji je pratio uspon Sjedinjenih Država i Kine i opadanje moći Sovjetske Rusije. Postoji značajna rasprava povodom toga kako opisati i odrediti jačinu prelaska, ali, ipak, i te debate govore o nepredvidljivosti koje ovakve promene čine potencijalnim izvorom sukoba.

Jedna od alternativa ovakvom gledištu jeste *multipolarnost*. Francuski predsednik Žak Širak, na primer, pozivao je na povratak multipolar-

nog sveta. Ipak, ako pojam multipolarnosti podrazumeva istorijsku analogiju sa XIX vekom, onda je ovo potpuno pogrešna analogija. Taj poredak je počivao na ravnoteži snaga između bezmalo jednakih sila, dok su velike sile posle Hladnog rata daleko čak i od približne jednakosti u moći. Ruska moć opadala je brže i više od 1990. godine naovamo nego što je to iko očekivao, uprkos tome što je zadržala ogroman nuklearni arsenal. Kineska moć je rasla brže nego što je bilo ko mogao da pretpostavi, sa dugim razdobljem dvocifrenog ekonomskog rasta, ali je ipak po mnogim karakteristikama ona ostala zemlja u razvoju. Japan i Nemačka nisu postale supersile u punoj snazi kako su to neki netačno predviđali 1990. godine. Sjedinjene Države su jedina vojna supersila, iako je Evropska unija približno izjednačena u ekonomskoj moći.

Neki analitičari predviđaju da će svet biti organizovan oko *tri ekonomska bloka* – Evrope, Azije i Severne Amerike. Ipak, čak i ovde, globalne tehnološke promene i porast broja neblokovskih, nedržavnih subjekata međunarodnih odnosa, poput multinacionalnih korporacija i etničkih grupa, dovešće do njihovog otpora kapacitetima ova tri bloka da ograniče njihove aktivnosti. A već smo imali prilike da razmatramo problem koji nastaje kada opisujemo svet kao poredak civilizacija.

Kao posledica rata u Iraku 2003. godine, pojedini analitičari opisuju međunarodni poredak kao američku svetsku imperiju. Na mnogo načina metafora o imperiji je privlačna. Američka vojska ima globalni domašaj, sa bazama širom sveta i njihovim regionalnim komandantima koji ponekad deluju kao prokonzuli. Engleski je *lingua franca,* kao što je to svojevremeno bio latinski jezik. Američka ekonomija je najveća na svetu, a američka kultura je magnet drugim kulturama. Ipak, pogrešno je pomešati politiku prvenstva sa politikom imperije. Sjedinjene Američke Države zasigurno nisu imperija na način na koji mi mislimo o evropskim prekomorskim imperijama iz XIX i XX veka, jer je suštinska osobina takvog imperijalizma bila politička kontrola nad ostalim delovima planete. Iako odnosi u kojima postoji nejednakost zasigurno postoje između Sjedinjenih Država i slabijih sila i lako mogu dovesti do eksploatatorskog odnosa sa američke strane, odsustvo formalne političke kontrole nad tim državama čini termin „imperijalna" ne samo nedovoljno tačnim nego i potpuno pogrešnim.

Sjedinjene Američke Države imaju više izvora moći nego što ih je imala Velika Britanija na vrhuncu svoje imperijalne moći, ali Sjedinjene Države imaju manje moći u smislu kontrole nad ponašanjem i unutrašnjom politikom drugih zemalja nego što je to imala Britanija u doba ka-

da je vladala četvrtinom planete. Na primer, škole u Keniji, izbori, proces donošenja zakona i ubiranje poreza – da ne pominjemo spoljnu politiku zemlje – bili su pod kontrolom britanskih zvaničnika. U poređenju sa tim, Sjedinjene Države imaju malo takve kontrole u današnje vreme. Tokom 2003. godine Sjedinjene Države nisu čak uspele da pridobiju glasove Meksika i Kine za drugu rezoluciju o Iraku u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija. Analitičari imperije odgovaraju da je termin „imperija" samo metafora. Ipak, problem sa tom metaforom jeste da ona podrazumeva kontrolu iz Vašingtona koja se teško uklapa u složeni način na koji je moć u svetu danas raspodeljena.

U globalnom informatičkom dobu moć je među državama raspodeljena po obrascu koji podseća na složenu trodimenzionalnu šahovsku tablu na kojoj se igra odvija i horizontalno i vertikalno. Na vrhu šahovske table gde su političko-vojna pitanja vojna moć je uglavnom unipolarna sa Sjedinjenim Državama kao jedinom supersilom, ali u sredini table, gde su ekonomska pitanja, Sjedinjene Države nisu hegemon ili imperija i moraju da se cenjkaju sa Evropom sa jednakih pozicija kada Evropa deluje kao ujedinjena celina. Na primer, povodom antimonopolskih ili pitanja koja se odnose na privredu, one moraju naći kompromis da bi postigle sporazum. I na dnu table transnacionalnih odnosa koji izlaze izvan kontrole vlada država i tako uključuju raznovrsne aktere kao što su bankari i teroristi, moć se haotično raspršava. Uzmimo kao dodatak pitanjima terorizma samo nekoliko primera; privatni akteri na globalnom tržištu kapitala ograničavaju način na koji se kamatne stope mogu koristiti za upravljanje američkom ekonomijom, a trgovina drogom, AIDS, migracija stanovništva i globalno zagrevanje koji imaju duboke društvene korene u više od jedne zemlje izvan su kontrole američkih vlasti. U takvoj situaciji čini se da nema baš mnogo smisla koristiti tradicionalne termine poput unipolarnost, hegemonija ili imperija s ciljem da se opišu takvi problemi.

Oni koji slikaju imperiju zasnovanu na tradicionalnoj vojnoj moći oslanjaju se u svom radu samo na jednodimenzionalnu analizu. U igri koja ima tri dimenzije, međutim, izgubićete ako se usredsredite samo na jednu hijerarhiju i nećete uspeti da uzmete u obzir i druge odnose, te vertikalne veze između njih – pogledajte samo vezu u ratu protiv terorizma između vojnih akcija na najvišoj tabli u kojoj su Sjedinjene Države uklonile tiranina iz Iraka, ali su istovremeno uvećale sposobnost članova terorističke mreže Al Kaida da pridobiju nove regrute na transnacionalnoj tabli. Predstavljajući tamnu stranu globalizacije, ova pitanja su suštinski

višestrana, a da bi se rešila zahtevaju saradnju. Opisujući takav svet kao svet u kojem postoji nekakva američka imperija, nećemo uspeti da shvatimo stvarnu prirodu sveta sa kojim se Sjedinjene Države suočavaju.

Štaviše, još jedan problem koji nastaje njihovom analizom jeste da li će američka javnost tolerisati ovakvu klasično imperijalnu ulogu. Amerika je kratko vreme bila u imperijalnom iskušenju u vreme kada se pojavila kao globalna sila na međunarodnoj sceni 1898. godine, ali međuvreme formalne imperije nije dugo trajalo. Nasuprot Britaniji, imperijalizam za Amerikance nije bio zadovoljavajuće iskustvo. Istraživanja javnog mnenja su stalno pokazivala da postoji malo sklonosti za imperiju. Umesto toga, javnost nastavlja da favorizuje multilateralizam i korišćenje Ujedinjenih nacija. Možda je to razlog zbog koga je Majkl Ignjatijev, kanadski zastupnik prihvatanja metafore imperije, označio američku ulogu u svetu kao „laku imperiju".

Trenutnu raspodelu moći u svetu možemo označiti kao *međuzavisnost na više nivoa*. Naime, nijedna pojedinačna hijerarhija ne opisuje na odgovarajući način današnju svetsku politiku, kao što to čini ona koja je prikazuje kao trodimenzionalnu partiju šaha. Ali sva ta složenost ne bi ništa značila da se vojna moć pretvara poput novca i da se može odrediti ishod u svim oblastima. Vojna veština se, međutim, dokazala kao slabo sredstvo za predviđanje ishoda u današnjoj svetskoj politici na ekonomskoj i transnacionalnoj šahovskoj tabli. Istina je da Sjedinjene Američke Države imaju raznovrsniji portfolio izvora moći nego bilo koja druga zemlja na svetu, ali svetski poredak današnjice nije era američke imperije u tradicionalnom smislu te reči. Uprkos svemu, jedina svetska supersila ne može sebi dopustiti taj luksuz da deluje sama. Proces globalizacije stavio je na dnevni red međunarodnih odnosa sledeće: čak ni najmoćnija zemlja sveta ne može se hvatati u koštac sa problemima samo sopstvenim snagama – uzmite kao dokaz pitanja međunarodne finansijske stabilnosti, globalnih klimatskih promena, širenje infektivnih bolesti, tranacionalnu trgovinu drogom, kriminal i terorističke mreže.

Tamnica starih koncepata

Svet posle Hladnog rata je *sui generis*. Pristalice konstruktivističke teorije su u pravu kada kažu da ne bi trebalo previše da ograničavamo

svoje razumevanje pokušavajući da ga smestimo u Prokrustovu postelju tradicionalnih metafora sa njihovim mehaničkim suprotnostima. Moć je postala višedimenzionalna, strukture su postale složenije, a granice država same po sebi poroznije. Ova dodatna kompleksnost znači da svetski poredak mora počivati na nečem višem od onog što je samo tradicionalna vojna ravnoteža snaga.

Realističko viđenje svetskog poretka je nužno, ali nije dovoljno, jer ne uzima u obzir dugoročne društvene promene koje su polako odmakle svet od Vestfalskog sistema. Godine 1648, nakon trideset godina međusobne besomučne borbe zbog religije, evropske države su se dogovorile Vestfalskim mirom da je, zapravo, vladar taj koji će odrediti religiju svoje države bez obzira na opredeljenje naroda. Poredak je zasnovan na suverenitetu država, ne naroda. Mehanička ravnoteža između država, koje su posmatrane kao prazne bilijarske kugle, polako je erodirala tokom sledećih vekova rastućeg nacionalizma i demokratske participacije, ali su norme državne suverenosti opstale. Danas, brzi rast transnacionalnih komunikacija, migracija i ekonomske međuzavisnosti ubrzava eroziju klasičnih koncepata i produbljuje jaz između normativnog i stvarnog.

Ova evolucija čini jednako značajnim liberalni koncept svetskog društva ljudi i društva država, kao i poredak zasnovan na vrednostima, institucijama i poretku vojne moći. Liberalni pogledi koji su nekada smatrani beznadežno utopijskim, kao, na primer, prizivanje miroljubive lige demokratija Imanuela Kanta, deluju manje neostvarivim sada kada teoretičari politike govore da u stvarnosti ne postoji primer demokratija u međusobnom ratu. U debatama povodom nemačkog ujedinjenja, na primer, predviđanja realista koji su Evropu videli kako se vraća u budućnost su prošla gore nego ona liberala koji su naglašavali da je nova Nemačka demokratska i duboko uronjena u svoje zapadnjačko okruženje kroz institucije Evropske unije.

Svakako da ove liberalne koncepcije poretka nisu u potpunosti nove i nisu primenjive na sve države. Poredak Hladnog rata je imao norme i institucije, ali su one imale ograničenu ulogu. Tokom Drugog svetskog rata, Ruzvelt, Staljin i Čerčil su pristali na Ujedinjene nacije koje pretpostavljaju multipolarnu distribuciju moći. Savet bezbednosti UN je nametnuo doktrinu kolektivne bezbednosti i neagresije protiv malih država, dok je pet velikih sila bilo zaštićeno pravom veta.

Čak i ova skraćena verzija Vilsonovog institucionalnog pristupa poretku je obogaljena nepredviđenim usponom bipolarizma. Supersile su

stavile jedna drugoj veto na inicijative i organizacija je svedena na još skromniju ulogu stacioniranja mirovnih snaga više za nadgledanje primirja nego za odbijanje agresorskih napada. Kada je pad sovjetske moći doveo do nove politike Kremlja – saradnje sa Sjedinjenim Američkim Državama u primeni doktrine UN o kolektivnoj bezbednosti protiv Iraka 1990-1991, to je manje bio dolazak novog svetskog poretka nego što je bio ponovna pojava jednog aspekta liberalnog institucionalnog poretka koji je trebalo da nastane 1945. godine.

Jednako kako je Zalivski rat vaskrsnuo jedan aspekt liberalnog pristupa svetskom poretku, tako je i otkrio važnu slabost u liberalnom konceptu. Doktrina kolektivne bezbednosti objavljena je u Povelji Ujedinjenih nacija. Povelja se oslanja na države i primenjiva je samo kada odnosi prelaze državne granice, ali ne i kada je sila upotrebljena između naroda u državi. Liberali pokušavaju da pobegnu od ovog problema pozivajući na principe demokratije i samoopredeljenja: pustiti narod unutar države da glasa da li želi da bude zaštićen izvan svojih granica. Ali kako smo videli, samoopredeljenje nije tako jednostavno kao što zvuči. Ko odlučuje ko ima pravo na samoopredeljenje? Manje od deset posto država u današnjem svetu su etnički homogene. Samo polovina njih ima jednu etničku grupu koja čini više od 75 posto stanovništva. Većina država nastalih raspadom Sovjetskog Saveza imaju značajan broj manjina i mnoge od njih imaju diskutabilne granice. Afrika može da bude posmatrana kao kontinent od otprilike hiljadu naroda stisnutih unutar nekih pedesetak država. U Kanadi većinsko frankofono stanovništvo provincije Kvebek zahteva specijalni status, a neki od njih agituju za nezavisnost od ostatka Kanade. Jednom kada postojanje takvih multietničkih i višejezičkih država bude dovedeno u pitanje, biće teško sagledati gde će se taj proces završiti. U takvom svetu lokalna autonomija i međunarodni nadzor nad pravima manjina pružaju neku nadu, ali politika bezrezervne podrške pravu na nacionalno samoopredeljenje može se pretvoriti u princip velikog svetskog besporetka.

Razvoj hibridnog svetskog poretka

Kako je onda moguće očuvati neki poredak u tradicionalnom smislu raspodele moći među suverenim državama, dok istovremeno imamo tendenciju stvaranja međunarodnih institucija koje u osnovi imaju princip

pravde među narodima? Međunarodne institucije se postepeno kreću u takvom postvestfalskom smeru. Već od 1945. godine, na osnovu članova 55 i 56 Povelje Ujedinjenih nacija, države su obavezane na kolektivnu odgovornost u poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda. Čak i pre Rezolucije Saveta bezbednosti iz 1991. godine koja je odobrila poslerat-ne intervencije u Iraku, preporuke Ujedinjenih nacija o uvođenju sankci-ja protiv režima aparthejda u Južnoj Africi značile su presedan u nepridr-žavanju odredaba Povelje o suverenitetu država. U Evropi su, Završnim aktom iz Helsinkija iz 1975. godine ozakonjena prava manjina, dok bi povrede tih prava bile razmatrane pred Konferencijom o evropskoj bez-bednosti i saradnji i u Savetu Evrope. Međunarodno pravo se postepeno razvija. Američki Pravni institut je 1965. definisao međunarodno pravo kao „pravila i principe ... u vezi sa ponašanjem država i međunarodnih organizacija". Dve decenije kasnije pravnici ovog Instituta su dodali „kao i njihovim odnosima sa pojedincima". Lična prava i prava manjina se sve više tretiraju kao nešto što nije samo unutrašnja stvar država.

U mnogim, možda skoro svim delovima sveta ljudska prava se krše, što prolazi nekažnjeno. Pokrenuti oružanu multulateralnu intervenciju da bi se ispravila sva nedela takođe bi bio princip velikog svetskog besporet-ka. Ali, kao što smo videli, intervencija odnosno posredovanje se sastoji od raznih postupaka koji se kreću od davanja izjava i preduzimanja eko-nomskih mera ograničenog karaktera, što je na najnižem nivou lestvice, pa do prave invazije, što se nalazi na najvišem nivou. Vojne intervencije ograničenog obima i multilateralna povreda suvereniteta mogu postepe-no da se povećaju bez izazivanja naglog poremećaja u raspodeli moći me-đu državama.

Na široj skali posmatrano, Savet bezbednosti može delovati u skladu sa odredbama Glave VII Povelje Ujedinjenih nacija ako se utvrdi da nasilje unutar suverene države ili razvijanje oružja za masovno uništavanje preti da postane opšta pretnja miru u regionu. Takve definicije su pomalo elastič-ne i mogu se postepeno razvijati tokom vremena. U drugim slučajevima, grupe država mogu delovati na regionalnoj bazi, kao što su to činile Nige-rija i druge zemlje devedesetih godina prošlog veka šaljući vojne trupe u Li-beriju i Sijera Leone pod okriljem Ekonomske zajednice zemalja Zapadne Afrike, ili kao što je to NATO uradio na Kosovu i Metohiji.

Takvi nesavršeni principi i institucije ostavljaju mnogo prostora za izbijanje nasilja unutar država i nepravdi između naroda. Ali, u moral-nom smislu, to bi bilo manje strašno nego kada bi donosioci političkih

odluka pokušali da isprave sva zlodela silom ili pak da se vrate nepromenjenom vestfalskom sistemu međunarodnih odnosa. Liberali moraju shvatiti da je razvoj novog svetskog poretka koji prevazilazi vestfalski sistem nešto što traje decenijama i vekovima; realisti moraju priznati da tradicionalne definicije moći i strukture u njihovom isključivo vojnom značenju propuštaju promene koje se događaju u svetu globalnih komunikacija i rastućih transnacionalnih odnosa.

Misleći o budućnosti

U kakvom biste svetu želeli da živite? Živeli biste u svetu koji bi bio anarhičan u smislu opisanom na početku knjige i, nadamo se, ne u hobsovskom smislu haotičnog rata svih protiv svih. Poredak će biti osiguran i realističkom koncepcijom ravnoteže snaga među državama, ali i liberalnim konceptom međunarodnih institucija. Taj poredak neće biti uvek zasnovan na pravdi. Pravda i poredak su često suprotstavljeni čak i u pitanju samoopredeljenja. Da li je važnije očuvati granice ili slediti humanitarne razloge koji krše teritorijalni integritet? Kako izbor između ove dve stvari utiče na principe poretka? Ove rasprave se ne mogu lako privesti kraju.

Promena se, međutim, događa. Robert Gilpin smatra da se međunarodna politika nije promenila tokom dva milenijuma ljudske istorije i da bi Tukidid bez mnogo problema razumeo naš današnji svet. Kada bi se Tukidid našao na Bliskom Istoku ili u Istočnoj Aziji, verovatno bi se sasvim brzo snašao u takvom okruženju. Ali, kada bi se, kojim čudom obreo u Zapadnoj Evropi, trebalo bi mu mnogo više vremena da shvati odnose između Francuske i Nemačke. Globalno posmatrano, postojala je tehnološka revolucija u razvoju nuklearnog oružja, informatička revolucija koja je smanjila ulogu geografije i teritorija, značajan porast ekonomske međuzavisnosti i pojava globalnog društva u kojem postoji povećana svest ljudi o određenim vrednostima ljudskih prava koja nadilazi državne granice. Interesantno je da je slične promene predvideo Imanuel Kant u svom osamnaestovekovnom pogledu na međunarodnu politiku. Kant je prorekao da će se na duge staze ljudi izdići iznad rata iz tri razloga: zbog velike destruktivnosti rata, zbog porasta ekonomske međuzavisnosti i zbog razvoja onoga što je on zvao republikanskom vladom ili onoga što mi danas nazivamo liberalnom demokratijom.

Da bismo razumeli sadašnji svet, moramo shvatiti i realističko i liberalno gledište na svetsku politiku i biti osetljivi na socijalne i kulturne promene koje ističu pristalice konstruktivističke teorije. Moramo biti sposobni da u isto vreme mislimo o različitim idealnim tipovima, u veberovskom smislu te reči. U stvarnosti ne postoji ni ono što slika realizam, ni ono što opisuje učenje o kompleksnoj međuzavisnosti; jer su oba idealni tipovi. Realisti vide svet naseljen državama koje koriste silu u potrazi za bezbednošću. Ako se to preokrene, stvara se kompleksna međuzavisnost u kojoj su nedržavni akteri, ekonomski instrumenti i sticanje bogatstva mnogo važniji nego bezbednost. Ova dva gledišta su na suprotnim krajevima konceptualnog kontinuuma na koji možemo smestiti različite odnose koji postoje u realnom životu. Sva tri pristupa – realizam, liberalizam, konstruktivizam – mogu biti od pomoći i neophodni u razumevanju međunarodne politike u svetu koji se menja.

To nas dovodi do nekih završnih pitanja. Koliko će budućnost ličiti na prošlost? Može li se Evropa vratiti u budućnost? Da li će doći do još jednog rata velikih sila? Civilizacija? Hoće li naše informatičko doba biti više demokratsko i stoga miroljubivije? Mogu li vlade kontrolisati transnacionalni terorizam? Bipolarni svet više ne postoji, ali neće biti zamenjen unipolarnom svetskom imperijom koju će Sjedinjene Države same kontrolisati. Svet je, ekonomski posmatrano, već multipolaran, i kako informatička revolucija bude napredovala i međuzavisnost se povećavala, a transnacionalni akteri na međunarodnoj sceni postajali sve značajniji, doći će do raspršivanja moći. Novi svet neće biti savršeno uređen i vi ćete živeti s tim.

Pitanja za razmišljanje:

Šta Fukujama misli pod „krajem istorije"? Koje su prednosti i nedostaci ovog koncepta?

Da li je verovatnije da će sukobi nastati između velikih civilizacija ili unutar njih? Koje su prednosti i nedostatci Hantingtonovih argumenata?

Postoji li novi svetski poredak, drugačiji od onog koji je postojao posle Drugog svetskog rata? Možemo li ga okarakterisati kao multipolaran? Bipolaran? Unipolaran? Da li je to od značaja?

Gubi li se značaj nacionalizma u svetskoj politici ili je ovaj činilac jači nego ikada? Navedite neke primere. Da li je moguća imperija u eri nacionalizma?

Koliko je realna pretnja od nuklearnog rata ili je to stvar prošlosti? Šta će se desiti ako terorističke grupe dođu u posed oružja za masovno uništenje?

Koji su argumenti za i protiv raspršenosti moći od centralnih vlada država ka nekim drugim subjektima međunarodnih odnosa? Zašto je ovo važno?
Koje vrste moći su značajne sada a koje će biti značajne u narednim decenijama? Kako će to uticati na američku ulogu u svetu? Kako Zalivski rat iz 1991, Kosovska kriza iz 1999, kampanja u Avganistanu iz 2001. ili Irački rat iz 2003. godine utiču na odgovore na ova pitanja?
Šta realistička teorija međunarodnih odnosa predviđa o budućnosti Evrope? Koji drugi činici mogu uticati na dešavanja u svetu oko nas? Šta liberalni i konstruktivistički pristupi imaju da dodaju?
Šta pristalice realističke i liberalne teorije međunarodnih odnosa predviđaju o tome kakva će biti priroda američko-japanskih odnosa u godinama koje su pred nama? Američko-evropskih? Američko-kineskih? Da li će širenje liberalne demokratije imati uticaja na mir u svetu?
Koji su argumenti za i protiv gledišta koje sadašnji svetski poredak prikazuje kao američku imperiju?
Ako postojanje interneta pomaže jačanju transnacionalnih grupa, kakvog će to imati uticaja na svetsku politiku?
Na koji se način bezbednost u XXI veku razlikuje od bezbednosti u prethodnom veku?

Preporučena literatura:

Fukuyama, Francis, „The End of History", *The National Interest*, br. 16, leto 1989, str. 3-18. (Za ovaj tekst na srpskom jeziku videti: Frensis Fukujama, „Kraj istorije", *III Program Radio Beograda*, br. 84, 1990, str. 141-162; takođe, ovaj tekst je kasnije prerastao u knjigu koja je prevedena na srpski jezik: Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996. ili: Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2002. – *Prim. prev.*)

Francis Fukuyama, „The Last Man in a Bottle: An Essay on the Tenth Anniversary of the Publication of 'The End of History'", „Responses to Fukuyama," The *National Interest*, br. 56, leto 1999.

Mearsheimer, John, „Back to the Future", *International Security*, 15:1, leto 1990, str. 5-56; Hoffmann, Stanley, Robert Keohane, John Mearsheimer, „Back to the Future: Part II", *International Security*, 15:2, 1990, str. 191-199.

Huntington, Samuel, „The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, 72:3 (leto 1993), str. 22-49. (Videti ovaj tekst na srpskom jeziku: Samjuel Hantington, „Sudar civilizacija", u: Branko Milinković, Sanja Milinković, *Nacionalne manjine u međunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku*, „Međunarodna politika", Beograd, 1997, str. 327-350. Takođe, ovaj tekst je kasnije prerastao u knjigu, koja je prevedena na srpski jezik: Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, 1998. – *Prim. prev.*)

sa odlikama „sistemskih" ili društvenih odnosa. Ovakav „poredak univerzalnog izolacionizma" potpuno isključuje međudejstvo njegovih samodovoljnih činilaca koje bi davalo osnova za tvrdnju da je reč o sistemu u svetskim razmerama. Bul dopušta mogućnost veza samo sistemskog, ne i društvenog, karaktera u okviru pojedinih grupa država. Kao što svaki teorijski model, zbog težnje za opštim važenjem, pojednostavljuje nepojamnu složenost „zbiljske istine stvari" (Makijaveli), i u ovom slučaju možemo samo da nagađamo na kakve „veze" misli Bul; privredne, političke, kulturno-civilizacijske,...[183]

Uzgred, stvari se povodom ovog modela mogu posmatrati i na drugi način: nepostojanje ili minimalno međudejstvo u odnosima država smanjuje mogućnost izbijanja sukoba na najmanju meru podvlašćivanja slabijih od strane jačih; ako nema dodira, uglavnom nema ni ekonomskog iskorišćavanja... Ideju sveta sastavljenog od malih samodovoljnih država koje između sebe skoro da nemaju dodira, zagovara Žan-Žak Ruso, takođe smatrajući da će se na taj način smanjiti mogućnost izbijanja sukoba i ratova, odnosno sačuvati mir.[184] U istoriji ideja postoje nekoliki primeri zalaganja za što manje dodira i veza između naroda i država. Doduše, više je onih koji poriču značaj nekih, a istovremeno ističu važnost i vrednost drugih, vidova i oblika međudejstva u međunarodnim odnosima. Takav primer se nalazi u čuvenom Kobdenovom (*Cobden*) „diktumu": „što je manje moguće odnosa između vlada, što je više veza moguće između naroda sveta".[185]

„Funkcionalno", ekonomsko i društveno povezivanje u najširem značenju te reči se pretpostavlja neposrednim vezama državnih institucija i vlada. S obzirom na vreme kada je Kobden rekao nešto ovako, nije teško kod njega prepoznati uticaj liberalne političke filozofije. Slično je govorio prvi američki predsednik u njegovom oproštajnom obraćanju naciji (*Farewell Address*): „Veliko pravilo ponašanja za nas, kad je reč o spoljnim odnosima, je širenje naših trgovačkih odnosa koje bi pratile što je moguće manje političke veze."[186]

[183] Bull Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit. p. 242.

[184] Hoffmann, Stanley, *Rousseau on War and Peace*, Pall Mall Press, London, 1965.

[185] Cobden, Richard, *The Political Writings of Richard Cobden*, Cassel, 1886, p. 3. navedeno prema: Ibidem, pp. 242-243.

[186] Ibidem.

Svetska vlada i svetska država

Najčešći argument koji navode zagovornici svetske vlade i svetske države odnosi se na izbegavanje rata koji je, navodno, neminovna posledica postojanja sistema suverenih država. Najslavniji među takvima, Imanuel Kant, poneseno je „dokazivao" da će svetska vlada zauvek ukloniti rat kao „najoštriji društveni sukob" iz ljudskih odnosa. Do svetske države i svetske vlade, kao posebnog oblika univerzalne političke organizacije čovečanstva, može da se dođe na nekoliko načina, od kojih su dva osnovna: prvo, u istoriji međunarodnih odnosa najviše pokušaja je bilo da se osvajanjem, silom, stvori nekakva univerzalna, svetska država - imperija. Primere za ovakve, „imperijalističke" pokušaje stvaranja svetske države nalazimo u nastojanjima Aleksandra Velikog, rimskih imperatora, kineskih careva, mongolskih vladara, velikih kalifa,...; u naše doba, Hitler je učinio takav napor..., boreći se za stvaranje tzv., Hiljadugodišnjeg Rajha.[187]

Drugi način dolaska do, navodno, neminovnog „eshatona" ukupnog društvenog kretanja, stvaranja svetske vlade i svetske države, podrazumeva dobrovoljno ujedinjenje naroda i država. Zagovornici ovakvog puta do svetske države ne nalaze se samo u redovima pacifista i idealista „svih vrsta", nego i u pojedinim nevladinim organizacijama među kojima se ističe veoma razvijena i uticajna organizacija „svetskih federalista". Po njima, svetska država sa federalnim uređenjem bi imala demokratski izabrane ustanove na koje bi države članice dobrovoljno prenele najveći deo svoje suverenosti, što bi, u krajnjem ishodu, doprinelo nestanku rata iz međunarodnih odnosa.[188] U ovom drugom navedenom slučaju

[187] Nacistička Nemačka u nameri da stvori Novi poredak (*Neue Ordnung*) težila je stvaranju svetske države.

[188] Falk, Richard, Saul Mendlowitz, *The Stategy of World Order*, I, New York, 1966; Platformu svetskih federalista iznose: V. Nash, *World Must be Governed*, New York, 1949, i A. A. D. Clark, *The Imperative to Human Survival*, Boston, 1971.

važan je način nastanka; od manjeg je značaja da li bi država koja je ustanovljena „demokratski", saglasnošću svih ili većine, imala oblik federacije ili konfederacije.

Zagovornici svetske vlade i svetske države ističu da, pored očuvanja mira, ovakvo ostvareno načelo univerzalne političke organizacije čovečanstva takođe obezbeđuje uslove materijalnog blagostanja i društvene pravde za svakog pojedinog čoveka i za sve narode. Najposle, u pogledu objektivno ugroženog života na Zemlji u svim njegovim vidovima ispoljavanja, svetska država bi, navodno, ispunila zahtev za „zdravim upravljanjem ljudskom okolinom".[189] Argument da, uz sve napred pobrojano, svetska vlada doprinosi stvaranju jednog miroljubivog i stabilnog svetskog poretka nije teško pobiti. Prava i slobode čoveka, pojedinca mogu biti, naime, u većoj opasnosti u svetskoj državi ukoliko je ona po načinu vladanja, npr., tiranska.

Tvrdnje da će do uspostavljanja svetske vlade i svetske države doći posle neke prirodne ili društvene katastrofe polaze od pretpostavke da nesreća tera ljude na racionalno ponašanje; po našem mišljenju, nema osnove da se tako nešto može očekivati od čovekove pretežno iracionalne prirode. Kad je reč o zalaganjima, npr., „svetskih federalista," koja polaze od pretpostavke da će se države dobrovoljno odreći suverenosti i preneti je, uglavnom, na svetsku vladu ili neki drugi nadnacionalni autoritet, dosadašnja istorija međunarodnih odnosa pokazuje drukčiju sliku. Primera radi, države članice Evropske unije se ne odriču ni jednoga suštinskog ovlašćenja koje ih čini suverenima.

Već smo pokazali da se i privredno i najšire društveno povezivanje država temelji na prethodnoj političkoj volji država u pitanju; tu najmoćniju polugu, kako sada stoje stvari u EU, njene članice ne prenose na nekakvu evropsku superdržavu, nego je zadržavaju isključivo u vlastitim rukama.

Povodom ovih pitanja Hedli Bul razrađuje još jedan model univerzalne političke organizacije čovečanstva koji, kao konkretan uzor, ima u vidu stanje tzv. preklapajuće vlasti i višestruke potčinjenosti Evropi srednjeg veka.[190] Reč je, naime, o „podeli" lojalnosti i preklapanju vlasti u složenim odnosima između rimo-

[189] Bull, Hedley, op. cit. p. 245.

[190] Ibidem.

katoličke crkve kao univerzalističke institucije i slabašnih srednjovekovnih država sa neustanovljenom centralnom vlašću i osionih feudalaca. Bul je ovim modelom, zapravo, želeo da predvidi mogući pravac razvoja međunarodnog sistema u uslovima kada se za „kolač suverenosti," osim do skoro neprikosnovenih država, bore i neki drugi, novodošli subjekti u međunarodnim odnosima. Suverenost država je u međuvremenu napadnuta *odozgo* i *odozdo*. S jedne strane to su raznovrsni i mnogobrojni nadnacionalni, regionalni i svetski subjekti međunarodnih odnosa; nepojamno šarenilo nadnacionalnih organizacija napada suverenitet nacionalnih država iznutra, s druge strane. Sve napred rečeno uslovljava da, primera radi, pojedinac koji danas živi u nekoj državi Zapadne Evrope ima iznad sebe, po vertikalnom rasporedu, mesne vlasti i organizacije, potom države na čijoj teritoriji je nastanjen, tj., čiji je građanin ili podanik, a od njega se, takođe, očekuje da ispolji određenu potčinjenost i prema organima EU u Briselu kao i prema drugim međunarodnim organizacijama sa UN na vrhu. Jedina suštinska razlika sa srednjovekovnim sistemom „preklapajućih vlasti i umnožene lojalnosti"[191] je samo u tome što je osnovno organizujuće načelo ukupnih tadašnjih odnosa versko po svojoj prirodi, dok je danas svetovno i prožima sve oblasti društvenog...

Pojedini gorljivi protivnici sistema suverenih država i zagovornici oblika opštesvetskog političkog organizovanja smatraju da jedino model „preklapajućih autoriteta i umnožene lojalnosti" stvara uslove za nastanak istinske svetske ljudske zajednice na taj način što isuviše usredištenu moć u suverenim državama izmešta u širinu i dubinu na čitavu mrežu novih, drugih subjekata."[192] Mnogo je više onih koji najbolju zamenu „zastarelom" sistemu država vide u svetskoj vladi i svetskoj državi kao oblicima „centralnog svetskog upravljanja";[193] neki govore da je budućnost međunarodnih odnosa u „povećanoj ulozi subjekata koji nisu teritorijalni".[194]

[191] Ibidem.

[192] Ibidem, p. 246.

[193] Falk, Richard A., A New Paradigm for International Legal Studies", *Yale Law Journal*, Vol. 84, 1975.

[194] Falk, Richard A., *Evasions of Sovereignty, Contending Sovereignties - Redefining Political Community*, in: edited by Walker and Mendlowitz, Linne Rinner Publishers, Boulder and London, 1990, pp. 61-78.

U stvaranju ovog modela tzv. novog srednjevekovlja može se, između ostalog, prepoznati podsvesan strah njegovog autora od gubljenja državne suverenosti i kulturne samobitnosti nekad moćne Britanske imperije kroz njeno „utapanje" u različite oblike evropskih udruživanja. Bul, naime, oštroumno prepoznaje i ističe prave ciljeve država koje su se priključile evropskim integracijama; ma šta da govori o tome, svako ko sledi svoj dobro shvaćen nacionalni interes ulazi u proces integracije s namerom da uveća vlastitu moć. Bul ispravno odbacuje objašnjenja kako, npr., stvaranje EU znači samo stvaranje „zajednice bezbednosti", „zone mira u Evropi", „prevazilaženje nacionalizma u međunarodnim odnosima", „trajno napuštanje vođenja politike s pozicije sile",...;[195] stvaranje EU može, u jednoj manjoj meri, da ima sve navedene odlike i značaj, ali je osnovni cilj za svaku državu, ipak, uvećanje vlastite moći udruživanjem u jednu novu evropsku „superdržavu" koja bi mogla da se uspešnije nadmeće sa drugim posednicima moći u globalnim odnosima. Ostala suštinska pitanja tiču se oblika organizacije jedne takve integracije, rasporeda moći u njoj, konkretnih uloga pojedinih država - podsetimo se, reč je o tzv. prethodnim pitanjima na koja treba imati odgovore pre ulaska u udruživanje, po mišljenju Amitaja Ecionija. Iako najizrazitiji primer, regionalna integracija je samo jedan od slučajeva kojima se dovodi u pitanje neprikosnovenost sistema država kroz „preklapanja autoriteta i umnožavanje lojalnosti".

Države se često i razdružuju, a ne samo udružuju; ono što pri tome treba posebno istaći jeste da se u oba slučaja želi isti ishod - ujedinjavanjem se, u osnovi, teži stvaranju nove države, a razjedinjavanjem se žele i, opet, stvaraju u krajnjem ishodu suverene države. Bilo da se smanjuje ili uvećava broj država, sistem država se navedenim procesima, kao načelo svetske političke organizacije, samo ojačava. Po našem mišljenju, to je dokaz da država, kao oblik društvenog organizovanja, kao i sistem država, kao vladajući oblik uređivanja odnosa u međunarodnom životu, iako ozbiljno napadnuti, nisu u odstupanju, a još manje zastareli, kako već nekoliko decenija tvrde zagovornici svetske vlade i svetske države.[196]

Model „preklapajućih autoriteta i umnoženih lojalnosti", pored već pominjanih regionalnih udruživanja i razdruživanja država,

[195] Bull, Hedley,...op. cit. p. 255.

[196] O tome detaljnije u: Walker and Mendlowitz, *Evasions of Sovereignty, Contending Sovereignties - Redefining Political Community*,...op. cit.

podrazumeva i neke druge moguće oblike ispoljavanja. Premda je, normativno gledano, jedna od suštinskih odlika državne suverenosti posedovanje monopola na legalnu upotrebu sile u unutrašnjim i međunarodnim odnosima, u stvarnosti najrazličitije nedržavne grupe uzurpiraju to pravo delujući kroz oblike tzv. međunarodnog i globalnog terorizma. Često je takvo činjenje moralno i materijalno podržano od strane već postojećih suverenih država; Činjenica značajna za ovo istraživanje je da, u većini slučajeva, krajnji ciljevi međunarodnog i globalnog terorizma jesu uzdrmavanje određene države, stvaranje neke nove suverene države ili očuvanje već postojeće (teroristički napadi na Njujork i Vašington, dalje, palestinsko pitanje unazad nekoliko decenija i kurdski problem danas, pobune u Avganistanu i Iraku,...) - to će reći da se sistem suvernih država kao osnovno, organizujuće političko načelo, ne dovodi u pitanje.

Po našem mišljenju, udar na suverenost država može da dođe i od međunarodnih organizacija kada one posegnu za silom u rešavanju nekog problema, a to čine, navodno, u interesu celine međunarodnog sistema. Vrlo brzo se pokaže kako konkretna međunarodna organizacija služi kao sredstvo za ostvarenje interesa njenih najuticajnijih članova.[197] Ocenom da se suverenost država više ugrožava ovakvim ponašanjem međunarodnih organizacija nego delovanjem međunarodnog terorizma u punoj meri protivrečimo navedenom Bulovom stavu.[198] Kao što je poznato, međunarodni odnosi, pored sistema država uključuju i druge subjekte; reč je, uz druge, i o međunarodnim organizacijama. Uz njih veliki značaj u savremenim svetskim odnosima imaju i transnacionalne nevladine organizacije koje deluju preko i iznad državnih granica. Upravo transnacionalne organizacije svojom delatnošću stvaraju najgušću mrežu odnosa funkcionalnog povezivanja u svetskim razmerama. Baš ovakvi odnosi, koji zaobilaze državne granice kad god je to izvodljivo, stvaraju na prvi pogled sliku o izvesnosti ustanovljavanja svetskog društva. Doduše, treba kazati da učestalost veza ne određuje njihovu društvenost, nego kakvoća. Inače, multinacionalne korporacije su uprkos njihovom međunarodnom karakteru, kad je reč o nacionalnoj pripadnosti zaposlenih i teritorija na kojima se

[197] Najbolji primer za to predstavlja uloga koju je OUN igrala u jugoslovenskom građanskom ratu.

[198] Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, pp. 258-260.

odvijaju njihove delatnosti, uglavnom pod nacionalnom kontrolom - sedišta su im skoro bez izuzetka u najraz-vijenijim zemljama Zapada i Japanu.[199]

Zagovornici svetske vlade i svetske države najčešće ističu činjenicu tehnološki ujedinjenog čovečanstva kao glavni razlog za napuštanje sistema država. Po njima, sistem država je, kao načelo političke organizacije čovečanstva, nesposoban da odgovori izazovima „skupljanja sveta" koje se najvidljivije ospoljava, između ostalog, kroz „komunikacijsko globalno selo"... O tome da je neophodno politički ujediniti tehnološki već ujedinjeno čovečanstvo govorio je, pre savremenih analitičara međunarodne politike, još slavni britanski istoričar Arnold Tojnbi.[200]

Zagovornici svetske vlade i svetske države, a istovremeno protivnici sistema suverenih država, svesno ili nesvesno previđaju nedostatak odlika društvenih odnosa u savremenom međunarodnom sistemu. Oni samo na osnovu objektivno velike međuzavisnosti i obima međudejstva u sistemu, govore o postojanju „globalnog sela", „svetskog društva", neki o „međunarodnoj zajednici".

Povećano međudejstvo u tehnološki ujedinjenom svetu ne znači, po našem mišljenju, istovremeno i povećanu privrženost zajedničkim interesima i, naročito, odanost zajedničkim vrednostima...; ukratko, fizičko međudejstvo nije isto što i osećanje bliskosti.[201]

„Paradoks našeg vremena je u tome što čovečanstvo postaje istovremeno ujedinjenije i raskomadanije...,[202] primećuje i Zbignjev Bžežinski. Prema tome, razlozi visokog tehnološkog stepena razvoja nisu dovoljno ubedljivi da bi se odbacilo načelo opšte političke organizacije čovečanstva, oličeno u sistemu država, kao „neodgovarajuće i zastarelo." Zalaganja za preoblikovanje međunarodnog sistema, koji preovlađuje još od vremena Vestfalskog mira, u pravcu „povećanog centralnog upravljanja" (*increased central guidance*) sa „povećanom ulogom neteritorijalnih aktera" (*increased role of non-territorial actors*)[203] imaju druge važnije uzroke od samo onih

[199] Huntington, Samuel, „Transnational Organizations in World Politcs," *World Politics*, vol. XXV, No. 3, p. 336.

[200] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*,...op. cit.

[201] Brzezinski, Zbigniew, *Between two ages*, Viking Press, New York, 1970, p. 19.

[202] Ibidem, p. 3.

[203] Falk, Richard, *A New Paradigm for International Legal Studies*, Yale Law Journal, vol. 84, 1975.

„funkcionalno-tehnološke" prirode. U nekolikim svojim delima, samostalno ili zajedno sa drugim istraživačima svetskog poretka, najobuhvatniju kritiku sistema država učinio je ugledni profesor sa univerziteta Prinston, Ričard Folk (*Richard Falk*).[204]

Folk ističe, takođe, da je zastareli ili nezastareli sistem država, postao nedelotvoran u pogledu očuvanja mira i bezbednosti, kao i minimuma svetskog poretka u današnjim međunarodnim odnosima. Ne treba smetnuti sa uma da je Folk ovakve ocene iznosio u vreme „hladnog rata" kada je izvesnost izbijanja nuklearnog sukoba sa nesagledivim posledicama bila veća nego ikad pre i posle toga. Ako se strah koji je pri tome ispoljio može razumeti, teško je opravdati njegovu ocenu da će zamenom sistema država svetskom vladom pomenute pretnje biti trajno otklonjene. Jasno je da se, sve dok postoje suverene države koje su dobro naoružane i međusobno politički podeljene, često i sukobljene, ne treba zanositi mišlju da je opšti i trajni mir moguć. S druge strane, treba kazati da suštinske uzroke rata ne treba tražiti u postojanju sistema suverenih država. Upotreba sile i nasilja u rešavanju sporova, kao mogućnosti, stoje na raspolaganju pojedincima, grupama i narodima nezavisno od toga po kojem je „univerzalnom političkom načelu" organizovano čovečanstvo. Uostalom, u slučaju ugroženosti životno važnih interesa i vrednosti pojedinca, grupe ili naroda, po pravilu se, u cilju odbrane, pribegava upotrebi fizičke sile. Na opredeljivanje u takvim izvanrednim okolnostima veoma malo utiču osobenosti vladajućeg načela univerzalne politike čovečanstva. Štaviše, suprotno Folkovim tvrdnjama, sistem država ima više mogućnosti da očuva „minimum poretka" kada dođe do sukoba između članica sistema, nego svetska vlada u slučaju izbijanja građanskog rata u svetskoj državi. Kao što je poznato, može se voditi rat između pojedinih članica sistema država, ili opšti rat po obuhvatu, a da osnovni okviri sistema ostanu nepromenjeni (poštovanjem, npr., normi međunarodnog ratnog prava, nekih zajedničkih interesa i vrednosti koji važe za celinu sistema...).

S druge strane, građanski ratovi su najočigledniji primeri društvenog haosa. Najdublje uzroke fizičkog i drugih oblika nasilja u

[204] Reč je o sledećim studijama: Cyril E. Black, Richard A. Folk, *The Future of International Legal Order;* Richard A. Falk, *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival*, Random House, New York, 1971; Richard A. Falk, *The End of World Order*, Holmes/Meier, New York, London, 1983.

odnosima pojedinaca, grupa i naroda treba tražiti i u odlikama čovekove prirode, a ne samo u društvenim okolnostima.

Uzgred, primeri nekih „pluralističkih bezbednosnih zajednica"[205] pokazuju da države mogu da prevaziđu, skoro u potpunosti, upotrebu sile u rešavanju međusobnih sporova.

Naredni prigovor koji se upućuje sistemu država tiče se pitanja društvene i ekonomske pravde u međunarodnim odnosima. Sistem država je, navodno, postao velika smetnja prevazilaženju ogromnih razlika u ekonomskom razvoju pojedinih naroda, kao što, s druge strane, država „okamenjuje" unutrašnju društvenu nepravdu. Po mišljenju zagovornika svetske vlade i svetske države, sistem država nije podesan okvir za ostvarenje pravedne preraspodele svetskog bogatstva u interesu svih stanovnika naše planete jer, između ostalog, „okvir" sistema država omogućava samo uzak delokrug aktivnosti; razmere ekonomskog siromaštva i društvenih nepravdi su tolike da je za njihovo prevazilaženje neophodan jedinstven napor čitavog čovečanstva. Jaz između bogatih i siromašnih se ne smanjuje, nego produbljuje; ne dolazi do životno neophodnog približavanja stupnja privrednog i društvenog razvoja. Bogati „pomažu" siromašnima izvozom zastarelih i prljavih tehnologija tzv. nerazvijenim i zemljama u razvoju kao i davanjem novčanih pozajmica uz nepodnošljive uslove vraćanja i najgrublje ucene.

Za prevazilaženje ovakvog, na duži rok nepodnošljivog, stanja zagovornici svetske države zahtevaju da se ekonomska i socijalna politika oblikuju u skladu sa interesima čovečanstva kao celine, a ne prema interesima pojedinih naroda i zemalja. U tom cilju, vele zagovornici ideje svetske države, narodi i njihove države treba da se odreknu ekonomske suverenosti. Nije teško osporiti osnovanost tvrdnje da je za prevazilaženje postojećeg stanja u međunarodnim ekonomskim odnosima neophodno uspostaviti svetsku vladu umesto sistema država. Pre će biti da bi jedna svetska vlada, u najboljem slučaju, mogla samo da „zamrzne" postojeće odnose ili ih, čak, promeni na štetu siromašnih. Nema jemstva, naime, da bi upravljači sveta, sakupljeni u svetskoj vladi, bili pravedniji i čovekoljubiviji od onih koji vladaju suverenim državama. Jednaka je

[205] Ovu kovanicu je upotrebljavao Karl Dojč da bi označio dugotrajnije, miroljubive odnose država u pojedinim delovima sveta kao npr. odnose SAD i Kanade; SAD i Velike Britanije, potom, naravno, odnose između država EU i na Skandinavskom poluostrvu.

zabluda da bi delovali u interesu celine zato što je vlada koja je u pitanju „svetska", a ne „nacionalna". Zagovornici ideje svetske vlade ne žele da vide, dalje, značajan učinak suverenih nacionalnih država upravo u sprečavanju velike društvene i ekonomske nejednakosti koja ugrožava same temelje društvenih odnosa.

Zanimljivo je da predlozi za jedinstveno društveno i ekonomsko upravljanje čovečanstvom dolaze baš od pojedinaca iz najbogatijih zemalja sveta. Materijalno siromašniji, naprotiv, pod uslovom da pravilno shvataju nacionalni interes, dobro znaju da je najbolja brana ekonomskom podvlašćivanju upravo vlastita suverena država. Velika je nepoznanica šta bi u materijalnom pogledu pojedinci zaista dobili ostvarenjem zamisli o svetskoj državi.

Konačno, zagovornici svetske vlade i svetske države ističu još probleme zaštite životne sredine sa kojima, „zastareli i nedelotvorni" sistem država ne može da izađe na kraj. Izazovima nekontrolisanog i neravnomernog uvećanja stanovništva, preteranog iscrpljivanja neobnovljivih izvora sirovina i ruda, zagađivanju vazduha, zemlje i voda, nestašicama hrane i energije, koji se pojavljuju istovremeno, može se, po mišljenju Ričarda Folka i njegovih istomišljenika, delotvorno odgovoriti samo naporom ujedinjenog čovečanstva.[206]

Uzgred, i ove razloge u prilog stvaranja svetske vlade su pre Folka isticali Tojnbi i Ikeda.[207] I u ovom slučaju se postavlja pitanje: koliko i da li uopšte sistem država utiče na rešavanje ili sprečavanje pomenutih pitanja (*mortal questions*)? Čovečanstvo je, kao celina, suočeno sa ovakvom vrstom izazova; u tom pogledu smo svi, zaista, „posada istog čamca". To, međutim, ne upućuje na zaključak da bi svetska vlada bila uspešnija u njihovom rešavanju. Upravo suprotno. I sam Folk, naglašavajući neodložnost rešavanja navedenih problema, u suštini brani sistem suverenih država. Treba pojasniti ovu protivrečnost kod Folka: države su već postigle uspehe u rešavanju pomenutih problema - jedino one imaju dragocena iskustva u tom pogledu i raspolažu potrebnim znanjima i materijalnim sredstvima da za kratko vreme, ukoliko za to postoji neophodna politička volja, učine odlučujuće korake. Sistem država nije uzrok, a još manje prepreka, rešavanju ovog skupa problema. Štaviše, dok god stvara uslove u kojima jača svest o zajedničkim interesima i vrednostima, potrebi

[206] Falk, Richard A., *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival, Random House, New York, 1971*, p. 98.

[207] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*,...op. cit.

poštovanja zajedničkih pravila i ustanova međunarodnog poretka, za sistem država nema valjane zamene.[208]

Budući da su Folk i njegovi sledbenici, više od bilo koga u poslednje dve decenije, raspravljali o neminovnosti ustanovljavanja „novog svetskog poretka", doprinos ovih zagovornika „radikalnog mesijanskog modela,"[209] koji podrazumeva globalni centralizam kao osnovno načelo svetske političke organizacije čovečanstva je, između ostalog, i iz tog razloga nezaobilazan u izučavanju savremenih međunarodnih odnosa. Za razliku od tzv. realističkog pristupa, koji, u pogledu rasporeda moći, pretpostavlja postojanje sistema država čiji je stožer direktorijum ili koncert velikih sila, model tzv. centralizovanog upravljanja svetskim poslovima" se zasniva na postojanju osećanja zajedništva i jedinstva Čovečanstva uzetog u celini. Pojmu „zajedničkog interesa velikih sila" o kome govori Kisindžer,[210] Folk suprotstavlja „zajednički interes čovečanstva". U takvom svetskom poretku ostvariće se, po njemu, idealni odnosi opšteljudske zajednice: jedinstvo čovečanstva i jedinstvo života na Zemlji; održavanje kvaliteta okoline, uključujući kontrolisani rast stanovništva, racionalno korišćenje izvora i odlaganje otpada; donja granica blagostanja biće priznata kao pravo svim društvima i pojedincima; prvenstvo ljudskog dostojanstva, uključujući ljudska prava, prava na samostalnost grupa..., očuvanje različitosti jezika, verovanja i političkih ideologija; opšte učešće svih vlada i nevladinih činilaca, tako da međunarodni sistem bude „osetljiv" na sve svoje delove što bi, sve zajedno, uklonilo otuđenje.[211]

Da bi se sve ovo ostvarilo Folk je predlagao jačanje postojećih međunarodnih ustanova, a pre svega univerzalne međunarodne organizacije - UN i njenih specijalizovanih agencija, na račun sistema suverenih država. To što, uopšte, dopušta mogućnost postojanja država u svom globalističkom modelu govori, po našem mišljenju, o tome da je Folk imao i izvestan osećaj za „tvrdu" stvarnost međunarodnih odnosa. On, naime, zadržava „u igri" u ulogama „glavnih svetskih subjekata" pet najnaseljenijih država, koje zajedno sa predstavnicima regionalnih, kulturnih i etničkih udruženja, trans-

[208] Sličan stav zauzima i Hedli Bul u njegovoj već navođenoj knjizi *The Anarchical Society,...*

[209] Ibidem, p. 290.

[210] Graubard, Stephen, *Kissinger: Portrait of a Mind*, New York, 1973.

[211] Richard A. Falk, *This Endangered Planet*,...op. cit.

nacionalnim i multinacionalnim činiocima, obrazuju takav novi model univerzalne političke organizacije. Svi pobrojani subjekti, koji tvore ovakvu njegovu organizacionu zbrku, su, po Folku, istovremeno, i „lobističke grupe za pritisak u novom sistemu svetskog poretka."[212] Kada se, *in ultima analisi*, ostave po strani opšta mesta u modelu „globalnog centralizma" Ričarda Folka, u prvi plan dolazi priroda i način uspostavljanja jednog ovakvog svetskog poretka. Načelno, naravno, niko ne može da prigovori njegovom zalaganju za postizanje što veće saglasnosti svih subjekata „poretka" - pojedinaca, naroda, različitih nevladinih organizacija i udruženja...; u tom pogledu Folk obraća više pažnje na interese celine od npr., Kisindžera.[213] S druge strane, oba pomenuta predloga o „najboljem načinu uređenja međunarodnih odnosa" dolaze od pripadnika sveta bogatih i moćnih; dok Kisindžer skoro i ne pominje dve trećine siromašnog čovečanstva, dotle se Folk govori u njihovo ime.

Ovakva nastojanja globalista razmatrao je i indijski pisac Rajni Kotari (*Rajni Kothari*).[214] U svom delu „Koraci u budućnost" on analizira moguće, drukčije, obrasce opšteg političkog organizovanja u odnosu na sistem država, na jednoj, i svetsku vladu ili druge, najrazličitije globalističke modele centralističkog upravljanja, na drugoj strani. Kotari predlaže svetski sistem čiji bi osnovni delovi bili od dvadeset do dvadeset pet regionalnih federacija. „Njegov" model regionalnog organizovanja naroda i država preuzima ključne prednosti univerzalnih institucija u pogledu očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti, prevazilaženja društvenih i privrednih nepravdi, kao i uspešno upravljanje čovekovom okolinom - kako se one, inače, samoodređuju. Istovremeno, tvrdi ovaj vispreni Hindus, regionalizam sprečava nametanje prevlasti direktorijuma ili „koncerta" velikih sila nad ogromnom većinom „srednjih i malih" država. Potrebu regionalnog povezivanja malih i srednjih država Kotari je obrazlagao njihovom nemogućnošću da samostalno odbrane vlastitu nezavisnost i suverenost.

Štaviše, ističe Kotari, regionalne integracije predstavljaju doprinos miru, bezbednosti i saradnji i u globalnim razmerama. Iako je pitanje sistemsko-funkcionalističkog pristupa integracijama u

[212] Ibidem.

[213] Falk, Richard A., „What's wrong with Henry Kissinger' s Foreign Policy": in: *The End of World Order*,...op. cit, pp. 143-166.

[214] Kothary, Rajni, *Footsteps into the Future*, The Free Press, New York, 1974 .

međunarodnim odnosima već raspravljano, nije neumesno ponoviti: ne može se sporiti veliki doprinos miru, bezbednosti i raznovrsnim oblicima saradnje ukoliko se unutar pojedinih područja razvijaju odnosi društvenosti - osećanja zajedničkih interesa i vrednosti, poštovanja zajedničkih pravila i institucija koje ih pridržavaju; u suprotnom, svi nedostaci se sa globalnog samo „spuštaju" na regionalni nivo. Na isti način kao na svetskom nivou, tako i u regionalnim oblicima povezivanja može da dođe do ugrožavanja mira, bezbednosti i suvereniteta slabijih, čak i uspostavlianja prevlasti jedne države nad ostalim članicama regionalnog sistema... Treba kazati da regionalno udruživanje, uz razloge koje navode njegovi zagovornici, najčešće ima i neke druge ciljeve: stvaranje novog središta moći da bi se odgovorilo delotvorno izazovima drugih takvih centara. U pogledu načela sistema država, „regionalizam" samo smanjuje njegov broj članica, ali ga ne dovodi u pitanje. Kotari smatra da se regionalnim, „horizontalnim" udruživanjem uspešno izbegava „strukturalno nasilje" u globalnim odnosima; valja primetiti da i njegovo zalaganje za izgradnju jakog pojedinca proishodi iz baštine indijske filozofije nenasilja, ali i iz učenja slavnog istraživača mira Johana Galtunga.[215]

Pomalo idealistički ponesen, ovaj indijski istraživač je ispustio da uoči i istakne i neke negativne pravce razvoja svog modela „regionalnih federacija". Pre svega, nije predvideo skoro neizbežno prerastanje ovako zamišljenih regionalnih federacija u nova središta moći - svejedno, htele to njihove države članice ili ne, nadmetanje za planetarnu hegemoniju bi obuhvatilo sve „grupe moći" (*clusters of power*).[216] Nije ništa manja opasnost od uspostavljanja regionalnih imperija prevlašću najmoćnije države u takvoj „federaciji"; opravdan je, stoga, instiktivan oprez manjih i slabijih da se tešnje povezuju sa moćnijim susedima. Susedi su, naime, kako je to lucidno primetio još Kautilja, međusobno prirodni neprijatelji.

Kad je, primera radi, u pitanju zagovaranje direktorijuma ili koncerta velikih sila u učenju Henri Kisindžera, nema sumnje da iza načelnih teorijskih i moralnih razloga stoje i američki nacionalni interesi. Određene članice sistema, samo po merilu moći, na osnovu međusobne saglasnosti održavaju osnovne okvire poretka. Da bi

[215] Simić, Dragan R., *Pozitivan Mir*, Akademia Nova, Beograd, str. 69-89.

[216] Brzezinski, Zbigniew, „Power and Morality",...op. cit.

koliko-toliko moralno racionalizovao jedan ovakav model univerzalne političke organizacije, Kisindžer je uveo u svoje učenje „posebna prava i odgovornosti velikih sila za održavanje osnovnih okvira sistema". Nije teško videti da su, po takvoj zamisli, odnosi društvenosti, tj., poretka, mogli da se ustanove samo između najjačih - uzet u celini međunarodni sistem, čiji je stožer koncert ili direktorijum velikih sila, grubo zanemaruje interese i vrednosti većine naroda i država.[217]

[217] Kissinger, Henry A., *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994.

Od međunarodnog sistema do globalnog poretka

Imajući u vidu odlike međunarodnog poretka koje ističu zagovornici različitih teorijskih pristupa - od „klasičnih" realističkih, preko liberalističkih, sve do alternativno-kritičkih - s jedne strane, i pod uticajem globalizacije izmenjene odnose na pozornici međunarodnog života posle Hladnog rata s druge strane, otvara se nekoliko nedoumica. Prvo, neophodno je razjasniti da li su globalizacijski talasi u svim njihovim vidovima ispoljavanja, bilo da su pretežno „zapadnjački" ili su zaista globalni po izvoru i obuhvatu, već proizveli takve posledice na osnovu kojih je opravdana tvrdnja kako je u naše vreme globalizacija tzv. definišuća odlika međunarodnog poretka?[218] Drugim rečima, suštinski je važno da se odgovori na pitanje da li je poredak hladnoratovskih bipolarnih odnosa zamenjen svojevrsnim poretkom globalizacije, ili danas imamo na delu međunarodni poredak globalizovanih država? Prethodno, treba izdvojiti i izučiti stalnosti i novine u međunarodnom poretku i svetskim procesima, kako bi se dobio odgovor na pitanje može li se kraj Hladnog rata smatrati i za početak izgradnje nekakvog poslevestfalskog sistema i poretka čije odlike nam još nisu sasvim poznate.

Promene su se dogodile unutar država, kao i u odnosima između država: štaviše, međunarodni sistem je pretrajao bez većih potresa promenu odnosa snaga krajem osamdestih i početkom devedesetih godina XX stoleća, dok je upravo napetost između države i društva u mnogim slučajevima uzrokovala i nasilne sukobe. Premda se može govoriti kako se društveni i, posebno, međunarodni poredak posle Hladnog rata iskazuju u mnogobrojnim vidovima koji ga odvajaju

[218] Clark, Ian, „Globalization and post-cold war order", in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization of World Politics - An Introduction to International Relations,* Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, pp. 560-575. (strana 562)

od odnosa prethodnog razdoblja (npr., kroz povećanu ulogu i značaj etniciteta, identiteta, religije, delatnosti nametanja i čuvanja mira, izvođenje tzv. humanitarnih intervencija, putem procesa složene međuzavisnosti i globalizacije, regionalizma, ekonomske tranzicije, demokratizacije, integracije, karakterišu ga još i terorizam, širenje oružja za masovno uništavanje, radikalne izmene postojećih režima, preteća klimatska i demografska kretanja,...), ipak nedostaje jedna suštinska odlika koja bi sintetički odrazila upravo njegov identitet.

Priroda poretka, društvenog, međunarodnog, svetskog ili globalnog sadržana je u odgovoru na pitanje: čiji poredak? Drugim rečima, do bića poretka dolazimo odgonetanjem ko su ili šta su njegove glavne jedinice, odnosno pravi stožeri. Premda se na prvi pogled čini kako je pitanje „čiji poredak?" skoro izlišno, odgovor na njega nije uvek jednostavan napor. Zabunu, između ostalog, stvara i veliki broj potencijalno protivrečnih ideja i razvijenih koncepata o poretku u kome živimo čiji su subjekti istovremeno države, ali i sve više pojedinci i drugi mnogobrojni nedržavni akteri. Zbog svega ovoga, i ne samo metaforički, međunarodni poredak država, posebno u nekoliko poslednjih decenija, sve dublje uranja u široku mrežu globalnog društva u nastajanju dobijajući pri tome amorfan oblik: uporedo postoje i bore se za pretežnost najmanje dva poretka - poredak čiji su glavni subjekti države i koji je oslonjen na ravnotežu snaga, polaran raspored moći (ne isključujući pri tome i hegemonsku i imperijalnu strukturu moći) i različite oblike kolektivne bezbednosti na jednoj strani, kao i svetski poredak sa pojedincima kao glavnim subjektima utemeljen u idejama, normama, vrednostima i institucijama koje ih pridržavaju, poredak ljudske bezbednosti i ljudskih prava, guste mreže globalnog upravljanja koji počiva na novom odnosu do tada preovlađujućeg političkog nad ekonomskim i okolinskim, na drugoj strani...

Premda zagovornici svetskog poretka i globalnog društva *in statu nascendi* daju prednost vrednostima pravde, blagostanja i ljudske emancipacije u odnosu na stabilnost i trajnost kojima pre svega teži međunarodni poredak država, postojanje makar kontura dva uporedna poretka bogatog Severa i siromašnog Juga, uz objektivno krnjenje suvereniteta ali i subjektivno dovodjenje u pitanje nezavisnosti i integriteta država i naroda voluntarističkim interventcionizmom, često protivreče baš vrednostima kojima se teoretičari liberalnog poretka s pravom diče.

Tragajući za nacionalnom bezbednošću, sve države - velike i male, jake i slabe - suočavaju se s istim izborima. Kako pomiriti potrebu za snažnom vojskom s potrebom za ekonomskim razvojem? Kako pomiriti interes za sticanjem moći s željom da se promovišu principijelni i nacionalni ideali? Prirodna želja za slobodom, fleksibilnošću i nezavisnošću u spoljnim poslovima kroz unilateralne strategije mora, delovanjem sa saveznicima i kroz globalne institucije, biti uravnotežena u odnosu na potrebu za multilateralnom akcijom sukobljavanja sa mnogim zajedničkim problemima. Kako postići tu ravnotežu?

Goruće pitanje našeg vremena je kako ponovo steći nacionalnu i međunarodnu bezbednost. Kako velike sile odgovaraju na dojučerašnje stare i današnje nove pretnje? Zaključićemo brzim pregledom skorašnjih reformulacija nacionalnih bezbednosnih strategija i odbrambenih politika velikih sila. Prvo ćemo pogledati Sjedinjene Države - nespornu globalnu vojnu supersilu - i to kako njene akcije snažno utiču na odgovore drugih velikih sila na premoć SAD kao i na druga bezbednosna pitanja.

NACIONALNE BEZBEDNOSNE STRATEGIJE VELIKIH SILA

Posle 11. septembra geostrateški pejsaž izgleda sasvim drukčije od pejasaža nedavne prošlosti. Ipak, ono što je novo nije toliko drukčije. Novo doba globalnog terorizma podstiče na novo strateško razmišljanje dok odbrambeni planeri u Vašingtonu, Moskvi, Pekingu, Tokiju, Berlinu i Briselu nastoje da izgrade odbrambene doktrine u cilju kontrolisanja bezbednosnih pretnji na horizontu.

Kao što se primećuje u Glavi 4, opseg izbora je između krajnosti izolacionističkog povlačenja iz učestvovanja u svetskim poslovima i aktivnog međunarodnog angažovanja. Ostali izbori se mogu napraviti između **unilateralnih** akcija samopomoći, s jedne, i **multilateralne** akcije s ostalima, s druge strane, i posebnih **bilateralnih** saveza i ad hoc partnerstava između toga. Ti izbori nas primoravaju da donesemo odluke koje se odnose na poštovanje ideala ali bez podrivanja samointeresa: ukratko, da pomirimo **liberalizam** sa realizmom.

unilateralan

Strategija oslanjanja na sopstvene snage u suočavanju sa pretnjama ili globalnim problemima.

„bezbednost" je – obično shvaćena kao „nacionalna bezbednost" – značila održavanje jakih odbrambenih snaga za slučaj neprijateljske invazije ili napada. Taj pristup je mogao dobro poslužiti u prošlosti, kada je takav napad bio jedina stvarna pretnja nacionalnom opstanku; danas, kada otrovi ispušteni nuklearnim ili hemijskim udesima mogu proizvesti masovnu smrt i bolest (kao u slučaju Bopala i Černobila) i kada globalne epidemiološke i ekološke opasnosti kao što su AIDS i „efekat staklene bašte" mogu ugroziti celu planetu, ta perspektiva deluje prevaziđeno. Osim toga, kako pojedinačne ekonomije postaju sve više upletene u svetsku ekonomiju, svako društvo postaje sve ranjivije na globalnu ekonomsku krizu. Takođe, kako nas moderne telekomunikacije sve više zbližavaju, sve smo svesniji patnji onih koji su ugnjeteni i žive pod tiranijom i nepravdom.

S obzirom na činjenicu da će naša individualna bezbednost i blagostanje zavisiti od toga koliko uspemo da ovladamo složenim političkim, ekonomskim, ekološkim i epidemiološkim problemima, moramo redefinisati „bezbednost" tako da obuhvati sva ona nastojanja koja imaju za cilj da dugoročno uvećaju zdravlje i blagostanje ljudske porodice. Odbrana od vojne agresije očigledno će ostati vitalna komponenta bezbednosti, ali mora biti udružena sa odbranom od degradacije životne sredine, svetske ekonomske krize i masovne ljudske patnje.

Jedino ako bezbednosnoj dilemi pristupimo s tog višestrukog gledišta, možemo razviti strategiju i instrumente koji će biti potrebni za promovisanje globalnog zdravlja i stabilnosti.

S obzirom na višestruke svetske opasnosti, koncept „nacionalne bezbednosti" mora biti spojen s konceptom „svetske bezbednosti". Sve do sada, većina ljudi je težila da se, u cilju zaštite od spoljašnjih pretnji, osloni na nacionalnu državu i moć i bogatstvo drugih su doživljavali kao ugrožavanje sopstvene sigurnosti. Otuda, u interesu „nacionalne bezbednosti", nacionalne države su se često angažovale u konkurentskoj borbi za uvećanje sopstvene ekonomske i vojne snage na račun sposobnosti drugih nacija. Ta konkurencija mi-protiv-njih prirodno je ispunjena predrasudama u pogledu unilateralnih rešenja kritičnih problema, često iziskujući vojnu i/ili ekonomsku prinudu. Ipak, u današnjem međuzavisnom svetu, traganje za bezbednošću brzo postaje pozitivan proces, kojim se nacionalno blagostanje postiže udruženim naporom svih zemalja – ili nikako. (Klare and Tomas, 1991, str. 3)

U pristupima istraživanju nacionalne bezbednosti sada se često koristi slikovito prikazivanje tih nevojnih dimenzija problema (na primer: Shultz, Godson and Quester, 1997). Pitanje je da li je taj novi način organizovanja percepcija nacionalne bezbednosti ideja čije vreme dolazi.

Sigurno je da je to ideja koju treba bliže ispitati, jer se u političkim programima javio širok spektar problema i interesi današnjih tvoraca spoljne politike su različitiji i raznovrsniji nego samo pre kratkog vremena. Bivši pomoćnik državnog sekretara za odbranu Džozef Naj (2001) tvrdi da će „moć u XXI veku zavisiti od ekonomskog razvoja i ovladavanja informacionom revolucijom, a ne od brutalne nuklearne sile XX veka. Nuklearno oružje nije ono što uravnotežuje i ne može se koristiti da osujeti nečiji put ka zamišljenom klubu velikih sila". Mada opasnost od nuklearnog oružja i ratova unutar država i među državama i dalje postoji, bilo bi nerazumno zanemariti opasnosti kao što su konkurencija između trgovinskih blokova, neomerkantilizam, trgovinski protekcionizam, stalno siromašenje najmanje razvijenih zemalja, kisele kiše, obešumljenje, globalno zagrevanje, porast stanovništva, epidemija AIDS, međunarodna preprodaja narkotika, iscrpljivanje globalnih resursa i uništenje zaštitnog ozonskog omotača. Te nevojne pretnje moraju dobiti pažnju, pošto ljudski opstanak može zavisiti od toga.

Ipak, presudna pitanja u dobu mogućeg uništenja i dalje opstaju: Kako države mogu izbeći razaranje? Kako se mogu suočiti s tim nevojnim pretnjama kada pretnja rata u nacionalističkom dobu ostaje kao i uvek prisutna?

Bezbednosna situacija u XXI veku teško da pruža puno prostora za manevrisanje. Svet još uvek treba da usvoji koncept **zajedničke bezbednosti** i neofanzivne odbrane, strategije koja bi eliminisala ofanzivne sposobnosti (Moler, 1992). Kao što se govori u sledećem poglavlju, mnoge države još uvek proizvode ofanzivno oružje za zastrašivanje mogućeg agresora, mada je konvencionalno odvraćanje često podbacivalo u prošlosti. Osim toga, savremena teorija odvraćanja ostaje zasnovana na skoro nelogičnoj premisi da uspešna odbrana zahteva stalnu ranjivost svih država. Ipak, većina veruje da sistem pretnje mora biti sačuvan kako bi se odbila pretnja i osnažilo realističko uverenje da ako hoćemo da uspešno rešimo sporna pitanja sigurnije je osloniti se na snagu oružja nego na snagu argumenata.

zajednička bezbednost

Koncept u kome se zastupa zamena pojma konkurentnosti država zbog njihove sopstvene nacionalne bezbednosti pojmom kolektivne bezbednosti kojim se promoviše bezbednost svih država.

Prema tome, bezbednost isto toliko mora zavisiti od kontrole sile koliko i od težnje ka njoj. U sledećem poglavlju ćemo ispitati načine na koje nacionalne vođe koriste naoružanje i oružane arsenale za ciljeve diplomatije prinude. U njemu se, dakle, procenjuje efikasnost pregovaračke strategije diplomatije prinude na koju se države oslanjaju da sebe odbrane i izvrše uticaj na druge.

KLJUČNI POJMOVI

samopomoć

nacionalna bezbednost

moć

politika

sukob

potencijal moći

realizam

globalizacija

informatičko doba

diplomatija prinude

vezani troškovi

mirovna dividenda

nacionalna bezbednost

ljudska bezbednost

liberalizam

nulta suma

Bušova doktrina

realpolitika

relativno opterećenje vojnim izdacima

trka u naoružanju

vojnoindustrijski kompleks

Ugovor o nuklearnoj neproliferaciji (NPT)

proliferacija

problem n-te zemlje

horizontalna nuklearna proliferacija

vertikalna nuklearna proliferacija

režim neproliferacije

bezbednosna dilema

višestruke nezavisno vođene raketne glave

demokratski mir

tranzicija moći

odricanje od prve upotrebe

pridruživanje većini

nesmrtonosno oružje

revolucija u vojnoj tehnologiji

pametne bombe

prekid vatre

nečinjeničko rezonovanje

strateško oružje

virtuelni nuklearni arsenali

odvraćanje

informatički rat
ili taktika informatičkog rata

unilateralizam

multilateralizam

bilateralizam

obuzdavanje

Jošidina doktrina

neoliberalni institucionalizam

zajednička bezbednost

PREPORUČENA LITERATURA

Buzan, Barry, Ole Weaver, and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1999;

Kaplan, Robert D, *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos.* New York: Random House, 2002;

Knox, MacGregor, and Williamson Murray, *The Dinamics of Military Revolution, 1300-2050*, Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 2001;

Mandel, Robert, *Armies without States: The Privatization of Security*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 2002;

Nye, Joseph S., Jr, *The Paradox of American Power*, New York: Oxford University Press, 2002;

Plesch, Dan, *Sheriff and Outlaws in the Global Village*, London: Menard Press, 2002;

Powell, Robert, *In the Shadow of Power: States and Strategies in International Politics*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000;

Ralph, Jason G., *Beyond the Security Dilemma*, Brookfield: Vt., Ashgate, 2001;

Rosecrance, Richard, *The Rise of the Virtual State: Wealth and Power in the Coming Century*, New York: Basic Books, 1999;